

२४१

ओदिसी

होमर लिखित “ओदिसी”चे भाषांतर

भाषांतरकार
शा.नि. ओक

साहित्य-संस्कृति-मंडळ, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई

ओदिसी

ओदिसी

[होमर लिखित 'ओदिसी' चे भाषांतर]

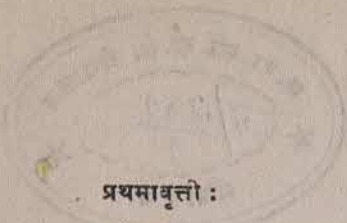
(A7)

C

भाषांतरकार
शा. नि. ओक

महाराष्ट्र राज्य साहित्य संस्कृती मंडळ, मुंबई

प्रथमावृत्ति :

ऑगस्ट, १९८४

किर्लोस्कर

[प्रकाशक किर्लोस्कर उद्योगी मंडळ]

प्रकाशक :

सचिव

महाराष्ट्र राज्य साहित्य संस्कृती मंडळ

मंत्रालय

मुंबई ४०० ०३२

किर्लोस्कर

© प्रकाशकाधीन

मुद्रक :

व्यवस्थापक

शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय

मुंबई ४०० ००४

निवेदन

ग्रीक महाकवी होमरलिखित 'Odyssey' या काव्याचा कै. शामराव निळकंठ ओक यांनी केलेला अनुवाद साहित्य संस्कृती मंडळातर्फे प्रकाशित होत आहे ही मंडळाकरिता अत्यंत आनंदाची गोष्ट आहे. या पुस्तकास प्रा. के. ज. पुरोहित यांनी सुंदर प्रस्तावना लिहून दिल्याबद्दल व्यक्तीशः व मंडळाच्या वतीने मी त्यांचा आभारी आहे. वाचक या पुस्तकाचे स्वागत करतील अशी आशा आहे.

सुरेंद्र बारलिंगे

अध्यक्ष

महाराष्ट्र राज्य साहित्य संस्कृती मंडळ

४२ 'यशोधन'

मुंबई ४०० ०२०

दिनांक १५ ऑगस्ट, १९८४

प्रस्तावना

शामराव ओक या नावाने प्रसिद्ध असलेले कॅ. शा. नी. ओक हे एक मातब्बर विनोदी लेखक होते हे मराठी वाचक जाणतात. परंतु त्यांनी होमर या जगन्मान्य महाकवीच्या 'ओदिसी' या महाकाव्याचे भाषांतर करून ठेवले आहे या गोष्टीचे रहस्य प्रथमदर्शनी समजत नाही. परंतु शामराव ओक यांच्या लिखाणाची थोडी तपशिलात माहिती असणाऱ्या वाचकांस हे रहस्य अनाकलनीय वाटू नये. शामरावांच्या 'चोर-बाजारातील चीजा' या कथा ज्यांनी वाचल्या असतील किंवा 'गड्या आपुला गाव बरा' हे त्यांनी शेक्सपिअरच्या कॉमेडी ऑफ एरर्सवरून केलेले रूपांतर ज्यांच्या पाहण्यात आले असेल त्यांना सहज आठवेल की परभाषेतील निरनिराळ्या वाङ्मय प्रकारांचे शामराव ओकांना एक विशेष आकर्षण वाटे आणि अशा आकर्षक आणि महत्त्वाच्या वाङ्मयाचे भाषांतर-रूपांतर करणे त्यांना नेहमीच एक आव्हान वाटायचे. त्या आव्हानातूनच प्रस्तुतचे 'ओदिसी' चे भाषांतर अवतरले आहे असे समजण्यास काहीही प्रत्यवाय नाही.

होमरच्या काव्याचे भाषांतर करणाऱ्यांत कितीही मतभेद असले तरी एका बाबतीत मतैक्य होते; होमरच्या श्रेष्ठत्वासंबंधी पोप, कौट्स, मॅथ्यू ऑरनल्ड, टी. ई. लॉरेन्स ही इंग्रजी साहित्यात आणि समाजजीवनात गाजलेली नावे डोळ्यासमोर आणली की होमरच्या काव्याची मोहिनी किती विलक्षण आहे हे लक्षात येते. वरील लेखकांच्या स्वभावात, कर्तृत्वात, लेखन-विषयात, शैलीत काहीही साम्ये नाहीत. त्यांना एकत्र आणणारा दुवा एकच—महाकवी होमरच्या काव्याचा. होमरने लिहिलेली 'इलियड' आणि 'ओदिसी' ही नुसती महाकाव्येच नव्हेत तर पाश्चिमात्य सभ्यतेचे, पाश्चिमात्य संस्कृतीचे, पाश्चिमात्य अभिरूचीचे मूळ असेच त्यांचे वर्णन करावे लागेल. निरनिराळ्या कालखंडांतील, निरनिराळ्या भाषांतील लेखक, कवी होमरकडे वळत आले आहेत याचे कारण हेच. शामराव ओक होमरकडे वळले त्याचे कारण म्हणजे त्यांची अभिजात, सर्वार्थाने अभिजात रूची.

होमरच्या काव्याकडे किंवा त्याच्या काव्याच्या अनुवादाकडे वळण्यापूर्वी प्रत्यक्ष होमरवर लक्ष थोडे स्थिर करणे आवश्यक आहे.

महाकवी होमर हा ग्रीक भाषेतला, नव्हे संबध युरोपातला पहिला मान्यताप्राप्त कवी, सर्वच दृष्टींनी आदिकवी. तो आंधळा होता असे म्हणतात पण बहुधा ती दंतकथा असावी. त्याच्या महाकाव्यातील वर्णने इतकी चाक्षुस आहेत की ती आंधळ्या माणसाने रचली असावीत असे वाटत नाही. होमरच्या नावाला लोकोत्तरपणा देण्यासाठी म्हणून ज्या अनेक दंतकथा त्याच्याबद्दल पसरवण्यात आल्या असतील त्यातलीच ही एक, त्याच्या अंध दृष्टीबद्दलची. होमर नावाचा कोणी एक कवी झालाच नाही

ही आणखी एक अशाच तऱ्हेची समजूत. विद्वानांत या बाबतीत असणाऱ्या मतांतराना 'होमरचे कोडे' असे म्हणतात. या कोड्यातले काही भाग पुढीलप्रमाणे : होमरच्या नावावर खपणाऱ्या 'इलियड' आणि 'ओदिसी' या महाकाव्यांत भाषा, शैली, रचना इत्यादी बाबतीत इतके वैधर्म्य आढळते की त्यांची रचना एकाच कवीने केली असे कसे समजायचे? 'इलियड' आणि 'ओदिसी' या काव्यांचा एकेकटा विचार केला तरीही असे दिसते की संबंध काव्यात एकसंधता नाही. तेव्हा एक काव्यतरी संपूर्णपणे एकाच कवीचे समजायचे काय? या प्रश्नाच्या निरनिराळ्या वादग्रस्त अंगांचा ऊहापोह बिरस्तपूर्व तिसऱ्या शतकापासून तो जवळजवळ आतापर्यंत करण्यात आला आहे. त्या ऊहापोहानंतर काही बाबतीत तरी मतैक्य झाले आहे असे समजण्यास हरकत नाही. 'इलियड' आणि 'ओदिसी' ही दोन्ही काव्ये लिहिणारा होमर नावाचा महाकवी खरोखरच होऊन गेला नवव्या शतकात तो एशिया मायनरमध्ये राहत असावा. त्याने ही दोन्ही काव्ये लिहिली हे खरे असले तरी त्याच्या रचना-कालात बरेच अंतर असावे. 'इलियड' रचल्यानंतर बऱ्याच वर्षांत 'ओदिसी' लिहिले गेले असावे. होमरने ही काव्ये रचली असे एकमत झाले असले तरी होमरने त्याच्यापूर्वी होऊन गेलेल्या कवींच्या रचनेचा सडळपणे 'वापर' केला आहे. त्यामुळे शैली, भाषा, रचना इत्यादी बाबतीत होमरच्या काव्यात नुसतीच विविधता नाही तर विसंगतीही आलेली आहे. त्याच्या नावावर खपणारा काही भाग प्रक्षिप्त असण्याची शक्यता नाकारता येत नाही. यामुळे 'इलियड' आणि 'ओदिसी' या दोन्ही महाकाव्यांच्या रसग्रहणात विक्षेप येतो, अनुवादात अडचणी येतात हे लक्षात घ्यायला हवे. परंतु इतक्या प्राचीन काव्याबाबत अशा अडचणी सर्वत्रच येत असतात. तसे पाहिले तर होमरच्या नावाने परिचित असणाऱ्या काव्यरचनेत एकसंधताच अधिक आहे हेही मान्य केले पाहिजे. आणखी एका वैशिष्ट्याचे स्मरण ठेवायला हवे. होमरच्या रचना वाचनासाठी लिहिल्या नव्हत्या त्या 'म्हणण्यासाठी' रचण्यात आल्या होत्या. आपल्याकडील भाट-चारणांप्रमाणेच तिकडेही भटके गायक या काव्यातील भाग म्हणून दाखवून आपल्या श्रोत्यांकडून, आश्रयदात्यांकडून 'विदागी' मिळवत असत. त्या आश्रयदात्यांच्या पूर्वजांच्या वीरकथा त्यांना एकवणे हा त्यांचा धंद्याचा होता असे म्हणावयास हरकत नाही. या कथांत इतिहास आणि पुराणांचे अद्भूत मिश्रण झालेले आपल्याला आढळते. या कथांतील पात्रे केवळ मानवी नसून देव, दानव आणि मानव या तिन्ही कोटीतील ती असल्यामुळे या कथांत लौकिक, सामान्य, अतर्क्य, अद्भूत आणि लोकोत्तर अशा विविध घटनांचे मिश्रण पुष्कळच आहे आणि या मिश्रणामुळे या कथांची रंगत खूपच वाढलेली आहे. जवळजवळ तीनशे वर्षे श्रोत्यांच्या अनेक पिढ्यांच्या कानांना आणि मनांना रिझवणारी ही काव्ये पुढे सहाव्या शतकाच्या मध्यास प्रचलित झाली आणि ग्रीक भाषेतला काव्याचा आणि संस्कृतीचा हा महान ठेवा अनेक देशांतल्या अनेक भाषांच्या वाचकांच्या पिढ्यांना उपलब्ध झाला.

'इलियड' या महाकाव्याला थोडीशी ऐतिहासिक पार्श्वभूमी असावी असे सर्वसाधारणपणे मानण्यात येते. परंतु या ऐतिहासिक पार्श्वभूमीपेक्षा महत्त्वाची आहे ती

ओदिसी : (दोन)

पौराणिक पार्श्वभूमी. द्वायचा राजा प्रायम याचा मुलगा पॅरीस याने स्पार्टाचा राजा मेनेलॉस यांच्या हेलन नावाच्या राणोस पळवून समस्त ग्रीक राजांचा राग ओढवून घेतला. या दुष्कृत्याचा बदला घेण्यासाठी त्रॉयला या राजांनी घातलेला वेढा हा 'इलियड'चा विषय आहे. परंतु प्रत्यक्ष काव्यात येतात ते वेढा पडल्यावर दहा वर्षांनंतरचे दिवस, तुंबळ युद्धाचे दिवस. पूर्वजचे वीरत्व कथन करणे हाच या काव्याचा विषय असल्यामुळे युद्धाची वर्षे त्यात येणे साहजिक होते. या युद्धवर्षांना वाचकांना नुसते भारूनच टाकले नाही तर 'इलियड' हा युद्धशास्त्राची शिकवण देणारा आद्यग्रंथ ठरला. सर्व कवींना 'रिपब्लिक' या आपल्या काल्पनिक आवर्षा राज्यातून हट्टार करणाऱ्या प्लेटो या महान तत्त्वचिंतकाने असा टोमणा मारला आहे की सर्वाना युद्धशास्त्र शिकवणाऱ्या होमरने कधी प्रत्यक्ष लढाई बघितली होती का? प्रत्ययकारी युद्धवर्षे होमरने केली हे सांगायला यापेक्षा अधिक पुरावा नको.

युद्ध हा 'इलियड'चा विषय आहेच पण त्याहून महत्त्वाचे विषय म्हणजे त्यातील वीरांची चारित्र्य-चित्रणे. या अर्था 'इलियड' ही आफिलीस या अँगमेम्नॉन ग्रीक वीराची कथा आहे. आफिलीस, अँगमेम्नॉन, हेक्टर या वीरांचे शौर्य, त्यांच्या वासना, त्यांचे रागद्वेष इत्यादींची गाथा म्हणजे 'इलियड'. या गाथेचा मुख्य रस म्हणजे वीर की करुण, असा प्रश्न पडावा अशा तऱ्हेचे मिश्र चित्रण, या काव्यात आलेले आहे. किंबहुना 'इलियड' हे महाकाव्य म्हणजे ग्रीक शोकांतिकेचा आदिस्तोत्रच. हे महाकाव्य अनेक शोकांतिका मिळून झालेले आहे असे समजण्यात काहीही हरकत नाही. कारण पुढे गाजलेल्या अनेक शोकांतिकांची कथानके मुळात 'इलियड' वरूनच घेतलेली आहेत हे सर्वमान्य झाले आहे.

'इलियड'चे स्वरूप शोकांतिकेचे आहे हे जितके खरे तितकेच 'ओदिसी' हे महाकाव्य कादंबरीसारखे आहे हेही तेवढेच खरे आहे. 'इलियड'प्रमाणे 'ओदिसी'ला कसलीही ऐतिहासिक पार्श्वभूमी नाही. सगळा कल्पनेचा खेळ, प्रतिभेचा विलास. कादंबरी या नावात जे मोहक छपन अभिप्रेत आहे ते सगळे 'ओदिसी'त ओतप्रोत भरलेले आहे. प्लेटोला होमरवर रागवायचेच होते तर त्यासाठी 'इलियड' हे काही फारसे पटणारे असे निमित्त नव्हते. प्लेटोसारख्याने रागवावे असा मादक मजकूर 'ओदिसी'त भरपूर आहे. काव्य माणसाच्या भावभावनांना विकार-वासनांना नको तसे भरवते पुरवते या प्लेटोच्या आरोपात काही तथ्य असेल तर तो आरोप 'ओदिसी'वर ठेवायला हवा. 'ओदिसी' हे एक हृद्य काव्य आहे. आणि प्लेटोने वरून रागाचा कितीही आव आणला होता तरी तो होमरच्या ज्या काव्यगुणांवर लुब्ध होता ते सगळे 'ओदिसी'त प्रकर्षाने दिसतात.

'ओदिसी' ही ओदिसस किंवा युलिसिस या नायकाची प्रवासकथा आहे. एका अर्थाने ती मानवी जीवनावरील एक रूपकथा आहे असे पुष्कळजण मानतात. ही रूपकथा सजवताना होमरने अनेक प्रचलित कथांचा उपयोग अत्यंत कौशल्याने केलेला आहे. गलबत फुटून समुद्रावर भटकणारा नायक हा मूळ इजिप्तच्या एका

(तीन) : ओदिसी

लोककथेन होमरने घेतला असावा असे म्हणतात. त्या नायकाची मूळ कथेत एका सर्पिणीची भेट होते असे दाखवले आहे तर सर्पिणीऐवजी मादक नॉसिका या राज-कथेची होमरने योजना केली आहे ती मामिक आहे व कथेला मानवी जीवनाजवळ आणणारी अशी आहे. बॅबिलोनीयातल्या एका पुराणकथेत मृतांशी संपर्क आणि संबंध प्रस्थापित होऊ शकतो असे दाखवले आहे. त्याच तऱ्हेने ओदिससची मृत आई त्याला दिसते आणि आपण एखाद्या हत्याराला किंवा रोगाला बळी पडून मेलेलो नसून केवळ पुत्रविरहाने गतप्राण झालो असे त्याला सांगते हा प्रसंग होमरने चित्रित केला आहे. तो तिला आलिंगन द्यायला जातो पण ती एखाद्या 'स्वप्नासारखी वा छायेसारखी' नाहीशी होते. 'स्वप्न' आणि 'छाया' या दोन शब्दांच्या उपयोगाने होमरने ही असंभाव्य घटना संभाव्य वाटेल अशा रीतीने सादर केली आहे. अनेक वर्षांनंतर ओदिसस आपल्या राजधानीला - इथाकाला परत येतो आणि इतर कुणालाही पेलणार नाही असे धनुष्य उचलून आपली ओळख सुहृदांना करून देतो हा प्रसंग रामायणाची आठवण करून देणारा आहे. नलाने दमयंतीला पुन्हा एकदा वरले तसाच काहीसा हा ओदिसी-पेनेलॉपी आख्यानाचा भाग आहे.

निरनिराळ्या देशांतल्या नूसत्या वीरकथाच होमरने वापरल्या नसून त्याने अनेक लोककथांचाही सढळ वापर केला आहे. एकाक्ष राक्षस, पिशवीत बंद केलेला वारा मोकळा झाल्यामुळे होणारी गलबताची दुर्दशा, माणसे खाणाऱ्या, भूल पाडणाऱ्या चेटकिणी, धरादाराचा विसर पाडणारी मुळी किंवा फळे हा सगळा मसाला लोककथेतून आलेला आहे. या रसायनांमुळे 'ओदिसी' या महाकाव्यात विलक्षण अद्भूतता व रंजकता आलेली आहे.

'ओदिसी' या महाकाव्याचे दोन भाग आहेत. त्रायच्या पाडावानंतरच्या दहा वर्षांतील इथाका राज्यातील परिस्थिती हा पहिल्या भागाचा विषय आहे तर दुसऱ्या भागात ओदिससचे आपल्या राज्यात होणारे अनेक संकटांनंतरचे पुनरागमन. चार प्रमुख कथासूत्रांच्या आधारे 'ओदिसी'ची संपूर्ण कथा थोडक्यात सांगता येईल.

पहिले कथासूत्र म्हणजे ओदिसस (युलिसिस) चा मुलगा तेलेमॅकस आपल्या पित्याच्या शोधार्थ इथाकातून बाहेर पडतो. पिलास आणि स्पार्टा येथे या शोधातून काहीही निष्पन्न होत नाही.

दुसरे सूत्र म्हणजे त्रायच्या पाडावानंतर स्वतःच्या देशाकडे परतणाऱ्या ओदिससला अनेक आपदांतून, अनेक अनुभवांतून जावे लागते. सिकोनीज लोकांशी युद्ध, लोटस फळाच्या देशातला अनुभव, पॉलिफिमस नावाच्या एकाक्ष सायक्लॉप्सशी यशस्वी मुकाबला, ससी (सर्सी) या चेटकिणीशी प्रसंग, त्याच्यावर सत्ता गाजवू पाहणाऱ्या कॅलिप्सोच्या सहवासातील मादक, असहाय्य अशा मिश्र अनुभवांची सात वर्षे, समुद्रदेवता पॉसीदोन याच्या नाराजीमुळे समुद्राचा कोप, वादळ होऊन झालेली नावेची दुर्दशा, अंधींनी देवीची त्याच्यावर सतत होणारी कृपा आणि शेवटी इथाकाकडे प्रयाण असा हा प्रवास आणि असे हे वर्ध्श खडतर अनुभव.

तिसरे सूत्र म्हणजे राणी पेनेलांपी हिच्या मागे लागलेले विवाहोत्सुक सरदार आणि त्यांना कसेबसे दूर अंतरावर ठेवण्याचे राणीचे वर्षानुवर्षे चाललेले प्रयत्न. या विवाहोत्सुकांचे वर्तन अत्यंत अश्लाघ्य, निलाजरे आणि विवेकशून्य असे होते. कित्येकदा त्यात मूर्खपणाही असल्यामुळे तो भाग थोडासा विनोदीही वाटतो. परंतु राजपुत्र तेलेमॅकस याच्या वधाचा कट रचणाऱ्या या सरदारांची घृणा आणि राणी व तेलेमॅकस यांच्याविषयी सहानुभूती निर्माण करण्यात कथाकार म्हणून होमरने विलक्षण कौशल्य दाखवले आहे.

चवथा आणि शेवटचा भाग म्हणजे ओदिसस आणि तेलेमॅकस या पितापुत्रांचे अनेक खडतर अनुभवांनंतर स्वदेशी पुनरागमन. जो कोणी ओदिससचे धनुष्य वाकवील त्याच्याशी लग्न करण्याची तयारी पेनेलांपी दाखवते. ओदिसस हा पण जिंकतो आणि इतर विवाहोत्सुक सरदारांचे निर्दालन करतो व आपल्या खऱ्या रूपात प्रगट होतो. आतापर्यंत ओदिसस हा मुख्यतः साहसी आणि चतुर नायक म्हणून वाचकांसमोर येतो. शेवटच्या भागात त्याचे वीरत्व प्रगट होते. म्हणूनच 'ओदिसी'ची ही कथा 'इलियड'मधील अॅगमेम्नॉन, अकिलीस, इत्यादी वीरांचे स्मरण करून या दोन महाकाव्यांचा संबंध प्रस्थापित करते. इथाकात पुढे झालेले मृत सरदारांचे बंड झ्यूस आणि अॅथीनी मोडून काढतात आणि अनेक वर्षे परिस्थितीशी झगडणाऱ्या ओदिससचा आयुष्यक्रम निष्कंटक व सुखमय होतो.

'ओदिसी'ची रचना मनोरंजक असली तरी गुंतागुंतीची आहे. वाचकाला व अनुवादकर्त्याला ही रचना केव्हा चकवील याचा नेम नाही. कथानकात येणारी पात्रे आणि स्थळे यांची संख्या इतकी बेसुमार आहे की, कथानक नीट लक्षात येण्यास कित्येकदा अडथळा होतो. हे लक्षात घेऊन प्रस्तुत अनुवादक श्री. ओक यांनी या काव्याच्या सुरुवातीलाच प्रमुख पात्रे आणि स्थळे यांच्यावरील विस्तृत टिपणे दिली आहेत. ही पात्रे आणि स्थळे यांची विभागणी सर्गवार केल्यामुळे वाचकांची चांगली सोय झाली आहे.

'ओदिसी'चा अनुवाद करणे हे काम सोपे नव्हे अगदी पहिली अडचण म्हणजे अनुवादासाठी श्री. ओकांनी निवडलेले गद्य माध्यम. मूळ 'ओदिसी' पद्यात असून त्याच्या विशिष्ट वृत्तामुळे त्यात प्रवाहीपण आले आहे. पद्य सोडून गद्याकडे आल्यावर हे प्रवाहीपण अर्थातच बऱ्याच प्रमाणात गमावले जाते. 'ओदिसी'चे दोन खंडांत गद्य भाषांतर करणाऱ्या ए. टी. मरीने भाषांतराचे आपले उद्दिष्ट मूळ भाषेशी इमान राखणे आणि मूळ रचनेतला ओघ कायम ठेवणे असल्याचे सांगितले आहे. श्री. ओकांच्या पुढेही हीच दोन उद्दिष्टे असावीत असे वाटते. मूळ भाषेशी इमान राखण्यात ते यशस्वी झाले आहेत. परंतु त्यांच्या भाषांतरात ओघ पूर्णपणे आलेला आहे. असे म्हणता येणार नाही. ओकांनी अर्थात ओघ राखण्याचा आपल्याकडून भरपूर प्रयत्न केला आहे. "जो कथा. निवेदन करण्यास. साह्य देण्याची प्रार्थना। मी स्फूर्ती देवतेला। करीत आहे। त्या कथेचा नायक आहे। जो त्रायचा। पवित्र दुर्ग। जिंकून लुटल्यानंतर। विशाल जगभर भटकला। तो हिकमती मनुष्य॥" ही रचना गद्य असूनही तिचे पद्याशी नाते

राखण्याचा अनुवादकाचा प्रयत्न जाणल्यांच्या लक्षात आल्याशिवाय राहत नाही. "आणि श्रीमान आता तुम्हाला मी प्राथितो की तुम्हीही तितकेच मित्रत्व आमच्याशी ठेवावे आणि मी विचारीन त्या प्रश्नांची उत्तरे देण्याचे कुठल्या तरी सूक्ष्म हेतूने टाळू नये." या वाक्याची विशिष्ट रचना याच दृष्टीने लक्षणीय आहे. अशा तऱ्हेच्या रचना या अनुवादात विपुल आहेत. पहिल्यांदा त्या खटकतात. परंतु एकदा त्यांचे प्रयोजन लक्षात आले की, त्या योग्य वाटू लागतात. या प्रकारच्या रचनेमुळे मुळातला प्रवाहीपणा टिकवण्यात श्री. ओकांना मर्यादित यश निश्चित मिळाले आहे. पण त्यापायी एक किंमतही द्यावी लागली आहे. (अर्थात ज्याला मूळ काव्याची थोडी फार माहिती आहे त्याच्याच हे लक्षात येईल.) मूळात ज्या अती दीर्घ उपमा आहेत त्यांचे 'उपमापण' या रचनेने हिरावून घेतले आहे. उदाहरणार्थ, "तर मग तूही अशाच एखाद्या दुर्दैवी विपत्तीचा काळ भोगून पुरा करतो आहेस जसा माझ्या डोळ्यांवर सूर्यप्रकाश असताना मी एका विपत्तीचा दास होतो." या वाक्यात एक भव्य उपमा लपली आहे हे आपल्याला जाणवतही नाही. "जणू एखादी हरिणी अजून अंगावरच पिणारी पाडसे एका प्रवळ सिंहाच्या गुहेत ओपवून उंच डोंगरकड्यांवर नि गवताळ दऱ्यांत चरायला गेली आहे. अचानक सिंह गुहेत परत येतो नि त्या सर्वांचा भीषण संहार होतो. पण त्या नीचांच्या टोळीची ओदिसस जी अवस्था करील ती त्याहूनही भयानक होईल." या विधानातली उपमा अशीच हरवली आहे. पद्यातून एखादा मजकूर गद्यात अवतरला की असे होणे अपरिहार्यच आहे. मूळ ग्रीक काव्य आहे 'डॅक्टीलिक हेक्सॅमिटरमध्ये. या वृत्ताला इंग्रजी पर्यायच सापडणे मुश्किल. पोपने 'ओदिसी'चे केलेले पद्यमय भाषांतर साधारण वन्यापैकी म्हणावे लागेल. विल्यम काऊपरचे भाषांतर त्याच्यापेक्षा थोडेसे सरस; पण एकूण सर्वसामान्यच. मुख्य अडचण होती मूळ वृत्ताची. त्यापेक्षा गद्य अवतार बरा असे बहुतेक इंग्रजी अनुवादकांनी ठरवले. श्री. ओकांनाही तसेच वाटले असण्याचा संभव आहे. 'तिच्याशी एकशय्या केली', 'गर्वाद्धत विवाहार्थी', 'संहत इच्छा', 'राक्षसचन हर्मिज', 'विकृत अंत', 'स्नानद्रोणी' इत्यादी शब्दप्रयोग म्हणजे मुळातल्या पद्य रचनेचा व शब्दकलेचा वाचकांना थोडाफार परिचय करून देण्याचा प्रयत्नच. या प्रयत्नांमुळेच प्रस्तुत अनुवादातील शब्दयोजना कृत्रिम झाली आहे असा वाचकांचा ग्रह होतो परंतु तो बरोबर नाही. एक तर मूळ 'ओदिसी'ची भाषाही अत्यंत कृत्रिम होती. लोकांच्या सतत परिचयातल्या भाषेत ते महाकाव्य रचले गेले नव्हते. (सर्वांना परिचित अशा भाषेत महाकाव्य रचण्यात येऊ शकेल काय हा एक प्रश्नच आहे.) कृत्रिम भाषा हा महाकाव्यातील केवळ एक संकेत नव्हता तर ती आवश्यकता होती. विशेषतः विशेषण व संबोधने यांच्या बाबतीत तर ही आवश्यकता टाळता येण्यासारखी नव्हती. त्यामुळे 'मेघगर्जनाकार स्वामी' किंवा 'मद्देश बांधवहो' किंवा 'तात आणि अभ्यागतवर्य' असे शब्दप्रयोग येणारच. महाकाव्य म्हटले म्हणजे सांकेतिकता आली. ती मुळात आहे म्हणूनच अनुवादातही आहे.

श्री. ओक यांचा अनुवाद गद्यात असल्यामुळे या टिकाणी असेच एक इंग्रजी अनुवादक इ. व्ही. रियु यांच्या याविषयीच्या विधानाचा समाचार घेणे प्रस्तुत ठरेल. "आधुनिक

वाचक सहजपणे व रंगन वाचू शकेल अशा रूपात 'ओदिमी' त्याच्यापुढे ठेवणे हे माझे उद्दिष्ट आहे. होमर काय किंवा आणखी कोणी थोर लेखक काय त्याच्या रचनेत आशय आणि तो आशय अभिव्यक्त करण्याची रीत यांना एकमेकांपासून अलग करता येत नाहीत. इंग्रजी वाक्प्रचार सांभाळून शक्य असेल तेथे मी होमरचा आशय होमरच्याच पद्धतीने सादर करण्याचा प्रयत्न केला आहे. परंतु शली वेगळी आणि वाक्प्रचार वेगळा. मुळातल्या मजकुराशी अनुवादात असलेल्या मजकुरांचे साम्य असावे म्हणून ग्रीक वाक्प्रचार व शब्दरचना टाळणे, बदलून घेणे मला अनुवादक म्हणून आवश्यक वाटले. एवढेच नव्हे तर ते मी माझे कर्तव्य मानले आहे. अगदी मुळाबर-हुकूम अनुवाद केला तर ज्यासाठी अनुवाद करायचा तो उद्देशच साध्य होणार नाही. होमरला जर सरळ इंग्रजी शब्दांत बसवू म्हटले तर होमरचा आशयही उरणार नाही आणि शलीही नाही."

इंग्रज अनुवादकाचे हे शब्द उद्धृत करण्याचे कारण एवढेच की, असल्या प्रकारच्या अनुवादात मुळापासूनच किती अडचणी असतात हे स्पष्ट व्हावे. या अडचणींना थो. ओकांनी समर्थपणे तोंड दिलेले आहे. ए. टी. मरीची भूमिका इ. व्ही. रियुच्या भूमिकेपेक्षा वेगळी आहे व थो. ओकांची भूमिका ए. टी. मरी यांच्या भूमिकेशी अधिक जुळणारी आहे. हे लक्षात राहिले नाही तर थो. ओक यांनी घेतलेल्या थ्रमाचे मोल त्यांना देण्यात वाचकाकडून चूक होण्याचा संभव आहे. एकदा अनुवादकाची भूमिका कळली की त्याचे श्रेय त्याला देण्यात कोणतीही अडचण राहत नाही.

या अनुवादात एक बाब मात्र अशी आहे की, त्या बाबतीत थो. ओक यांची भूमिका कळणे कठीण आहे. ती बाब म्हणजे स्थळांच्या आणि व्यक्तींच्या नावांचे उच्चार. एकाच नावाचे अनेक उच्चार या अनुवादात सापडतात. उदाहरणार्थ अँथीनी, अँथिनी, अँथनी, पेनेलपी, पेनेलोपी, पीनेलोपी, पेनिलोपी, पिनेलोपी, अँगमेन्नाँन, अँगमेन्ोन, अँगमेन्ोन, ऑर्गाँस, ऑर्गाँस, आरगाँस, ऑर्गाँस अशा तऱ्हेची किमान पंचवीस उदाहरणे तरी देता येतील. इंग्रजी पद्धतीचे उच्चार करू म्हटले (इँनिएल जोन्सप्रमाणे) तर वरील उच्चार अँथीनी, पिनेलपी, अँगमेन्नन, आर्गाँस असे होतील. परंतु इतके परिष्कृत उच्चार सामान्यपणे उच्चशिक्षित भारतीयांनाही टाळूक असतील याची खात्री नाही. थो. ओक यांनी काही उच्चार इंग्रजी पद्धतीप्रमाणे, काही फ्रेंच पद्धतीप्रमाणे आणि काही भारतीय पद्धतीप्रमाणे म्हणजे लिहिण्याच्या पद्धतीवरून ठरवलेले दिसतात. कोणती तरी एक पद्धती स्वीकारणे अधिक इष्ट झाले असते. पण परकीय भाषेतल्या वाङ्मयाचे आपण थेट त्या भाषेतून भाषांतर न करता अन्य एखाद्या भाषेद्वारा केले तर असा प्रकार पूर्णपणे टाळता येत नाही. प्रस्तुतचे भाषांतर मूळ ग्रीकवरून न करता इंग्रजीवरून झालेले आहे. त्यात इंग्रजी, फ्रेंच, ग्रीक आणि शिवाय भारतीय उच्चारण पद्धती येणारच हे मान्य करूनही याविषयी लेखकाकडून एकच उच्चारण पद्धतीची अपेक्षा गीण ठरत नाही. भारतीय म्हणता येईल अशीही एक पद्धत रूढ झालेली आहेच. तसे धोडेसे भारतीयत्व या अनुवादात आलेलेही आहे. उदाहरणार्थ, ग्रीकांच्या

(सात) : ओदिमी

एका विधीला 'यज्ञ' हा भारतीय शब्द ओकांनी वापरलेला आहेच. तसा हा वापर एक महत्त्वाचा प्रश्न उपस्थित करतो तो हा की, ज्या शब्दांना विशेष सांस्कृतिक अर्थ आहेत त्यांचे खरोखर भाषांतर होऊ शकते काय?

'ओदिसी' च्या या अनुवादाने अनुवादविषयक प्रश्न उत्पन्न केले हे दाखवणे म्हणजे या अनुवादाचे दोष दाखवणे नव्हे. तसे प्रश्न निर्माण न होते तरच आश्चर्य. हे प्रश्न अनुवादाच्या वाचनात फार व्यत्यय आणतात असेही नव्हे. पहिली पाचपंचवीस पाने वाचून झाली की आपल्याला या अनुवादातला मर्यादित प्रवाहीपणा जाणवू लागतो.

अॅथीनीने ओदिससला कृपादृष्टीने केलेले मार्गदर्शन, दिव्याप्सरा कॅलिप्सो आणि ओदिससच्या 'प्रणया'चे प्रसंग, 'फॅसिअनांचे खेळ' या सर्गात चारणाच्या तोंडून स्वतःच्या चरित्राचा पोवाडा ऐकून ओदिससला झालेले दुःख, सायक्लॉप्सचा दुष्टपणा चित्रित करीत असतानाच त्याला आपल्या कोकराविषयी वाटणाऱ्या प्रेमाचे चित्रण करण्यातली हृद्यता, इथाकामधील बेबंदशाही इत्यादींची वर्णने या अनुवादात सरस उतरली आहेत. ओदिसस हा नुसता साहसीच नव्हता, नुसता चतुरच नव्हता तर त्याच्या पूर्वजांप्रमाणेच तो शूर वीर होता हे दाखवणारे इथाकातील प्रसंग या अनुवादात चांगले उतरलेले आहेत. घरी परतल्यावर एकेकाला ओदिससची ओळख हळूहळू कशी पटते हा एक असाच वेधक प्रसंग. उकिरड्यावर पडलेला त्याचा म्हातारा कुत्रा आगस निशक्त झालेला असतो, गोचिडींनी त्याला जर्जर केलेले असते. मालकाला ओळखताच तो शेपटी हलवतो आणि कान खाली टाकतो. ओदिससने त्याला ओळखताच तो आनंदाने मरतो. हा या 'पुनर्मिलनात'ला सर्वांत हृदयंगम प्रसंग. असे सगळे प्रसंग या अनुवादाने नीट टिपले आहेत.

हा अनुवाद वाचून महाकाव्य म्हणजे काय हे आपल्याला जाणवते. अनुवादाने निर्माण केलेल्या प्रश्नांमुळे या अनुवादाचे लेखकाच्या दृष्टीने असलेले आव्हानात्मक रूप समजते आणि त्याच्या परिश्रमाची आणि जिद्दीची जाणीव होते. एका थोर महाकाव्याचा प्रमाणित अनुवाद श्री. ओक यांनी मराठी वाचकांसाठी करून एक मोठीच कामगिरी केली आहे यात संशय नाही.

मुंबई

दिनांक ८ ऑगस्ट, १९८४

के. ज. पुरोहित

ओदिसी : (आठ)

अनुक्रमणिका

	प्रकरण	पृष्ठ
सर्ग	१—अथीनी तेलेमॅकसला भेटते	१
सर्ग	२—इथाकातील वाद-प्रतिवाद	१२
सर्ग	३—नेस्तॉरकडे तेलेमॅकस	२३
सर्ग	४—मेनेलॉस आणि हेलन	३५
सर्ग	५—कॅलिप्सो	५५
सर्ग	६—नोंसिका	६७
सर्ग	७—अॅलिसनसचा राजप्रासाद	७५
सर्ग	८—फॅसिअनांचे खेळ	८४
सर्ग	९—सायक्लॉप्स	९९
सर्ग	१०—सर्सी	११४
सर्ग	११—मृतांविषयीचे प्रकरण	१२९
सर्ग	१२—सिला आणि कॅरिब्दिस	१४५
सर्ग	१३—ओदिसस इथाकात उतरतो	१५७
सर्ग	१४—युमिअसाच्या झोपडीत	१६८
सर्ग	१५—तेलेमॅकस परत येतो	१८१
सर्ग	१६—ओदिससला त्याचा मुलगा भेटतो	१९४
सर्ग	१७—ओदिसस नगरास जातो	२०६
सर्ग	१८—प्रासादात भिकारी	२२१
सर्ग	१९—युरिक्लीआ ओदिससला ओळखते	२३२
सर्ग	२०—निर्णायक समयाचा पूर्वरंग	२४८
सर्ग	२१—महान धनुष्य	२५९
सर्ग	२२—सभामंडपातील युद्ध	२७०
सर्ग	२३—ओदिसस आणि पेनिलॉपी	२८२
सर्ग	२४—विग्रहाची समाप्ती	२९१
	प्राचीन ग्रीक महाकाव्य—होमरचे ओदिसी—प्रास्ताविक	३०४
	ओदिसीतील ग्रीक देव-देवता	३०७

होमरलिखित महाकाव्य

'ओदिसी'

याच्या श्री. शामराव ओककृत मराठी भाषांतरातील स्थलकालेत्यादीविषयक

संदर्भ सूची व टिपा

सर्ग १

अॅथीनी : ग्रीकांची एक प्रमुख देवता. हिला 'पॅलास अॅथीनी' असेही म्हणत. रोमन हिलाच 'मिनर्व्हा' असे संबोधित. ही ग्रीक देवराज झ्यूस व 'सुन्नोपदेशाची देवी' मेटीस यांची कन्या. ही झ्यूसच्या मस्तकातून उद्भवली. ही युद्धदेवता आहे तशीच प्रजेचीही. बथेन्स शहराची ती संरक्षक देवता होती. चिलखत घातलेल्या, ढाल घेतलेल्या, सुवर्णदंड धारण केलेल्या तिच्या प्रतिमेची पूजा होई. ही अखंडकुमारी देवता आहे.

तेलेमॅकस : ओदिसस व पेनेलॉपीचा पुत्र. त्राॅयच्या मोहिमेवर गेलेला ओदिसस वीस वर्षे परत आला नाही, तेव्हा तो मरण पावला असावा अशा समजूतीने सर्व ग्रीकनगर राज्यातले राजपुरुष तेलेमॅकसच्या राजवाड्यात, पेनेलॉपीच्या पाणिग्रहणाच्या इच्छेने, तळ देऊन राहिले. पेनेलॉपी काहीच निर्णय घेईना त्यामुळे राजपुरुषांचा तळ हलेना व बिचाऱ्या तेलेमॅकसच्या मालमतेचे अपार नुकसान होत राहिले.

हायपेरिऑन पवित्र बैल : सूर्यदेव याचे पवित्र मानले जाणारे बैल थिर्नॅसिआ बेटात ठेवलेले होते. ओदिसस त्राॅयच्या लढाईनंतर घरी परतताना त्याच्यावर समुद्रप्रवासात अनेक संकटे आली. त्या संकटांचा इतिहासच 'ओदिसी' या महाकाव्यात होमरने वर्णन केला आहे. त्या संकटांपैकी एक पहिले संकट म्हणजे ओदिससच्या खलाशांनी त्या पवित्र बैलांपैकी काही बैलांची हिंसा केली व त्यामुळे देवांनी रागावून त्याचे गलबत बुडवले. सर्व खलाशी बुडून मेले. ओदिसस तेवढा वाचला व पुढे प्रवासास निघाला.

ओदिसस : 'ओदिसी' या महाकाव्याचा वीरनायक. हा 'युलिसीस' या नावानेही संबोधला जातो. त्राॅयच्या प्रसिद्ध रणकंदनातला हा एक प्रमुख ग्रीक वीर होता. हा शूर तसाच धूर्त व कारस्थानी होता. हा लेअर्तिजचा पुत्र. याची पत्नी पेनेलॉपी व तेलेमॅकस पुत्र.

कॅलिप्सो : ऑगिजिआ बेटात राहणारी एक जलाप्सरा. ओदिससचे गलबत फुटल्यावर तो तिच्या आश्रयाला आला. तिचे त्याच्यावर प्रेम जडले व तो कायमचा तिच्यापाशी राहिल्यास त्याला अमरत्व देण्याची लालूच तिने त्याला दाखवली. पण ओदिससने

स्वगृही जाण्याचा हट्ट धरला. तरीही कॉलप्सोने त्याला सात वर्षे बेटावर अडकवून ठेवले. शेवटी देवांनी मध्यस्थी करून तिला ओदिससला सोडून देण्यास भाग पाडले.

इथाका : ग्रीसजवळच्या आयोनियन समुद्रातले एक छोटे बेट. ही ओदिससची नगरी होती. इथाका नैडम डोंगराच्या पायथ्याशी आहे.

पाँसीदोन : भूमध्य समुद्राचा अधिष्ठाता देव. रोमन याला नेपच्यून या नावाने संबोधित. हा क्रॉनॉस व ऱ्हीआचा पुत्र व झ्यूस व अधोलोकाचा स्वामी हेडीज याचा भाऊ. त्याचा राजवाडा समुद्राच्या खोल तळात युव्वाजवळ होता. तेथे तो आपल्या रथाचे सोनेरी आयाळाचे व पितळी खुराचे घोडे ठेवीत असे. त्रायच्या रणकंदनात तो ग्रीकांच्या बाजूने होता. पण ओदिससवर मात्र त्याचा राग होता व त्याने ओदिससच्या समुद्र-प्रवासात अनेक अडथळे उत्पन्न केले होते. रागाचे कारण पाँसीदोनचा पुत्र पॉलीफीमस. याला ओदिससने आंधळा केले होते. पाँसीदोनचे आयुध त्रिशूळ. त्याच्या सहाय्याने तो समुद्रात वादळे व भूमीवर भूकंप इत्यादी आपत्ती आणी.

इथोपिया : इजिप्तच्या दक्षिणेस असलेला आफ्रिका खंडातील देश. पाँसीदोन यज्ञ-यागांतील आहुती स्वीकारण्यासाठी वेळोवेळी इथोपियाला जात असे.

झ्यूस : ऑलिम्पिआवासी देवांचा राजा. रोमन याला ज्युपिटर या नावाने संबोधित. हा क्रॉनॉस व ऱ्हीआ यांचा पुत्र. त्याची बहीण हीरा ही त्याची पत्नी होती. झ्यूसने पित्याला पदच्यूत केल्यावर झ्यूस पाँसीदोन व हेडीज यांच्यामध्ये राज्याची वाटणी झाली. झ्यूस स्वर्गाचा, पाँसीदोन सागराचा व हेडीज अधोलोकीचा राजा झाला. पृथ्वीवर या तिघांची समाईक सत्ता चाले. थेंसलीमधील ऑलिम्पिआ या स्वर्गाला भिडणाऱ्या पर्वतावर झ्यूसचे वास्तव्य असे. झ्यूसची सर्व देवांवर व मानवावर सत्ता चाले.

इजिस्थस : हा थीएस्टीसचा पुत्र. याने त्रायच्या मोहिमेत भाग घेतला नव्हता. मायसिनीचा राजा अँगमेन्नाँ हा त्रायच्या लढाईत गुंतलेला असताना इजिस्थसने अँगमेन्नाँची पत्नी क्वायटेम्नेस्ट्रा हिच्याशी प्रेमसंबंध जोडला व अँगमेन्नाँ युद्धातून स्वगृही आल्यावर त्याला इजिस्थसने क्वायटेम्नेस्ट्राच्या मदतीने कपटाने मारले. या हत्येचा सूड म्हणून अँगमेन्नाँचा पुत्र अरिस्टीज याने इजिस्थसला व आपल्या मातेला ठार केले.

हर्मोज : या ग्रीक देवाला रोमन मर्क्युरी या नावाने संबोधतात. हा झ्यूस व अँटलसदेवाची पुत्री माइआ यांचा पुत्र. हा देवांचा दूत होता व झ्यूस अनेक महत्त्वाच्या कामगिऱ्या त्याच्यावर सोपवित असे. याने "वीणा" या तंतुवाद्याचा शोध लावला. याला मार्गाचा स्वामी मानीत व तो प्रवाशांना सहाय्य करी. म्हणून त्याचे पुतळे रस्तोरस्ती उभारले जात. त्याच्या शिरस्त्राणाला पंख असत. दोन सर्पांनी वेढलेला, दूतांना आवश्यक असलेला दंड त्याच्या हातात असे. त्याच्या पादत्राणांनाही पंख असत व त्यांच्या सहाय्याने तो भूमी व सागर यांच्यावरून वायुवेगाने संचार करी. हा मृतात्म्यांना अधोलोकाकडे हाकारित नेई.

अॅरेस्टीज : अॅगमेम्नाॅन व क्वायटेम्नेस्ट्राचा पुत्र. याने पित्याच्या हत्येचा सूड म्हणून इजिप्थस व क्वायटेम्नेस्ट्रा यांना ठार मारल्यावर, त्याच्या मातेच्या संरक्षक क्रोध देवता (Furies) त्याचा पाठलाग करू लागल्या. शेवटी अथेन्समध्ये पेलास अॅथीनीने नेमलेल्या प्रसिद्ध अॅरीओपॅंगस न्यायालयापुढे त्याचा दावा ठेवण्यात आला व त्यात तो निर्दोषी ठरला. नंतर त्याने आपल्या पित्याच्या मायसिनी येथील राज्यावर राज्य केले.

आर्गाइव्हज् : ग्रीसमधील आॅर्गास राज्याचा अधिपती अॅगमेम्नाॅन होता. राज्याची राजधानी मायसिनी होती. आॅर्गासच्या रहिवाशांना 'आर्गाइव्हज्' म्हणत.

पॉलीफीमस : पॉसीदोनचा पुत्र, सिसिलीमधील राक्षसी जमात, 'सायक्लॉप्स्' यांच्यापैकी तो होता. हा राक्षसी देहयष्टीचा असून त्याच्या कपाळाच्या मध्यभागी एकच डोळा होता; तो एटना पर्वताजवळ एका गुहेत राहू व आपल्या मेंढरांचे कळप पर्वतावर रोज चरायला नेई. तो देवदेवतांना जुमानित नसे व मानवी मांसावर उपजीविका करी. ओदिसस व त्याचे खलाशी त्यांच्या दीर्घ, साहसी सागर प्रवासात एकदा त्याच्या तावडीत सापडले होते. त्यांच्यापैकी अनेक खलाशी त्याने भक्षण केले व सर्वांना गुहेत कोंडून ठेवले. शेवटी ओदिसस तो निद्रिस्त असताना त्याचा डोळा फोडून निसटून गेला, यामुळे पॉसीदोनचा त्याच्यावर राग होता.

स्पार्टा : शूर ग्रीकांचा मुलूख, अॅगमेम्नाॅनचा धाकटा भाऊ मेनजिस इथे राज्य करी. याच्याच स्वरूपसुंदर पत्नीच्या, हेलनच्या, अपहरणाने त्राॅयचे रणकंदत झाले.

पीनेलॉपी : स्पार्टाचा राजा आयकॅरिअस याची कन्या. ओदिससची पत्नी. ओदिसस त्राॅयच्या मोहिमेवरून वीस वर्षे झाली तरी परतला नाही तेव्हा तो मरण पावला असावा असे गृहीत धरून ग्रीसमधील अनेक राजपुत्र तिच्या पाणिग्रहणाच्या इच्छेने तिच्या घरी तळ ठोकून त्यांच्या पदरचे यथेच्छ खातपीत मुक्काम वाढवीत राहिले होते. पीनेलॉपी धड होही म्हणुना व स्पष्ट नकारही देईना. एक युक्ती म्हणून तिने आपला सासरा लेएॅतिज याचा एक मोठा झगा विणावयास घेतला व तो पूर्ण होईपर्यंत मी पुनर्विवाहाबाबत निर्णय घेणार नाही असे तिने आपल्या विवाहेच्छंना सांगितले. पण जेवढे दिवसा विणून होई तेवढे ती रात्री उसवून टाकी. यामुळे ते पूर्ण होईना व ती नक्की निर्णय घेईना.

नेस्तॉर : पायलॉसचा राजा. तरुणपणी त्याने अनेक लढायांत मोठे शौर्य गाजवले. त्राॅयच्या मोहिमेच्या वेळी तो वृद्ध झाला होता. पण मोहिमेत त्याच्या सहाणपणामुळे व दीर्घ अनुभवजन्य ज्ञानामुळे तो जी सल्लामसलत देई ती सर्व ग्रीक वीर मानीत. हा अश्वदयनांत निष्णात असून कुशल सारथी होता.

मेनेलॉस : स्पार्टाचा राजा. अॅगमेम्नाॅनचा भाऊ. याची पत्नी त्रिभुवनसुंदरी हेलन हिला त्राॅयचा राजपुत्र पॅरिस याने पळवून नेली. त्यामुळे सर्व ग्रीक राजमंडळ त्राॅयवर चालून गेले. अनेक वर्षे लढाई चालली; शेवटी त्राॅय पडले व हेलनला मेनेलॉसने परत आणले. स्पार्टाला लॅसी दि मॉन राज्य असेही संबोधित. मेनेलॉस शूर, सुदृढ बांध्याचा व सहाणा होता.

हेलास : युरोपमधील ग्रीस देशाचे नाव. यात अनेक ग्रीक नगरराज्यांचा समावेश होता. त्या सर्व रहिवाशांना 'हेलेमीज' असे म्हणत.

दॅनाअन्स : अँगोसची राजकन्या दॅनेई. हिला झ्यूसपासून पॅसिअस झाला. पुढे यांच्या वंशजांना दॅनाअन्स म्हणू लागले.

सर्ग २

इलिअम : त्राँयचे दुसरे नाव.

थेमिस : झ्यूसची पत्नी. होमरच्या काव्यात थेमिस ही कायदा, न्याय, रूढी यांना अनुसरून होणाऱ्या वागणुकीचे प्रतीक आहे. झ्यूसच्या आज्ञेप्रमाणे ती देवसभा भरवण्याची व्यवस्था करी व म्हणून सर्वच सभांची ती अधिष्ठात्री देवता मानली जाई. ती ऑलिम्पसवर राहते. हीरा इतर सवतीप्रमाणे हिचा द्वेष करित नाही. ठिकठिकाणच्या वनदेवता तिच्या कन्या होत.

अँकिअन : अँकिआ या ग्रीसमधल्या एका प्रदेशाचे रहिवासी, कधी कधी सर्वच ग्रीकांना अँकिअन्स या नावाने ओळखतात.

नायरी : आयॉलकसचा राजा क्रेथिअस याची रूपवती राणी. प्रत्यक्ष सागरदेव पॉसीदोन तिच्या प्रेमात पडला होता.

मेन्तॉर : ओदिससचा निष्ठावंत मित्र व सल्लागार, याच्यावरून इंग्लिश भाषेमध्ये Mentor या शब्दाचा अर्थ विश्वासू सल्लागार असा होऊ लागला आहे.

अँसमिनी : मायसिनीची रूपवती राजकन्या. अँफिमिऑनची पत्नी. झ्यूस तिच्या प्रेमात पडून तिच्या पतीच्या रूपाने आला व तिला त्याच्यापासून हर्क्युलिस झाला.

सर्ग ३

नीलिअस : पॉसीदोनचा पुत्र. त्याला त्याचा भाऊ पीलिअस याने आयॉलकस राज्यातून हाकून दिल्यामुळे तो पायलॉसला आला व तेथे त्याने आपले राज्य स्थापिले. त्याला बारा पुत्र झाले पण हर्क्युलिसने त्याच्या राज्यावर हल्ला चढवला तेव्हा त्याचे अकरा पुत्र ठार केले. एक नेस्तॉर मात्र वाचला.

अँकिलीज : थेसली देशातील थीओटिसमधील मिर्मिदॉनांचा राजा पीलिअस याचा शूर पुत्र. आपल्या फिनिक्स या गुरूपासून तो युद्धविद्या व वक्तृत्वकला शिकला. किरॉन या सेंटॉरने त्याला वैद्यविद्या शिकवली. थेटिस या त्याच्या सागराप्सरा आईने त्याला कीर्तिमत पण अल्पायुष्य व दीर्घायुष्य पण यशविहीन असे दोन पर्याय देऊ केले, तेव्हा त्याने अल्पायुष्य पण कीर्तिमान असे स्वीकारले. हेलेनच्या अपहरणामुळे

झालेल्या त्रायंच्या भीषण रणकंदनात हा लढला व धारातीर्थी पडला. होमरच्या इलियडचा हा वीरनायक आहे. त्याच्यावर अर्थांना व हीरा यांची कृपा होती व ग्रीक सेनेचा तो मुख्य आधारस्तंभ होता. लुटीतील एका सुंदर स्त्रीबद्दल वाद पडल्यामुळे अँकिलीज सेनानायक अँगमेम्नॉनवर रुसून बसला होता व बरेच दिवस त्याने युद्धात भाग घेतला नाही. पण 'चपलगती' म्हणून प्रसिद्ध असलेला हा योद्धा, त्याचा परममित्र पॅत्रोकलस व्रोजनवीर हेक्टरच्या हातून ठार झाल्यामुळे तो चवताळून उठला व युद्धात भाग घेऊन त्याने त्रायंच्या प्रमुख वीराला, हेक्टरला ठार केले. पण त्राय सर होण्यापूर्वीच तो धारातीर्थी पडला.

प्राअँम : त्रायंच्या रणसंग्रामाच्या वेळी प्राअँम हा त्रायंचा राजा होता. त्याचा पुत्र पॅरिस यानेच हेलनचे अपहरण केले होते. त्याची पत्नी हेक्युबा. यांना पन्नास पुत्र होते. लढाईच्या वेळी हा वृद्ध झाला होता. त्यामुळे त्याने युद्धात प्रत्यक्ष भाग घेतला नाही. त्याचा पुत्र हेक्टर याचे शव ताब्यात घेण्यासाठी मात्र तो ग्रीक-तळावर गेला होता. त्याची दया घेऊन अँकिलीजने शव त्याला दिले. त्राय पडल्यावर अँकिलीजचा पुत्र जिन्हस याने प्राअँमला त्याच्या यज्ञवेदीसमोर ठार केले.

पॅत्रोकलस : अँकिलीजचा परममित्र. हा पण अँकिलीजप्रमाणे युद्धात प्रथम लढत नव्हता. पण पुढे ग्रीकांची फारच दैना झाली व अँगमेम्नॉन अँकिलीजला शरण गेला. तरीही अँकिलीजची समजूत पडेना. तेव्हा पॅत्रोकलस अँकिलीजचे चिलखत चढवून, अँकिलीजचे अनुयायी मिमिदाँन यांना बरोबर घेऊन लढायला गेला. व्रोजन चिलखता-वरून त्यालाच अँकिलीज समजले व घनघोर रणसंग्रामात हेक्टरने अखेर पॅत्रोकलीसला ठार केले. तेव्हा अँकिलीज चवताळून उठला. त्याची माता थेटिज हिने देवांचा कारागीर व्हलकन याजकडून नवे उत्कृष्ट चिलखत बनवून अँकिलीजला आणून दिले. मग अँकिलीज लढू लागला; त्याने व्रोजन सैन्याचा खरपूस समाचार घेतला. पण अखेरीस तो पॅरिसकडून मारला गेला.

अँत्रिअस : मायासिनीचा राजा थिएस्टिसचा भाऊ. त्याचे पुत्र अँगमेम्नॉन व मेनेलॉस. अँत्रिअस हा पेलॉप्सचा पुत्र. पेलॉप्सच्या घराण्याच्या शोचनीय वृत्तांतावर अनेक ग्रीक कवींनी आपली नाटके लिहिली आहेत. प्रसिद्ध ग्रीक नाटककार इस्किलस याने या विषयावर 'अँगमेम्नॉन', 'कोईफोरीश' व 'अँरिस्टीज' अशी तीन श्रेष्ठ शोका-नाटके लिहिली आहेत. अँत्रिअसने थिएस्टिसला कपटाने त्याच्या अपत्याचे मांस खाऊ घातले. तेव्हा त्याने अँत्रिअसला घोर शाप दिला. पुढे अँगमेम्नॉनचा-थिएस्टिसचा पुत्र इजिस्थस याने, अँगमेम्नॉनची पत्नी क्वायटेम्नेस्ट्रा हिच्याशी प्रेमसंबंध जोडून तिच्या सहाय्याने खून केला. अँगमेम्नॉनचा पुत्र अँरिस्टीज याने आपली आई व इजिस्थस यांचा वध करून, बापाच्या खुनाचा सूड उगवला.

तेनेदॉस : इजिअन समुद्रातले एक इतिहासप्रसिद्ध छोटेसे बेट. त्रायंच्या मोहिमेत व्रोजनांची दिशाभूल करण्यासाठी ग्रीकांनी आपले सर्व आरमार या बेटाजवळ नेऊन आपण ग्रीसला परत जात आहोत अशी बतावणी केली. व्रोजनांनी फसून, ग्रीकांनी मागे ठेवलेला प्रचंड लाकडी घोडा शहरात आणला. या घोड्यांच्या पोटात हत्यारबंद

ग्रीक सैनिक लपवलेले होते. त्रोजन रात्री बेसावध असता हे सैनिक बाहेर पडले व त्यांनी संबंध ग्रीक सैन्य तटबंदीच्या आत घेऊन त्रोजन सैन्याचा संहार केला. नंतर त्राय नगरीही ग्रीकांनी पेटवून दिली.

दायोमिदोज : तीदिअसचा पुत्र. आंगसिचा राजा. हा ऐंशी गलवते घेऊन त्रायच्या मोहिमेवर गेला होता. अँकिलीजच्या खालोखाल तो ग्रीक सैन्यातील प्रमुख वीर होता. हेक्टरसारख्या त्रोजनधुरंधर वीरांशी त्याने अनेकदा झुंज घेतली होती व खुद्द अँफ्रोदायती व अँरीज या प्रीती व युद्ध यांच्या अधिष्ठात्या त्रायच्या बाजूने लढणाऱ्या देवांना जखमी केले होते. अर्यांना देवीचा हा लाडका होता. त्याच्या अंगी अश्वदमनाचे कौशल्य होते.

मिर्मिदाँन : थेसलीतील अँकिलन जमातीचे, अँकिलीजचे अत्यंत शूर व एकनिष्ठ अनुयायी. त्रायच्या मोहिमेत पँट्रोक्लस व अँकिलीज यांच्या नेतृत्वाखाली त्यांनी खूप शौर्य गाजवले.

फीबस अँपॉलो : ग्रिकांचा एक प्रमुख देव. हा झ्यूस व लेटो यांचा पुत्र व आर्तेमीस (शिकारीची देवता—रोमन हिला डायाना म्हणत) चा जुळा भाऊ. देलाँस बेटात याचा जन्म झाला. याला सूर्यदेवता व भविष्यकथनाचा अधिष्ठाता देव मानीत. आर्तेमीस या चंद्रदेवतेची व अँपॉलोची कुलसंज्ञा फीनी अशी होती. म्हणून अँपॉलोलो फीबस अँपॉलो म्हणतात.

कॉकोनिअस : ग्रीस व आशियातील काही भागांचे रहिवासी. आशिया मायनरचे कॉकोनिअन सैनिक होमरच्या वर्णनाप्रमाणे त्रोजनांच्या बाजूने लढले असे दिसते.

त्रायतॉन : पॉसीदोनचा पुत्र. याची वसती सागराच्या तळाशी असे. आकार कमरेखाली माशाचा व वरचा भाग मानवी देहाचा असे. त्रायतॉनचे अनुयायी शंखाच्या तुतारीचा आवाज करून, पॉसीदोनच्या आज्ञेने लाटांना शांत करीत.

हेडीज : क्रॉनस व ऱ्हीआचा पुत्र आणि झ्यूस व पॉसीदोनचा भाऊ. अधोलोकाचे राज्य याच्या वाटणीस आले होते. अधोलोकालाही हेडीज असेच म्हणत. हेडीजला प्लुटो (संपत्तीचा देव) असेही म्हणत.

सर्ग ४

हेलन : झ्यूस व लेडा यांची मुलगी. स्पार्टाचा राजा मेनेलाँस याची बायको. त्रोजन राजपुत्र पॅरिस याने तिला पळवून त्रायला नेले. तिची सुटका करण्यासाठी सर्व ग्रीक राजमंडळ एकत्र झाले व त्याने त्रायवर स्वारी केली. दहा वर्षे लढाई झाल्यावर त्राय पडले व मेनेलाँसने हेलनला परत स्पार्टास आणले. हेलन त्रिभुवन-सुंदरी म्हणून प्रख्यात होती.

लँकैदेपॉन : स्पार्टाचे दुसरे नाव.

अँफ्रोदायती : प्रीतिदेवता. हिला रोमन व्हीनस असे म्हणत. ही सागरातून वर आली असे मानीत. ही देवांचा कारागीर हेफीस्तस (रोमन याला व्हलकन

म्हणतात) याची पत्नी. पण ती पतीशी कधी एकनिष्ठ राहिली नाही. देवांपैकी अॅरीस (युद्धदेवता), दिओनायसस (वारुणीदेव), हमिज व पॉसीदोन आणि मानवांपैकी अॅकॉयसॅस (त्रोजनवीर इनीआस याचा पिता) व अॅदोनिअस याच्याशी तिचा प्रीतिसंबंध होता. सर्व देवतांमध्ये अतिसुंदर म्हणून पॅरिस या त्रायंच्या राजपुत्राने तिला निवडले. पारितोषिकादाखल मानवातली परमश्रेष्ठ सुंदरी हेलन अॅफ्राँदायतीने त्याला मिळवून दिली. सायप्रस व सिथिरा ही तिची पूजास्थाने होती.

हर्माओनी : मेनेलॉस व हेलन यांची रूपवती कन्या. तिचा विवाह अॅकिलीजचा पुत्र नीअॅटॅलिमस (रोमन नाव जिन्हस) याच्याशी झाला. पुढे प्रथम पतीचा खून झाल्यावर तिने अॅरिस्टीजशी लग्न केले.

अॅतिलॉक्स : नेस्तॉरचा मुलगा. याला त्रायंच्या रणसंग्रामात 'उषेच्या पुत्राने' म्हणजे मेमनोनने ठार केले. मेमनोन हा तियोनस व इऑस यांचा पुत्र. तो इथिओपिआचा राजा होता व त्रायंच्या लढाईच्या अखेरच्या दिवसात त्रायंचा राजा माअॅम याच्या मदतीस आला. इऑस (हिला रोमन ऑरोरा म्हणत) ही पहाटेची देवी, म्हणजे उषादेवी. प्रत्येक रात्री तियोनसची शय्यासोबत करी व पहाटे वेगवान घोडे रथास जोडून आकाशात आरोहण करी व आगामी सूर्योदयाची सर्वांस सूचना देई. तिने अनेक देखण्या युवकांना आपल्या मोहात गुंतवले होते. हिने आपला देखणा पुत्र मेमनॉन याला हेफीस्तसने बनवलेले उत्तम चिलखत दिले होते. याला त्रायंच्या युद्धात, घनघोर रणकंदनात, अॅकिलीजने ठार केले.

पॅआन : या शब्दाचा अर्थ 'रोगमुक्त करणारा'. ऑलिम्पिआनिवासी देवांच्या वैद्याचे नाव 'पॅआन' होते. नंतर ही संज्ञा कोणाही संकटमुक्त करणाऱ्याला लावू लागले. अॅपॉलो देवाला ही संज्ञा वापरित. कारण तो तारणहार, रोगमुक्त करणारा देव आहे. नंतर ही संज्ञा अॅपॉलोच्या स्तुतिस्तोत्राला व नंतर संग्रामगीतांना लावण्याची प्रथा पडली.

प्रोतिअस : सागरातील भविष्यज्ञ 'वृद्ध पुरुषाचे' नाव. हा आपल्या 'मेंढ्यांचा' म्हणजे सील माशांचा कळप सांभाळतो व तो पॉसीदोन राजाचा प्रजाजन आहे. ऐदोथी ही त्याची कन्या.

हेरी किंवा हीरा : रोमन हिला ज्युनो म्हणतात. ऋनॉस व ऱ्हीआ यांची कन्या देवराज झ्यूस याची बहीण व पत्नीही. ती कलहप्रिय, हट्टी व मत्सरी होती. पति-पत्नीत वारंवार भांडणे होत. ती झ्यूसला भीत असे, कारण तो तिच्या विरोधी वर्तनाबद्दल तिला कडक शिक्षा करी. ही विवाहसंस्थेची अधिष्ठात्री देवता होती. सौंदर्यसंपन्न तिची निवड, त्रायंराजकुमार पॅरिसने केली नाही म्हणून त्रायंच्या रण-संग्रामात तिने ग्रीक सेनेला सहाय्य केले. झ्यूसच्या इतर स्त्रियांशी प्रीतिबंधनामुळे झालेल्या प्रजेचा ती छळ करी.

थिएस्टिस-इजिस्थस : थिएस्टिस हा पेलॉप्सचा पुत्र, अॅमिअसचा भाऊ. अॅमिअस व याचे वैर होते. थिएस्टिसने अॅमिअसच्या घराण्याला दारूण शाप दिला. थिएस्टिसचा

पुत्र इजिप्थस याने अँगमेम्नॉनचा खून केल्यावर पुढे अँगमेम्नॉनचा पुत्र अरिस्टीज याने इजिप्थसला ठार मारले.

इलिसिन म्हॅडॅमॅन्यस : होमरच्या वर्णनाप्रमाणे इलिसिन हा एक स्वर्गंतुल्य प्रदेश पृथ्वीच्या पश्चिमेला आहे. शीतोष्ण पर्जन्यादिक त्रास नसलेल्या या प्रदेशात काही जीवांना त्यांचे पृथ्वीवरील जीवन संपल्यावर मरण न येताच, या स्वर्गसमान प्रदेशात अक्षय सुखी जीवन जगण्यास पाठवण्यात येईल. या मुलखावर म्हॅडॅमॅन्यस याची सत्ता चाले. मेनॅलॉस हेलनसह या प्रदेशाचा रहिवासी, म्हणजे 'इलिसिन' झाला होता.

हेफीस्तस : याला रोमन व्हलकन म्हणत. हा झ्यूस व हीरा यांचा पुत्र. हा जन्मतःच लंगडा व दुबळा होता. हा ऑलिम्पसमध्ये देवांचा कुशल कारागीर म्हणून काम करी. हा अग्नीदेव आहे असेही समजत. ऑलिम्पसमधील सर्व देवांचे राजवाडे यानेच बांधले होते. यानेच अँकिलीजचे श्रेष्ठ चिखत बनवले होते. सायक्लॉप्स नावाची राक्षसांची जमात त्याच्या भट्टीवर लोहकाम करीत. अँफ्रीदायती, सौंदर्याची व प्रीतीची देवता, याची पत्नी, पृथ्वीवर हेफीस्तसचे वास्तव्य लेम्नॉस बेटावर असे.

लेर्तिज : इथाकाचा निवृत्त राजा. ओदिससचा पिता.

सर्ग ५

तिथोनस : त्रायचा राजा माअॅम याचा बंधू. इऑसचे (पहाटेची देवता—उषा) त्याच्यावर प्रेम होते व तिने त्याला देवीकडून अमरत्वाची देणगी मिळवून दिली होती. पण अक्षय यौवनाची देणगी न मिळाल्यामुळे तो पुढे वार्धक्यजर्जर झाला. त्यावरून अतिवृद्ध, दुबळ्या माणसाला तिथोनस म्हणण्याची पद्धत पडली.

ओरायन, अर्तियोस : ओरायन हा वीओशिआतील एक देखणा राक्षस व शिकारी. त्याचे मेरोपीवर प्रेम जडले. तिच्या पित्याला हे न आवडून त्याने त्याला अंध केले. हेफीस्तसच्या सहाय्याने, उगवत्या सूर्यावर नजर रोखल्यावर, त्याची दृष्टी परत आली व तो अर्तियोस (चंद्रदेवता—दायाना—शिकारी देवता) च्या सहवासात राहू लागला. पुढे इऑस (उषा)चे त्याच्यावर प्रेम जडले. ते देवांना न आवडून त्यांनी अर्तियोसला बाणाने त्याचा वध करण्यास सांगितले.

देमेत्र : रोमन या देवतेला सेरीज म्हणतात. ही ग्रीकांची एक परमश्रेष्ठ देवता. हिची सत्ता घाव्य, फळांवर चालते. ही झ्यूसची वहीण, त्याच्यापासून तिला पर्सीफॉनी नावाची मुलगी झाली. देमेत्रचे आयसिओनवर प्रेम जडले. ते देवांना न रुचून तो झ्यूसकरवी मारला गेला.

स्तिक्स : अधोलोकातली एक प्रमुख नदी.

फॅसेस : होमरच्या काव्यातील (कदाचित) काल्पनिक जमात. त्यांची वसती शेरिया या पृथ्वीच्या पश्चिम टोकावरील एका प्रदेशात होती व त्यांच्यावर अॅलसिनाॅस राजा राज्य करित होता. अत्यंत चैनीचे विलासी जीवन जगणारे हे लोक होते. यावरून होरेस आपल्या लेखनात लोभी, हावऱ्या, खादाड माणसाला 'फीअॅस' या नावाने संबोधित असे.

इनी : कॅड्रमस व हर्मोनिया यांची कन्या. हिचा पती अॅथॅमस हा बिओशियाचा राजा. याचा प्रथम विवाह देवराज्ञी हीरा हिच्या आज्ञेने नेफेली हिच्याशी झाला होता. पण इनीवर त्याचे प्रेम होते व त्या गुप्त राखलेल्या प्रीतिसंबंधात इनीला लिआकॅस व येलिसर्टिस असे दोन पुत्र झाले. यामुळे हीराने क्रुद्ध होऊन त्याला वेड लावले व त्या वेडाच्या भरात अॅथॅमसने आपल्या पुत्राला—लिआकॅसला ठार केले. हे पाहून इनी हिने येलिसर्टिससह समुद्रात उडी घेतली व त्या दोघांचे सागर-देवतांत रूपांतर झाले. येलिसर्टिसला पॅलीयन व इनीला ल्युकीथिया असे नाव पडले. आपल्या पातकाचे प्रायश्चित म्हणून अॅथॅमस निर्वासित झाला व पुढे तो थ्रेसलीला गेला.

अॅम्फीमिती : सागरदेवता. सागरसम्राट पॉसीदोनची पत्नी. हिची भूमध्य समुद्रावर विशेष सत्ता चाले. हिचा पुत्र मितॉन. पॉसीदोन आपला त्रिशूल आपटून समुद्रावर वादळे व पृथ्वीवर भूकंप करी म्हणून त्याला 'महान भूकंपकारक' असे संबोधित.

सर्ग ६

नौसियस, नौसिका, अॅलिसिनाॅस : नौसियसने सायक्लॉप्स जमातीच्या द्रासाने आपला मूळ मुलुख सोडून 'शेरिया' या स्वर्गंतुल्य बेटात राज्य स्थापले. त्याच्या प्रजेला फॅसिअन म्हणत. नौसियसचा पुत्र अॅलिसिनाॅस. त्याची कन्या रूपवती नौसिका. ओदिसस या प्रदेशात आला तेव्हा अॅलिसिनाॅस फॅसिअनांवर राज्य करित होता.

देलॉस : इजिअन समुद्रातील एक छोटे बेट. या बेटावर लेतोने अॅपॉलो देव व अर्तियोस देवता या जुळ्या भावंडांना जन्म दिला. त्यामुळे देलॉस हे झ्यूस पुत्र अॅपॉलो, कलांचा, तेजाचा देव, याचे पवित्र स्थान मानतात. तेथे अॅपॉलोचे मंदिर आहे.

सर्ग ७

मॅरेथॉन : अथेन्सपासून २२ मैलांवरचे अॅट्रिकामध्ये एक खेडेगाव. ते समुद्रकाठी वसलेले असून तीन बाजूंनी टेकड्यांनी वेढलेले आहे. इ. पू. ४९० त इथे पॅर्सिअन्य व अथीनीअन्समध्ये घनघोर युद्ध झाले. या लढाईत फिडिपायडीज स्पार्टाची मदत अथेन्सला मिळवून देण्यासाठी १५० मैल धावत गेला. त्यावरून कुठल्याही दीर्घ अंतराच्या शर्यतीला आता 'मॅरेथॉन शर्यत' असे म्हणतात.

(९) : ओदिसी

सायक्लाॅस : सिसिलीतले एकाक्ष, विशालकाय, झ्यूसला न जुमानणारे मेंढपाळ. ते मनुष्यभक्षक होते. त्यांचा प्रमुख पॉलीफिमस. काहींच्या मते हे हेफीस्तसचे मदतनीस होते व त्यांच्या भट्ट्या एटना ज्वालामुखीच्या खाली भूगर्भात होत्या.

तितिआॅस : गीआ (पृथ्वी) चा पुत्र. हा युबोइआ या इजिअन समुद्रातल्या प्रचंड बेटातील एक राक्षस. हीराने चिथावल्याने त्याने आर्तिमीसशी लगट करण्याचा प्रयत्न केला. तेव्हा तो अॅपॉलोच्या बाणाने मारला गेला. नंतर त्याला तार्तरस-मध्ये (अधोलोकांत) फेकून देण्यात आले. तेथे तो नऊ एकर जमीन अडवून पडून राहिला. गिधाडे व सर्प त्याची लिब्रर सतत कुरतडीत. हॅदॅमॅन्थस हा बिओशियाचा राजा त्याला भेटण्यास जाई. काहींच्या मते हॅदॅमॅन्थस हा झ्यूसपुत्र होता, तसा तितिआॅसही झ्यूसचा पुत्र होता.

सर्ग ८

पायथो : भविष्यज्ञ अॅपॉलोचे एक पवित्रस्थान. यावरून अॅपॉलोला पायथिअन अॅपॉलो असे म्हणतात. या ठिकाणाहून भविष्याचा कौल दिला जाई.

हेरॅक्लीज : याला रोमन हर्क्युलिज म्हणत. प्राचीन काळातला एक महाविख्यात शूर, बलशाली पुरुष. झ्यूसपासून अॅल्कमीनीला हा झाला. अॅल्कमीनी बिओशियातील थोनसच्या राजाची—अॅम्फीमिअनची पत्नी होती. याची बारा वीरकृत्ये प्रसिद्ध आहेत.

युरीतस : याने हेरॅक्लीजला धनुर्विद्येत निष्णात केले.

अॅरीज : यूद्धाचा अधिष्ठाता देव. हा झ्यूस व हीराचा पुत्र. रोमन याला मार्स या नावाने ओळखतात. याला कोलाहल, मनुष्यहानी यांची फार आवड; त्यामुळे या रानटी, क्रूर देवाचा इतर देव व खुद्द त्याचे आईबापही द्वेष करित. पण अॅफ्रोदायतीचे याच्यावर प्रेम जडले होते. याची पूजा थ्रेसमध्ये विशेष होई.

सर्सी : इटलीच्या किनाऱ्याजवळ याच नावाचे एक बेट हे डाकिणीचे वसतिस्थान होते. तिला तिच्या 'ऐइआ' या उपनावावरून 'ऐइअन डाकीण' असे म्हणतात. ही 'ईटेस' या कॉलिसच्या राजाची, मीडीआच्या पित्याची बहीण होती. हिचा मुलगा तेलगांनी याला 'ऐआस' म्हणत.

कलादेवता (Mures) : या झ्यूसच्या कन्या. साहित्य, संगीतादी कलांच्या अधिष्ठात्री देवता होत्या. कवीना या स्फूर्ती देते. त्या तीन होत्या असे प्रथम मानले जाई. पण आता त्या नऊ आहेत असे मानण्यात येते. त्यांचे आवडते वसतिस्थान बिओशियातील हेलिकॉन पर्वत हे होते. पारनॅसस पर्वत हेही एक त्यांचे पवित्र पूजास्थान.

वैफीबस : त्राॅयचा राजपुत्र. त्राॅयचा राजा माअॅम व राणी हेक्युबा यांचा पुत्र. पॅरिस रणांगणात पडल्यावर हेलनने याच्याशी विवाह केला होता. त्राॅय जिंकल्यावर मेनलॉसने याला ठार केले.

सर्ग ९

नेरितम : इथाकाच्या एका भागातील उत्तरेकडील पर्वतराजी.

पॉलीफीमस : पांसीदोनचा पुत्र. सिसिलीमध्ये राहणाऱ्या सायक्लॉस जमातीचा प्रमुख. विशाल देहाचा, एकाक्ष, मनुष्यभक्षक. एटना पर्वताच्या एका गुहेत राहून तो आपल्या मेंढ्या चारी. ओदिससने त्याला युक्तीने अंध केले व त्याच्या कचाट्यातून आपली सुटका करून घेतली.

तेलेमस : भविष्यज्ञ; युरिमसचा पुत्र.

सर्ग १०

पर्सिफॉनी : हिला रोमन प्रॉझरपीना म्हणतात. ही झ्यूस व दीमीतर यांची कन्या. ही फुले तोडीत असता, अघोलोकाचा स्वामी हेडीज याने तिला पळवून नेऊन आपली राणी केली. दीमीतरने रागावून धान्य, फळे पृथ्वीवर उगवू दिली नाहीत. तेव्हा झ्यूसने हर्मीजला हेडीजकडे पाठवले. हेडीजने पर्सीफॉनीला एक डाळीव खावयास दिले व तिला दीमीतरकडे ऑलिम्पसमध्ये पाठवले. पण अघोलोकीचे फळ खाल्लेले असल्यामुळे पर्सीफॉनी ऑलिम्पसमध्ये बारा महिने राहू शकत नसे. तीन महिने तिला हेडीजकडे जावे लागे. या लोककथेचा आशय अर्थातच असा आहे की, पर्सीफॉनी म्हणजे धान्यवृक्षांचे बीज तीन महिने पृथ्वीच्या खाली राहते व नंतर नऊ महिने फळते-फुलते, मातेपाशी राहते. पर्सीफोनी व दीमीतर यांची पूजा अंटिकामध्ये होत असे.

तायरेसिसस : थीब्समधला एक प्रख्यात भविष्यज्ञ. सातव्या वर्षापासूनच तो आंधळा झाला होता. तो वेळोवेळी थीब्सच्या शासकांना, भविष्य जाणून, योग्य वागणुकीचा सल्ला देई. पण थीब्सवर 'सात राज्यांनी' स्वारी केली तेव्हा थीब्स सोडून तो गेला व रस्त्यात मरण पावला. अघोलोकी गेल्यावरही त्याचे वर्तमान व भविष्याचे ज्ञान कायम होते व आपल्या सुवर्णदंडाच्या आधारेने तो भविष्य वर्तवी. बाकीच्या मृतात्म्यांना पूर्वीचे काहीच ज्ञान राहत नसे. तायरेसिससला दीर्घ आयुष्य लाभले होते. त्यामुळे ग्रीसच्या इतिहासात वेळोवेळी त्याचे नाव, उत्तम सल्लागार व शहाणा भविष्यवादी म्हणून येते.

हेडीजचे न्हासराज्य : हेडीज हा हेडीज नावाच्या अघोलोकाचा राजा. तार्तारस हा एक अघोलोक हेडीजच्याही खाली आहे व तेथे 'तायतनज' हे देवांचे बंडखोर शत्रू बंदिस्त करून ठेवलेले होते. पराभूतांचा प्रदेश म्हणून त्याला 'न्हासराज्य' असे म्हणत असावे. पुढे हेडीजलोकाला कधी कधी तार्तारसच म्हणू लागले.

ओशिनस नदी : प्राचीन ग्रीकांची अशी समजूत होती की, पृथ्वी एक सपाट गोल आहे व तिच्याभोवती ओशिनस नदी सतत वाहत राहते. या नदीतून सूर्य, चंद्र, तारे उगवतात व तिच्यातच मावळतात अशी त्यांची कल्पना होती. या नदीच्या काठावर मृतांचा लोक होता. पुढे भौगोलिक ज्ञान वाढल्यावर अँटॅलॅटिक महासागराला 'ओशिनस' म्हणू लागले.

विलापनदी : ओशिअॅनस नदीची उपनदी स्तिक्स. तिची उपनदी 'कोकिटस' हिला 'विलापनदी' (River of Wailing) म्हणत. काहींच्या मते ही नदी ग्रीस मधल्या एपायरस नावाच्या वायव्य मुलखात आहे व ती अॅकेरॉन नदीची उपनदी आहे. पुढे अॅकेरॉनचा अधोलोकाशी संबंध येत असल्यामुळे या दोन्ही नद्यांना अधोलोकातील नद्या म्हणू लागले. अॅकेरॉनभोवती मृतजीवांच्या छाया (Shades) अधोलोकात प्रवेश मिळवण्यासाठी घोटाळत राहत व विलाप करीत.

एरेबस : केऑसचा पुत्र. रात्र ही त्याची बहीण व पत्नी, यामुळे त्याच्या नावाशी "घोर अंधार" जोडला जाऊ लागला व त्यामुळे पृथ्वीखालच्या ज्या तमोमय प्रदेशातून मृतांना हेटीजमध्ये प्रवेश करण्यापूर्वी जावे लागते, त्या प्रदेशाला एरेबस म्हणू लागले.

सर्ग ११

पीलिअस : थेसलीतील थिआ येथील मिर्मिदोनाचा राजा. इअॅक्सचा पुत्र. सावत्र भावाची हत्या, सासऱ्याचा चुकून झालेला वध वगैरे अनेक अपराधांमुळे त्याला निर्वासित होऊन खूप भटक्यावे लागले. शेवटी तो पेलिअन पर्वतावर आला. तेथे त्याने जलाप्सरा थेतिसशी विवाह केला व त्यांना अॅकिलीज हा पुत्र झाला. महान योद्धा अॅकिलिज त्रायच्या मोहिमेवर गेला तेव्हा अतिवार्धक्यामुळे पीलिअस मोहिमेवर जाऊ शकला नाही व पुढे पुत्रशोक त्याच्या नशिबी आला.

एपिकॅस्ते : थीव्सचा राजा इदिपस याची पत्नी व माता. हिला जोकास्टे या नावाने ओळखतात. इदिपसच्या जीवनावर अनेक ग्रीक शोकाटये लिहिली गेली आहेत. सोफोक्लीज या थोर नाटककाराने तीन शोकाटये इदिपसवर लिहिली आहेत. इदिपस जन्मला तेव्हा त्याच्या मातापित्याने त्याला लिथेरॉन पर्वतावर टाकून दिले, कारण भविष्यवाणी अशी होती की तो पित्याचा वध करील व मातेशी विवाह करील. इदिपसला एका मेंढपाळाने कॉरिथच्या राजाराणीच्या स्वाधीन केले. त्या अपत्यहीन जोडप्याने इदिपसला स्वतःच्या पुत्रासारखे वाढवले. पुढे इदिपसला आपल्याबद्दलचे भविष्य कळले तेव्हा आपल्या हातून घोर पाप घडू नये म्हणून तो कॉरिथ सोडून निघाला. वाटेत लेईसला त्याने ठार मारले. तो थीव्सचा राजा व आपला पिता आहे याची त्याला कल्पना नव्हती. पुढे तो थीव्सलाच आला व जोकास्टेशी लग्न करून थीव्सचा राजा झाला. अनेक वर्षांनी सत्य कळल्यावर वैतागाने त्याने डोळे फोडून घेतले व तो निर्वासित झाला.

लेदा : स्पार्टाचा राजा तिन्दॅरिस याची पत्नी. अशी लोककथा आहे की झ्यूस तिच्यावर मोहित होऊन हंसाच्या रूपाने आला व त्याच्यापासून तिला दोन अंडी झाली. एका अंड्यातून कॅस्टर व पोलक्स हे जुळे मुलगे निघाले व दुसऱ्यातून भुवन-सुंदरी हेलन. नंतर लेदाला किलेतेम्नेस्ता ही मुलगीही पतीपासून झाली. हिने पुढे आपला पती अॅगमेम्नॉन याचा खून केला.

फ्रीडा : मिनांसची कन्या. थीसिअस या अथेन्सच्या राजाची पत्नी. हिने आपल्यावर पापदप्टी ठेवण्याचा खोटा आरोप आपला सावत्र मुलगा हिर्पोलितस याच्यावर केला. पुढे हिर्पोलितस मरण पावल्यावर त्याचे निरपराधित्व सिद्ध झाले. थीसिअसला तीव्र अनुताप झाला व फ्रीडाने आत्महत्या केली.

अॅरिअॅदने : मिनांसची कन्या. थीसिअसच्या पित्याने (अथेन्सचा राजा इजिअस) त्याला क्रीतचा राक्षस मिनोतोर याच्याकडे इतर ६ युवक व ७ युवतींसह बळी म्हणून पाठवले. अॅरिअॅदनेचे थीसिअसवर प्रेम जडले व तिने त्याला मिनेतोरचा वध करण्यास व दोऱ्याच्या खुणेने चक्रव्यूहातून बाहेर जाण्यास मदत केली. थीसिअस तिला घेऊन परत येत असता, वाटेत दिआ (नॅक्सॉस) बेटावर तिला अर्तिमिसच्या बाणाने मरण आले. काहींच्या मते थीसिअसने तिला त्या बेटावर टाकून दिले; पुढे दिओनायसस (वारुणीदेव) तिला भेटला व त्यांचा विवाह झाला.

क्लायमेनी : (१) ओसिअॅनस (याच नावाच्या नदाचा अधिष्ठाता देव) व तेथीस (युरॅनस व गीआ यांची कन्या) यांची कन्या व आयापेतस एक तायतन—युरॅनस (स्वर्ग) व गी (पृथ्वी) याची पत्नी, या दोघांना अॅतलस, मांनीथीअस वगैरे पुत्र झाले. (२) मेनलासच्या एका नातलग स्त्रीचेही हे नाव होते व ती हेलनची सखी होती. पॅरिसने हेलनबरोबर हिलाही पळवले होते.

एरिफेली : अॅम्फिअॅरॉसची पत्नी. हार्मोनिआ ही अॅरिज व अॅम्फ्रॉदायती यांची मुलगी. तिचे कॅदमस (थीव्सचा राजा) शी लग्न झाले तेव्हा त्याने तिला हीफस्तसने बनवलेला एक मौल्यवान हार दिला. हार्मोनिआचा भाऊ अॅड्रॅस्टस. अॅड्रॅस्टसने आणखी सहा राजांच्या मदतीने थीव्सवर स्वारी केली. या स्वारीचा उद्देश पॉलिनायसिस या थीव्सच्या राजपुत्राला त्याचे राज्य परत मिळवून द्यावे असा होता. पण भविष्य असे होते की या स्वारीत अॅड्रॅस्टसखेरीज बाकीचे सहा राजे मृत्युमुखी पडणार होते. हे अॅम्फिअॅरॉसला माहीत होते म्हणून तो या स्वारीवर जायला तयार नव्हता. तेव्हा पॉलिनायसिसने हार्मोनिआच्या बहुमूल्य हाराची लालूच एरिफेलीला दाखवून तिला नवऱ्याचे मन वळवण्यास सांगितले. ती लोभाला बळी पडली व तिच्या आग्रहाने अॅम्फिअॅरॉस स्वारीवर गेला व मारला गेला. नंतर पितृमृत्यूचा सूड त्यांचा पुत्र अॅकमिअॅन याने एरिफेलीला ठार मारून घेतला.

अॅग्मेम्नॉन किलतेम्नेस्था कॅसॅन्डा : मायसिनीचा राजा अॅग्मेम्नॉन हा आपली भावजय हेलन हिच्या सुटकेसाठी त्रायच्या मोहिमेवर गेला व यशस्वी होऊन घरी परतला. येताना त्रायची राजकन्या, मायॅमची पुत्री कॅसॅन्डा, भविष्यवादिनी, हिला त्याने आपली प्रेयसी म्हणून बरोबर आणली. इकडे अॅग्मेम्नॉनची पत्नी किलतेम्नेस्था हिने इजिस्तसशी प्रेमसंबंध जोडला होता. तेव्हा अॅग्मेम्नॉन स्वगृही येताच तिने व इजिस्तसने कपटाने त्याचा खून केला समवेत कॅसॅन्डालाही ठार मारले. किलतेम्नेस्था ही हेलनची बहीण होती. कॅसॅन्डावर अॅपॉलोचे प्रेम होते. कॅसॅन्डाने त्याच्यापासून ग्रीक भावा व भविष्यकथनाची विद्या शिकून घेतली पण आपले प्रेम मात्र त्याला दिले नाही. या विश्वासघाताने चिडून अॅपॉलोने तिला शाप दिला होता की, तिच्या भविष्यकथनावर कुणीही विश्वास ठेवणार नाही.

ऐआस : याला रोमन अँजॅक्स म्हणत. हा सॅलमिसचा राजा. याला होमर 'थोर अँजॅक्स' म्हणे, कारण अँजॅक्स नावाचा एक दुसरा कमी शूर असा वीर त्राँयच्या मोहिमेत होता. हा अँजॅक्स अथवा ऐआस तेलॅमॉनचा पुत्र व इअॅकसचा नातू. बारा जहाजे घेऊन त्राँयला गेलेला हा वीर, अँकिलीजच्या खालोखाल, त्राँयच्या युद्धातील अत्यंत शूर योद्धा होता. अँकिलीजच्या विख्यात चिलखतासाठी ओदिसस व अँजॅक्स यांच्यात द्वंद्वयुद्ध झाले व त्यात ओदिसस जिंकला. हा पराजय ऐआसच्या मनाला फार लागला. काहींच्या मते त्याने या दुःखाने उन्मादात आत्महत्या केली.

निओतोलीयस : अँकिलीजचा पुत्र. याला जिन्हस असेही म्हणतात. हा प्रथम त्राँयच्या मोहिमेत नव्हता. पण पुढे भविष्यवेत्ते म्हणाले की हा व फिलाॅक्तेसिस मोहिमेवर आल्याशिवाय त्राँय जिंकले जाणार नाही. तेव्हा ओदिसस त्याला सिरॉस-हून घेऊन आला. त्याने मग युद्धात महापराक्रम केला. प्रसिद्ध लकडी घोड्याच्या पाकळीत तो होता व मग बाहेर पडून त्याने अनेक त्राँयवीरांना व माअॅम राजाला ठार मारले. त्राँयची राजकन्या पॉलीक्सेना हिचा त्याने पित्याच्या समाधीसमोर बळी दिला. लुटीत हेक्टरची पत्नी अँद्रोमॅकी त्याच्या वाटणीस आली. ग्रीसला परतल्यावर त्याने थ्रेसलीतील आपले थिआचे राज्य सोडले व तो एपिरसमध्ये स्थायिक झाला. त्याचा विवाह हर्मीअॉनी, मेनलॉसची कन्या, हिच्याशी झाला. काहींच्या मते हर्मीअॉनी ही ऑरेस्टीजची वाग्दत्त वधू असल्यामुळे, ऑरेस्टीजने निओतोलीयसचा वध केला.

मेम्नॉन : तिथोनस व इऑस यांचा अतिदेखणा पुत्र. तो इथिओपियाचा राजा झाला व त्राँयचे युद्ध सरता सरता, माअॅमच्या मदतीला आला. त्याची माता इऑस (उपादेवी) हिच्या विनंतीवरून हेफीस्तसने त्याच्यासाठी खास चिलखत बनवून दिले. त्याने नेस्तॉरपुत्र अँतिलोकसला मारले पण अखेर घनघोर युद्धानंतर अँकिलीजने त्याचा वध केला. त्याच्या मातेच्या सांत्वनासाठी इयूसने मेम्नॉनला अमरत्वाची देणगी दिली तेव्हा त्याच्या चितेतून अनेक पक्षी निर्माण झाले. हे पक्षी दर वर्षी मेम्नॉनच्या समाधीला भेट देतात अशी लोककथा आहे.

मिनाॅस : इयूस व युरोपाचा पुत्र. हॅदॅमॅन्यसचा भाऊ. हा क्रीतचा राजा व कायदे करणारा होता. त्यामुळे मृत्यूनंतरही हेदीजमध्ये त्याला न्यायदानाचा अधिकार देण्यात आला.

सिसिफस : इऑलसचा पुत्र. थ्रेसलीचा राजा. त्याचे मेराॅपी, अँतलसची कन्या, हिच्याशी लग्न झाले. काहींच्या मते तो ऑटोलिकसचा पुत्र व ओदिससचा पिता होता. ओदिससची माता अँतिलिआ होती. सिसिफसने कॉरिंथ शहर वसवले असे म्हणतात. तो व्यापार, नौकानयन याचा पुरस्कर्ता होता. पण स्वभावाने लोभी, कपटी होता. त्याच्या दुष्कृत्यांबद्दल मृत्यूनंतर त्याला अघोलोकी शिक्षा झाली. एक प्रचंड संगमरवरी शिला एका टेकडीच्या माथ्यावर चढवण्याचे काम त्याला दिले. पण ती शिला माथ्याला स्पर्श करताच तळापर्यंत गडगडत येई व सिसिफसला ती पुन्हा पुन्हा चढवीत राहावे लागे.

हीबी : यौवनाची देवता. झ्यूस व हीराची कन्या. देवांना अमृताचे प्याले भरून देण्याची कामगिरी तिच्याकडे होती (पुढे ती गॅनीमेडीज या देखण्या युवकाकडे आली). हर्क्युलिसचे ऑलिम्पिआमध्ये आगमन झाल्यावर हीबीने त्याच्याशी विवाह केला. रोमन हिला जुबेनतास म्हणत. रोममध्ये तिची अनेक मंदिरे आहेत.

हर्क्युलिस : ग्रीक याला हेरॅक्लीज म्हणतात. या झ्यूसपुत्राची बारा वीरकृत्ये प्रसिद्ध आहेत (Twelve Labours). त्यांपैकी एक सेबॅरस या कुट्याला अधोलोकांतून वर आणण्याचे होते. हे वीरकृत्य सर्वांत कठीण समजतात. या कृत्यात हर्मीज व अर्याना यांनी त्याला मदत केली. तो हेदीजमध्ये उतरला. त्याने धीसि-असची सुटका केली. प्लुटो (हेडीज), अधोलोकाचा राजा याने अट घातली की, शस्त्रांचा वापर न करता हर्क्युलिसने कुत्रा वर न्यावा. हर्क्युलिसने तसे केले. कुत्रा युरिसथिअसला (यानेच हर्क्युलिसला बारा वीरकृत्ये करावयास सांगितली होती) दाखवला व नंतर तो पुन्हा अधोलोकांत पोहोचविला. हे शेवटचे वीरकृत्य पार पाडल्यावर हर्क्युलिसला अमरत्व प्राप्त झाले.

गॉरगॉन हडळ : या नावाच्या तीन हडळी होत्या. स्थेनो, युरिअॅलिव व मेदूसा. केसाएवजी त्यांच्या मस्तकांभोवती सापांचा वेढा असे. त्यांना पंख होते. पितळी नख्या होत्या. महाभयंकर दात होते. मेदूसा ही मर्त्य होती. तिच्याकडे पाहणारा दगड होऊन पडत असे. पर्सीअस या ऑर्गॉसच्या शूर पुरुषाने ढालीत प्रतिबिंब पाहून मेदूसाचा शिरच्छेद केला. पुढे अर्यानाने ते मस्तक आपल्या ढालीच्या मध्यभागी बसवले.

तॅंतलस : झ्यूसपुत्र. याने झ्यूसच्या काही गुप्त गोष्टी फोडल्या म्हणून झ्यूसने त्याला भुकेला तहानेला राहण्याची मृत्यूनंतर अधोलोकात शिक्षा केली. त्या शिक्षेचे वर्णन ओदिसीत आहे. त्याच्या शिक्षेवरून इंग्रजी भाषेत Tantalise हा शब्द आला. याचा अर्थ झुलवणे, आशा दाखवून नंतर तिची तृप्ती होऊ न देणे असा होतो.

सर्ग १२

सिला व कॅरीबिज : इटली व सिसिली यांमधील दोन खडक यांचे वर्णन सर्गात आलेच आहे.

सायरीनस : जलाप्सरा. ओदिससने त्यांच्या मोह घालणाऱ्या गीतांतून आपली सुटका कशी करून घेतली याचे वर्णन या सर्गात आलेच आहे. आर्गॉनाॅटस व जेसन जेव्हा यांच्याजवळून गेले तेव्हा त्यांचे मोहास्त्र निष्फळ ठरले. कारण जेसनबरोबरचा आर्गॉनाॅट (आर्गॉ जहाजावरचा खलाशी) ऑरफिअस याचे वीणावादन सायरीनच्या गीतापेक्षाही मधुर होते. त्यांच्या गाण्याने मोहित न होता जर कुणी प्रवासी त्यांच्यापुढून निघून गेला तर शापवाणीप्रमाणे त्याचा अंत होणार होता. तेव्हा आर्गॉनाॅटस त्यांच्यासमोरून निघून गेल्यावर त्यांनी समुद्रात उड्या घेतल्या व त्यांचे खडकात रूपांतर झाले.

अॅम्फीमिती : एक सागरदेवता. पॉसीदोनची पत्नी. त्रायतॉनची माता.

आर्गो जेसन हेरे : थेसलीतील आय ऑलकसच्या राजाने, पीलीअसने आपल्या पुतण्याला, जेसनला, दुष्टवृद्धीने कॉलिचसमधील " सोनेरी लोकर " (Golden Fleece) आणायला पाठवले. जेसनने आर्गोसिला एक पन्नास वल्ह्यांचे जहाज बांधण्यास सांगितले. या जहाजाचे नाव आर्गो. जेसनबरोबर या साहसी कृत्याला हातभार लावणाऱ्या वीरांना आर्गोनाॅतस म्हणतात. हर्क्युलिस, थीसिअस वगैरे पन्नास वीर जेसनबरोबर गेले. कॉलिचसची राजकन्या मीदिआ हिने जेसनला आपली मंत्रविद्या वापरून " सोनेरी लोकर " मिळवून दिली. नंतर जेसन मीदिआला बरोबर घेऊन परतला व त्याने तिच्याशी विवाह केला.

हायपेरिऑन : तायतनांपैकी एक. तायतन हे युरॅनस (स्वर्ग) व गे (पृथ्वी) यांची अपत्ये, ६ पुत्र व ५ कन्या हे प्रथम स्वर्गात राहत पण नंतर तायतनांनी पित्याविरुद्ध बंड करून एक तायतन क्रॉनस स्वर्गाधिपती झाला. पुढे क्रॉनसला त्याचा पुत्र झ्यूस याने पदच्युत केले व तायतनांना अधोलोकांत भिरकावले. दुसऱ्या एका तायतनचे नाव हायपेरिऑन. त्याची अपत्ये हेलिऑस (सूर्य), सेलिनी (चंद्र) व इऑस (उषा), पण होमर हायपेरिऑनलाच सूर्यदेव म्हणतो.

सर्ग १३

फोसिस : समुद्रातील वृद्ध पुरुष, असे याला म्हणतात. हा एक समुद्रदेव आहे. पाॅतस व गे यांचा पुत्र व आॅर्गोनीसचा पिता.

नैआद : ग्रीकांच्या निसर्गदैवतांपैकी काही देवता. नैआद या जलदेवता. या संबंध्ये पन्नास असून नीरिअस या फॉतस व गीआच्या पुत्राच्या कन्या. यांची माता डॉरिस. नीरिअसलाही " समुद्रातील चतुर वृद्ध " असे म्हणतात. हा मुख्यत्वे भूमध्य समुद्राचा अधिपती. याला भविष्यज्ञान असे व तो वाटेल ते रूप घेऊ शके. नैआदांचे पण आधिपत्य भूमध्य समुद्रावरच असे.

फिनिशिअन्स : सीरिआच्या किनारपट्टीवरील एक खडकाळ प्रदेश. बायबलच्या जुन्या करारात यांना सायदोनिअन्स म्हणजे सायदॉन नगरीचे रहिवाशी असे म्हटले आहे. फिनिशिअन्स हे ग्रीक नाव आहे. पण होमरमध्ये सायदॉनचाही उल्लेख आहे.

आसिलोकस : आयदोमेनिअसचा पुत्र. आयदोमेनिअस हा क्रीतचा राजा. याने त्राॅयच्या मोहिमेत मोठा पराक्रम केला. त्याने देवांना नवस केला की तो युद्धातून सुखरूप स्वदेशी परतल्यास, भूमीवर पाय ठेवताच जो पहिला दृष्टीस पडेल त्याला पॉसीदोनला बळी देईल. त्याच्या दृष्टीस पहिल्यांदा त्याचा पुत्रच पडला व त्याला त्याने बळी दिला. या पापामुळे क्रीतवर संकटे कोसळली, तेव्हा प्रजेने त्याला राज्याबाहेर काढले. नंतर आयदोमेनिअस इटलीत गेला व कॉलॅप्रिआत स्थाईक झाला.

अरेस्थूस झरा : हा प्रसिद्ध झरा ऑर्तिजिआ बेटात होता. त्याची अधिष्ठात्री जलदेवता.

अरेस्थूसा : हिच्यावरून या झऱ्याला हे नाव पडले.

सर्ग १४

कॅस्तॉर : हा व त्याचा बंधू. पॉलक्स हे झ्यूसचे पुत्र. अतिविख्यात वीर. कॅस्तॉर हा अश्वविद्यानिपुण होता.

झ्यूस गर्जनाकारी : झ्यूस याचे शस्त्र विद्युत्पात. तो मेघांचा स्वामी आहे. रागावला म्हणजे तो अशनीपात करतो. तेव्हा ढगांचा प्रचंड गडगडाट होतो, म्हणून त्याला गर्जनाकारी म्हणतात.

दोदोना : एपिरस येथील ग्रीकांच्या भविष्यकथनाचे अतिप्राचीन स्थान. येथे एका प्रचंड ओक वृक्षाच्या फांद्यांवरून कौल मिळत असे. आवाज स्पष्ट यावा म्हणून फांद्यांवर पितळेची भांडी टांगीत. ती वाऱ्याने एकमेकांवर आदळत व आवाज स्पष्ट करीत. येथील पुरोहितांना सेल्ली किंवा हेल्ली म्हणत. पुढे डेलफीच्या देववाणीमुळे दोदोनाच्या देववाणीचे महत्त्व कमी झाले.

ताफिअन्स : आयोनिअन समुद्रात तॅफिई नावाचा छोट्या बेटांचा समूह आहे. तेथील रहिवाशांचे नाव.

सर्ग १५

हेरे : झ्यूसपत्नी. हिला हीरा असेही म्हणतात.

फेरी : थेसलीतील एक अतिप्राचीन शहर. तेथे राज्य करित असलेला अँदमेतस राजा व त्याची बायको अँलसेस्टीस प्रसिद्ध असून ग्रीक नाट्याचा विषय झाली आहेत. या राजासाठी जर त्याची आई, पत्नी किंवा पिता आपला प्राण देतील तर तो अमर होईल असा वर अँपॉलोने नियतीकरवी त्याला दिला होता. अँलसेस्टीसने आपला प्राण दिला. पण पुढे हर्क्युलिसने तिला अधोलोकातून परत आणले. नंतरचे फेरीचे राजे जुलमी म्हणून इतिहासात प्रसिद्ध आहेत. त्यांनी आपली सत्ता सर्व थेसलीवर चालवली होती.

थेलम्पस : प्राचीन प्रसिद्ध भविष्यवेत्ता व वैद्य. आँगॉसचा अधिपती. याचा वंशज थेऑक्लिमेनस हा पॉलीफीर्दाजचा पुत्र. पॉलीफीर्दाजचे राज्य हायपेरॅसिआमध्ये होते. थिऑक्लिमेनस हाही भविष्यवादी होता.

फ्युरीज : हे रोमन नाव. ग्रीक यांना एरीनीज् म्हणत. या सूडदेवता होत्या. या निशेच्या कन्या. भयानक स्वरूपाच्या, पंखधारी, त्यांच्या मस्तकाभोवती साप

(१७) : ओदिसी

गुंडाळलेले असत व डोळ्यातून रक्त ठिपकत असे. त्यांची वस्ती तार्तरस—अधोलोकाच्याही खालचा अधोलोक—येथे असे. या संख्येने तीन होत्या—(१) तिसिफॉनी, (२) अॅलेक्टो व (३) मेगीरा. या मानवांना इहलोकी व मृत्युनंतरही शासन करीत. मातापितरांची अवज्ञा, वृद्धांना पीडा, खोटी शपथ, खून, आतिथ्योपचारांचा भंग—या अपराधांना त्या शिक्षा करीत.

सर्ग १७

अंत्रायदी : अॅमिअस या मायसिनीच्या राजाच्या दोन पुत्रांना, अॅगमेम्नॉन व मेनेलॉस यांना, ही संज्ञा होती.

नेरितस : इयाकातील एका पर्वताचे नाव. इयाकाजवळच्या एका खडकाळ छोट्या वेटाचेही हे नाव आहे. इयाका किंवा ओदिससविषयक कोठल्याही वस्तूला 'नेरिशिअस' हे विशेषण लावतात.

सर्ग १९

अॅटोलिकस : हर्मोजचा पुत्र, अॅतिक्लिआचा पिता. अॅतिक्लिआ ही ओदिससची माता. हा पारनेसस पर्वतावर राहत असे. हा तस्कर म्हणून अतिविख्यात होता. शेक्सपीअरने याचे नाव आपल्या एका लबाड पात्राला दिले आहे.

गॉडफावर : धर्मपिता. ख्रिश्चन लोकांत अर्भकाला बाप्तिस्मा देताना या धर्मपित्याची उपस्थिती आवश्यक असते. बरेच वेळा या धर्मपित्याचे नाव अर्भकाला देण्यात येई. तो वेळोवेळी आपल्या धर्मपुत्राला (Godson) अनेक वस्तू भेट देई.

पॅदिऑनच्या कन्या : अॅटिकाचा राजा पॅदिऑन. याच्या दोन कन्या, फिलॉमेल व मॉक्ने. राजाने आपल्याला परचक्राविरुद्ध मदत देणाऱ्या तीरिअसला आपली कन्या फिलॉमेल दिली. नंतर तीरिअसने मॉक्नेला फिलॉमेल मेली असे खोटेच सांगून, तिच्याशी लग्न केले. पण फिलॉमेलाने मॉक्नेला युक्तीने सत्य कळवले. तेव्हा चिडून तिने तीरिअसच्या पुत्राचे—इतिसचे मांस त्याला चोरून वाढले. नंतर दोघी पळून गेल्या. तीरिअस कुऱ्हाड घेऊन त्यांच्या पाठी लागला. तेव्हा त्यांनी देवाची प्रार्थना केली. देवांनी त्यांचे पक्ष्यांत रूपांतर केले. फिलॉमेल बुलबुल व मॉक्ने पाकोळी झाली. ही पक्षिणी 'इतिस इतिस' असे आपल्या मुलांच्या नावाने आक्रंदन करते.

सर्ग २०

पॅदॅरिऑसच्या कन्या : मेरोपीचा (मेरोपी व हेलिअस या सूर्यदेवाच्या कन्या—या अपत्यांना हेलिअॅदोज असे म्हणत) पुत्र. याच्या कन्या हार्पीजनी पळवून नेल्या होत्या. या 'हार्पीज' वादळपिशाच्या म्हणून कुप्रसिद्ध होत्या. त्या पक्षीदेही असून

त्यांची मस्तके स्त्रियांसारखी असत. त्यांना लांबलचक नख्या असत व त्या नेहमी भुकेलेल्या असत. त्या भुकेलेल्या पुढचे अन्न व माणसेही पळवून नेत.

सर्ग २१

अश्वमानव युरिशन : सेंटॉर हे थ्रेसलीत पिलिअन पर्वतावर राहत. ते इक्विअॉनची संताने असून त्यांचे अर्धे शरीर अश्वाचे व अर्धे मानवाचे असे. लॅपिटो येथे पिरिथाऊसच्या लग्नाची मेजवानी चालू असता तेथे अश्वमानवांनी कटकटी केल्या व त्यामुळे त्यांची हकालपट्टी पिटस पर्वतावर झाली. या गोंधळात युरिशन प्रमुख होता त्यामुळे त्याला जबरदस्त शिक्षा झाली.

सर्ग २२

सेफॅलिअन्स : आयोनिनन समुद्रातले सर्वांत मोठे बेट—सेफॅलेनिआ येथील रहिवासी. हे बेट व इयाका यांमध्ये फक्त एक चिचोळी खाडी आहे.

□ □

होमरकृत ओदिसी

सर्ग १

अथीनी तेलेमॅकसला भेटे

[जी कथा निवेदन करण्यास साह्य देण्याची प्रार्थना मी स्फूर्तिदेवतेला करीत आहे त्या कथेचा नायक आहे जो त्रायचा पवित्र दुर्ग जिंकून लुटल्यानंतर विशाल जगभर भटकला तो हिकमती मनुष्य. त्याने अनेक लोकांच्या नगरी पाहिल्या आणि त्यांचे रीतिरिवाज जाणून घेतले. स्वतःचा जीव बचावण्याच्या आणि आपल्या सोबत्यांना स्वदेशी परत आणण्याच्या धडपडीत, भर समुद्रावर त्याने पुष्कळ हाल सोसले. पण सारे प्रयत्न करूनही त्या सोबत्यांना बचावण्यात त्याला यश मिळाले नाही. त्या लोकांनीच आपल्या पापाने स्वतःवर नाश ओढवून घेतला, कारण मूर्खपणाच्या भरात त्यांनी सूर्यदेव हायपेरिअनचेच बँल अघाशीपणे खाऊन टाकले, आणि त्या देवाने ते लोक स्वदेशी कंधीच परत जाऊ नयेत अशी तजवीज केली. हीच गोष्ट विस्ताराने आम्हाला सांगण्यास मी देवी स्फूर्तीला प्रार्थित आहे. देवते, तुला वाटेल त्या प्रसंगापासून ती तू सुरू कर.]

युद्धातून जिवंत राहिलेले सारे लोक एव्हाना आपापल्या घरी पोहोचले होते, आणि याप्रमाणे लढाईच्या आणि सागरावरच्या संकटांमधून पार झाले होते. एकटा ओदिसस तेवढा अडकला होता; स्वगृहाला नि स्वपत्नीकडे परत जाण्याची त्याला तळमळ होती, पण त्याने आपल्याशी लग्न करावे या इच्छेने अप्सरा कॅलिप्सो या प्रबल देवतेने त्याला उडवून आपल्या कमानदार गुहेत ठेवून घेतले होते. स्वदेशी इथाकाला परतण्याचे त्याचे देवनियुक्त वर्ष जरी ऋतुचक्राच्या फेऱ्यांनी आणले, तरी अजून तो कटकटीतून मोकळा होऊन आपल्या मित्रमंडळीत सुखरूप येऊन पोहोचला नव्हता. तरी सर्व देवांना त्याच्याबद्दल हळहळ वाटत होती; नव्हती फक्त पांसीदोनला. त्याने वीर्यशाली ओदिसस स्वतःच्या देशाला जाऊन पोहोचवण्यात त्याचा निर्दय द्वेषभावाने पाटलाग केला.

तथापि पांसीदोन आता दूरस्थ इथिओपिअनांना भेट देण्यास गेलेला होता; मानवजातीच्या सर्वात लांबवरच्या वस्तीतले ते लोक, निम्मे सूर्य बुडण्याच्या जागी व निम्मे सूर्य वर येण्याच्या जागी राहत. तो देव तेथे बैलांचा आणि एडक्यांचा यज्ञ स्वीकारण्यास गेला होता आणि तेथे बसून मिष्टान्नाचे सुखोपभोग घेत होता. दरम्यान इतर देव, मानवांचा व देवांचा पिता जो ऑलिम्पिअन झ्यूस त्याच्या प्रासादात जमले होते आणि त्याने त्यांच्याशी चर्चा सुरू केली. देवपित्याच्या मनात इजिप्थस या

सरदारबाबडलचा विचार घोळत होता; त्या सरदाराला अंगमेम्नोनपुत्र अॉरिस्तिझ याने ठार मारून मोठी कीर्ती मिळवली होती; आणि त्या इजिस्थसच्या संदर्भानेच झ्यूस आता अमरांना उद्देशून म्हणाला, “किती खेदकारक गोष्ट आहे, की माणसांनी देवांना दोष द्यावा नि त्यांच्या कटकटीचे मूळ आम्हाला मानावे; वास्तविक देवाने योजलेल्या कोणत्याही दुःखापेक्षा वाईट आपत्ती त्यांच्या स्वतःच्याच पापांनी ओढवतात. इजिस्थसचेच पहा; अंगमेम्नोनच्या पत्नीचा अपहार करून नि तिच्या पतीचा, तो स्वगृही परतला तेव्हा, वध करून त्याने देवाचा अवमान केला—परिणामी या कृत्याने त्याचा नाश होईल हे त्याला ठाऊक होते, कारण आपणच तीक्ष्णदृष्टी राक्षसघ्न हर्मिझला त्याच्याकडे ताकीद देण्यास पाठविले होते, की तू त्या माणसाला ठार मारू नको किंवा त्याच्या बायकोशी लगटही करू नको. कारण अॉरिस्तिझ लहानाचा मोठा होताच त्याला घराची ओढ लागेल नि अंगमेम्नोनच्या वधाचा सूड तो नक्कीच उगवील हे हर्मिझने इजिस्थसला बजावून ठेवले होते. तरी इतक्या मित्रत्वाच्या सूचनेनेतरही हर्मिझ त्याला परावृत्त करू शकला नाही. आणि आता इजिस्थसने आपल्या सर्व पापांचे मोल अखेर पुरेपूर मोजले आहे.”

तळपत्या नजरेची देवता अॅथीनी हिने तात्काळ त्याला छेडले, “आमच्या पित्या, क्रोनोसपुत्रा, राजांच्या राजा, इजिस्थसचा अंत त्याच्या लायकीनुसारच झाला. तो जसे वागला तसे करणाऱ्या सर्वांच्या नशिबी तेच येवो! पण माझा जीव तीळतीळ तुटतो आहे तो ओदिसससाठी—त्या शहाण्या पण अभागी ओदिसससाठी; इतके दिवस आपल्या साऱ्या मित्रांना पारखा झालेला तो, सागराच्या मध्यभागी दूर एका एकलकोंड्या बेटावर झुरत राहिला आहे. त्या बेटावर चांगली झाडी आहे नि एक देवता तेथे राहते, दुष्टबुद्धी अंतलासची मुलगी; त्या अंतलासला सर्व खोल भागांसह समुद्राची पुरी माहिती आहे, नि तो पृथ्वी आणि आकाश विलग ठेवणाऱ्या स्तंभांना स्वतःच्या खाद्यांनी आधार देतो. याच जादुगाराची मुलगी त्या दुःखी माणसाला त्याच्या असवांची पर्वा न करता त्याच्या घरापासून दूर ठेवीत आहे. एकामागून एक दिवस खोटेचा नि तोंडपुज्या शब्दांनी ती त्याच्या स्मृतीतून इथाका निरस्त करण्याची पराकाष्ठा करते आहे; आणि नुसता स्वतःच्या भूमीवरून उंच जाणारा धूर पाहण्यासाठी वाटेल ते देण्यास तयार असलेल्या ओदिससला केवळ मरणाची उत्कंठेने वाट पाहण्याखेरीज काहीच करता येत नाही. तरी तुझे ऑलिम्पिन हृदय मुळीच हेलावत नाही. मला सांग, त्रायच्या मैदानावर आर्गाइव्हज् गलबतापाशी त्याने तुझ्याप्रीत्यर्थ जे यज्ञ केले त्यामुळे तुला काहीच संतोष झाला नाही का? झ्यूस, त्याच्याविरुद्ध इतकी कटुता का?”

“भलतंच काहीतरी माझ्या बाळे!” मेघसंग्राहक उत्तरला, “त्या प्रशंसनीय ओदिससला मी कसा कधी विसरू शकेन?” तो केवळ साऱ्या जित्या माणसांत सर्वांत शहाणाच नव्हे तर स्वर्गस्थ अमरांना आहुती देणाऱ्या सर्वांमध्ये अत्यंत उदारही होता. त्याच्यावर डूख धरणारा आहे तो पृथ्वीपरिवेष्टा पांसीदोन; कारण पॉलिफीमस या बलाढ्य सायक्लॉप्सला ओदिससने अंध केले; पॉलिफीमस हा केवळ त्याच्या जमातीचा प्रमुखच नाही, तर क्षारसागर लहरींचा रक्षक जो फॉर्सिझ त्याच्या धूसा नामक

कन्यकाप्सरेचा पुत्र; आणि तो तिला पाँसीदोनपासून झालेला—जेव्हा पाँसीदोने पोखरलेल्या तिच्या विवरगृहात तिच्याशी एकशय्या केली, म्हणूनच पॉलिफीमसला आंधळा केला तेव्हापासून भूकंपकारी पाँसीदोने ओदिससला निर्वासित ठेवले आहे. त्याला ठार मारले नाही इतकेच. पण चला आता, येथे आपण सर्वजण एकत्र विचार करू नि त्याला परत स्वदेशी नेण्याचा मार्ग शोधून काढू या. माझी खात्री आहे की पाँसीदोनेचा निष्ठुरपणा कमी होईल, कारण अमरदेवांच्या संहत इच्छेपुढे त्याला एकट्याला टिकाव धरणे शक्यच होणार नाही.

तेजस्वी नेत्रांच्या अँथीनीने त्याला उत्तर दिले, “आमच्या पित्या, क्रोनोसपुत्रा, राजराजेश्वरा, मुज्ज ओदिससने इथाकाला परतावे अशी पुण्यदेवांची खरोखरच मर्जी असली तर आपण आपला दूत राक्षसघ्न हर्मिझ याला आंगिजिआ द्वीपाला पाठवू या, त्याने सुंदरी कॉलिसोला तात्काळ आमचा निर्णय सांगवा की दीर्घकाळपर्यंत कष्ट भोगित असलेला तिचा पाहुणा आता स्वदेशी जाण्यास निघाला पाहिजे. दरम्यान मी स्वतः इथाकाला जाऊन ओदिससपुत्राच्या मनात जरा अधिक तडफ उत्पन्न करते, त्याला जास्त धोटा करते, म्हणजे तो आपल्या दीर्घकुंतल स्वदेशीयांची एक सभा भरवील, आणि त्यांची मेंदरे नि घष्टपुष्ट गुरे यांची सर्रास कत्तल करून त्यांच्यावर ताव मारीत काळ कंठणाऱ्या त्या विवाहार्थी झुंडीला आपल्या मनातील आशय स्पष्टपणे सांगेल. त्यानंतर मी त्याला स्पार्ताला नि रेटाड पायलांसकडे त्याच्या बापाच्या पुनरागमनाची चौकशी करायला पाठवून देईन. शक्य आहे की त्याला पित्यासंबंधी काही वार्ता ऐकू येईल, आणि त्याचा हा प्रयत्न त्याच्या पदरात बरेचसे श्रेय घालील.”

बोलणे पूर्ण केल्यावर अँथीनीने आपल्या पायाखाली कलंकित होऊ न शकणाऱ्या सुवर्णाची सुंदर पादत्राणे बांधली. ती तिला वायुवेगाने पाण्यावरून नि अनंत भूमीवरून वाहून नेत. हातात तिने आपला जड तीक्ष्ण धार लावलेल्या अग्राचा ब्राँझचा भाला धारण केला होता. त्याच दीर्घ प्रचंड भाल्याने ती धीरोदात्त वीरांच्या श्रेणी भेदून टाकते—जेव्हा ती महाप्रतापी पित्याची कन्या चिथावल्यामुळे क्रुद्ध होते. याप्रमाणे ती ऑलिम्पसच्या उत्तुंग शिखरावरून जणु चमकतच खाली आली, आणि इथाकाला पोहोचताच ओदिससच्या घरापुढील अंगणाच्या देवडीपाशी उभी राहिली. अभ्यागतासारखे दिसावे म्हणून तिने ब्राँझचा भाला हातात धरलेल्या मेन्तिझ नामक ताफिअन जमातीनायकाचे रूप घेतले.

तिला दिसले की, ते गर्वोद्धत विवाहार्थी लोक दारापुढे त्यांनीच मारलेल्या बैलांच्या कातड्यावर बसून सारीपाट खेळत आहेत, त्यांचे शिलेदार आणि चेट त्यांच्याभोवती कामात आहेत; शिलेदार मिश्रणपात्रातून मद्य व पाणी मिसळीत आहेत, तर चेट मांसाचे मोठे मोठे तुकडे कापून खाण्यासाठी तयार करीत आहेत किंवा मेजे थाळ्या मांडण्याआधी साफ करीत आहेत.

सुरुवातीस देवीकडे कोणाचे लक्ष गेले नाही, पण विवाहार्थ्यांच्या घोळक्यात तेलेंमॅकस विषण्णपणे बसून दिवास्वप्ने रंगवीत होता की,—एखादे वेळी आपला उदात्त पिता अज्ञातातून परत येईल, झाडून साऱ्या कामुकांना घरातून उधळून लावील, नि असे आपले राजशाही

मानसन्मान परत मिळवून पुनः एकदा स्वतःच्या प्रजेवर राज्य करील,—अशा लोकांच्या संगतीत साहजिकपणेच सुचणारी अशी कल्पनाचित्रे पाहण्यात दंग असलेल्या तेलेमॅकसचे लक्ष अंधीनीकडे गेले आणि तो तडक देवडीकडे निघाला; त्याला ही शरमेची गोष्ट वाटली की कोणी नवव्या माणसाला दाराशी तिष्ठत उभे रहावे लागवे. तो थेट अश्यागतापाशी गेला, त्याच्याशी हस्तांदोलन करून त्याच्या हातातील ब्राँझ भाला घेऊन, त्याने त्याला स्नेहपूर्वक अभिवादन केले.

“स्वागत महाराज ! आमच्या अतिथ्याचा स्वीकार व्हावा !” तो म्हणाला, “आपण कोणत्या निमित्ताने येथे आलात ते थोड्या उपाहारानंतर सावकाश सांगावे.”

असे म्हणून तेलेमॅकस पुढे निघाला व पॅलास अंधीनी त्याच्या मागे गेली. एकदा त्या भव्य सभागृहात पाहोचताच तिचा भाला घेऊन त्याने एका प्रचंड खांब्याजवळच्या लाकडी मांडणीवर लावून ठेवला; तेथेच बलदंड ओदिससचे दुसरे किल्येक भाले ठेवलेले होते. मग तो तिला घेऊन एका नक्षीदार खुर्चीपाशी गेला व खुर्चीवर एक उर्णासन पसरून त्यावर तिला बसवून तिच्या पायाखाली त्याने एक बैठी घडवंची ठेवली. स्वतःसाठी एक रंगीवेरंगी तुकडे जडवलेली आरामखुर्ची ओढून घेऊन तो लग्नार्थी लोकांच्या गर्दीपासून बराच दूरच्या बाजूस बसला, कारण त्याला घास्ती वाटली की, तिथल्या कोलाहलामुळे पाहुणा नाराज होईल, आणि अशा अशिष्ट माणसांच्या संगतीने त्याला खाणे नकोसे वाटे. शिवाय पाहुण्यास आपल्या परागंदा पित्याबद्दलही त्याला विचारायचे होते.

लौकरच एक दासी एका देखण्या सुवर्णकलशात पाणी घेऊन आली व तिने ते एका चांदीच्या रुंद पात्रात त्यांच्या हातावर हात धुण्यासाठी घातले. मग तिने एक चकाकते मेज ओढून त्यांच्या बाजूस ठेवले आणि एका गंभीर गृहावेक्षिकेने थोडे रोट व विविध प्रकारची निवडक मिष्टान्ने मेजावर आणून ठेवली व मुक्त हस्ताने त्यांना वाढली. दरम्यान मांस कापणाऱ्याने लाकडी थाळ्यांवर नाना तऱ्हेचे मांसखंड आपल्या मेजावरून आणून त्यांच्यापुढे ठेवले आणि त्याने त्यांच्या बाजूला ठेवलेल्या सोन्याच्या पेल्यांतून मद्य ओतले.

लग्नाचे इच्छुक मोठ्या ऐटीत भोजनस्थळी आले आणि खुर्च्यावरून व वाकांवरून रांगेने आपापल्या जागी बसले. त्यांच्या वीरशिलेदारांनी त्यांच्या हातावर पाणी ओतले आणि दासींनी त्यांच्याजवळच्या टोपल्यात रोट्यांच्या राशी ठेवल्या, तसेच चेटांनी मिश्रणपात्रे पेयांनी काठोकाठ भरली. पुढे वाढलेले उत्तमोत्तम पदार्थ त्या लोकांनी हवे तितके घेऊन खाल्ले, आणि सर्वांची भूक व तहान भागल्यावर ते परिणयेच्छू अन्य सुखांचा विचार करू लागले. ज्या नाचगाण्याशिवाय कुठल्याही मेजवानीची पूर्ती होत नाही त्या उपभोगांकडे ते वळले. एका दूताने एक सुंदर वीणा आणून त्या लोकांनी वेठीस धरून आणलेल्या फेमिस नामक चारणांच्या हाती दिली. एखादे मधुर गीत सुरू करण्यासाठी त्याने सुरुवातीच्या तारा छेडताच तेलेमॅकस चमकदार डोळ्यांच्या अंधीनीकडे वाकून इतरांना ऐकू न जाईल अशा हलक्या आवाजात म्हणाला,—

“महाराज, माझ्या स्पष्ट बोलण्याने आपल्याला कानकोंड्यासारखे होणार नाही अशी आशा आहे. त्या तिकडच्या टोळीला गाण्यावजावण्याखेरीज दुसऱ्या कशाचाही विचार न करणे किती सोपे आहे ! ते खुशाल दुसऱ्याच्या जिवावर मोफत जगत आहेत—अशा एकाच्या

की ज्याच्या शुभ्र अस्थी कुठल्या तरी दूर देशात पावसात कुजत असतील किंवा खाऱ्या समुद्राच्या लाटांत घरंगळत पडल्या असतील ! इथाकात त्याचे क्षणदर्शन होण्याचा अवकाश, पळून जाण्यासाठी जास्त वेगवान पाय मिळावे म्हणून हे आपले सर्वस्व देतील ! पण वस्तुस्थिती अशी आहे की त्याचा काहीतरी भयानक शेवट झाला आहे. तो परत येईल असे आम्हाला सांगून दिलाशाचा एक तरी उज्ज्वल कण आम्हाला देईल असा पृथ्वीच्या पाठीवर कोणीही नाही. तसे होण्याची वेळ कायमची टळली आहे.

“तथापि मला हे अवश्य सांगा की आपण कोण नि कोठून आलात, आपले जन्मग्राम कोणते ? आपले लोक कोण ? आणि ज्याअर्थी आपण पायी नक्कीच आला नाहीत त्याअर्थी कुठल्या प्रकारच्या गलबतातून आलात ? खलाशांनी तुम्हाला इथाकालाच उतरवले ते कसे काय, आणि ते लोक स्वतः कोण आहेत म्हणून सांगतात ? शिवाय दुसरी एक गोष्ट मला जाणून घ्यायची आहे. इथाकाला आपली ही पहिलीच भेट आहे की पूर्वी कधी माझ्या लोकांनी आपले स्वागत केले होते ? ते पुष्कळच संभाव्य आहे, कारण माझा पिता जसा दूरदेशी अन्यत्र भेटी देई तसाच तो आमच्या घरीही अभ्यागतांचे आतिथ्य करीत असे.”

“मी तुला सर्वकाही सांगतो,” तेजस्वी नेत्रांची अंधीनी म्हणाली, “सुन्न राजा अँकिअॅलस हा माझा पिता होता. माझे स्वतःचे नाव मॅतिझ आणि सागरसंचारी ताफिनन जमातीचा मी प्रमुख आहे. इथाकामध्ये येऊन पोहोचण्याबद्दल सांगायचे तर मी माझ्या स्वतःच्या गलबत खलाशांसह मद्य-धूसर समुद्रपार आलो. चकाकल्या लोहाचा पोतभार घेऊन आम्ही तेमिसी या परदेशी बंदराकडे निघालो आहोत, आणि तेथे लोहाच्या बदल्यात तांबे घेण्याचा आमचा हेतू आहे. माझी नौका या नगरीजवळच्या किनाऱ्याला लावली नसून त्या तिकडे उघड्या प्रदेशात नैआन झाडीखालच्या रैथ्रॉन खाडीत आहे. आपल्या उभयतांच्या कुटुंबाबद्दल सांगायचे तर परस्परसंबंध बऱ्याच पूर्वीच्या काळापासून आहेत; जर वृद्ध महाराज, लेअर्तीझ यांना जाऊन विचारलेस तर ते तुला सांगतील. कारण मला कळले आहे की ते आता नगरीला येत नसतात, कष्टाचे नि एकलकोंडे जीणे कंठीत आपल्या शेतावर राहतात. एक म्हातारी दासी त्यांच्या दिमतीला आहे, आणि टेकडीवरच्या त्यांच्या द्राक्षमळ्यात खालीवर पायपिटी करून ते थकतात तेव्हा ती दासी त्यांचे अन्नपाणी त्यांच्यापुढे ठेवते.”

“मी इथे येण्याचे कारण असे; मी प्रत्यक्ष ऐकले की तो स्वगृही आला आहे—म्हणजे तुझा पिता, आणि जरी देव त्याच्या मार्गात प्रत्येक शक्यते विघ्न आणीत असले, तरी मी अजून ठामपणे म्हणतो की तो भला ओदिसस मेलेला नाही, तर पृथ्वीवर कोठे तरी जिवंत आहे. मला वाटते समुद्रातल्या कुठल्या तरी दूर द्वीपावर तो शत्रूंच्या तावडीत असला पाहिजे, निःसंशय ते लोक रानटी असून त्याला जवरीने तेथे डांबून ठेवीत असावेत. आता मी काही भविष्यवेत्ता किंवा दैवज्ञ नाही, पण तुला एक भाकीत सांगण्याचे धाडस करतो—ते माझ्या तोंडून सहज स्फूर्तीने बंदवले जात आहे नि ते खरे होणार असे मला जाणवत आहे. ज्या भूमीचे त्याला इतके प्रेम आहे, तिच्यापासून तुझा पिता फारसे दिवस निर्वासित राहणार नाही—जरी वेड्यांनी जखडून ठेवलेला असला तरी, ओदिसस सुटका करून घेईल हा विश्वास धर; तो नेहमी काहीतरी मार्ग काढतोच.”

“पण मला सांग, तू खरोखरच ओदिससचा पुत्र का ? केवढा मोठा झाला आहेस ? त्याच्यासारखे मस्तक नि सुरेख डोळे तुझे नक्कीच आहेत. तो त्रायला जाण्यासाठी नौकेवर

चढला नि सारे आर्गाइव्ह सेनानायक त्यांच्या भव्य नौकांतून स्वारीवर निघाले, त्या आघी पुष्कळदा मी तुझ्या पित्याला भेटलो आहे व तुम्हा बापलेकातले साम्य मला चकित करते. मात्र तेव्हापासून आतापर्यंत आम्ही एकमेकांना पाहिले नाही.”

तेलेमॅकस धोरणीपणे म्हणाला, “ मित्रवर्य, मीही मोकळ्या मनाने बोलतो. माझी माता मी ओदिससचा पुत्र असे सांगते हे नक्कीच, पण मी स्वतः काही सांगू शकत नाही. स्वतःचा पिता जाणणारे मूल शहाणेच म्हटले पाहिजे ! अहा, किती बरे झाले असते जर मी स्वतःच्या मालमत्तेने वेढलेल्या स्थितीत म्हातारा झालेल्या एखाद्या भाग्यवान माणसाचा मुलगा असतो तर ! प्रत्यक्ष तर अशी स्थिती आहे, नि तुम्ही विचारता आहाच म्हणून म्हणतो की ज्याचा मुलगा मी आहे असे लोक म्हणतात, तो जन्माला आलेल्या साऱ्या माणसांत अत्यंत दुर्दैवी म्हटला पाहिजे.”

तेजस्वी नेत्रांची देवी उत्तरली, “ आणि तरीही, तू आहेस तसा असताना, नि पेनिलॉपी तुझी माता असताना, तुझ्या घराण्याचे भवितव्य अपेशी ठरेल, असा विचारदेखील मी करू शकत नाही. पण या आणखी एका बाबीचा खुलासा तू केलास तर बरे होईल. या मेजवानीचा अर्थ काय ? हे सगळे लोक कोण ? आणि या प्रकरणात तुझा संबंध कोठे येतो ? हे काही वर्गणी जमा करून केलेल्या भोजनसमारंभाचे लक्षण नव्हे ! कदाचित ही जेवणावळ किंवा लग्नाची पंगत असेल ! काही असले तरी हे भोजनभाऊ अत्यंत अनुचित तऱ्हेने आपलेच असल्यासारखा तुझ्या घराचा वापर करित आहेत. अशी असोभनीय वागणूक पाहून कोणाही सभ्य मनुष्याला उबग येईल.”

तेलेमॅकस गंभीरपणे म्हणाला, “ मित्रमहाशय, काय चालले आहे हे तुम्ही विचारता ते बरोबरच आहे. एक काळ असा होता की हे घर संपन्न आणि प्रतिष्ठित म्हणण्याजोगे होते; ज्या ओदिससचा उल्लेख तुम्ही इतक्यात केलात, तो अद्यापि आमच्यात होता तेव्हाची ती गोष्ट. पण त्यानंतर देवांचे दुसरेच नि अधिक कुटिल बेट ठरले, आणि अन्य कोणाही मानवाला वागवले नसेल असे त्यांनी त्याला वागवले. त्याला त्यांनी अदृश्य केले. तो आपल्या सैनिकांमध्ये त्रांयला धारातीर्थी पडला असता, किंवा सर्व लढणे संपल्यानंतर मित्रांच्या बाहुपाशात अंत पावला असता, तर प्रत्यक्ष त्याच्या मृत्यूचा मला इतका खेद झाला नसता. कारण तसे घडते तर संबंध अँकियन राष्ट्र त्याच्या स्मृत्यर्थे समाधी उभारण्यासाठी एकत्र आले असते आणि पुत्रासाठी आपल्या थोर नावाचा वारसा त्याने मागे ठेवला असता. पण त्याच्या नशिबी कीर्तिभूषित अंत नव्हता. झंझावात-पिशाच्चांनी गूढपणे त्याला पळवून नेले आहे. आमच्यापुरते त्याचे अस्तित्व संपले आहे, आणि माझ्यासाठी दुःख नि आसवे याखेरीज त्याने मागे काही ठेवले नाही. आणि केवळ त्याच्यासाठीच मी इतका सँचित आणि दुःखी आहे असे नाही, कारण देव माझ्या डोक्यावर दुःखे रचितच गेले आहेत. दलिकिम, सामी, वनावृत झॅसिन्थस किंवा खडकाळ इथाका—यातील द्वीपप्रमुखांपैकी एकही असा नाही की जो माझ्या आईशी पुनर्लग्न करण्यासाठी प्रियाराधन करित येथे माझी मालमत्ता उडवीत बसलेला नाही ! तिच्याबद्दल सांगायचे तर पुनर्लग्नाच्या कल्पनेचा तिला वीट असला तरी ती नकारही देत नाही, किंवा शेवटचा निर्णय घेण्याचीही तिच्या मनाची तयारी होत नाही. दरम्यान ते लोक माझे घरदार खाऊन फस्त करित मला कफल्लक बनवून टाकीत आहेत आणि माझा स्वतःचाही त्यांनी निकाल लावला तर मला आश्चर्य वाटणार नाही.”

पॅलास अॅथीनीने आपला राग बोलून दाखवला. ती उद्गारली " धिक्कार असो ! या उर्मट धटिंगणांच्या टोळक्याशी झुंज द्यायला तुझ्या हरवलेल्या पित्याने येण्याची वेळ निकडीने आली आहे खरीच. या क्षणी या प्रासादाच्या महाद्वारापाशी तो नुसता क्षणभर दर्शन देता तर—!—शिरस्त्राण, ढाल नि दोन भाले या शस्त्रसंभाराने सज्ज,—जसा प्रथम मी त्याला पाहिला तेव्हा होता तसा,—आमच्या घरी मद्यसेवन करीत मुक्तपणे हास्यकल्लोळ उडवीत ! त्यावेळी तो, मर्मरसपुत्र आयलस याला भेट देऊन एफायरहून आला होता. तिकडे तो गेला होता आपल्या बाणांच्या ब्राँझ अग्राना लावण्यासाठी एका प्राणघातक विषाच्या शोधार्थ, आणि ते देण्याचे देवभीरू आयलसने नाकारले होते; पण माझ्या पित्याचे तुझ्या पित्यावर पुत्रवत प्रेम असल्याने त्याने ओदिससला हवे होते ते त्याला दिले. खरेच, ओदिसस तेव्हा जसा होता तसा या पाणि-ग्रहणेच्छ्या उमेदवारात येऊ शकला असता, तर त्या सर्वांना त्वरित मरण नि रडारडीचे मीलन लाभले असते. पण अशा गोष्टी अर्थातच देवांच्या इच्छेवर अवलंबून असतात. तुझ्या पित्याने परत येऊन आपल्या प्रासादात हिशेब चुकता करायचा की नाही हे देवांनीच ठरवले पाहिजे. दरम्यान माझे तुला आग्रहाचे सांगणे आहे की, या लगेच्छुकांना घरातून काढून लावायचा काहीतरी मार्ग तू काढ. मी काय सांगतो तिकडे काळजीपूर्वक लक्ष दे. उद्या सकाळीं सगळ्या अॅकिकान सरदारांना सभेला बोलाव नि देवांना साक्षीला आवाहन करून सर्वांपुढे एकच घोषणा कर. सर्व विवाहेच्छ्यांना 'आपापल्या गावी चालू लागू' म्हणून सांग. तुझ्या मातेविषयी सांगायचे तर लग्न करण्याचा तिचा निश्चय असल्यास तिला तिच्या पित्याच्या घरी परत जाऊ दे. तो तोलामोलाचा गृहस्थ आहे आणि त्याचे कुटुंब लग्नाची जेवणावळ घालील, त्याचप्रमाणे तिच्यासाठी भरपूर हुंड्याचीही तरतूद करील, त्यांच्या जिवाभावाच्या मुलीसाठी तेवढे करणे योग्यच आहे. तुझ्याबाबत माझा सल्लाही हा आहे. तो संयुक्तिक आहे नि तो तू मानशील अशी मला आशा आहे. तुझी सर्वोत्तम नौका निवड, वीस वल्हेकरी घे नि तुझा पिता इतक्या काळपर्यंत का गेलेला आहे याचा शोध लावण्यास नीध. कोणीतरी तुला त्याच्याबद्दल सांगू शकेल, किंवा पुष्कळदा खऱ्या वार्ताचा प्रसार करणाऱ्या ज्या अफवा अस्मानातून निघतात त्यातली एखादी तुझ्या कानावर पडेल. प्रथम पायलांसला जा नि गूणश्रेष्ठ नेस्तारंला खोदून खोदून विचार; तसाच पुढे स्पार्टाला जाऊन शोणकेश मनेलॉसला भेट. कारण युद्धाहून स्वदेशी परत येणारा शेवटचा अॅकिकान तो होता. जर तुझा पिता जिवंत असून परत येण्याच्या मार्गावर आहे असे तू ऐकलेस तर वर्षभर किंवा अधिक काळही तुझ्या घरातील नासधूस निरूपाय म्हणून तुला मान्य करावी लागेल. पण जर तुला कळले की तो मृत आहे तर स्वदेशी परत ये; योग्य त्या अंत्यसंस्कारांसह त्याच्या-प्रीत्यर्थ एक मृत्तिकाचय बांध नि तुझ्या मातेला एका नव्या पतीला देऊन टाक. हे व्यवस्थित जमवून पुरे झाले, म्हणजे तुझ्या घरातल्या या पेंढारांचा धूर्तपणाने किंवा उघड सामना करून निकाल लावण्यासाठी तुला स्वतःचेच डोके चालवायला पाहिजे. तू काही आता लहान बाळ नाहीस; बालिश विचार सोडून द्यायला हवेत. राजकुमार ऑरॅस्तिझने त्याच्या उदात्त बापाचा खून करणाऱ्या विश्वासघातकी इजिप्थसला ठार मारून जगात किती कीर्ती मिळवली ती तू ऐकली नाहीस का ? माझ्या मित्रा, तू

किती उंचापुरा नि उमदा गडी झाला आहेस रे!—तू अरिस्तिशसारखा शूर झाला पाहिजेस. मग भावी पिढ्या तुझे गुणगान करतील.

“पण माझी वाट पाहून माझे नाविक कंटाळले असतील, नि आता माझ्या गोजिच्या नौकेकडे मी चाललो. हे प्रकरण मी तुझ्या हाती सोपवतो. मी जे बोललो आहे त्यावर विचार कर.”

‘महाराज’, शहाणा तेलेमॅकस बोलला, “आपल्या अंतरीच्या कनवाळूपणाने आपण एखाद्या पित्याने पुत्राशी बोलवे तसे बोललात; आणि मी आपले शब्द कधीही विसरणार नाही. आपल्याला मार्गस्थ होण्याची उत्सुकता आहे हे मला माहीत आहे, पण मी आपणांस थोडे जास्त वेळ थांबण्याची विनंती करतो, म्हणजे आपल्याला स्नान करून ताजेतवाने होता येईल. मग आपल्या नौकेप्रत संतुष्ट चित्ताने आपल्याला जाता येईल. बरोबर माझी आठवण म्हणून, मित्र झालेल्या अभ्यागताला ज्या प्रकारची देणगी देतात तशी एखादी बहुमोल नि सुंदर वस्तूही माझ्याकडून स्वीकारून नेता येईल.”

‘नाही’, तेजस्वी नेत्रांची देवता म्हणाली; “मी मार्गाला लागण्यास उत्कंठित आहे, मला आता थांबवू नकोस. तू कृपाळूपणे जी देणगी सुचवलीस तिच्याबद्दल म्हणशील, तर परतीच्या वाटेवर मला ती स्वगृही घेऊन जाऊ दे. तुझ्याजवळ सापडेल ती सर्वोत्तम वस्तू ती असू दे, ती दिल्यामुळे तुझे नुकसान होणार नाही.”

देवी बोलली आणि दुसऱ्याच क्षणी ती नाहिशी झाली; छपरामघल्या छिद्रातून अदृश्य झाली, एखाद्या पाखरासारखी. पण तिच्या भेटीनंतर तेलेमॅकसच्या अंगी पुरती जिद्द नि हिंमत आली, आणि पूर्वापेक्षाही पित्याबद्दलच्या विचारात तो मग्न झाला. स्वतःमध्ये झालेले परिवर्तन त्याच्या लक्षात आले, आणि भययुक्त आदराने तो दडपून गेला, कारण एक देव आपल्या संगतीत होता, हे त्याला जाणवले.

आता तो तरुण राजकुमार परिणयेच्छूंकडे परत गेला. ते गप्प राहून गाणे ऐकत असलेले त्याला आढळले. त्यांचा प्रशंसनीय चारण त्रायहून अॅकिअन्स कसे परत आले नि पॅलास अॅथीनीने त्यांना कोणकोणती संकटे भोगावयास लावले याविषयीचे गाणे गात होता. वरच्या मजल्यावरील आपल्या दालनात आयकॅरिअसची शहाणी मुलगी पेनिलॉपी हिच्या कानी चारणाच्या उद्दीपक वीरगाथेचे ते शब्द पडले आणि ती आपल्या निवासातून उभ्या उताराच्या जिथ्याने, एकटी न येता दिमतीला दोन परिचारिका घेऊन खाली आली. तिच्याशी लग्न लावू इच्छिणाऱ्या त्या लोकांच्या समोर येताच त्या थोर स्त्रीने आपल्या डोक्यावरील चमकत्या वस्त्राचा एक पदर गालांवर धरला नि भव्य पटईला आधार देणाऱ्या एका स्तंभापाशी ती उभी राहिली. तिच्या दोन्ही बाजूंना तिच्या विश्वासू सेविका होत्या. मग तिला रडे कोसळले व तिने त्या सत्पात्र चारणाच्या गीतात व्यत्यय आणून म्हटले,—

“फेमिअस, कवींनी रचलेल्या मानवांच्या नि देवांच्या महत्कार्याची तुला इतकी विपुल माहिती असताना या कथेखेरीज दुसऱ्या पुष्कळ कथांनी तू आम्हाला मग्न करू

शकला नसतास का ? त्यांच्यापैकीच एखादी आता इथल्या श्रोत्यांसाठी निवड नि त्यांना आपले मद्यपान शांतपणे करू दे. पण या चालू गाण्याचे पुढचे काही गाऊ नको. ते फार दुःखकर आहे; त्याने माझ्या हृदयाला पीळ पडल्यावाचून राहत नाही. कारण त्या घोर आपत्तीत माझ्याहून भारी आघात दुसऱ्या कोणावर झाला नाही, मी—जी सर्वोत्तम पतीसाठी शोक करित दिवस कंठते आहे आणि तोही असा पुरुष की ज्याचे नाव या भूमीवर हेलासपासून आरगांसच्या केंद्रस्थानापर्यंत दुमदुमत आहे.”

पण तेलेमॅकस पेनिलॉपीला जे हवे होते तसे होऊ देण्यास तयार नव्हता. तो म्हणाला, “माते, आपल्या एकनिष्ठ चारणाचा त्याच्या प्रेरणेनुसार आपले रंजन करण्याचा हक्क का अमान्य करायचा ? जे काही घडते त्याची जबाबदारी कविजनांवर नसून स्वतः झ्यूसवर आहे, नाही का ? कारण तो देवांचा राजाच. त्याला योग्य वाटेल तसा अन्हा पृथ्वीवरच्या कष्टकऱ्यांशी तो व्यवहार करतो. दॅनॅअन्सच्या दुःखकारी दुर्दैवाचे गाणे निवडले म्हणून केनिअसला आपण दोष देऊ शकत नाही, कारण श्रोतृवर्गाला सर्वात पसंत पडते ते नेहमी अगदी अलिकडचे गाणे. तू सोशीकपणे ते ऐकण्यासाठी मन घट्ट करायला हवेस, कारण त्रायहून कधीच न परतणारा एकटा ओदिससच नाही. पुष्कळ इतर लोकांचाही अंत त्रायच होता. तेव्हा आता तू आपल्या महालात जा, स्वतःच्या कामात लक्ष घाल, माग नि धोटा पुढे घे आणि सेविकांनाही आपापली कामे करायला सांग. बोलणे हे पुरुषांचे काम, आणि विशेषतः माझे, कारण या घरात स्वामी मी आहे.”

पेनिलॉपी चपापली, आणि आपल्या निवासाला परत गेली. कारण पुत्राने दाखवलेल्या शहाणपणाची तिच्यावर छाप पडली होती. दासींच्या संगतीत ती वरच्या मजल्यावरील आपल्या शय्यागारात गेली, आणि तेथे आपला प्रिय पती ओदिसस याच्यासाठी रडली. अखेर तेजस्वी नेदांच्या अंथीनीने तिचे डोळे मिटवून तिला सुखनिद्रा येऊ दिली.

दरम्यान त्या छायामय सभागृहात त्या विवाहेच्छूंनी एकच हल्लकल्लोळ उडवला. जो तो त्या राणीची शय्यासोबत करण्याची आशा बोलून दाखवू लागला.

पण सुज तेलेमॅकसने त्यांना औचित्याने वागण्याचे आवाहन केले. तो उद्गारला, “सभ्य गृहस्थहो, माझ्या मातेचे पाणिग्रहण करण्याची इच्छा धरणाऱ्या तुमचा हा निव्वळ उद्धटपणा आहे. तूर्त आपण भोजन नि सुखोपभोग शांतपणे घेऊ या—मी आप्रहाने सांगतो हे झालेच पाहिजे. कारण आज आपल्याकडे असलेल्या या चारणाचे गायन ऐकणे हा एक सुंदर अनुभव आहे, त्याचा आवाज देवतुल्य आहे. तथापि मी सुचवितो की सकाळी आपण सर्वांनी सभेत आपापल्या स्थानी बसावे, म्हणजे प्रासाद सोडून जाण्याची औपचारिक सूचना तुम्हाला मी देऊ शकेन. होय. तुम्हाला तुमचे भोजनोत्सव अन्यत्र करता येतील आणि एकमेकांच्या घरी स्वतःच्या पदरची अन्न-सामग्री खातापिता येईल. पण जर तुम्हाला वाटत असेल, की फुकट एका माणसाची मालमत्ता उडवून टाकणे नि हात झटकून मोकळे होणे ही जास्त लाभदायक योजना आहे, तर पोटभर खाऊन ध्या; दरम्यान अमरदेवांची मी प्रार्थना करतो, की असा

एक हिशेव चुकता करण्याचा दिवस यावा, ज्या दिवशी, जरी तुमचा मी या माझ्या घरात नाश केला तरी मला त्याबद्दल दोष न देता हात झटकून मोकळे होता यावे.”

तेलेमॅकसला या प्रकारच्या सुरात बोलण्याचे धाष्टर्चं व्हावे याचे त्या सर्वांना महदाश्चर्य वाटले पण त्यांना केवळ ओठ चावीतच बसावे लागले. पण अखेर यूपथिझ-पुत्र अँतिनस उत्तरला, “तेलेमॅकस, असे धीट आणि मत्त पद्धतीचे भाषण शिकवून देव तुला आधीच सांख्य करायला लागले आहेतसे दिसते. तुझ्या पित्याचा तू पुत्र असल्यामुळे तू या द्वीपराज्याचा वारस आहेस. देव करोत आणि तू कधीही याचा राजा न होवोस !”

पण तेलेमॅकस निरुत्तर झाला नाही. तो म्हणाला, “अँतिनस, झ्यूसने मला राज्यपद दिले तर ते मी आनंदाने स्वीकारीन, हे ऐकून तुझी बहुधा निराशा होईल. कदाचित तू वाद करशील की राजा होण्यापेक्षा माणसाचे अधिक वाईट काही होऊ शकणार नाही? उलट मी ठामपणे म्हणतो की राजा होणे ही काही वाईट गोष्ट नाही—स्वतःचे घर अधिक समृद्ध होणे नि अधिकार वाढणे, यात काय बिघडले? तथापि अँकिअन्समध्ये राजपुरुषांची वाण नाही; तशा तरुणा-वृद्धांचा समुद्रवल्यांकित इथाकात सुळसुळाट आहे. आणि ज्याअर्थी थोर ओदिसस मृत आहे त्याअर्थी त्याच्या गादीवर कोणीतरी एखादा त्यांच्यापैकी निश्चित येणारच. पण निदान स्वतःच्या घराचा आणि माझ्या राजपित्याने माझ्यासाठी युद्धात जिंकून घेतलेल्या दासदासींचा स्वामी होण्याचा माझा उद्देश आहे.”

यावेळी त्याला उत्तर देणारा होता पोलिवसपुत्र युरिमॅकस ! “तेलेमॅकस, सागर-वेष्टित इथाकात आमचा राजा कोण होणार हा निर्णय अर्थात् देवांनीच करायचा आहे. तू अवश्य स्वतःची मालमत्ता ठेवून घे नि आपल्या घराचे राज्य कर. इथाकात लोक आहेत तेथपर्यंत कोणी येऊन तुझ्या घनदौलतीशी दंगामस्ती करील असा अभद्र विचारदेखील नको.

पण माझ्या प्रिय तेलेमॅकस, तुझ्या त्या अभ्यागताबद्दल मात्र आम्हाला काहीतरी सांगच. तो मनुष्य कोठून आला? त्याने त्याच्या देशाची काय माहिती दिली? त्याचे लोक कोण असावेत? आणि त्याची जन्मभूमी कोणती? त्याने तुझ्या पित्याच्या आगमनाची वार्ता आणली की तो त्याच्या स्वतःच्या कामासाठी येथे आला आहे? तो उडी मारून उठून इतका एकाएकी नाहीसा झाला की त्याची ओळख करून घेण्यास कोणाला वेळच मिळाला नाही; मी आनंदाने त्याची ओळख करून घेतली असती, कारण त्याच्या रूपावरून अंदाज केला तर तो कुलीन घराण्यात जन्मल्यासारखा दिसला.”

तो शहाणा तरुण राजकुमार म्हणाला, “युरिमॅकस, माझा पिता कधीही परत येणार नाही हे निश्चित. तव्हा मी कोठूनही पसरलेल्या असल्या तरी कोणत्याही अफवांवर विश्वास ठेवीत नाही; त्याचप्रमाणे माझी माता मंत्रणेसाठी बोलावील अशा कोणा दैवजाशीही मला काही कर्तव्य नाही. माझ्याकडील त्या अभ्यागताबद्दल म्हणशील, तर तो तँफास येथील माझ्या पित्याचा एक जुना मित्र आहे. त्याने स्वतःची ओळख करून दिली ती सागरसंचारी ताफिअनांचा प्रमुख व सुज्ञ अँकिअँलसचा पुत्र

मतिज्ञ म्हणून." याप्रमाणे तेलेमॅकसने अभ्यागताचे वर्णन केले, पण अंतर्यामी त्याला ठाऊक होते की ती एक अमर देवता होती.

तेव्हापासून संध्याकाळपर्यंत ते लोक नृत्याच्या सुखात नि गाण्याच्या आनंदात रममाण झाले. रात्र पडली तरी त्यांची चैन चालूच होती; पण अखेर ते आपापल्या घरी झोपण्यास निघून गेले. मनात पुष्कळ गोष्टींचा खल करीत असलेला तेलेमॅकस स्वतःच्या शय्यागाराकडे गेला. एका उत्तम प्रांगणात सर्व बाजूंचे दृश्य स्पष्ट दिसेल असा तो उंच छताचा महाल होता. तिकडे त्याच्याबरोबर एक पेटती मशाल घेऊन युरिक्लिआ गेली. ही पॅसेनॉरची नात नि ऑप्सची कन्या. एक सच्च्या चारित्र्याची सेविका होती, फार पूर्वी ती लहान मुलगी असताना लेअर्टीझने स्वतःच्या खर्चाने वीस वैलांची किंमत देऊन ती मिळविली होती. आपल्या घरी त्याने तिला निष्ठावान पत्नीला द्यावा तसा सर्व प्रकारचा मान देऊन वागवले होते; मात्र आपल्या राणीला राग येईल या भयाने या स्त्रीच्या शय्येला तो शिवला नव्हता. तीच आता त्याच्या नातवाची मशालजी म्हणून सेवा करीत होती; आणि वाड्यातल्या सर्व सेविकांत त्याच्यावर तिचेच जास्त प्रेम होते, कारण वाळपणी त्याचे दाईपण तिने केले होते.

तेलेमॅकसने आपल्या आरामशीर महालाचे दार उघडून टाकले, तो शय्येवर बसला आणि अंगातला मऊ अंगरखा काढून त्याने त्या शहाण्या म्हातारीच्या हाती दिला; तिने घडी करून सुरकुत्या काढून तो लाकडी पलंगाजवळच्या एका खुंटिला लावला आणि शय्यागाराबाहेर जाताना चांदीची मूठ ओढून दार लावले नि चामड्याचा पट्टा ओढून खीळ जागी बसवली. आणि तेथे रात्रभर आपल्या लोकरीच्या पांघरुणाखाली तेलेमॅकस अंथीनीने निद्रिष्ट केलेल्या प्रवासाचे वेत मनात आखीत पडून राहिला.

इथाकातील वाद-प्रतिवाद

उषेने आपल्या गुलाबी छटेच्या हातांनी पूर्वदिशा उद्दीपित करताच ओदिससच्या पुत्राने शय्येवरून उठून आपले कपडे घातले. त्याने खांद्यावरून एक तीक्ष्ण खड्ग लटकावले, आपल्या सुबक पावलांवर भक्कम पादत्राणे बांधली आणि एखाद्या देवासारखा दिसणारा तो लांब टांगा टाकीत आपल्या शय्यागाराबाहेर पडला. त्याने तात्काळ स्पष्ट आवाजाच्या घोषकांना आपल्या दीर्घकेशी देशबांधवांना सभेसाठी बोलावण्याच्या आज्ञा दिल्या; घोषकांनी आमंत्रणाची घोषणा केली नि लोक त्वरेने जमा झाले. जेव्हा सगळे येऊन पोहोचले आणि सभा पूर्ण भरली, तेव्हा तेलेमॅकस स्वतः ब्रान्झाचा भाला हाती धरून, केवळ बाजूने धावणाऱ्या दोन कुट्यांच्या सोबतीने सभास्थानाकडे निघाला. अॅथीनीने त्याला अशा मोहक कांतीने मंडित केले की, तो जेव्हा आला तेव्हा सर्वांचे डोळे कौतुकाने त्याच्याकडे वळले. तो आपल्या पित्याच्या जागेवर बसण्यास गेला तेव्हा ज्येष्ठांनी त्याला वाट करून दिली. वार्धक्याने वाकलेला आणि विवेकाने संपन्न असा वयस्क सरदार इजिप्तिअस हा प्रथम बोलला. हे स्वाभाविकच होते, कारण त्याचा स्वतःचा सैनिकपुत्र अॅन्तिफस ओदिसस राजाबरोबर मोठ्या नौकातून जलमार्गाने अश्वनगरी इलिअमला गेला होता आणि रानटी सायकलॉप्सने ओदिससच्या सैनिकांना मारून जेव्हा शेवटचे भोजन केले, तेव्हा त्या राक्षसाच्या गुहेत त्याचा बळी गेला होता. आणि जरी त्याला आणखी तीन मुलगे होते— लग्नेच्छूंच्या घोळक्यातला युरिनाॅस नि बापाच्या शेतीवर धीमेपणे काम करणारे दोघे तरी अॅन्तिफसची आठवण सदैव त्याच्या मनात होती. त्याचे दुःख असांत्वनीय होते; आणि गतपुत्रासाठी साश्रुनयनांनी तो आता सभेला उद्देशून बोलायला उभा राहिला,—

“मद्देश बांधवहो, तुमच्या अवधानाची मी याचना करतो. बहादूर ओदिससने जलमार्गाने प्रयाण केल्यापासून एकदाही आपल्याला सभेस बोलावण्यात आले नाही, किंवा आपण येथे अधिवेशनही भरवले नाही. आपल्याला आता येथे आवाहन करणारा हा कोण आहे, तरुणांपैकी एखादा की ज्येष्ठ पिढीमधला कोणी? आणि कोणत्या आणीबाणीच्या प्रसंगाने त्याला हा उपक्रम करावा लागला आहे? कदाचित त्याने ऐकले असेल की सैन्य परत येत आहे नि आगाऊ मिळालेल्या या वार्तत त्याला सर्वांना सहभागी करायचे असेल? का सार्वजनिक हितसंबंधाचे दुसरे एखादे प्रकरण चर्चेसाठी त्याला काढायचे आहे? काही असले तरी मी म्हणतो ‘भला माणूस’! त्याला आमचे आशीर्वाद! झ्यूस त्याची आन्तरिक इच्छा पुरी करो!”

त्याच्या शुभ शब्दांनी ओदिससपुत्राला बरे वाटले. एकदाचे मन मोकळे करण्यास तो उत्सुक होता. तेव्हा अधिक वेळ न दबडता आसनावरून उठून जाऊन तो सभेच्या मध्यभागी उभा राहिला. वादविवादतंत्रात निष्णात असलेल्या पैसेनॉर या घोषकाने त्याच्या हाती वक्त्याचा दंड दिला, आणि तेलेमॅकसने प्रथम वृद्ध इजिप्तिअसकडे वळून भाषण सुरू केले,—

“पूज्य महाराज, सत्य काय ते आपणांस लगेच कळेल. ही सभा बोलावणाऱ्या माणसाचा शोध दूरवर करायला नको; मीच तो, विशेषतः मलाच भार होणाऱ्या समस्येने पीडलेला. सैन्य परत येण्याबद्दल मला काहीही आगाऊ बातमी नाही. असती तर ती सर्वांना सांगितली असती. अथवा राष्ट्रीय महत्त्वाचा असा दुसराही कुठला प्रश्न मी सुचवणार नाही—तर माझा खाजगी प्रश्न, माझ्या घरावर ओढवलेली आपत्ती—किंबहुना दुहेरी आपत्ती असे मी म्हणालो तर वाजवी होईल—मी आपणांपुढे ठेवणार आहे. पहिली गोष्ट, ही की, जो एकेकाळी, येथे तुमच्यामध्ये राजा होता नि ज्याने पित्यासारखे ममताळूपणे तुम्हा सर्वांना वागविले तो माझा पिता मी गमावला आहे; पण त्याहूनही एक असे फारच मोठे संकट माझ्यावर कोसळायचे होते की, ज्याच्यामुळे माझ्या घराचा सर्वस्वी नाश व्हावा आणि माझे जे काही निर्वाहाचे साधन असेल ते लुटले जावे. सर्वशोषक वांडगुळांची एक झुंड माझ्या नातेच्या मार्गे लागून तिला नको असलेल्या अगत्याच्या वागणुकीने तिला सतावीत आहे; आणि हे विवाहेच्छू येथे जे तुमचे नेते आहेत त्यांचे प्रत्यक्ष पुत्रच आहेत. ते इतके भ्याड आहेत की माझ्या आईच्या वडिलांकडे जात नाहीत; तो आयकरिअस स्वतः त्यांच्याशी बोलणी करू शकता, त्यांच्या पसंतीच्या इच्छुकाला मूलगी देण्याच्या अटी ठरवू शकता; पण त्याला तोंड न दाखवता ते आमच्या घरात ये-जा करण्यात सारा वेळ घालवतात. ते आमच्या बैलांची, मेंढरांची, पोसलेल्या बकऱ्यांची कत्तल करून मेजवाऱ्या झोडतात आणि आमचे लखलखणारे मद्य पितात—साऱ्या दौलतीची किती खराबी होत आहे हा विचारही त्यांना शिवत नाही. सत्य हे आहे की या रोगापासून घराला मुक्त करील असा ओदिसससारखा या घराला अधिष्ठाता नाही. तुम्ही जाणालच की या कठीण कामासाठी लागणारी गुणसंपदा त्याच्याप्रमाणे आमच्या ठायी नाही आणि आम्ही तसा प्रयत्न केलाच तर आमचे केविलवाणे दौर्बल्य मात्र उघडकीस येईल. तरी माझ्या अधिपत्याखाली जरूर ते सेनादल असते तर किती आनंदाने मी स्वतःचे संरक्षण केले असते! कारण मी तुम्हाला सांगतो, या लोकांची करणी सहनशक्तीच्या पलीकडची आहे आणि ज्याप्रकारे माझ्या संपत्तीचा फत्ता उडवला जात आहे त्याने सभ्यतेवर अत्याचार झालेला आहे; याची चीड सभ्य गृहस्थहो, तुम्हांला स्वतःपुरतीच नव्हे तर भोवतालच्या जगातील शेजाऱ्यात होणाऱ्या नामुष्कीसाठीही यायला हवी. देवांचा विचार करा! ते या अन्यायांचे प्रायश्चित्त तुम्हालाच भोगण्यास लावतील ही भीती तुम्हाला नाही काय? माझ्या मित्रांनो, ऑलिम्पिअन झ्यूसच्या नावाने, मानवांच्या जनसभा बोलावणाऱ्या नि समाप्त करणाऱ्या थेमिसच्या नावाने, मी तुमच्याकडे याचना करतो की दुःखाने झुरायला मला एकटा असू द्या—कदाचित्त तुम्हाला असे तर वाटत नसेल, की माझ्या सज्जन

पित्याने तुमच्या सैनिकांचे नेतृत्व करताना त्यांना क्रूरपणे वागवले, नि त्याचे उट्टे फेडण्यासाठी तितक्याच क्रूरपणे या परोपजीवी प्राण्यांना उत्तेजन द्यावे? आमची मालमत्ता नि आमचे कळप खाऊन फस्त करणारे तुम्ही स्वतःच असता, तर मला वाटते अधिक बरे झाले असते; कारण मग भरपाईसाठी आम्हाला दूरवर शोध करावा लागला नसता. प्रत्येक वस्तूची किंमत चुकती होईपर्यंत आमच्या नुकसान-भरपाईसाठी तुम्हांला गावभर तगादे लावले असते की पुरे होते. या तुमच्या प्रस्तुतच्या वृत्तीनेच माझ्या हृदयात कटुता भरली आहे नि तिच्यावर उपाय मला तरी दिसत नाही.”

बोलता बोलता त्याचा चित्तक्षोभ वाढत गेला नि अखेर त्याच्या डोळ्यातून आसवे फुटली आणि त्याने हातातला दंड भूमीवर फेकून दिला. जमलेल्या लोकांवरून अनुकंपेची एक लाट गेली. कोणीही एक शब्द बोलला नाही किंवा कोणाच्याने त्याला खरमरीत उत्तर देववले नाही. त्याला उत्तर देण्याचा पत्कर अंतिनसने स्वतःवर घेईपर्यंत मुग्धता अमंग राहिली. अंतिनस म्हणाला,—

“काय हा शब्दांचा फुलोरा, तेलमॅकस, नि द्वेषबुद्धीचे किती कुरूप प्रदर्शन! तर मग तू आम्हाला लाज आणू पाहणार काय? नि आमच्यावर दोषारोप करणार? चूक तुझी आहे! आम्ही विवाहेच्छू निर्दोष आहोत असा आमचा दावा आहे. तुझी स्वतःची माता, ती अद्वितीय कारस्थानी स्त्री, तीच दोषी आहे. ऐक, संपूर्ण तीन वर्षे—खरे तर जवळजवळ चार वर्षे—तिने आम्हांला टांगणीस लावले आहे—सर्वांना आशेला काहीतरी कारण देत, नि प्रत्येकाला दिलेल्या खाजगी संदेशात अशी आश्वासने देत की जी पुरी करण्याचा तिचा थोडादेखील इरादा नाही. आणि तिच्या डुटप्पेपणाचे हे आणखी एक उदाहरण: तिने आपल्या घरच्या मागावर एक मोठे वस्त्र विणायला घातले आणि एक विस्तीर्ण आणि नाजूक विणकाम सुरू केले. ती आम्हाला म्हणाली, ‘मी कातलेले धागे अगदीच वाया जाऊ नयेत म्हणून हे काम मी पुरे करीपर्यंत, आता राजे ओदिसस निवर्तल्यामुळे माझ्या पाणिग्रहणासाठीची तुमची उत्सुकता तुम्ही आवरून धरलीत, तर माझे प्रियाराधन करणाऱ्या तुम्हा तरुण सरदारांची मी उतराई होईन. महाराज, लेअर्टीझ यांच्यासाठी हे शवाच्छादनवस्त्र आहे. अखेर सर्व मानवांना चिरनिद्रा देणाऱ्या भयावह मृत्यूच्या ते जेव्हा आधीन होतील, तेव्हा माझ्या देशभगिनींत अशी अपकीर्ती होण्याचा धोका मी पत्करता कामा नये, की ज्या राजाने इतकी संपत्ती जमवली त्याला प्रेतवस्त्राविनाच भूमिनिक्षिप्त करण्यात आले.’ अशाप्रकारे ती बोलली आणि आम्ही सभ्य गृहस्थां-सारखे तिच्या मनाप्रमाणे वागत गेलो. परिणामी दिवसा ती मोठे विणकाम करी, पण दर रात्री त्याच्या बाजूला मशाली उभ्या करून केलेले काम उसकटून टाकी. तीन वर्षे या छद्माने तिने आम्हाला मूर्ख बनवले. चौथे वर्ष सुरू झाले आणि ऋतू एकामागून एक जाऊ लागले होते, तेवढ्यात तो सर्व प्रकार ठाऊक असलेल्या तिच्या एका दासीने आपल्या धनिणीचे गुपित फोडले. राणीला आपले सुंदर काम उसकटून टाकताना आम्ही पकडले आणि ते अनिच्छेने पुरे करणे तिला भाग पडले.

तेव्हा तेलमॅकस, हे आहे विवाहेच्छूंचे तुला उत्तर. त्याची तू नीट दखल घे आणि सर्वांनीही घ्यावी. तुझ्या आईला पाठवून दे आणि तिचा पिता ज्या माणसाची

निवड करील नि जो तिला अधिक पसंत असेल त्याच्याशी तिला लग्न करायला लाव. आमच्या तरुणांच्या सहनशक्तीला आणखी अधिक ताण देण्यापासून तिने सावध राहावे, आणि तिचे उत्तम हस्तव्यवसायकौशल्य, उत्कृष्ट बुद्धिमत्ता, नि आपले ते खरे करण्याची प्रज्ञा—अशा ज्या अजोड देणग्या तिला अंथनीकडून प्राप्त झाल्या आहेत. त्यांच्यावर फार विसंबून न राहावे हे बरे. या गुणांच्या बाबतीत तिची बरोबरी कोणाला होणार नाही, अगदी इतिहासकथेतसुद्धा, हे मी मान्य करतो. कारण पूर्वीच्या काळाच्या सान्या अँकेशन रूपवतीमध्ये तिच्याइतके बुद्धिचातुर्य एकीलाही नव्हते—ना तायरोला, ना अल्समेनीला किंवा ना सुंदर मुकुटधारिणी मायसिनीला. तरीही आताच्या प्रकरणी पेनिलॉपीने बुद्धीचा उपयोग चुकीच्या मार्गाने केला आहे. कारण मी तुला खात्री देतो की जोपर्यंत दिशाभूल झाल्यामुळे घेतलेला हा सध्याचा पवित्रा ती सोडीत नाही, तोपर्यंत विवाहेच्छ तुझे घरदार खाऊन तुला उघडा पाडतील. ती आपल्या हुशारी-वद्दल मोठे नाव मिळवीत असेल, पण त्यामुळे तुला किती भूदंड पडत आहे! म्हणून मी पुन्हा म्हणतो, ती आपली निवड करून तिच्या देशबांधवांपैकी एकाशी लग्न करीपर्यंत आम्ही आमच्या शेतीवाडीला परत किंवा दुसरीकडे कोठेही जाणार नाही.”

‘अँतिसस’, तो सुन्न तरुण राजकुमार म्हणाला, “मला जन्म देऊन लहानाचा मोठा करणाऱ्या माझ्या आईला घराबाहेर काढणे मला अगदी अशक्य आहे, आणि तेही माझा पिता जगाच्या टोकाला कोठेतरी नि संभवतः अजूनही जिवंत असताना. आधी हा विचार करू की जर माझ्या मातेला परत तिच्या पित्याकडे पाठवायचे माझ्या डोक्याने घेतले तर आयकॅरिअसला किती द्रव्य द्यावे लागेल. पुन्हा, तिच्या पित्याने मला पुरेपूर पिळून काढल्यानंतर, घरातून हाकलली जात असता माझ्या मातेने दिलेल्या शापांनी उठवलेल्या सूडकरी डाकिनी माझ्यावर सोडण्यासाठी देवही या प्रकरणात उतरतील आणि सरतेशेवटी माझे सगोसोवती माझी छी-थू करतील. तेव्हा तू खुशाल धरून चाल की तसा शब्द मी कधीच देणार नाही; तुमच्या स्वतःच्या हृदयात लज्जेच्या भावनेला काही स्थान असेल तर माझा प्रासाद सोडा नि दुसरीकडे कुठेतरी तुमच्या मेजवाऱ्या झोडा. स्वतःची अन्नसामग्री एकमेकांच्या घरात खा. पण जर तुम्हाला वाटत असेल की एका माणसाच्या मालमत्तेचा विध्वंस करून स्वतः फुकट मोकळे होणे ही जास्त शहाणपणाची योजना आहे, तर पोटभर खाऊन घ्या; दरम्यान अमरदेवांना मी हिशेब चुकता करण्याचा दिवस यावा अशी प्रार्थना करतो— ज्या दिवशी तुम्हाला माझ्या या घरात नष्ट करून मी मोकळा होईन.”

जणू त्याच्या शब्दांना उत्तर म्हणून, दुरून लक्ष ठेवणाऱ्या झ्यूसने पर्वतशिखरावरून दोन गरुडांना उड्डाणास प्रवृत्त केले. थोडा वेळ ते वाऱ्याच्या दिशेने पसरलेल्या पंखाला पंख लावून उडत राहिले. पण सभास्थानाच्या थेट वरती येताच, जेथे आवाजाच्या गोंगाटाने वातावरण भरले होते तेथे त्यांनी पंख फडफडावीत, वाटोळ्या फेऱ्या घालीत गर्दीतल्या लोकांच्या चेहेऱ्याकडे मरणाचे भाकीत करणाऱ्या नजरा टाकण्यास सुरवात केली. मग त्यांनी आपल्या पंजांचे काम चालू करून एकमेकांचे गाल व माना दोन्ही बाजूंनी ओरवाडीत पूर्वेकडे त्या गजबजलेल्या नगरीच्या घरमाथ्यावरून भरारी मारली.

लोक विस्मयचकित होऊन डोळ्यासमोर हा खेळ होत असता त्या पक्ष्यांकडे एकटक पाहतच राहिले, आणि अशा दुश्चिन्हाचे फळ काय येणार याचा आपल्या मनाशी विचार करू लागले. अखेर वृद्ध सरदार मेस्तारपुत्र हॅलिसथिझ उघडपणे बोलला. पक्षीज्ञान आणि शकुनविद्या या विषयांची त्याला त्याच्या पिढीच्या कोणत्याही माणसापेक्षा जास्त माहिती होती, आणि तो जेव्हा लोकांपुढे व्याख्यान देण्यास उठला तेव्हा देशबांधवांच्या हिताचीच चिंता त्याच्या मानसी होती. तो बोलला,—

“इथाकाचे लोकहो, एका मला काय म्हणायचे आहे ते, आणि आताच्या या लक्षणांचा अर्थ मी काय लावतो ते विशेषतः विवाहेच्छूंना उद्देशूनच सांगतो. त्यांच्यावर एका मोठ्या संकटाची लाट येत आहे. ओदिसस फार काळपर्यंत त्याच्या मित्रांपासून दूर राहणार नाही. खरे तर याक्षणीच एकूण एक लनेच्छूच्या रक्तलांछित भवितव्याची पूर्वतयारी करित तो जवळपासच असेल देखील; परिणामी इथाकाच्या निरभ्र आकाशाखाली राहणाऱ्या आपणा इतरांपैकीही पुष्कळांचा नाश ओढवणार. ते घडण्याआधी त्यांना आपण प्रतिबंध करू शकणार नाही काय? अथवा त्यापेक्षा ते आपण होऊनच त्यांच्या वर्तनापासून परावृत्त होणार नाहीत काय? तोच अधिक हितकर मार्ग हे मी त्यांना खात्रीपूर्वक सांगतो. आणि मी भविष्यकथनात अप्रवीण नाही; मी परिपक्व अनुभवाने बोलत आहे. ओदिससचीच गोष्ट घ्या. आर्गाइव्ह सैन्यासह इलिअमला जाण्यास तो नौकातून निघाला, तेव्हा त्या स्वावलंबी मनुष्याला ज्या धोक्याच्या पूर्वसूचना मी दिल्या होत्या त्यानुसारच सगळे घडून आले नाही काय? मी त्याला सांगितले होते की बऱ्याच अपेष्टा भोगून, सर्व सोबती गमावून परत स्वगृही येण्यास त्याला एकोणीस वर्षे लागतील नि तो परत येईल तेव्हा त्याला कोणी ओळखणार नाही. माझी भाकिते कशी खरी ठरत आहेत ते पहा!”

त्या वृद्धाचा परामर्श घेण्यास उठला तो पॉलिक्सपुत्र युरिमॅकस. तो म्हणाला, “करड्या दाढीच्या बावा, पुरे करा! घराकडे पळा नि तुमच्या मुलांपुढे शकून वर्तवा, नाहीतर ती खोड्या करित राहतील आणि या चिन्हांचा अर्थ लावणे माझ्याकडे सोपवा व या कामात मी तुमच्यापेक्षा बरचढ आहे. तसे पाहिले तर पुष्कळ पक्षी उन्हे पडली असताना हवेतून त्यांच्या कार्यार्थ संचार करित असतात. पण त्यातल्या प्रत्येकाला अर्थ असतो असे नाही. ओदिससबद्दल बोलायचे तर परदेशात त्याचा दैवविहित अंत झालेला आहे; आणि त्याच्याबरोबर तुम्हीही नष्ट झाला असतात तर बरे होते! मग तरी आम्हाला तुमच्या तोंडचा हा भविष्यनिरूपणाचा महापूर चुकविता आला असता, नि तेलेमॅकसच्या कोपाला तुम्ही घातलेत ते इंधन टळले असते! निःसंशय तुमच्या घरासाठी एखादी नामी देणगी मिळेल अशी तुम्हाला अपेक्षा आहे. जर तेलेमॅकसला औदार्याची लहर आली असली तर पण तुम्हाला मला एवढे सांगू द्या; आणि मी जे म्हणतो ते निश्चितच अमलात येईल. जर तुम्ही त्याच्याहून वडील असणारे व अनेक वर्षांचे राहाणपण पदरी असणारे, तुमच्या वक्तृत्वाचा दुस्प्रयोग करून या तरुण माणसाला हिंसाचाराला प्रवृत्त कराल, तर पहिली गोष्ट म्हणजे त्यामुळे त्याला ते अधिकच धोक्याचे ठरेल नि

त्याबाबत तो काही करू शकणार नाही; आणि तुम्हाला म्हातारबुवा, अत्यंत कटु परिणाम भोगावा लागेल, तो हा की तुमच्यावर आम्ही असा दंड बसवू की जो देण्याने तुमची छातीच फुटेल.

तेलेमॅकसला माझा स्वतःचा उपदेश असा आहे तो मी उघडपणे सर्वासमक्ष देत आहे. त्याला आपल्या आईला तिच्या वडिलांकडे राहण्यास जायला सांगू द्या. तेथे ते लोक तिच्या लग्नाची तयारी करून तिच्यासाठी भरपूर हुंड्याची व्यवस्था करतील; जिवाभावाच्या मुलीसाठी त्यांनी ते करणे युक्तच आहे. हे सारे होईपर्यंत हे तरुण सरदार तुम्हाला नको असलेला हा लग्नाचा आग्रह सोडून देतील असे चिन्ह मला दिसत नाही. कारण आम्ही कोणालाही भीत नाही, कितीही त्याने वक्तृत्व गाजवले तरी. तेलमॅकसला तर नक्कीच नाही. किंवा, वृद्धमहाशय, तुमच्या मुखातून पडणाऱ्या त्या भाकितांकडेही आम्ही रक्तचित्देखील लक्ष देणार नाही. ती खोटी ठरतात आणि तुमचे नाव होते त्यापेक्षाही खराब करतात. नाही, तेलमॅकसने वाटचालाले आलेले भोगलेच पाहिजे, आणि जोपर्यंत पेनिलॉपी आम्हाला लग्नाच्या बाबतीत लटकत ठेवीत आहे, तोपर्यंत त्याने आपली मालमत्ता, भरपाईची आशा न ठेवता नष्ट होत चाललेली पाहात राहिले पाहिजे. दरम्यान आम्ही येथेच राहणार, आणि प्रत्येकाने आपापल्या दर्जनारूप दुसऱ्या वधू शोधण्याऐवजी, रोजचे रोज ज्या अद्वितीय पारितोषिकामाठी आम्ही स्पर्धा करीत आहोत त्याच्या चिंतनावर आमच्या आशा पोशीत राहणार."

तेलेमॅकसने आता आपली समजुतदार निर्णयशक्ती दाखवली. "युरिमॅकस, आणि माझ्या मातेचा अनुनय करणारे बाकीचे आपण प्रतिष्ठित लोकहो, माझ्या विनंत्या संपल्या, आणि या प्रकरणाची अधिक चर्चा मी करीत नाही. देवांनी आणि येथील सर्व लोकांनी माझी वाजू ऐकली आहे. आता मी मागत आहे ते एवढेच; एक वेगवती नौका नि वीस नाविक मिळाले तर मला जायचे आहे तेथपर्यंत जाऊन परत येता येईल. कारण मी स्पार्टाला नि रेटाड पायलांसला जाऊन चौकशी करणार आहे. माझ्या पित्याच्या प्रदीर्घ अनुपस्थितीनंतर त्याच्या पुनरागमनाची काही खबर मिळते का ते पाहणार आहे; मला आशा आहे की कोणीतरी मला त्याच्याबद्दल काही सांगेल किंवा अस्मानात उठणारी एखादी अफवा मला ऐकू येईल; पुष्कळदा तशी अफवा सत्याचा प्रसार करते. ती जिवंत असला नि परतीच्या वाटेवर असला तर आणखी एक वर्षाचा अवधी असे नुकसान सोशीत घालवणे मी नाईलाजाने मान्य करीन. पण तो निवर्तला आहे असे मला कळले तर मी स्वदेशी परत येईन, सर्व रीतसर संस्कार करून त्याच्याप्रीत्यर्थ मृत्तिकाचय बांधीन आणि माझ्या मातेचे लग्न नव्या पतीशी लावून देईन."

तेलेमॅकस परत आपल्या जागेवर बसला आणि मेन्तॉर बोलण्यास उठला. तो ओदि-ससचा जुना मित्र असून स्वारीवर जातेवेळी राजाने आपली सर्व गृहव्यवस्था त्याच्यावर सोपवून वयस्क लेअर्टॉझचा मान ठेवण्याची आणि सर्व काही सुरक्षित राखण्याची

आज्ञा दिली होती. स्वदेशबांधवांना उद्देशून उपदेशपर भाषण करण्यास उभे राहण्यात त्याने आपला सद्भाव प्रगट केला. तो म्हणाला,—

“माझ्या सहनागरिकहो, माझ्यापुरता मी जो निष्कर्ष काढला आहे तो असा, की राजवंद हाती असणाराची उद्दिष्टे यापुढे दया, औदार्य आणि न्याय ही राहू नयेत— खरोखर राजाने जुलम नि अन्याय्य कृत्यात आपला काळ घालवला तरीही हरकत नाही असे दिसू लागले आहे; कारण ओदिससच्याच उदाहरणावरून पाहिले तर ज्या लोकांवर त्याने एकेकाळी प्रेमळ पित्यासारखे राज्य केले, त्यांच्यापैकी एकाळाही त्या प्रशंसनीय राजाची आज आठवणही होत नाही. हे लक्षात घ्या की अंगीच्या दुष्टपणामुळे हे बेशिस्त विवाहेच्छू जे गुन्हे करीत आहेत त्यांच्याशी मी भांडण उकरून काढीत नाही. ओदिसस कायमचाच गेला आहे या भरवशावर त्याची मालमता उद्वेगस्त करण्यात स्वतःच्याच जीवांना घोब्यात घालीत आहेत ते. नाही, मला संताप येतो तो लाचारपणे गप्प बसणाऱ्या तुम्हा बाकीच्यांचा. आडदांडपणा करणारांची संख्या कुल्लक मूठभर आहे नि तुम्ही पुष्कळजण आहात. तरीही तुमच्याकडून दूषणाचा किंवा नियंत्रणाचा एक शब्ददेखील त्यांच्यापर्यंत पोहचलेला नाही!”

युएनॉरपुत्र लैओक्रितस उडी मारून उठला. तो ओरडला, “मेन्तॉर, अरे डोके फिरलेल्या मूर्खा, आम्हाला थांबवा म्हणून त्यांना सांगण्यात काय मोठे शहाणपण आहे? त्यांच्याविरुद्ध पारडे जड असो किंवा नसो, एका जेवणाखातर त्यांना लढायला लावणे ही गोष्टच नामुष्कीची ठरेल. फार काय स्वतः इथाकाचा ओदिसस येऊन उभा राहिला आणि त्याच्या डोक्याने घेतले की त्याच्या दिवाणखान्यात आम्ही भोजन करीत आहोत म्हणून आम्हा सरदारांना राजप्रासादातून हाकून धावे, तर त्याच्या पत्नीला त्याचा विरह कितीही जाचक झाला असला तरी तो परत आला म्हणून तिला काहीही आनंद होणार नाही. कारण तत्वणीच अशा कारणांसाठी अशा लोकांशी सामना देण्यात त्याचा विस्मृत अंत होईल. तेव्हा तू जे सुचवीत आहेस ते बाष्कळपणाचे आहे. पण हे पुरे झाले. सभा बरखास्त होऊ द्या नि प्रत्येकाच्या आपापल्या शेतीवाडीवर परत जाऊ द्या; दरम्यान तेलेमॅकसच्या सफरीची तयारी त्याच्या पित्याचे जुने मित्र म्हणून मेन्तॉर नि हॅलिसथिस यांना करू द्या; मला तरी वाटते की तेलेमॅकसच्या हातून हा प्रवास कधीच सुरू होणार नाही; तो इथाकातच पुष्कळ दिवस, मिळतील तशा बातम्या गोळा करीत बसणार!”

जमलेल्या लोकांनी त्वरित सभासभाप्तीची सूचना स्वीकारली आणि ते विखरून आपापल्या घरी गेले. दरम्यान विवाहेच्छूंनी राजा ओदिससच्या प्रासादाचा रस्ता धरला.

एवढ्या वेळात तेलेमॅकस एकांतासाठी समुद्रकिनारी गेला, तेथे घूसर फेसाळ लाटत त्याने हात धुतले आणि अॅथीनीच्या प्रार्थनेसाठी ते उंचावले,—

“माझी हाक ऐक, जी तू आपल्या देवत्वात काल माझ्या घरी आलीस. तुझी आज्ञा होती की धुक्याने आवृत्त अशा सागराच्या पार नौकेने प्रवास करून दीर्घकालपर्यंत हरवलेला माझा पिता कधी तरी परत येणार आहे का त्याचा मी शोध घ्यावा. पण माझे देशबांधव आणि त्यांच्याहूनही माझ्या मातेच्या कच्छपी लागलेले घटिंगण प्रत्येक बाबतीत माझी कशी अडवणूक करीत आहेत ते पहा!”

त्याच्या प्रार्थनेला अंधीनीने स्वतः येऊन उत्तर दिले. तिने मेन्तॉरचे रूप धारण केले आणि ती इतकी त्याच्यासारखी वाटली की दृष्टी नि श्रवण दोन्हीद्वारा तेलेमॅकसला कसलीही शंका आली नाही. तिने येऊन या स्फूर्तिदायक वाक्यांत तेलेमॅकसला सांगितले,—

“तेलमॅकस, आजच्या दिवसाने सिद्ध केले की तू भ्याडही नाहीस किंवा मूबंही नाहीस, किंवा तसा होणारही नाहीस. कारण तुझ्या पित्याचे पौष्य नि ओज तुझ्यात उतरले आहे हा आमचा कयास खरा ठरलासे दिसते—आणि तो तर कर्तृत्वाच्या प्रसंगी तसाच वादविवादातही काय खंबीर मनुष्य होता! तेव्हा तुझ्या या प्रवासाचा शेवट फजितीने किंवा अपयशाने होईल ही भीतीच नको. तू जर ओदिसस नि पेनिलॉपीचा सच्चा पुत्र नसतास तरच तुझे बेट विफल होतील असे मला वाटले असते. खरे म्हणजे फारच थोडे मुलगे बापांसारखे निपजतात. साधारणपणे ते जास्त वाईटच असतात, पण काही थोडेसे अधिक चांगले निपजतात. आणि ज्याअर्थी ओदिससचे चातुर्य तुझ्या अंगी काही कमी प्रमाणात नाही, नि जीवनात तुझी भूमिका मूखांची किंवा भ्याडाची ठरणार नाही असे आम्हाला दिसून आले आहे, त्याअर्थी तू हा उपक्रम यशस्वी करशील असा विश्वास धरण्यास तुला काहीच हरकत नाही. तेव्हा आता त्या लम्बेच्छंबूलचा विचार सोडून दे नि त्यांची कटकट—कारस्थाने मनातून काढून टाक. ते मुख्य आहेत नि त्यांच्या अंगी अक्कल किंवा इभ्रतीचे भानही नाही किंवा जे घातकी दुदैव त्यांचा इतका जवळून पाठलाग करित आहे नि एकाच दिवसात त्या सर्वांचा निःपात करणार आहे त्यांचीही त्यांना कुणकुण नाही. दरम्यान तुझ्या मनाने घेतलेल्या या तुझ्या प्रवासाला तू लौकरच निघणार आहेस. कारण मी नाही का तुझ्या वडिलांचा स्नेही नि तुझ्यासाठी एक वेगवती नौका मिळवून तुझ्याबरोबर मी स्वतः सफरीवर नाही का येणारा? तेव्हा आता घरी जा व त्या पाणिग्रहणेच्छूच्या नजरेस पड. नंतर सर्व सामग्री मिद्ध करून ती पावात भरून घे,—सुरघातून मद्य नि तुझ्या नाविकांना घडघाकट ठेवण्यासाठी भक्कम शिवलेल्या चामड्याच्या गोणीतून जवाचे पीठ. तोपर्यंत मी नगरात लौकरच आपखुषीने येणाऱ्या नाविकांना गोळा करतो. आणि समुद्राने वेढलेल्या इयाकात नव्या नि जुन्या नौका पुन्हा आहेत, त्यातली सर्वांत उत्तम मी स्वतः निवडीन नि हा हा म्हणता ती सज्ज करून आपण खुल्या समुद्रावर तिला हाकारून नेऊ.”

इयसकच्या अंधीनी बोलली होती, आणि त्या देवीचा आवाज ऐकल्यानंतर तेलेमॅकसला रेंगाळणे शक्यच नव्हते; तो तडक जड अंतःकरणाने घराकडे निघाला. प्रासादाच्या प्रांगणात ते गुंड लम्बेच्छू बकऱ्यांची चामडी सोलीत नि पुष्ट इकरांता भाजीत असलेले त्याला आढळले. अंतिस हसून त्याच्यापाशी धावत आला नि त्याचा हात घरून बरोबरीच्या नात्याने म्हणाला,—

“तेलमॅकस, माझ्या ज्वलज्जहाल तरुण वक्त्या, आता कठोर शब्द नि हिंसेचे विचार पुरे झाले. नेहमीप्रमाणे आमच्याबरोबर खातापिताना तुला मला पाहू दे आणि तुझ्या थोर पित्याच्या शोभाय्य तुला थेट पवित्र पायलांसला पोहोचविण्यासाठी एक नौका नि निवडक नाविक मिळविण्याची सर्व व्यवस्था तुझ्या वतीने आमचे लोक करतील ही मला खात्री आहे.”

पण अशा शब्दांनी फसण्याइतका तेलेमॅकस दुधखुळा नव्हता. आपला हात झटकन काढून घेऊन तो म्हणाला, “अंतिमस, तुमच्यासारख्या दंगेखोरांबरोबर शांतपणे भोजनाला बसून आराम करणे माणसाला शक्यच नाही. हा सर्वकाळ, मी समज येण्याइतका मोठा होईपर्यंत तुम्ही लग्नाच्या मागणीच्या नावाखाली माझी सर्वोत्तम मालमत्ता लुटीत राहिलात एवढे पुरे नाही का? आता दुसऱ्यांकडून काय झाले ते कळून घेण्याइतका नि स्वतःचे बळ जाणवण्याइतका अखेरीस मी मोठा झालो आहे; तेव्हा तुला सांगतो की मी पायलॉसला गेलो काय किंवा इथे इथाकातच ती व्यवस्था केली काय—मी तुमच्यावर दारूण अनर्थ ओढवून आणीपर्यंत स्वस्थ राहणार नाही. आणि ज्या प्रवासाबद्दल मी बोललो त्यापासून परावृत्त होणार नाही. मी जाणार, निदान एक उतारू म्हणून तरी, कारण मला नौका किंवा स्वतःचे नाविक मिळवता येऊ नयेत हे तुम्हाला जास्त सोईस्कर होणारसे दिसते.”

या भाषणावर अपमानकारक शब्दांचे नि हेटाळणीचे एकच काहूर उठले. एक तक्षण धाटिंगण म्हणाला, “मला खरोखरच वाटते की तेलेमॅकसला आपले गळे कापायचे आहेत! आणि तो मदत मिळवायला रेटाड पायलॉसला निवाला आहे. आपल्या रक्ताची इतकी अनावर तहान लागल्यामुळे कदाचित तो स्पार्तापर्यंत जाऊनच परत येईल. किंवा एफायरीच्या सुपीक भूमीला भेट देणे श्रेयस्कर आहे असेही त्याच्या मनात येईल. तेथून एक प्राणघातक विष घेऊन तो परत येईल नि ते मद्यपात्रात टाकून आपल्या सर्वांना लोळवील.”

आणि दुसऱ्या एका खुशालचेंडू जवानाने मध्येच सूर लावला, “अहा, पण कोणास ठाऊक? त्यानेही सागरसंचाराचा मार्ग धरला तर घरापासून दूर रस्ता चुकून तोही ओदिसससारखाच बेपत्ता व्हायचा, आणि मग ती आपल्याला केवढी कटकट होईल! त्याच्या मालमत्तेची वाटणी आपल्यात करून घ्यायची, नि त्याचा वाडा त्याच्या आईला नि तिच्या नवरदेवाला नजर करायचा ही जास्तीची कामे आपल्यावर येऊन पडतील!”

तेलेमॅकसने त्यांना बोलू दिले, आणि तो आपल्या पित्याच्या भांडाराकडे चालता झाला. ते एक प्रशस्त नि उंच दालन होते आणि तेथे सोने नि ब्राँझच्या वस्तू, कपड्यांनी भरलेल्या पेट्या तसाच सुवासिक तेलाचा साठा होता. तेथेच भितीलगत, उत्तम मुरलेल्या अस्सल निर्भळ फळरसाच्या बनलेल्या मद्याचे कुंभ एकमेकांना लागून ओळीने उभे होते—जणू साऱ्या अपेष्टा भोगल्यानंतर फिरून स्वतःचे घर ओदिससला गवसेल त्या दिवसाची वाट पाहत. भांडाराच्या घट्ट बसणाऱ्या घडीच्या दारांना कुलुपे होती. आणि रात्रंदिवस ते भांडार नि त्यातील अमोल वस्तू यांचा हवाला पैसेनारची नात ऑप्सकच्या युरिक्लिअ या गृहावेक्षिकेकडे होता आणि तो रक्षणकर्ती पूर्ण सावध व चाणाक्ष होती.

तिला आता भांडारात बोलावून तेलेमॅकस म्हणाला, “दाईबाई ऐक, तू थोडे मद्य-कुंभ भरून मला देशील का? आणि ते मद्य चांगले असू दे,—तुझा अभागी राजा, देवाला चुकवून, देव जाणे कोठे असेल तेथून केव्हातरी इथे येईल, या कायम आशेवर जे सर्वोत्तम मद्य तू काळजीपूर्वक राखून ठेवले आहेस, त्याच्या खालोखालच्या प्रतीचे. माझ्यासाठी बारा कुंभ भरून त्यांची तोंडे बंद कर. आणि वीस मापे दळलेल्या जवांचे

पीठ मजबूत चामड्याच्या गोणीत ओतून त्या तयार करून दे. दुसऱ्या कोणाजवळ याबद्दल एक शब्दही बोलू नकोस! सगळी सामग्री एकत्र गोळा कर. संध्याकाळी माझी माता माडीवर झोपण्यास गेल्यानंतर मी स्वतः सगळे सामान घेऊन जाईन. मी निघालो आहे स्पार्ताला नि रेटाड पायलॉसला, अशा अटकळीवर की कदाचित माझ्या प्रिय पित्याच्या परतीबद्दल मला काही खबर मिळेल.”

यावर त्याच्या म्हाताऱ्या दाईने विरोधाचा आर्त स्वर काढला.

‘लाडक्या बाळा’ ती तक्रारीच्या स्वरात बोलली, “ही कल्पना तुझ्या डोक्यात कुणा चांडाळाने शिरवली बाबा? तू एकुलता एक मुलगा, आईच्या नाकातला बाल झालेला, आईच्या जिवाभावाचा,—जगभर हिडत फिरावेस हे काय तुझ्या अंगात भूत आले आहे? आणि ओदिसस राजा तर गेलेला, मृत झालेला—त्याच्या घरापासून दूर परदेशात. अरे, तुझी पाठ बळताक्षणीच ते दांडगी लोक तुझ्याविरुद्ध काहीतरी काळेबेरे कारस्थान रचू लागतील, नि तुझा निकाल लावून टाकल्यावर हे सगळे आपापसात वाटून घेतील. आहेस इथेच घट्ट जागा धरून रहा नि आपली स्वतःची धनदौलत राख. कष्टाचे जिणे पत्करून वैराण समुद्रावर भटकण्याची तुला काही जरूर नाही.”

“दाईबाई, तुला काही भय वाटायला नको.” शहाण्या तेलेमॅकसने उत्तर दिले. “या प्रकरणात एका देवाचा हात आहे. पण तू माझ्यापाशी शपथ घेतली पाहिजेस, की निदान बारा दिवसपर्यंत किंवा मी नसल्याचे नि निघून गेल्याचे तिच्या लक्षात येईपर्यंत माझ्या भल्या मातेला तू काही सांगणार नाहीस म्हणून. तिच्या सुंदर गालांना आसवांनी मलिन करावे हे नको आहे आपल्याला.”

त्या वृद्धेने सर्व देवांची शपथ घेऊन त्याचे गुपित राखण्याचे कबूल केले, आणि ती गंभीर शपथ घेऊन झाल्यावर तिने त्याच्यासाठी मद्याचे कुंभ भरले नि टिकाऊ गोणीत जवाचे पीठ ओतून दिले. नंतर तेलेमॅकस दिवाणखान्यातल्या मंडळीकडे गेला.

दरम्यान उज्वलनेत्रा देवी अँथीनी हीस दुसरा एक उपाय सुचला होता. तेलेमॅकसचे रूप घेऊन ती नगरातून सर्वत्र फिरली आणि वीस लोक निवडून त्यांना तिने सूचना दिली की त्यांनी रात्र पडताच अमक्या सुनौकेपाशी जमा व्हावे. प्रत्यक्ष ती नौका तिने फ्रोनिसपुत्र नोएमाँन या इथाकातल्या एका प्रमुख नागरिकाकडे मागितली, व ती त्याने आनंदाने घेऊ दिली.

सूर्य मावळला नि साऱ्या रस्त्यात अंधार पडला. देवीने आता ती उत्तम नौका पाण्यात ढकलली आणि सुसज्ज समुद्रयानाला अवश्य अशी सर्व औजारे तिच्यावर चढवली. ही कामगिरी झाल्यावर ती नौका तिने खाडीच्या एका दूरच्या कोपऱ्यात नांगरून ठेवली. ते उमदे गडी गोळा झाले, व सर्व खलाशी एकत्र झाल्याचे पाहून देवीने प्रत्येकाला त्याच्या आज्ञा दिल्या.

त्या तेजस्वीनयना देवीने मग आणखी एक गोष्ट करण्याचे ठरविले. ती ओदिसस राजाच्या प्रासादात गेली नि तेथील विवाहेच्छूंना ते मद्यपान करीत असता तिने अशी सुखद सुस्ती आणली की अखेर मद्यचषक त्यांच्या हातातून गळून पडले.

अनावर झोपेने पापण्या जड झाल्यामुळे ते भोजनस्थळी रेंगाळत न राहता नगरात आपापली निद्रास्थाने शोधण्यास गेले. नंतर देदिप्यमान लोचनांच्या देवीने पुन्हा एकदा मंतरांचे रूप व स्वर घेऊन तेलेमॅकसला प्रासादाबाहेर आपल्या बाजूस बोलावले.

ती म्हणाली, "तेलमॅकस, तुझे बहादूर नाविक आपल्या वल्ह्यांवर बसून तुझी निघण्याची आज्ञा होण्याची वाट पाहत तयार आहेत. चला, त्यांच्या प्रस्थानाला आपल्याकडून उशीर नको."

असे म्हणून पॅलास अॅथीनी झपाट्याने पुढे निघाली आणि तिच्या मागोमाग तेलेमॅकस चालू लागला. ती दोघे समुद्रकाठी नौकेपर्यंत जेव्हा आली तेव्हा पुळणीवर त्यांचे लांब केसांचे नाविक त्यांची वाट पाहत असलेले दिसले, आणि तरुण राजपुत्राने त्यांच्या आधिपत्याची सूत्रे हाती घेतली.

त्याने आज्ञा केली, "माझ्या मित्रांनो, माझ्या मागे या, सर्व साहित्य आपण नौकेवर चढवले पाहिजे. ते सर्व वाड्यावर रचून तयार आहे, पण तुम्हाला सांगून ठेवायला हवे, की माझ्या मातेला किंवा मी विश्वासात घेतलेल्या एका दासीखेरीज दुसऱ्या कोणा नौकरांनाही यातले काही ठाऊक नाही."

तो पुढे निघाला नि त्याच्या मागून नाविक गेले. त्यांनी सर्व सामग्री किनाऱ्यापाशी आणली नि ती त्या उत्तम बांधणीच्या नौकेत ओदिससपुत्राच्या आज्ञेनुसार जागच्या जागी लावून ठेवली. मग अॅथीनीच्या मागोमाग तेलेमॅकस नौकारूढ झाला. तिने नौकेच्या मागील भागात आसन घेतले नि तिच्या शेजारी तो बसला. नाविकांनी किनाऱ्याचे दोर सोडून टाकले नि बसण्याच्या वाकांवर आपापल्या जागा घेतल्या आणि आता तळपत्या लोचनांच्या अॅथीनीने त्यांच्यासाठी परिचमेतून अखंडपणे वाहत राहणारा अनुकूल वारा बोलावून घेतला, नि त्याला मद्यश्यामल सागरावर गुंजन करित सोडले. तेलेमॅकसने नावेची यंत्रणा हाताळण्यास नाविकांना उच्च स्वराने आज्ञा दिली व तिची तामिली करण्यास ते धावले. त्यांनी फर-काष्टाची डोलकाठी ओढून काढली नि तिच्या पोकळ बैठकीत ताणे उभारून देऊन तळाला पक्की बांधली, आणि चामड्याच्या वाद्यांनी विणलेल्या दोरांनी शुध्द शीड उभारले. वाऱ्याने पुरते भरून ते शीड फुगले आणि जशी ती नौका वेग घेऊन मार्गस्थ झाली व उसळत्या पाण्याला रेटित पुढे निघाली तशी एक काळी लाट तिच्या नावेभोवती मोठ्याने सित्कार करित फिरू लागली.

जेव्हा त्या वेगवती कृष्णवर्ण नौकेवर सर्व काही स्थिरस्थावर झाले तेव्हा त्यांनी मिश्रण-पात्रे काढली व ती मद्याने काठोकाठ भरून, काळ सुरू झाल्यापासून अस्तित्वात असलेल्या अमरदेवांना आणि विशेषतः उज्ज्वलनेत्रा इयूसकन्या देवतेला अर्घ्यप्रदाने केली आणि सर्व रात्रभर नि उपेचा उदय होईपर्यंत ती नौका समुद्रातून मार्ग क्रमीत राहिली.

□ □

सर्ग ३

नेस्तारकडे तेलेमॅकस

तेजस्वी पूर्व दिशेच्या जलराशींना सोडून अमरांना आणि भूमी नांगरणाच्या मर्त्य मानवांना प्रकाश देण्यास सूर्याने अंतराळात उडी घेतली. प्रवासी आता नेलिअसच्या भव्य पायलॉस दुर्गाप्रत आले. तेथे कृष्णकेशवलयधारी भूकंपस्वामी पांसीदोन यास काळे कुळकुळीत बॅल बळी देत असलेले लोक त्यांना समुद्रकिनारी दिसले. तेथे प्रत्येकी पाचशे लोकांचे नऊ समूह बसले होते, आणि प्रत्येक समूहाकडे नऊ बॅल बळी देण्यासाठी होते. त्यांनी नुकतीच मारलेल्या यज्ञपशूंच्या आतड्यांची चव घेतली होती आणि देवाप्रीत्यर्थ पशूजघेच्या मांसाचे तुकडे ते भाजीत होते, तेवढ्यात ही सुबक नौका त्यांच्या दिशेने येऊन ठेपली. नाविकांनी शीड गुंडाळले, नौका नांगरली नि किनाऱ्यावर पाय ठेवले. पाठोपाठ अंधीनी उतरली. सर्वांच्या शेवटी तेलेमॅकसने नौका सोडली.

ती उद्दीपितनयना देवी आता त्यांच्याकडे वळून बोलली, "तेलेमॅकस, तू आता संकोच सोडला पाहिजेस; येथे अवाजवी विनयाचे काहीएक कारण नाही. तुझ्या पित्याच्या अस्थी कुठे निक्षिप्त होऊन पडल्या आहेत नि त्याचा अंत कसा झाला याचा शोध लावण्यासच तू समुद्र पार केला आहेस ना? तेव्हा थेट अश्वदमन नेस्तारकडे जा. कारण आपण येथे त्यांच्याकडची गुपिते कसेही करून काढून घेण्यासाठी आलो आहोत. पण त्याच्या तोंडून सत्य हवे असेल तर तू स्वतःच त्यांच्याकडे गेले पाहिजेस. अर्थात् सत्याशिवाय त्यांच्यासारख्या शहाण्या माणसाकडून तुला अन्य काही मिळेल असे मला वाटत नाहीच."

पण तेलेमॅकस सावध होता; त्याने विचारले, "मेन्तार, त्या थोर माणसाकडे मी कसे जायचे? त्याला अभिवादन कसे करायचे? लक्षात घे की भाषण करण्याचा सराव मला मूळीच झालेला नाही; आणि स्वतःपेक्षा इतक्या वडील माणसाची उलट तपासणी करण्यास तरुण माणसाला साहजिकच आशंका वाटणार."

अंधीनीने उत्तर दिले, "तेलेमॅकस, जेव्हा तुझी उपजत बुद्धी कमी पडेल, तेव्हा देव तुला स्फूर्ती देतील. तुझ्या जन्मापासून देवांनी तुझ्या प्रगतीवर लक्ष ठेवले आहे ते उगाच नाही."

हे बोलून पॅलास अंधीनी जलद चालीने पुढे निघाली, आणि देवीच्या पाठोपाठ तेलेमॅकस. दोघेही चालत पायलॉसचे लोक यज्ञसभेसाठी जमले होते त्या ठिकाणापाशी गेले. तेथे नेस्तार त्याच्या पुत्रांसह बसला होता आणि त्यांचे भोवताली बसलेले अनुयायी मांसखंडांत सळ्या खुपशीत किंवा भोजनोत्सवासाठी मांस भाजीत होते.

पण परक्या लोकांकडे त्यांचे लक्ष जाताच त्या दिशेने सगळे स्वागताहं हात उंचावले गेले आणि आपल्यात येऊन बसण्यास त्यांनी अभ्यागतांना खुणावले. पाहुण्यांकडे पोहोचणारा पहिला इसम नेस्तारपुत्र पैसिस्त्रंतस याने दोघांचे हात धरून त्यांना पुढणीवर अंधरलेल्या मऊ केसांच्या कातड्यांवर आपला भाऊ धरंसिमिदिस नि त्याचा पिता यांच्याजवळ जागा दिल्या. नंतर त्याने त्यांना यज्ञबळीचे अंतर्भाग वाढले, एक सुवर्णचपक मद्याने भरला आणि तो झ्यूसकन्या ढालघारिणी पॅलास अॅथीनीस या शब्दांसह सादर केला :—

“हा जो उत्सव करताना आम्ही आपणांस दिसत आहोत तो पॉसीदोन देवाप्रीत्यर्थ आहे. मित्रवर्ष, त्या देवाची प्रार्थना करा; आणि आमचे संस्कार सांगतात त्याप्रमाणे आपला संस्कारविधी, अर्घ्यप्रदान नि प्रार्थना, करून झाल्यावर पूर्ण मुरलेल्या मद्याचा तो चपक या आपल्या सहचराला द्या, म्हणजे त्यालाही तसेच करता येईल. कारण ज्यांची कोणीही मानव उपेक्षा करू शकत नाही त्या अमरदेवांचा उपासक तोही असला पाहिजे. आणि केवळ तो धाकटा, म्हणजे खरा तर माझ्या वयाचा आहे, म्हणून हा सुवर्णचपक प्रथम आपणाकडे मी देत आहे.” आणि मधुर मद्याचे ते पात्र त्याने अॅथीनीच्या हाती दिले.

ते सुवर्णपात्र आपल्याला आधी देण्यात त्या तरुणाने जो धोरणीपणा आणि सूक्ष्म खुबी दाखविली ती पाहून देवी आनंदित झाली, आणि लगेच पॉसीदोन देवाची मनापासून प्रार्थना तिने मुरू केली.

“मूपरिवेष्टका पॉसीदोन देवा, माझी प्रार्थना श्रवण कर, आणि आम्हा याचकांची इच्छापूती करण्यास अनुमान करू नकोस. सर्वप्रथम नेस्तार नि त्याचे पुत्र यांना जय प्रदान कर. त्यानंतर या इतरांकडे अवधान दे आणि पायलांसमधील सर्वांना त्यांच्या बहुमोल उपायनांचे सानुग्रह फल दे. शेवटी ही कृपा कर की आमच्या कृष्णनीकेतून ज्या कामगिरीवर तेलेंमॅकस व मी येथे आलो, ती यशस्वीपणे पार पाडून नंतर सुखरूपपणे स्वदेशी आम्ही परतावे.”

अशी प्रार्थना देवीने केली, आणि जसजशी एकेक विज्ञप्ती तिच्या तोंडून वाहेर पडली, तसतशी तिची उद्दिष्टचपूती व्हावी याची तिने स्वतःच निश्चिती केली. नंतर तिने तो उत्तम दोन मुठीचा चपक तेलेंमॅकसकडे दिला आणि ओदिससपुत्राने तिच्या प्रार्थनेची पुनरुक्ती केली. यज्ञबळीचे वाहेरील बाजूचे मांस आता भाजून झाले होते, आणि ते सळ्यांवरून काढण्यात येऊन सर्वांसाठी मदेय भाग कापून झाल्यावर त्या उत्तम भोजनावर मंडळींनी ताव मारण्यास सुरुवात केली. त्यांची क्षुधा व तृष्णा शांत झाल्यावर, जॅरेनिअन कीर्तीचा वृद्ध सारथी नेस्तार याने आपला आवाज ऐकवला,—

“आता आपले अभ्यागत भोजनाने संतुष्ट झाल्यानंतर त्यांना काही प्रश्न विचारणे आणि ते कोण असावेत ही चौकशी करणे सम्यतेला सोडून होणार नाही.” आणि पाहुण्यांकडे वळून तो म्हणाला, “महाराज, आपण दोघे कोण? सागराच्या महामार्गावरून येण्यास कोणत्या नौकाश्रयापासून आपण निघालात? आपले हे व्यापारी साहस आहे की इतरांचा नाश करण्यासाठी स्वतःचे जीव धोक्यात घालणाऱ्या भटकत्या चाच्यांप्रमाणे आपण संधी शोधीत खुल्या समुद्रावर संचार करीत आहात?”

त्या वृद्ध राजाशी स्वतःच्या नाहीशा झालेल्या पित्याच्या बाबत प्रश्नोत्तरे करण्यास तेलमॅकसनने प्रवृत्त व्हावे, ही निकड वाटणाऱ्या अंधीनीने त्याला स्फूर्ती दिली, आणि त्याने जिवाचा धोर करून तेजस्वी उत्तर दिले,—

“नेलिअसपुत्र नेस्तॉर महाराज, ज्यांना मान देण्यास अँकिलन्सना प्रेम वाटते त्या आपणांस मी अभिवादन करतो. आम्ही कोठले हे आपण विचारता. सांगतो आपल्याला. नैआँनच्या पायथ्याशी असलेल्या इषाकाचे आम्ही; नि आम्ही आलो आहोत ते खाजगी कामासाठी, सार्वजनिक नव्हे. ते माझ्या पुढील सांगण्यावरून आपणाला समजेलच, कारण भूमीच्या सर्व दिशांना मी माझ्या राजपित्याची काही वार्ता मिळते का ते पाहण्यास शोधाला निघालो आहे. वीर ओदिसस माझा पिता, आणि अनेक वर्षांपूर्वी त्राँयच्या वेढ्याच्या वेळी तो आपल्या बाजूला लढला असे ऐक्यात आहे. त्या युद्धात भाग घेणाऱ्या बाकी सर्वांचा हिशेब आम्हाला लागला आहे; प्रत्येक मनुष्य कोठे धारातीर्थी पडला हे आम्हाला विदित आहे नि ती कहाणी दुःखद आहे. पण ओदिससच्या नशिबी अगदी अंतापर्यंत काय आले ते झ्यूसने पूर्ण गूढात अवगुंठित करून ठेवले आहे; आणि कोणीही आम्हाला निश्चितपणे सांगू शकत नाही की तो केव्हा मरण पावला; भूमीवर एखाद्या वीरी जमातीचा तो बळी झाला की, अँस्फुरायतीच्या लाटात तो सागरात लुप्त झाला. म्हणून मी येथे आलो आहे. अशा आशेने विनवणी करण्यास, की जर कदाचित आपल्या समक्ष माझ्या पित्याचा अभागी अंत झाला असेल, किंवा त्याच्यासारख्याच एखाद्या वणवण फिरणाराकडून त्याबद्दल आपण वृत्तांत ऐकला असेल, तर आपण मला सत्य काय ते सांगा. कारण विपत्ती कपाळी घेऊन जर कोणी मनुष्य कधी जन्माला आला असेल तर तो तोच होता. माझ्या भावनांबद्दल दयाबुद्धीने किंवा काळजीने आपले निवेदन सौम्य करू नका, तर आपल्या दृष्टीस जे काही पडले असेल ते जसेच्या तसे वर्णन करा. आपणांस माझी प्रार्थना आहे की, जर कधी माझ्या सज्जन पित्याने—ओदिससने, त्राँयला आपण जी युद्धाची क्लेशकारक वर्षे काढली त्या काळात आपल्या वतीने बोलण्याचे किंवा कृती करण्याचे वचन देऊन ते पाळले असेल, तर त्याने जे काय केले त्याचे स्मरण ठेवून आपणांस माहीत असेल ते सर्व मला सांगा.”

‘अहा, माझ्या मित्रा’, जेरॅनिअन सारथी नेस्तॉर उद्गारला, “त्राँय या नावाने काय काय आठवणी पुन्हा येतात! आम्ही उग्र अँकिलन्सनी तेथे भोगलेल्या त्या अपेष्टा;—अँकिलिझच्या नुसत्या इशान्यावर धूमावृत्त समुद्रापार लुटीच्या शोधार्थ घातलेल्या त्या घाडीमागून घाडी; राजा प्रार्थेच्या नगरीच्या प्रत्यक्ष तटांबोवती केलेल्या त्या लढायावर लढाया! आणि तेथे आमचे सर्वोत्तम वीर धारातीर्थी पडले. तेथे पडला आहे लढवय्या ऐआज, पडला आहे अँकिलिझ, तेथेच देवांसारखा मंत्रणा-निपुण पॅत्रोक्लस. तसाच तेथे पतन पावला माझा स्वतःचा प्रिय पुत्र अँनिलॉकस, जितका शूर तितकाच सद्गुणी, सर्वांत जलद धावणारा नि योद्धाही काय अप्रतिम! आणि अँकिलन वीरवंदाने त्राँयला जे धोराने सहन केले त्याचा एवढाच संपूर्ण हिशेब नाही. जरी तू पाच-सहा वर्षेपर्यंत, तुझी सहनशक्ती संपून तू धरी जाईपर्यंत बसून विचारीत राहिलास तरी ती संपूर्ण दारुण अनर्थकथा उलगडून तुला सांगू शकेल असा मनुष्य पृथ्वीवर कोणीही नाही!

आम्हाला करता येत असलेल्या प्रत्येक युक्तिप्रयुक्तीने त्यांचा पाडाव करण्यासाठी नऊ वर्षांच्या दीर्घ कालावधीपर्यंत आम्ही कष्ट केले—अंतिम विजय मिळाला तेव्हा-देखील झ्यूसने तो कुरकुरतच आम्हाला मिळू दिलासे दिसले ! आणि त्या सर्व काळात प्रशंसनीय ओदिससशी बुद्धिमत्तेत बरोबरी करण्याचे धाडस करील असा एकही मनुष्य नव्हता, इतका तो वीर प्रत्येक प्रकारच्या डावपेचांत सर्वश्रेष्ठ ठरला. मी तुझ्या पित्याबद्दल बोलतो आहे. जर खरोखरच तू त्या थोर पुरुषाचा पुत्र असशील तर वस्तुतः मला तुझ्याकडे विस्मितपणे पाहिल्यावाचून राहवत नाही. तू हुबेहूब त्याच्यासारखा बोलतोस, आणि त्याच्या बोलण्याशी कोणाही पोरसवदा तरुणाच्या बोलण्याचे इतके साम्य आढळणार नाही हे मी शपथेवर सांगितले असते. तथापि या सान्या वर्षांत, सर्वसाधारण जनसभेत असो की राजांच्या मंत्रसभेत—एकदाही एकमेकांच्या विरुद्ध बाजूस बोलताना ओदिसस नि मी आढळलो नाही. आर्गाईव्हज्चा कारभार यशस्वीपणे चालविण्यासाठी आमच्या मुज बुद्धीने नि परिपक्व निर्णयशक्तीने जे धोरण आम्ही ठरवीत होतो त्यावर आम्ही इतके सहमत असू की दोघांत मिळून एकच मत असावे असे वाटे.

तथापि सर्व आर्गाईव्हज्नी इतके शहाणपण वा इतका प्रामाणिकपणा दाखविला नाही, आणि म्हणून आम्ही प्राअॅमची नगरी उद्ध्वस्त केली नि नौकारूढ होऊन सागर-मार्ग निघालो आणि स्वर्गाच्या करणीने आमच्या नौदलाची वाताहात झाली, तेव्हा झ्यूसने स्वदेशमार्गावर त्यांच्यासाठी आरिष्ट योजले. परिणामी त्यांच्यापैकी पुष्कळांचा नाश त्या प्रतापी स्वर्गपित्याच्या उज्ज्वलनेत्रा कन्येच्या घातक कोपामुळे झाला. अँत्रि-असच्या दोन पुत्रांना भांडायला लावून तिने सुरवात केली. एकाएकी मनास येईल ते करून, उपचाराची पर्वा न करता, त्यांनी सर्व अँक्रिअन सेना सूर्यास्ताचे वेळी एकत्र बोलावली. त्यामुळे सैनिक मद्यपानाने तर्र होऊनच सभेला गोळा झाले; आणि मग उभयबंधुनी ज्या कारणासाठी त्यांना बोलावले होते ते सांगण्यास जोरजोराने व्याख्याने दिली. मेनेलॉसने त्यांच्यापुढे हा विचार मांडला की समुद्रपारच्या दूरच्या स्वदेशांप्रत पोहोचणे हे त्यांचे प्रथम अंगीकृत कार्य असावे. पण हे अँगमेम्नॉनला मुठीच पसंत नव्हते. लोकांना तेथेच थांबवून अँथीनीचा भयानक प्रकोप शांत करण्यास विधिपूर्वक बलिदाने करावीत, या मताचा तो होता; पण त्याला मूर्खपणामुळे जाणीव नव्हती की ती देवी किती दुर्दमनीय ठरेल; कारण अमरदेवांना त्यांच्या हेतूपासून परावृत्त करणे इतके सोपे नसते. असो. ती जोडी तेथे कठोर शब्दांचे देवाणघेवाण करीत उभी होती; अखेर सशस्त्र श्रोतृगणांतही मतभेद झाला आणि त्याने ती सभा अवर्णनीय हलकल्लोळात उघळून लावली. त्या रात्री आमच्याच सवंगडी सैनिकांबद्दलच्या सूड-बुद्धीने आमच्या विश्रांतीत विघाड आला; कारण आमच्यावर घातक प्रहार करण्याची तयारी झ्यूस करीत होता. सकाळी आमच्यातल्या निम्म्या लोकांनी शांत समुद्रात नौका ढकलल्या आणि त्यांच्यावर आमची लूट नि नितंबांभोवती मेखलाधारण करणाऱ्या बंदी स्त्रिया चढवल्या. मग जरी बाकीचे अजूनही अलिप्त आणि अँगमेम्नॉनच्या सर्वाधिपत्याखाली होते तेथेच राहिले, तरी आमचे पक्षीय नौकारूढ होऊन निघाले.

आमच्या नौका चांगल्याप्रकारे मार्ग क्रमीत गेल्या, कारण सुदैवाने पाण्याला उधाण नव्हते नि समुद्र अक्षुब्ध होता. आम्ही लौकरच तेनेदाँसला पोहोचलो आणि

स्वगृही पोहोचण्याच्या अतीव उत्कंठेने देवांप्रीत्ययं यज्ञ केले. तथापि आम्हाला इतक्या लौकर घरी जाऊ देण्याचा झ्यूसचा मूळीच उद्देश नव्हता, आणि त्याच्या स्वतःच्या निर्दय हेतुपूर्तीखातर त्याने आम्हा सर्वांत पुन्हा एकदा भांडणे लावली. त्यामुळे एका काफिल्याने आपल्या यानांची वाकदार नाके फिरवली व त्यातले लोक आलेल्या मार्गाने परत निघाले. याप्रमाणे अँत्रिअसपुत्र अँगमेन्नाँशी आपली निष्ठा पुनःस्थापित करणे ज्यांना योग्य दिसले ते त्या शहाण्या व चतुर ओदिसस राजाचे अनुयायी होते. पण देवराजाच्या कुटिल योजनांची मला पूर्ण कल्पना असल्यामुळे माझ्या बरोबरच्या नौका समूहासह मी पुढे पळालो. लढाऊ दायोमिदिझने स्वतःच्या लोकांसह तेच केले, आणि आमच्या मागून उशिरा शोणकेश मेनेलॉसही आला. त्याने आम्हाला लेस्बॉसला गाठले. तेथे आम्ही विचारात होतो की किऑसच्या खडकाळ किनाऱ्यावाहेरून, सिरिआ बेट डावीकडे घेऊन लांबचा रस्ता धरवा की किऑसच्या आतल्या बाजूने मिमासच्या वायुग्रस्त डोंगरांपुढून नौका न्याव्या. या विकल्पात आम्ही कोल मिळावा म्हणून प्रार्थना केली तेव्हा देवांनी स्पष्ट केले की संकटाच्या मार्गातून शक्य तेवढ्या लौकर बाहेर पडण्यासाठी आम्ही खुल्या समुद्रापार थेट युबोइआला जावे. शीळ घालणारा वारा सुटला नि आमच्या नौका उत्तम प्रकारे धावत माशांच्या महामार्गांनी रात्रीच्या जैरस्तसला पोहोचल्या आणि तो कंटाळवाणा जलभाग पार केल्यावर आम्ही पॉसीदोनच्या यज्ञवेदीवर बैलांच्या अनेक मांड्या वाहिल्या.

घोड्यांना वठणीवर आणणाऱ्या दायोमिदिझच्या अनुयायांनी त्यांच्या उत्तम नौका ऑर्गासला आणून नांगरल्या त्या चौथ्या दिवशी. पण मी पायलॉसच्या वाटेला जातच राहिलो, आणि देवांच्या इच्छेनुसार वारा सुरू झाला होता त्या क्षणापासून कधीच पडला नाही. म्हणूनच, माझ्या प्रिय किशोरा, आम्ही मार्गे सोडलेल्या लोकांची काही खबर न मिळता मी परत आलो, आणि कोण बचावले किंवा कोण गमावले याची मला काही कल्पना नाही. पण मी येथे घरी बसलो असताना आलेली सारी वार्ता तुला मिळेल, आणि ते योग्यच आहे, नि मी काहीही राखून ठेवणार नाही. पहिली गोष्ट म्हणजे मला असे कळते की महान अँकिलिझच्या उदात्त पुत्राच्या नेतृत्वाने मिमिदाँन भालाईत सुखरूप स्वदेशी पोहोचले, आणि तशीच अनुकूलता पोएआजपुत्र हुशार फिलोक्तेतिझ याला लाभली. पुन्हा आयदोमिनिअसने आपले सर्व लोक, म्हणजे युद्धातून वाचलेले सारे, क्रीतला आणले, त्यातले समुद्राला कोणी मिळाले नाहीत. अँगमेन्नाँनबद्दल सांगायचे तर तुझा देश त्याच्या देशापासून दूर आहे हे मला माहीत आहे, तरीही तूदेखील ऐकले असशील की तो परत जातो न जातो तोच इजिस्तसच्या कारस्थानाला त्याचा दुर्दैवी बळी पडला, आणि इजिस्तसला पण चांगलेच कठोर प्रायश्चित्त मिळाले ! यावरून दिसून येते की जेव्हा मनुष्य मरतो तेव्हा त्याच्यामागे पुत्र असणे ही किती चांगली गोष्ट आहे ! कारण खुनी इजिस्तसला शासन करण्यास, उदात्त पित्याची हत्या करणाऱ्या त्या विश्वासघातक्याला, त्या गवतात लपलेल्या सापाला ठेवून टाकण्यास पुत्र अँरिस्तिज मागे होता. तू—माझ्या मित्रा—वाढून किती उंच नि उमदा झाला आहेस तू ! तू अँरिस्तिजसारखा शूर झाला पाहिजेस. मग भावी पिढ्या तुझे स्तुतिगान करतील.

शहाण्या तरुण तेलेमॅकसने उत्तर दिले, “ज्यांना मान देण्यास अँकिअन्सना आनंद होतो ते नेस्तारमहाराज, तो खरा सूड! अरिस्तिजची कीर्ती अँकिअन्सच्या भूमीतून संचार करून यापुढे येणाऱ्या पिढ्यातही चालूच राहील. अहा, किती बरे होईल जर देवांनी त्याच्यासारखी शक्ती मला दिली नि माझ्या मातेशी लग्न लावू पाहणाऱ्यांच्या असह्य उद्वेगनाला तोंड देऊन त्या आडवाडं लोकांच्या कपट-कुचेष्टांचा बंदोबस्त मला करता आला तर! पण देवाने तसले काही सुख माझ्यासाठी ठेवलेले नाही किंवा माझ्या पित्यासाठीही नाही. मला हसतमुखाने पुढे आहे ते सहन करायला पाहिजे.”

जेरेनिअन नेस्तार बोलला, “माझ्या मित्रा, आता तुझ्याच बोलण्यावरून आठवण झाली म्हणून, मी मान्य करतो की गुलहोशी जवानांचा एक संबंध तांडाच तुझ्या घरात घुडगूस घालीत आहे हे माझ्या कानी आले होते. मला हे सांग, की तू हा प्रकार निमूटपणे सहन करतो आहेस की स्वर्गातून पाठिवा मिळालेली एखादी अफवा ऐकून इथाकांच्या लोकांची मने तुझ्याविरुद्ध बिथरली आहेत? कोणी सांगावे की एक दिवस ओदिसस परत येणार नाही? कदाचित एकटा किंवा आपल्या संपूर्ण पथकासह, आणि या लग्नेच्छेना त्यांच्या साऱ्या दंगामस्तीची शिक्षा देणार नाही? त्रायला आमच्या कष्टपूर्ण माहिमांत तुझ्या प्रथितयश पित्याची जी प्रेमळ जोपासना उज्ज्वलनयना अँथीनीने केली त्यातली थोडी तुझ्या वाटचाला देण्याचे ती मनावर घेईल तर बरे अशी माझी इच्छा आहे. कारण ओदिससचा कैवार घेण्यात पॅलास अँथीनीने जी उघड माया दर्शविली तशी कोणी देवांनी दाखविलेली मी जन्मात कधी पाहिली नाही. अहा, जर केवळ त्याप्रमाणे तुझ्यावर माया करून तिने तुला सांभाळले, तर त्या शिष्ट लोकांपैकी काहीजणांच्या डोक्यातून लग्न-मागणीचे सारे विचार तडाखे खाऊन कायमचे बाहेर पडण्यास उशीर लागणार नाही.”

सुज तेलेमॅकस म्हणाला, “महाराज, आपले भाकित खरे ठरेल, अशी काही आशा मला दिसत नाही. अतीव चमत्कारपूर्ण स्वप्नचित्र आपण उभे केले आहे! त्याचा विचारही माझ्याने करवात नाही; आणि जरी ती देवांची इच्छा ठरली तरी मी अशा सौख्याची अपेक्षा करण्यास घजत नाही.”

पण अँथीनीने त्या तरुणाला हटकले. ती उद्गारली, “काय बोलणे हे, तेलेमॅकस! माणूस वाट चुकून कितीही दूर गेला असला तरी मैत्रीची भावना ठेवणारा देव त्याला सुखरूप घरी आणू शकेल आणि तेही सहज. आणि माझ्यापुरते बोलायचे तर, अँगमेन्नाँन इजिप्ससच्या नि त्याच्या राणीच्या विश्वासघातामुळे जसा परत येऊन स्वतःच्या वास्तूत मेला, तसे मरण्यापेक्षा मी अकल्पनीय हालअपेष्टांमधून जिवंत पार पडणे पत्करून—अखेर घरी येण्याचा सुदिन पाहण्यासाठी. पण पुन्हा हेही खरे, की आपणा सर्वांनाच मरायचे आहे आणि सर्व माणसांना सपाट करणारा मृत्यू आपला भीषण हात ज्याच्यावर ठेवतो तो देवांचा लाडका असला तरी देव त्याला वाचवू शकत नाही.”

सुज तेलेमॅकसने उत्तर दिले, “मेन्तार, या दुःखदायक गोष्टींची चर्चा आणखी नको. माझ्या पित्याच्या पुनरागमनाची यापुढे खात्री बाळगता येत नाही. मृत्यूकडे

जाणाऱ्या गूढ वाटेवर अमरांनी त्याची पावले आधीच बळबून ठेवली आहेत. पण आता मला एक दुसरा प्रश्न उपस्थित करून तो नेस्तार महाराजांना विचारायचा आहे; माणसांचे स्वभाव नि विचार याबाबत त्यांचे ज्ञान अतुल आहे. कारण मी असे एकतो की तीन पिढ्या लोटून जाईपर्यंत ते राज्यपदी आहेत, नि जेव्हा मी त्यांच्याकडे पाहतो तेव्हा मला प्रत्यक्ष अमरत्वाचेच दर्शन झाल्यासारखे वाटते." मग तेथे तैलेमॅकस आपल्या यजमानांकडे बळला व बोलला, "महाराज मला पुन्हा सांगतील का, की सम्राट अँगमेम्नॉनला मरण कसे आले? मेनलॉस कोठे होता, नि त्या कपटघातकी इजिप्थसने कोठल्या कपटी पाशात पकडून, त्याच्यापेक्षा कितीतरी शूर अशा पुरुषाचा वध साधला? मेनलॉस अँकिअन अँगसिपासून दूर परदेशी फिरत होता का? त्यामुळे त्या भ्याडाने घाब घालण्याचे धैर्य केले का?"

जेरेनिअन नेस्तार म्हणाला, "माझ्या बाळा, ती सर्व कथा तुला निवेदन करण्यास मला आनंद होईल. जर अँगमेम्नॉनचा भाऊ आरक्त-केश मेनेलॉस त्राँयहून परत येता नि घरी इजिप्तसला जिवंत पकडता तर काय झाले असते याची तुला स्वतःलाच कल्पना करता येईल. त्या नीचाच्या मृतदेहावर मातीच्या ढिगाऱ्याचे सन्मानदर्शक स्मारक कधीच झाले नसते! त्याचे प्रेत नगराच्या तटाबाहेरील मैदानावर फेकले जाऊन ते कुव्या-गिधाडांनी फाडून खाल्ले असते, आणि अँकिआमघल्या कोणाही स्त्रीने त्याच्यासाठी एक आयुदेखील ढाळले नसते. खरोबर त्याचा गुन्हा काही क्षुल्लक नव्हता. ज्यावेळी त्राँयला वेढा घालणारे आम्ही आमच्या वीर-कृतव्यात कण्टत होतो, त्यावेळी तो त्याचे आरामाचे दिवस अँगसिच्या ऐन केंद्रस्थानी, जेथे थोडे चरतात तेथे, आपल्या भुरळ घालणाऱ्या शब्दांनी अँगमेम्नॉनच्या बायकोभोवती रंजी घालित होता. प्रथम त्याच्या कपटी कावेबाजपणाकडे तिने लक्ष दिले नाही. राणी किलतेम्नेस्त्रा शहाणी बाई होती आणि शिवाय तिच्या दिमतीला एक मनुष्य होता, व्यवसायाने चारण असणारा; त्राँयला जाताना अँगमेम्नॉनने त्याला राणीवर लक्ष ठेवण्याची सक्त आज्ञा केलेली होती. पण ती राणी जिकली जाण्याचा विधिलिखित दुर्दिन जेव्हा आला, तेव्हा इजिप्थसने त्या चारणाला एका ओसाड बेटावर नेऊन हिंस्र पक्ष्यांचे भक्ष्य होण्यास सोडून दिले, आणि किलतेम्नेस्त्राला स्वतःच्या घरी नेले—तो आसक्त वल्लभ आणि ती अनुकूल वल्लभा. हे महत्कृत्य साधल्यानंतर त्याने देवांच्या यज्ञवेदीवर बलिमांसाचे ढीग रचले आणि मंदिराच्या भिती जरीच्या कापडाच्या उत्कृष्ट उपहारांनी झाकून टाकल्या त्याच्या स्वैरस्वप्नातील अपेक्षेपलीकडच्या अशा मिळालेल्या यशाबद्दल कृतज्ञता प्रदर्शनार्थ.

दरम्यान आम्ही त्राँयहून समुद्रावरून बरोबरच येत होतो, आम्ही दोघे परमस्नेही, मेनलॉस व मी. पण अँतिका सागरात घुसलेल्या त्या सुनिअमच्या पवित्र भूशिरापाशी जेव्हा आम्ही आलो, तेव्हा फीबस अँपॉलने आपले सौम्य बाण मेनलॉसच्या कर्णधारा-वर सोडले व त्याला ठार केले. सुकाणूचे वल्हे नौका चालू असताना त्याच्या हातात तसेच राहिले. फ्राँतिस नामक हा मनुष्य ऑनेतारचा पुत्र; वादळात जगातील सर्वोत्तम कर्णधार; तेव्हा प्रवास चालू ठेवण्याची मेनलॉसला जरी निकड होती, तरी त्याच्या सोबत्याला उचित संस्कारांनी भूनिक्षिप्त करण्यासाठी सुनिअमला मेनलॉस अडकला.

पण जेव्हा तोही त्याच्या महान नौकांतून त्या मद्यश्यामल सागराच्या पार झाला नि मालिआच्या सरळसोट कडचाजवळ आला, तेव्हा सदा लक्ष ठेवणाऱ्या झ्यूसच्या मनाने घेतले की या लोकांना संकटात अडकवावे, आणि त्याने त्यांच्यावर आक्रोशघवनी करणारे वादळ सोडून पर्वतप्राय प्रचंड उंच लाटा उसळायला लावल्या. तेथल्या तेथे तत्क्षणीच त्याने नौकासमूहाचे दोन तुकडे पाडले व त्यातल्या एकाला त्याने क्रीतकडे नि आयारदेंतस नदीवरील सायदोनिअन वसाहतीकडे हाकलले. आता जेथे गॉर्तीनचे भूभाग दूर धूमावृत्त सागरात संपतात तेथे एक गुळगुळीत खडक एकदम समुद्रात उभा उतरतो आणि नैऋत्येचे वादळवारे डावीकडच्या भूशिरावर मोठमोठ्या लाटा ढकलतात; त्या आत फॅन्सकडे फोफावत जाताना या दुवळ्या शिलाश्रेणीखेरीज त्यांना प्रतिबंध करणारे दुसरे काही नाही. येथेच एक नौकाविभाग किनाऱ्यावर आदळला. नाविक अगदी कसेबसे नाशापासून बचावले. चवताळलेल्या लाटांनी त्यांच्या नौका खडकांवर आपटून त्यांच्या चिरफळ्या उडवल्या. दरम्यान मेनेलॉसला त्याच्या उरलेल्या पाच नीलनासिका नौकांसह वायूने नि लाटांनी पुढे हाकलीत ईजिप्तपर्यंत घालवले; आणि याप्रमाणे स्वदेशी इजिप्थस हे दुष्ट कपटकारस्यान रचित असता मेनेलॉस त्या दूरच्या परभाषी लोकांच्या प्रदेशात सामग्री नि सुवर्णाचा द्रव्यनिधी जमवीत सागरावर फिरत होता अशी घटना घडून आली. अँगमेम्नॉनला मारल्यानंतर त्या परराज्यापहारी खलपुरुषाने सुवर्णां मायसिनीत राज्य करून सात वर्षे प्रजेला आपल्या जखेत ठेवले. पण आठव्या वर्षी त्याच्यावर अरिस्ट कोसळले ते ऑरॅस्तिझच्या रूपाने; कारण त्या शूर तळणाने अँथेन्सहून परत येऊन आपल्या उदात्त पित्याचा खुनी इजिप्थस याला ठार मारले आणि असा घातक्याचा घात झाला. ते कृत्य केल्यानंतर ऑरॅस्तिसनने आपल्या मित्रांना और्ध्वदेहिक भोजनोत्सवास बोलावून घृणास्पद मातेचे नि नीच, भ्याड इजिप्थसचे और्ध्वदेहिक पार पाडले; आणि त्याच दिवशी विपुल सपत्तीने भरलेल्या नौका घेऊन मेनेलॉस त्याला येऊन मिळाला.

माझ्या मित्रा, ही सावधगिरीची सूचना तूही ऐकून ठेव. ऐक! तुझी मोहीम हास्यास्पद व्हायला नको असेल तर घरापासून दूर फार काळपर्यंत इकडेतिकडे फिरू नकोस, किंवा असे दुरात्मे जथा करून घरात असताना तुझी संपत्ती अरक्षित सोडू नकोस; नाहीतर ते ती सगळी वाटून घेतील नि तुझे सर्वस्व खाऊन टाकतील. तथापि मेनेलॉसला जाऊन भेट म्हणून मात्र मी तुला आग्रहाने सांगतो. कारण तो नुकताच परदेशाहून परतला आहे, आणि त्याही इतक्या दूरच्या प्रदेशाहून की एकदा का वाऱ्याने सागराच्या त्या अफाट विस्तारावर कोणाचा मार्ग चुकवला तर त्याने परत येण्याची सारी आशाच सोडलेली बरी; तो समुद्र इतका असीम नि संकटग्रस्त आहे की पक्षीदेखील वर्षात तो पार करू शकत नाही. तेव्हा मेनेलॉसकडे तू नौका-नाविकांनिशी चालू लाग; किंवा तुला भूमार्ग बरा वाटत असेल तर, शोण-केश मेनेलॉस राहतो त्या सुंदर लँकेदीमॉनला जाण्यास तुझ्यासाठी माझा एक रथ नि घोडे तयार आहेत; तसेच माझे पुत्रही तुझ्या सोबतीस येतील. आणि जर त्याच्या मुखातून तुला सत्य हवे असेल तर तू स्वतः त्याच्याकडे जाण्यावर कटाक्ष ठेव; अर्थात त्याच्या इतक्या बुद्धिमान माणसाकडून तुला सत्याशिवाय दुसरे काही मिळेलसे मला वाटत नाहीच.”

नेस्तारचे भाषण संपत असता सूर्य मावळला नि अंधार पडला. नंतर बोलली ती उज्वलनयना देवी अंधीनी—

“महाराज, व्यवस्थितपणे निवेदन केलेल्या आपल्या वृत्तांतावद्दल आम्ही आपले आभार मानतो. पण सभ्यगृहस्थहो, चला, यज्ञवलींच्या जिभा कापा नि मद्य-मिश्रण करा, म्हणजे पाँसीदोन व इतर अमरांना अर्घ्यप्रदाने करून नंतर आपल्याला निद्रेचा विचार करता येईल. पश्चिमेच्या अंधःकारात प्रकाश बुडल्यानंतर आता आपली झोपण्याची वेळ झाली आहे. शिवाय पवित्र भोजनप्रसंगी कोणी रेंगाळू नये, तर लौकरच आटोपते घ्यावे.”

झुसकच्या बोलली होती; तिचे शब्द लोकांनी ऐकले. शिलेदारांनी त्यांच्या हातावर जलसिंचन केले, तर तरुण परिचारिकांनी मिश्रणपात्रे पेयाने काठोकाठ भरली, आणि मग, प्रथम प्रत्येकाच्या पेल्यात थोडे थेंब टाकल्यावर त्या सर्वांना मद्य देण्यात आले. वळींच्या जिभा अग्नीत टाकण्यात आल्या; लोकांनी उठून त्यांच्यावर अर्घ्यदान केले आणि त्यांची हवने करून झाल्यावर आकंठ मद्यपानानंतर अंधीनी नि राजकुमार तेलेमॅकस त्यांच्या नौकेच्या निवाऱ्याकडे परत निघाले. पण उच्चस्वराने निषेध करीत नेस्तारने त्यांना थांबवले—

“देव करो नि असे न होवो की जणू एखाद्या जीर्णवस्त्र कंगालाचे घर असल्यासारखे आणि यजमान नि अभ्यागत यांना आरामात झोपण्याइतके त्यात भरपूर अंथरूण-पांघरूणही नसल्यासारखे, माझ्या घराकडे पाठ फिरवून तुम्ही आपल्या नौकेकडे जावे ! वास्तविक सर्वांसाठी चांगले बिछाने आहेत; आणि माझ्या दारी येणाऱ्या सर्व अभ्यागतांचे आतिथ्य करण्यास मी जिवंत आहे किंवा माझ्यामागे माझे पुत्र आहेत तोपर्यंत, माझा मित्र ओदिसस याच्या मुलाला त्याच्या नौकेच्या तक्तपोशीवर जाऊन मी निजू देणार नाही हे शपथेवर सांगतो.”

“थोरपणाचे उद्गार आहेत हे प्रिय तात,” चमकदार डोळ्यांची देवी म्हणाली, “आणि आपले निमंत्रण तेलेमॅकस स्वीकारील, कारण त्याहून सुखद काहीच नसेल. त्याला आता आपल्याबरोबर जाऊन आपल्या प्रासादात झोपू द्या; दरम्यान मी नाविकांना घीर देण्यास नि प्रत्येकाला त्याचे काम सोपवण्यास कृष्णनौकेवर परत जातो; कारण साऱ्या लोकांत मी एकटाच वडील आहे; बाकीचे सारे नवजवान, साधारण आपल्या उमद्या तेलेमॅकसच्याच वयाचे आहेत, नि प्रेमाखातर त्याचे अनुयायी झाले आहेत. मी ठरविले आहे की त्या कृष्णनौकेवरच रात्री झोपल्यानंतर सकाळी त्या साहसी काँकोनिअन लोकांना भेट देण्यास निघायचे; त्यांच्याकडून काही महत्वाचे येणे मला निकालात काढायचे आहे. पण ज्याअर्थी हा माझा मित्र आपला पाहुणा झाला आहे, त्याअर्थी मी सुचवितो की आपण त्याला आपल्या एखाद्या मुलाला बरोबर देऊन सर्वांत वेगवान नि बलवान घोडे जोडलेल्या रथातून पुढे पाठवावे.”

बोलणे जसे संपले तसे उज्वलनयना अंधीनीने सागर-गरुडाचे रूप घेऊन उड्डाण केले. ते पाहून सगळे संघ्रांत झाले. वृद्ध राजा मनात समजून अचंबून गेला आणि त्याने तेलेमॅकसचा हात पकडून त्याचे अभिनंदन केले.

राजा उद्गारला, “माझ्या मित्रा, तरुण असतानाच तुझा पालक देव झाल्यावर तू कधी भ्याड किंवा शेठ निपजशील ही भीतीच नको! कारण ऑलिम्पसनिवासी साऱ्या देवांपैकी ही अन्य कोणी नसून झ्यूसकन्या, त्रायतॉनची महनीय देवता आहे; हिनेच तुझ्या पित्यालाही मानविभूषित करण्यासाठी आर्गाइव्हज्मधून निवडले. हे राजीदेवते, तुझ्या दासावर कृपा कर नि मला, माझ्या पुत्रांना आणि एकनिष्ठ सह-धर्मचारिणीला सत्कीर्ती प्रदान कर. प्रत्यर्पणार्थी मी तुला रंद कपाळाची, बिन माणसाळलेली व कामास लावण्यासाठी मानेवर कधीही जू न घातलेली एक वर्षाची कालवड वाहीन; शिगांना सोन्याचा वर्ष लावून तुझ्याप्रीत्यर्थ तिला बळी देईन.”

त्याची प्रार्थना पॅलास अॅथीनीच्या कानी पोहोचली; आणि आता तो जेरेनिअन सारखी नेस्तार आपल्या भव्य प्रासादाकडे निघाला. त्याच्यामागून त्याचे मुलगे नि जावई चालले. राजवाड्यात आल्यावर त्यांनी खुर्च्यावर व कोचांवर आपापल्या जागा घेतल्या आणि त्या वृद्धाने आपल्या पाहुण्यांसाठी, दासीने पिधान काढून उघडीपर्यंत दहा वर्षे बंद असलेल्या कुंभामधले पुरे मुरलेले मद्य एका पात्रात सिद्ध केले. मिश्रण पूर्ण झाल्यावर त्यातले थोडे त्याने झ्यूसकन्या अॅथीनीची मनःपूर्वक प्रार्थना करून खाली ओतले.

त्यांनी अर्घ्यप्रदान करून नंतर आपली तूष्णा शांत केली. त्यानंतर बाकीचे रात्रीसाठी आपापल्या वेगवेगळ्या निवासस्थानी गेले; पण जेरेनिअन अश्वज्ञ नेस्तार याने ओदिसस राजाचा पुत्र तेलेमॅकस याची झोपण्याची व्यवस्था राजप्रासादातच केली; प्रतिध्वनी देणाऱ्या द्वार प्रकोष्ठात एक काळमंचक घालून शेजारी सोवतीला पॅसिस्त्रॅतसला ठेवले; कारण तो तरुण भालाईत व सेनानायक बापाला घरात उरलेला एकटाच अविवाहित मुलगा होता. स्वतः राजा त्या उंच वास्तूतील मागच्या बाजूच्या आपल्या महालात विश्रामार्थ गेला; तेथे त्याच्या राणीने त्याच्यासाठी शय्या नि शयनसामग्री सिद्ध केली.

जेव्हा कोमल उपेने आपल्या गुलाबी छटेचे हात आकाशावर फिरवले तेव्हा जेरेनिअन नेस्तार आपल्या शय्येवरून उठून बाहेर गेला, नि त्याच्या उंच दरवाजा-पुढील चकचकीत केलेल्या गुळगुळीत शुभ्र संगमरवरी शीलासनावर बसला. तेथेच एकदा नॅलिअस बसला होता आणि त्याने प्रजेच्या बाबतीत स्वतःला देवांच्या तोडीचा म्हणून सिद्ध केले होते; पण तो दीर्घ कालापूर्वी अंत पावून हेदिझच्या मंडपाप्रत गेला होता. तेव्हा आता त्याच्या पाठीपाठ तेथे राजदंड धारण करून अॅकिसन कुलाचा एक रक्षक जेरेनिअन नेस्तार विराजमान झाला होता. त्याचे सगळे मुलगे आपापल्या महालांतून येऊन त्याच्या भोवती गोळा झाले. एकेफ्रॉन नि स्त्रॅतिस, पॅसिसन नि अॅरेतस आणि उदात थॅसिमिदिझ. तरुण राजकुमार पॅसिस्त्रॅतस शेवटी येऊन सहावा झाला. त्यांच्या बाजूला राजपुत्र तेलेमॅकसला आसन देण्यात आले, आणि आता त्या जेरेनिअन सारखी नेस्तारने आपल्या इच्छा प्रकट केल्या.

“माझ्या प्रिय पुत्रांनो, कामाला लाग नि सर्व देवांत जिचा मत्कृत पूजेवर आद्य अधिकार आहे तिची अर्चना करण्यास मला साह्य करा; कारण आपल्या संपन्न भोजनोत्सवाचे वेळी तिनेच मला दर्शन दिले. तुमच्यापैकी एकजण कालवड आणण्यासाठी

कुरणात जा नि अविलंब ती तेथे आणा; तिथल्या गुराख्याला ती इकडे हाकून आणायला सांगा; आणि एकजण राजपुत्र तेलमॅकसच्या नौकेकडे जा नि दोघांखेरीज बाकीचे सर्व नाविक येथे घेऊन या; आणखी एकाने कालवडीच्या शिंगाला वर्ख लावण्यासाठी लोअर्सिझ सोनाराला घरी बोलावून घ्यावे. बाकीचे तुम्ही इथे माझ्यापाशी रहा नि घरातल्या सेवकांना वाड्यात मेजवानीची तयारी करून, आसने नि यज्ञवेदीभोवतीची लाकडे आणून ताजे पाणी भरून ठेवायला सांगा.”

त्याच्या आज्ञांचे पालन करण्यास ते सगळे त्वरेने निघून गेले. कुरणातून कालवड आणण्यात आली. राजपुत्र तेलमॅकसच्या सुनोकेवरून त्याचे नाविक येऊन दाखल झाले आणि आपली ऐरण, हातोडा नि भक्कम चिमटा ही सुवर्णकाराची हत्यारे घेऊन सोनार हजर झाला. यज्ञवलीचा स्वीकार करण्यास अंधीनी ही उपस्थित राहिली. मग वृद्ध सारथी नेस्तॉरने सोने काढून दिले; त्याचा सोनाराने वर्ख घडवला आणि देवीच्या नेत्रसुखार्थ सजवणूक म्हणून तो वर्ख कालवडीच्या शिंगांभोवती बसवला. त्यानंतर स्त्रॉतअस आणि एकेफॉन यांनी शिंगांना धरून कालवडीला पुढे चालविले नि भांडारातून उजव्या हातात त्यांच्यासाठी तीर्थजलाचा पुष्पचित्रांकित वाडगा आणि दुसऱ्या हातात जवघान्याचे टोपले घेऊन अॅरेतस बाहेर आला; त्याचवेळी दूदांग शॅरॅसिमिदिझ एक तीक्ष्ण परशू हातात घट्ट धरून बळीवर धाव घालण्यास तयार होऊन उभा राहिला नि बळीचे रक्त घरण्यासाठी थाळी पर्सिअसने धरली.

वृद्ध सारथी नेस्तॉरने आता तीर्थ शिपडून ती धान्ये टाकून यज्ञविधी सुरू केला आणि यज्ञपशूच्या डोक्यावरील केसांची एक वट कापून ती अग्नीत फेकून अंधीनीची मनःपूर्वक प्रार्थना केली.

त्यांनी त्यांच्या विज्ञप्ती केल्यावर व जवघान्य टाकल्यानंतर नेस्तॉरपुत्र शॅरॅसिमिदिझने धीटपणे पुढे पाऊल टाकून धाव घातला. कालवडीच्या ग्रीवा स्नायूंना तोडून परशू पार गेला नि ती कोलमडली. त्यावर नेस्तॉरच्या कन्या, सुना आणि त्याची एकनिष्ठ पत्नी, क्लिमेनसची ज्येष्ठ कन्या युरिदिसी, या स्त्रियांनी विहित आवाज उठवला; पण तुडविलेल्या भूमीवरून कालवडीचे शीर उचलून पुरुषांनी वर धरले आणि सेनानायक पैसिस्त्रॅतस याने तिचा कंठ चिरला. गर्द छटेचे रक्त भळमळत बाहेर येऊन, कालवडीच्या अस्थीतून प्राण गेला, तेव्हा त्या लोकांनी त्वरेने तिचे अवयव तोडले; मांड्यांवरील मांसाचे काप विधिवत कापले, आणि वसेच्या पुटात गुंडाळून त्यांच्यावर कच्चे मांस ठेवले. हे तुकडे त्या पूज्य राजाने लाकडाच्या ओडक्यांवर भाजले; त्यावेळी त्याने ज्वालांवर लाल मद्य शिपले आणि तरुण मंडळी पाच अण्यांचे शूल हाती घेऊन भोवती गोळा झाली. जेव्हा मांड्या भाजून झाल्या नि अंतर्भागांची त्यांनी चव घेतली, तेव्हा त्यांनी बाकीच्या मांसाचे कापून लहान तुकडे केले, त्यात सळ्या खुपसल्या आणि त्यांची अणकुचीदार टोके सारे मांस खरपूस भाजून होईपर्यंत विस्तवावर धरली.

दरम्यान नेस्तॉर राजाची सर्वांत घाकटी लावण्यवती कन्या पॉलिकॅस्ती हिने तेलमॅकसला न्हाऊ घातले होते. त्याला पाणी घालून ऑलिव्ह तेलाने त्याचे अंगमर्दन केल्यावर तिने त्याला एक अंगरखा घालायला दिला. आणि त्याच्या खांद्यांभोवती

एक उत्तम झगा वेढला; त्यामुळे स्नानगृहातून तो बाहेर आला तेव्हा एखाद्या अमर-
देवासारखा दिसला. मग तो जाऊन प्रजापालक नेस्तारच्या बाजूस बसला.

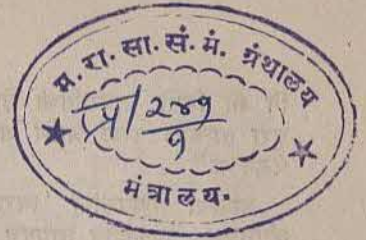
त्या लोकांनी बाहेरचे मांस भाजून सळ्यांवरून ओढून काढल्यानंतर ते भोजन-
फलकापाशी आपापल्या जागी बसले; त्यांची परिचर्या करीत त्यांचे सुवर्णचषक मद्याने
भरून देणारी माणसे उच्चकुलीन होती. त्यांची क्षुधा व तृष्णा शांत झाल्यावर
जरेनिअन सारखी नेस्तार याने आपल्या इच्छा व्यक्त केल्या.

“माझ्या पोरांनो, उठा आता! तेलेमॅकससाठी लांब आयाळीचे घोडे आणा नि
ते रथाला जुंपा, म्हणजे त्याला मार्गाला लागता येईल.”

त्यांनी तात्काळ त्याची आज्ञा पाळली आणि लौकरच वेगवान घोड्यांची एक
जोडी वाहनाला जोडली. त्यात गृहावेक्षिकेने अपूप, मद्य आणि राजकुमार नेहमी
खातात त्या प्रकारची मिष्टान्ने नीट बांधून ठेवली. त्या सुंदर रथात तेलेमॅकस आपल्या
जागेवर चढला, नि नेस्तारपुत्र सेनानायक पैसिस्त्रॅतस याने त्याच्या शेजारी येऊन
लगाम हातात घेतले आणि घोड्यांना चाबकाचा एक हलकासा फटकारा दिला. ते
तयारच असलेले घोडे पाखरे उडाल्यासारखे सपाट प्रदेशाकडे धावले आणि पायलांसचा
उंच दुर्ग मागे दूर राहिला. दिवसभर त्या घोड्यांनी मानेवरची धुरा वर-खाली
झुलवीत ठेवली.

सूर्यास्तापर्यंत, रस्त्यांवर अंधार पडला तोवर ते फेरेला पोहोचले होते. त्यांनी
आपला रथ ऑर्तिलोकसचा मुलगा दायोकिलिझ याच्या घरापाशी नेला. हा ऑर्तिलोकस
अॅल्फिअसचा मुलगा. तेथे त्यांनी रात्रीचा मुक्काम केला नि आदरातिथ्य-विहित
असे उपहार त्यांना मिळाले. पण कोमल उषा पूर्व दिशेला आरक्त स्पर्श करते न करते
तोवरच ते घोडे जुंपून आपल्या आकर्षक रंगाच्या रथावर आरूढ झाले. निनादणाच्या
द्वारप्रकोष्ठातून निघून त्यांनी रथ वेशीबाहेर हाकला. घोड्यांना पळवण्यास चाबकाचा
एकच मृदुप्रहार पुरे होता; अश्वद्वय उत्साहाने पुढे धावले. यथाक्रम ते गव्हाची पिळे
काढणाऱ्या सपाट प्रदेशावर आले नि प्रवासाच्या शेवटच्या टप्प्यावर तुटून पडले,
इतका त्या जातिवंत घोड्यांनी आपला वेग उत्तम ठेवला होता! आणि आता सूर्य
पुन्हा एकदा बुडाला नि अंधाराने सारे मार्ग ग्रासून टाकले.

□ □

सर्ग ४

मेनेलॉस आणि हेलन

आणि असे ते टेकड्यांच्या अंतर्भागातल्या लॅकेदीमॉनच्या दूरवर पसरलेल्या भू-प्रदेशाप्रत आले आणि महायशस मेनेलॉसच्या प्रासादापुढे त्यांनी रथ उभा केला. तेथे वाहतात तो राजा आपल्या अनुयायांच्या मोठ्या समूहाला, राजपुत्र आणि राजकन्या या दोघांच्याही विवाहानिमित्त वाड्यात एक जेवणावळ घालीत होता. तो राजकन्येला अँकिलिझच्या पुत्राकडे वधू म्हणून पाठवीत होता; कारण फार पूर्वी त्राँयला त्याने या संबंदास अनुमती देऊन वचन दिले होते. तेव्हा आता देव त्या दोघांना पति-पत्नी करीत होते आणि मेनेलॉस रथ नि अश्वांसह तिची पाठवणी, तिचा नवरदेव जो मर्मिदॉन्सचा राजा, त्याच्या राजधानीला करीत होता. तथापि, आपल्या प्रिय पुत्रासाठी, दासीच्या पोटी, त्याला झालेल्या उमद्या मेगॅपॅथिझसाठी त्याने खुद्द स्यार्ताची एक नवरी मुलगी, अँलेक्ताँरची कन्या, निवडली होती; कारण हेलनने एकदा सुवर्णा अफँदायतीचे सौंदर्य असलेल्या लावण्यवती हर्मिऑनीला जन्म दिल्यानंतर तिच्याकडून आणखी संततीची अपेक्षा करता येत नाही हे स्पष्ट झाले होते.

तेव्हा ती मंडळी, प्रथितयश मेनेलॉसचे शेजारी नि जमातीवाले, भव्य मंडपाच्या उंच छताखाली भोजनोत्सवाचा आनंद उपभोगीत असता जमावातील एक चारण वीणवर स्वर्गीय गायन करीत होता, आणि त्याने लावलेल्या तालावर डोंबाऱ्यांची एक जोडी नाचत पाहण्यांच्या मधून हातापायांचे आरे करून चक्राकार फिरत होती.

राजप्रांगणाच्या महाद्वारापाशी राजकुमार तेलेमॅकस नि नेस्तॉरचा उदात्त पुत्र हे दोन प्रवासी त्यांच्या रथातच थंबकून राहिले. थोर मेनेलॉसच्या अश्वपाल या दुष्कर पदावर असणारा सरदार इतिओनिअस हा सहज बाहेर आला असता त्याने यांना पाहिले, आणि तो तात्काळ वाड्यामधून राजाला कळविण्यास गेला. राजाच्या कानात त्याने निकडीने पण हळूच सांगितले,—

“महाराजांची कृपा असावी; येथे महाद्वारी आपल्याकडे कोणी परके लोक आले आहेत—ज्यांच्या बाह्य रूपावरून ते मला राजवंशीय वाटतात. त्यांचे घोडे रथापासून सोडविण्यास आम्ही जावे, की दुसऱ्या कोणाकडून त्यांचा परामर्श घेतला जावा म्हणून त्यांना पुढे पाठवावे याबद्दल स्वामींची आज्ञा व्हावी.”

आरक्तकेश मेनेलॉसने त्याला सरोष उत्तर दिले : “सरदार एतिओनिअस, तुम्ही नेहमीच मूर्खासारखे वागत नाही, पण यावेळी मात्र तुम्ही पोरसारखे अर्थहीन बडबडत आहात! आपण घरी पोहोचेपर्यंत आणि झ्यूस आपल्याला पुन्हा तशा कष्टांच्या निकडीपासून दूर ठेवील अशी अपेक्षा करता येईपर्यंत, परक्यांकडून तुम्ही

नि मी किती आदरातिथ्य उपभोगिले याची आठवण करा. त्यांच्या घोड्यांवरची घुरा तात्काळ काढा आणि आपल्या अभ्यागतांना भोजनात सहभागी होण्यास घरात घेऊन या."

आपल्या सहायकांना 'त्वरा करून पाठोपाठ या' म्हणून ओरडून सांगत एति-ओनिअस दालनातून धावतच गेला. त्यांनी घामेजलेले घोडे धुरेखालून सोडवून तबेल्यातल्या गव्हाणीपाशी बांधले, नि शुभ्र जवमिश्रित गव्हाची चंदी त्यांच्यापुढे टाकली. मग महाद्वाराजवळच्या तळपत्या भितींना रथ कलते टेकवून त्यांनी नवागतांना सन्मान-पूर्वक राजभवनात नेले. प्रासादातून जात असता तेलमॅकस व त्याचा मित्र यांना जे दिसले ते सर्व पाहून त्यांचे डोळे आश्चर्याने विस्फारीत झाले. त्यांना वाटले की पुण्यश्लोक मेनेलॉसचा हा भव्य मंडप एक प्रकारे सूर्याच्या किंवा चंद्राच्या प्रभेनेच प्रकाशित झाला आहे! ते दृश्य पाहून नेत्रांचे पारणे फेडल्यावर त्यांनी जाऊन चकचकीत स्नानगृहात स्नाने केली. दासींनी त्यांना स्नान घालून तैलमर्दन करून त्यांना उबदार अंगरखे व शगे चढवल्यानंतर त्यांनी अंत्रिअसपुत्र मेनेलॉसच्या वाजूला उंच आसनांवर आपल्या जागा घेतल्या. एक दासी सुंदर सोन्याच्या झारीत पाणी घेऊन आली, आणि तिने त्यांना हात धुण्यासाठी पाणी, चांदीच्या रुंद पात्रात त्यांच्या हातावर घातले. तिने एक लाकडी मजही त्यांच्या वाजूस ओढून ठेवले, आणि त्यावर भारदस्त गृहावेशिकेने थोडे रोट व निवडक पत्रवात्रे आणून ठेवून ती मुक्त हस्ताने त्यांना वाढली. दरम्यान मांस-खंडकाने आपल्या फलकावरचे निवडक काप लाकडी थाळ्यांवर त्यांच्यापुढे ठेवले नि सोन्याचे पेले वाजूला मांडले.

आता शोण-केश मेनेलॉस आतिथ्य भावाने त्यांच्याकडे वळून म्हणाला, "स्वागतम् ! भोजनाचा समाचार घ्यावा, नि यथेच्छ जेवावे. तुमचे भोजन झाल्यानंतर तुम्ही कोण ही विचारणा आम्ही करू. तुमच्या उच्च कुलपरंपरेने तुमच्या स्वरूपावर जी मुद्रा उठवली आहे, तिच्यावरून मला वाटते की तुम्ही राजांचे पुत्र असावेत. इयूसच्या प्रिय अशा राजदंडधारी पुरुषांचे, कारण तुमच्यासारखी संतती क्षुद्र माणसांना होणे असंभवनीय!"

त्यांच्याशी बोलत असता, त्याला मानाचा भाग म्हणून वाढण्यात आलेला सर्वोत्तम भाजलेला वृषमांसखंड त्याने त्यांच्याकडे स्वहस्ते दिला आणि त्यांनीही पुढे मांडलेल्या उत्तमोत्तम जिनसा ह्या तेवढ्या खाल्ल्या. जेव्हा त्यांची भूक नि तहान भागली तेव्हा तेलमॅकस नेस्तारंपुत्राकडे कलून, इतरांना ऐकू जाऊ नये असे हलकेच बोलला,—

"मत्प्रिय पैसिस्त्रॅंतस, या निनादत्या दालनात सभोवार पहा. हे सर्व स्थानच ताम्र नि सोने, तृणमणी, चांदी आणि हस्तिदंत यांनी लकाकत आहे. मूल्यवान वस्तूंचा केवढा हा विस्मयकारक संचय ! ऑलिम्पसवर इयूसची देवसभा आतून अशी असली पाहिजे असे मला वाटल्याबाचून राहत नाही. या दृश्याने मी दडपून गेलो आहे."

आरक्तकच मेनेलॉसने तो म्हणत असलेले ऐकले नि तो मध्येच बोलला, "प्रिय किशोरांनो, इयूसशी कोणीही मर्त्य स्पर्धा करू शकणार नाही. त्याचे सदन आणि त्याची सारी स्वीय संपदा चिरकालीन आहे पण मानवांचा विचार केला, तर मला

वाटते, ज्या सर्व अपेष्टा मी सहन केल्या नि ही संपत्ती गोळा करून माझ्या नौकातून स्वदेशी आणण्यासाठी सात वर्षे जे प्रवास मी केले, ते पाहता वैभवात माझी बरोबरी करू शकणारे थोडेच किंवा कुणीच नसतील. माझ्या परिभ्रमणाने मला सायप्रस, फिनिसिआ नि इजिप्तला नेले. इथिओपिअन्स, सायदॉनिस, एरेम्बी या सर्वांना मी भेटी दिल्या, आणि ज्या देशात कोकरे शिंगे फुटलेली अशीच जन्माला येतात नि मेंढ्या वर्षाच्या अवघीत तीनदा वितात, त्या लिबियाचे दर्शन मला झाले; तेथे राजापासून मेंढपाळापर्यंत कोणालाही खाऱ्या चकऱ्याची वा मेषमांसाची वाण पडत नाही, किंवा ताज्या दुधाचीही कमतरता नसते, कारण वर्षभर मेंढ्यांचे आचळ भरलेलेच असतात.

“पण याप्रमाणे नशीब काढीत मी त्या भागांतून भटकत असता, आमच्या घराणाच्या एका शत्रूने, माझा भाऊ, त्याच्या अतिनिष्ठ बायकोच्या विश्वासाघातामुळे बेसावध असताना, त्याचा घात केला. त्यामुळे या साऱ्या ऐश्वर्याचा स्वामी म्हणवून घेण्यास मला विशेषसे सुख वाटत नाही, कारण तुम्हा दोघांचे जे कोणी वडील असतील त्यांच्याकडून तुम्हाला कळलेच असेल की आयुष्यात माझ्या वाटघाला पुष्कळ दुःख आले, आणि बहुमोल वस्तूंनी भरलेल्या एका सुंदर वास्तूचा सर्वनाश मी आधीच पाहिलेला आहे. जेथे घोडे चरतात त्या आंगसिपासून अत्यंत दूर, त्रायच्या विस्तीर्ण मैदानावर फार पूर्वी जे धारातीर्थी पडले ते माझे मित्र अद्यापि जिवंत असते; तर माझ्या पूर्वीच्या मालमत्तेच्या तिसऱ्या हिस्यावरदेखील येथे माझ्या घरात मी किती सुखी असतो! आणि तरीमुद्धा, त्या सर्वांसाठी मला चुकल्या चुकल्यासारखे वाटत असले, नि येथे आमच्या या दालनात बसून आसवांनी दुःखपरिहार होईपर्यंत मी शोक करीत असलो, आणि शेवटी आसवे थांबत असली (इतके त्वरित अश्रूंचे शीतसांत्वन वीट आणते) तरी, उदासीन असूनही मी त्या सर्वच समूहासाठी खेद करीत नाही; त्यांच्यातल्या एका माणसासाठीच मला विशेष हळहळ वाटते; त्याला मी मुकलो हा विचार डोक्यात घोळत असता झोप आणि खाणेपिणे या गोष्टींचाही वीट येतो. कारण त्रायला कष्टलेल्या सर्व अंकिअन्समध्ये जास्तीत जास्त कष्ट करणारा नि सर्वाधिक कामगिरी अंगावर घेणारा होता तो ओदिसस. तरी त्याच्या साऱ्या आयासांचा शेवट त्याच्या दुःखातच व्हायचा होता, नि मी एक मित्र गमावला या मला सतत झपाटणाऱ्या जाणिवेत—कारण इतके दिवस त्याला जाऊन झाले आहेत आणि आम्ही तो मृत आहे की जिवंत असे तर्क करीत राहिलो आहोत! तथापि माझी कल्पना आहे की त्याचे कटुवीर्य, वृद्ध लेअर्तिस, बुद्धिमती पेनिलॉपी नि त्याने मागे घरी ठेवलेले नवजात अशंक तेलमॅकस हे तो निवर्तला म्हणून आता शोक करीतच असतील !”

मेनेलॉसच्या विलापाने तेलमॅकसचे पित्यासाठीचे दुःख अधिकच तीव्र झाले, आणि जेव्हा त्याने ओदिससचे नाव ऐकले तेव्हा आपली आसवे त्याने गालांवरून ओघळून भूमीवर पडू दिली, नि दोन्ही हातांनी आपले जांभळे प्रावरण उचलून डोळ्यांपुढे धरले. मेनेलॉसला ते पाहून फार संकोच वाटला, आणि त्या तरुणाने स्वतः आपल्या पित्याचा नामोल्लेख करीपर्यंत थांबावे, की लगेच त्याला उलटसुलट प्रश्न विचारारेवत हे त्याला कळना. तो अशा संभ्रमात असतानाच हेलन आपल्या परिचारिकांसह तिच्या उत्तुंग, सुगंधित मंदिरातून उतरून आली. ती सुवर्ण किरीटधारिणी आर्तमिससारखी

शोभत होती. अंद्रेस्तीने तिच्यासाठी एक सुखासन पुढे ओढले, अॅलिसपीने अत्यंत मऊ लोकरीची एक दुलई आणली, तर अत्यंत थाटामाटाने सजविलेली घरे ज्या इजिप्शन थीन्समध्ये असतात तेथे राहणाऱ्या पॉलिबसपत्नी अॅल्कॅन्ड्रीने देणगी म्हणून दिलेली चांदीची भरतकामाच्या सामानाची टोपली घेऊन फायलो आली. या पॉलिबसने मेनेलॉसला दोन चांदीच्या स्नानद्रोणी, तीन पायांच्या कढ्यांची एक जोडी आणि दहा गुरुभार सोने दिले होते; शिवाय त्याच्या वायकोने हेलनला तिच्यासाठी दिलेल्या सुंदर देणग्यात एक सोन्याची चाती आणि चांदीची घडवून सोन्याची कडा लावलेली नि फिरत्या चाकांवर सरकणारी एक करंडी होती, तीच आता तिची परिचारिका फायलो हिने आणून तिच्या बाजूस ठेवली. त्या करंडीत बारीक कातलेला धागा होता आणि गर्द निळ्या लोकरीसह चाती त्यावर आडवी ठेवली होती. ज्यापुढे तिच्या पायांसाठी घडवंची ठेवलेली होती त्या आसनावर हेलन बसली आणि काय चालले होते ते पतीकडून जाणून घेण्यास तिने तात्काळ सुरुवात केली,—

“स्वामी मेनेलॉस, आपल्या घरी आलेल्या या शिष्टजनांची नावे आपल्याला सांगण्यात आली आहेत काय? मी काहीच कळत नसल्याचा आविर्भाव करू, की मला खरोखर काय वाटते ते आपणास सांगू? बोलायलाच हवे असे मला वाटते. कारण असे साम्य पुरुषात किंवा स्त्रीत मी कधीच पाहिलेले नाही. मी इतकी विस्मित झाले आहे की या तरुणावरून दृष्टी मला दुसरीकडे वळवताच येत नाही. माझ्या-खातर—किती निर्लज्ज प्राणी होते मी, तरी—तुम्ही अॅकिअन्स घीटपणे युद्ध घोषित करून त्रायविरुद्ध रणांगणी उतरलात त्यावेळी पित्याने स्वगृही सोडलेला नवजात अर्भक, राजा ओदिससचा पुत्र तेलेमॅकस, निश्चितच हा तरुण असला पाहिजे !”

आरक्तकच मेनेलॉसने उत्तर केले, “देवी, आता तू ते साम्य निदर्शनास आणलेस तेव्हा मलाही ते दिसू लागले आहे. ओदिससची पावले अगदी अशीच होती, नि त्याचे हातही; तसेच त्याच्या दृष्टिक्षेपाची पद्धत, त्याचे मस्तक आणि त्यावरचे केस देखील. फार काय, आता इतक्यात जेव्हा ओदिसस मला जसा आठवला तसा त्याच्या-बद्दल बोलत, त्याने माझ्यासाठी किती केले नि सोसले हे मी सांगत होतो, तेव्हा याच्या गालांवरून अश्रू ओघळत आले आणि त्याने आपल्या जांभळ्या प्रावरणाने तोंड झाकून घेतले.”

येथे नेस्तारपुत्र पैसिस्त्रॅतस मध्ये बोलला, “महाराज, हा माझा मित्र ओदिससचा पुत्र आहे ही श्रीमदेवांची समजूत बरोबर आहे. पण तो शालीन आहे, आणि अशा पहिल्या भेटेचे प्रसंगी स्वतःला पुढे ढकलून आपल्यासारख्यांसमोर वक्तव्य करणे त्याच्या स्वभावविरुद्ध होईल. एखाद्या देवाचे शब्द ऐकावे तसे सुख आपल्या संभाषणाने आम्हाला होत आहे. जेरेनिआच्या नेस्तारनी त्याच्या सोबत मला पाठविले आहे, कारण आपणांस भेटण्याची तेलेमॅकसला उत्कंठा होती,—आपण सल्ला देऊन काही साह्य कराव किंवा कृतीचा काही मार्ग सुचवावा या अपेक्षेने. जेव्हा वडिलांचा पत्ता लागत नाही तेव्हा मुलाला घरी अनेक अडचणींना तोंड द्यावे लागते,—विशेषतः मदतीला दुसरे कोणी नसल्यावर. तीच स्थिती तेलेमॅकसची आहे, त्याचा पिता परदेशी आहे नि अन्यायापासून बचावण्यास त्याला त्याच्या गावी दुसरे कोणी मित्र नाहीत.”

शोण-केश मेनेलॉस उद्गारला, “कोणी कल्पना केली असती हे असे होईल म्हणून ! या इथे माझ्या स्वतःच्या घरात, ज्याने माझ्या प्रेमाखातर इतके सारे पराक्रमी कार्यभार उचलले त्या माझ्या सर्वोत्तम मित्राचा पुत्र ! सर्वसाक्षी विधीने जर आम्हा दोघांना आपल्या गुणी नौका सुखरूप समुद्रपार घरी आणू दिल्या असत्या, तर तो परत आल्यावर आमच्या जातकुळीच्या सर्वांहून अधिक हित त्याचे करण्याचा माझा उद्देश होता. होय, माझ्या स्वतःच्या राज्यातील आजुबाजूचे एखादे गाव मी रिकामे केले असते नि आंगांसमध्ये राहायला त्याला नगरी दिली असती. त्याच्यासाठी मी घर बांधून दिले असते आणि इथाकाहून सारी चीजवस्तू जी पुत्रपरिवारासह त्याला समूळ आणून इथे पुनःस्थापित केले असते. एकाच देशात दोघे राहून एकसारखे एकमेकांना भेटलो असतो, आणि मृत्यूच्या अंधःकाराने आम्हाला गिळून टाकीपर्यंत एकमेकांच्या प्रेमाचा आमचा आनंद बिघडवण्यास कोणतेही विघ्न आले नसते. पण एका मत्सरी देवाने दुसरेच चिंतिले असेल नि आदेशिले असेल, की त्या दुःखभोगी माणसाने एकट्यानेच तेवढे कधी स्वगृही पोहोचू नये !”

मेनेलॉसच्या शब्दांनी त्या सर्वांच्याच डोळ्यांत अश्रू उभे राहण्याची वेळ आली. झ्यूसकच्या, आंगांसची हेलन हिला अनावर रडू कोसळले; तीच स्थिती तेलेमॅकस नि मेनेलॉसची झाली. नेस्तारंपुत्रासही डोळे कोरडे ठेवणे अशक्य झाले, कारण त्यालाही दीप्तिमान उषेच्या प्रतापी पुत्राने मारलेल्या आपल्या शुद्धगुणी भावाची, अँतिलॉकसची आठवण झाली. आणि आता मेनेलॉसकडे वळताना हाच विषय त्याने काढला. तो म्हणाला,—

“महाराज, आमच्या घरी संभाषणाच्या ओघात जेव्हा जेव्हा आपले नाव निघाले तेव्हा तेव्हा माझे वृद्ध पिताजी आपणाविषयी ‘सर्वात सुज्ञ मनुष्य’ असे बोलायचे. आणि आता आपण मजकडून अनुनीत व्हावे अशी याचना मी करतो, जर आपले दुःख आवरणे शक्य असेल तर; कारण मी जेवत असताना अश्रुपात करण्यात मला काही गोडी वाटत नाही. दिवस उजाडण्यास उशीर लागणार नाही. जो कोणीही दैवयोगानुसार मरण पावतो त्याला एका अश्रूचे पारितोषिक देण्यास मी कुरकुरतो असे नाही; वास्तविक विचाऱ्या मर्त्यतेला डोक्याची एक केसाची बट नि गालावरचा एक अश्रू याशिवाय अन्य काय प्रशस्ती अर्पण करायची? माझाही एक मृत संबंधी आहे, एक भाऊ, आणि तो आर्गाइव्ह छावणीतला तुच्छतम सैनिक मुळीच नव्हता. आपल्याला अँतिलॉकस भेटला असेल; जरी माझी त्याची कधीच ओळख नव्हती किंवा मी त्याला पाहिलादेखील नव्हता, तरी लोक सांगतात की, आपल्याकडचा तो सर्वोत्कृष्ट जवान होता, उत्कृष्ट धावणारा नि एक भारी लढवैय्याही.”

शोणकुंतल मेनेलॉसने उत्तर केले, “माझ्या मित्रा, आता जे सारे तू बोललास त्यातले तुझे शब्द नि कृती शहाणपणात तुझ्या दुप्पट वयाच्या माणसाला शोभण्यासारखी होती. खरे म्हणजे अशा पित्याच्या पुत्राकडून मी अपेक्षिला असता तोच विवेक तू दर्शवितोस. माणसाचा पिता स्वतः उच्च कुळात जन्मला असेल नि लग्नाने सुखी झाला असेल तर संततीवर झालेले उत्तम संस्कार झाकून राहात नाहीत. नेस्तारचेच उदाहरण आहे,—जन्मभर, अथपासून इतिपर्यंत, सुदैवी आणि आता

शांतपणे स्वगृही वृद्ध होत राहिलेला, भोवताली उत्तम भालाईत तसेच बुद्धिमानही असलेले मुलगे. असो, आसवे गाळण्याच्या मनःस्थितीत आपण जाऊन पडलो होतो ती आता विसरू या, आणि हस्तप्रक्षालन करून पुन्हा एकदा या सायंभोजनाकडे वळू या. सकाळी तेलेंकसला नि मला पुष्कळ लांबलचक हकिकती एकमेकांना सांगायच्या आहेत.”

मेनेलॉस राजाच्या कार्यतत्पर वीर शिलेदारांपैकी एक जो अॅस्फॅलिनन त्याने त्यांच्या हातावर पाणी घातले, आणि समोर वाढलेल्या उत्तम खाद्यपदार्थांवर हात मारण्यास त्यांनी पुन्हा सुरुवात केली. दरम्यान झ्यूसकन्या हेलनला एक सुखद विचार सुचला. ज्या वाडण्यात त्या मंडळींचे मद्यमिश्रण होते त्यात तिने हलकेच अशी एक औषधी टाकली की, जिच्यात दुःख-कोपांचा दंश नष्ट करून सर्व दुःखद स्मृती घालवून देण्याची शक्ती होती. मद्यात विरघळलेल्या त्या वनस्पतीचा घोट घेतल्यानंतर, माता-पित्याच्या मरणासाठी किंवा भावाला वा स्वतःच्या मुलाला डोळ्यासमोर कापून काढले असते तरी, कोणाच्याही डोळ्याला त्या दिवशी एक टिपूसदेखील आले नसते. ही प्रभावी शूलघ्न जडीबुटी झ्यूसकन्येला थॉनपत्नी पॉलिदाम्ना या इजिप्शन वनितेने दिलेल्या अनेक उपयुक्त औषधीपैकी होती. कारण इजिप्तची सुपीक भूमी वनस्पतींनी फार समृद्ध आहे; त्यातील पुष्कळशा रसायनरूपे हितकारी तर बऱ्याचशा विषारीही असतात; आणि वैद्यकीय ज्ञानात इजिप्शन माणूस वाकीच्या जगाला मागे टाकतो. रोगहर पैऑनचा तो खरा पुत्र आहे.

मद्यात ती औषधी टाकून त्याने त्यांचे पेले पूर्ण भरले आहेत हे पाहिल्यावर हेलन मंडळीकडे पुन्हा एकदा वळून म्हणाली, “राजन् मेनेलॉस आणि माझ्या तरुण व उच्चकुलीन अभ्यागतहो, आपल्यातल्या प्रत्येकाला त्याचा सुखाचा काल असतो आणि दुःखाचाही कालखंड असतो—याची तरतूद झ्यूस त्याच्या सर्व सामर्थ्याने करीतच असतो. मग या सभामंडपात भोजन करीत बसून गोष्टी सांगण्यात काय सुख लाभेल ते उपभोगून समाधान मानण्यास काय हरकत आहे? यावेळी सुसंगत असलेली एक गोष्ट सांगून मी सुरुवात करते. निर्भय ओदिससला ज्यांचे श्रेय आहे त्या साऱ्याच घाडसी महत्कृत्यांचे वर्णन काय, पण गणनाही करणे अर्थातच माझ्या कुवतीबाहेर आहे. तथापि तुम्ही अँकिअन्स, युद्धाच्या आघाडीवर अडचणीत असताना घैर्यपूर्वक योजने पार पाडलेल्या ओदिससच्या एका आश्चर्यकारक साहसाची ही हकीकत एका. त्याने स्वतःच्या अंगावर इतके फटके मारून घेतले की निष्ठुरपणे वागवलेल्या मुलामा-सारखा त्याचा देह दिसू लागला; मग पाठीवर एक घाणेरडे लवत्र पांघरून तो लपतछपत शत्रूच्या शहरात शिरला नि त्याने तेथील सारे रस्ते धुंडाळले. अँकिअन नौकांपाशी असताना इतका वेगळा दिसणारा ओदिसस केवळ या भिकाऱ्याच्या वेषाच्या युक्तीनेच नगरीत शिरकाव करू शकला. त्याने तसे केले पण त्रोजनांनी काहीच आरडाओरडा केला नाही. त्याच्या वेषांतराचा भेद एकट्या मीच केला, पण जेव्हा जेव्हा मी त्याला प्रश्न विचारले तेव्हा तेव्हा त्याने हुशारीने उडवाउडवी केली. तथापि एकदा त्याने मला त्यास आंबोळ घालून तेल लावू दिले, तेव्हा अखेर वेळ आली; त्याला थोडे कपडे घालायला देऊन जेव्हा मी गंभीर शपथ घेतली की, तो

नौकांजवळच्या शिविरापाशी पोहोचपर्यंत त्रोजनांपाशी मी त्याचे नाव उघड करणार नाही, तेव्हा त्याने अंकिअस्तच्या योजनांचा पुरा तपशील दिला. आणि नंतर कित्येक त्रोजनांना आपल्या लांब तलवारीने ठार केल्यावर, भरपूर माहिती गोळा करून तो परत आपल्या मित्रांकडे जाऊन पोहोचलाच. त्रोंयच्या इतर स्त्रियांनी उच्च स्वरात आक्रोश केला पण मी आनंदले; कारण परत घरी जाण्याची ओढ मला अगोदरच लागली होती. माझी चित्तवृत्ती पालटली होती; माझी कल्या, माझे विवाहमंदिर, आणि बुद्धी नि रूप याबाबतीत ईप्सित ते सर्व काही अंगी असणारा माझा पती, यांचा त्याग करून माझ्या प्रिय स्वदेशापासून त्रायला जाण्याची भुरळ पाडून ज्या बेहोषीने अँफ्रोदायतीने मला आंधळी केले होते, त्या बेहोषीचा मला पश्चाताप होऊ लागला होता.”

शोण-केश मेनेलॉस म्हणाला, “ प्रिये, तुझी गोष्ट चांगली होती नि ती जशी घडली तशी सांगितलीस. मी या जगात दूरपर्यंत भटकलो आहे, पुष्कळांच्या हृदयात डोकावलो नि थोरांच्या मंत्रणा ऐकल्या, पण दुर्दांत ओदिसससारखा धाडसी मनुष्य कधीही माझ्या दृष्टीस पडला नाही. त्याने त्या लाकडी घोड्यांत जे काही केले ते त्याच्या हिमतीचे नि निश्चयीपणाचे आणखी एक उदाहरण आहे. मला आठवते आहे की आम्ही त्या घोड्याच्या पोटात आर्गाइव्ह सेनेतल्या निवडक वीरांना घेऊन बसलो होतो व त्रोजन्सची दाणादाण उडवून कत्तल करायची वाट पाहात होतो; तेवढ्यात तू तेथे आलीस; मला एवढेच अनुमान करता येते की त्रायला विजय देऊ इच्छिणाऱ्या कोण्या देवाने तुला तशी बुद्धी दिली असावी, कारण राजपुत्र दैफोबस तुझ्याबरोबर आला होता. तीनदा आमच्या त्या पोकळ निमृतस्थानाची प्रदक्षिणा तू केलीस, बाहेरच्या बाजूने चाचपीत; आणि सर्व आर्गाइव्ह सेनानायकांना, ज्याच्या त्याच्या बायकोचा आवाज काढून आळीपाळीने आन्व्हान दिलेस. अगदी मध्यभागी भल्या ओदिसससमवेत दायोमिदिझ नि मी बसलो होतो; आम्ही तुझ्या हाका ऐकल्या आणि दोघांनाही उड्या मारून उठून बाहेर पडण्याचा किंवा आतून तात्काळ उत्तर देण्याचा मोह झाला. पण ओदिससने आम्हाला आवरून धरले नि आमची उतावळी हालचाल रोखून ठेवली. बाकीच्या योद्ध्यांनी एकही आवाज केला नाही; तरी अँतिक्लसचा कळ तुला उत्तर देण्याकडे दिसला. पण ओदिससने आपले मोठे पंजे निर्वृणपणे त्या माणसाच्या तोंडावर गच्च दाबून धरले आणि त्यामुळे सान्या सेनेला बचावले, कारण पॅलास अँथीनीने तुला निघून जाण्यास प्रवृत्त करीपर्यंत त्याने त्याला घट्ट पकडून ठेवले.”

येथे तेलेमॅकस राजाला उद्देशून बोलण्यास घजावला; “ श्रीमद्देव, अशा प्रकारच्या गुणांनीही ओदिससवरच्या महदापत्तीचे निवारण होऊ शकले नाही, या विचाराने परिस्थिती अधिकच वाईट भासू लागते; लोखंडी छातीही त्याला वाचवू शकली नाही. पण आता रात्रीच्या विश्रांतीसाठी जाण्यास मी अनुज्ञा याचितो. शय्येवर पडून उत्तम निद्रा घेण्याची वेळ झाली आहे.”

यावर द्वारप्रकोष्ठात दोन मंचक टाकून उत्तम जांभळ्या दुल्यांनी ते सिद्ध करून त्यावर चादरी पसरण्यास नि वर थोडी जाड लोकरी पांघरूणे ठेवण्यास आर्गासच्या हेलनने आपल्या दासींना आज्ञा केली. दासी दीपिका हातात घेऊन सभामंडपाबाहेर

गेल्या नि त्यांनी शय्या तयार केल्या, तिकडे एक अश्वपाल पाहुण्यांना घेऊन गेला. आणि याप्रमाणे त्या प्रासाद प्रांगणात राजकुमार तेलेमॅकस नि नेस्तॉरचा राजपुत्र यांनी रात्र घालवली; तर त्या उंच वास्तूच्या मागील बाजूच्या आपल्या महालात मेनेलॉस झोपला नि लांब झगा पेहेरेलेली राणी हेलन त्याच्या बाजूस निजली.

उषेने आपल्या आरक्त हस्तांनी नुकताच पूर्व दिशेला स्पर्श केला होता, तेवढ्यात वीर मेनेलॉसने वस्त्रे धारण करून शय्या सोडली. त्याने खांद्यावरून एक तीक्ष्ण खड्ग लटकवले. सुडौल पायांवर उत्तम पादत्राणांचा जोड बांधला, आणि एखाद्या देवासारखा शोभत तो शय्यागारातून लांब पावले टाकीत बाहेर पडला, तो थेट तेलेमॅकसपाशी गेला नि अभिवादानाचा शब्द उच्चारून त्याच्या बाजूला आसनस्थ झाला.

त्याने विचारले, “आणि सरदार तेलेमॅकस, ज्याने तुम्हाला विशाल समुद्रांवरून आमच्या सुखद लॅकेदीमॉन भूमीप्रत आणले तो तुमचा खरा हेतू काय? काही सार्वजनिक कार्य की खाजगी प्रकरण? मला खरे ते सांगावे.”

सुन्न तेलेमॅकसने उत्तर दिले, “राजन मेनेलॉस, आपण माझ्या पित्याची काही खबर देऊ शकाल की काय ते शोधून काढण्यास मी आलो. माझ्या घरादाराचा खाऊन फडशा पडत आहे, माझी संपन्न मालमत्ता नाश पावली आहे, आणि माझ्या वाड्यात बदमाशांच्या एका टोळक्याने गर्दी केली असून ते माझ्या मेंढरांची नि पुष्ट गुरांची सरंहा कत्तल करीत नि माझ्या मातेशी लग्न लावण्याची चढाओढ करीत कालक्रमणा करीत आहेत. सभ्यतेची किंवा लज्जेची त्यांनी र्यक्तचितही क्षिती ठेवलेली नाही. मी इथे आलो आहे तो आपली विनवणी करायला—या आशेने की जर कदाचित आपण स्वतः साक्षी झाला असाल, अथवा अन्य कोणा भटकणाऱ्याकडून आपणाला हकीकत कळली असेल, तर माझ्या पित्याच्या दुर्दैवी अंतावद्दल सत्य काय ते आपण मला सांगाल. कारण दुःखमोगासाठी कधी कोणी माणूस जन्माला आला असेल तर तोच. आपले निवेदन माझ्याबद्दलच्या अनुकंपेने किंवा माझ्या भावनांबद्दलच्या काळजी-खातर सौम्य करू नका, पण आपल्याला जे डोळ्यांना दिसले ते जसेच्या तसे सांगा. मी आपली करुणा भाकतो की, जर कधी माझ्या भल्या पित्याने त्रायला तुम्ही अनुभवलेल्या युद्धाच्या त्या कठीण वर्षांच्या काळात आपणासाठी बोलण्याचे किंवा कृतीचे वचन देऊन ते पाळले असेल, तर त्याने काय केले ते आठवा नि माहीत असेल ते सर्व मला सांगा.”

आरक्तकेश मेनेलॉस सात्विक क्रोधाने तप्त झाला. तो उद्गारला, “धिक्कार असो! त्या भेकडांना त्या शूर पुरुषाच्या शय्येत सरपटत शिरायचे आहे तर! जणू एखादी हरिणी अजून अंगावरच पिणारी पाडसे एका प्रबळ सिंहाच्या गुहेत झोपवून उंच डोंगरकड्यांवर नि गवताळ दऱ्यांत चरायला गेली आहे. अचानक सिंह गुहेत परत येतो नि त्या सर्वांचा भीषण संहार होतो. पण त्या नीचांच्या टोळीची ओदिसस जी अवस्था करील ती त्याहूनही भयानक होईल. एकदा लेस्वॉस या रमणीय द्वीपावर फिलोमेलैदिससमोर कुस्तीला उभा राहिलेला त्याला मी पाहिला नि त्याने प्रतिपक्षाला असा काही उखडून जोराने आपटला की त्याचे सारे मित्र खूष होऊन गेले. देवपिता झ्यूस, अँथीनी नि अँपॉलो या देवांशपथ, तोच ओदिसस त्या लग्नेच्छूंना भेटावा अशी

माझी फार इच्छा आहे; त्वरित मरण आणि रडारडीशी मीलन हेच सर्वांच्या वाटचाला येईल !”

“पण तुझे आवाहन नि तू मला विचारलेले प्रश्न इकडे वळायचे तर—तुला फसवण्याची किंवा टाळाटाळीची उत्तरे देऊन उडवून लावण्याची माझी इच्छा नाही. उलट समुद्रवासी वृद्धाच्या अमोघ वाणीने मी स्वतः जे ऐकले ते न लपवता किंवा काही राखून न ठेवता शब्द न शब्द तुझ्याकडे पोहोचवतो.”

“हे इजिप्तसमध्ये घडले, मी स्वदेशी जाण्यासाठी काही काळापासूनच उत्कंठित होतो, पण देवांनी मला तेथे रखडत ठेवले, कारण त्यांना योग्य ते बळी देणे माझे राहून गेले होते, नि ते कोणालाही त्यांच्या बाबतीत पाळावयाचे नियम कधीही विसरू देत नाहीत. नाईल नदीच्या मुखापासून थोड्या अंतरावर कल्लोळकारी सागरात फॅरॉस नामक द्वीप आहे. मागून जोरदार वारा असला तर सुबद्ध नौकेला एक दिवसाच्या प्रवासाने तेथे पोहोचता येते. या बेटावर एक निवारा असलेली खाडी आहे. तेथे जवळील एका विहिरीचे पाणी काढून घेण्यास नाविक येतात. तेथून त्यांना नौकेखालचा भाग सरळ रेषेत ठेवून नौका खोल पाण्यात ढकलता येते. याच ठिकाणी देवांनी मला वीस दिवसपर्यंत रिकामा बसवून ठेवले; आणि त्या सर्व काळात खुल्या समुद्रपार होण्यासाठी नौकांना जरूर असलेल्या अखंड संध वाऱ्याचे कधी चिन्हही दिसले नाही. देवांपैकी एकाने माझ्यावर दया केली नसती, तर आमची सारी सामग्री खपून गेली असती नि नाविकांची शक्ती क्षीण झाली असती. माझ्या संकटविमोचनाला आली ती प्रबळ प्रीतिअसची, समुद्रवासी वृद्धाची, कन्या ऐदोर्या. रोज भुकेच्या वेदनांनी त्रस्त झालेले माझे लोक विखरून समुद्रकिनारी काटे लावलेल्या गळानी मासे धरण्यासाठी फिरत; त्यांच्यापासून दूर एकटाच असा मी चाललो असता ती जेव्हा मला भेटली तेव्हा तिला माझ्याबद्दल काही विशेष अनुकंपा वाटली असावी. कारण तिने थेट माझ्याजवळ येऊन मला हटकले. तिने विचारले, ‘श्रीमान, तुम्ही अगदीच मूर्ख आहात काय? का बुद्धीने मंद आहात? की तुम्हाला हालअपेष्टा आवडतात आणि होईल ते होऊ देणे अधिक बरे वाटते? या बेटात हा सर्वकाळ कोंडून घेण्यास तुम्ही राजी आहा नि दिवसेंदिवस तुमचे लोक खंगत चालले आहेत तरी सुटका करून घेण्याचा मार्ग काढू शकत नाही याचा अर्थ काय?’ त्यावर मी उत्तर दिले, ‘आपण कोण देवी असाल ते मला माहीत नाही पण मी खात्रीपूर्वक सांगतो की येथे रेंगाळत राहण्याची मला मुळीच इच्छा नाही. माझ्या मनात एवढाच विचार येतो की विशाल स्वर्गात राहणाऱ्या अमरांचा मी काहीतरी प्रमाद केला असावा! तुम्हा देवांना सर्व काही ठाऊक असते; तेव्हा मला सांगा की तुमच्यापैकी कोणी मला इथे डांबून ठेवून माझ्या प्रवासात खंड पाडला आहे? त्याचप्रमाणे मला हेही सांगा की माशांच्या क्रीडांगणापार मी स्वदेशी कसा जाऊ शकेन.”

“त्या स्नेहशील देवीने तात्काळ मला उत्तर दिले, ‘श्रीमान् तुम्हाला कळणे जेवढे अवश्य तेवढे सर्व सांगते. अमर भविष्यद्रष्टा, इजिप्तचा प्रीतिअस, समुद्रवासी वृद्ध, याचे हे द्वीप संचारस्थान आहे. तो पांसीदोनशी निष्ठेने बांधलेला आहे, नि

त्याला सर्व खोल भागांसह सागराची माहिती आहे. तो माझा पिताही आहे असे लोक म्हणतात. तुम्ही काही युक्ती करून एखादा युक्तीचा सापळा लावलात नि त्याला पकडलेत, तर तो तुम्हाला तुमच्या प्रवासाबद्दल, आणि किती अंतर तोडावे लागेल ते सांगू शकेल, नि माशांच्या महामार्गावरून तुमच्या घराकडचा रस्ताही दाखवू शकेल. इतकेच नव्हे तर तुम्ही नृपती आहात म्हणून, तुमची जाणून घेण्याची इच्छा असेल तर तुमच्या दीर्घ नि कष्टमय प्रवासात तुम्ही दूर असतांना तुमच्या प्रासादात घडलेले सर्व बरेवाईटही तो तुम्हास सांगेल.' मी तिला उत्तर केले, 'खरोखर या गूढ जंरठ जीवाला आम्ही कसे पकडावे याची युक्ती काढणे तुमच्याकडेच आहे. कारण तो मला आधी पाहील किवा मी येथे आहे हे जाणून दूर दूर राहील, अशी आशंका मला वाटते. एका देवावर मात करणे माणसाला सोपे पडणारे काम नाही."

"पुन्हा एकदा त्या दयाळू देवीने मला पदविणे मान्य केले. 'भर मध्यान्हाच्या सुमारास तो वृद्ध द्रष्टा आपल्या क्षारनिवासातून बाहेर पडतो. तिने सांगितले, त्यावेळी पश्चिमकडील वाऱ्याच्या झुळकेने जलपृष्ठावर तरंग आणून, ते झाकळून, आपले आगमन तो लपवतो. एकदा बाहेर आल्यावर एका गुहेच्या निवाऱ्यातील त्याच्या शयनस्थानाकडे तो जातो, आणि खाऱ्या पाण्याची ती अपत्ये, हातासारखे चपटे अवयव असलेले सील प्राणी, धूसर लाटांमधून आपापले देह बाहेर काढून त्याच्या भोवताली कळप करून झोपी जातात. गहन क्षारोदधीचा उग्र तिखट दर्प त्यांच्या देहातून निघत असतो. तुमच्या नाविकातले तीन, सर्वांत उत्तम असे लोक काळजीपूर्वक निवडा, आणि दिवस उजाडण्याचे वेळी मी तुम्हाला त्या ठिकाणी नेऊन, प्रत्येकाला पडून राहण्याची जागा दाखवीन. पण तो म्हातारा जादुगार काय काय करतो ते मी तुम्हाला सांगायला हवे. प्रथम तो एक फेरी मारून त्याचे सील प्राणी मोजील. मग मोजून झाल्यावर व सगळे तिथे हजर आहेत हे पाहिल्यानंतर मेंढरांच्या कळपात मेंढपाळ निजतो तसा तो त्या प्राण्यांत आडवा होईल. तोच तुमचा क्षण. तो स्थिरस्थावर झाला हे दिसताक्षणीच सारी शक्ती नि धैर्य एकवटून त्याला खाली दावून घरा, मग तो कितीही ओढाताण नि धडपड सुटून जाण्यासाठी करो! तो सर्व प्रकारांनी रूपे बदलण्याचे प्रयत्न करील, आणि नुसत्या भूमीवरच्या प्रत्येक तऱ्हेच्या पचूचाच नव्हे तर पाण्याचा नी भडकत्या ज्वाळेचा देखील आकार घेईल. पण त्याला घट्ट धरून ठेवा नि पकड जास्त जास्तच मजबूत करीत राहा; आणि अखेर जेव्हा तो बोलेल आणि विश्वांतीसाठी पटुडण्याच्या वेळी जसा दिसला होता तसा त्याच्या नैसर्गिक स्वरूपात येऊन तुम्हाला प्रश्न विचारील, तेव्हा श्रीमान, तुम्ही पकड सैल करून त्या वृद्धाला सोडण्यास हरकत नाही; आणि मग, कोणता देव तुमचा शत्रू आहे आणि माशांच्या महामार्गांनी स्वदेशी परत कसे जायचे ते विचारा.' हा उपदेश मला दिल्यावर ती घरंगळत जाणाऱ्या लाटात गुप्त झाली आणि अनेक दुष्ट आशंका मनात धोळवीत, चालत चालत मी माझ्या नौका रेंतीवर जेथे विसावत होत्या त्या ठिकाणाकडे गेलो. समुद्रकाठी माझ्या नौकेपाशी पोहोचल्यावर आम्ही सायंभोजन तयार केले. गंभीर रात्रीचे अवतरण आमच्यावर झाले नि फेसाळ लाटा आपटत असलेल्या किनाऱ्यावर झोपी जाण्यास आम्ही पटुडलो.

जेव्हा नूतन उषेने पूर्वे दिशा लोहित रंगाने आरेखित केली, तेव्हा स्वर्गस्थांच्या अनेक प्रार्थना करून मी विशाल सागराच्या किनाऱ्याने निघालो. माझ्याबरोबर माझ्या नाविकांपैकी तीन लोक होते. कोणत्याही आणीबाणीच्या प्रसंगात त्यांच्यावर भिस्त ठेवता येईल असा मला विश्वास होता.

सागराच्या जलविस्ताराखाली ऐदोर्था पूर्वी अदृश्य झाली होती, पण आता ती पुन्हा आली—तिच्या बापाला चकवण्यासाठी, चार सील प्राण्यांची नुकतीच सोललेली कातडी तिने आणली होती. तिने किनाऱ्याच्या रेंतीत आम्हाला लपण्यासाठी खळगे उकरून ठेवले होते, नि ती आमची वाट पहात बसली होती. आम्ही तेथे दाखल झालो तेव्हा तिने आमच्या ठरलेल्या जागांत आम्हाला स्थापन करून प्रत्येकाला सीलच्या कातड्याने झाकून टाकले, आणि याप्रमाणे जे अति क्लेशप्रद होऊ शकले असते अशा निभूतस्थानी निक्षिप्त केले; कारण सागरी खांद्यावर पोसलेल्या पशूंची ती ओंगळ घाण विशेषतः त्रासदायक होती, नि समुद्रातील एखाद्या आसुरी प्राण्याला शय्यासोबती म्हणून कोण निवडील हे कळेल तर मला बरे वाटेल ! तथापि नंतर स्वतः देवीलाच एक परिणामकारक उपाय सुचला, आणि आमचा त्रास थांबवण्यासाठी थोडे अमरान्न आणून प्रत्येकाच्या नाकाला तिने लावले. ते सुवासिक द्रव्य होते आणि त्याने सील प्राण्यांची येणारी घाण मारून टाकली. असे तेथे धीमेपणाने पुरी सकाळ संपेपर्यंत आम्ही वाट पाहत राहिलो, आणि समुद्रातून दाटीने आणि भराभर सील प्राणी वर येऊन थव्याथव्याने किनाऱ्यावर झोपी गेले. मध्यान्ही तो म्हातारा स्वतः पाण्याबाहेर पडला; त्याने आपले लूठ सील प्राणी आधीच तेथे आलेले पाहिले, आणि ते मोजण्यासाठी फेऱ्या घालू लागला. फसवणुकीचा अजिबात संशय नसल्याने आम्हाला त्याने कळपातलेच पहिले चार म्हणून समाविष्ट केले. मोजून झाल्यावर तोही निजण्यास पडला. तेव्हा एक आरोळी ठोकून आम्ही त्याच्यावर उडी घेतली; आणि त्याच्या पाठीभोवती हात टाकले. पण म्हाताऱ्याचे नैपुण्य नि चातुर्य त्याला सोडून गेलेले नव्हते. त्याने आयाळधारी सिंह होण्यापासून सुरवात केली; मग तो सर्प झाला, नंतर चित्ता नि प्रचंड वराह; त्याने वाहत्या पाण्याचेही रूप घेतले आणि मोठ्या पर्णाच्छादित वृक्षाचे; पण आम्ही दातओठ खाऊन चिमट्यात धरल्यासारखी पकड त्याच्यावर ठेवली.

अखेर त्याच्या जादूच्या नाना खेळांचा त्याला जेव्हा कंटाळा आला, तेव्हा त्याला वाचा फुटून तो मला प्रश्न विचारू लागला, 'आता मला सांग मेनेलॉस, देवांपैकी कोणत्या देवाने माझ्या वाटेवर दबा धरून मला पकडण्याचा कट तुझ्याबरोबर केला ? आणि हे तू कशासाठी केलेस ?' मी उत्तर दिले, 'म्हातारबुवा, ही नुसती टाळा-टाळ आहे. माझ्याइतकेच तुम्हालाही ठाऊक आहे की किती काळ मी या बेटावर, निसटून जाण्यास असमर्थ आणि दिवसेंदिवस अशक्त होत चाललेला असा बंदी आहे. तेव्हा आता मला सांगा, तुमच्या दैवी सर्वज्ञतेने बोला, की माझी खोडावेडी करून माझा प्रवास खंडित करणारा देव कोणता ? आणखी मला हेही सांगा की मत्स्यांच्या क्रीडांगणापार स्वदेशी मी कसा पोहोचू शकेन ?' त्या म्हाताऱ्याने उत्तर दिले, 'तुझी घोडचूक झाली ती ही की प्रवासाला निघण्याआधी तू झ्यूस नि इतर देवांना

बहुमोल यज्ञबळी अर्पण करायला हवे होतेस—जर मद्यकृष्ण सागरापार तुला त्वरेने स्वगृही पोहोचण्याची इच्छा होती तर पुन्हा एकदा आकाशपतित जलाने परिपूर्ण अशा नाईल नदीवरून पर्यटण करून विशाल आकाशस्थ चिरकालीन देवांना विधिपूर्वक उपायाने दिलाखेरीज परत स्वदेशी पोहोचून तुझ्या मित्रांना भेटण्याची नि तुझे उत्तम गेह पाहण्याची तुला यत्किचितही संधी नाही. तेवढे तू केलेस म्हणजेच जो प्रवास करण्यास तू इतका उत्सुक आहेस तो देव तुला करू देतील.’

आता जेव्हा त्याने मला फिरून एकदा ती दीर्घ नि कंटाळवाणी यात्रा धूमावृत्त समुद्रावरून इजिप्तपर्यंत कर म्हणून सांगितले, तेव्हा माझे हृदयच भंगले. तरीही खोल गेलेला आवाज वर ओढून आणून मी त्याला उत्तर दिले, ‘म्हातारबुवा, तुम्ही जो सल्ला दिलात तसेच नेमके मी करीन. पण दुसरे एक काहीतरी तुम्ही मला सांगावे अशी माझी इच्छा आहे. आम्ही त्रायहून निघालो तेव्हा नेस्तार नि मी जे देशबांधव मागे सोडले, ते सगळे आपल्या नौकांसह सुखरूप स्वगृही परतले, की समुद्रावरील अपघातामुळे नाश पावले? अथवा, युद्ध संपले होते तरी मित्रांच्या बाहुपाशात मरण पावले असे कोणी होते का? तो म्हणाला, ‘अंत्रिअसपुत्रा, हे सारे कळून घेण्यास तुला भाग पडलेले नसताना या प्रश्नांनी तू माझी झडती घेत माझ्या मनातले का काढून घेत आहेस? तुला मी धोक्याची सूचना देतो की माझे निवेदन ऐकल्यावर तुझे अश्रू वाहू लागण्यास वेळ लागणार नाही! कारण पुष्कळ मारले गेले, जरी पुष्कळ बचावलेही तरीही तुझ्या सेनांचे दोनच अधिपती स्वदेशाच्या वाटेवर प्राणास मुकले—त्या युद्धात तू स्वतः भाग घेतला होतास तेव्हा त्याबद्दल बोलण्याची जरूर नाही—पण तिसरा एक सेनाप्रमुख आहे—जो जरी अद्यापि जिवंत असला तरी अफाट समुद्रात कोठेतरी बंदिवान आहे. प्रथम ऐासबद्दल सांगायचे तर लांब वल्ह्यांच्या त्याच्या युद्धनौका पांसीदोनने गैरीच्या प्रचंड कड्यावर आपटून बुडवल्या आणि मग फेसाळ लाटातून त्याला वाचवले. वास्तविक अंधीनीचे वैर असूनही त्याला स्वतःचा हा विनाश टाळता आला असता—जर त्याने अंध मूर्खपणाच्या भरात बढाया मारल्या नसत्या व अशी दर्पोक्ती केली नसती, की देवांना न जुमानता आपण समुद्राच्या भुकेल्या दाढांतून निसटलो! त्याचा उच्च रवाने केलेला देवावमान पांसीदोनच्या कानी पडला, आणि आपल्या प्रबळ हातात आपला त्रिशूल घेऊन त्याने गैरीच्या खडकावर प्रहार करून तो दुभंगला. अर्धा भाग दृढ राहिला पण विलग झालेल्या ज्या शिलाखंडावर वल्गना करण्याची आकस्मिक वेडी प्रवृत्ती होतेवेळी ऐास विश्रांती घेत होता तो खंड त्याच्यासह सागरात कोसळला आणि सळसळणाऱ्या लाटांच्या अथांग खोलीत खारे पाणी गटागट गिळून ऐास नष्ट झाला. पण तुझ्या भावाने कसेतरी दैवाला चकवले आणि देवी हेरेच्या साहाय्याने तो आपल्या महानौकांसह निसटून गेला. तरीही जेव्हा तो जवळजवळ मॅलिआ भूशिराच्या उत्तुंग पर्वतापाशी पोहोचला होता, तेव्हा एका झंझावाताने त्याला गाठले, आणि तक्रारीच्या सुरात विव्ळत असतानाच त्याच्या ध्यानात आले की आपण माशांचा सुळसुळाट असलेल्या समुद्रातून सीमाप्रदेशाकडे हाकलले जात आहोत. त्या भागात पूर्वी थायस्तिज्ञ नि आता इजिस्थसचा निवास होता. तथापि यथाक्रम तेथूनदेखील सुखरूप परतण्याची संधी त्याला दिसली. योगायोगाने वारा फिरला, मंद वाहू लागला नि ते स्वदेशी आले.

अँगमेन्नांतने प्रमुदित हृदयाने पूर्वजांच्या भूमीवर पाऊल ठेवले आणि त्या मातीला स्पर्श करताना त्याने जन्मभूमीचे चुंबन घेतले. त्याच्या गालावरून किंचित उष्ण अश्रू ओघळले, इतका आनंद त्याला स्वतःचा देश पाहून झाला होता. परंतु त्याचे आगमन टेहळणी बुरुजावरच्या एका हेराने पाहिले; त्याला इजिप्थसने धूर्तपण तेथे मुद्दाम बसवून त्याच्या कामगिरीसाठी दोन महाभार सोने कबूल केले होते. हा हेर एक वर्षभर टेहळणी करीत तेथे होता; जर राजा घोषणा न करता किनाऱ्याला आला, हलकेच बाजूने पुढे सरकला आणि त्याने स्वतः हल्ला चढवला, तर आगाऊ सूचना मिळालेली असावी, म्हणून हा हेर ठेवलेला होता. तो थेट राजाप्रसादाला गेला नि त्याने राज्यापहारकर्त्याला बातमी दिली. तेव्हा इजिप्थसने बुद्धी कामाला लावली आणि एक धूर्त सापळा लावला. नगरातले वीस सर्वोत्तम सैनिक निवडून त्याने त्यांना दबा धरून बसवले, आणि वाड्याच्या दुसऱ्या भागात मेजवानीची तयारी करण्याची आज्ञा देऊन, दुष्ट हेतूपूर्ण मनाने राजाला घरी आणण्यास तो घोड्याचा रथ घेऊन निघाला. आपण मरणाकडे जातो आहोत हे ध्यानी-मनी-स्वप्नी नसलेला अँगमेन्नांत किनाऱ्याकडून येऊन इजिप्थसला भेटला आणि इजिप्थसने त्याला मेजवानी देताना, बैलाला गव्हाणीपाशी मारावे, तसे ठार केले. राजाच्या अनुयायांपैकी एकही वाचला नाही; इजिप्थसच्या सोबत्यांपैकीही कुणी उरला नाही. ते सगळे अगदी एकही माणूस न उरेपर्यंत मारले गेले.”

ही त्याची हकीकत होती आणि ती ऐकून माझी छातीच फुटली. मी रेंतीवर खाली बसून रडलो. मला आता जीवनात काही अर्थ वाटत नव्हता; सूर्यप्रकाश पाहण्याची इच्छा उरली नव्हती. पण आसवे आणि वाळूवरची माझी तडफड अगदी पुरेपूर झाल्यानंतर तो वृद्ध समुद्रवासी भविष्यवेत्ता माझ्याशी पुन्हा बोलला, तो म्हणाला, “मेनेलॉस, तू फार वेळ रडलास; हा असंयत शोक पुरे. याने काहीही उपयुक्त गोष्ट साध्य होत नाही. त्यापेक्षा परत आपल्या स्वतःच्या भूमीप्रत शक्य तितक्या लौकर परत जाण्याच्या कामाला अंग झटकून लाग. कारण एकतर तुला इजिप्थस अजूनही जिवंत सापडेल, नाहीतर ऑरिस्तिडने त्याला मारून तुझे काम आधीच केलेले असेल, नि उत्तरक्रियेच्या जेवणावळीलाच तू त्यांना जाऊन मिळशील.” त्याच्या शब्दांनी माझे पौरुष अंगी परत आले नि खेदग्रस्त असूनही माझ्या हृदयात एक प्रकारची सुखद ऊर्ध्व पुन्हा एकदा जाणवू लागली.

आता आणखी एक मुद्दा त्याने विशद करावा असा आग्रह मी धरला; मी म्हणालो, “दोघांचा हिशेब तुम्ही दिलात, पण तो तिसरा कोठे आहे,—जो अजून जिवंत पण सागरांच्या अफाट विस्तारात कोठेतरी बंदिवान आहे तो? का एव्हाना तो मरण पावला आहे? काय ते ऐकून मला कितीही दुःख झाले तरी त्याच्याबद्दल ऐकण्याची माझी इच्छा आहे.” प्रोतिअस म्हणाला, “तिसरा ओदिसस—ज्याचे घर इथाकात आहे. एका द्वीपावर कॅलिप्सो अप्सरेच्या निवासात, त्याच्या गालावरून मोठाले अश्रू ओघळत असताना मला त्याचे क्षणदर्शन झाले. तिने त्याला तेथे अडकवून ठेवले आहे; कारण नौका-नि-नाविक इतक्या दूर समुद्रपार नेण्यासाठी उपलब्ध नसल्याने स्वदेशाला पोहोचणे त्याला अशक्य आहे. आणि आता राजा मेनेलॉस,

तू आपले स्वतःचे भवितव्य ऐक. जेथे घोडे चरतात त्या अर्गासमध्ये देवाने तुझे मरण योजिलेले नाही; त्याऐवजी अमरदेव तुला जगाच्या टोकाला असलेल्या एलिसिनन मैदानाकडे पाठवतील. तेथे तुला लाल केसांचा ऱ्हॅमॅन्थस भेटेल. त्या भूमीवर मनुष्य प्राण्यास जीवन सर्वांत सुसह्य असे केलेले आहे; तेथे कधी हिमपात होत नाही, जोराचे वारे वाहात नाहीत नि पाऊस कधीच नसतो; पण प्रतिदिन तेथील रहिवाशांना ताजेतवाने करण्यास महासागरावरून पश्चिमवायूची सुस्वर झुळूक वाहते. हेलनपतीची देव संभावना करतील ती अशी, आणि तुला झ्यूसचा जावई म्हणून मान्यता देतील.”

म्हातान्याने बोलणे पुरे केले नि तो समुद्राच्या वरखाली उसळणाऱ्या पाण्यात बुडी मारून खाली गेला. मी माझ्या सोबत्यांसह नौकांकडे गेलो. चालत असता माझ्या स्वतःच्या विचारांच्या कृष्णरात्रीत मी जणू हरवून गेलो होतो. पाण्याच्या कडेला असलेल्या माझ्या नौकेपाशी परत येऊन आम्ही सार्यभोजनाला बसलो. रात्रीचा गूढ रहस्यमय अंधकार आमच्यावर उतरला आणि फेसाळ लाटांचे आघात खाणाऱ्या किनाऱ्यावर आम्ही झोपण्यास पहुडलो.

उषेच्या पहिल्या गुलाबी प्रकाशात आम्ही कामाला लागलो आणि आमचे नौकादल उत्तम खाऱ्या पाण्यावर ओढून घेतले. नौकापृष्ठांवर डोलकाठ्या नि शिडे चढवली आणि नौका सज्ज केल्या. मग नाविक चढून आले, बाकांवर त्यांनी आपल्या जागा घेतल्या आणि घूसर लाटांवर वल्ही मारली. आणि असा मी आकाशीच्या जलाने पोसलेल्या नाइलच्या जलौघाप्रत परत येऊन नौका नांगरल्या, उचित विधिवत् बलिदाने दिली आणि अमर्त्य देवांना शांत केल्यावर अँगॅमेन्तॉनच्या शाश्वत स्मृतीप्रीत्यर्थ एक मृत्तिकाचय बांधला. हे सर्व झाल्यानंतर मी स्वगृहाकडे निघालो, आणि अमरांनी मला अनुकूल वारा पाठवून सत्वर माझ्या प्रिय भूमीप्रत परत आणले.

आणि आता माझ्या मित्रा, माझ्या प्रासादात आणखी काही काळ राहण्याचे मी तुला आमंत्रण देतो. बारा एक दिवस रहा, नि मग योग्य त्या इतमामाने मी तुझे पाठवणी करीन. माझ्याकडून तुला अति शोभिवंत देणग्या मिळतील—तीन घोडे नि एक उत्तम रथ. त्याशिवाय त्याबरोबरच मी तुला एक सुंदर चषक देईन; त्यातून अमरदेवांना तू अर्घ्य देशील तेव्हा जन्मभर माझी आठवण तुला होत राहील.

तेलेमॅकस नेहमीच्या शहाणपणाने बोलला, “महाराज, दीर्घकाल अभ्यागत म्हणून राहण्याचा आमहू कृपा करून मला करू नये. हे खरे की, आपले वृत्तांत नि संभाषण मला इतका आनंद देतात की, सहज वर्षभर आपणापाशी राहिलो तरी मी इथाकासाठी किंवा स्वकीयांसाठी कधी गृहविरहात होणार नाही. पण मला आशंका वाटते की, पवित्र पायलांसमध्ये माझे मित्र माझी वाट पाहून आधीच कंटाळले असतील, नि आता आपण तर मला मुक्काम वाढवायला सांगत आहात. आता जी देणगी आपण मला देऊ करीत आहात ती कृपया सहज प्रवासात वाहून नेता येईल अशा स्मृति-चिन्हाची करावी. घोडे मी इथाकाला नेणार नाही; त्यापेक्षा ते येथेच आपल्या तबेल्यांना शोभा देण्यासाठी ठेवणे मला बरे वाटते. कारण आपले राज्य एक विस्तृत मैदान आहे; येथे त्रिपर्ण तृणे भरपूर उगवतात नि सुगंधी कंदमुळे, तसाच गहू,

राय-धान्य आणि हंद कणसाचे शुभ्रयव अशी धान्येही उपलब्ध आहेत. उलट इथाकात घोड्यांना रपेट करण्यास जागा नाही, किंवा तृणक्षेत्रेही मुळीच नाहीत. ती बकऱ्यांची चराऊ कुरणे असलेली भूमी, घोडे पोसले जातात अशा प्रदेशाहून अधिक आकर्षक खरी. पण समुद्राकडे उतरत जाणाऱ्या बेटांपैकी तृणभूमीने समृद्ध आणि घोडे हाकता येण्यासारखे असे कुठलेच नाही नि इथाका तर मुळीच नाही.”

या भाषणाने युद्धवीर मेनेलॉसच्या मुखावर स्मित आले. त्याने तेलेमॅकसची पाठ थोपटून अत्यंत मित्रभावनेने उत्तर दिले, “प्रिय किशोरा, तुझ्या बोलण्याची पद्धत मला आवडते. तुझ्या नसात योग्य तेच रक्त आहे, हे दिसून येते. ठीक आहे, माझे औदार्य वेगळा आकार घेईल; ते सहज करता येईल. माझ्या प्रासादात असलेल्या अमोल वस्तुसंग्रहातली सर्वांत सुंदर नि सर्वांत मूल्यवान वस्तू तुला मिळेल. मी तुला घडीव धातूचे एक मिश्रणपात्र देईन; ते भरणेच चांदीचे असून वरती सभोवती त्याला सोन्याची कड आहे, नि स्वतः हेफीस्तसने ते बनवले होते. स्वदेशी परत येण्याच्या प्रवासात मी साधनांच्या नृपतीकडे उतरलो असता त्या माझ्या राजमित्राने ते मला दिले. तोच उपाहार तू स्वीकारावास अशी माझी इच्छा आहे.”

हे त्याचे बोलणे चालू असता, त्या थोर राजाच्या प्रासादात अभ्यागत येण्यास सुरुवात झाली. त्यांनी स्वतःची मेंढरे हाकीत आणली, आणि त्यांना उल्लसित करणार होते ते मद्यही; त्यांचे रोट त्यांच्या घष्टपुष्ट बायकांनी पाठवले होते. मेनेलॉसच्या सभामंडपात भोजनोत्सवाची तयारी त्यांनी केली ती अशी.

दरम्यान ओदिससच्या प्रासादापुढे ते विवाहेच्छ त्यांच्या नेहमीच्या बेदरकारपणे वलय-क्षेपण आणि भालाफेक अशा खेळांनी आपली करमणूक करून घेत होते; त्या सपाट केलेल्या जागेवर त्यांच्या क्रीडा चाललेल्या पूर्वी आपण पाहिल्याच आहेत. त्या टोळीतले सर्वांत धीट, उत्साहमूर्ती आणि सर्वमान्य पुढारी असणारे अँतिनस नि राजकुमार यूरिर्मॅकस हे एका बाजूस बसले होते; तेवढ्यात फ्रोनिअसपुत्र नोएमाँन त्यांच्यापाशी येऊन अँतिनसला विचारू लागला,—

“रेताड पायलॉसहून तेलेमॅकस परत केव्हा येत आहे याची आपल्याला कल्पना आहे की काहीच माहिती नाही? तो माझी नौका घेऊन गेला आहे, नि मला तिची गरज पडणार आहे; समुद्र ओलांडून मला एलिसला जायचे आहे; तेथे शेते मोठाली आहेत नि मी तेथे बारा घोड्या ठेवल्या आहेत. त्यांना खेचरे झालेली असून ती अजून अंगावरच पीत आहेत; त्यांना पुढे सोपवावयाच्या कामासाठी त्यांना अजून माणसाळवून तयार केलेली नाहीत. त्यांच्यापैकी एक हाकून आणून शिकवायचे आहे मला.”

त्याची बातमी ऐकून ते मनात गडबडून गेले; कारण तेलेमॅकस पायलॉसला गेला याची त्यांना कल्पना नव्हती; त्यांना वाटत होते की, तो जवळपास कोठे तरी शेतावर असेल—कदाचित मेंढ्यांच्या कळपात किंवा डुक्कर हाक्यांजवळ. तेव्हा आता नोएमाँनलाच प्रश्न विचारण्याची पाळी अँतिनसवर आली व तो म्हणाला, “खरे काय ते मला हवे आहे. तो केव्हा निघाला नि कोण जवान त्याच्याबरोबर गेले ?

त्याने गावांतून लोक निवडले की, आपल्या दासातून नि सेवकांतून नाविक जमवले ? त्याला ते सहज करता आले असेल आणि आणखी एका गोष्टीचा उलगडा मला केला पाहिजे, तेव्हा काळजीपूर्वक उत्तर दे. त्याने जबरदस्ती करून तुझ्या इच्छेविरुद्ध तुझी नौका नेली की तू त्याला काहीतरी थापेबाजी करू देऊन ती घेऊन जाऊ दिलीस ?”

नोएमाँन म्हणाला, “मी आपखुषीने ती त्याला दिली. मनात इतकी चिंता असणाऱ्या त्याच्यासारख्या प्रतिष्ठेच्या माणसाने मदत मागितल्यावर कोणीही मनुष्य काय करील ? त्याला नाही म्हणणे फार कठीण होईल. त्याच्याबरोबर गेलेल्या जवानांबद्दल म्हणाल तर गावातले सर्वोत्तम असे ते लोक आहेत. अर्थात आपल्या खालोखाल सेनानायक म्हणून त्यांच्याकडे मेन्तॉर होता. मी त्याला नावेवर चढताना पाहिला—त्याला किंवा एखाद्या देवाला,—कसेही असो,—हुवेहूव त्याच्यासारखा होता तो आणि त्यामुळेच मी बुचकळ्यात पडलो आहे. त्या भल्या मेन्तॉरला मी कालच उजाडता इथे पाहिले. तरीपण त्या रात्री तो नक्कीच पायलांसला जाण्यासाठी माझ्या नौकेवर चढला.”

हे बोलून नोएमाँन आपल्या पित्याच्या घराकडे निघून गेला नि दोघे सरदार चिडून धुमसत मागे राहिले. त्यांनी बाकिच्यांना भोवताली बसवून त्यांचे खेळ थांबवायला लावले, आणि अंतिनसने नेहमीच्या वाकपाटवाने व्याख्यान झाडून आपल्या चंडप्रकोपाला वाट फोडून दिली. त्या माणसाचे हृदय कृष्णधोभाने खदखदत होते, आणि त्याचे नेत्र ज्वालाप्रासारखे जळजळीत झाले होते.

“नरकात जावो सारे !” तो ओरडला. “काय ही मयूरी तेलेमॅकसची खुबीदार डाव खेळण्याची ! जी सफर होऊच नये म्हणून आम्ही विडा उचलला होता, तिच्यावर हा खुशाल चालू लागतो,—आम्ही सगळे विरुद्ध असताना—गावातले निवडक जवान उचलून हा कालचा कारटा त्यांना आपली नौका पाण्यावर घालायला लावतो ! तो पोऱ्या हळूहळू आपल्याभोवती कटकट लावणार आहे. जर देवांनी कृपाळू होऊन वेळीच, तो फार मोठा व्हायच्या आत, त्याचे पंख कातरले नाहीत तर ! हरकत नाही, मला एक द्रुतगती नौका नि वीस नाविक द्या ; म्हणजे मी इथाका आणि सॅमाँस टेकड्यांदरम्यानच्या सामुद्रधुनीत दवा धरून बसेन नि तो परत येताना त्याला पकडीन, आणि बापाच्या शोधासाठीच्या त्याच्या या समुद्रप्रवासाचा शेवट भयानक होईल !”

त्याच्या या बेताचे स्वागत करून इतरही त्यात सामील झाले. सर्व काही ठरल्यावर ते उठून राजवाड्याच्या आत गेले.

पण पेनिलॉपीला तिची अभिलाषा धरणाऱ्यांच्या शिजत असलेल्या या कटाची कुणकुण लागण्यास वेळ लागला नाही. घोषक मेदाँनने तिला ही बातमी दिली ; कारण ते प्रांगणात एकत्र येऊन मसलत करीत असताना त्याने बाहेर उभा राहून त्यांचे सगळे बोलणे चोरून ऐकले होते. तो थेट प्रासादातून पार पेनिलॉपीला सारे सांगण्यास गेला, आणि तिच्या महालात प्रवेश करताना तिने त्याला हटकले. तिने विचारले,—

“घोषका, तरुण सरदारांनी तुझ्याबरोबर काय निरोप पाठवला आहे ? ओदिसस राजाच्या दासींनी आपली कामे टाकून त्यांच्यासाठी मिष्टान्न भोजनाची तयारी करावी

म्हणून? छे! त्यांचे प्रियाराधन नि भोवती घोटाळत राहण्याची तऱ्हा, या गोष्टींचा मला किती वीट आला आहे! मला जर त्यांना थांबवता आले असते, तर पुन्हा कधीही या वाडघात त्यांची मेजवानी झडली नसती! होय, दिवसामागून दिवस रोज येऊन आमची कोठी नि माझ्या काटकसरी मुलाची मालमत्ता लुण्ठारी तुमची ती सबंध टोळी! मला वाटते कित्येक वर्षांपूर्वी तुम्ही लहान मुले होता नि तुमच्या वडिलांनी, ओदिससने, त्यांना कसे बागवले ते सांगितले तेव्हा तुम्ही कधी लक्षच दिले नसेल—त्या राजाचा कधीही कठोर शब्द नाही, कधीही येथील एका माणसावर-देखील कुठला अन्याय नाही. राजेलोकांच्या नेहमीच्या नमुन्यापेक्षा किती वेगळा! ते म्हणजे एका माणसावर कृपा तर दुसऱ्याला पीडा करणारे; उलट ओदिससने कधीही कोणाही जीवाचे वाईट केले नाही. त्याच्या आठवणीने तुमचे सत्यस्वरूप नि नादानपणा मात्र उघडकीस येतो आणि पूर्वी दाखविलेला चांगुलपणा माणसे किती सहज विसरून जातात ते सिद्ध होते.”

अंगी मुळीच दुष्टपणा नसलेला मेदाँन म्हणाला, “माझ्या राणीजी, आम्हाला तापदायक असणाऱ्या गोष्टीतली सर्वांत वाईट ही असती तरी बरे होते! तुमचे लक्ष्मण याहून फार मोठ्या नि जास्त घोर पापकर्माचा ब्युह रचीत आहेत. देव करो नि त्यांना यश न मिळो! तेलेमॅकस त्याच्या या मोहिमेवरून स्वदेशी परत येत असता त्याचा खून करण्यास ते सगळे टपलेले आहेत. कारण आपणांस मी सांगणे जरूर आहे की पित्याबद्दलची नातमी काढण्यासाठी तो पायलॉस नि लॅकेदीमॉनला गेला आहे.”

हे ऐकून पेनिलॉपीचे गुडघे लटपटले आणि हृदय विव्हेळ झाले. पुष्कळ वेळपर्यंत तिला बोलणे अशक्य झाले. तिचे डोळे पाण्याने भरले; शब्द तिच्या घशात अडकले. शेवटी ती सावरली नि त्याला काहीतरी उत्तर देऊ शकली.

“पण मला सांग घोषका, माझा मुलगा का गेला आहे? समुद्राचे प्रचंड विस्तार पार करायला नाविक, रथांसारख्या जोरजोराने हाकीत ज्या नौका नेतात, त्यांच्यावर जाण्याचे धाडस करण्याची त्याला काहीएक जरूर नव्हती. स्वतःचे नावसुद्धा जगत विस्मृत व्हावे अशी त्याची इच्छा आहे का?”

चतुर मेदाँनने उत्तर दिले, “मला माहीत नाही. हा पायलॉसचा प्रवास कोणी देवाने त्याला सुचवला की त्याच्या स्वतःच्या भावनांनी; पण त्याचा हेतू होता पित्याच्या पुनरागमनावद्दल माहिती काढण्याचा; ती न मिळाल्यास त्याचे अखेर काय झाले ते जाणण्याचा.”

राजवाड्यातून मेदाँन निघून गेला. पण व्याकूळ करणाऱ्या दुःखाने पेनिलॉपी भारावून गेली. तिच्या महालातल्या अनेक उच्चासनांपैकी एखाद्यावर बसण्याची देखील उमेद तिला नव्हती; आपल्या सुंदर मंदिराच्या दारातच ती कटू अश्रू गाळीत बसली. आणि तिच्या परिवारातल्या साऱ्या लहानघोर दासी तिच्याभोवती स्फुंदत उभ्या राहिल्या.

हुंदके देत देत ती म्हणाली “एका माझ्या सख्यांनो, माझ्याहून जिला झ्यूसने जास्त वाईट बागवले असेल अशी माझ्या काळातली एक तरी बाई आहे का? कित्येक वर्षांपूर्वी मला एक पती होता; आमच्या वंशातला सर्वोत्तम नि सर्वांत शूर,

सिंहहृदयी पुरुष, हेलासपासून आँगोसच्या अंतर्भागापर्यंत विख्यात. तो पती मी गमावला आहे; आणि आता माझा प्रिय पुत्र घरातून एक अक्षरही न बोलता अदृश्य होतो! तो गेला आहे हे मला कोणी सांगितलेसुद्धा नाही; तुम्हाला ते पुरे ठाऊक असेल तरी तुम्हीदेखील सांगितले नाहीत. तो जेव्हा आपल्या मोठ्या काळ्या नौकेकडे गेला तेव्हा मला झोपेतून उठवायचेसुद्धा तुम्हाला सुचले नाही हा तुमचा सर्वांचा केवढा निर्दयपणा! कारण हा प्रवास करणे त्याच्या मनात आहे हे मला कळले असते तर, मी शपथेवर सांगते की, त्याला जाण्याची कितीही उत्कंठा असती तरी तो राहिला असता, नाहीतर घरी मला मेलेली सोडून गेला असता. पण आता तुमच्यातली एकजण लौकर जा नि माझ्या जुन्या सेवकाला, दोलिअसला, बोलावून आणा; मी इथे आले तेव्हा माझ्या पित्याने तो माझ्याबरोबर दिला होता नि आता तो माझी फळवाग राखित असतो. 'तो थेट लेअर्तिझकडे जाईल, नि त्याच्याजवळ बसून त्याला सारा वृत्तांत सांगेल. कदाचित लेअर्तिझला काही युक्ती सुचेल, आणि त्याचा नि ओदिससचा राजवंश पुसुनच टाकण्यास उत्सुक दिसणाऱ्या या लोकांची विनवणी करायला तो आपल्या निवृत्तीस्थानाबाहेर येईल."

मायाळ वृद्ध दाई युरिक्लिआ म्हणाली, "प्रिय देवी, आपण मला निष्ठुर सुरीने ठार मारलेत किंवा शांततेने जगू दिलेत, तरी आता मला गप्प बसवत नाही! मला सर्व प्रकार माहित होता. रोट, मद्य नि त्याने जे मागितले ते सगळे त्याला देणारी मीच! पण त्याने मला गंभीर वचन द्यायला लावले की बारा दिवस किंवा आपणांस स्वतःलाच तो नाही हे लक्षात येऊन तो निघून गेला आहे हे कळेपर्यंत ही गोष्ट मी तुम्हाला सांगायची नाही. आसवांनी आपले सुंदर गाल मलिन व्हायला त्याला नको होते.

चला, तोंड नि हातपाय धुऊन दुसरी वस्त्रे परिधान करा. मग वर आपल्या परिचारिकांसह आपल्या महालात जाऊन झ्यूसकन्ये अँथीनीची प्रार्थना करा. ती अजूनही मृत्यूच्या दाटांतूनसुद्धा त्याला वाचवील. आणि आता आधीच पुरेशा चिंता असणाऱ्या माझ्यासारख्या एका वृद्ध माणसाला त्रास देऊ नका! संतुष्ट देव लेअर्तिझच्या वंशाची धृणा करीत असतील यावर माझा विश्वास बसत नाही. हे उंच उंच सभामंडप व पलीकडची ती समृद्ध शेते यांच्या स्वामित्वाला त्या वंशाचा एक कोणीतरी नेहमी उरलेच ही माझी खात्री आहे."

याप्रमाणे युरिक्लिआने राणीची समजूत घालून तिचे हृदके थांबविले आणि डोळ्यांतले अश्रू पुसले. तेव्हा अंगप्रक्षालन करून वस्त्रे बदलल्यानंतर पेनिलॉपी वरच्या मजल्यावर परिचारिकांसह आपल्या महालात गेली, आणि यज्ञीय धान्यांनी टोपली भरून तिने अँथीनीची प्रार्थना केली,—

"अनिद्राशील फलकधारिणी झ्यूसकन्ये, माझी प्रार्थना ऐक! जर कधी ओदिससने सुवृद्धपणे तुझ्याप्रीत्यर्थ कालवडीच्या पुष्ट मांड्यांचे वा मेंढ्यांचे हवन त्याच्या सभामंडपात केले असेल, तर त्याच्या उपायनांची आता आठवण कर; माझ्यासाठी माझा प्रिय पुत्र वाचव, नि या दुरात्म्यांकडून होणाऱ्या अत्याचारांपासून त्याचे रक्षण कर."

प्रार्थनेच्या शेवटी तिने एक आतं स्वर काढला. देवीने तिची विज्ञप्ती ऐकली. त्याचवेळी छायाव्याप्त सभामंडपात लम्बेच्छूमध्ये मोठा गोंगाट झाला.

त्यांच्यातला एक टोळभैरव ओरडला, “मला नक्कीच वाटते की आपली अति-प्रियाराधित राणी आपल्यासाठी लगीनसोहळा साजरा करणार! तिच्या गावीही नाही की तिच्या पोराच्या मरणाची तयारी झालेली आहे ! ”

अशी त्यांची वढाईखोरी होती; पण खरोखर परिस्थिती काय होती याची थोडीही अटकळ नव्हती ती त्यांनाच. तथापि अतिनसने उठून त्यांना चूप केले.

तो ओरडला, “अरे मूर्खानो ! या फुशारक्या आता मुळीच नकोत, नाहीतर कुणीतरी आत जाऊन बडबडेल. आता तुमची तोंडे बंद ठेवा नि आपापल्या दिशेने चालू लागा. आपण सगळ्यांनी मान्य केलेला वेत तुम्हाला माहीत आहे तो पार पाडू या.”

आणखी वाटाघाट न करता त्याने वीस सर्वांत चांगले लोक निवडले आणि ते सर्व समुद्रकाठी त्यांच्या नौकेकडे गेले. तेथे प्रथम त्यांनी ती कृष्णनौका खोल पाण्यात ढकलली. आणि सफेत शीड पसरले. दरम्यान त्यांच्या उत्सुक वीर-शिलेदारांनी त्यांची चिलखते आणली. बोट पाण्यावर दूर काढून नांगरून ते परत किनाऱ्यावर आले नि सायंभोजन करून संध्याकाळ होण्याची वाट पाहू लागले.

पण धोरणी पेनिलॉपी आपल्या वरच्या मजल्यावरील मंदिरात पडून राहिली; अन्नाचा कणही न घेता उपास करीत असता तिच्या मनात तर्क चालले होते की आपला निरागस पुत्र मरणापासून बचावणार, की तिच्यासाठी आसक्त असणाऱ्या त्या मदोन्मत्तांना बळी पडणार ! रान उठविणारांनी वेढले गेले आहेत हे पाहून, ते हळूच जवळ येत असता, भयग्रस्त असा उभा राहणाऱ्या सिंहाच्या मनातल्याप्रमाणे तिच्या मनातून आशंका नि भीती यांचा पाठलाग चालला होता. पण शेवटी एका सुखावह पेंगेच्या आधीन होऊन तिने स्वतःला निद्रेत निमग्न होऊ दिले आणि तिची सर्व अंगे विश्रांत झाली.

पुन्हा एकदा चमकत्या डोळ्यांच्या अंथनीने प्रसंग साधून साह्य दिले. आयकॅरिअस राजाची दुसरी एक मुलगी इफथिमी नामक होती; तिने युमेलसशी लग्न करून फेरीमध्ये वास्तव्य ठेवले होते. देवीने आता हुबेहूब तिच्यासारखी आभासाकृती निर्माण करून दुःखी आणि रुदनशील राणीला अधिक खेद नि अश्रुपुरांपासून वाचविण्यास ओदिससच्या प्रासादात पाठविली. ती छायामूर्ती राणीच्या शय्यागारात दाराच्या खिटीला असलेल्या पट्टीवाटे शिरली, मंचकाच्या उशागती उभी राहिली आणि तिला म्हणाली,—

“पेनिलॉपी, दुःखाने थकून जाऊन तुला झोप लागली आहे का ? मी तुला आश्वासन देते की स्वतःइतके सुखासीन जीवन कंठणाऱ्या देवांचा हेतू तू इतकी कष्टी असावीस असा नाही; कारण तुझा मुलगा सुखरूप घरी परतावा हे ठरलेले आहे. त्या पोराशी त्यांचे कसलेच भांडण नाही.”

स्वप्नांच्या दारातून आपल्या मधुर निद्रेमधून पेनिलॉपीने उलट प्रश्न केला, “भगिनी, कोणत्या कारणाने तू इथे आलीस? तू इतकी दूर राहात असल्यामुळे इथे आमच्यात तुला पाहायची आम्हाला सवय नाही. मग तुला असे वाटते तर, की मी माझी दुःखे आणि मनाला नि हृदयाला वेदनेपासून विसावा न देणाऱ्या या साऱ्या चिंता विसरून जावे? जणू आमच्या कुळातला सर्वोत्तम नि शूरश्रेष्ठ, हेलासपासून ऑगसिच्या अंतर्भागापर्यंत विख्यात, असा माझा सिंहहृदय पती मी लग्न करून मग गमावला नाही! आणि आता माझा प्रिय पुत्र—त्याच्यासारखे युद्धाला किंवा वादविवादांला अप्रशिक्षित असलेले एक लहान पोर,—ज्याच्यासाठी त्याच्या पित्यापेक्षाही अधिक शोक मी करते, तो एका मोठ्या नौकेतून जलप्रवासाला गेला आहे. तो जेथे गेला आहे तेथे लोक त्याला काय करतील किंवा समुद्रावर त्याला काय होईल हा मी विचार करू लागते, तेव्हा त्याच्यासाठी काळजीने मला कापरे भरते. त्याच्याविरुद्ध कारस्थान करणारे आणि तो परत घरी येण्याआधी त्याच्या रक्ताचा घोट घेण्यासाठी तहानलेले कितीतरी त्याचे शत्रू आहेत!”

त्या अस्पष्ट आकृतीने उत्तर दिले, “धैर्य धर, नि या अनावर भयांवर मात कर. कोणीही माणसाने ज्या सोबतीसाठी प्रार्थना करावी अशा सोबतीने तो गेला आहे—सर्व शक्तीसह पॅलास अँधीनी त्याच्याबरोबर आहे आणि तिनेच तुझ्या दुःखाची दया आल्यामुळे हा संदेश तुला देण्यासाठी मला इथे पाठविले आहे.”

पण चाणाक्ष पेनिलॉपीच्या शंका संपल्या नव्हत्या. तिने विचारले, “जर खरो-खरच तू देवांश आहेस नि देवाचा आवाज ऐकला आहेस, तर मी तुझ्यापाशी याचना करते, की मुलाच्या त्या सुखास अंतरलेल्या पित्याबद्दलही मला सांग. तो कोठे तरी जिवंत असून अजून सूर्यप्रकाश पाहू शकत आहे, की एव्हाना मरण पावला असून अघोलोकी हेदिशच्या सभामंडपात आहे?”

ती छायामुक्ताकृती म्हणाली, “ओदिसस जिवंत की मृत—याबद्दल मी तुला काही वृत्तांत देऊ शकत नाही आणि रिकामे शब्द बडबडण्याने काही निष्पन्न होत नाही.”

असे बोलून ते आभासचित्र दाराच्या चौकटीच्या खिटीजवळून निसटले नि बाहेरच्या वायूत लुप्त झाले. पण आयकॅरिअसकन्या दचकून जागी झाली आणि पूर्वरात्रीतून तिच्याकडे वाहत आलेल्या या स्वप्नाच्या स्पष्टतेतून तिला सात्वनाची एक सुखद भावना जाणवली.

दरम्यान तिचे विवाहेच्छू नौकारूढ झाले होते आणि खुल्या समुद्रावर तेलेंमॅकसच्या वघाचा हेतू मनात धरून संचार करीत होते. उघड्या सामुद्रधुनीत इथाका आणि सॅमॉसचा खडबडीत किनारा यांच्या मधोमध अँस्तेरिस हे खडकाळ बेट आहे; ते लहान असले तरी नौकांना द्विमुखी आश्रयस्थान देऊ शकते. याच ठिकाणी त्या अँकॅअन सरदारांनी तेलेंमॅकससाठी दवा धरून राहण्याचा डाव मांडला.

□ □

सर्ग ५

कॉलिप्सो

अमरांना आणि मानवांना दिनप्रकाश आणण्यासाठी, तिथोनस देवाच्या शेजारी जेथे ती निद्रा घेते त्या शय्येवरून जेव्हा उपा उठली, तेव्हा देव सभेत बसले होते आणि त्यांच्यातला सर्वश्रेष्ठ मेघगर्जनाकारी झ्यूस तेथे आला. कॉलिप्सोच्या निवासातील ओदिससचा बंदिवास अंथीनीच्या हृदयास भारभूत झाला होता नि आता तिने त्याच्या दुर्दैवाची कहाणी देवांच्या मनात पुनःस्मृत करून दिली. ती म्हणाली,—

“तात झ्यूस, आणि अमर असे तुम्ही इतर सुखी देव हो, मी अशा निष्कर्षाप्रत आले आहे की, दयाळुत्व, औदार्य आणि न्याय ही उद्दिष्टे अतःपर कोणीही राज-दंडधारी पुरुषांची असू नयेत. खरे तर त्याने—अत्याचारांत नि अन्यायी कृत्यांत आपला वेळ कारणी लावला तरी काही विघडणार नाही. त्या प्रशंसनीय राजाकडे, ओदिसस-कडेच पहा! एकेकाळी प्रेमळ पित्यासारखे त्याने ज्यांच्यावर राज्य केले त्या प्रजेपैकी कोणीही त्याचा एकदामुद्धा विचार करीत नाही. नव्हे, एका बेटावर दुःखाने झुरत तो उपेक्षितच पडला आहे! कॉलिप्सो या अप्सरेच्या कचाटघात तो आहे, नि तो तेथेच राहिल ही खबरदारी ती घेत आहे. अर्थात काही झाले तरी तो इथाकाला पोहोचू शकेल हे शक्यच नाही. कारण समुद्रपार इतक्या दूर त्याला घेऊन जायला त्याच्याकडे ना नौका ना नाविक संघ. दरम्यान त्याचा प्रिय पुत्र पित्याची खबर मिळविण्यासाठी पवित्र पायलॉसला नि धन्य लॅकेदीमॉनला गेला आहे आणि त्याच्या परतीच्या वाटेवर त्याचा जीव घेण्याचा लोकांचा हेतू आहे.”

मेघसंग्राहकाने उत्तर दिले, “माझ्या बाळे, तुझ्याकडून असे शब्द ऐकेन असे मला कधीच वाटले नव्हते. त्या सर्व प्रकरणांची योजना तूच केली नव्हतीस का? ओदिससने परत येऊन त्या लोकांशी हिशेब चुकता करावा ही तुझीच कल्पना नव्हती का? तेलेमॅकसबद्दल म्हणशील तर त्याला संभाळण्यास तू पुरेशी समर्थ आहेस; त्याला इथाकाला सुखरूप नि घडपणे परत आणायला तू आपले नैपुण्य कामी लाव, आणि त्या विवाहेच्छूंना काहीच साधल्याविना परत स्वदेशाकडे नौकापर्यटन करू दे.”

आता झ्यूस त्याचा पुत्र हर्मिझ याजकडे वळून म्हणाला, “हर्मिझ, आमचा दूत या तुझ्या अधिकाराने त्या नाजूक अप्सरेला आमचा अंतिम निर्णय जाऊन सांग. ओदिससने पुरेसे सोसले आहे. आणि आता त्याने स्वदेशी जाण्यास निघाले पाहिजे. त्या प्रवासात त्याच्या मदतीस देवही मिळणार नाहीत किंवा माणसेही. स्वतः तयार केलेल्या नौकेतून त्याला तो खडतर प्रवास करावा लागेल; आणि विसाव्या दिवशी

तो आमचे नातलग जे फिअॅसिअन्स यांच्या घेरी या समृद्ध देशाला पोहोचेल; ते त्याला हार्दिक आपुलकी दाखवून एखाद्या देवासारखे वागवतील. तेच त्याला नौकेने त्याच्या स्वतःच्या घरी पोहोचवतील आणि त्याला तांबे, सोने नि विणलेल्या मालाच्या इतक्या राशी देतील की, जरी तो दुखापत न होता जिंकलेल्या लुटीचा आपला हिस्सा त्रायहून परत आणता, तरी तो त्या संपत्तीइतका कधीच न भरता, तो आपल्या मायभूमीला कसा पोहोचणार आहे आणि त्याच्या घराच्या उंच छताखाली पाऊल ठेवून पुन्हा आपल्या मित्रांना कसा भेटणार आहे याबद्दलचें विधिलिखित हे असे आहे!”

झ्यूस असे वोलला आणि त्याच्या राक्षसघ्न दूताने तात्काळ आज्ञापालन केले; पाण्यावरून किंवा असीम भूमीवरून त्याला वायुवेगाने नेणाऱ्या निष्कलंक सुवर्णाच्या सुंदर पादुका त्याने पायांखाली बांधल्या; आणि मानवांच्या डोळ्यांवर संमोहन टाकण्यास किंवा अतिगाढ निद्रेतून त्यांना जागे करण्यास इच्छेनुसार ज्याचा उपयोग तो करू शकतो असा दंड त्याने उचलला. तो हातात घेऊन त्या प्रबल राक्षसघ्नाने भरारी घेतली. वरच्या आकाशातून तो पाएॅरिअन पर्वतश्रेणीवर खाली आला आणि तेथून खाली सागरावर उड्डाण करून, म्हाबरे न काढलेल्या खोल पाण्याच्या उजाड आखातातून माशांचा पाठलाग करीत आपल्या पंखांची पिसे भिजवून घेणाऱ्या समुद्र-पक्ष्यासारखा लाटांना हलकेच किंचित स्पर्श करीत तो वेगाने चालला. अखेर ओजिगिया या अतिदूर बेटावर पोहोचून त्याने सागराच्या निळ्या पाण्यातून किनाऱ्यावर पाय ठेवला, आणि ती अप्सरा जेथे राहत होती त्या मोठ्या गुहेत पोहोचेपर्यंत तो चालत गेला. ती चारकुन्तला घरीच असलेली त्याला दिसली. अग्निकुंडात मोठा जाळ झालेला होता आणि फोडलेल्या ज्युनिपर नि सीडार लाकडांच्या ओड्यांच्या ज्वलनाचा सुगंध बेटावर दूरवर वाहत जात होता. आतील बाजूस मागावर विणीत आपला सोन्याचा धोटा इकडून तिकडे हलवीत ती मधुर स्वराने गायन करीत होती. आल्डर, अॅस्पेन आणि सुवासिक सायप्रस झुडपांनी बहरलेल्या वाटिकेचा निवाराने त्या गुहेला लाभला होता आणि त्या वाटिकेत पराच्छादित पक्षी, सशग उलूक, श्येन, वाचाळ चफ अशा समुद्रजीवी सागरतटीय पक्ष्यांनी घरटी केली होती. त्यांच्या रोजच्या दिनक्रमात त्यांना सागरावर उतरावे लागे. गुहेच्या अगदी मुखापाशीच लोंबणारी एक उद्यान-द्राक्षवेल चौफेर सैरावैरा पसरली होती व तिला पक्व द्राक्षांचे मोठाले घड लागले होते; त्याचप्रमाणे चार वेगवेगळ्या पण जवळच्या झऱ्यांतून स्फटिकासारख्या पाण्याचे चार ओहोळ बळवून इतस्ततः फिरवले होते, आणि दोन्ही बाजूंच्या मृदु तृणक्षेत्रात आइरिस नि पार्लॅ जोमाने वाढल्या होत्या. खरोखर ते स्थान एखाद्या अमर अस्यागताने देखील थांबून विस्मयाने नि आनंदाने पाहत राहावे असे होते.

देवांच्या दूताने स्तब्ध उभे राहून ते दृश्य पाहिले. त्याच्या सर्व सौंदर्याचा सुखानुभव घेतल्यानंतर तो त्या भव्य गुहेत गेला. कॅलिप्सो स्वतःही देवीच होती; तिने दृष्टी उचलून त्याची मुद्रा पाहताक्षणीच त्याला ओळखले, कारण निवास देवलोकापासून कितीही दूर असला तरी अमरदेवांपैकी कोणीही त्याच्या बांधवांना अपरिचित नसतो. राजा ओदिसस मात्र हर्मिझला त्या गुहेत आढळला नाही, कारण तो किनाऱ्यावर त्याच्या नेहमीच्या ठिकाणी हताश असा बसला होता; आसवे, सुस्कारे आणि हृदयवेदना

यांनी तो स्वतःला व्यथित करित होता आणि ओघळत्या डोळ्यांनी समुद्रापार पाहत राहिला होता.

दिव्यासारा कॅलिप्सोने एका चकचकीत पीठावर बसण्यास हॅमिझला आवाहन केले आणि त्या अभ्यागताला प्रश्न केला, "हॅमिझ, तुझ्या सुवर्णदंडासह तुला इकडे यायला काय कारण झाले? पूर्वी तुझ्या भेटी थोड्याच झाल्या, तरी तू सन्मान्य नि स्वागताहून अभ्यागत आहेस. तुझ्या मनात काय आहे ते तू मला सांग, जर मला करण्याजोगे असले, आणि करण्यास अगदीच अशक्य नसले, तर तू मला सांगशील ते मी आनंदाने करीन. पण अगोदर माझ्यामागे आत चल आणि मला तुझे आदरातिथ्य करू दे."

आता त्या देवतेने उपाहार-फलकावर थोडे अन्न ठेवले, फलक ओढून अतिथीच्या वाजूला ठेवला नि आरक्तवर्ण अमृतमिश्रित पेयाचा एक चषक त्याच्यासाठी भरला. जेव्हा त्याचे भोजन होऊन तो ताजातवाना झाला तेव्हा त्याने कॅलिप्सोच्या प्रश्नांची उत्तरे दिली,—

"एका अमराने दुसऱ्याला विचारावे तसे माझ्या इथे येण्याचे कारण तू मला विचारतेस. ठीक आहे, तुझी आज्ञाच आहे तर मी मोकळ्या मनाने सांगतो. झ्यूसने मला इकडे पाठविले, अन्यथा मी आलो नसतो. क्षारजलोदघीच्या अफाट विस्तारावरून वेगाने उड्डाण करून पार जाणे आपण होऊन कोण पसंत करील? अंतर कधी संपणारच नाही असे वाटत होते, नि मार्गावर एक नगरीही नाही, देवाला आकर्षक यज्ञबली देईल असा एकही मर्त्य जीव नाही! पण जेव्हा फलकधारी झ्यूस एखादी गोष्ट करण्याचे मनाने घेतो, तेव्हा त्याला अडवणे किंवा त्याच्या इच्छेप्रमाणे होऊ देण्याचे टाळणे, दुसऱ्या कोणत्याही देवाला शक्य नाही; आणि तो म्हणतो इथे तुझ्याकडे एक मानव आहे, त्याचा दुर्दैवाने पाठपुरावा केलेला आहे; नऊ वर्षे तटाभोवती लढत त्रायला वेढा देऊन, दहाव्या वर्षात त्या दुर्गाचा पाडाव नि लूट करून परत स्वदेशी जाण्यास निघालेल्या वीरांतल्या कोणापेक्षाही अधिक दुर्दशा या पुरुषाने भोगल्या आहेत. असे दिसते की परत प्रवासाला निघताना त्यांनी अंधीनी देवीचा अधिक्षेप केला, तेव्हा त्यांच्याविरुद्ध तिने सोसाट्याचे वादळ उठवले, नि समुद्रही खवळायला लावला. या मनुष्याचे एकूण एक सारे एकनिष्ठ अनुयायी गमावले, पण स्वतः त्याला वाच्यांनी नि लाटांनी यथाक्रम येथे आणले; आणि आता झ्यूस तुला सांगतो आहे की विलंब न लावता त्याची पाठवणी कर. त्याच्या सर्व मित्रांपासून दूर अशा या द्वीपावर जीवनाचा शेवट होण्याचे त्याच्या नशिवात लिहिलेले नाही. उलट त्याचे दैव असे आहे की अजून त्याचे मित्र त्याला भेटतील, तो स्वदेशी पोहोचेल आणि तो त्याच्या घराच्या उंच छताखाली पाऊल ठेवील."

भीतीने थरथरा कापत हे बोलणे देवी कॅलिप्सोने ऐकले. सांगणारा थांबला तेव्हा आपल्या मनातले तिने सांगितले; "तुम्ही देवमंडळी निष्पूर आहात; तुमच्यासारखे मत्सरी कोणी नाहीत; जरी लपवाछपवी न करता विधिवत पती म्हणून निवडून एखादी देवी मानवापाशी पत्नीभावाने राहिली तर ते तुम्हाला सहन होत नाही. आरक्तांगुली उपा जेव्हा ओरायनवर प्रेमासक्त झाली तेव्हाही तुम्ही असेच केलेत-

तुमचे स्वतःचे जीवन स्वास्थ्यपूर्ण म्हणून तिचे वागणे तुम्हाला खैर वाटले. आणि शेवटी पूतचारित्र्य आर्तमिस तिच्या सुवर्ण सिंहासनावरून उठली आणि आपल्या सौम्य शरानी आर्तिजिआत ओरायनवर हल्ला करून त्याला तिने ठार केले. तसेच पुन्हा, जेव्हा सुंदर देमेत्र प्रणयभावनेच्या आहारी जाऊन तिच्या प्रिय आर्एसिनच्या बाहुपाशात, तीनदा नांगरलेल्या पडिक शेतात रममाण झाली, तेव्हादेखील झ्यूसला ते कळायला उशीर लागला नाही, आणि त्याने आपल्या डोळे दिपविणाऱ्या प्रहाराने त्या मानवाचा जीव घेतला. आणि आता तोच दैवी रोष ओढवून घेण्याची पाळी माझ्यावर आली आहे, मी मर्त्य मानवाबरोबर राहते म्हणून;—त्या माणसाला मरणाच्या तावडीतून मी वाचविला, झ्यूसने विद्युत्पात करून भर मद्यश्यामल समुद्रावर त्याची नौका फोडली होती, त्याचे सारे लोक नष्ट झाले होते, वान्याने नि लाटांनी या द्वीपाकडे त्याला ढकलून आणला तेव्हा पालथ्या नौकेवर स्वार होऊन तो एकटा बाहूत चालला होता. मी बाहू पसळून मनमोकळेपणाने त्याचे स्वागत केले, पालनपोषण केले, त्याला अमरत्व नि चिरयौवन देण्याचीसुद्धा मला उमेद होती. पण आता त्याला निरोप द्यायचा! कारण झ्यूसच्या इच्छेला विरोध किंवा तिची टाळाटाळ कोणाही देवाला करता येत नाही. झ्यूसचा हट्टच त्याने जावे असा आहे, तर मग जाऊ दे त्याला या शून्य जलोदघीच्या पार! पण त्याने माझ्याकडून वाहतुकीची अपेक्षा करू नये. समुद्र ओलांडून इतक्या दूर त्याला पाठवण्यास माझ्यापाशी ना नौका, ना वल्ही, ना नाविक. तरी मी सद्भावनेने नि मोकळ्या मताने वचन देते की, त्याला सुखरूप इथाकाला पोहोचता येईल असे मार्गदर्शन मी त्याला करीन.”

“मग तू म्हणतेस त्याप्रमाणे त्याला तात्काळ पाठवून दे” हर्मिझ म्हणाला, “आणि झ्यूसचा राग ओढवून घेण्याचे टाळ; नाहीतर तो चिडेल नि तुला एक दिवस शिक्षा करील.” असे म्हणून राक्षसन्नाने निरोप घेतला.

अप्सरेने लगेच तिचा खानदानी पाहुणा शोधून काढला, कारण झ्यूसकडचा निरोप काही बहिऱ्या कानांवर पडला नव्हता! ओदिसस सागरतटाकी बसलेला तिला दिसला. अश्रूंनी त्याचे डोळे ओले झाले होते,—ते नेहमीच तसे असायचे. त्याला अंतरलेल्या घरासाठी त्याने ढाळलेल्या अश्रूंनी त्याचे जिणे त्यातल्या गोडीसह झरून जात होते. कारण अप्सरेपासून सुख लाभणे थांबल्याला पुष्कळ काळ लोटला होता. हे खरे की रात्री गुहेच्या निवाऱ्याखाली त्याला तिच्याशी एकशय्या करावी लागे—प्रियकर थंड तर स्त्री संगमोत्सुक अशा अवस्थेत. पण दिवसा तो आढळायचा खडकांवर किंवा रेंतीत बसून आसवे, विव्दळणे नि हृदयवेदना या प्रकारांनी स्वतःचे हाल करीत; वाहते डोळे त्या जलकांतारापार लावलेले!

ती सुंदर देवी येऊन आता त्याच्या शेजारी उभी राहिली. ती म्हणाली, “माझ्या दुःखी मित्रा, माझ्यापुरते सांगायचे तर या द्विपावर तुझ्या विपत्ती लांबवीत किंवा आणखी आयुष्य व्यर्थ घालवीत राहण्याची तुला काही गरज नाही. कारण हे बेट सोडून जायला मी तुला मनापासून मदत करण्यास तयार आहे. पण तुला उठून कामाला लागले पाहिजे. लाकडांसाठी काही उंच झाडे तोडून पाड, योग्य त्या हत्यारांनी एक मोठी नौका तयार कर; तिच्यात धूमावृत्त सागरपार तुला घेऊन जाईल इतक्या

उंचावर तक्तपोशी बसव. मी स्वतः रोट, पाणी नि आरक्त मद्य या साऱ्या तुझ्या आवडीच्या सामग्रीने नौका भरून देईन, तेव्हा तुला उपासमारीचे भय नको; आणि मी तुला वस्त्रप्रारवणेही देईन, तसाच अनुकूल वारा तुझ्यामागे पाठवीन, म्हणजे काही विघ्न न येता तुला स्वदेशाप्रत पोहोचता येईल—जर विशाल अंबराच्या देवांची कृपा असली तर,—कारण योजणे नि भवितव्यता ठरवणे या कामी माझ्यापेक्षा त्यांची सत्ता अधिक आहे.”

हे ऐकून धिप्पाड ओदिससचे अंग थरथरले, आणि मनात होते ते तो बोलला, “अशा नौकेत सर्व संकटांनी परिपूर्ण अशा भयानक समुद्रपार मी जावे, या तुझ्या सूचनेमागे माझी सुरक्षित वाहतूक हा काही खरा उद्देश नसावा, काही दुसराच हेतू तुझ्या मनात असावा! शीघ्रतम वेगाने जलमार्ग आक्रमणाच्या नौकादेखील ही संपाव्हा करित नाहीत—जरी स्वर्गीय वाऱ्यापेक्षा त्यांना अधिक प्रिय काही नसते तरी, तेव्हा मी सांगतो हे निश्चित समज की, तुझ्या सद्भावनेवर मला बिसंबून राहता येणार असले, तरच नौकेवर मी भरवशाने पाऊल ठेवीन. देवी, तू माझ्याविरुद्ध, काही नवाच उपद्रव देणारा कूट-संकल्प करणार नाहीस, अशी गंभीर शपथ घेण्याची तुझी तयारी आहे काय ?”

सुंदरी कॅलिप्सोने स्मितपूर्वक, हातांनी त्याचे अंग कुरवाळले. ती निषेधपूर्ण स्वराने म्हणाली, “ओदिसस, अशी गोष्ट बोलायला तुला सुचते तेव्हा तू खराच खलपुरुष आहेस म्हणायचा! तुझ्या स्वतःच्या मनाचा पाताळवंदीपणा यामुळे दिसतो. मग आता घन्य पुण्य देव जी सर्वश्रेष्ठ नि गंभीरतम शपथ घेतात ती घेऊन तुला मी सांगते की पृथ्वीवरचे विशाल आकाश आणि स्तिक्सची प्रवाही जलराशी साक्ष राहोत, की मी तुला अडचणीत आणायचा कुठलाही गुप्त वेत मनात ठेवलेला नाही; पण एवढाच विचार करते आहे की, तुझ्यासारख्या आपत्तीत जर मी सापडले तर स्वतःसाठी काय करित ! कारण काही झाले तरी न्याय्य काय याची साधारण कल्पना आहे मला, नि माझे हृदय तरी लोखंडाचा ठोकळा नाही ! अनुकंपा काय ते मला ठाऊक आहे.” एवढे बोलून ती दयाळू देवी त्वरित चालू लागली आणि त्याने तिच्यामागून गमन केले.

देवी आणि तो मानव एकाचवेळी तिच्या महान गुंफेपाशी पोहोचले आणि हर्मिझने जे पीठ नुकतेच सोडले होते त्यावरच तो बसला आणि अप्सरेने मत्स्यप्राणी ज्याचे अशनपान करतात ते सारे पदार्थ त्याच्या बाजूस ठेवले. मग ती स्वतः नृपातिवीच्या सन्मुख बसली; तिच्या दासींनी देवान्न आणि अमृत तिच्याजवळ ठेवले, आणि उभयतांनी आपापल्या पुढे मांडलेल्या मिष्टान्नांचा आस्वाद घेतला. अन्नपेयांनी दोघे संतुष्ट झाल्यानंतर देवी कॅलिप्सोने संभाषण पुन्हा सुरू केले,—

“तेव्हा माझ्या उदात्त आणि कल्पक महाराजा ओदिसस, तालकाळ स्वगृही जाण्यास नि तुझ्या प्रिय इथाकाला पोहोचण्यास तू कृतनिश्चयच आहेस तर ! ठीक आहे, तरीही मी तुला सुख चिंतिते. तथापि तुला थोडीशी जरी कल्पना असती की तुझ्या मातृभूमीला पोहोचण्याआधी अपेष्टांचे कसे पुरते माप तुझ्या पदरात पडणार आहे, तरी तू आहेस तेथून हल्लाच नसतास; इथे राहून माझ्या या घराचा वाटेकरी

झाला असतास आणि अमरत्व पावला असतास !—त्या तुझ्या बायकोला पाहण्यासाठी तू कितीही आतुर असलास तरी मला माहीत आहे, ती तुझ्या मनात कधी नाही असे नसतेच. आणि तरीही मी खात्रीपूर्वक सांगते की, तिच्यापेक्षा मी कूठल्याही प्रकारे, रूपाच्या किंवा बांध्याच्या बाबतीत उणी नाही; कारण मानवाने देवतेची चारुता नि स्वरूप अशा गुणांत स्पर्धा करणे खरोखरच अतीच विलोभनीय होईल !”

यावर चपलबुद्धी ओदिसस बोलला, “देवी, मी याचना करतो की माझ्या भावनां-बद्दल तू माझा राग करू नकोस. मलाही पुरते ठाऊक आहे की माझ्या शहाण्या पेनिलॉपीचे रूप नि बांध्या तुझ्या तुलनेत नगण्य आहेत. कारण ती मर्त्य आहे तर तुला अमरत्व आणि कधी न कोमेजणारे यौवन आहे. तरीही मला तळमळ वाटते की केव्हा घरी पोहोचून माझ्या पुनरागमनाच्या आनंदाचा दिवस मी पाहीन. ती माझी कधी न लोपणारी इच्छा आहे. आणि उघड्या मद्यश्यामल समुद्रावर वरच्या शक्तींनी माझी नौका फोडलीच तर काय? हालअपेष्टा सोसणे माझ्या मनाच्या अंगवळणी पडले आहे! आणि येतील त्या आपत्ती सहन करण्यास ते मन मी पोलादी करीन कारण माझ्या जीवनक्रमांत, युद्धात नि वादळी सागरांवर मला अनेक कटू नि हवकून टाकणारे अनुभव आलेले आहेत. तेव्हा ही नवी घोर विपत्ती येऊ दे पूर्वीच्या आपत्तींच्या जोडीला. पूर्वीच्या आपत्तींमध्ये ती आणखी एकीची भर घालील इतकेच !”

एव्हाना सूर्य मावळून अंधार पडला होता. तेव्हा ती दोघे गुहेच्या एका अंतर्भागात निवृत्त झाली आणि तेथे परस्परान्च्या बाहुपाशात त्यांनी प्रणयाची रात उपभोगिली.

पण नव्या उघेने पूर्व दिशेला आरक्त स्पर्श केला न केला तेवढ्यातच ओदिससने आपले प्रावरण व अंगरखा चढवला. अप्सरेनेही नेत्रांना सुखवणारे, हलके फुलके एक लांब चंदेरी वस्त्र परिधान करून त्यावर एक उत्तम सोन्याची कटिमेखला घातली व डोक्यावर अवगुंठन घेतले. मग तिने आपल्या उमद्या पाहुण्याच्या निर्गमाकडे विचारांचा ओष वळवला. प्रथम तिने त्याला ब्राँझ धातूची एक प्रचंड कुऱ्हाड दिली; तिच्या दुधारी पाळाला चांगली धार लावलेली असून तिच्या वरच्या टोकाला भक्कम बसविलेल्या ऑलिव्ह काष्ठाच्या सुबक दांड्यावर त्याच्या हातांची पकड चांगली बसत होती. मग तिने त्याला घासून चकचकीत केलेली धातूची टिकाव लाकूड खोदून ढलप्या काढण्यासाठी दिली, आणि नंतर ती त्याला बेटाच्या सर्वात दूरच्या भागी घेऊन गेली, तिथे अँडर, पॉपलर, फर असे उंच उंच वृक्ष सरळ आकाशाला भिडले होते. बरेचसे सुकलेले लाकूड फार पूर्वी ओलावा गेल्याने नौकेसाठी तरंगण्यास योग्य असे झाले होते. सर्वांत उंच झाडे कोठे आहेत ते त्याला दाखविल्यावर ती कृपाळू देवी त्याला तिथे सोडून घरी गेली आणि ओदिससने लाकूडकामासाठी झाडे तोडण्यास सुरुवात केली. ते काम त्याने क्षपाट्याने उरकले. एकूण वीस झाडे तोडून त्याच्या फांद्या त्याने कुऱ्हाडीने छाटून टाकल्या, मग सराईतपणे त्यांना आकार देऊन रेषा सरळ केल्या. लोकरच कॅलिप्सोने त्याला भोके पाडण्याची हत्यारे आणून दिली. ती घेऊन त्याने तयार फळघांना छिद्रे पाडली, फळ्या उभ्याआडव्या बसविण्यासाठी कापल्या आणि जोडांच्या भोकातून खिट्या बसवून तळभाग एकत्र जोडला. रंद

तळाच्या व्यापारी जलयानासाठी निष्णात नौकाकार ठरवितो तीच रुंदी याने या नौकेला ठेवली. मग त्याने तक्तपोशी बसविताना बाजूच्या लाकडी बरगडघांना ती थोड्या थोड्या अंतरावर खिळविली आणि बरगड्या दोन्ही अंगांना लांब कडा उभारल्या. नौकेवर उभारण्यासाठी त्याने एक डोलकाठी तयार केली, तिला शिडासाठी दांडा बसविला आणि योग्य दिशेने ती नेण्यासाठी एक सुकाणू वलहेही योग्य जागी जोडले आणि पुढच्या टोकापासून मागच्या टोकापर्यंत, समुद्राच्या भारी तडाख्यापासून काहीसे संरक्षण व्हावे म्हणून ओझिर झाडाच्या विणलेल्या टहाळाचांचे नौकेसाठी एक कुसच बनवून त्याला झुडपांच्या काठघाकामटघांचे भारे लावून नेट दिला. दरम्यान देवी कॉलिप्सोने शीड तयार करण्यासाठी त्याला कापड आणून दिले होते, तीही त्याने तयार केली. नंतर ताणे, दोर नि दुसरी शिडी नौकेवर जागच्या जागी करकचून बांधून, सरतेशेवटी आडव्या टाकलेल्या गोल सोटांबरून धरंगळवीत, खेचीत ती नौका त्याने शांत सागरात आणली.

चौथ्या दिवसाअखेर त्याचे सगळे काम पुरे झाले नि पाचव्या दिवशी सुंदरी कॉलिप्सोने त्याला द्वीपावरून निरोप दिला. देवीने आधी त्याला स्नान घालून सुगंधी वस्त्रांनी विभूषित केले. त्याचप्रमाणे घनवर्णीय मद्याने भरलेली एक पखाल, एक पाण्याने भरलेली मोठी पखाल, शिवाय चामड्याचे पोते भरून धान्य आणि चविष्ट मांसान्नाच्या राशीही तिने नौकेवर चढविल्या, आणि आता किंचिदुष्ण व सौम्य बारा तिच्या आज्ञेने सुरू झाला.

भल्या ओदिससने आनंदित अंतःकरणाने आपले शीड पसरून बारा धरला आणि नौकेची गती सुकाणू-वलहाने सरळ ठेवण्यास आपल्या नौकानयन-पटुत्वाचा उपयोग केला. तेथे तो बसून राहिला आणि डोळ्यांवर झोप येऊ न देता त्याने कृत्तिका नक्षत्रावर लक्ष ठेवले. वृत्तिक्ष नावाचा तारा संघपणे अस्तंगत होतांना पाहिला, नि एकाच ठिकाणी गोल फिरणारा 'महाऋक्ष' नामक नक्षत्रसमूह ज्याला 'गांडा' असेही टोपणनाव आहे—आकाशापारच्या मृगशीर्ष या शिकोऱ्यावर सावधानपणे लक्ष ठेवीत असताना पाहिला. महोदधीच्या प्रवाहात कधीही स्नान न करणारा हा नक्षत्रसमूह समुद्रमार्गे जाताना सतत डाव्या हाताला ठेवायला सुज देवी कॉलिप्सोने त्याला सांगितले होते. अशी सतरा दिवसपर्यंत त्याने आपल्या मार्गावर जलयाना केली आणि अठराव्या दिवशी फॅसिअनांच्या प्रदेशाचे जणू त्याला भेटण्यास पुढे घुसलेले छायांकित पर्वत त्याच्या दृष्टिपथात आले. धूमावृत्त सागरावर ठेवलेल्या ढालीसारखी ती भूमी त्याला दिसली.

पण आता इथिओपिअन्सना भेट देऊन परतत असलेल्या भूकम्पाधिपती पॉसीदोनने दूरच्या सॉलिमी पर्वतांवरून त्याला पाहिले, सागरावरून संचार करीत असलेल्या ओदिससला पाहून त्याच्या क्रोधानीला पुन्हा इंधन मिळाले. डोके हालवून तो देव स्वतःशीच पुटपुटला, "ओदिससबाबत विचार बदलण्यासाठी ते देव जणू माझ्या इथिओपिआला जाण्याची वाटच पाहत होते काय? आणि तो तेथे फॅसिअनांच्या भूमी-पाशी आहे, नि त्याच्या दीर्घ दिव्याची समाप्ती व्हावी असे विधिलिखित आहे, तरीही अजून त्याला पोटभर कटकटींचा प्रसाद मी देणार आहे."

असे म्हणून नंतर त्याने मेघांचा व्यूह रचला आणि आपला विशाल उचलून समुद्र वळला. वाहणाऱ्या प्रत्येक वाऱ्याचे तुफानी तडाखे त्याने उठवले आणि भूमी-समुद्रावर सारखेच ढगांचे छत घातले. आकाशातून अंधकार एकदम खाली आला. पूर्ववारा, दक्षिणवारा नि वादळी पश्चिमवारा एकमेकांवर तुटून पडले, आणि उत्तरेकडून एक शुभ्र झंझावात एक मोठी लाट आपल्यापुढे ढकलीत आला. ओदिससचे गुडघे लटपटले. त्याची हिम्मत डळमळली. चिंताग्रस्त होऊन त्याने आपल्या त्या विशाल हृदयाशी संमंत्रणा केली.

“विचाऱ्या हतभाग्या, आता तुझा शेवट काय होणार आहे? मला भीती वाटते की त्या देवतेने जे भाकित केले, की मातृभूमीला पोहोचण्याआधी समुद्रावरच्या हालअपेष्टांचे पुरते माप मला मिळेल, ते खरेच होते. तिने म्हटलेला प्रत्येक शब्द खरा होत आहे. झ्यूसकडील मेघांच्या विशाल किरीटाने सज्ज झालेले आकाश आणि त्याने चारी दिशांकडून उठविलेली सागरावरची उग्र वादळे पाहूनच ते पटते. आता अपघाती त्वरित मरणाखेरीज मला काही भवितव्य उरलेले नाही! अँत्रिअसपुत्रांच्या एकनिष्ठ सेवेत त्रांयच्या विस्तीर्ण समरांगणी फार पूर्वी जे माझे देशबांधव पडले तेच दैववान. तेच मरण जर माझ्या नशिबी आले असते, अँकिलिझच्या मृतदेहाशी उभा राहून मी लढत असता त्रोजनांच्या टोळ्यांनी ब्राँझ भाल्यांचा वर्षाव माझ्यावर केला तेव्हाच मी मेलो असतो तर किती बरे होते! माझे निदान भू-निक्षेप संस्कार यथाविधी झाले असते, आणि अँकिलिझनी सर्वत्र माझी कीर्ती विस्तारली असती. पण आता असे दिसते की दुष्टदारुण असा मृत्यूच माझ्या ललाटी पूर्वलिखित आहे.”

तो बोलत असता एक पर्वतप्राय लाट प्रचंड ओघाने येऊन वरून त्याच्या माथ्यावर कोसळली; त्याची नौका उलटी फिरवून, त्या लाटेने त्याच्या हातचे सुकाणू—वल्हे हिंसकावून काढून त्याला नौकेवरून समुद्रात फेकले; आणि त्याच क्षणाला एकमेकांशी झगडणाऱ्या दिशावायूंनी एक होऊन एका जोरदार फटकाऱ्याने त्याची डोलकाठी मोडली नि दांड्यासह शीड समुद्रात लांब नेऊन टाकले. बराच वेळपर्यंत ओदिससला पाण्याखालीच राहावे लागले. दैवी कॅलिप्सोने दिलेल्या वस्त्रांचा भिजल्याने भार झाल्यामुळे, वरून अंगावर येणाऱ्या त्या महालाटेविरुद्ध झगडत वर येणे सोपे काम नव्हे असे त्याला कळून आले. पण अखेर पाण्यावर डोके काढून तो मोकळ्या हवेपर्यंत पोहोचला आणि तोंडावरून सारखे ओघळणारे कडू खारे पाणी त्याने निपटून टाकले. जरी तो भारी थकला होता तरी तो आपली नौका विसरला नाही. फेसाळ पाण्यातून तिचा वेगाने पाठलाग करून तो धडपडत वर चढला आणि नौकेत मध्यभागी बसून आपण तात्काळ मरत नाही, अजून सुरक्षित आहेत हे त्याने जाणले. उसळत्या समुद्राने बदलत्या प्रवाहात त्याला इकडून तिकडे ढकलले. उत्तरवायू जसां पीक कापणीच्या वेळी हवेत उडणाऱ्या 'म्हाताऱ्या' एकत्र चिकटून झालेला गोळा शेतभर उडवतो तसे ते वाऱ्याचे तडाखे त्याच्या जलयानाला समुद्रावर चौफेर हाकलीत होते. कधी दक्षिणवायूने ती नौका उत्तरवायूला खेळणे म्हणून झोकून घ्यायची तर कधी पूर्वेच्या वाऱ्याने तिचा पाठलाग पश्चिमवाऱ्याला करू द्यायचा!

पण ओदिससच्या आपत्तीची एक साक्षीदारीण होती. ती होती कॅदमसकन्या (कृश पोटन्या असलेली) इतो; एकेकाळी ती मानवांसारखी चालती बोलती एक स्त्री होती, पण आता ती खोल खान्या पाण्यात सागरतळी राहते आणि 'ल्युकोथोई' या नावाने तिला देवांची मान्यता मिळाली आहे. हताश नि दुःखीकष्टी ओदिससची तिला दया आली आणि पाण्यामधून एखाद्या उडत्या सागरी पक्षाप्रमाणे वर येऊन ती त्याच्या नौकेवर येऊन बसली.

“बापुड्या मानवा, तुझ्या मार्गात केवळ अरिष्टेच पेरण्याइतका तुजवर पाँसी-दोनचा इतका प्रकोप का झाला आहे? काही झाले तरी तो तुझा प्राण घेणार नाही, मग तो कितीही नेटाने प्रयत्न करो! तू समजूतदार माणूस दिसतोस, तेव्हा आता मी सांगते तसे अगदी अचूकपणे कर. ते कपडे काढून टाक, तुझी नौका वाऱ्यांना खेळायला सोडून दे, आणि जीव बचावण्यासाठी फैसलान किनाऱ्याकडे पोहून जा; तेथे परित्राण तुझी वाट पाहत आहे. हे घे, हे मस्तकावगुंठन कमरेभोवती गुंडाळ. याचे दैवी संरक्षण असल्यावर तुला दुखापतीचे किंवा मरणाचे भय वाटण्याची गरज नाही. पण कोरड्या भूमीला तुझ्या हातांनी स्पर्श करशील त्या क्षणीच हे वस्त्र सोडून किनाऱ्यावरून मद्य-श्यामल सागरात ते दूर फकून दे, आणि ते करीत असता दृष्टी दुसरीकडे फिरव.”

असे बोलत देवीने ते अवगुंठन त्याला दिले आणि मग समुद्रपक्ष्यासारखी उसळत्या समुद्रात तिने सूरकांडी मारली, आणि कृष्णजलांनी तिला गिळून टाकले. धृतिमान ओदिसस बुचकळघात पडला आणि कष्टी झाला; तेव्हा त्याने पुन्हा एकदा आपल्या दुर्दैय जीवात्म्याशी मंत्रणा केली; नौकेचा त्याग करण्याचा हा उपदेश अमरांपैकी एखाद्याने आपल्याला पकडण्यास लावलेले नवे जाळे तर नव्हे असे त्याने विव्दल होत स्वतःलाच विचारले.

मग त्याने निर्णय घेतला, “नाही, मी तात्काळ नौकेचा त्याग करणार नाही; कारण माझ्या स्वतःच्या डोळ्यांनी, जिथे तिचे आश्वासित परित्राण आहे ती भूमि किती दूर आहे ते पाहिले आहे. मला स्वतःला जे सर्वांत बरे वाटेल तेच मी करणार. जोपर्यंत माझ्या फळ्यांचे सांधे पक्के जखडलेले आहेत तोपर्यंत आहे तेथेच राहून हाल सहन करणार. पण जेव्हा लाटा माझी नौका मोडतील, तेव्हा मी पोहत जाईन, कारण माझ्या दृष्टिपथात याहून बरी योजना दिसत नाही.”

याच्यावर ओदिसस मनात उलटमुलट विचार करीत असता भूकंपकारक पाँसिदोनने त्याच्याकडे आणखी एक राक्षसी लाट धाडली. तिच्या धोर भीषण कडेने त्याच्या डोक्यावरती कमान केली आणि मग धाडकन खाली कोसळून त्याच्या नौकेची लांब लाकडे विसकटून उधळून टाकली—जणु काय आडदांड वाऱ्याने तुसाचा वाळलेला ढीग पाडून ते तूस चौफेर उडवावे त्याप्रमाणे. ओदिसस एका तुळईवर धडपडत चढला नि त्यावर घोडेस्वारासारखा आरूढ होऊन त्याने कॅलिप्सोने दिलेले कपडे काढून टाकले. मग त्याने मद्याचे अवगुंठन कमरेला गुंडाळले आणि हात लांब पसरून समुद्रात थेट पुढे उडी घेऊन तो धीटपणे हात मारू लागला.

पण पाँसोदोन देवाने त्याला पुन्हा पाहिले आणि आणखी एकदा डोके हालवून तो आपल्याशी पुटपुटला, “इतका हा तुझा समाचार घेऊन झाला ! आता समुद्रापार तुशी हैराण वाट काट, देव ज्यांना मान देतात अशा लोकांच्या हाती तू जाईपर्यंत जरी तू त्यांच्यापर्यंत पोहोचलास तरी तुला जो मार बसलेला असेल त्याची टर उडविण्याच्या मनःस्थितीत तू राहशीलसे मला वाटत नाही.” असे म्हणून पाँसोदोनने आपल्या लांब आयाळींच्या घोड्यांना फटकारले आणि जेथे त्याचा प्रासाद आहे त्या ईजीकडे रथ हाकला.

यावेळेला झ्यूसकन्या अँथीनीने मधे पडायचे ठरविले. इतर सर्व बाऱ्यांना तिने आवरले आणि शांत होऊन झोपी जाण्यास सांगितले. पण उत्तरवायूकडून तिने एक जोरदार झुळुक बोलावून घेतली आणि तिने पोहोणाराच्या मार्गातल्या लाटा पिटून काढल्या यासाठी की मृत्यूच्या दाढांतून राजा ओदिसस वाचावा आणि सागरसंचारी फँसिअनांच्या हाती तो पडावा.

दोन रात्री आणि दोन दिवसपर्यंत तो समुद्राच्या लाटात हरवला होता. वरचेवर आपला अंत जवळच आहे असे त्याला दिसत होते. पण उपेने जेव्हा आपल्या सौंदर्य-संभाराने तिसऱ्या दिवसाचे उद्घाटन केले तेव्हा सकाळी वारा पडला, स्तब्ध शांतता पसरली आणि एका प्रचंड लाटेने उचलला गेला असता ओदिससने वारकाईने लक्ष ठेवल्यामुळे त्याला जवळच भूमी दिसली. एखाद्या व्याधीच्या दुष्ट पकडीत शय्येवर दीर्घकाल यातना भोगून क्षीण झालेला वृद्ध पिता, आणीबाणीचा क्षण देवदयेने पार करतो आणि तो जगणार हे त्याच्या मुलांना कळते, त्यावेळी त्याच्या मुलांना जशी होते तशी संपूर्ण सुटकेची भावना त्याला जाणवली, वृक्षाच्छादित भूमीचे ते अनपेक्षित क्षणदर्शन होऊन ओदिससला असा आनंद झाला. स्थिर जमिनीवर पाय ठेवण्याच्या उत्कंठेत तो भराभर पोहत गेला. पण जेव्हा किनाऱ्यापासून हाकेच्या अंतरावर तो आला तेव्हा खडकाळ काठावर फेसाळ लाटा आपटून होत असलेली गर्जना त्याने ऐकली. जणु लोहवद्ध अशा त्या किनाऱ्याला क्रोधाक्रोश करीत प्रचंड लाटा धडका देत होत्या आणि सारे काही उडत्या तुपारांनी झाकून गेले होते. तिकडे लहान आखाते नव्हती, जलयान राहिल असे नौकाश्रय नव्हते. समुद्रात पुढे आलेला भूमिभाग, म्हणजे नुसता खडक आणि अणकुचीदार शिलाखंड याखेरीज दुसरे काही नव्हते. हे लक्षात आले तेव्हा ओदिससचे गुडघे लटपटले नि त्याचे धैर्य ओसरले. दोनवाणपणे विव्ळत त्याने स्वतःशी परिस्थितीची गोळाबेरीज काढली.

“मी जेव्हा आशा सोडून दिली होती, तेव्हा झ्यूसने मला भूमीचे दर्शन होऊ दिले, आणि कोसचे कोस पाण्यावर पोहण्याची सारी कटकट मी येथेपर्यंत पोहोचण्यासाठी केली, आणि येथे दिसते काय, तर या घुसर फेसाळ लाटांच्या पलीकडे निघून निसटून जाण्याचा काहीच मार्ग तर नाहीच, पण किनाऱ्याला लागून तीक्ष्ण शिलाश्रेणी खवळलेल्या समुद्रात उभ्या. त्यांच्यामागे गुळगुळीत डोंगरकडा सरळ वर गेलेला. त्याच्याजवळ पायथ्याशी खोल पाणी, आणि माणसाला आपल्या दोन्ही पायांवर उभे राहून चालत सुखरूपपणे निघून जाता येईल अशी जागा कुठेही नाही ! मी जमिनीवर पाय टेकायला गेलो तर एखाद्या लाटेने उचलला जाऊन कठीण खडकावर

आपटला जायचा,—म्हणजे माझे श्रम फुकट गेल्यासारखेच ! उलट मी पोहत किनाऱ्या-किनाऱ्याने आणखी खाली, उतरत्या वाळूच्या किनाऱ्याला लाटा जेथे तिरप्या बसतात असा एखादा नैसर्गिक नौकाश्रय पाहायला गेलो, तर खूपच संभवनीय आहे की, वादळी वाऱ्याचा आणखी एखादा झोत माझ्यावर झडप घालून मला खोल पाण्यातल्या माशांना भेटायला पाठवील—मग तिथे माझ्या साऱ्या विव्दळण्यांचा काही उपयोग होणार नाही; किंवा एखाद्या आसुरी जलचराला खोलातून येऊन माझ्यावर घाला घालण्याची प्रेरणा मिळेल! तशा प्रकारचे भरपूर प्राणी पोटाच्या पोरामाणे पोसण्या-वद्दल अॅम्फिब्रितीची कीर्ती आहे, आणि महान भूकंपकारक माझी किती घृणा करतो ते मला पुरे माहीत आहे.”

ही आंतरिक चर्चा एका प्रचंड लाटेने मध्येच तोडून त्याला खडकाळ किनाऱ्याकडे जोरात लोटले; तेथे त्याची चामडी सोलली जाऊन सारी हाडेच मोडायची! पण उज्वळनेत्रा देवी अॅथीनीने त्याला बुद्धी दिली आणि पुढेच त्वरेने उडी घेऊन त्याने एका खडकाला घट्ट मिठी मारली. तिथे कण्ठ कुंथत तो विलगून राहिला आणि ती महालाट वाजून गेली. तिचा हल्ला एकदा चुकवतो न चुकवतो तोच त्या लाटेने जोरात परत येताना आणखी एक प्रहार करून त्याला समुद्रात दूर फेकले. अष्टपाद जलचराला त्याच्या विवरातून खेचून काढल्यावर, त्याच्या अवयवांवरच्या शोषक छिद्रांना जसे खडे दाटीने चिकटलेले असतात तसे ओदिससच्या दणकट हातांच्या कातड्याचे तुकडे, त्याने धरला होता त्या खडकावर मागे राहिले. लाटेचा तो प्रचंड ओष त्याच्या डोक्यावरून गेला आणि जर अॅथीनीने त्याला एक शहाणपणाची कल्पना सुचवली नसती तर तेथेच त्या दुःखीकण्टी मनुष्याचा अपूर्वलिखित अंत झाला असता. घडपडत पाण्यावर डोके काढताना खडकाळ किनाऱ्यावरच्या लाटातून तो बाहेर आला आणि त्यांच्या अलिकडे राहून भूमीकडे लक्ष ठेवीत तो पोहत जात राहिला. त्याला आशा होती की कोठेतरी नैसर्गिक आसरा नि उतरत्या वाळूचा किनारा दिसेल. लौकरच त्याची प्रगती वेगाने वाहून येणाऱ्या एका प्रवाहाच्या मुखापुढे येण्याइतकी झाली, आणि त्याच्या एकदम ध्यानात आले की केवळ खडकां-पासूनच मुक्त नव्हे तर वाऱ्यांपासूनही निवाऱ्याचे असे हे ठिकाण सर्वोत्तम आहे. पाण्याची ओढ पाहून त्याने ताडले की, हे एक नद-मुख आहे, आणि मनात त्याने त्या प्रवाहाच्या देवाची प्रार्थना केली.

“एक देवा, जरी मला तुझे राजनाम ठाऊक नाही, तरी श्रवण कर, कारण समुद्रा-पासून आणि पांसीदोनच्या विद्वेषापासून परिव्राण मिळावे म्हणून ज्या साऱ्या प्रार्थना मी केल्या त्यांचा प्रतिसाद तुझ्या ठायी मला मिळत आहे. सहाय्यासाठी येणाऱ्या गरीब भटक्याला अमर देवदेखील झिडकारीत नाहीत; तसाच मी पुष्कळ हाल-अपेष्टा भोगल्यावर तुझ्याकडे वळून तुझ्या प्रवाहाचे शरणस्थान इच्छित आहे. नद-राजा, मजवर दया कर, याचकाचे अधिकार मी मागत आहे.”

त्याच्या प्रार्थनेला उत्तर म्हणून नदीने आपला प्रवाह आवरला आणि आपल्या लाटा मागे घेऊन पोहणाऱ्यापुढचे पाणी सपाट करून त्याला आपल्या मुखाजवळच्या

काठाला सुरक्षित आणले. समुद्राशी झगडून अवसन्न झालेल्या ओदिससने आपले गुडघे आणि बलदंड वाहू मागेपुढे वाकवले. त्याचे सारे मांसल अंग सुजून निघाले होते आणि नाकातोडातून खाऱ्या पाण्याच्या धारा लोटल्या होत्या. दमछाक झालेल्या मुकावस्थेत हालचालदेखील करता न येण्याइतका तो डुबळा झाला होता. भयानक थकव्याने तो जेरीस आला होता. तरी दम परत येऊन हालचाल होऊ लागताच त्याने समुद्रदेवीचे अवगुंठन कमरेपासून सोडवून समुद्राला वेगाने जाऊन मिळणाऱ्या नदीच्या पाण्यात टाकले. जोराच्या ओघात ते वस्त्र खाली वाहत गेले आणि फार वेळ लोटण्याच्या आतच स्वतः इतोच्या हाती ते गेले. ओदिससने नदीकडे पाठ फिरवली. लव्हाळघांवर अंग टाकले आणि त्या उदार भूमीचे चुंबन घेतले.

आणि आता कठोरपणे आपल्या आपत्तीला सन्मुख होऊन कण्हत कण्हत तो चिंतन करू लागला की “यानंतर आपले काय होणार आणि आपल्या साहसाचा शेवट कसा होणार?” स्वतःशीच त्याने प्रतिपादन केले, “जर मी नदीच्या पात्रातच राहून कष्टमय अशा रात्रभर जाग ठेवली तर गोठलेले, झोंबणारे धुके नि भिजवून टाकणारे दंव मिळून निव्वळ शिणवट्याने मेल्यागतच झालेल्या माझी बहुधा धडगतच राहणार नाही आणि पहाटेस नदीवरून किती गार वारा सुटू शकतो हे मला माहीत आहे. उलट जर मी उतरत्या भूमीवरून चढून दाट वनात शिरून जमिनीलगत वाढलेल्या जाळ्याझुडपात निजून माझी थंडी नि शीण जाईपर्यंत झोप घेतली, तर, समजा मला गाढ झोप लागलीच, तर हिंस्त्र प्राण्यांच्या भक्ष्यस्थानी पडण्याचाही धोका आहे!”

तथापि शेवटी त्याने ठरविले की दुसराच मार्ग अधिक बरा आणि तो वृक्षाच्छादित प्रदेशाकडे निघाला. नदीपासून फार दूर न जाता त्याला भोवताली मोकळी जागा असलेली एक झाडी सापडली. येथे तो दोन झुडपांखाली सरपटत गेला; एकाच खोडातून निघालेल्या ऑलिव्ह नि रान-ऑलिव्ह जातीची ती दोन झुडपे होती. त्यांच्या फांद्या एकमेकांत इतक्या गुंफल्या गेल्या होत्या की दमट वारा आला तर त्याची किंचितशी झुळूकही आत शिरू नये; सूर्य तळपला तरी त्याची किरणे त्या छायेतून आत जाऊ नयेत आणि पावसाचे पाणीही आत जमिनीपर्यंत पोहोचू नये. ओदिसस या निवान्यात रांगत शिरला आणि इतक्या अपेष्टा सहन केल्यानंतर, अति कडक थंडीतदेखील दोन किंवा तीन माणसांना भरपूर आच्छादन मिळेल इतकी विपुल वाळलेली पाने जमिनीवर पडलेली पाहून त्याला हर्ष झाला. त्याने आपले हात कामाला लावले आणि एक प्रशस्त शय्या पानांच्या ढिगातून तयार केली नि आपले अंग पानांनी झाकून घेतले.—इतक्या काळजीपूर्वक की, आपला विस्तव जळता रहावा, नि दुसरीकडे पेटवण शोधायला जावे लागू नये यासाठी शेतीवाडीवरच्या अगदी एका बाजूचा खंडकरी जसा जळते लाकूड काळ्या राखेत काळजीपूर्वक गाढून टाकतो तसे,—आणि आता अंधीनीने ओदिससचे नेत्र निद्रेने भरले आणि त्याच्या पापण्या बंद केल्या— इतक्या कष्टांनी झालेल्या श्रमाचा परिहार करण्याचा एक निश्चित मार्गच होता तो.

सर्ग ६

नाँसिका

ज्यावेळी तो उमदा, फार सहन केलेला ओदिसस निद्राक्लांत नि श्रमांनी जर्जर होऊन तेथे विश्रांती घेत पडला होता, तेव्हा अॅथीनी फॅसिअनांच्या देशी येऊन त्यांच्या नगरीत शिरली. हे फॅसिअन्स एकदा हायपेरेईच्या विस्तीर्ण प्रदेशात राहिले होते नि त्यांचे शेजारी होते सायक्लॉप्स. हे भांडखोर शेजारी आपल्या अधिक शक्तीचा फायदा घेऊन जेव्हा उपद्रव देऊ लागले तेव्हा अखेर राजा नाँसिथस याने फॅसिअनांना देशांतर करायला लावून मनुष्यवस्तीच्या गजबजलेल्या भागांपासून दूर शेती-प्रदेशात त्यांचे पुनर्वसन केले. तेथे त्याने नव्या नगराच्या तटांची रचना केली, लोकांसाठी घरे बांधली, देवांसाठी देवळे उभारली आणि लागवडीसाठी भूमी वाटून दिली. पण त्याचा अंत होऊन तो हेदिझच्या सभामंडपात गेल्याला पुष्कळ काळ लोटला होता; आणि आता त्या लोकांवर राज्य करीत होता देव-प्रेरित अॅल्सिनस. ओदिसस राजाच्या पुनःस्थापनेच्या योजना सारख्या मनात घोळवीत उज्ज्वलनेत्रा देवी अॅथीनीने त्याच्या प्रासादाची वाट धरली.

भल्या अॅल्सिनस राजाला नाँसिका नावाची तरुण कन्या होती, उंच नि एखाद्या देवीसारखी रूपवती. यावेळी ती आपल्या थाटामाटाने सजवलेल्या महालात निद्रिस्त होती, आणि सौंदर्य देवतांनी लावण्य प्रदान केलेल्या अशा तिच्या दोन सख्या दाराच्या दोन्ही बाजूस निजल्या होत्या. घासुन चकचकीत केलेली दारे बंद होती, पण त्यांच्यापार वायूच्या झळकेसारखी जाऊन अॅथीनी राजकन्येच्या मंचकापाशी पोहोचली. उशाच्या बाजूवर वाकली, आणि दायमास नामक एका नौकानायकाची मुलगी नाँसिकाची जीवशककंठश्च मैत्रीण होती, तिचे रूप घेऊन बोलली.

त्या मैत्रीणीच्या आवाजात चमकदार डोळ्यांची अॅथीनी म्हणाली, “नाँसिका, तुझ्या मातेला तुझ्यासारखी आळशी मुलगी कशी झाली? ही सुंदर वस्त्रे हलगर्जीपणे इकडे तिकडे तू कशी पडू दिली आहेस बघ. एखादे वेळी तुझे लग्न लवकरच होईल, नि स्वतः वापरायलाच नव्हे तर नवरदेवाकडच्या माणसांची सोय करायलासुद्धा तुला उत्तम वसनांची गरज पडणार आहे. तरीसुद्धा (तुझा हा निष्काळजीपणा) अशा प्रकारच्या गोष्टीच नगरात मुलीला नावलौकिक देतात नि शिवाय तिच्या मातापित्यांनाही संतोष देतात. सकाळी उजाडल्याबरोबर आपण जाऊ या व दोघी मिळून थोडे घुणे घुऊ या. मी मदतीसाठी तुझ्याबरोबर यायला तयार आहे; म्हणजे शक्य तितक्या लौकर तुला स्वतःला सिद्ध करता येईल, कारण तू फार दिवस विनलगनाची नक्कीच राहणार नाहीस. अग, फार काय इथला प्रत्येक सरदार वधू

म्हणून तुझी इच्छा धरतो आहे; तू फैसलान राजकन्या आहेस ना; म्हणून उद्या सकाळी तुझ्या राजपित्याकडे दोन खेचरे जोडून तयार अशी एक गाडी मागच. हे कमरपट्टे व झगे, नि ही गुळगुळीत चमचम करणारी उत्तरीये त्या गाडीत जातील आणि चालत जाण्यापेक्षा गाडीतून जाणे तुलामुद्धा कितीतरी सुखाचे होईल, कारण नगरापासून धुण्याची कुंडी दूर अंतरावर आहेत.

हे सांगून झाल्यावर दीप्तीमान नयनांची अंधीनी ऑलिम्पसला परत गेली. ते देवांनी आपले चिरस्थायी धाम केले आहे असे लोक म्हणतात. वायूने अविचलित पर्जन्य-वर्षावाच्या मान्यापासून मुक्त आणि हिमाक्रमण न होणारे असे ते स्थान स्वच्छ हवेच्या निरभ्र सागरात वसलेले असून त्यावर सर्वत्र एक शुभ्र प्रभा खेळत असते. तेथे सुखी देव आपला आनंदी काल व्यतीत करतात आणि तेथेच आपली इच्छा त्या मुलीला समजावून सांगितल्यानंतर ती उज्ज्वलनयना देवी गेली.

मग लौकरच उषा आकाशात सिंहासनारूढ झाली आणि सुंदर वस्त्रवेष्टित नॉसिका जागी झाली. पडलेल्या स्वप्नाने ती चकित झाली होती नि लगेच आपल्या माता-पित्यांना सारे काही सांगायला ती प्रासादामधून चालू लागली. ती दोघेही तिला घरीच भेटली. तिची माता दासींसह अग्निकुंडापाशी बसली होती नि सागरी जांभळ्या रंगाने रंगविलेला धागा कातीत होती; तिचा पिता बाहेर निघाला होता; फैसलान सरदारांनी त्याला एका मंत्रणासभेसाठी बोलावले होते तिकडे तो जात होता. त्याच्या शक्य तितके जवळ जाऊन कन्या त्याला म्हणाली,—

“प्रिय तात, माझ्यासाठी एक मोठी, बळकट चाकांची गाडी आणायला सांगाल का? म्हणजे इथे लोळत पडलेली माझी सारी भारी मलीन वस्त्रे नदीवर नेऊन मला ती धुता येतील आणि खरे तर तुम्हीमुद्धा राज्याच्या कामकाजाची, महत्त्वाच्या लोकांशी जेव्हा चर्चा करता, तेव्हा अंगावर स्वच्छ कपडे असणे तुम्हालादेखील शोभण्यासारखेच होईल. शिवाय राजवाड्यात तुमचे पाच मुलगे आहेत. त्यातले दोन लग्न झालेले, तर तिघे विलासी, अविवाहित, ते नृत्यप्रसंगी वापरायला नेहमी धुतलेले कपडे मागत असतात. या सगळ्या गोष्टींचा विचार करायला लागतो तो, मला.”

ती अशा प्रकारे बोलली कारण वडिलांपुढे आपल्या लग्नाचा उल्लेख करायला ती लाजत होती. पण त्याने तिचे इंगित पुरते ओळखले आणि उत्तर दिले,—

“बाळे, गाडीसाठी खेचरे किंवा आणखीही काही द्यायला माझी ना नाही. तू गेलीस तरी चालेल, नि सेवक तुझ्यासाठी एक छान मोठी गाडी वर चांदवा लावून तयार करतील.”

त्याने आपल्या लोकांना बोलाविले नि ते कामाला लागले. घराच्या बाहेर त्यांनी न खडखडता धावणारी खेचरांची गाडी तयार करून, तिच्याजवळ खेचरे आणून धुरेखाली ती जोडली; तोपर्यंत नॉसिकाने भांडारातून रंगीबेरंगी वस्त्रे आणली व त्या घासून चकचकीत केलेल्या गाडीत भरली आणि तिच्या आईने एका पेटीत विविध तऱ्हांचे खमंग खाद्यपदार्थ नि मिष्टान्ने भरून, एका चर्मकुपीत थोडे मद्यही ओतून

तिच्यावरोबर दिले. मुलगी गाडीत चढून बसली तेव्हा एका सुवर्णाच्या शिष्यात नरम ऑलिव्ह तेल तिला नि दासीना स्नानानंतर अंगाला लावण्यासाठी आईने तिच्या हाती दिले; आणि आता नॉसिकाने चाबूक नि चमकते लगाम हाती घेतले आणि खेचरांना पळायला लावण्यास एक हलका फटका दिला. टापांचा खडखडाट झाला नि खेचरे कपडे नि स्वामिनीला घेऊन जोधात निघाली. पण तिच्या पाठोपाठ जात दासीनी तिला सोबत केल्यामुळे तिला एकटीला जावे लागले नाही.

यथाक्रम सगळ्याजणी त्या उमद्या नदीप्रत पोहोचल्या. त्यात कधीही न आटणारी कुंडे होती नि त्यात सगळ्यात घाण कपडे स्वच्छ होतील इतके भरपूर स्वच्छ पाणी खळखळत वर येऊन गिरक्या घेत वाहत होते. इथे त्यांनी धुवेखालून खेचरे सोडून ती भोवरेदार प्रवाहाच्या काठाने हाकीत तेथील मधुर गवतावर चरायला सोडली. मग त्यांनी हातात मावतील एवढाले कपड्यांचे भारे गाडीतून उचलून त्या काळ्या-भोर पाण्यात टाकले आणि डोणीतून ते चांगले तुडविण्याची एकमेकीत स्पर्धा केली. मळ अगदी उरला नाही इतके ते कपडे धुऊन पिळल्यावर त्यांनी ते समुद्रकिनारी ओळीने पसरून लावले; वाळूच्या किनाऱ्यावर फोफावत, कोसळत येणाऱ्या लाटांनी जिथली वाळू स्वच्छ धुऊन जाते अशी ती जागा होती. नंतर स्नान नि तैलमार्जन केल्यावर त्यांनी नदीकाठी भोजन करीत उन्हाने कपडे वाळण्याची वाट पाहिली. लौकरच स्वामिनी नि दासी या सर्वांचा भोजनसुखाचा उपभोग झाल्यानंतर त्यांनी आपली शिरोवस्त्रे काढून टाकली नि एका चेंडूने खेळ सुरू केला; त्यावेळी त्यांच्या गाण्याची अग्रगायिका शुभ्रभुजा नॉसिका होती. जेव्हा लीतोकन्या आर्तमिस पर्वतावरून तेगेतस किंवा एरिमथसच्या उत्तुंग कण्यावरून वनवराह किंवा चपळ हरीण यांची मृगया करण्यास उतरून खाली आलेली असते नि जनपदातल्या अप्सरा तिच्या क्रीडेत सहभागी होतात तेव्हा तो देखावा पाहून लितोक्या चित्तास सुख होते—तसेच हे आताचे दृश्य होते. त्या अप्सरामुद्धा स्वर्गजा, पण आर्तमिस सर्वात श्रेष्ठ; नि जेथे सगळ्या सुंदर तेथेही ती कोणती हा कधी प्रश्न पडायचा नाही. तिच्यासारखीच आपल्या सखीपरिवारामध्ये ही कुमारी राजकन्या उठून दिसत होती.

खेचरे गाडीला जोडून, कपड्यांच्या घड्या होऊन घरी जाण्यास निवण्याची नॉसिकाची जेव्हा वेळ झाली तेव्हा दिव्याक्षी देवी अंथीनीने पुन्हा एकदा हस्तक्षेप करून, फॅसिन नगरीत प्रवेश करताना जी उपयोगी पडणार होती ती ही लावण्यावती कन्या ओदिससने जागे होऊन पाहावी अशी व्यवस्था केली. तदनुसार राजकन्येने चेंडू एका सखीकडे जेव्हा टाकला तेव्हा तिचा झेल हुकून चेंडू त्या खोल नि भोवरेदार प्रवाहात पडला. यावर त्या सगळ्यांनी मोठी किकाळी फोडली. भला ओदिसस जागा झाला, नि उठून बसून त्याने स्वतःशी विचार केला.

सुस्कारा टाकून तो म्हणाला, “अरेरे, कोणत्या देशात आलो आहे आता मी? इथे कोणते लोक आहेत? विधिनिषेध नसणारे कोणी रानटी पाशवी टोळीवाले की दयाळू नि देवभिरू लोक? आणि माझ्या कानी कर्कश स्वर कसले निनादात आहेत, कोणी मुली किकाळत असल्यासारखे? मला वाटते सरळसोट डोंगरांच्या

माथ्यांना, नदांच्या झऱ्यांना नि गवताळ कुरणांना वसतिस्थान बनवणाऱ्या कोणी अप्सरा असल्या. का काही योग्यायोगाने माझ्यासारखेच बोलता येणाऱ्या कोणा मानवी प्राण्यांपासून हाकेच्या अंतरावर मी आहे? असो, काय ते, पाहायला जाऊन स्वतःच्या दृष्टीचाच उपयोग मला केला पाहिजे.”

म्हणून आपल्या प्रबळ हातांनी झुडपातून एक पाने असलेली डहाळी स्वतः लज्जारक्षण करण्यासाठी मोडून घेऊन तो बहादूर ओदिसस झाडांच्या जाळीखालून सरपटत बाहेर पडला, मग स्वतःच्या सामर्थ्याच्या डौलात वाऱ्यापावसाची पर्वा न करता जळजळीत डोळ्यांनी जसा एखादा डोंगरी सिंह बैलांची किंवा मेंढ्यांची शिकार करण्यास, हिडत्या हरणाचा माग घेऊन पाठलाग करण्यास, अथवा भुकेने भाग पाडल्यामुळे प्रत्यक्ष शेतवाडीच्या भितीवर चाल करून कोडवाड्यावर हल्ला करण्यास बाहेर पडतो, तसा तो त्यांच्याकडे जाऊ लागला. त्या सिंहाडतक्याच निकडीच्या गरजेने ओदिससला जरी तो नग्न होता तरी त्या सौम्य मुलींच्या जवळ जाऊन घडकणे भाग पाडले. खारे पाणी वाळून अंगावर बसलेल्या मिठाच्या पुटांनी घाणेरडा झालेला त्याचा देह ओंगळ दिसत होता नि त्यांच्याकडे एक नजर टाकल्याबरोबर त्या सगळ्या सैरावैरा, पुढे आलेल्या वाळूच्या पट्ट्यांवरून, चौफेर पळाल्या. एकटी अॅल्सिनसची कन्या तेंवढी धीटपणे उभी राहिली. अंधीनीने तिला धीर देऊन तिच्या गात्रातला कंप थांबवला, आणि ती स्वता सावरून त्याच्यासमोर उभी ठाकली. ओदिसस विचार करीत होता की या सुंदर तरुणीच्या गुडघ्यांना मिठी घालून प्रार्थना करावी की दूर राहण्यात समाधान मानून, संपूर्ण सभ्यतेने, कपड्यांची व नगराकडील मार्गदर्शनाची याचना तिच्याकडे करावी! थोडे घुटमळल्यावर त्याने ठरविले की गुडघे कवटाळल्यास ही स्त्री कदाचित रुष्ट होईल तेव्हा योग्य अंतरावर उभे राहून शिष्टाचारपूर्वक आपली विज्ञप्ती केलेली बरी. अखेर त्याने तिला उद्देशून केलेले भाषण नुसते संशयशामकच नव्हे तर चातुर्यपूर्णही होते.

“स्वामिनी, आपल्या दयाबुद्धीला मी शरण आहे. पण आपण कोणी देवी आहात की मर्त्य स्त्री? आकाशनिवासी देवांपैकी आपण असाल तर आपली लावण्या व लालित्य यांनी युक्त नि प्रमाणबद्ध मूर्ती पाहता, सर्वसमर्थ झ्यूसची कन्या आर्तेमिझ हिची मला आठवण होते. पण जर आपण पृथ्वीवर राहणाऱ्या आम्हा मर्त्य मानवातल्या असाल, तर आपले पिताश्री आणि आपली कुलीन माता दोघेही खरोखर भाग्यवान, आणि बंधूही भाग्यवान! आपली प्रिय बाला नृत्यात सहभागी होताना पाहून त्यांची मने दरवेळी आनंदाने कशी फुलून जात असतील! पण सर्व माणसांत, सर्वाधिक सुखी तोच होईल की जो अनेक विवाहोपाहार देऊन आपणांस स्वतःच्या घरी जिकून नेऊ शकेल! कारण पुरुषात किंवा स्त्रीत मी इतकी परिपूर्णता कधीच पाहिली नाही. मी आपणाकडे पाहतो आहे आणि पाहता पाहताच आपला पुजारी बनून गेलो आहे. सम्यक पूर्णतेचे दर्शन केवळ देलांसलाच मला झाले होते! अंपो-लोच्या वेदीजवळ भूमीतून एकदम सरळ वर आलेला एक नवीन टवटवीत तालतरु मी पाहिला तेव्हा. माझ्या जलयातेत तिथे जायचा प्रसंग मला आला होता. एक उत्तम सेना माझ्या पाठीशी होती. पण ती मोहीम अखेर मला घातक ठरायची

होती. मला आठवते आहे की मी किती वेळ तरी मंत्रमुग्ध होऊन पाहत उभा राहिलो होतो. कारण याहून अधिक देखणे रोपटे पृथ्वीच्या पोटातून कधी निघाले नसेल! आणि नेमक्या त्याच विस्मयाने नि आदराने, देवी मी आपणाकडे पाहत आहे; खरोखर मी इतका दडपून गेलो आहे की, जरी माझ्या विपत्ती जाचक आहेत तरी आपले गुडघे कवटाळण्याचे धैर्य मला होत नाही. एकोणीस दिवसांच्या झगड्यानंतर कालच मी मद्यशामल सागराच्या तावडीतून निसटून बाहेर पडलो. ओजिगिआ द्वीपापासून मला इथे आणून सोडण्यास लाटांना आणि वादळी वाऱ्यांना इतका सर्व अवधी लागला; आणि आता कोणातरी देवाने मला या किनाऱ्यावर फेकले आहे. नक्कीच आणखी काही दुर्घटना भोगण्यासाठी. कारण माझी दुःखे संपत आली आहेत अशी मला काहीही आशा नाही; तसे होईपर्यंत देवांनी माझ्यासाठी पुष्कळ काही वाढून ठेवले आहे! माझ्या पूज्य राणी, माझी दया येऊ द्या. त्या सगळ्यामधून पार झाल्यावर मला भेटलेले आपण पहिले माणूस आहात, आणि या नगरातला किंवा या देशातला एकही जीव माझ्या माहितीचा नाही. आपल्याकडे माझे मागणे हेच की नगराला कसे जायचे ते सांगावे नि पांघरायला मला एक फाटके तुटके का होईना पण वस्त्र द्यावे—मग आपण येताना धुणे ज्या कपड्यात गुंडाळून आणले होते तोदेखील चालेल. प्रतिदानार्थी मी प्रार्थना करतो की आपल्या मनीची इच्छा देव पुरी करोत; आपणांस ते प्रीती आणि घर देवोत आणि प्रदान करोत ती अतीव ईप्सित असणारी समरसता; कारण दोन माणसे नवराबायको म्हणून जेव्हा एक विचाराने घर चालवतात तेव्हा ती शत्रूला भ्रांतचित्त करून मित्रांना प्रमुदित करतात. इतर कोणापेक्षाही ही गोष्ट ते अधिक उत्तम रीतीने स्वतःच जाणून असतात. अशा समरसतेपेक्षा अधिक उदात्त नि प्रशंसनीय काही नाही.”

शुभ्रभुजा नॉसिका म्हणाली, “श्रीमान्, आपण राठ नाही आणि मूर्ख नाही हे आपली वागणूकच सिद्ध करते आणि ज्या हालअपेष्टा आपणांस भोगाव्या लागल्या त्या ऑल्लिम्पिअन झ्यूसने आपल्याकडे धाडल्या असणार; कारण लोकांचे गुण काहीही असले तरी त्यांच्यात सुखाची वाटणी करताना तो देवांचाही देव केवळ स्वतःचीच इच्छा अनुसरतो. आपल्याला सहन करण्याखेरीज दुसरा पर्याय नसतो. पण ज्याअर्थी आपण आमच्या देशी नि आमच्या या नगराला आला आहात, त्याअर्थी वस्त्रप्रावरण किंवा अभागी, निष्कासित ज्यांच्याकडे जातो, त्यांच्याकडून हक्काने अपेक्षितो अशी अन्य कोणतीही वस्तू, यांची उणीव नक्कीच आपणांस पडणार नाही. मी आपणांस नगराकडे नेईन आणि आम्ही कोण ते सांगेन. हा देश नि आपण पहाल ते नगर फॅसिअनांचे आहे. आमच्या राज्याचा प्रमुख आणि आधारस्तंभ जो राजा ऑल्लिनस त्याची मी कन्या आहे.”

नंतर वळून तिने आपल्या सखी परिचारिकांना आज्ञा दिल्या, “माझ्या बायांनो, थांबा, पुरुषाला पाहून कुठे पळून चाललात? तुम्ही त्याला शत्रू तर समजला नाही? पण छे, पृथ्वीवर असा एकही माणूस नाही किंवा कधी होणारही नाही, की जो फॅसिअन भूमीवर शत्रूबुद्धीने पाऊल टाकण्याचे धाडस करील! देवांचे आपण इतके आवडते आहोत की ते तसे होऊच देणार नाहीत. लाटांचे प्रहार झेलणाऱ्या या

आमच्या अतिदूरच्या स्वदेशात आम्ही मानवजातीचे सीमावर्ती आहोत आणि दुसऱ्या कोणाही लोकांशी आपला संपर्क येत नाही. तुम्ही पाहत आहात तो पुरुष एक दैवहत पर्यटक आहे; तो वाट चुकून इकडे आला आहे आणि त्याचा सांभाळ करण्यास आपण बांधलेले आहोत, कारण सगळे अपरिचित आणि याचक, झ्यूसच्या संरक्षणाखाली येतात नि आपल्याला क्षुल्लक वाटणारा उपकार इतरांना मोलाचा होऊ शकेल. तेव्हा पोरींनी उठा, आपल्या अभ्यागताला खाणेपिणे द्या, नि वारा लागणार नाही असा आडोसा पाहून नदात त्याला न्हाऊ घाला.”

पळून जाणाऱ्या त्या सख्यांना स्वामिनीच्या दटावण्याने रोखले. हाका देऊन एकमेकींना थांबायला लावल्यानंतर, राजकुमारी नॉसिकाने निर्दिष्ट केलेल्या एका निवाऱ्याच्या जागी त्यांनी ओदिससला नेऊन बसविले. त्याच्या शेजारी त्यांनी एक झगा नि अंगरखा अंगात घालायला ठेवला, आणि सोल्याच्या झारीत थोडे ऑलिव्ह तेल त्याला देऊन सुचविले की त्याने बाहल्या प्रवाहात आंघोळ करावी, पण स्त्री-दाक्षिण ओदिससने त्यांना रुकार दिला नाही. तो म्हणाला, “कृपा करून त्या तिकडे जरा मागे जाऊन उभ्या राहिलात तर बरे होईल. मला एकटे सोडा, म्हणजे मग मला स्वतःला माझ्या खांद्यावरचा खारेपणा धुऊन टाकून अंगाला ऑलिव्ह तेल चोळता येईल. अंगाला त्याचा स्पर्शच नाही पुष्कळ दिवस. तुमच्यासमोर मी स्नान करणार नाही. कुलीन वनितांसमोर नग्न उभे रहायची मला लाज वाटेल.”

हे ऐकून त्या सख्या दूर गेल्या नि काय घडले ते त्यांनी आपल्या तरुण धनिणीला सांगितले. दरम्यान ओदिसस नदीच्या पाण्याने आपल्या पाठीवरची नि रुंद खांद्यावरची मिठाची पुटे धुऊन काढीत होता; आणि गढूळ खान्या पाण्याने डोक्यात झालेला कोंडा घासून टाकीत होता. स्वतःचे अंग पुरते धुऊन त्यावर तेल चोळून झाल्यावर त्या तरुण कन्येने दिलेले कपडे त्याने जेव्हा अंगात घातले तेव्हा अंथीनीने ती कधीच दिसला नव्हता एवढा उंच नि घट्टाकट्टा दिसेल असे केले, आणि बहरलेल्या न्हायार्थासिथवेलीसारखी त्याची दाट केशवलय मस्तकावरून रूढण्यास लावली. हेफैस्तसने नि स्वतः देवीने शिल्वरहस्ये शिकवून तयार केलेला एखादा शिल्पी ज्याप्रमाणे चांदीच्या पात्रावर सोन्याचे पाणी देऊन आपल्या कृतीला सुबक सफाई आणण्यासाठी कष्ट घेतो, त्याप्रमाणे अधिकच जास्त सौंदर्याने त्याचे मस्तक नि स्कंध मंडीत करून तिने आता त्याच्यावर शेवटचा सफाईचा हात फिरवला. जेव्हा ओदिसस सागरतटी एकटाच बसण्यासाठी गेला तेव्हा देखणेपणाने नि आकर्षकतेने तो तळपत होता. त्याच्याकडे कौतुकपूर्ण दृष्टीने पाहून नॉसिका आपल्या देखण्या परिचारिकांना म्हणाली,—

“एका माझ्या धवलबाहू युवतीजनानो, मी काय विचार करीत होते तो तुम्हाला सांगते. प्रत्यक्ष देवांच्या इतके निकटवर्ती जे आम्ही फैसिअन्स, त्यांच्यामध्ये या मनुष्याचे आगमन ऑलिव्हिअन शक्तींनी पूर्वसंकल्पित केले नव्हते असे मला वाटत नाही. कारण आम्ही प्रथम भेटलो तेव्हा मला वाटले हा एक दुर्दशा झालेला अनाकर्षक प्राणी आहे, पण आता तो स्वर्गनिवासी देवांसारखा दिसतो, तो इथे स्थायिक झाला तर मला ज्या प्रकारचा पती आवडेल तसा तो आहे. त्याने इथे राहणे पसंत करावे

एवढीच मला आशा आहे. पण चला, पोरींनो, या परक्या माणसाला काहीतरी खायला प्यायला द्या. ”

तिच्या दासींनी तात्काळ तिच्या आज्ञेप्रमाणे घिप्पाड ओदिससपुढे अन्न नि पेय ठेवले, आणि त्याने ते उत्सुकतेने खाल्ले, कारण कुठल्याही अन्नाची चव घेतल्याला त्याला फार काळ लोटला होता.

दरम्यान शुभ्रभुजा नाँसिकाने एक निर्णय घेतला होता. कपड्यांच्या घड्या करून तिने त्या आपल्या छान गाडीत ठेवल्या, बळकट खेचरे जुंपली व स्वतः ती गाडीवर चढली. मग ओदिससला बोलावून तिने त्याला सूचना दिल्या. ती म्हणाली,—

“चला श्रीमान, आपली नगराकडे जाण्यास निघण्याची वेळ झाली. मी आपणांस माझ्या सज्जन पित्याचे घर दाखवीन; तेथे तुम्हाला सर्व उच्चकुलीन फैसलन भेटतील हे निश्चित समजावे. पण आता मी सांगते तसे तुम्ही वागायचे जमवून घेतले पाहिजे— कारण, आपण समयसूचक आहात असे मी मानते. जोपर्यंत आपण जलापदातून नि शेतकऱ्यांच्या भूमीतून जात राहू, तोपर्यंत आपण माझ्या खेचरगाडीच्या मागे माझ्या सध्यांसमवेत त्वरित चालत यावे. पण आपण नगराला पोहोचू तेव्हा तसे चालणार नाही.

आमचे नगर उंच तटबंदीने वेढलेले आहे. त्याच्या दोंऱ्ही बाजूस उत्तम नौकाश्रय आहेत आणि त्याच्याकडे जाण्याची वाट एका अरुंद सांडव्यावरून आहे. त्याच्यापाशीच वाकदार नौका रस्त्यापर्यंत ओढून घेतल्या जातात नि प्रत्येक नौस्वामीला वेगळी जागा असते. तेथेच लोकांचे सभास्थान आहे. पॉसीदोनच्या उत्कृष्ट मंदिराच्या दोंऱ्ही बाजूस खाणीतले दगड-चिरे तुळतुळीत करून भूमीत खोलपर्यंत बसवून ते स्थान बांधलेले आहे. तेथेच नाविक त्यांच्या कृष्णनौकांची औजारे, दोरखंड, शिडे अशा सामग्रीची निगा ठेवतात नि वल्ही घासून तुळतुळीत ठेवतात. कारण फैसलनांना धनुष्यबाणांचा काही उपयोग नाही; ते आपला जॉम, डोलकाठ्या, वल्ही नि फैसाने सजलेल्या समुद्रावर जलयात्रा करण्याच्या डौलदार नौकांवर कारणी लावतात.

आता या नाविकात जी अप्रिय चर्चा होणे संभवनीय आहे ती टाळण्याची माझी इच्छा आहे. ते कदाचित माझ्या नावाला कलंक लावतील अशी मला भीती वाटते, कारण तेथे ग्राम्य लोक पुष्कळ आहेत, नि आपल्याला पाहून हलक्या चालचलणुकीचा त्यांच्यातला एखादा काय म्हणेल याची मला चांगली कल्पना आहे. ‘नाँसिकाने आपल्या मागे हा कोण उंच नि देखणा परका मनुष्य लटकत ठेवला आहे? तो तिला कुठे आढळला? तिचा तो भावी पती याबद्दल शंकाच नको! वाट चुकून या बाजूला आलेला, नौका भग्न होऊन संकटात सापडलेला कोणी परदेशी तिने सोडवला असेल,— कारण आपले कोणीच शेजारी याच्यासारखे नाहीत; किंवा कोणा देवाने तिची आप्रहाची प्रार्थना ऐकली असेल आणि तिला कायमची आपली करायला तो स्वर्गातून अवनत झाला असेल आणि तसे असले तर बरेच; तिने स्वतः बाहेर पडण्याचे साहस करून परस्थ पती मिळवणे बरे; कारण जरी तिच्या देशवांधवातले अनेक सर्वोत्तम लोक तिच्याशी लग्न करणे वांछीत असले तरी इथल्या स्वकीयांचा ती तिटकारा करते, हे उघड आहे.’ ते असे बोलतील, आणि माझ्या नावाला डाग लागेल. खरोखर मीदेखील,

अशी वागेल त्या मुलीला दोषच देईन. आईबाप जिवंत असताना मित्रांपासून पळून जाऊन, योग्य रीतीने लग्न होण्याआधी तिने पुरुषांची संगत केली तर.

तेव्हा श्रीमान, शक्य तितक्या कमीत कमी विलंबाने माझ्या पित्याने आपणांस स्वदेशी पोहोचवावे याबद्दलची निश्चिती करून घेण्याची आपली इच्छा असेल तर माझ्या सूचनांकडे अवधान देणे उत्तम. आपल्या वाटेवर अंधीनीला समपिलेली पॉपलर वृक्षांची एक पवित्र वाटिका आपल्या दृष्टीस पडेल; तिच्या मध्यभागी एक झरा उफाळत आलेला असून भोवताली तृणभूमी आहे. तेथे माझ्या पित्याचे उपवन नि भाजीपाल्याचे वाफे नगरापासून हाकेच्या अंतरावर आहेत. तेथे आपण बसावे नि आम्ही नगरात प्रवेश करून माझ्या पित्याच्या घरी पोहोचपर्यंत वाट पहावी. आम्ही जाऊन पोहोचण्याइतका वेळ गेला असे जेव्हा आपल्याला वाटेत, तेव्हा आपण नगरात जावे व माझा पिता राजा अॅलिसनस याच्या प्रासादाचा शोध करावा. तो सहज ओळखता येईल. कुठलेही लहान मूल तो आपणांस दाखवू शकेल. कारण इतरांची घरे स्वामी अॅलिसनसच्या सदनाची जी ऐटवाज बांधणी आहे तिच्यासारखी मुळीच बांधलेली नाहीत. प्रांगणामधून मुख्य वास्तूत थेट गेल्यावर महामंडपातून चालत जलद माझ्या मातेपर्यंत जा; सामान्यपणे ती अग्निकुंडाच्या उजेडाजवळ सागरी जांबळ्या रंगवलेल्या धाग्याचे मागावर विणकाम करित असते; तिचे पीठ एका स्तंभापाशी असून मागे तिच्या दासी बसलेल्या असतात. हे एकंदर चित्र मनोहर दिसते. तिच्या शेजारोच माझ्या पित्याचे सिंहासन असून त्यावर तो एखाद्या देवासारखा मद्यसेवन करित बसतो. त्याच्या बाजूने चटकन जाऊन माझ्या मातेचे गुडवे कवळा जर आपणांस लौकर नि आनंदाने स्वदेशी परतण्याची निश्चिती करावयास हवी असेल तर,—मग वाट चुकून आपण कितीही दूर आला असलात तरी हरकत नाही. कारण एकदा आपण तिची सहानुभूती प्राप्त करून घेतलीत म्हणजे स्वतःच्या मायदेशी जाऊन आपल्या उत्तम स्वगृहात प्रवेश करून पुन्हा मित्रांचे दर्शन करण्याची अपेक्षा आपणांस विश्वासपूर्वक ठेवता येईल.”

बोलणे झाल्यावर नॉसिकाने आपला चमकदार चावुक खेचरांवर चालवला आणि त्यांनी लौकरच नदप्रवाह मागे सोडून धीम्या, दुडक्या चालीने झुलत मार्ग धरला. पण राजकन्येने त्यांची चाल इतपत ठेवली की सध्यांना नि ओदिससचा गाडीबरोबर चालत राहता यावे आणि त्या अनुरोधानेच तिने चाबकाचा उपयोग केला. सूर्य अस्ताला जात असता अंधीनीचे नाव असलेल्या त्या सुपरिचित वृक्षावाटिकेपाशी सगळी आली. येथे भला ओदिसस खाली बसला नि त्याने सर्वसत्ताधारी झ्यूसच्या कन्येची प्रार्थना केली.

“माझी प्रार्थना ऐक. फलकधारी झ्यूसच्या अनिद्र बालिके आणि जरी त्या दिवशी माझी नौका भग्न करून महान भूकंपकारकाने माझी मोडतोड केली तेव्हा तू माझी उपेक्षा केलीस तरी आता ही प्रार्थना श्रवण कर. एवढे देणे दे की, या फॅसिअनांनी माझे दयाळूपणे नि सानुकंप स्वागत करावे.”

पॅलास अंधीनीने त्याची प्रार्थना ऐकली, पण पित्याच्या बंधूचा मान ठेवून तेथे प्रकट होणे टाळले. कारण उदात्त ओदिससविरुद्ध पॉपीदोनचा राग, तो स्वतःच्या भूमीस पोहोचण्याच्या दिवसापर्यंत, हट्टाने चालूच राहणार होता.

□ □

अँलिसनसचा राजप्रासाद

अतिसहनशील ओदिसस अँथीनीच्या वाटिकेत प्रार्थना करीत असता त्या दोन दणकट खेचरांनी राजकन्येला नगरीस आणून पोहोचविली. पित्याच्या घरापाशी येताच तिने महाद्वाराजवळ गाडी थांबवली नि तिच्या देखण्या भावांनी तिच्याभोवती गोळा होऊन गाडीची खेचरे सोडवली आणि कपडे आत नेले. ती स्वतः आपल्या महालात गेली. तेथे तिच्यासाठी अंतःपूरदासीने अग्निकुंडात शेकोटी पेटवली. ही युरिमेद्युसा नामक वृद्ध अँपेरेइअन दासी अनेक वर्षांपूर्वी लोकांनी आपल्या डोलत्या नौकातून अँपेरेइआहून आणली होती आणि नजराणा म्हणून निवडून, सर्व फँसिअन प्रजेचा अधिपती नि लोकांचे दैवत असलेल्या अँलिसनस राजाला अर्पण केली होती. हीच स्त्री घरात शुभ्रभुजा नाँसिकाची सेवा करीत असे, आणि आता तिने आतल्या खोलीत अग्नी प्रदीप्त करून स्वामिनीच्या सायंभोजनाची तयारी चालवली.

दरम्यान ओदिसस नगराला जाण्यास निघाला. त्याच्या हितार्थ तत्पर असणाऱ्या अँथीनीने, वाटेत भेटणाऱ्या कोणा दांडगट फँसिअनाकडून त्याचा अपमान होऊ नये वा तो हटकला जाऊ नये म्हणून त्याला दाट धुक्याने वेढून टाकले. त्या मनोहर नगरात तो प्रवेश करणार तेवढ्यात अँथीनी हातात कळशी घेतलेल्या एका तरुण बालिकेच्या रूपाने त्याच्यापुढे येऊन थांबली. ओदिसस तिला म्हणाला,—

“माझ्या बाळे, या देशाचा राजा अँलिसनस याच्या प्रासादाची वाट मला तू सांगू शकशील का? कारण तुला दिसतच आहे की येथे मी परका आहे, दूर देशाहून आलेला नि वाटेत दुर्दैवाशी गाठ पडलेला; म्हणूनच या नगरातला किंवा सभोवारच्या प्रदेशातला एकही माणूस माझ्या ओळखीचा नाही.”

उज्वलनेत्रा अँथीनीने उत्तर दिले, “महाराज, आपण ज्या घराची चौकशी करीत आहात तेथपर्यंत मी आनंदाने आपणांस घेऊन जाईन, कारण माझ्या सत्पित्याच्या घराजवळच ते घर आहे. पण आपण माझ्यामागे एक शब्दही न बोलता यायला हवे, कोणाकडेही न पाहता आणि प्रश्न न विचारता. कारण इथल्या लोकांना परक्यांबद्दल मुळीच जिऱ्हाळा वाटत नाही, आणि अभ्यागतांचे बाहू पसलून स्वागत करणारे असे ते नाहीत. त्यांची एकमेव निष्ठा त्यांना दूरवर पसरलेल्या समुद्रापार नेणाऱ्या द्रुत नौकांवर आहे, कारण पॉसीदोनने त्यांना सागरसंचारी जन केले आहेत आणि त्यांची ही जलयाने पक्ष्यासारखी किंवा प्रत्यक्ष विचाराइतकी वेगवान आहेत!”

असे बोलून पॅलास अँथीनी जलद चालीने पुढे निघाली आणि ओदिसस तिच्यामागून चालला. नगरातून आपल्या मागनि तो जात असता त्या विख्यात दर्यावर्दी फॅसिनाना तो दिसला नाही. कारण त्याच्या सुरक्षिततेसाठी खबरदारी घेणाऱ्या देवी अँथीनीने आपल्या महान शक्तीचा उपयोग करून आपल्या प्रिय भक्ताभोवती मायावी धुके टाकले होते. चालत असता ओदिसस तो उत्तम बांधणीच्या सुसज्ज नौकांनी गजबजलेला नौकाश्रय, सागरी प्रमुखांचे समास्थान, तो लांबलचक आणि उंच तट नि त्यावरच्या स्तंभपंक्ती, ही अद्भूत दृश्ये पाहत मनात आश्चर्य करीत होता.

दोघे राजप्रासादापाशी पोहोचली तेव्हा तेजस्वीनयना देवी त्याच्याकडे वळून म्हणाली,—

“आपण मला दाखवायला सांगितलेत ते हे घर आहे. श्रीमान तेथे उच्चकुलीन राजपुत्र भोजनोत्सव करीत असलेले आपणांस दिसतील. पण काही संदेह न बाळगता सरळ आत जावे, कारण स्वदेशी किंवा परदेशी घोट माणूसच यशस्वी होतो. एकदा प्रासादात शिरल्यावर थेट राणीकडे जायचे; तिचे नाव अँरिमी नि ती अँलिसन राज्याच्याच कुळातली आहे. या वंशाचा मूळ पुरुष नाँसिथस हा भूकंपकारी पाँसीदोन नि तिच्या काळातली सर्वात सुंदर स्त्री पेरिवोइआ यांचा पुत्र होता. ती थोर युरिमेदानची सर्वात धाकटी कन्या होती. ती एकेकाळी विकटकाय (giants) या गर्विष्ठ लोकांचा राजा होता. पण त्याच्या नेतृत्वाखाली ते हेकेखोर लोक विनाश पावले नि त्याचा स्वतःचा अकाली अंत झाला. पाँसीदोनेने पेरिवोइआस आपली रक्षा केली आणि त्याच्यापासून तिला झालेला पुत्र तोच महाप्रभ नाँसीथस, फॅसिनानांचा राजा. त्याला दोन मुलगे होते. हेक्सेनॉर नि अँलिसनस. हेक्सेनॉरचे लग्न होऊन फार दिवस झाले नव्हते. त्याला पुत्रही झाला नव्हता. तेवढ्यातच रौप्य-धनुर्धारी अँपॅलोकडून तो मारला गेला. पण त्याने आपल्या प्रासादात मागे एक कन्या ठेवली, ती अँरिती. अँलिसनसने तिला आपली भार्या करून तिला अशा आदराने व मानसन्मानाने वागवले की जगात आज पतीचे घर चालवणाऱ्या दुसऱ्या कोणत्याही महिलेला तो आदर मिळत नसेल. अशा तऱ्हेची असामान्य नि हार्दिक श्रद्धा तिने पूर्वी अनुभवली व आताही ती अनुभवीत आहे. संततीची नि स्वतः अँलिसनसची त्याचप्रमाणे प्रजेचीही; प्रजा तिच्या भजनी आहे, नि ती नगरातून फिरते तेव्हा लोक तिला अभिवादन करतात. कारण ती केवळ राणीच नव्हे तर एक शहाणी स्त्रीही आहे आणि तिने जर जिव्हाळ्याने लक्ष घातले तर पुरुषांमधील तंट्यातदेखील ती निवाडा देते. तेव्हा आपण नुसता तिचा स्नेहभाव संपादन केलात तर मायभूमीस परतून स्वगृहाच्या उंच छताखाली पाऊल टाकून पुन्हा एकदा तुमच्या मित्रांना पाहण्याची आशा ठेवायला आपल्याला पुष्कळच जागा आहे !”

बोलणे संपवून अँथीनीने शेरीची सुखद भूमी सोडली, वैराण समुद्र ओलांडले आणि मेरॅथॉनला नि अथेन्सच्या रुंद रस्त्यांना येऊन तिने एरेकिशसच्या भव्य सौधात प्रवेश केला.

दरम्यान ओदिसस अँलिसनसच्या शानदार हर्म्याकडे गेला. त्याचे हृदय आशंकापूर्ण होते नि ब्राँस घातूच्या द्वारपिंडीवर पाय ठेवण्याआधी तो घुटमळला. कारण त्या महान राजाच्या उंच छताच्या सभामंडपात सूर्याची किंवा चंद्राची असावी तशा प्रकारची दीप्ती विलसत होती. मिती ब्राँस घातूच्या असून त्यांच्या माथ्यावर निळ्या

मिन्याच्या पट्टिका बसविल्या होत्या. देवडीपासून प्रांगणाच्या पादबंधागापर्यंत डाव्या-उजव्या बाजूने त्या भिती अखंडपणे गेल्या होत्या. त्या सुरचित प्रासादाचे अंतर्गृह, ब्राह्मच्या द्वारपिंडीत चांदीच्या खांबावर बसविलेल्या सोन्याच्या दरवाजांनी संरक्षित केले होते. खांबांनी आधार दिलेली तोरणपट्टी ही चांदीची असून दारांच्या मूठी सोन्याच्या होत्या. दोन्ही बाजूंना सोन्याचा व चांदीचा असे दोन कुत्रे होते. ते देवशिल्पी हेफैस्तसने उदारहृदय अॅल्सिनसच्या राजवाड्याची राखण करण्यासाठी अनुल कौशल्याने घडविलेले होते, आणि हे द्वाररक्षक अमर नि निर्जर होते. सभामंडपात प्रवेशद्वारापासून मागच्या महालापर्यंत उंच पीठे दुतर्फाच्या भितीलगत ओळीने मांडून त्यांच्यावर स्त्रियांनी नाजूकपणे विणलेली आच्छादने होती. येथे बसून ते फॅसिनन लोकनायक नित्य उपलब्ध अशा भोजनाचा नि मद्याचा आस्वाद सानंद घेत आणि भक्कम बैठकीवर बसविलेले सोन्याचे युवकाकृती पुतळे हातातल्या पेटल्या मशालींनी मंडपातील भोजनपंक्तींना रात्री प्रकाश देत असत.

त्या राजगृहात पन्नास दासी कामाला आहेत. कोणी सफरचंदासारखे सोनेरी धान्य दळीत आहेत, कोणी मागावर वस्त्रे विणीत आहेत किंवा बसून धाम्याला पीठ देत आहेत—त्यांचे हात उंच पाँपलर वृक्षाच्या पानांसारखे फडफडत आहेत, आणि दाट विणून झालेल्या पूर्ण वस्त्रपटातून मृदु ऑलिव्ह तेल ठिबकत आहे. कारण फॅसिननांच्या नौकानयनाच्या असाधारण पाटवाइतकेच त्यांच्या स्त्रियांचे मागावरचे विणकामकौशल्य अद्वितीय आहे. अॅथीनीने त्यांना जास्त नाजूक हस्तकलात इतके प्रवीण नि चतुर केले आहे.

राजप्रांगणाबाहेर पण महाद्वारापर्यंत विस्तार असलेली चार एकर एक मोठी फळबाग असून तिच्या कडेकडेने कूस घातले आहे. बागेतल्या वृक्षांची हिरवी पाने उंचावर आहेत. ते वृक्ष आहेत पेअर, डाळिंब, चकचकीत फलभार वागवणारा सफरचंद, मधुर अंजीर आणि अतिबहुल ऑलिव्ह या फळांचे; त्यांना कधी फळे आली नाहीत किंवा कमी आली असे कधीच होत नाही—मग कमालीचा बहरलेला शिशिर ऋतू असो की वसंत. या फळांचे बहार वर्षाच्या सर्व ऋतूंत येतात, आणि पश्चिम वायूचा झुळका कुठे कळीला तर कुठे पिकणाऱ्या फळाला साह्य करीत नाहीत असा एकही क्षण नसतो. त्यामुळे पेअरमागून पेअर, सफरचंदामागून सफरचंद, द्राक्षांचे घडावर घड नि अंजिरावर अंजीर, सतत पक्व पूर्णावस्थेत येत राहतात. त्याच आवारात एक विपुल फलदा द्राक्षवाटिका आहे; तिच्या एका भागात उबदार सपाट भूमीवर काही द्राक्षे उन्हात वाळत आहेत, इतरत्र ती गोळा करण्यात येत आहेत किंवा ती मद्यासाठी तुडविली जात आहेत, आणि अगदी पुढच्या ओळींवर मोहर नुकताच झडलेला आहे किंवा अंधुक जांभळी झाक दाखवू लागलेले हिरव्या द्राक्षांचे घड लोंबत आहेत. द्राक्षमंडपाच्या शेवटच्या ओळीपलीकडे वेगवेगळ्या भाजीपाल्याचे वाफे व्यवस्थित मांडणीने केलेले असून त्यामुळे कधी फिकका न पडणारा सदैव हिरवा दिसणारा असा तो एक प्रसन्न भूभाग झाला आहे. वागेला दोन झऱ्यांचे पाणी आहे. एकाचे पाणी बारीकबारीक पाटांनी कुसाने वेढलेल्या बागेच्या सर्व भागात पोहोचविले आहे, तर त्याच्या समोरच्या दुसऱ्या झऱ्याचे पाणी

नगरवासियांना पाणवठ्याची सोय करून दिल्यानंतर राजप्रांगणाच्या महाद्वाराखालून थेट त्या भव्य राजप्रासादाकडे नेले आहे. देवांनी अॅल्सिनसचा निवास शृंगारला तो या अशा सुंदर गोष्टींनी.

त्या नृपनिवासासमोर उभा राहून बलदंड ओदिससने ते दृश्य न्याहाळले. त्याच्या सर्व सौंदर्याचा दृष्टीने आस्वाद घेतल्यावर तो चटकन द्वारपिंडी ओलांडून प्रासादात प्रविष्ट झाला. तेथे त्याला दिसले की, फॅसिअनांचे लोकप्रमुख नि मंत्री आपल्या चषकातून तीक्ष्णदृष्टी राक्षसघ्न देवांप्रीत्यर्थ अर्घ्यप्रदान करीत आहेत. त्याला असे अर्घ्यदान करून मगच झोपी जायचे अशी त्यांची रूढी होती. पण निघड्या छातीचा ओदिसस सभामंडपातून पदन्यास करीत सरळ पुढे गेला; अॅथीनीने त्याच्याभोवती धूमावली गुंडाळली होती; तो अॅरिती नि राजा अॅल्सिनस यांच्यापाशी पोहोचला आणि त्याने अॅरितीच्या गुडघ्याभोवती आपले बाहू टाकले. त्याचवेळी त्याला झाकणारे मायावी धुके दूर झाले आणि हा मनुष्य आपल्यामध्ये एकाएकी प्रगट झालेला पाहून मंडपातल्या सगळ्या पंक्तीला मुकता आली. ते ओदिससकडे विस्मयाने टक् लावून पाहत असताच त्याने आपली विज्ञप्ती केली.

“देवांश हेक्झेनॉरक्ये अॅरिती फार आपदा भोगलेला एक जीव म्हणून मी तुझ्या स्वामीकडे आश्रय मागतो. तुझ्या पायांशी लोळण घेतो आणि या अभ्यागतांच्या सौजन्याला आवाहन करतो. देव त्यांना जन्मभर सुख देवोत आणि घरची संपत्ती नि लोकांनी दिलेले बहुमान आपल्यामागे पुत्रांना ठेवण्याचा आनंद यातल्या प्रत्येकाला लाभो. माझ्यापुरते बोलायचे तर मी मागणे मागतो आहे की, माझ्या देशाला मला नेऊन सोडण्याची व्यवस्था शक्य तितकी लौकर आपण करून द्यावी कारण मी माझ्या मित्रांना पाहिल्याला फार दिवस झाले आहेत आणि या मघल्या काळात नाना दीर्घ कष्टमय दिवस मी कसेबसे जीवन कंठीत आलो आहे.”

विज्ञप्ती केल्यावर तो अग्निकुंडाजवळच्या धुळीत बसला, आणि त्या साऱ्या मंडळीतून एक आवाजही आला नाही; खबर आदरणीय सरदार एकेनिअस याने त्या निःशब्दतेचा भंग केला. त्या वडिलांमघला तो सर्वांत श्रेष्ठ वक्तृत्वपटू आणि पूर्वजप्राप्त शाहाणपणाने समृद्ध होता. या अवघडलेल्या क्षणी त्याने आपली स्नेहपूर्ण सूचना ऐकवली.

“अॅल्सिनस, तू काय करणार याची वाट पाहत तुझ्याभोवतीचे अभ्यागत धीसेपणे बसावे आणि अग्निकुंडाजवळ धुळीत अपरिचिताने बसावे हे अशोभनीय आणि तुझ्या राजघराण्याच्या आचाराला विसंगत आहे. महाराज, मी याचना करतो की, आपण त्याला उठवून एखाद्या चांदीच्या पीठावर बसू द्यावे आणि आपल्या शिलेदारांना थोडे मद्यमिश्रित करण्यास सांगावे म्हणजे आपल्याला नव्याने मेघघर्जनाकारी झूसला अर्घ्यप्रदान करता येईल. मानार्ह याचकांवर तोच लक्ष ठेवतो. त्याचप्रमाणे गृहावेक्षिकेने अन्नभांडारातून आपल्या अभ्यागतांसाठी सायंभोजनही आणावे.”

अशी आठवण करून दिल्यावर दिव्य राजा अँल्सिनसने विवेकी व चतुर ओदिससला हाताला धरून अग्निकुंडापासून उठवले आणि त्याच्या विनंतीवरून त्याच्या शेजारी बसलेल्या लँओदामास या त्याच्या आवडत्या उमद्या पुत्राने उठून रिकाम्या केलेल्या एका चकचकीत पीठावर बसवले. दासी एका सुंदर सोन्याच्या सुरईत पाणी घेऊन आली नि ते एका चांदीच्या वाडग्यात त्याला हात धुण्यासाठी तिने ओतले. मग तिने त्याच्या बाजूस एक लाकडी भोजनफलक ओढून ठेवला आणि गंभीर गृहावेक्षिकेने थोडे रोट आणि निवडक मिष्टान्ने त्यावर ठेवून त्याला मुक्तहस्ताने उपलब्ध तेवढे सर्व काही वाढले. तो दृढांग ओदिसस खातपीत असता अँल्सिनस राजाने आपल्या शिलेदारांना आज्ञा केली.

“पॉन्तोनस, मद्याचे एक पात्र भरून मिश्रण कर नि सभामंडपातल्या सर्वांचे पेले भर म्हणजे मेघगर्जनाकारी झ्यूसला पेयनैवेद्य आपणांस दाखवता येईल; मानाहं याचकांवर तोच लक्ष ठेवीत असतो.”

तेव्हा पॉन्तोनसने मुरलेल्या मद्याचा एक वाडगा तयार केला, त्यातून प्रत्येकाच्या पेल्यात प्रथम थोडे थेंब टाकून सर्वांचे पेले भरून दिले, मग त्यांनी अर्घ्यदान करून आकंठ पान केल्यावर त्यांना उद्देशून अँल्सिनस म्हणाला,—

“फॅसिअनांचे प्रमुखजन व मंत्रीहो, माझ्या मनात काय आहे ते मी सांगत असता तुमचे अवधान मला मिळेल काय? मी सुचवतो की, आता आपले भोजन झाले, तेव्हा तुम्ही रात्र व्यतीत करण्यास आपापल्या घरी जावे. आणि सकाळी आपण आपल्या या अस्थ्यागताच्या रंजनार्थ आणि देवाप्रीत्यर्थ यज्ञ करण्यासाठी ज्येष्ठांचे अधिक संपूर्ण संमेलन बोलावू. मग आपण त्याच्या प्रवासाचा विचार करू; तो स्वदेशापासून कितीही दूर हिंडत आला असला तरी त्याच्या देशाला सत्वर परत जाण्याचे सुख त्याला कसे लाभेल व दास किंवा चितेविना आपल्या संरक्षणाखाली त्याला कसे पाठवता येईल ते आपण पाहू; आणि तो आपल्या निजभूमीवर पाय ठेवीपर्यंत आणखी अधिक कष्टांपासून किंवा अपघातांपासून त्याचे आपण त्याच्या मार्गावर संरक्षण करू. त्यानंतर मात्र तो मातेच्या गर्भातून प्रथम बाहेर पडला त्यावेळी आयुष्याच्या पहिल्या धाग्याबरोबरच नियतीदेवतेने व निष्ठुर कर्मभोग चंडिकांनी त्याच्यासाठी जे योजून ठेवले असेल ते भोगणे त्याला प्राप्त आहे. पण जर तो स्वर्गातून उतरलेल्या अमरांपैकी एखादा निघाला तर खचित देव आमच्याशी काहीतरी नवीन खेळ खेळत आहेत; कारण पूर्वी आपण त्यांच्यासाठी थाटामाटाचे यज्ञ केले तेव्हा त्यांनी नेहमी वेषांतरविहीन असे प्रत्यक्ष दर्शन आपणांस दिलेले आहे; आणि आपल्या भोजनोत्सवात ते आपल्याशी खांद्याशी खांदा भिडवून बसलेले आहेत. एखादा प्रवासी त्याच्या एकाकी मार्गावर त्यांना भेटतो तेव्हादेखील ते आपले रूप झाकून ठेवीत नाहीत. कारण आपण सायक्लॉप्स नि विकटकायांच्या (giants) रानटी जमाती-प्रमाणेच देवांना निकटचे आहोत.”

ओदिससने तात्काळ उत्तर दिले, “राजन अँल्सिनस, त्याबाबतीत आपण मन निर्धास्त ठेवण्यास हरकत नाही. मला स्वर्गनिवासी अगर देवांचे रूपही नाही नि

आकारही नाही हे आपण पाहतच आहात; मी एक मानवी प्राणी आहे. आपल्या अनुभवातील, दुःखाचा अधिकतम भार वाहिलेले हतभागी मनामध्ये आणलेत तर त्यांच्या दुःखाशी माझे दुःख तुल्यभार होईल. खरोखर जे भोगणे माझ्या नशिबी आले त्याचा संपूर्ण वृत्तांत मी आपणांस देऊ लागलो तर मला वाटते, आपदांची जास्तच लांब कर्मकहाणी मला सांगता येईल. पण आता मी आपल्यापाशी एवढेच मागतो की, माझे कर्मभोग कितीही असले तरी मला सायंभोजन करू द्यावे. कारण माणसाच्या या नतद्रष्ट भुकेइतकी जगात कोणतीही गोष्ट अनावर नाही. तो कितीही संकटग्रस्त नि व्यथितचित्त असो ती भूक लक्ष वेधून घेण्यासाठी असा आक्रोश करते की, तिचे ऐकणे माणसाला भाग पडते. अशीच माझी स्थिती आहे. माझे हृदय खेदपीडित आहे, तरीही भुकेचा हट्ट आहे की, मी खावे, प्यावे. ही भूक मी भोगलेले सारे विसरायला लावते. आणि पोट भरून घेण्याची सक्ती करते. परंतु दिवस उजाडताच या आपल्या अभागी अभ्यागताला त्याच्या स्वदेशाप्रत पोहोचविण्याची व्यवस्था आपण करावी अशी माझी याचना आहे. मला खरोखर कठीण काळ कंठावा लागला आहे. माझ्या भव्य गृहाचे उंच छत, माझे सेवक नि माझी स्वतःची मालमत्ता एकदा मला पाहू द्या, मग मी संतोषाने शेवटचा स्वास सोडीन.”

त्याने त्याची बाजू बिनतोड मांडलेली होती. त्या सर्वांनी त्याची प्रशंसा केली नि मत दिले की, या अपरिचिताची नीट पाठवणी करावी. मग अर्घ्यदान करून, तुष्णा शमन केल्यावर ते आपापल्या भिन्नभिन्न घरी रात्र व्यतीत करण्यास गेले. राजवंशीय ओदिसस सभामंडपात अँरिती नि राजा अँल्सिनस यांच्यापाशी मागे थांबला आणि दासी भोजनपात्रांची आवराआवरी करू लागल्या.

प्रथम मौन सोडले ते शुभ्रवाहू अँरितीने. कारण त्याने अंगावर घेतलेले उत्तम उत्तरीय आणि पेहरलेला अंगरखा पाहून तिने ओळखले की, आपणच स्वतःच दासींच्या मदतीने शिवलेले हे कपडे आहेत. त्यामुळे तिने मार्मिक चौकशा करण्यास आरंभ केला.

“श्रीमान, जास्त चर्चा न करता मी आपणांस काही प्रश्न विचारण्याचे धाडस करते. आपण कोण आहात? कोणत्या देशाहून आलात? आणि ही वस्त्रे आपणांस कोणी दिली? आताच मी आपणाकडून ऐकले नाही का की, योगायोगाने आपणांस समुद्रपार आणले म्हणून?”

ओदिससने सावधपणे उत्तर दिले, ‘माझ्या पूज्य राज्ञी, मी ज्या संकटांतून गेलो त्यांचे अथपामुन इतिपर्यंत निवेदन करणे शीण आणणारे काम होईल, कारण दुर्भाग्याचा दीर्घ कालखंड मी अनुभवला आहे. तेव्हा केवळ आपल्या प्रश्नांची उत्तरे तेवढी मी देतो. सागरात दूर पलीकडे ऑजिगीआ नामक एक द्वीप आहे, त्यावर अँतलासकच्या धूर्त कॅलिप्सो राहते. ती देवी आहे, सुंदर खरी, पण डोळे दीपविणारी भयावह. कोणीही देव व मानव तिच्या सन्निध येत नाही आणि तरीही कोणा शक्तीमुळे तिच्या घरात ठेवला जाण्याचे दुर्दैव माझ्यावर ओढवले. मी एकटाच होतो, कारण झ्यूसने त्याच्या एका डोळे दीपविणाऱ्या अशनिपाताने माझी उत्तम नौका भर मद्य-श्यामल सागरावर भग्न केली होती. माझे एकनिष्ठ सोवती सारे प्राणास मुकले,

पण बाकदार नौकेच्या तळाभोवती मला बाहू टाकता आले नि नऊ दिवस मी तरंगत राहिलो. दहाव्या रात्रीच्या अंधःकारात देवांनी मला ऑजिंगिआच्या किनाऱ्यावर वाहून आणले. तेच सुंदर केशवलयधारिणी उग्रप्रताप देवी कॅलिप्सोचे स्थान. तिने मला घरात घेऊन माझा प्रेमाने सांभाळ केला. मला अमर आणि अजर करण्याचीही भाषा तिने केली, पण माझे हृदय मात निमिषभरही तिला जिकता आले नाही. कॅलिप्सोने दिलेले अविनाशी कपडे माझ्या आसवांनी भिजवीत सात अखंड वर्षे मी तेथे राहिलो. पण अखेर आठवे वर्ष जेव्हा त्याच्या क्रमानुसार आले, तेव्हा तिने मला निघून जाण्याची निकड लावली—एकतर झ्यूसकडून आलेला आदेश पाळण्यासाठी असेल, नाहीतर तिच्या स्वतःच्या भावनाच बदलल्या असतील! मी तयार केलेल्या नौकेतून, रीट नि मधुर मद्य अशा सामग्रीची उदारपणे तरतूद करून देऊन आणि मला तिच्या चिरस्थायी वस्त्रांनी विभूषित करून तिने मला वाटेला लावले. त्याचप्रमाणे एकप्रकारच्या उबदार नि सौम्य वान्यालाही तिने वाहायला लावले. असा मी सतरा दिवस समुद्रावरून जलयाना करून आलो नि अठराव्या दिवशी आपल्या भूमीचे छायांकित पर्वत माझ्या दृष्टिपथात आले, आणि मला हर्ष झाला; पण या बापुड्याचा तो हर्ष अकाळी ठरला; कारण भूकंपकारी पॉसिदोन, मला तोंड देण्यासाठी अजून पुष्कळ अरिष्टे पाठवणार होता. वायूना माझ्याविरुद्ध चिथावून त्याने मला कुंठित, निश्चल केले; आणि मी तेथे कण्ठकुंथत वसलो असता त्याने समुद्र ढवळून तो इतका बेफाम खवळवला की, लाटांवरून तरून जाणे माझ्या नौकेला अशक्य झाले. लौकरच वान्याच्या एका प्रचंड प्रहाराने नौकेचे तुकडे झाले, तथापि पोहून त्या पाण्याच्या पसान्यावरून पार होणे मला कसेबसे साधले; अखेर वान्यांनी नि प्रवाहाच्या दिशेने आपल्या किनाऱ्याजवळ मला आणले, तेथे भूमीवर येण्याचा मी प्रयत्न केला; पण पाण्याच्या फुगवट्याने मला थेट एक मोठ्या कड्यापुढे अत्यंत प्रतिकूल स्थानी ढकलत आणून खडकावर आपटले असते; तेव्हा मी दिशा बदलून काठांपासून पोहत मागे आलो. शेवटी एका नदाप्रत मी पोहोचलो आणि किनाऱ्याला लागण्यास हीच सर्वोत्तम जागा असे मला दिसून आले, कारण तेथे खडक नव्हते नि वान्यांपासून निवाराही होता. धडपडत मी पाण्याबाहेर आलो नि तिथल्या तेथेच पुन्हा थोडी शक्ती येईपर्यंत पडून राहिलो. दरम्यान गंभीर रात्र आली. तेव्हा त्या स्वर्गपोषित नदीच्या पात्रातून उठून एका जाळीत आडवा झालो, अंगावर वाळलेल्या पानांचे ढीग घेतले आणि देवदयेने मला गाढ झोप लागली. माझ्या शिणलेल्या अवस्थेत त्या पानांच्या आत संबंघ रात्रभर, दुसऱ्या दिवशी सकाळभर, व मध्यान्ह होईपर्यंत मी झोपलो होतो. वस्तुतः सूर्य मावळतीकडेच झुकला होता तेव्हा मी मला ताजातवाना करणाऱ्या झोपेतून जागा झालो, आणि आपल्या कर्ण्यच्या सख्या किनाऱ्यावर खेळ खेळत असलेल्या मला दिसल्या. स्वतः राजकुमारी त्यांच्याबरोबर होती आणि मी तर तिला देवीच समजायच्या बेतात होतो. तिच्याकडे साह्यासाठी मी विज्ञप्ती केली आणि तिला घोरणीपणा किती आहे ते तिने सिद्ध केले. इतक्या लहान वयात कोणी अपेक्षा करणार नाही इतक्या शहाणपणाने तिने वेळ सांभाळली, कारण साधारणपणे तरुण मंडळी अविवेकी असतात. पण तिने मला भरपूर रोट नि चमकते मद्य दिले, इतकेच नव्हे तर मला नदीत स्नान करायला लावून आपल्याला माझ्या देहावर

दिसत आहेत ते कपडे पुरविले. या प्रकरणातले सत्य ते असे आहे आणि अंतर्गामी मी इतका खिन्न आहे की, मला ते सुसंगतपणे कथेसारखे सांगता येत नाही.”

येथे अँल्सिनसने मध्येच एक उदगार काढला; तो ओदिससला म्हणाला, “श्रीमान्, एका बाबतीत माझ्या कन्येच्या निर्णयबुद्धीची चूक मला दिसते. तिने आपल्या सख्यांसह तुम्हाला सरळ घरी आणायला हवे होते. काही झाले तरी तुम्ही मदतीसाठी विज्ञापन जिच्याकडे केलेत ती पहिलीच व्यक्ती होती ती.”

हिकमती ओदिससने उत्तर दिले, “महाराज, त्याचा दोष आपल्या कन्येकडे नाही आणि माझी विनंती आहे की, त्याबाबत आपण तिला रागाने बोलू नये. स्वतःमागे सेविकांसह येण्यास तिने मला अवश्य सांगितले, पण विनयामुळे तसे करण्यास मी धजलो नाही; मला वाटले, मला तसा आलेला पाहून कदाचित आपण रुष्ट व्हाल. आपण पुरुष फार संशयी असतो !”

अँल्सिनस म्हणाला, “माझ्या मित्रा, क्षुल्लक गोष्टीबद्दल आपला पाणउतारा झाला असे मानणारा मनुष्य मी नाही. आपण नेहमी न्यायबुद्धी ठेवली पाहिजे. तुझे माझे विचार मिळतेजुळते आहेत असे आता मला दिसून आले; आणि तसे असल्यामुळे तू माझ्या कन्येचा स्वीकार करून माझा जामात म्हणून, येथे मी देईन नि सुसज्ज करीन त्या घरात, तुझे स्थान घ्यावेस. याहून दुसरी काही चांगली इष्ट गोष्ट मला दिसत नाही—अर्थात, जर तू येथे राहण्यास तयार असलास तर. पण तुला जायचेच असेल तर आम्हा फॅसिअनांतला एकही मनुष्य तुला थांबवून ठेवणार नाही, देव करो नि असे आमच्या हातून न घडो! आणि तुझे मन निर्धास्त व्हावे म्हणून तुला स्वदेशाप्रत पोहोचविण्याचा दिवस आताच नियुक्त करतो. ठरवून टाकू या उद्याचाच दिवस. तू नुसता झोपेत गुरफटून राहा, नि माझे लोक प्रशांत समुद्रावरून तुला वल्हवीत, तुझ्या देशी नि स्वगृही, किंवा दुसरीकडे कुठे तुला जायचे असल्यास तिकडे, घेऊन जातील मग ते स्थान युबोइआहूनही दूरवर का असेना! अर्थात युबोइआ पृथ्वीच्या अगदी टोकाला आहे असे ते पाहिलेले आमच्यातले नाविक सांगतात; तिकडे ते आरक्त-केश हँदॅमॅन्थसला पृथ्वीपुत्र तितिअँसला भेट देण्यासाठी घेऊन गेले होते. तेथे ते पोहोचले इतकेच नव्हे तर, मी तुला सांगायला हवे की, त्याच दिवसात त्यांनी परतीचा प्रवासही पुरा केला, आणि तोही न धकता. पण तुला स्वतःच्या अनुभवानेच कळेल की, माझ्या नौका किती सर्वोत्कृष्ट आहेत नि समुद्राचे पाणी त्यांच्या वल्ह्यांनी घुसळून काढण्यात माझे जवान किती पटाईत आहेत !”

हे ऐकत असता ओदिससचे सोशिक हृदय आनंदाने भरून गेले; आणि आवाज उंचावून त्याने प्रार्थना केली.

“हे तात झ्यूस, अँल्सिनसने जे वचन दिले आहे ते त्याला सर्वतोपरी पुरे करता येवो असे कृपादान दे. जेथे जेथे मानवजात भूमी कशीत असेल तेथे तेथे त्याची कीर्ती अमर राहील, नि मी माझ्या पितरांच्या देशी पुन्हा पोहोचेल असे वरदान दे.”

त्याचे संभाषण चालले असता शुभ्रभुजा अँरितीने दासींना आज्ञा दिल्या की, त्यांनी द्वारप्रकोष्ठात एक मंचक घालून त्यावर सर्वोत्कृष्ट जांभळ्या दुलया टाकाव्यात, त्यांच्यावर चादरी पसरून शिवाय वर उबदार पांघरुणे ठेवावीत. सेविका हाती मशाली

घरून सभामंडपाबाहेर गेल्या आणि त्या कामाला लागल्या. सुबक घडणीच्या पलंगावर अंथरून घालून झाल्यावर ओदिससपाशी येऊन त्यांनी त्याला विश्रांतीस जाण्याचे आवाहन केले. त्या म्हणाल्या, 'उठा महाराज, चला, आपली शय्या तयार आहे.' आणि त्यावेळी त्यांच्या लक्षात आले की, क्षोभी जाण्यात त्याला किती संतोष होणार होता ते.

तेव्हा तेथे त्या निनादमय द्वारप्रकोष्ठात लाकडी मंचकावर इतक्या साऱ्या कष्टानंतर तो भला ओदिसस क्षोभला, तर त्या उत्तुंग वास्तूच्या मागील भागात आपल्या महालात, रात्र व्यतीत करण्यासाठी सहचारिणीने सिद्ध केलेल्या शय्येवर तिच्यासह ॲल्सिनस पड्डला.

□ □

फॅसिअनांचे खेळ

नव्या उपेने आरक्त छटेने स्वतःला विभूषित करताच देवांश अॅलिसनस राजाने आपली शय्या सोडली आणि त्याचवेळी उठलेल्या युद्ध करून नगरे लुटणाऱ्या राजा ओदिससला त्याने नौकाश्रयाजवळील फॅसिअनांच्या संसदस्थानी नेले; आणि तेथे ते दोघे गुळगुळीत संगमरवरी पीठांवर शेजारीशेजारी बसले. दरम्यान पॅलास अॅथीनी वीरचरित ओदिससच्या प्रत्यागमनाच्या योजनांचा पाठपुरावा करीत, नगरातून सुज राजा अॅलिसनसच्या घोषकांचे रूप घेऊन सर्वत्र फिरली. प्रत्येक अमात्याला हटकून सर्वांना तिने हा आदेश दिला,—

“फॅसिअनांचे लोकप्रमुख नि अमात्यहो, माझ्या मागून संसदेकडे चला; आपल्या सुज राजाच्या प्रासादात नुकत्याच आलेल्या अपरिचिताबद्दल तेथे तुम्हाला वार्ता मिळेल. तो समुद्रावरून सर्वत्र फिरलेला आहे. आणि दिसायला एखाद्या अमर देवासारखा आहे.”

तिच्या बातमीने सर्वांच्या मनात खळबळ उडून त्यांचे कुतूहल जागृत झाले. थोड्याच वेळात संसदस्थानाची आसनेच नव्हेत तर सर्वच भाग तेथे लोटलेल्या गर्दीने भरून गेले. लेअर्तिझच्या कुशाग्रबुद्धी पुढावर अनेकांच्या दृष्टी कौतुकाने खिळल्या होत्या; त्याच्या मस्तकाला नि खाद्यांना अॅथीनीने मानवातील देवसदृशकांतीने मंडित केले होते; शिवाय तो अधिक उंच नि रुंद दिसत होता; देवीचा हेतू हा होता की त्याने अवघ्या फॅसिअन प्रजेच्या मनात केवळ माया व लोभच नव्हे तर भय नि आदरही जागृत करावा आणि ते लावतील त्या कसोट्यांमधून त्याने यशस्वीपणे पार पडावे. प्रत्येक जण तेथे येऊन उपस्थिती परिपूर्ण झाल्यावर अॅलिसनसने उठून त्यांना उद्देशून भाषण केले.

फॅसिअनांचे लोकनायक आणि मंत्रीहो, मी तुमच्या अवधानासाठी विनंती करतो. येथे एक प्रकरण उद्भवले आहे ते तुमच्यापुढे ठेवण्याची माझी इच्छा आहे. माझ्या बाजूचे हे परदेशीय गृहस्थ मला त्यांचे नाव माहीत नाही. अथवा ते पूर्वच्या का पश्चिमेच्या देशांकडून आले आहेत तेही माहीत नाही. ते प्रवासाच्या क्रमात माझे अभ्यागत झाले आहेत. ते स्वदेशी जाण्यासाठी वाहतूक मागत आहेत आणि तो अनुग्रह आपण करावा अशा आश्वासनाची याचना करीत आहेत. आपल्या नित्य रीतीनुसार त्यांच्या वाहनांची व्यवस्था आपण त्वरित करावी असा मी प्रस्ताव करीत आहे. कारण माझ्या घरी आलेल्या कोणाला पोहोचविण्याची सोय न झाल्यामुळे अडकून पडावे लागल्याची तक्रार करावी लागली अशी वेळ कधीच आली नाही. तेव्हा एक

कृष्णनौका तिच्या प्रथम प्रवासार्थ आपण स्नेहशील सागरात ढकलू या, आणि ज्यांनी आपली गुणवत्ता सिद्ध केली आहे असे बावन तरुण बल्हेकरी नगरातून निवडू या. या नाविकसंधाने बसण्याच्या फळघांजवळ आपली बल्ही पक्की बांधल्यानंतर नौका तेथेच सोडून माझ्या घराकडे यावे व तेथे त्यांनी जेवणाचा समाचार त्वरित घ्यावा. मी सर्वांची भरपूर तरतूद करीन. नौकेवरच्या लोकांसाठी या माझ्या आज्ञा आहेत.

“बाकीच्यांबद्दल, जे राजदंडधारी राजे असाल त्यांना मी माझ्या प्रासादात येण्याचे आमंत्रण देतो; हेतू असा की आपल्या अभ्यागतांचे आपल्या घरात स्वागत करावे. कोणी नाही म्हटलेले मी ऐकणार नाही आणि आपला सुविख्यात चारण देमोदोकस याला बोलावून घ्यावे. कारण तो आपल्या गाण्यासाठी कुठलाही विषय घेवो, आपल्याला श्रवणमुख देण्याची स्वर्गीय देणगी त्याच्याशिवाय दुसऱ्या कोणालाही नाही.”

बोलून झाल्यावर अॅलिसनस निघाला आणि राजदंडधारी राजे त्याच्याबरोबर गेले. त्याचा अश्वपाल त्या उत्तम चारणाच्या शोधार्थ गेला आणि दरम्यान बावन तरुणांची निवड होऊन ते राजजेनुसार वैराण समुद्रकाठी गेले. नौकेपाशी पोहोचून किताऱ्याच्या रेतीवर आल्यावर त्यांनी ती कृष्णनौका खोल पाण्यात ओढून नेली, तिच्यावर डोलकाठी व शिडे चढवली, बल्ही त्यांच्या चामड्याच्या बळघात व्यवस्थित पक्की बसविली, आणि शुभ्र शीड वर खेचले, मग त्यांनी पाण्यात तिला दूरवर तांगरून ठेवली आणि त्यांच्या भल्या राजाच्या भव्य निवासाकडे ते गेले. तेथे बीथिका, प्रांगणे आणि प्रत्यक्ष महालदेखील माणसांच्या गर्दने गजबजून गेला होता. तरुण आणि बुद्ध मिळून मंडळी असंख्य जमली होती. त्यांच्या सरंजामासाठी अॅलिसनसने बारा मेंदरे, आठ शुभ्रदंत बराह आणि दुडक्या चालीचे दोन बैल बळी दिले होते. त्या लोकांनी ते पशू सोलून साण्यास तयार केले आणि अशी सुग्रास मेजवानीची व्यवस्था केली.

आता लोकांच्या आवडत्या चारणाला घेऊन अश्वपाल आला. त्या चारणावर कलांच्या अधिष्ठात्री देवीचा सर्वांत अधिक लोभ होता, तथापि त्याला दिलेल्या देणग्यांत चांगल्या वाईटांची भेसळ केली होती; त्याचे गायन मधुर करून त्याचे डोळे मात्र हिरावून घेतले होते. पॉन्तोनसने मंडळीच्या मध्यभागी त्याच्यासाठी चांदीचे पत्रा जडवलेले एक पीठ ठेवले; त्याची पाठ सभामंडपाच्या महास्तंभापैकी एकाला लागून होती. त्याची सुस्वर बीणा त्याच्या डोक्यावरच्या एका सुटीला अडकवून अश्वपालाने ती तेथून कशी हाताळायची हे चारणाला दाखवले. त्याच्या बाजूला एक करंडी आणि एक सुबक भोजनफलक ठेवण्यात आला; त्याचप्रमाणे तहान लागल्यावर पिण्यासाठी एक मद्याचा चषक नंतर पुढे वाढलेल्या उत्तम साद्यपदार्थांचा त्यांनी यथेच्छ समाचार घेतला.

त्यांनी आपली क्षुधातृपा शांत केल्यावर चारणाला कलादेवतेने विख्यात पुरुषां-विषयी गायन करण्याची स्फूर्ती दिली. तोपर्यंत जगभर सुपरिचित झालेल्या एका पोवाडघातला एक कथाभाग त्याने निवडला. ओदिसस आणि अॅकिलिस यांचा कलह; एका वैभवशाली, काही उत्सवानिमित्त योजलेल्या भोजनसमारंभाचे प्रसंगी त्यांच्यात भांडण होऊन त्यांच्या बेफाम बोलण्याचा इतरांना कसा उद्वेग आला, तरी पण

एकान सेनानायकांची झुंज जुंपलेली पाहून राजा अँगॅमेन्नाँन मनावून कसा आनंदित झाला; याचा वृत्तांत सर्वशक्तिमान झ्यूस ज्या दिवसात आपत्तीच्या मोठाल्या लाटांनी त्रोजन्स नि दॅनाअन्स या दोघांचीही दाणादाण उडवण्याची योजना करित होता, त्या दिवसात पवित्र पायथोची संगमरवरी द्वारपिंडी ओलांडून कौल मागायला अँगॅमेन्नाँन गेला होता, तेव्हा फीबस अँपॉलोने जे भाकित त्याला सांगितले होते, ते या भांडणाच्या वेळी त्याला आठवले.

हा त्या विख्यात चारणाच्या पोवाड्याचा विषय होता. परिणामी त्याने ओदिससला आपले जांभळे प्रावरण आपल्या दणकट हातांनी उचलून डोक्यावरून खाली ओढून त्याची देखणी मुद्रा झाकायला लावले; कारण फॅसिअन्सनी आपल्याला आसवे ढाळतांना पहावे याची त्याला लाज वाटली. पण त्या माननीय चारणाच्या गीतांमधील मध्यंतराचे वेळी ओदिससने आपली आसवे पुसून डोक्यावरचे प्रावरण काढले आणि आपला दोन मुठीचा चषक जवळ ओढून देवांना अर्घ्यदान केले. तरीही जेव्हा जेव्हा त्या कथेत रंगलेल्या फॅसिअन सरदारांनी प्रोत्साहित केलेला देमोदोकस पुन्हा गाऊ लागे, तेव्हा तेव्हा पुन्हा एकदा तोंड झाकून घेऊन ओदिसस रुदन करी. अँल्सिनसखेरीज इतर सर्वांपासून आपले अश्रू लपविणे त्याला साधले, पण त्याची स्थिती शेजारीच बसलेल्या व ओदिससचे जड निश्वास ऐकू शकणाऱ्या राजाला दिसल्याशिवाय राहिली नाही. लौकरच तो आपल्या सागरी लोक प्रमुखांना म्हणाला,—

“सरदार मंडळी आणि मंत्रीजनहो, आपण सर्वांनी मिळून उत्तम मिष्टान्नाचा भरपूर आस्वाद घेतला आहे, त्याचप्रमाणे भोजनोत्सवाचा जीवश्चकंठश्च सहचारी अशा वीणास्वरांचाही. आता आपण बाहेर उघड्यावर जाऊन विविध क्रीडांचे उपक्रम करू या, म्हणजे आपले अभ्यागत जेव्हा त्यांच्या घरी पोहोचतील, तेव्हा त्यांच्या मित्रांना सांगू शकतील की मुष्टियुद्ध, मल्लयुद्ध, उडी मारणे नि धावणे या खेळांत आमच्यावर मात करणारे दुसरे कोणी नाहीत.”

असे बोलून तो पुढे निघाला नि बाकीचे त्याच्या पाठोपाठ बाहेर पडले. अश्वपालाने देमोदोकसची सुस्वर वीणा तिच्या खुंटीला टांगली नि चारणाला हात धरून प्रासादाबाहेर खेळ बघण्यास निघालेल्या उच्च कुलिनांच्या मागोमाग चालवीत नेले. ते सगळे सभास्थानी गेले आणि कित्येक हजारांचा जमाव त्यांच्या मागे गेला.

स्पर्धेत भाग घेण्यास तरुण सरदारांची उणीव नव्हती—अँक्रोनिअँस, ओसिअँलस, इलॅत्रिअस, नाँतिअस, प्रिम्निअस, अँकिअलस, इरेत्मीअस, पॉन्तिअस, प्रोरिअस, थून आणि अँनेवेसिनिअँस, ऑम्फिअँलस—जो पॉलिनिअसचा पुत्र नीतेक्ताँनचा नातू होता—आणि नाँबोलसपुत्र युरिअँलसही, तो तर नरघ्न युद्धदेवाशी तुल्यबल दिसत असून अद्वितीय लँओदँमासच्या खालोखाल फॅसिअनांतला सर्वात देखणा नि दणकट होता. सज्जन राजा अँल्सिनसचे तीन पुत्र लँओदँमास, हँलिअस नि राजकुमार किलतोनिअस हेही क्रीडांत सहभागी झाले.

पहिला खेळ होता एक शर्यत, आरंभीच्या एका रेषेपासून ते जे जोराने धावत निघाले ते धुळीचा लोट उठवीत पळण्याच्या पट्ट्यावरून दाटीने वेगात जातच राहिले.

पण सर्वात द्रुतगती कोण याबद्दल शंकाच नव्हती. उमदा किलतोनिअस बाणासारखा पुढे सुटून निघाला, नि तो जयस्तंभाजवळच्या घोळक्यापाशी पोहोचला तेव्हा बाकीच्यांना त्याने खेचरे एक दिवसात जेवढी पडजमीन नांगरतील तिच्या रुंदीइतके मागे टाकले होते. त्यानंतर मल्लयुद्ध आले. ही जास्त जोर लागणारी क्रीडा, आणि येथे सर्व प्रवीणांना पराभूत करण्याची पाळी युरिअॅलसची होती. ऑम्पिअॅलसने उडीची चढाओढ जिंकली, थाळी फेकण्यात एलॅत्रिअसने सहज सर्वांवर विजय मिळविला, आणि मुष्टि-युद्धात अॅलिसनसचा मानाहें पुढे लॅओदॅमास याने. सर्वांनी क्रीडानंदाचा उपभोग घेतल्यानंतर याच लॅओदॅमासच्या मनात आले की बाकीच्यांपुढे एक सूचना ठेवावी. तो म्हणाला “चला रे मित्रांनो, आपण आपल्या पाहुण्याला विचारू या की तो खेळाच्या एखाद्या प्रकारात तरबेज आहे की, काय? त्याचा बांधा तर भक्कम आहे. त्याच्या मांड्या नि पोटऱ्या पहा, त्याचे मजबूत हात बघा नि त्याची ती भरदार मान. हा मनुष्य चांगलाच बलवान आहे नि इतका वयस्करही नाही. तो मोडल्या-सारखा झाला आहे तो त्याच्या हालअपेष्टांनी. कारण मी तुम्हाला सांगतो की, कितीही निघड्या छतीचा मनुष्य असला तरी त्याची हिंमत खूबविणारा समुद्रासारखा कोणी नाही.”

युरिअॅलस बोलला, “लॅओदॅमास, मला तुझी कल्पना बरी वाटते. तू स्वतः जाऊन त्या माणसाशी बोल नि त्याला आव्हान दे” असे उत्तेजन मिळून अॅलिसनसचा सुपुत्र वाट काढीत गर्दीच्या मध्यभागी गेला नि ओदिससला उद्देशून म्हणाला,—

“चला श्रीमान, एखादा खेळ आपल्याला चांगला येत असेल तर आपणही आमच्या खेळात भाग घेणार नाही का? आपण निश्चित मल्ल असला पाहिजे, कारण माणूस आपल्या हातांनी नि पायांनी जे करू शकतो त्यापेक्षा अन्य काहीही त्याला आजीव विख्यात करीत नाही. याचे तर मग, आणि आपल्या चिंता वाजूला सारून एखादा खेळ खेळून पहावा; कारण आपण आपल्या प्रवासाला चालू लागायला फार विलंब नाही. आपली नौका पाण्यावर लोटलेली आहे नि नाविकसंघ तयारच आहे.”

ओदिससने तात्काळ त्याला उत्तर दिले, “लॅओदॅमास, तुम्ही आणि तुमचे मित्र तुमच्या आव्हानांनी मला कशाला संवस्त करता? माझे मन इतके उद्विग्न आहे की त्यात खेळाचा विचारच येणे शक्य नाही. अनेक कटू नि शिणविणाऱ्या अनुभवातून मी गेलो आहे, आणि घरी पोहोचण्याचा मार्ग सुधारणे एवढीच फक्त आता इच्छा आहे; त्याचसाठी येथे तुमच्या सभेत मी बसलो आहे, माझी विज्ञप्ती तुमच्या राजापुढे नि तुमच्या संबंध राष्ट्रपुढे करायला.”

आता मध्येच व्यत्यय आणून अपरिचिताचा तोंडावर अपमान करणे युरिअॅलसला उचित वाटले, “श्रीमान, अगदी बरोबर आहे. जगात ज्या प्रकारचे मल्ल पाहुण्याची आपल्याला सवय असते, तशा प्रकारचे तुम्ही असाल असे कधी मी मानायलाच नको होते; त्यापेक्षा एखादा व्यापारी, नौकानायक, एखाद्या भटक्या बोजड होडक्यावर जन्म काढणारा, आपल्या निर्यात भाराची चिंता करणारा, किंवा लाभ मिळवून स्वदेशी आल्यावर पोतभारावर बारीक लक्ष ठेवणारा—छे! आपण खेळाडू नाही हे दिसतच आहे.”

ऋद्ध कटाक्ष टाकून चपळबुद्धी ओदिससने प्रत्युत्तर केले, "महाराज, हे भाषण कुत्सित झाले आणि ते उच्चारणारे तुम्ही मूर्ख असावेत ! यावरून हे सिद्ध होते की रूप, बुद्धी नि वाक्पाटव हे तिन्ही आल्हादक गुण एकत्र अंगी असण्याची आशा आपणा सर्वांनाच करता येत नाही. अगदी क्षुद्र दिसणारा माणूसही वादात एका मुद्यावरून दुसऱ्या मुद्याकडे सानुनय विनयाने पण विश्वासपूर्ण प्रगती करणारा, असा दैवी देणगी जन्मजात असणारा वक्ता असू शकेल; असा माणूस सभेत उठून दिसतो आणि नगरातून जातो तेव्हाही देवाप्रमाणे त्याच्याकडे लोक टक लावून पाहत राहतात. दुसरा एखादा अमरासारखा देखणा पण आकर्षक अशा वक्तृत्व कलेत अगदी उणा असाही निघेल तुम्ही स्वतः श्रीमान, जगाला फार उठावदार बाह्यरूपात दर्शन देता—खुद्द देवही ते रूप त्याहून उत्तम करू शकणार नाहीत; पण तुमची बुद्धी आहे रेम्या डोक्याची. तुमच्या मूर्ख, अस्थानी शेऱ्यांनी तुम्ही मला चिथावून रागास चढविले आहे, आणि मी तुम्हाला जाणवून द्यावयाला पाहिजे की खेळात तुम्ही सुचविता तसा मी नवशिका नाही; तर जोपर्यंत माझ्या तारुण्याच्या बळावर मी भिस्त ठेऊ शकत होतो तोपर्यंत मी क्रीडाक्षेत्रात प्रथम श्रेणीचा होतो असे मानतो. पण वस्तुस्थिती अशी आहे की युद्धात आणि वैरभावी समुद्रातून झगडत मार्ग काढण्यात मी सोसलेल्या साऱ्या दुर्दवांच्या निंहाळांच्या भाराखाली मी दबून गेलो आहे. तरीही आणि मी ज्यातून पार पडलो त्याचे चटके घेऊनही, मी खेळात नशिवाची परीक्षा पाहतो. कारण शब्द दंश करू शकतात नि तुमच्या शब्दांनी मला इरेस पेटवले आहे."

असे म्हणून तो उडी मारून उठला नि आपले प्रावरण दूर करण्याच्याही भानगडीत न पडता तेथे पडलेली सर्वांत मोठी प्रचंड वजनाची आणि त्यांच्या ठराविक स्पर्धात ते वापरीत त्याहून फारच जाडजूड थाळी त्याने उचलली. एकाच झोक्यात आपल्या प्रवळ हाताने त्याने ती भिरकावली आणि ते दगडी कडे दिलेल्या दिशेला घुमत गेले. ते हवेतून वेगाने जात असता, सागराचे स्वामी नि लांब वल्ही पेलण्यात सर्व प्रवीण असे ते फॅसिअन दबून खाली वाकले, आणि त्याच्या हातून ते कडे इतक्या सहजपणे दूरवर उडाले की बाकी सर्व फेकीच्याही खुणांपलीकडे ते गेले. अॅथीनीने आपण गर्दीपैकीच एक असल्यासारखे भासवून ते कडे पडले तेथे खूण केली आणि फेकणाराला अभिवादन केले. तिने ओरडून सांगितले,—

"पहा श्रीमान, एखादा आंधळादेखील तुमच्या फेकीची खूण ही खुंटी चाचपून निवडून काढील बाकी सगळ्यांच्या खुंट्या जवळजवळ आहेत पण तुमची सर्वांच्या एकदम पुढे आहे. या खेळापुरते तरी तुम्ही निश्चित असावे इतकी दूरवर फेक कोणताही फॅसिअन करू शकणार नाही, याहून जास्त दूर तर राहोच !"

अति सहन करणाऱ्या ओदिससला त्या घोषणेने आनंद झाला. स्पर्धाक्षेत्रात खरा मित्र सापडल्याचा संतोष वाटून त्याने फॅसिअनांना उद्देशून अधिक खेळकर भाषेत म्हटले,—

"माझ्या तरुण मित्रांनी, तुम्हाला शक्य असेल तर तथपर्यंत तुमची फेक पोहोचवून दाखवा." तथापि थोड्याच वेळात मी तितक्याच दूर किंवा त्याही पलीकडे आणखी एक फेक टाकली तर मला नवल वाटू नये आणि ज्याअर्थी तुम्ही मला पुरतेच चेतवले

आहेत, तर भग होऊन जाऊ द्या; पुढे या तुमच्यापैकी कोणाला ही कल्पना पसंत असेल नि हिम्मत असेल, तर माझ्याशी लढत द्या. मुष्टियुद्धाची, मल्लयुद्धाची किंवा पळण्याची-देखील, कशाचीही असो; त्याची मला पर्वा नाही. ज्यांच्याकडे मी अभ्यागत आहे. त्या लंओदंभासचा तेवढा मी अपवाद करतो; कारण आपल्या यजमानाशी कोण लढेल? परक्या देशात आदरातिथ्य करणाऱ्या मित्राला आम्हान द्यायला माणसाची शुद्ध तर गेली असली पाहिजे किंवा तो अगदीच मूर्ख असला पाहिजे! तसे करून तो आपले भावी हित मात्र नष्ट करील. पण तुम्हां बाकीच्यांपैकी कोणाच्याहीसमोर उभा न राहण्याइतका मी अहंकारी नाही; खरे तर समोर येणाऱ्या सर्वांशी सामना देऊन स्पर्धा करायला मी तयार आहे. कारण कुठल्याही मर्दानी खेळात मी काही सगळ्या बाजूंनी अनभिज्ञ नाही, चक्रचकित धनुष्य मी चांगले हाताळू शकतो आणि माझ्या बाजूचे कितीही जण जरी उभे राहून, एखाद्या लक्ष्यावर शरसंधान करीत असले तरी शत्रु-सैन्यातला मी निवडलेला माणूस माझ्याच बाणाने सर्वांत आघी टिपला जावा. त्रांयला धनुर्विद्येचा अभ्यास आम्ही अकिअन्स करीत होतो, तेव्हा मला मागे टाकणारा एक फिलोक्तेनिझ तेवढा होता. पूर्वीच्या काळातील पुरुषांशी, उदाहरणार्थ हेरॅक्लिझ, किंवा इकेलियाचा युरितस जे धनुधर म्हणून देवांशी देखील तुल्यबल होते—अशांशी स्पर्धा करण्याचा मी विचार करणार नाही; पण आता जिवंत असून पृथ्वीच्या पाठीवर अन्नोदक सेवन करीत असलेल्या बाकी सर्वांपेक्षा मी पुष्कळच निपुण आहे असा मी दावा करतो. खरे म्हणजे देवांशी स्पर्धा केल्यामुळेच महान युरिनसचा एकाएकी अंत झाला नि स्वगृही वृद्धपकाळातील दिवस व्यतीत करण्यास तो जिवंत राहिला नाही; कारण स्पॅस आम्हान देण्याचे अपमानकारक कृत्य त्याने केले म्हणून अंपॉलोने त्याला मारले. भालाफेकीसंबंधी सांगायचे तर कोणीही बाण मारील त्याहूनही दूर अंतरापर्यंत मी शूलप्रक्षेप करू शकतो. मात्र धावण्यात तुमच्यापैकी कोणी माझ्यापुढे जातील अशी भीती मला वाटते. वादळी समुद्रांनी मला फारच तडाखे दिलेले आहेत; कारण माझ्या त्या नौकेत साऱ्या सुखसोयी लौकरच संपुष्टात आल्या व त्यामुळे माझ्या हातापायांची शक्ती मी गमावून बसलो आहे.”

ओदिससचे भाषण संपले आणि ते सारे गप्प राहिले; त्याला उत्तर देण्याचे काम अॅलिसनसवर त्यांनी सोपविले. राजा म्हणाला,—

“माझ्या मित्रा, तू म्हणतोस त्यावर कोणताही आक्षेप आम्हाला घेता येणार नाही. या माणसाने पुढे येऊन क्रीडाक्षेत्रावर ज्या तऱ्हेने तुझा अपमान केला त्यामुळे तू रागावलास, तेव्हा साहजिकच आपले जन्मजात तेज सिद्ध करण्याची तुझी इच्छा आहे. भल्याबुऱ्याचे भान ठेवून कसे बोलावे हे जाणणाऱ्या कोणीही तुझ्या पराक्रमाला असे हिणवले नसते. पण आता मला काय म्हणावयाचे आहे ते एक. तुझ्या बायकीमुळांना शेजारी घेऊन स्वतःच्या घरी जेव्हा तू सुखभोग करीत असशील आणि बोलण्यात गोष्ट निघेल की ‘फॅसिअनांचे कौशल्य कशात असते’ तेव्हा तुझ्या उच्चकुलीन मित्रांना तुला हे सांगता यावे अशी माझी इच्छा आहे की झ्यूसने आम्हालाही काही प्रमाणात यश दिलेले आहे, आणि ते आमच्या वाडवडिलांपासून आजतागायत चालू राहिले आहे. जरी आमचे मुष्टियुद्ध नि मल्लयुद्ध अगदी निर्दोष नसेल तरी आम्ही वेगाने धावणारे

आणि प्रथम श्रेणीचे समुद्रसंचारी आहेत. पण आम्हाला सतत आनंद देणाऱ्या गोष्टी कोणत्या म्हणाल तर स्वादिष्ट भोजन, वीणा, नृत्य, भरपूर शुभ्र शाणपटाचे वस्त्रावरण, उष्णोदक स्नान आणि आमचा शयनसाज, तेव्हा व्हा पुढे माझ्या पट्टीच्या प्रवीण नर्तकांनो, आणखी दाखवा आपल्या पदव्यासाचे कसब, म्हणजे आपले अभ्यागत घरी जातील तेव्हा आपल्या मित्रांना सांगू शकतील, की सागरसंचार, धावण्याचा वेग, नृत्य नि गायन या बाबतीत आम्ही इतर लोकांना कितीतरी मागे टाकले आहे! आणि तुमच्यापैकी एक जण जाऊन दॅमोदोकसला आपल्या हाताने जिच्यातून तो अत्यंत मधुर स्वर काढतो ती वीणा आणून द्या. लोकांनी ती माझ्या घरी कुठेती ठेवलेली आहे.”

राजाच्या तोंडातून शब्द बाहेर पडताच एक अश्वपाल राजप्रासादातून ते सुबक घडणीचे वाद्य आणण्यास गेला आणि कार्यक्रमाची सूत्रे अधिकृत कार्याधीशांनी हाती घेतली. ही नऊ जणांची समिती लोकसेवकांची असून अशा प्रसंगी सर्व तपशीलवार ती देखरेख ठेवी. आता त्यांनी नृत्यभूमीचा केर काढून नृत्यप्रयोगाला पुरेल इतक्या पुऱ्या विस्ताराचे एक वर्तुळ तयार केले. दरम्यान अश्वपालाने ती सुस्वर वीणा आणून दॅमोदोकसच्या हाती दिली. मग चारण त्या गोल जागेच्या मध्याकडे गेला. तारुण्याच्या पहिल्या बहरात असलेल्या प्रवीण नर्तकांचे एक पथक चारणाभोवती आपल्या जागा घेऊन उभे राहिले आणि पहिल्या पदव्यासासाठी त्या पवित्र भूमीवर त्यांची पावले अशा लखलखत्या हालचालीत पडली की नृत्य पाहणाऱ्या ओदिससचे मन कौतुकाने भरून गेले.

लौकरच वीणेच्या स्वरांच्याही वर चारणाचा उमदा आवाज ऐकू येऊ लागला. त्याचा विषय होता अॅरिझ आणि सुंदर किरीटधारिणी अॅफ्रोदायती यांचे प्रेम. त्यांच्या गाण्यांत वर्णन आले हेर्फेस्तसच्या प्रासादात त्यांच्या पहिल्या आणि चोरून घेतलेल्या भेटीचे, तिला अॅरिझने दिलेल्या अनेक उपाहारांचे आणि हेर्फेस्तसच्या शय्येच्या त्याने केलेल्या उपमर्दाचे. त्याच्या पोवाड्यात पुढे असे आले की सूर्यदेवांनी प्रेमी युगुलाची आर्लगने पाहिली होती आणि तो ती गोष्ट हेर्फेस्तसला सांगण्यास आला. ते मर्मभेदी सत्य हेर्फेस्तसने ऐकले तेव्हा तो त्वेषपूर्ण विचारांनी भरलेल्या हृदयाने तडक आपल्या कार्यालयात गेला आणि ठोकळ्यावर आपली प्रचंड ऐरण ठेवून त्याने एक अशी जाळीदार साखळी घडविली की जी तोडता किंवा सोडवता येऊ नये. या जाळ्याने त्या दोघांना कायम बंदिवासात टाकण्याचा त्याचा हेतू होता. अॅरिझवरच्या उग्र संतापाने त्याला काम करताना स्फुरण चढले होते आणि जाळे तयार झाल्यावर ते घेऊन तो त्याच्या शय्यागाराकडे गेला आणि चारी मंचकस्तंभाभोवती त्याने ते टाकले. त्यातल्या बऱ्याच सळ्या वरच्या तुळ्यांना जोडल्या होत्या व त्या खाली लोंबत होत्या पण त्या कोळ्याच्या जाळ्यासारख्या हलक्या फुलक्या होत्या व म्हणून प्रत्यक्ष धन्यपुण्य देवांनासुद्धा त्या दिसल्या नसल्या. कसबी कामाची ती सर्वोत्कृष्ट कृती होती.

याप्रमाणे शय्या चोहीकडून वेढून, सापळा लावून ठेवल्यानंतर त्याने पृथ्वीवरच्या त्याच्या विशेष आवडत्या स्थानी सुखद लेम्नास नगरीला निघून जाण्याचे नाटक केले.

दरम्यान सोनेरी लगामधारी अॅरिझने पाळत काही व्यर्थ ठेवली नव्हती. तो परमशिल्पी घराबाहेर पडलेला पाहताच त्या थोर देवाच्या हर्म्याची वाट त्याने धरली. त्या सुंदर किरीटधारिणी सिथेरिआवासी देवीविषयीच्या तीव्र कामविकाराने तो ओसंडून चालला होता. ती नुकतीच आपला पिता जो प्रतापी झ्यूस त्याला भेट देऊन आली होती नि नुकतीच खाली बसली होती. तेवढ्यात दारातून अॅरिझ आत आला नि आवडीने त्याने तिला अभिवादन केले. तो म्हणाला —

“चल मत्प्रिये, आपण शय्येवर जाऊन परस्परांच्या बाहुपाशात पडू या, कारण हेफैस्तस आसपास नाही. मला वाटते तो लेम्नांसला गेला आहे त्याच्या सिशिन मित्रांना भेटायला आणि त्यांचे रानटी असंस्कृत संभाषण ऐकायला.”

त्याच्याशी रममाण होण्याहून अधिक चांगले असे अॅफ्रोदायतीला काहीच नको होते; तेव्हा ती दोघे शय्येवर जाऊन पडली. त्यासरशी हेफैस्तसच्या कल्पकतेने सिद्ध केलेले जाळे त्यांच्या भोवताली अशा रीतीने पडले की त्यांना हात किंवा पाय उचलता किंवा हलवता येऊ नये. यातून सुटका नाही हे त्यांच्या फार उशिरा लक्षात आले; आणि नंतर तो महान लंगडा देवच स्वतः त्यांच्यासमोर आला. कारण त्याचा गुप्तचर म्हणून सूर्यदेवाने कामगिरी करून त्याला बातमी कळविली होती, आणि लेम्नांस द्वीपाला पोहोचण्याआधीच परत फिरून व्यथित अंतःकरणाने तो घाईने घरी आला होता. दारात उभा असताना त्याला संतापाचा झटका आला नि त्याने सर्व देवांना ऐकू जावे म्हणून भयानक उच्चरवाने आरोळी दिली,—

“तात झ्यूस, आणि तुम्ही चिरंजीवी सुखी देवहो, इकडे या आणि एक हास्यास्पद नि निर्घृण गोष्ट पहा. झ्यूसकन्या अॅफ्रोदायतीने सदा माझा लंगडेपणाबद्दल तिरस्कार केला आहे, आणि आता तिने आपले हृदय या खाटकाला, या अॅरिझला अर्पण केले आहे, केवळ तो दिसायला चांगला नि हातीपायी धड आहे आणि मी जन्मतःच पंगू आहे म्हणून; आणि माझ्या व्यंगाचा दोष माझ्या मातापित्याखेरीज दुसऱ्या कोणाला मी द्यावा? त्यांनी मला कधीच जन्म दिला नसता तर बरे होते! पण आता तुम्ही पहाल की ही दोघे माझ्या शय्येवर चोरट्या चालीने शिरून एकमेकांच्या प्रेमळ बाहुपाशात कशी झोपली आहेत! या दृश्याने माझ्या वर्मी चटका बसत आहे! तरी पण माझी अशी कल्पना आहे की त्यांचे आलिंगन चालू ठेवण्यास ते जोडपे उत्सुक राहणार नाही, नाही! कितीही प्रेमात असले तरीही एक क्षणभरसुद्धा नाही! ज्या एकशय्येचा लौकरच दोघांनाही कंटाळा येईल अशी ही त्यांची एकशय्या आहे; पण माझे कसबाचे जाळे ती दोघे जेथे आहेत तेथेच त्यांना अडकवून ठेवणार आहे, तिच्या पित्याने मी त्याला या निर्लज्ज, नालायक पापिणीसाठी दिलेली प्रत्येक देणगी मला परत दिली नाही तोपर्यंत; ती असेल त्याची कन्या नि एक सुंदर प्राणी! पण ती आपल्या वासनांची दासी आहे.”

त्याच्या उत्क्रोशाने देव एकामागून एक त्याच्या ब्रॉन्झभूमीच्या प्रासादात आले. भूकंपकारी पांसीदोन वर आला, भाग्य आणणारा हर्मिझ आणि धनुर्धर राज अॅपोलो

हेही आले; पण स्त्रीसहज मर्यादेमुळे संकोचलेल्या देवी मात्र साऱ्या घरीच राहिल्या. आपल्या साऱ्या वरदानांचे उगम जे अमर ते सारे तेथे दरवाजापुढे उभे राहिले; आणि जेव्हा ती हेफैस्तसची चतुर क्लृप्ती त्यांच्या दृष्टीस पडली तेव्हा त्या सदानंदी देवांना हास्याची अनावर उबळ आली.

त्यातला एकजण शेजाऱ्याकडे पाहून म्हणाला, “कुकर्म यशस्वी होत नाहीत; कासव सशाला गाठते! अरिझ इतक्या द्रुतगतीने कोणीही देव धावू शकत नसला तरी संथ चालीच्या हेफैस्तसने त्याला कसे पकडले पहा. हेफैस्तस लंगडा असेल पण त्याच्या युक्तिवाज कसवाने बाजू जिंकली, आणि आता जाराचा दंड अरिझने त्याला देणे भाग पडेल.”

अशा तऱ्हेने भाष्य चालले होते, आणि झ्यूसपुत्र राजा अंपोलो हर्मिझकडे वळून म्हणाला,—

“हर्मिझ, तू झ्यूसचा पुत्र, राजदूत आणि उत्तम वस्तूचा दाता आहेस. किंचितही ढिल्या न पडणाऱ्या त्या शृंखलात बद्ध होऊनही सुवर्णदेही अंप्रोदायतीला शय्यासोबत करणे तुला रुचेल का?”

त्यावर राक्षसघ्नाने उत्तर दिले, “माझ्या राजधनुर्घरा अंपोलो, त्याहून अधिक मला काहीच आवडणार नाही. जरी मला जखडणाऱ्या साखळ्या याच्या तिप्पट असल्या, जरी तुम्ही सारे देव व साऱ्या देवी बघत असलात तरीही हेमांगी अंप्रोदायतीपाशी शयन करण्यात मला आनंदच होईल.”

त्याच्या नमोक्तीने सर्व देवांत पुन्हा हास्य उसळले; केवळ पॉसीदोन हसला नाही, त्याला ही गोष्ट मनोरंजक वाटली नाही! आणि थोर शिल्पी हेफैस्तसला तो सारखा आग्रह करू लागला की “अरिझला त्या जाळ्यातून मुक्त कर”. तो म्हणाला,—

“त्याला जाऊ दे, आणि मी वचन देतो की तुला जरूर वाटेल ते संपूर्ण नि यथायोग्य प्रायश्चित्त तो स्वतः अमर देवांच्या समक्ष घेईल.”

तो महायशस्क लंगडा देव उत्तरला, “पृथ्वी वेढणाऱ्या पॉसीदोना, मी तुला विनवतो की तू माझ्यावर दडपण आणू नकोस. अधमाचा जामीनदेखील हाती धरण्याच्या लायकीचा व स्वीकार्य नसतो. अरिझ जसा शृंखलातून लटपटी करून बाहेर पडणार तसाच ऋणातूनही निसटला तर सर्वासमक्ष अटकेची वेळ तुझ्यावर मला कशी आणता येईल?”

भूकंपकारी पॉसीदोन म्हणाला, “हेफैस्तस, जर अरिझने आपले ऋण नाकारले आणि तो पळून गेला तर मी स्वतः तुला तो दंड देईन.”

त्या थोर लंगड्या देवाने उत्तर दिले, “तुझ्या अशा प्रस्तावाला नकार मला देता येत नाही नि तो मी देता कामाही नाही.”

असे म्हणून त्या प्रबल हेफैस्तसने शृंखला सोडवल्या आणि इतक्या मजबूत ठरलेल्या त्या बंधनातून मुक्त झालेली ती दोघे उडी मारून उठली नि पळाली. अरिझ धरसला आणि हासमौज सदा आवडणारी अंप्रोदायती सायप्रसमधील पॅफॉसला. तेथे तिचा

पवित्र परिसर नि धूपसुगंधित वेरी आहे. तेथे गुणसुंदरीनी (Graces) तिला स्नान घालून अमर वापरतात त्या अविनाशी तेलाचे विलेपन केले आणि तिच्या सुंदर वस्त्रांनी त्यांनी तिला विभूषित केल्यावर ती अद्भुतरम्य दिसू लागली.

हे गाणे त्या विख्यात चारणाने गायले. त्याने ओदिससला आनंद झाला आणि बाकीच्या श्रोत्यांनाही—त्या वल्हेप्रेमी फॅसिनन सागरनायकांनाही झाला.

यानंतर अॅलिसनसने हॅलिसस व लॅओदॅमास या दोघांनाच नाचण्याची आज्ञा केली कारण त्यांच्याशी स्पर्धा करतील असे कोणी नव्हते. पॉलिबस नामक एका निपुण कारागिराने बनवलेला एक सुरेख जांभळा चेंडू त्यांच्यातल्या एकाने हातात घेतला आणि पूर्ण मागे वाकून आकाशातल्या श्यामल मेघांकडे फेकला तर दुसऱ्याने उंच उडी घेऊन, पाय पुन्हा भूमीला लागण्याचे आत तो कौशल्याने झेलला. या उच्च दर्जाच्या क्रीडेतले कौशल्य दाखवल्यानंतर ते एकमेकांकडे चेंडू पटापट टाकीत, सुफला भूमीवर त्या तालावर नृत्याचे पदन्यास टाकू लागले. त्यावेळी बाकीच्या युवकांनी त्यांच्याभोवती वर्तुळ करून ताल धरला, वायुमंडळ ध्वनीने भरून गेले आणि भला ओदिसस आपला यजमानाकडे वळून अभिनंदनपूर्वक म्हणाला,—

“अॅलिसनस, माझ्या राजवंशी नि परम आदरणीय नृपते, तुम्ही इतक्यातच प्रौढी मिरवली होती की तुमचे नर्तक सर्वश्रेष्ठ आहेत तसे म्हणण्याचा आपला अधिकार सिद्ध झाला. हे नर्तक पाहून मी आश्चर्यचकित झालो आहे.”

महनीय अॅलिसनसला या स्तुतीने आनंद झाला. तो लगेच आपल्या सागरसंचारी प्रजाजनांकडे वळून म्हणाला,—

“एका, राजपुरुष नि फॅसिनन श्रेष्ठीहो, गुणावगुणाची परीक्षा उत्तम रीतीने करणारे हे आपले अभ्यागत आहेत असे मला दिसत आहे. आपण त्यांना मित्रभावनेने देणगी देऊ या, कारण ते योग्यच ठरेल. आपल्या लोकांत प्रमुख नि राज्यकर्ते मिळून एकंदर बारा प्रतिष्ठित मंडळी आहेत. मी धरून तेरा. माझी सूचना अशी आहे की आपल्यापैकी प्रत्येकाने त्यांना एक नवे प्रावरण, एक अंगरखा आणि एक महाभार निखळ सोने नजर करावे. आपण त्वरित आपल्या देणग्या एकत्र जमवू या, म्हणजे पाहुणे त्यांचा ताबा घेऊन संतोषपूर्वक सायंभोजनाला येऊ शकतील. युरिअॅलससंबंधी सांगायचे म्हणजे त्याने अभ्यागताच्या अपमानाची भरपाई स्वतः क्षमा मागून आणि शिवाय उपायन देऊन केली पाहिजे, कारण त्याचे औद्दत्य स्पष्ट होते.”

त्याच्या सूचना सर्वांना मान्य होऊन स्वीकारण्यात आल्या. प्रत्येक राजपुरुषाने आपापला अश्वपाल देणग्या घेऊन येण्यास पाठवला, आणि राजाच्या दूषणाला उत्तरादाखल युरिअॅलस बोलला,—

“माझ्या राजवंशीय नि परमादरणीय नृपाला, मी तुमची आज्ञा पाळायला आणि पाहुण्यांच्या अपमानाची भरपाई करायला तयार आहे. ही चांदीच्या मुठीची नि ताज्या हस्तीदंताचे म्यान असलेली ब्राँझची तलवार मी यांना अर्पण करतो. हे उपायन यांना मोलाचे वाटेल.”

मग त्याने ते रौप्यजडित खड्ग ओदिससच्या हातात ठेवले आणि त्याला उद्देशून काळजीपूर्वक, सभ्यतेची भाषा वापरून भाषण केले,—

“तात आणि अभ्यागतवर्य, मी आपणांस अभिवादन करतो. जर काही अवमानकारक शब्द माझ्या ओठातून निसटले असतील तर वादळी वारे त्यांना येथून उडवून लावतो; आणि देव आपणांस स्वगृही परत जाऊन आपल्या पत्नीला भेटण्याचा हर्ष प्रदान करोत; कारण इतक्या दीर्घकालपर्यंत आपण आपल्या मित्रांपासून दूर आहात नि कष्टमय जीवन कंठिले आहे.”

शहाणा ओदिसस म्हणाला, “मित्रा, तुझ्या सदिच्छापूर्वक अभिवादानाला मी प्रतिसाद देतो. देव तुझे भले करोत, आणि मला आशा आहे की इतक्या सामोपचाराच्या शब्दांनी इथे तू मला दिलेल्या तलवारीची एक दिवस तुला उणीव भासणार नाही.” आणि असे म्हणत त्याने ते रुपेरी शस्त्र खांद्यावर अडकवले.

सूर्यास्तापर्यंत त्या सर्वांच्या उदार देणग्या त्याच्या ताब्यात आल्या. मानकऱ्यांच्या कुलीन अश्वपालांनी त्या अॅल्सिनसच्या प्रासादात वाहून आणल्या. तेथे त्या सज्जन राजाच्या पुत्राने त्यांच्यावर देखरेख केली, व तो उत्कृष्ट संचय आपल्या माननीय मातेच्या पायाशी ठेवला. दरम्यान अॅल्सिनस राजाने बाकीच्या मंडळींना प्रासादात आणले. ते उंच आसनावर तेथे आपापल्या जागी बसले आणि अॅल्सिनसने अॅरितीला सांगितले,—

“प्रिये, एक उत्तम कोषपेटिका इकडे आण, आपल्याकडील सर्वांत चांगली आणि तिच्यात तुझी देणगी म्हणून एक नवे प्रावरण नि अंगरखा ठेव. मग अभ्यागतासाठी तांब्याच्या भांड्यात विस्तवावर पाणी तापत ठेवायला सांग, म्हणजे त्याचे स्नान झाल्यावर व फॅसिन सरदारांनी दिलेल्या सर्व देणग्या त्याने व्यवस्थित बांधवून घेतल्यावर, त्याला निवांतपणे भोजन करीव मग आता होईल तो चारणाचा पोवाडा त्याला सुखाने ऐकता येईल. आणि हे पहा, माझे सुंदर सुवर्णाचे अर्घ्यपात्र मी त्याला देत आहे, म्हणजे उरलेल्या त्याच्या आयुष्यात त्याच्या घरी जेव्हा तो झ्यूसला नि इतर देवांना, नैवेद्यार्थी पैयनिषेक करील, तेव्हा माझी आठवण त्याला होईल.”

अॅरितीने तात्काळ अग्नीवर एक तिपाई काहिली ठेवण्याची आपल्या दासींना आज्ञा केली. धगधगत्या विस्तवावर स्नानजलासाठी ती कढई त्यांनी ठेवली, ती पाण्याने भरली आणि सरपण आणून तिच्याखाली लावले. अग्निजिन्हा त्या कढईच्या उदराभोवती चाट लागल्या आणि पाणी तापले. दरम्यान अॅरितीने आतील महालातून एक उत्तम कोषपेटिका त्यांच्या पाहुण्यासाठी आणली आणि फॅसिनानांनी दिलेल्या वस्त्रांच्या नि सुवर्णाच्या उत्कृष्ट देणग्या त्या पेटित व्यवस्थित भरल्या. तिने स्वतःकडून म्हणून एक भारी प्रावरण नि उच्च प्रतीचा अंगरखा या देणग्यांची भर घातली आणि मग ओदिससला एक सूचनेचा शब्द म्हणून ती म्हणाली, “आता पेटिचे झाकण बंद करण्याकडे तुम्ही स्वतः पहा बरे, आणि मग लागलीच ती दोरीने बांधून एक गाठ मारली, म्हणजे तुम्ही सुखाने झोपलेले असता लुटले जाण्याची तुम्हाला भिती नाही, ती कृष्णनोका तुम्हाला वाहून नेईल तेव्हा.”

बलदंड ओदिससने तिची सूचना मानली आणि तात्काळ पेटीचे झाकण लावले. ती व्यवस्थितपणे दोराने पक्की बांधून तिला, देवी ससीने त्याला एकदा शिकवलेली गुंतागुंतीची गाठ दिली. हे काम पुरे झाले नाही तोच गृहवेक्षिकेने त्याला स्नानकुंडात उतरून स्नान करावयास आमंत्रण दिले. उष्ण पाण्याने भरलेले स्नानकुंड पाहून त्याला मुख झाले, कारण सुसंस्कृत कॅलिप्सोचे घर सोडल्यापासून अशा आरामाची त्याला सवय राहिली नव्हती; अर्थात तो तिच्याकडे होता तोपर्यंत त्याची देखभाल नेहमी एखाद्या देवासारखी होत असे. दासींनी त्याला आंघोळ घालून तेल लावल्यावर, उत्तम प्रावरण अंगरखा अंगात घालून तो स्नानगृहातून ते लोक मद्यसेवन करीत होते तिकडे गेला.

तेव्हा प्रासादाच्या उत्तम छताला आधार देणाऱ्या एका स्तंभाजवळ नॉसिका आपल्या साऱ्या स्वर्गदत्त सौंदर्याने युक्त अशी उभी होती. तिची दृष्टी ओदिससवर पडताच तिला अपार कौतुक वाटून तिने अगत्याने त्याला अभिवादन केले.

“तुमचे भले होवो, मित्रवर्य आणि मला आशा आहे की, तुम्ही जेव्हा आपल्या देशी असाल, तेव्हा कधी कधी माझी तुम्हाला आठवण होईल, कारण तुमचा जीव वाचवण्याचे श्रेय दुसऱ्या कोणाच्याही आधी मला आहे.”

मुज्ज ओदिससने उत्तर दिले, “राजकुमारी नॉसिका, खरोखरच मी मेघगर्जनाकार आणि हेरेचा स्वामी झ्यूस याची प्रार्थना करतो की मला परत जाण्याचा दिवस पाहू दे नि माझ्या घरी पोहोचू दे. जर त्याने तेवढी कृपा केली तर उरलेला जन्म मी तुमची पूजा करावयाला कधी चुकणार नाही. कारण, देवी, माझा जीव मला परत देणाऱ्या तुम्हीच होता.”

असे म्हणून तो ॲलिसनस राजाशेजारच्या एका पीठावर बसला, कारण वाढप सुरू झाले होते. आणि मद्यमिश्रित करण्यात येत होते. आता एक अश्वपाल, लोकांचा आवडता चारण, त्यांचा प्रिय गायक देमोदोकस याला हाताला धरून आत घेऊन आला. उंच स्तंभांपैकी एकाला पाठ लावून त्याला सर्व लोकांच्या मध्ये त्याने बसविले, आणि तात्काळ अवधानशील ओदिससने शुभ्रदंत वराहाच्या पाठीच्या कण्याचा एक भाग कापून, दोन्ही बाजूला विपुल वसा घालून, एका वाढण्याला बोलावून सांगितले (तो वराह एवढा मोठा होता की, सर्वांना वाढल्यावर, अजूनही त्याचा निम्म्याहून अधिक भाग शिल्लक होता),—

“अरे ए गड्या, हे वाढपे देमोदोकसकडे घेऊन जा नि सुखहीन असलेल्या माझ्या सदिच्छांसह ते त्याला खाऊ दे. पृथ्वीवर भाटचारणांना मान दिल्यावाचून नि त्यांचा आदर केल्यावाचून कोणालाच राहवणार नाही कारण कलादेवतेने त्यांना गायनकला शिकवली आहे आणि या शाहिरी बंधूजनांवर तिचे प्रेम आहे.”

वाढण्याने ते मांस नेऊन मानकरी देमोदोकसला दिले आणि या खास कदर करून पाठवलेल्या खाद्याचा त्याने आनंदाने स्वीकार केला. आता मंडळींनी समोर वाढलेल्या सुग्रास अन्नाचा समाचार घेतला, आणि त्या सर्वांनी आपली तृषा-क्षुधा शांत केल्यानंतर चारणाकडे वळून ओदिसस म्हणाला,—

“देमोदोकस, मी तुमचा परम गौरव करतो. झ्यूसचे अपत्य कलादेवता तरी किंवा ॲपोलो तरी तुमचा गुरू असला पाहिजे. कारण ॲकॅअन्सच्या दैवाची कथा, त्यांचे

सारे पराक्रम, कष्टभोग नि श्रम यांच्या कहाणीचे तुमचे ते गायन किती उत्तम रीतीने तुम्ही करता हे लक्षणीय आहे. अगदी जणु त्यांच्याबरोबरच तुम्ही होतात किंवा तसा कोणी होता त्याच्याकडून ती कहाणी तुम्ही ऐकलीत असे वाटते. पण आता मी तुम्हाला सुचवितो की तुम्ही विषय बदलून लाकडी घोड्याच्या घडणीबद्दल गावे; तो घोडा अथीनीच्या मदतीने एअसने तयार केला आणि सरदार ओदिससने त्रायच्या दुर्गात युक्तीने तो प्रविष्ट केला—दबा धरून बसण्याची जागा म्हणून त्यात लपलेल्या वीरांनी नंतर त्राय लुटले. तुमच्या या वृत्तांत कथनाने जर माझे समाधान झाले, तर मी जगापुढे हे मान्य करण्यास तयार होईन की किती उदारपणे देवांनी तुम्हाला गायनाच्या स्वर्गीय देणगीने मंडित केले आहे.”

चारणाने ओदिससची सूचना स्वीकारली, आणि देवाला आवाहन करून कथेचा पट उलगडला. आपल्या झोपड्यांना आग लावून आपल्या युद्धतैकांवर चढून आर्गाइव्हज् निघून जात होते, आणि त्याचवेळी त्रायमघल्या सभास्थानी स्वतः त्रोजनांनी दुर्गात ओढून आणलेल्या घोड्याच्या पोटात अगोदरच प्रथितयश ओदिसस आणि त्याचे पथक लपून बसले होते—या प्रसंगापासून त्याने सुरुवात केली. तो घोडा तेथे उभा केलेला होता आणि भोवताली त्रोजन्स बसून वाग्युद्ध करीत होते. त्यातून तीन विचार निघाले. काही या पक्षाचे होते की घोड्याच्या लाकडी चौकटीचा भाल्याच्या जबरदस्त धावाने भेद करावा; दुसऱ्यांना वाटत होते टेकडीच्या कडेला नेऊन तो खडकांवरून खाली लोटून द्यावा; तर आणखी काही जणांचे मत होते की देवांना शांत करण्यासाठी तो लाकडी घोडा एक अपूर्व निर्वपण म्हणून होता तेथेच उभा राहू द्यावा—आणि अखेर झाले तेच. कारण त्रोजन्सवर सर्वनाश आणि संहार ओढवून आणणाऱ्या, आर्गाइव्ह वीर—मंडळातल्या निवडक योद्ध्यांनी भरलेला तो ‘लाकडी घोडा’ त्रायने आपल्या तटाच्या आत घेतल्यानंतर त्रोजन्सचे पतन व्हावे हे नियतीनेच ठरविले होते. चारणाने गाण्यात पुढे सांगितले की ते अँकितन लढव्ये आपली लपण्याची पोकळ जागा सोडून घोड्यातून ओसंडून बाहेर पडले नि त्रायचा त्यांनी विध्वंस केला; त्रायच्या उंच चढाच्या रस्त्यातून विखरून त्यांनी जेथे जातील तेथे कसा सर्वत्र नाश करून टाकला, आणि साक्षात युद्धदेव अँरिझसारख्या दिसणाऱ्या ओदिससने बहाद्दर मेनेलॉससह थेट दैफोवसच्या घरात जाऊन, तेथे सर्वात अतिभीषण लढा लढवून अथीनीच्या परमोदार साह्याने शेवटी त्यात विजय कसा मिळविला—त्याचे सारे वर्णन चारणाने गाण्यात केले.

तो विख्यात चारण हा पोवाडा गात असता ओदिससच्या भावना अनावर झाल्या आणि डोळ्यातून ओघळणाऱ्या आसवांनी त्याचे गाल भिजले. स्वतःची नगरी आणि मुले महासंकटातून वाचवण्यासाठी युद्धात लढताना त्या नगरीपुढे आणि सोबत्यांपुढे धारातीर्थी पडलेल्या प्रिय पतीच्या देहाभोवती बाहू टाकून रडणाऱ्या स्त्रीसारखा तो रडला. त्या स्त्रीला आपला पती मरणाच्या यातनांनी आचके देत पडलेला दिसतो. त्याला मिठी मारून ती उच्च शोकस्वर काढते पण शत्रू यऊन तिच्या पाठीवर व खांद्यावर भाल्यांचे दांडे मारतात, आणि तिला दास्याच्या आणि कष्टाच्या जीवनासाठी ओढून नेतात, तिचे गाल तिच्या करुणास्पद शोकाने सुकून गेलेले असतात. ओदिससच्या

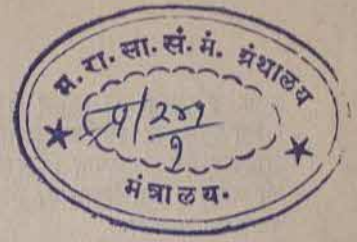
डोळ्यात उसळून येणारे अश्रू तितकेच दयनीय होते, आणि जरी ॲल्सिनस राजाखेरीज इतर सर्वांपासून त्याने ते लपवण्याचे साधले तरी त्याची अवस्था राजाच्या लक्षात आल्याविना राहिली नाही, कारण तो शेजारीच बसला होता आणि त्याचे जोराने विव्हाळणे त्याने ऐकले होते. राजाने तात्काळ आवाज उंचावून फॅसिनस सागर-नायकास उद्देशून म्हटले,—

“माझ्या उच्चकुलीन व माननीय सरदारांनो, कृपा करून शांत रहा, नि देमो-दोकसच्या वीणेचे संगीत थांबू द्या, कारण असं दिसतंय की त्याच्या गाण्याचा विषय प्रत्येकाला आवडेल असा नाही. आपण सायंभोजनार्थ बसल्यावर आपल्या थोर चारणाने गाणे सुरू केल्यापासून आपले हे अभ्यागत आत्यंतिक दुःखाचे अश्रू अव्याहृतपणे गाळीत आहेत. त्यांच्या भावनांना काहीतरी तीव्र दुःखाने आकुल केले असावे ! चारणाला गायन-वादन स्थगित करू द्या म्हणजे यजमान नि अभ्यागत अशा आपणा सर्वांनाच हसता खेळता येईल. ते कितीतरी अधिक संतोषदायक होईल ! कारण ही सगळी व्यवस्था, हा निरोपाचा भोजनोत्सव नि आमच्या हृदयाचा स्नेहभाव दर्शविणाऱ्या या मित्रत्वाच्या देणग्या, या आपल्या मानाहं पाहण्यासाठीच होत्या. व्यवहारज्ञानावर किंचितही अधिकार सांगणाऱ्या कोणीही माणसाला परका मनुष्य आणि याचक भावासारखाच आहे.”

“आणि श्रीमान आता तुम्हाला मी प्रार्थितो की तुम्हीही तितकेच मित्रत्व आमच्याशी ठेवावे आणि मी विचारीन त्या प्रश्नांची उत्तरे देण्याचे कुठल्यातरी सूक्ष्म हेतूने टाळू नये ! मोकळेपणाने बोलणे आपल्याकडून अधिक दाक्षिण्याचे ठरेल. ज्या नावाने तुमचे मातापिता, आणि नगरातले नि भोवतालच्या प्रदेशातले मित्र तुम्हाला ओळखीत, ते नाव मला सांगा. एकदा जन्माला आल्यावर, नीचकुलीन असो वा उच्चकुलीन—नावाविना तर कोणीही वावरत नाही, जन्मताच प्रत्येकाला त्याचे आईबाप नाव देतात. त्याचप्रमाणे तुम्ही मला सांगायला हवे की तुम्ही कोठून आलात, कोणत्या राज्याचे नि नगराचे आहात; म्हणजे तुम्हाला तेथे घेऊन जाणाऱ्या माझ्या नौकांना योग्य तो मार्ग मनाशी आखणे शक्य होईल. कारण फॅसिननांकडे कर्णधार नसतात; इतर जलयानांना असतात तशी सुकाणु-वल्हीही नसतात. नाविक संघाच्या मनात काय विचार आहे ते आमच्या नौकांना उपजतबुद्धीने कळते. त्यांना प्रत्येक नगर, प्रत्येक सुपीक भूमी माहीत आहे, आणि धुक्यात नि ढगात झाकल्या गेलेल्या असताही, मोडण्यातोडण्याचे भय किंवा फुटण्याची आशंकाही न बाळगता त्या नौका सागराच्या अफाट विस्तारावरून वेगाने मार्गक्रमण करतात. याचवेळी माझा पिता नॉसिथूस याने मला दिलेला भयसूचक इशाराही तुम्हाला सांगितला पाहिजे. तात सांगत की इथे येणाऱ्या सर्वांना सुखरूपपणे स्वदेशी पोहोचविण्याच्या आमच्या विशेषाधिकारांबद्दल पॉसीदोनला असूया होती. त्याचे भाकित होते की, तो देव, एखादे दिवशी धूमावृत्त सागरावर कोणालातरी सोबत करून स्वदेशी परत येताना आमच्या सुसज्ज नौकातली एखादी भग्न करील—आणि आमच्या नगरीवरील एक प्रचंड पर्वतटटाची छाया आणील. असे तो वृद्ध नृपती सांगत असे; आणि तो देव तसे करील किंवा परिस्थिती आहे तशीच राहू देईल हे त्याच्या इच्छेनुसार त्यानेच ठरवायचे आहे.”

“आणि आता तुमच्या भ्रमणांचा सत्य वृतांत तुम्ही सांगावा असे आवाहन मी करतो. मनुष्यवस्ती असलेल्या जगाच्या कुठल्या भागात तुम्हाला तुमच्या भ्रमंतीने नेले ? कोणती सुंदर नगरे पाहिलीत आणि त्यातले लोक कशा प्रकारचे होते ? तुम्हाला शत्रुत्व करणाऱ्या जमाती आणि विधिनिषेधशून्य रानटी लोक भेटले, की कोणा मित्रभाव ठेवणाऱ्या देवभीरू माणसांशी तुमचा संबंध आला ? तसाच आर्गाइव्हज्च्या व त्राँच्या पतनाचा शोकजनक वृतांत ऐकताना कोणत्या गुप्तव्यथेने तुम्हाला रडायला लावले. याचाही खुलासा आमच्यापुढे करा. घटनांच्या आकृतिबंधात घोर आपत्ती विणून भावी पिढ्यांसाठी गाणे तयार करण्यात देव उत्तरदायी नव्हते काय ? कदाचित् इल्लिअमपुढे समरांगणी पडलेला तुमचा एखादा लग्नसंबंधाने झालेला नातेवाईक असेल, जावई किंवा सासरा असा चांगला माणूस—असाच कोणीतरी स्वतःच्या रक्ताच्या आणि स्वकुळाच्या माणसांनंतर सर्वात जवळचा किंवा एखादेवेळी तुमचा सोबती असेल, एखादा तुमचे हृदय कसे जिंकावे हे जाणणारा खरा मित्र ! कारण सहानुभूतीशील स्नेहीदेखील भावाइतकाच प्रिय असू शकतो.”

□ □

सर्ग ९

सायबलाँपस

राजाला उत्तर देण्यासाठी अनेक हिंमती अंगी असणाऱ्या ओदिससने आपली कहाणी सुरू केली,—

माझे परमपूज्य नरेश ॲल्सिनसमहाराज, खरोखरच आपल्या चारणासारख्याचे, त्याच्या देवतुल्य स्वरातले गायन ऐकणे हा धन्य अनुभव आहे! मला स्वतःला वाटते की संपूर्ण लोकसमूहाच्या हृदयात उत्सवानंदाचे राज्य असेल, आणि भोजन करणारे जागेवर बसल्याबसल्या सभा मंडपातील चारणाचे गीत ऐकत असतील, पुढे रोट, मांसखंड वगैरे विपुल खाद्य, आणि वाडग्यातून काढलेले मद्य परिचारक सर्वत्र फिरून सर्वांचे चपक भरून देत असेल, अशा प्रसंगापेक्षा अधिक प्रसन्नकारी दुसरे काही नाही! माझ्या विचारसरणीप्रमाणे जणु ही परिपूर्तीच वाटते मला.

तथापि आपण निश्चय केलेला आहे की माझ्या व्यथांची खोलवर छाननी करून माझे दुःख तीव्रतर करायचे! बरे तर! मी कुठे सुरुवात करू? आणि शेवट कोठे करू? कारण स्वर्गातल्या देवांनी मला भोगायला लावलेल्या दुःखांची यादी बरीच लांबलचक आहे. माझे नाव आपणांस सांगून मी सुरुवात करावी हे बरे. तुम्हा सर्वांना ते माहित व्हावे अशी माझी इच्छा आहे, कारण देवाच्या निष्ठुर हातातून जर मी निसटलो तर, भविष्यकाळी, मी कितीही दूर राहत असलो तरी तुमचा मित्र म्हणून माझी गणना करता यावी.

मी लेअर्तिझचा पुत्र ओदिसस; सारे जग माझ्या युक्तिवाज डावपेचांबद्दल बोलते आणि माझी कीर्ती स्वर्गापर्यंत पोहोचली आहे. माझे घर इथाकाच्या निरभ्र आकाशाखाली आहे. आमच्या भूमीची दुरून स्पष्ट दिसणारी खूण आहे—वायुमार्जित नेरितॉनचे वृक्षाच्छादित शिखर. वस्ती असलेल्या अनेक द्वीपांवर आमचे शेजारी आहेत, आणि ती बेटे जवळजवळ आहेत; दुलिचिअम नि सामी, आणि वनावूत झॉसथस. पण समुद्रात सर्वात दूरवर असलेली इथाका पश्चिमेला कललेली अशी वसली आहे, तर इतर बेटे उषेला व उगवत्या सूर्याला सन्मुख आहेत. भूमी खडबडीत आहे, पण पुरुषांचे संगोपन करण्यास योग्य, आणि निदान मला तरी माणसाच्या दृष्टीला स्वदेशाहून अधिक मधुर दर्शन कोणते ते माहित नाही. देवांश कॉलिप्सोने तिकडे तिच्या गुंफागृहात मला ठेवून घेण्याची खूपच शिकस्त केली, कारण तिला माझी पत्नी व्हायचे होते, आणि त्याच उद्देशाने त्या ऐड्रोन डाकिनी सर्सीने तिच्या दुर्गात मला थांबवून ठेवले होते; पण कधी त्यांनी माझं हृदय पळभर देखील जिंकले नाही. हे

इतके खरे आहे की मनुष्य जरी परक्या देशात जाऊन एखाद्या संपन्न घरात आपल्या लोकांपासून दूर स्थायिक झाला असला तरी त्याला आपली मायभूमी आणि आपले आईबाप हेच सगळ्यात जिव्हाळ्याचे वाटतात. असो, आता मी सांगायचा समय आला की त्रायहून परत प्रवासाला निघालो तेव्हा झ्यूसने कोणती अत्यंत कारी जलयात्रा माझ्या वाटचाली आणली ते.

ज्या वाऱ्याने मला हळूवारपणे इलियडमहून हलवले त्यानेच मला सिकोन्सच्या इस्त्रॅस नगरास आणले. ते नगर लुटून त्याच्यावरील लढाऊ पुरुषांचा मी निःपात केला. नगरातून जिकलेल्या स्त्रिया आणि संपन्न लूट आम्ही वाटून घेतली; व शक्य तितकी न्याय्य वाटणी मी केली व कोणालाही त्याचा यथायोग्य वाटा कमी पडू दिला नाही. नंतर मी म्हणालो की आपण निघून जाणे बरे; सरळ येथून पाय काढला पाहिजे. पण माझ्या मूर्ख अनुयायांनी नकार दिला. मद्य तेथे भरपूर होते, आणि गुरेढोरेही; त्यांनी मद्यपान चालू ठेवले आणि समुद्रकिनारी मेंढरे नि पोसलेली गुरे कापण्याचा सपाटा लावला. दरम्यान सिकोन्सवासीयांनी जाऊन, आतल्या प्रदेशात राहणाऱ्या त्यांच्या शेजारच्या इतर सिकोन्सवासीयांना मदतीसाठी साद घातली. ते शेजारी संस्थेने जास्त तसेच अधिक खंबीर, जरूर पडेल तसे रथावरून किंवा पायीही लढण्यास प्रशिक्षित केलेले. उजाडताच मोसमातल्या पालवीफुलांसारख्या दाटीने ते आमच्यावर चालून आले, आणि नक्कीच दिसू लागले की झ्यूसचा हेतू माझ्या दुर्दैवी अनुयायांची घडगट ठेवण्याचा नाही, आणि आमच्यावर फार वाईट प्रसंग ओढवणार आहे. नौकांजवळ व्यवस्थित युद्ध जुंपले, आणि ब्रॉन्सच्या भाल्यांच्या फेरी एकमेकांवर झडल्या. संबंध सकाळभर आणि दिवसाचा दिव्य प्रकाश तीव्र होईपर्यंत आम्ही जागच्याजागी टिकून राहिलो व त्यांचे अधिक संख्याबळ रोखून ठेवले; पण नांगरणारा आपल्या बैलावरचे जू काढतो त्या सुमारास, सूर्य कळू लागल्यावर सिकोन्सवासीय वरचढ झाले आणि त्यांनी अँकिअन फळी फोडली. प्रत्येक नौकेवरच्या माझ्या योद्ध्यांतले सहाजण ठार झाले. बाकीच्यांनी काही तरी करून नशिवाला हुलकावणी दिली आणि आम्ही जिवंतपणे निसटलो.

दुःखभरीत अंतःकरणांनी आम्ही इस्त्रॅसहून पळालो. कारण आपण वचावलो या आनंदाला, आमच्या बरोबरीने लढलेल्या प्रिय योद्ध्यांविषयीचे आमचे दुःख मुरड घालीत होते; आणि सिकोन्सविरुद्ध झालेल्या लढाईत गारद झालेल्या आमच्या दुर्दैवी मित्रांना प्रत्येकी तीनदा मानवंदना दिल्याशिवाय मी त्या वाकदार नौका निघू दिल्या नाहीत. मेघविन्यास करणाऱ्या झ्यूसने आता माझ्या नौदलावर उत्तरेकडून भयानक तुफान सोडले. भूमीप्रमाणे सागरालाही त्याने ढगाच्या छताने झाकून टाकले, नि आकाशातून आमच्यावर अंधःकार लोटला. वाऱ्याने आमच्या नौका आडव्या ढकलल्या जाऊ लागल्या, आणि वाऱ्याच्या फटक्यांनी शिडांच्या फाटून चिंध्या झाल्या. मरणाच्या भयाने आम्ही शिडे तक्तपोशीवर उतरून घेतली नि सर्व शक्तिनिशी उघड्या वोडक्या नौका किनाऱ्याकडे वल्हवीत चालवल्या. याप्रमाणे ओळीने दोन दिवस नि दोन रात्री शिणावटा आणि चिंता मनाला कुरतडीत असता तसेच तग धरून राहिलो. पण सुंदर उपेने तिसरी सकाळ आकाशात दाखल केल्याबरोबर आम्ही डोलकाठचा उभारल्या,

शुभ्र शिडे वर चढवली आणि नौका मार्गावर ठेवण्याचे काम वाऱ्यावर नि कर्णधारांवर सोपवून खाली बसलो. पाण्याचा फुगवटा, प्रवाह आणि उत्तर वायू यांनी संगतमत करून, मी मॅलिआला बळसा घालीत असता मला मार्गावरून ढकलून सिधेरापुडून वाहवत नेले नसते; तर मी खरे म्हणजे माझ्या देशाला सुखरूप पोहोचायचा.

नऊ दिवसांपर्यंत त्या नतद्रष्ट वाऱ्यांनी मार्गांचा सुळसुळाट असलेल्या समुद्रावरून माझा पाठलाग केला; पण दहाव्या दिवशी आम्ही शाकाहारी जीवन कंठणाऱ्या कमल-भक्षकांच्या देशाला पोहोचलो. आम्ही गोडे पाणी घेण्यासाठी नौकांवरून उतरलो आणि माझे नाविक संघ तात्काळ नौकांजवळ त्यांच्या मध्यान्ह भोजनाला बसले. पण घासभर खाऊन पाण्याचा घोट घेऊन होताच, माझ्या अनुयायांपैकी दोघांना मी अंतर्प्रदेशात तेथील मानवी प्राणी कसल्या प्रकारचे आहेत हे शोधून काढण्यास पाठवून, त्यांच्याबरोबर दूत म्हणून तिसरा दिला. ते लगेच गेले आणि कमलभक्षकांशी संपर्क साधण्यास त्यांना वेळ लागला नाही. माझ्या मित्रांना ठार माराचे असे त्या तद्देशीयांच्या मनात देखील आले नाही; त्यांनी काय केले तर त्यांना थोडी कमलफळे खायला दिली आणि त्या वनस्पतीचे मधुयुक्त फळ प्रत्येकाने खाताच आम्हाला येऊन वासमी देण्याचे किंवा निसटून पळण्याचे सारे विचार त्यांच्या मनातून नष्ट झाले. आहेत तेथेच रहावे, कमलभक्षकांच्या संगतीत कमळांवर चरावे आणि परत जायला आपल्याला धर आहे हे विसरून जावे, एवढीच इच्छा आता त्यांना राहिली. त्यांना परत नौकांकडे आणण्यास मला बळाचा वापर करावा लागला; आणि वाटेने ते रडले, पण एकदा नौकांवर आणल्यावर त्यांना मी बँठकीच्या फळघांखाली ओढीत नेऊन वेड्या घालून ठेवले. मग मी माझ्या एकनिष्ठ पथकातल्या बाकीच्या लोकांना अगदी लौकर त्यांच्या वेगवान नौकांवर चढण्याची आज्ञा केली; कारण त्यांच्यातले आणखीही काही कमळ फळे खाऊन, घरी परतण्याचा विचार सोडून देतील अशी मला भीती वाटत होती. ते तात्काळ नौकारूढ झाले, बसण्याच्या फळघांवर जाऊन आपापल्या स्थानांवर बसले आणि फेसाळ लाटांवर त्यांनी बल्ही मारली.

तेव्हा तो देश सोडून खिन्न मनाने आम्ही पुढे चाललो, आणि सायकलॉप्सच्या देशाला आलो. ते उग्र, असंस्कृत लोक, लावणीसाठी किंवा नांगरणीसाठी कधी हात न उचलणारे, केवळ देवावर भरवसा ठेवणारे असे होते. त्यांना हवी असलेली सारी पिके, न लावता नि जमीन न कसताच उगवून वर येतात—महू व जव, आणि द्राक्षवेलींना येणारे द्राक्षांचे विपुल घड वेळेवर पडणाऱ्या पावसाने पिकून त्यांना मद्य पुरवतात. शासन किंवा व्यवस्थेसाठी विधिनियम करण्यास त्यांच्या जनसभा नाहीत किंवा त्यांच्या काही प्रस्थापित रुढीही नाहीत. पर्वतात उंचावर खोल गुहातून ते राहतात आणि प्रत्येक मनुष्य त्याच्या वायकामुळांवर अधिकार गाजवतो; त्याचा शब्द हाच त्यांचा कायदा नि शेजाऱ्याची कोणी काडीचीही पर्वा करीत नाही.

त्यांच्या किनाऱ्यावरच्या नौकाश्रयापासून फार दूरही नाही नि जवळही नाही असे एक वनश्रीसंपन्न द्वीप आहे; त्याच्यावर भरपूर झाडी असून असंख्य बकऱ्यांचे ते निवासस्थान आहे. मानवाने त्यांना भेडसावून पळवून लावण्यासारख्या पाऊलवाटाही

बेटावर केलेल्या नाहीत, किंवा वनातल्या गैरसोयी सोशीत व डोंगरमाथ्यावरून भटकत शिकारी कुव्यांसह कोणी शिकारीही बेटावर जात नाहीत, त्यामुळे तेथील बकऱ्या रानटी आहे. चराईसाठी किंवा लागवडीसाठी न वापरलेले हे द्वीप कायम तसेच पडले आहेत—ना कधी नांगरलेले व ना कधी पेरलेले; आणि माणसाचा पाय कधी न लागणारी ही भूमी 'बें-बें' करणाऱ्या बकऱ्यांना सुखाने चरण्याचे स्थान झाले आहे. मी खुलासा करायला हवा की सायक्लॉप्स या लोकांकडे आमच्या रक्तवर्ण अग्रभाग असलेल्या नौकांसारखे काही नाही, किंवा परदेशी नौकाश्रयांकडे समुद्रपार ये जा करण्याची गरज भागवण्यासाठी राष्ट्रांमध्ये दळणवळण ठेवणाऱ्या व्यापारी नौका बांधणारे कारागिरही नाहीत. तसे असते तर त्यांनी त्या बेटाची सायक्लॉप्ससाठी एक उत्तम वसाहत बनवून टाकली असती. कारण हा द्वीप प्रदेश निकस मुळीच नाही, तर योग्य ऋतुमानाप्रमाणे कोणतेही पीक देऊ शकेल असा आहे. करड्या समुद्राच्या कडेकडेने भुसभुशीत पाणथळ तृणभूमी आहेत, तेथे द्राक्षवेली कधीच सुकणार नाहीत; आणि नांगरणे शक्य व्हावे अशी भरपूर सपाट जमीन आहे. तिच्यावर दर कापणीला भरघोस पीक काढण्याची खात्री त्यांना वाळगता आली असती; कारण पृष्ठभागा-खालची माती फारच सकस आहे. त्याचप्रमाणे तेथे एक सुरक्षित नौकाश्रय आहे. त्यात तर नांगर टाकण्याची किंवा दोरांनी नौका बांधून त्या बंदिस्त ठेवण्याचीही जहरी नाही. तुमच्या नाविकसंधाने एवढेच करायचे की नौका रेंतीवर ओढून आणा-यची आणि आतून निवण्याची उत्कट इच्छा होण्याची नि योग्य तो वारा सुटण्याची वाट पहायची. शेवटी, नौकाश्रयाच्या मुखाशी गोड्या पाण्याचा एक प्रवाहही पांपलर वृक्षांच्या वाटिकेतील एका गुहेतून उसळत बाहेर पडत असतो.

येथेच आम्ही किनाऱ्यावर आलो. कोणीतरी देवानेच त्या काळ्याकुट्ट रात्री आम्हाला योग्य वाटेने नेले असेल; कारण डोळ्यांसमोर काही दिसणेच शक्य नव्हते. नौकांभोवती दाट धुके होते आणि डोक्यावर ढगांनी झाकलेल्या चंद्राचा एक प्रकाश-किरण देखील पृथ्वीपर्यंत पोचत नव्हता. अशा परिस्थितीत ते द्वीप आमच्यापैकी एकालाही दिसले नाही; त्याच्या घरंगळत जाणाऱ्या मोठ्या लाटांमुद्दा आम्ही पाहिल्या नाहीत. आमच्या सुनौका अगदी काठाच्या रेंतीला लागेपर्यंत आम्हाला काहीच दिसले नाही. सगळ्या नौका किनाऱ्याच्या पुढणीवर आल्या तेव्हाच आम्ही शिडे उतरवली. मग आम्ही उड्या मारून किनाऱ्यावर उतरलो, नि होतो तेथे झोपी जाऊन धन्यपुण्य असा दिनप्रकाश येण्याची वाट पहात राहिलो.

जेव्हा नवी उषा आली नि तिने आपल्या रक्तवर्ण पताकांनी आकाश उजळून टाकले, तेव्हा त्या द्वीपाचे जे दर्शन आम्हाला झाले त्याने आम्हाला आनंद झाला, आणि बेटावर कायकाय आहे ते पहायला आम्ही निघालो. लौकरच माझ्या लोकांना काही खायला मिळावे म्हणून झ्यूसची लेकरे असलेल्या अप्सरांनी डोंगरी बकरी फिरायला सोडली त्यांना पहाताच आम्ही आमची वाकदार धनुष्ये नि आमचे लांब भाले नौकांवरून आणले, तीन गट करून वेगवेगळे झालो आणि सावजांवर वाण सोडले. थोड्याच वेळात, देवांनी आम्हाला पूर्ण समाधान होईल अशी भरपूर शिकार मिळवून दिली. माझ्या नौकादलात वारा नौका होत्या; प्रत्येकीला नऊ बकरी पडली आणि

मंडळींनी मला विशेष वाटा म्हणून दहा बकरी दिली. तेव्हा दिवसभर सूर्य मावळेपर्यंत आम्ही बसून मांसांच्या या विपुल संचयाचे आस्वादसुख भोगले व खाद्याच्या पाठोपाठ मुरलेले मद्य पोटात रिचवले; कारण आमच्या शोणवर्ण जुन्या मद्याचा संचय अजून रिता झाला नव्हता. नौकांच्या पेंदीत (Holds) अद्यापि काही भाग शिल्लक होता. कारण जेव्हा आम्ही सिकोन्सचा पवित्र दुर्ग घेतला तेव्हा आमच्या मंडळींतल्या प्रत्येकाने कलशांमधून भरपूर साठा घेऊन ठेवला होता. आम्ही तेथे बसलो असता खाडीपलीकडील शेजारील सायकप्लॉसच्या देशाकडे पहाताना आम्हाला त्यांच्या शेकोट्याचा धूर दिसत होता. इतकेच नव्हे तर त्यांचे आवाज नि त्यांच्या मेंढ्या-बकऱ्यांचे बें-बें असे शब्दही ऐकू येत होते. सूर्य खाली गेला, रात्र पडली आणि आम्ही समुद्र-किनाऱ्यावर झोपलो.

उपेच्या पहिल्या आरक्त प्रकाशात मी माझे लोक गोळा करून त्यांना माझ्या आज्ञा दिल्या. मी सांगितले, 'माझ्या भल्या मित्रांनो, सध्यापुरते तुम्ही येथेच रहावे अशी माझी इच्छा आहे; दरम्यान मी माझे नौका आणि माझा नाविकसंघ घेऊन माहिती काढावयाला जातो की त्या तिकडच्या देशात कशा प्रकारचे लोक आहेत, आणि ते पाशवी नि विधिनियेध नसलेले रानटी लोक आहेत की आतिथ्यशील व देवभिरू माणसे आहेत.'

मग मी नौकेवर चढलो नि माझ्या मागे येऊन दोर सोडण्यास नाविकांना सांगितले ते तालकाळ नौकेवर आले व बसण्याच्या फळ्यांवर आपापल्या जागी जाऊन करडे पाणी वल्ह्यांनी घुसळू लागले. मुख्य भूमीचा किनारा काही फार अंतरावर नव्हता. त्याच्या सर्वांत जवळच्या टोकाकडे आम्ही जाऊ लागलो तेव्हा एक गुहा आम्हाला दिसली; ती समुद्राच्या जवळ असून तिचे उंच प्रवेशद्वार वरच्या लॉरेल झुडपांच्या छायेत होते. तेथे मेंढ्या-बकऱ्यांचे मोठाले कळप रात्री कोंडून ठेवलेले असत आणि गुहेच्या तोंडाभोवती एक आंगण भोवतालच्या उंच पाईन आणि उंच फांद्या असलेल्या ओक वृक्षांच्या मधल्या जागेत दगड खोल रोवून बांधलेल्या प्रचंड भितीने बंदिस्त केले होते. ती एका विकटकाय प्राण्याची गुहा होती; तो एक एकलकोंडा, स्वजातीयांशी संबंध न ठेवणारा, आपल्याच विधिशून्य मार्गाने तुटकपणे राहणारा, दुसऱ्या कळपांपासून वेगळ्या केलेल्या कळपांचा मेंढपाळ होता. आणि काय भयानक राक्षस होता तो! आपल्यासारखे अन्नपाणी खाणारा माणूस असे त्याला कोणी मानले नसते त्यापेक्षा त्याला पाहून उंच टेकड्यांतले एकटेच दिमाखाने उंचावणारे एखादे वृक्षाच्छादित शिखर कोणाला आठवले असते!

या ठिकाणी माझ्या निष्ठावंत अनुयायांना तेथे नौकेपाशी पाहान्यावर रहायला सांगून मी स्वतः आमच्या जथ्यातले सर्वांत उत्तम वाराजण निवडले आणि पुढे गेलो. माझ्याबरोबर मी थोडे गर्द छटेचे मुरलेले मद्य बकरीच्या चामडीच्या बुध्न्यात घेतले; ते मला युअॅन्थिसपुत्र मॅरॉन याने दिले होते; इस्वॅरसचा पालनहार देव अपॉलोला याचा हा पुजारी होता; त्याने हे मद्य यासाठी दिले होते की फीबस अपॉलोला वाहिलेल्या पवित्र वृक्षवाटिकेत त्याच्या घरापाशी जेव्हा आम्ही गेलो तेव्हा त्याच्या पुजारी पदाचा मान ठेवून त्याला, त्याच्या पत्नीला नि मुलाला संरक्षण दिले. त्या माणसाने मला काही

उत्तम उपहार दिले—घडीव सुवर्ण सात महाभार, शुद्ध चांदीचा मद्यमिश्रणाचा वाडगा आणि मोठ्या रांजणातून काढून दिलेल्या मुरलेल्या निखळ मद्याचे पुरते बारा कलश भरून मला त्याने दिले. आणि किती अद्भूत पेय होते ते. तो स्वतः, त्याची पत्नी आणि एक परिचारिका यांच्याखेरीज सारे सेवक, दासी आणि घरातील इतर माणसे यांच्यापामून ते गुप्त ठेवले होते. हे आरक्त नि मद्ययुक्त द्राक्षासव सेवन करतेवेळी तो त्या मद्याचा एक पेला वीस पेले पाण्यात मिश्रित करीत असे आणि वाड्यातून त्याचा येणारा मधुर स्वाद अटळ मोह उत्पन्न करणारा असे—ते प्रसंग असे होते की सोवळेपणाने मद्य नाकारण्यास काहीच गम्मत वाटणे शक्य नव्हते.

असो, मी एक मोठा शिसा या मद्याने भरला आणि एका पिशवीत थोडे खाद्य-पदार्थही घेतले; कारण जरी मी भेकड नाही तरी मला ताबडतोब एक भावी अनिष्ट-सुचन जाणवले की ज्याला माणसाच्या किंवा देवाच्या कायदेकानूंची क्षिती नाही अशा एखाद्या राक्षसी शक्तीच्या नि क्रूर प्राण्याशी समोरासमोर आमची गाठ पडणार आहे. त्या गुहेपर्यंत पोहचण्यास आम्हाला फार थोडा वेळ लागला; पण तिचा धनी घरी दिसला नाही; तो कुरणात आपली लठ्ठ मेंदरे वळीत होता. तेव्हा आम्ही आत गेलो आणि सगळीकडची नीट पाहणी केली. तेथे खारवलेल्या चक्क्याने पूर्ण भरलेली टोपली होती आणि कोंडवाडे कोंकरा-करडांनी गच्च भरले होते. वर्षांभी जन्मलेली, उन्हाळ्यातली, नव्याने झालेली, सगळी वेगवेगळ्या गोठ्यांतून ठेवलेली होती. सुवक घडणीची त्याची सारी भांडी, धार काढण्याची भाजने नि वाडगे सारे दह्याच्या निवळीने भरलेले होते.

आता माझ्या लोकांचा वेत होता की आधी खारवलेल्या चक्क्याचे काही गोळे पळवून न्यावेत; मग पुन्हा परत येऊन करडे नि कोकरे त्वरेने हाकलून आपल्या गुणी नौकेला न्यावीत, आणि मग खाऱ्या पाण्यावर चालू लागावे. त्यांनी माझी खूप विनवणी केली, पण जरी त्यांच्या म्हणण्याप्रमाणे करणेच फार बरे झाले असते, तरी मी त्यांना माझे मन वळवून दिले नाही. मला त्या गुहेच्या धन्याला पहायचे होते, नि आमच्या त्या यजमानाकडून काही स्नेहपूर्वक देणग्या मला मिळतील अशी आशा होती. पण प्रत्यक्ष जे घडले ते निराळेच होते. तो जेव्हा तेथे प्रगट झाला तेव्हा आमच्या जथ्याला एक अप्रिय आश्चर्याचा धक्का बसला.

आम्ही विस्तव पेटवला, एक पशू मारला, नैवेद्य दाखवला आणि चक्क्याचे आमच्या-पुरते गोळे घेतले. खाणे झाल्यावर तेथेच त्याची वाट पाहत बसलो. शेवटी तो आला. त्याने आपला कळप हाकून आत आणला. एक सर्पणाचा मोठा भारा त्याने साय-भोजनाच्या विस्तवासाठी वाहून आणला होता; तो त्याने गुहेत इतक्या जोराने खाली आदळला की आम्ही भेदरून घाईघाईने आणखी आतल्या पोकळीत माघार घेतली. दरम्यान त्याने आपल्या लठ्ठ मेंद्या गुहेच्या अधिक रुंद भागात हाकलल्या; कारण त्यांची तो धार काढणार होता; एडके नि बोकड मात्र त्याने गुहेवाहेरच्या भितीने वेढलेल्या अंगणात ठेवले. मग त्याने एक प्रचंड शिळा उचलून ती प्रवेशद्वारात बसवून ते बंद केले. ती चपटी शिळा इतकी प्रचंड होती की चार चाकांचे वीस भारी गाडे

लावूनही ती जमिनीवरून हलवता आली नसती. यावरून तुम्हाला कल्पना येईल की गुहाप्रवेश बंद करणाऱ्या त्या खडकाचा आकार केवढा राक्षसी होता. नंतर तो आपल्या मेंढ्यांची नि बें-बें करणाऱ्या बकऱ्यांची धार काढण्यास बसला. ते काम त्याने पद्धत-शीरपणे केले; धार काढणे संपविताच प्रत्येक मादीशी तिचे पिलू तो ठेवीत होता. मग त्या शुध्द दुधातले निम्मे विरजून, सर्व भांडी गोळा करून, ती विणलेल्या टोपल्यातून त्याने रचून ठेवली आणि बाकीचे दूध भांड्यातून तसेच राहू दिले; ते सायंभोजनाचे वेळी पिण्यास लागेल म्हणून हाताशीच असावे यासाठी त्याचे हे काम पुरे झाल्यावर व बाकीची कामे आटोपल्यावर त्याने विस्तव पेटवला. आम्हाला पाहिले नि प्रश्न विचारण्यास मुरुवात केली. तो म्हणाला,—

“परके लोक ! आणि कोण आहात बरे तुम्ही ? समुद्राच्या मध्यमार्गावरून कुठल्या देशाहून आलात ? तुमचे व्यापारी साहस आहे, का इतरांचा नाश करण्यासाठी स्वतःचा जीव धोक्यात घालणाऱ्या भटक्या चाच्यांसारखे संचार करीत आहात ?”

मनातून आम्ही विगत धैर्य झालो. त्याचा प्रचंड घुमणारा आवाज ऐकून आणि ती राक्षसी आकृती पाहून आमची घाबरगुंडी उडाली. तरीही त्याला उत्तर देण्यास मला कसेबसे शब्द सापडले,—

“आम्ही अँकिअन्स आहोत. त्राँयहून परत फिरताना, विरोधी वाऱ्यांमुळे सागराच्या अफाट विस्तारावर वाट चुकलेले आहोत. इकडे येण्याचा विचार दूरच, आम्ही थेट स्वदेशी जाण्याचाच हेतू ठेवला होता, पण आमची दिशाभूल झाली; मला वाटते ती तशी व्हावी ही झ्यूसचीच इच्छा होती. आम्ही अँत्रेअसपुत्र अँग्रेमेन्नाँनच्या सेनेतले याचा आम्हाला अभिमान वाटतो. इलिअमची महान नगरी उद्ध्वस्त करून नि तिचे सर्व सैन्य नष्ट करून त्या राजाने जगात आज सर्वश्रेष्ठ कीर्ती मिळवली आहे. आम्ही कमी देववान, येथे तुमच्या भेटीला याचक म्हणून आलो आहोत,—तुम्ही आमचा मित्रत्वाने समाचार घ्याल किंवा अधिकही उदार व्हाल या आशेने, अतिध्याचे नियम तुम्हाला विदितच आहेत. भले श्रीमान, मी तुम्हाला विनवितो की देवांप्रीत्यर्थ आपले जे कर्तव्य ते आठवा, कारण आम्ही तुमच्या दयेच्या सर्वस्वी आधीन आहोत, आणि याचक नि अभ्यागतांना अन्याय झाला तर प्राथश्चित्त देणारा झ्यूस सिद्ध आहे. तो प्रवाशांचा देव; त्यांना वाटेवर सांभाळतो आणि त्यांचे विशिष्ट अधिकार सुपूर्त करतो.”

असे मी म्हणालो आणि त्याने तात्काळ आपल्या निष्ठुर हृदयातून उत्तर दिले, “परक्या मनुष्या, तू एक मूर्ख तरी असला पाहिजेस, किंवा फार दूरच्या देशाहून आलेला असावास. मला देवांची भीती किंवा त्यांच्याबद्दल पूज्यभाव शिकवण्यास निघाला आहेस तो. आम्ही सायक्लॉप्स त्याच्या फलकासकट त्या झ्यूसची काडीइतकी क्षिती बाळगीत नाही, किंवा बाकीच्या त्या धन्यपुण्य म्हणविणाऱ्या देवांचाही, कारण आम्ही त्यांच्यापेक्षा कितीतरी जास्त प्रबळ आहोत. झ्यूसकडून उपद्रव होईल या भीतीने माझ्या इच्छेविरुद्ध तुला किंवा तुझ्या लोकांना जिवंत सोडावे ही कल्पना मला

कधीच शिवणार नाही. पण मला सांग, तुझी गुणी नौका तू कुठे नांगरलीस इकडे आलास तेव्हा? कुठे दूर किनाऱ्यावर की जवळपास? मला ती पहायची आहे.” माझ्यावर कुरघोडी करण्याचा तो प्रयत्न करित होता. पण मला जगाचा पुरेसा अनुभव असल्यामुळे मी त्याचा कावा ओळखला व त्याला तशाच लबाडीने सामना दिला.

मी उत्तर दिले, “माझ्या नौकेबद्दल म्हणाल तर ती फुटली; भूकंपकारी पॉसिदोनने तुमच्या देशाच्या सीमेवर ती नष्ट केली. वाऱ्याने आम्हाला निवाऱ्याच्या किनाऱ्यावर नेले होते, पण पॉसिदोनने ती नौका हाकलून भूमीच्या समुद्रात शिरलेल्या खडकांवर भिरकावली. मी नि माझे मित्र कसाबसा जीव वाचवून निसटलो.”

यावर त्या क्रूर पशूने काही उत्तर दिले नाही. त्याऐवजी तो उडी मारून उठला नि माझ्या लोकांकडे हात लांब करून दोघांना पकडून त्यांची डोकी कुठ्याची पिले मारावी तशी भूमीवर आपटली. त्यांचे मेंदू बाहेर पडून भूमीवर वाहले आणि त्यांनी जमीन भिजविली. त्यांचे हातपाय एकामागून एक तोडून उपटीत त्याने एखाद्या पर्वतीय सिंहासारखे फाडून खाल्ले. आतडी, भांस, हाडे, मज्जा, सर्वांचा फडशा उडेपर्यंत तो थांबला नाही. ते भेसूर दृश्य पाहून आमच्या संपूर्ण असहायतेच्या जाणिवेने गलित-गात्र झालेल्या आम्हाला रडणे आणि घोरभयाने झ्यूसकडे हात उंचावणे याखेरीज काही करता येत नव्हते. सायक्लॉप्सने या मानवी मांसाच्या भोजनाने आपले विशाल उदर भरून घेतल्यानंतर वर तो पाणी न घातलेले दूध प्याला, आणि गुहेतच आपल्या कळपामध्ये झोप घेण्यास पसरला आणि आत माझ्या पौरुषाने मला कृतीस प्रवृत्त केले. प्रथम, विचार केला की माझ्या कुशीतील म्यानातून भाजी तीक्ष्ण धारेची तलवार उपसून सरपटत त्याच्यापाशी जावे, योग्य जागा हाताने चाचपून पहावी आणि कमरेचा जिथे यकृताला आधार मिळतो त्या ठिकाणी छातीत भोसकावे; पण पुनर्विचारांती मी तसे न करण्याचे ठरविले; माझ्या लक्षात आले की तसे केले तर सायक्लॉप्स-इतकेच निश्चितपणे तेथे आम्ही नष्ट झालो असतो; कारण त्याने ज्या प्रचंड खडकाने ते विकाळ गुहामुख बंद केले होते तो वाजूला ढकलणे, अन्य मदतीशिवाय नुसत्या आमच्या हातांनी अशक्य होते. तेव्हा त्या वैळेपुरते आम्ही तेथे नुसते कण्हत कुंथत आणि धन्यपुण्य दिवस उजाडण्याची वाट पाहत बसलो.

मृदु उपेने आपली गुलाबपुष्पे पूर्व दिशेला दाखविली न दाखविली तोच त्या सायक्लॉप्सने विस्तव पेटविला. आपल्या उत्तम मेंढ्याचे दूध काढले, साऱ्या क्रमाक्रमाने पिळून त्यांची पिले त्यांना लावली. हे काम संपवून त्यांचे सकाळचे उद्योग उरकल्यावर, त्याने पुन्हा एकदा माझे दोन लोक पकडून उचलले आणि आपले भोजन सिद्ध केले. खाणे झाल्यावर त्याने आपल्या पुष्ट मेंढ्या गुहेबाहेर काढण्यासाठी विनाकष्ट तो खडक काढला, पण जणू बाणांच्या भात्याला झांकण घालावे इतक्या सहज तो तात्काळ जागच्या जागी बसवला. मग पुन्हा पुन्हा शीळ घालीत त्याने आपले संपन्न कळप उंचावरच्या चराईकडे हाकले आणि मी मागे राहिलो. हृदयात खुनाची इच्छा जोपाशीत मी

त्याचा सूड घेण्यासाठी काहीतरी युक्ती शोधण्याकरिता डोके खाजवू लागलो. जर अंधीनीने माझ्या प्रार्थनेला प्रतिसाद देण्याचे मनावर घेतले तर सर्व काही ठीक होणार होते. मला रचता आला तो सर्वात उत्तम बेट असा होता : गोठचाजवळ एक प्रचंड हिरव्या ऑलिव्ह लाकडाचा दांडा पडला होता, जून झाल्यावर हातात घेण्यासाठी म्हणून सायकलॉप्सने तो कापून ठेवला होता. आम्हाला तो दिसला दूरच्या जलयाना करण्यासाठी वापरावयाच्या रुंद तळाच्या वीस वल्ह्यांच्या भारवाही कृष्णतीकेच्या डोलकाठीसारखाच. त्याची लांबी नि जाडी पाहून आमचे हे असेच मत त्याच्याबद्दल झाले. या लाकडावर हात चालवून मी एक सहा हात लांबीचा तुकडा कापला, आणि तो माझ्या लोकांकडे देऊन त्याला सर्व बाजूनी तासून गुळगुळीत करायला सांगितले. त्यांनी तो गुळगुळीत केल्यावर मी तो हाती घेऊन, एका बाजूला तासून त्याला अणूकचीदार टोक काढले. मग तो विस्तवाच्या जाळात कठीण करण्यासाठी खुपसला आणि शेवटी तो काळजीपूर्वक बाजूला ठेवून, गुहाभर विखुरलेल्या विपुल ढिगातून शोध घेऊन त्याने तो झाकून टाकला. मग त्या सायकलॉप्सला गाढ झोप लागेल तेव्हा त्याच्या डोळ्यात खुपसून तो दांडा पिळवटण्याच्या धोकेबाज कामात मला मदत करण्यासाठी माझ्या लोकांना आपापसात चिट्ठ्या टाकण्यास मी सांगितले. मी ज्यांना निवडले असते अशाच चार जणांची नावे चिट्ठ्यात निघाली. तेव्हा मला धरून आमची तुकडी पाच जणांची झाली.

संध्याकाळ आली नि तिच्यासह तो सायकलॉप्सही आपली केसाळ मेंढरे हाकीत आला. प्रत्येक मेंढरू त्याने गुहेच्या रुंद भागात हाकीत नेले; बाहेरच्या भितीने वेढलेल्या अंगणात एकही ठेवले नाही, एक तर त्याला काहीतरी संशय आला असावा, किंवा एखाद्या देवाने त्याला धोक्याचो सुचना दिली असावी. प्रवेशद्वाराचा तो जंगी दगड उचलून त्याने जागच्याजागी बसवला आणि तो आपल्या मेंढ्यांची नि बें-बें करणाऱ्या बकऱ्यांची धार काढण्यास बसला. हे काम त्याने पद्धतशीरपणे करून प्रत्येक मादीपाशी यथाक्रम तिचे पिलू ठेवले. हे काम पुरे होऊन सान्या कामगिऱ्या संपल्यावर त्याने आणखी एकदा आमच्यातल्या दोघांना पकडून आपले सायंभोजन सिद्ध केले. मग माझी संधी आली. माझ्या गर्द छटेच्या मद्याने आयव्ही काण्टाचा एक वाडगा भरून हाती घेऊन मी त्याच्यापाशी गेलो आणि म्हणालो, "हे घे सायकलॉप्स, मानवी मांस खाऊन झाल्यावर ते नीट उदरापर्यंत पोचविण्यासाठी थोडे मद्य, आणि आमच्या नौकेच्या पेंदीत कोणत्या प्रकारची उंची मदिरा साठवली होती ते स्वतः पारखून पहा. हे मद्य मी तुला उपायन म्हणून आणले, या आशेने की तू दयावृद्धी दाखवून मला स्वदेशी जाण्याच्या वाटेवर मदत करशील. पण तुझी हिंमता आमच्या सहन-शक्तीपलिकडे आहे. क्रूर राक्षसा, तू केलेल्या अशा कृत्यांनंतर माणसांच्या जगातून पुन्हा तुझ्याकडे कोणी भेटोला येईल ही अपेक्षा तुला कशी करता येईल?"

त्या सायकलॉप्सने मद्य घेऊन ते पिऊन टाकले आणि त्या मद्युर पेयाने त्याला इतका अपूर्व संतोष झाला की त्याने मला आणखी एक वाडगा भरून मागितला. तो म्हणाला,—

"मला आणखी थोडे मद्य देण्याचा भलेपणा कर, आणि मला तुझे नाव सांग, इथे नि आताच; म्हणजे तुला बहुमोल वाटेल अशी देणगी मला देता येईल. आमच्या सकस

जमिनीतून वेळेवरच्या पावसाने पिकविलेल्या द्राक्षांची आम्हा सायकलॉप्स लोकांचीही एक मदिरा आहे, पण हे तुझे मुरलेले मद्य म्हणजे अमृत नि देवान्न यांचा अर्कच होय.”

असे तो सायकलॉप्स म्हणाला नि मी त्याला आणखी एक वाडगा भरून ते आरक्त मद्य दिले. तीनदा मी त्याचा वाडगा भरून दिला आणि त्या मूर्खाने तिन्ही वेळा तो तळापर्यंत पिऊन रिकामा केला. शेवटी जेव्हा मद्याने त्याची बुद्धी संभ्रांत झाली तेव्हा मी त्याला भोळ्या निष्कपट सभ्यतेचा आव आणून म्हटले,—

“सायकलॉप्स, माझे नाव काय ते कळण्याची तुझी इच्छा आहे ते मी तुला सांगेन; आणि त्याच्या बदली तू कबूल केलेली देणगी मिळायला मला हवी आहे. माझे नाव आहे नकोणी. त्याच नावाने मला माझी आई, वडील नि माझे सारे मित्र हाक मारतात.”

सायकलॉप्सने निर्घृण विनोदाने मला उत्तर दिले, “तुम्हा साऱ्या लोकांपैकी नकोण्याला मी शेवटी खार्ईन नि बाकीच्यांना त्याच्या अगोदर. तीच माझी तुला देणगी होईल.”

असे तो बोलतो न बोलतो तोच तो कोसळला नि सारी माणसे होतात तसा निद्रान्नांत होऊन, आपली राक्षसी मान एका बाजूला फिरवून भूमीवर उताणा पडला. झिगल्यामुळे त्याला ओकारी झाली आणि त्याच्या घशातून मानवमांसमिश्रित मद्याचा प्रवाह निघून वाहू लागला. मी तात्काळ जाऊन आमचा तो दांडा तापवून लाल करण्यासाठी विस्तवाच्या राखेखाली खुपसला आणि दरम्यान माझ्या साऱ्या लोकांना उत्तेजनार्थ सूचना दिली की कुणाही भकडपणा करून मला एकटा असहाय सोडणार नाही अशी खबरदारी घ्यावी. ऑलिव्ह-काष्ठाच्या त्या मेखेची उग्र धगधग पाहून ती हिरवी असली तरी पेटणारसे दिसताच तो दांडा मी विस्तवातून बाहेर काढला, नि जेथे माझे लोक तयार उभे होते तेथे आणला. स्वर्गस्थ शक्तींनी त्यांच्या ठिकाणी आता निःशंक साहसाचे धैर्य स्फुरविले. तो ऑलिव्हचा दांडा पकडून त्यांनी त्याचे अणकुचीदार केलेले टोक त्या सायकलॉप्सच्या डोळ्यात खुपसले आणि मी माझे वजन लावून तो दांडा खोलपर्यंत पिरगळला.

जसा नौकेच्या लाकडाला भोके पाडणारा मनुष्य, त्याचे सवगंडी पट्ट्याची दोन टोके दोन्हीकडे धरून त्याचे गिरमित एकसारखे फिरवीत असता ते खोल खोल घुसवतो, बऱ्याचशा त्याच पद्धतीने मी आमच्या दांड्याचे तापवून लाल झालेले टोक त्याच्या डोळ्यात दाबून फिरविले—अगदी त्या जळत्या लाकडाभोवती रक्त उकळत वर येईपर्यंत पेटलेल्या बुब्बुळाच्या जळजळीत धुराने त्याच्या पापण्या होरपळल्या, तसेच डोळ्या-भोवतालचे कपाळही, आणि थेट त्याच्या डोळ्याच्या मुळातील नसामुद्धा त्या धर्गीत तडतडू लागल्या. लोहार एखादी भली मोठी कुऱ्हाड किंवा तक्षणी, त्या लोखंडाला लवचिकपणा नि अधिक भक्कमपणा यावा म्हणून तापवल्यावर थंड पाण्यात बुडवतो तेव्हा जो मोठा सीत्कार होतो त्याची मला आठवण झाली. त्या ऑलिव्हच्या

भोवती सायकलॉप्सच्या डोळ्याचा आवाज तसाच 'सिसूस' करू लागला. त्याने एक भयानक किकाळी फोडली, तिचा प्रतिध्वनी गुहेच्या खडकाळ भितीमधून घुमला, आम्ही भिऊन मागे मागे हटलो आणि त्याने रक्तबंबाळ डोळ्यातून ती मेढ उपटून काढली. मग त्याने अंगात आल्यासारखे करून तो दांडा दूर फेकला, आणि त्या वाऱ्याच्या मान्यातल्या डोंगरांवरून शेजारपाजारच्या गुहेतून जे इतर सायकलॉप्स रहात होते त्यांच्या नावांने जंगी आरोळी दिली. त्याचा आक्रोश ऐकून ते सर्व दिशांनी आले आणि गुहेबाहेर गोळा होऊन त्यांनी त्याला काय झाले आहे म्हणून विचारले,—

“अरे पोलिफेमस, अचानक तुला झाले तरी काय? अशा या आरडाओरड्याने रात्रीच्या शांततेचा भंग करून आमची शोपमोड तू का करावीस? कुणी चोर तुझी मेंढरे हाकून नेत आहे की कोणी विश्वासघाताने किंवा जुलूमजबरदस्तीने तुला ठार करायला पाहतो आहे?”

गुहेबाहेर आतील पोलिफेमसचा बुलंद आवाज ऐकू गेला, “अरे माझ्या मित्रांनो, हा नकोण्याचा विश्वासघात आहे, मारपीट नाही, पण त्याने माझे मरण ओढवले आहे.”

त्या बाबतीची पुरती वासलात लावणारे उत्तर बाहेरच्यांनी दिले, “बरे मग, तू एकटा आहेस व नकोणी तुझ्यावर हल्ला करित आहे तर मग तू आजारीच असला पाहिजेस. आजार येतो तो सर्वशक्तीमान झ्यूसकडून, आणि त्याच्यापुढे कुणाला काही करता येत नाही. तुला एकंदर जे काही करता येईल ते एवढेच, की तुझा पिता जो महाराज पॅसिदोन याची प्रार्थना कर.”

आणि ते चालते झाले, नि माझ्या तसले ते खोटे नाव घेण्याच्या नामी कल्पनेमुळे ते कसे फसले हे पाहून मी स्वतःशीच खुदकन हसलो. दुःखवेदनांनी अजून विवळणाऱ्या सायकलॉप्सने हातांनी चाचपडत गुहा-मुखावरची शिळा बाजूला ढकलली. पण तो स्वतः त्या दारात बसला, आणि मेंढरांमध्ये मिसळून आम्ही निसटून बाहेर पडलो तर आम्हाला पकडण्याच्या आशेने त्याने दोन्ही हात लांब केले. मला किती मूर्ख समजला असला पाहिजे तो! दरम्यान शक्य तेवढा सर्वात उत्तम मार्ग काढण्यासाठी माझ्या मित्रांना नि मलाही जिवानिशी बचावण्याचा काहीतरी उपाय शोधण्यासाठी, मी डोके खाजवीत होतो. जीवनमरणाचा प्रश्न होता. आम्ही प्राणसंकटात होतो आणि अखेर मी निवडून ठरवला तो हा बेत! त्या कळपात काही चांगल्या पैदाशीचे दाट लोकरीचे एडके होते, उत्तम दांडगे प्राणी, काळ्या लोकरीने मढवलेले. तो क्रूर राक्षस आपल्या शय्येसाठी ज्या विणलेल्या सोपटांचा वापर करित असे त्यांची दोरी विणून तिने ते मेंढे हलकेच एकत्र तीन तीन असे बांधले. प्रत्येक तिघांच्या गटातला मधला मेंढा माझ्या एकेका अनुयायाला वाहून न्यायला, नि बाजूचे दोन त्याच्या संरक्षणासाठी, याप्रमाणे प्रत्येकाला वाहून नेण्यास तीन मेंढे झाले. पण माझ्या स्वतःसाठी सगळ्यात कळपातला सर्वोत्तम निवडक एक पुऱ्या वाढीचा एडका मी घेतला. त्याची पाठ पकडून त्याच्या केसाळ पोटाखाली मी स्वतःचा विळखा घातला आणि असा उलटा होऊन त्याच्या अद्भूत ऊर्णपुंजावर मजबूत पकड ठेवून मनात धीर ठेवला. असे भीतीग्रस्त नि थरथर कापत आम्ही धन्य उषेची प्रतीक्षा करित राहिलो.

उपेने येऊन पूर्वेदिशेवर रक्तवर्णाचा शिडकाव करताच कळपातले मेंढे चराऊ. कुरणांकडे बाहेर जाण्यासाठी धडपडत निघाले, पण मेंढ्या मात्र त्यांचे दूध न पिळल्या-मुळे फूटण्या इतक्या फुगलेल्या आचळानी बें-बें करित त्यांच्या गोठ्यापाशीच उभ्या राहिल्या. इतक्या यातनांमधून जाऊन त्यांचा धनी जरी अगदी शिणला होता, तरी बाहेर पडताना त्याच्यापुढे थांबणाऱ्या प्रत्येक जनावराच्या पाठीवरून तो हात फिरवीत होता; पण त्या वेडपटाला कधीच कळले नाही की माझे लोक लोकरीने झाकलेल्या त्यांच्या स्वतःच्याच मेंढ्यांच्या छातीखाली बांधलेले होते. कळपातला सगळ्यांच्या शेवटी दारात येणारा जो मोठा एडका होता, तो त्याच्या ऊर्णापुंजाप्रमाणेच डोक्यातल्या विचारांनी ओसंडणाऱ्या माझाही भार वहात होता. त्या प्राण्याला हाताने चाचपीत तो थोराड पॉलिफेमस एकदम बोलला,—

“गोड मेंढ्या, याचा अर्थ काय? गुहेतून बाहेर पडणारा कळपातला सगळ्यात शेवटचा तू का? नेहमी तर तू मेंढरांच्या मागे कधीच रेंगाळत नाहीस, इतक्या ऐटीत बाहेर पडतोस नि सर्वांच्या अगोदर गवताची रसरशीत पाती खातोस, वाहत्या जलप्रवाहाकडे सर्वांच्या पुढे जातोस आणि सायंकाळ पडते तेव्हा परत कोंडवाड्याकडे डोकेही सर्वांच्या आघी वळवतोस! तरी तू आज सगळ्यांच्या शेवटी का? मद्याने माझी शुद्ध हिरावून घेऊन एका दुष्टाने नि त्याच्या नतद्रष्ट साथीदारांनी माझा डोळा फोडला म्हणून तू दुःखी आहेस का? त्याचे नाव होते नकोणी आणि मी शपथ घेतो की तो अजून बचावलेला नाही! अहा, किती बरे होते जर तुला माझ्यासारख्या भावना असत्या व तो माझ्या प्रकोपापासून कोटे दडून बसला आहे हे सांगायला तुला आवाज मिळता तर! असे वाटते की त्याला टोकून काढून त्याचा मेंढू गुहेच्या साऱ्या भुईवर उडवून द्यावा व त्या नीच नकोण्याने मला दिलेल्या यातनानून माझ्या मनाला मुक्ती मिळाली तर पहावी!”

असे म्हणून त्या एडक्याला त्याने बाहेर सोडले, आणि जेव्हा गुहेच्या अंगणापासून काही अंतरावर आम्ही गेलो तेव्हा प्रथम मी माझ्या मेंढ्याखालून माझी सुटका करून घेतली, नि नंतर माझ्या लोकांना त्यांच्या मेंढ्यांपासून सोडवले. नंतर भराभर, पण वरचेवर मागे पहात आम्ही आमची लांब पायांची मेंढरे थेट नौकेपाशी हाकून नेली—काय पण भरदार, गल्लेळू कळप दिसत होता तो! एकंदर जथ्यातून उरलेल्या, जीव घेऊन पळून आलेल्या आम्हा लोकांना पाहून माझ्या प्रिय सवंगड्यांना अत्यानंद झाला; तथापि, त्यांच्या दिलाशाचे लौकरच त्यांच्या मारल्या गेलेल्या मित्रांबद्दलच्या शोकात रूपांतर झाले. पण मी हे रडणे भेकणे चालू देणार नव्हतो, आणि मानेच्या इशाऱ्याने माझी इच्छा प्रत्येकाला स्पष्ट करून आज्ञा दिली की रडत बसण्याऐवजी त्यांनी सारी केसाळ मेंढरे नौकेवर चढवून समुद्रावर प्रवासाला निघण्याची घाई करावी. तेव्हा ते उड्या मारून धावले, बसण्याच्या फळ्यांवर ज्याने त्याने आपापली जागा घेतली आणि करड्या पाण्यात त्यांनी त्यांची वल्ही चालवली.

पण आवाजाच्या टप्प्याबाहेर जायच्या आघी मी पॉलिफेमसची चांगली खरड काढली; मी ओरडलो, “सायकलॉप्स, तुझ्या त्या आरामशीर गुहेत ज्याच्या मित्रांना

चीत करून खाण्याचा तुझा विचार होता तो मनुष्य इतका काही दुबळा नव्हता तर एकूण ! आणि हे पशो, तुझे अपराध आता तुला भोवत आहेत; स्वतःच्या अभ्यागतांना फाडून खाण्यापासून परावृत्त होण्याइतकीदेखील सुसंस्कृतता नसलेला तू ! आणि आता झ्यूस आणि त्याच्या परिवारातले सारे देव यांनी तुला तुझ्या अपराधांची शिक्षा दिली आहे.”

माझ्या हिणवण्याने आधीच संतापलेला तो सायक्लॉप्स इतका भडकला की प्रचंड खडकाचे एक मोठे शिखर मोडून काढून ते त्याने आमच्याकडे फेकले. तो खडक आमच्या नौकेच्या निळा रंग दिलेल्या अग्रभागाच्या थोडाच पुढे पडला. तो पाण्यात बुडला. तसे पाणी वर उसळले आणि त्याच्या परतणाऱ्या लाटांनी उघड्या समुद्रावरच्या फुगवट्याप्रमाणे आम्हाला भूमीकडे लोटून जवळजवळ किनाऱ्यावर ढकलायची वेळ आणली. एक लांब दांडा पकडून तो तळाला रेटून नौका दूर ढकलून नेणे मला जमले, आणि मानेने निकडीचे झगारे देऊन, जोरात वल्ही मारून आम्हाला घोर आपत्तीतून बचावण्यासाठी माझ्या नाविकांना मी उत्तेजित केले. त्यांनी मनावर घेतले नि वल्ही मारण्याची पराकाष्ठा केली; पण अगोदर आलो होतो त्याच्या दुप्पट अंतरावर त्यांनी नौका आणल्यावर सायक्लॉप्सला माझे आणखी काही शब्द ऐकवण्यास मी उद्युक्त झालो. तथापि नौकेवरच्या माझ्या लोकांनी सर्व बाजूंनी सौम्य निषेधाचे आवाज उठवले. ते म्हणाले,—

“या रानवटाला असे चिथवणे हा आपला अविचार नाही का महाराज ? आता त्याने फेकलेल्या खडकाने नौका परत भूमीकडे ढकलली, आणि तेथे ती तेव्हाच आमची गच्छंती झाली असे आम्हाला वाटले ! त्याने एखाद्याही माणसाची आरोळी किंवा एक शब्द जरी ऐकला असता तरी हातातल्या आणखी एका अणकुचीदार धोंड्याने त्याने आमची डोकी नि नौकेची लाकडे चिरडून टाकली असती. त्याची फेक कशी आहे ते आपण पाहिले आहे !”

पण या सगळ्याचा माझ्यावर काही परिणाम झाला नाही. मी जिद्दीला पेटलो होतो, आणि माझ्या कोपाच्या भरात मी त्याला पुन्हा ओरडून म्हटले,—

“सायक्लॉप्स, जर तुला कधी कोणी विचारले की तुझे हे विद्रुप आंघळेपण कसे आले, तर त्याला सांग की इथाकाचा निवासी, लेअर्तिझपुत्र, नगरांचा लुटारू ओदिसस याने तुझा डोळा फोडला म्हणून.”

सायक्लॉप्स विवळला, “अरेरे ! ते जुने भाकित जास्तच जोर करून माझ्यावर येऊन कोसळले तर ! एकदा आमच्याकडे एक भविष्यवादी होता, एक उमदा उंचापुरा ताठ पुरुष, युरिमसपुत्र तेलेमस; त्याला भविष्य उत्तम समजे आणि ते सांगण्याच्या उद्योगात आमच्याकडे त्याचा जन्म गेला. आता जे घडले ते सारे त्याने वर्तविले होते; त्याने मला भय सूचना दिली होती की ओदिसस नावाचा माणूस माझी दृष्टी छिनावून घेईल. पण माझी नेहमी अपेक्षा होती की कोणी धिप्पाड नि देखणा, विलक्षण बळाचा गडी येईल ! आणि आता एक दुबळा, शेळपट क्षुद्र जीव मला मद्याने झिंगवतो नि माझा डोळा फोडतो ! पण इकडे ये ओदिसस, म्हणजे तुला मी काहीतरी मैत्रीच्या

देणया देईन नि तुला सुखरूप घरी पोहोचवायला महान भूकंपकारकाचे मन वळवीन; कारण मी त्याचा मुलगा आहे नी माझा बाप म्हणून घ्यायला त्याला लाज वाटत नाही. माझी जखम बरी करील असा तो एकच आहे—जर त्याची इच्छा असली तर; ती बरी करणे दुसऱ्या कोणाही धन्य देवाला किंवा पृथ्वीच्या पाठीवरच्या कोणाही माणसाला शक्य नाही.”

त्याला मी ओरडून उत्तर दिले, “तुझा प्राण छिनावून घेऊन तुला अधोलोकी पाठविण्याची मला खात्री करून घेता आली असती तर अधिक बरे झाले असते; कारण तो भूकंपकारकदेखील तुझा डोळा बरा करू शकणार नाही हे निश्चित.”

यावर त्या सायकलॉप्सने तारकाधारी गगनाकडे हात उंचावून महाराज पॉसिदोनला प्रार्थना केली, “पृथ्वी वेढणाऱ्या कृष्णकेशवलयंकित देवा पॉसिदोन, माझी प्रार्थना ऐक. जर खरोखरीच मी तुझा असेन नि पुत्र म्हणून तू माझा स्वीकार करित असशील तर हे वरदान दे की स्वतःला नगराचा लुटारू नि लेअतिझपुत्र म्हणवणारा ओदिसस इथाकातल्या त्याच्या घरी कधीच न पोहोचो; पण जर त्याचे दैवच असे असेल की त्याने मायभूमीला पोहोचून पुन्हा एकदा स्वतःच्या घरी येऊन त्याच्या मित्रांना भेटावे, तर विलंबाने, दुर्दशेत, सारे सोबती मेलेले असा तो येवो, आणि परदेशी नौकेतून जेव्हा तो काठावर उतरेल तेव्हा घरात त्याला संकट भेटो.”

अशी पॉलिफेमसने प्रार्थना केली आणि काळचा झुलपांच्या देवाने ती ऐकली. मग पुन्हा एकदा सायकलॉप्सने यावेळी पूर्वपिक्षा फारच मोठी शिळा उचलली आणि एक झोला घेऊन इतक्या अपरिमित शक्तीने ती फेकली, की आमच्या निळा रंग दिलेल्या नौकेच्या मागील भागाच्या अगदी जवळ, सुकाण-वल्हे काही अंगुळेच चुकवून ती पडली. ती समुद्रात बुडाली तसे पाणी वर उसळले; पण तिने उठवलेल्या लाटांनीच आम्हाला दूरच्या किनाऱ्याकडे नेले आणि असे आमच्या बेटाला आम्ही पोहोचलो. तेथे आमच्या बाकीच्या गुणी नौका एकजात आमची वाट पहात थांबल्या होत्या आणि त्यांचे नाविकसंघ भोवताली विमनस्कपणे बसून आमच्या परतीवर एकसारखे लक्ष ठेवीत होते. एकदा तेथे पोहोचल्यावर आम्ही नौका वाळूवर आणली, किनाऱ्यावर उड्या टाकल्या आणि नौकेच्या पेंदीतून सायकलॉप्सची मेंढरे उतरवली. मग आम्ही लुटीची वाटणी केली. आणि ज्याला त्याला त्याच्या योग्य वाटचापेक्षा कमी न मिळो याची मी शक्य तेवढी खबरदारी घेतली. पण माझ्या सहसैनिकांनी माझा विशेष बहुमान केला! मेंढ्यांच्या वाटणीतला माझ्या भागाशिवाय, तो मोठा एडका पण मला दिला. किनाऱ्याच्या रेतीवर, कृष्णमेघाधिपती त्रोनोसपुत्र आपणा सर्वांचा स्वामी जो झ्यूस त्याच्याप्रीत्यर्थ यज्ञपशू म्हणून मी तो मेंढा बळी दिला, नि त्याच्या जांघेचे खापे आहूती म्हणून टाकले. पण झ्यूसने माझ्या यज्ञाकडे मुळीच लक्ष दिले नाही. माझ्या सर्व रुबाबदार नौका नि विश्वासू सैनिक यांच्या नाशासाठीच्या योजनांनी त्याचे मन आधीपासूनच व्याप्त असावे!

तेव्हा संबंध दिवसभर, सूर्यास्तापर्यंत आम्ही बसून आमच्या विपुल मांससंचयावर भोजनोत्सव केला नि वर मुरलेल्या मद्याचे घुटके घेतले. सूर्य मावळून अंधार पडल्यावर

आम्ही सागरतीरी झोपण्यास आडवे झालो. पण उपेने आपली गुलाबी बोटे पूर्वं दिशेला दाखवताच मी माझ्या लोकांना उठवले आणि नौकाखंड होऊन दारे सोडण्याच्या आज्ञा दिल्या. तात्काळ नौकाखंड होऊन त्यांनी बसण्याच्या जागा आपसात ठरवून घेतल्या आणि त्यांची वल्ही करड्या पाण्यात मारली. असे आम्ही ते द्वीप सोडून जड अंतःकरणांनी पुढे निघालो, कारण मरणातून बचावल्याच्या आमच्या आनंदाला आमच्या गमावलेल्या प्रिय मित्रांसाठीच्या दुःखाची मुरड होती. □ □

सर्ग १०

सर्सी

त्यानंतर आम्हाला जी भूमी दिसली ती इओलिआ या तरत्या बेटांची; अमर देवांचा आवडता हिप्पोतासपुत्र इओलस याचे ते निवासस्थान आहे. त्या संबंध द्वीपा-भोवती एक अखंड ब्रँड धातूचा तट असून त्याच्याखाली समुद्रातून सरळ वर गेलेले कडे आहेत. इओलसच्या घरात त्याच्या सहा कन्या आणि सहा मोठे झालेले पुत्र अशी बारा माणसे त्याच्यासह एकत्र राहतात; आणि मी तुम्हाला हे सांगायला हवे की त्याने आपल्या नुलीची लग्ने आपल्या मुलांशीच लावून दिली आहेत. ही जोडपी त्यांच्या पित्यासह आणि माननीय मातेसह मिष्टान्नभोजनात दिवस घालवतात. कधी कधी न पडणाऱ्या सुखोपभोगांच्या गोष्टींचे भांडारच त्यांच्यापाशी आहे. दिवसभर भाजीत असलेल्या मांसाच्या सुवासाने घर दरवळत असते आणि आत चाललेल्या भोजनांतसवाचे आवाज अंगणात निनादत असतात. रात्रीचे ते लोक उत्तम घडणीच्या लाकडी मंचकावर त्यांच्या अनुरवत भार्यांजवळ कांबळी पांघरून शयन करतात.

या त्यांच्या राज्यात आणि प्रासादतुल्य निवासाप्रत आम्ही जाऊन पोहोचलो. पुरा एक महिनाभर इओलसचा प्रेमळ पाहणुचार मी घेतला, आणि इलिअमकडे आर्गाइव्हज्चे प्रयाण नि अँकिअन्सची स्वदेशाकडे कूच या घटनांचा संपूर्ण वृत्तांत देऊन त्याचे वार्ताश्रवणाचे औत्सुक्य मला तृप्त करता आले आणि प्रश्न विचारण्याची पाळी माझ्यावर आल्यावर मी माझा प्रवास पुढे चालू करण्याची अनुज्ञा मागून त्याच्या साह्याची अपेक्षा केली, तेव्हा तोही सौजन्यात उणा पडला नाही. त्याने मनापामून सहाय्य केले, नि मला एक चामड्याची थैली भेट म्हणून दिली; पूर्ण वाढीच्या बैलाचे कातडे सोडून बनवलेल्या त्या थैलीत त्याने सर्व वाऱ्यांच्या प्रक्षुब्ध शक्ती कोडून ठेवल्या होत्या. कारण तुम्हाला विदित असेलच की झ्यूसने त्याला वादळांचा रक्षक नेमून, इच्छेनुसार प्रत्येक वादळ उठवण्याचा किंवा शांत करण्याचा अधिकार दिला होता. चामड्याची ती थैली त्याने माझ्या नौकाकाष्ठोत नीट ठेवून, ती चमकदार चांदीच्या ताराने पक्की बांधून, कोठेही किंचितही गळती लागणार नाही असा बंदोबस्त करून ठेवला. नंतर माझ्या तात्कालिक गरजेसाठी त्याने पश्चिमेकडून एका वायूला आवाहन केले, या हेतूने की माझ्या नौका नि नाविक वाऱ्याच्या मदतीने समुद्रावर मार्गस्थ व्हावेत. पण त्याचे उपाय विफल व्हायचे होते, कारण आमच्या दोषास्पद मूर्खपणामुळेच आम्ही आमच्यावर घात ओढवून घेतला.

नंतरचे नऊ दिवस आणि रात्री आमचा प्रवास चालू राहिला, नि दहाव्या दिवशी आमच्या देशाची भूमी दृष्टिपथात आली होती; तिच्यावरचे पेटता विस्तव राखणारे

लोक दिसण्याइतके जवळ आम्ही पोहोचलो होतो आणि त्यावेळी मला गाढ झोप लागली. मी अतिशय थकून गेलो होतो, कारण घराकडचा प्रवास जलद उरकण्याच्या तीव्र इच्छेमुळे, माझ्या नौकेची शिडे नाविकांपैकी कोणालाही हाताळू देण्याचे नाकारून मी स्वतः एकट्यानेच अव्याहतपणे नौका हाकारीत आणली होती.

नाविकांनी आता आपसात चर्चा करण्याची ही संधी नेमकी साधली, आणि त्यांच्यात अफवा पसरली की हिप्पीतसपुत्र इओलसने उदारपणे मला दिलेल्या सोन्याचांदीची अमाप संपत्ती मी घरी आणीत आहे. त्यांच्यात ज्या कटाक्षांची नि शेरे मारणाऱ्या उद्गारांची देवाणघेवाण झाली त्याची तुम्हाला कल्पना करता येईलच. “काय पण नायक आहे आमचा! जेथे जातो तेथे त्याचे स्वागत होते आणि प्रत्येक नौकाश्रयात लोकप्रिय! भरपूर लूट जमवून त्रायहून तो परत येतो, पण तितकेच दूरपर्यंत गेलेले आम्ही मात्र रिकाम्या हातांनी घरी परततो—अन् पुन्हा इओलसने काय करावे तर बर आणखी इतके सगळे भरीला त्याला द्यावे, केवळ मैत्रीखातर! चला, आपण त्या प्रकरणाचा सारा पत्ता काढू या, नि त्या चामड्याच्या यैलीत काय काय सोनेचांदी लपवली आहे ते पाहू या.”

अशा सुरात काही बोलणी झाली—आणि घातक सल्लामसलतीचा जय झाला. त्या लोकांनी ती थैली सोडली; तिच्यामधले सारे वारे जोरात बाहेर पडले, आणि क्षणाघात नौकावर तुफान कोसळले नि वेगाने भर समुद्रात ती ढकलली गेली. आता त्यांना रडायला सबळ कारण झाले. कारण इथाका मार्ग पडन अदृश्य होत होती. माझ्या-पुरते सांगायचे तर मला परिस्थितीचे भान झाल्यावर माझा धीरच खचला आणि जिवंत राहून निमूटपणे अशी आपत्ती स्वीकारण्यापेक्षा नौकेवरून पाण्यात उडी टाकून बुडून मरावे असा अर्धावर्धा विचार माझ्या मनात येऊ लागला. तथापि मन घट्ट करून मी संकटाला तोंड द्यायचे ठरवले आणि डोक्यावरून माझा झगा पांघरून नौकेवर होतो तेथेच पडून राहिलो. याप्रमाणे संबंध नौकादल त्या नतद्रष्ट वादळाने ढकलून परत इओलिसन द्वीपाकडे लोटले, आणि त्याच्या बरोबर पश्चाताप करणारे माझे नाविकही.

पुन्हा तेथे आल्यावर आम्ही नौकांवरून उतरून गोडे पाणी भरून घेतले. नाविकांनी घाईघाईने नौकांजवळच आपले जेवण उरकले. पण आमचे थोडेबहुत खाणेपिणे होताच मी एक दूत नि एक नाविक निवडून बरोबर घेऊन इओलसच्या राजवाड्याकडे गेलो. तो आपल्या बायकामुलांसह भोजन करित होता. आम्ही आत जाऊन देवडीवर दाराच्या खांबापाशी बसलो.

आम्हाला पाहून आमचे मित्र चकितच झाले. ते उद्गारले, “ओदिसस, अरे, तू इथे कसा! कोणत्या दुष्ट शक्तीचे हे काम आहे? खरोखर, जेव्हा आम्ही तुझी पाठवणी केली, तेव्हा आम्हाला वाटले की इथाकाला स्वदेशी किंवा तुला हब्या त्या अन्य एखाद्या नौकाश्रयाला पोहोचण्यासाठी अवश्य ती तुझी सारी तरतूद आम्ही करून दिली होती; नाही का?”

मी अगदी हिरमुसला झालो होतो. मला एवढाच खुलासा करता आला की दोन गोष्टींनी मिळून माझी ही अवस्था झाली होती, दुर्बतेनी नाविक नि घातक निद्रा. मी पुढे म्हणालो, “पण मित्रांनो, पुन्हा माझी घडी नीट बसवून देणार, नाही का तुम्ही? तुम्हाला सहज करता येईल तेवढे.”

माझ्या नम्र याचनेचा काही परिणाम झाला नाही. पुत्र गप्प राहिले; त्यांच्या पित्याने उत्तर दिले ते माझी निर्भत्सना करण्यापुरतेच. “तात्काळ हे द्वीप सोडून चालता हो!” तो ओरडला, “तुझ्याहून अधिक पापी जगात कोणी नाही; आणि धन्य देवांना ज्याचा वीट आहे अशा माणसाचा सत्कार करून त्याला साधनसामग्री पुरविणारा मी नाही. तुझी इथली उपस्थितीच सिद्ध करते की देवांचा तुझ्याशी वैरभाव आहे. निघून जा येथून!

याप्रमाणे त्याने आपल्या प्रासादातून मला हाकलून दिले, आणि माझ्या साऱ्या हरकती निष्फळ ठरल्या. खिन्न अवस्थेत, आम्ही ते द्वीप सोडून आमचा प्रवास पुन्हा चालू केला; निश्चितपणे आमच्याच मूर्खपणामुळे पूर्वी आम्हाला लाभलेला अनुकूल वारा आता बंद पडला होता; कंटाळवाण्या वल्ही मारण्याच्या कामाने माझ्या अनुयायांची सारी उमेद खचली होती.

सहा दिवसपर्यंत रात्री विश्रांतीही न घेता आम्ही आमच्या नौका पुढे रेंदीत राहिलो, आणि सातव्या दिवशी तेले-पिलसला आलो; लेस्त्रिगाँतिअन भूमीतली ती लॅमसची प्रबल गढी; तेथे रात्री आपले कळप परत आणणारे मेंढपाळ जी हाळ घालतात, तिला उत्तर पहाटे कळप चरायला नेणारे त्यांचे जातभाई देतात. कारण या देशात रात्र पडणे नि दिवस उजाडणे या गोष्टी पाठोपाठ इतक्या त्वरेने घडतात की झोपेशिवाय ज्याचे चालेल असा मनुष्य दुहेरी रोजगार कमावू शकेल,—एक गुराखी म्हणून नि दुसरा पांढऱ्या मेंढ्यांचा कळप सांभाळून. येथे आम्हाला एक उत्कृष्ट नौकाश्रय दिसला. तो सर्व बाजूंनी सरळ वर गेलेल्या खडकांच्या अखंड कड्यांनी वेढलेला असून त्याच्या मुखाशी समोरासमोरच्या दोन ठळक भूशिरांमध्ये फक्त एक चिंचोळी पाण्याची पट्टी होती. माझ्या नौकादलातल्या सर्व नौप्रमुखांनी आपल्या नौका थेट त्या नौकाश्रयाच्या निवाऱ्यात नेऊन तिथल्या सुरक्षित जलपृष्ठावर बांधल्या. ते सर्व एकमेकांजवळ राहिले; कारण त्या ठिकाणी खवळलेल्या किंवा थोड्या फुगलेल्या समुद्रापासूनही उपद्रवाचे भय दिसत नव्हते नि वाहेरच्या बाजूस वायुमान निरभ्र आणि शांत होते. पण मी त्यांच्या मागे त्या नौकाश्रयात गेलो नाही, तर त्याऐवजी मी माझी नौका निवाऱ्याच्या वाहेरच्या बाजूस थांबवली आणि भूशिराच्या टोकावर असलेल्या एका खडकाला दोराने बांधून ठेवली. मग मी त्या भूशिरावर चढून गेलो; आजुबाजूस काय आहे ते पाहून आपण कोठे आहोत याचा अंदाज घेतला. कोठेही नांगरलेली शेते किंवा माणसांच्या हालचालींची काही चिन्हे दिसत नव्हती. अंतःप्रदेशात काही अंतरावर धुराचा एक बारीक फवारा वर जात होता. तेवढाच नजरेस पडला. मी अंतर्भागात तेथले रहिवासी कोणत्या प्रकारचे आहेत हे पाहण्यासाठी दोन नाविक नि एक दूत यांचे एक पथक पाठविले.

जेव्हा ते नौका सोडून निघाले तेव्हा त्यांना एक मळलेली वाट दिसली; उंच पर्वतातून तोडलेले लाकूड वस्तीकडे वाहून आणणाऱ्या गाड्यांनी तिचा वापर होत असावेसे दिसले. लौकरच एका खेड्याबाहेर या लोकांना एक मुलगी पाणी भरताना दिसली. अँतसी नामक उचंबळून वर येणाऱ्या झऱ्याचे पाणी त्या खेड्याला मिळत होते. त्याचे पाणी नेण्याला ती मुलगी आली होती. ती उफाड्याची तरुणी लेस्त्रिगॉनअन प्रमुख अँन्तिफँतिझ याची मुलगी निघाली. तिच्यापाशी जाऊन या लोकांनी जेव्हा विचारले की, “या प्रदेशाचा राजा कोण नि त्याच्या प्रजेचे नाव काय” तेव्हा तिने तात्काळ आपल्या पित्याच्या निवासाचे उंच छप्पर हाताने दाखवले. त्यावर ते त्या घराकडे गेले नि ते आत जातात तोच अँन्तिफँतिझची बायको त्यांच्यासमोर आली. ती अशा प्रचंड पर्वतप्राथ अंगापिडाची होती की तिच्यावर एक दृष्टिक्षेप टाकताच या मंडळींची भीतीने गाळण उडाली. ती बाई त्वरेने नवऱ्याला बोलावण्यास बाजारपेठेत धावली. स्वतः अँन्तिफँतिझ आला नि त्याने माझ्या लोकांचे जीवघेणे स्वागत केले. ताबडतोब झडप घालून एकाला रात्री खाण्यासाठी त्याने पकडले; पण बाकीचे दोघे जीव बचावून घाईघाईने पळाले नि कसेवसे नौकेला परत आले. दरम्यान अँन्तिफँतिझने सर्वत्र आरडा ओरडा केला आणि त्यामुळे सर्व दिशांनी हजारो लेस्त्रिगॉनअन्स पळत आले; ते दांडगे महाकाय होते, माणसांपेक्षा राक्षसांसारखेच. किनाऱ्याच्या तुटलेल्या कड्यांवर उभे राहून त्यांनी माझ्या नौकादलावर एकेका माणसाला उचलणार नाहीत एवढात्या मोठ्या दगडांचा मारा सुरू केला आणि मोडतोड होणाऱ्या नौकांच्या लाकडांच्या आवाजात मरणाऱ्या माणसांचा त्याहूनही वरचढ असा आर्त आक्रोश मिळून जो भयानक ध्वनी नौकांमधून उठत होता तो व्याकूळ करणारा होता. त्या राक्षसांनी एकामागून एक शूल फेकून मासे पकडावेत त्याप्रमाणे आपली शिकार ओढून घेतली आणि आपल्या ओंगळ भोजनासाठी उचलून नेले. पण त्या बंदिस्त नौकाश्रयात हा भीषण संहार चालू असतानाच मी कमरेचे खड्ग काढून नौकेला किनाऱ्यास बांधणारा दोर कापला नि ओरडून स्वतःचा जीव वाचवण्यासाठी नाविकांना त्वरेने वल्ही मारण्यास आज्ञा केली. त्यांनीही मरणाच्या भयाने एकजूटीने पाण्यावर वल्ही मारली आणि सुटकेचा निश्वास टाकून आम्ही तीरासारखे खुल्या समुद्रावर निघालो नी त्या तिरसट खडकाळ कड्यांना मागे टाकले. माझी नौका सुरक्षित होती, पण बाकी सर्वांचा मात्र निकाल लागला होता.

जीव बचावल्याबद्दल धन्यता मानीत, पण गमावलेल्या आमच्या भल्या सर्वगड्यासाठी दुःख करीत, अत्यंत विषण्णपणे आम्ही आमचा प्रवास चालू ठेवला. यथाक्रम आम्ही ऐडआ द्वीपाला आलो. स्त्रीसारखा आवाज असलेली पण भयानक अशी देवता, रूपवती सर्सी हिचे ते निवासस्थान. सागरदेवाची कन्या जी पर्सी तिला जगाला प्रकाश देणाऱ्या सूर्यापासून झालेली, सर्सी नि तिचा भाऊ मायावी जादुगार ऐतीस, ही अपत्ये होत. या द्वीपाच्या किनाऱ्याजवळ येऊन आमची नौका नौकाश्रयात आम्ही आवाज न करता आणून लावली. कोणा तरी देवानेच आम्हाला ती वाट दाखविली असावी आणि किनाऱ्याला उतरल्यावर पुरे दोन दिवस ती दोन रात्री आम्ही रेतीवर नुसते पडून राहिलो; नुसत्या थकव्यानेच नव्हे तर भोगलेल्या भयंकर आपत्तीमुळे

आम्ही हैराण झालो होतो. तिसऱ्या दिवशी सुंदर उपेच्या पाठोपाठ सूर्य दाखल झाला. सूर्य वर आल्यावर मी आपला भाला नि खड्ग घेऊन नौकेपासून हलकेच निघालो आणि अंतःप्रदेशात घुसलो. जेथून माणसांची कामकाजाची हालचाल दिसेल किंवा त्याचे आवाज ऐकू येतील अशा एखाद्या टेहळणीच्या जागेचा शोध करीत असता मला एक उंच खडक आढळला. त्यावर उभे राहून दूरवर दिसेल हे जाणून मी वर चढून सभोवार पाहिले. तेव्हा बऱ्याच अंतरावरील दाट ओक झुडपांच्या नि वन-वृक्षांच्या आडोशामार्गे असलेल्या सर्सांच्या निवासस्थानातून धूर वर निघत असलेला दिसला. तो लालसर धूर पाहून पुढे नेटाने जाऊन पाहणी करावी की करू नये अशी माझी द्विधा वृत्ती झाली. थोड्या शंकाकुशंकांनंतर मी ठरवले की अधिक योग्य मार्ग म्हणजे अगोदर किनाऱ्यावरील माझ्या नौकेकडे परत जाऊन माझ्या लोकांना त्यांचे जेवण देणे आणि शोध करण्यास थोडी माणसे पाठविणे; आणि यावेळी एखाद्या देवाला माझ्या असहाय्य स्थितीची दया आली असावी. कारण मी जवळजवळ नौकेपाशी परत पोहोचत असताना एक भल्या मोठ्या शिंगांचा सांबर मला आडवा आला. सूर्याच्या प्रखर तापाने त्याला अरण्यातल्या चराईतून खाली पाणी पिण्यास एका जलप्रवाहाकडे आणले होते; आणि तो पाण्यातून वर आला त्यासरशी मी त्याच्या पाठीच्या कण्यावर मध्यभागी धाव घातला. माझ्या भाल्याचे ब्रॉन्झचे टोक त्याच्या थेट आरपार गेले; आणि एक विव्हालस्वर काढून तो धुळीत मरून पडला. त्याच्या मृतदेहावर एक पाय ठेवून माझा भाला मी जखमेतून उपसून काढला, आणि त्याला जमिनीवर राहू देऊन मी काही डहाळ्या नि विलो झाडाच्या फांद्या तोडल्या; त्यांचा मी एक पुरुषभर लांबीचा दोर या टोकापासून त्या टोकापर्यंत काळजीपूर्वक विणून तयार केला नि त्याने सांबराचे पाय एकत्र बांधले. त्या प्रचंड धुडाला एका खांद्यावर वाहून दुसऱ्या हाताने तोल सांभाळणे मला कठीण पडणार असल्यामुळे त्याला पाठीवर टाकून पायांचा दोर मी मानेत अडकविला आणि भाला काठीसारखा टेकीत नौकेकडे निघालो. तिच्यापाशी पोहोचताच सांबर तिच्यापुढे खाली टाकला आणि माझ्या लोकांमधून फिरून या उत्साहवर्धक बातमीने त्यांना चेतना दिली. मी म्हणालो,—

“मित्रांनो आपली सध्या दुर्दशा झालेली आहे खरी; पण देवानेच तशी वेळ आपीपर्यंत तरी आपण भुईसपाट एवढ्यातच होणार नाही! उठा तर, नि जोपर्यंत नौकेवर काहीतरी खायला प्यायला आहे तोवर उपाशी मरण्याऐवजी आपण थोडे जेऊ या.”

ही सूचना त्यांनी तत्परतेने स्वीकारली. सगळ्यांनी डोक्यांना गुंडाळलेली वस्त्रे लगेच बाजूला केली, आणि त्या उजाड समुद्रकिनाऱ्यावर तो सांबर त्यांच्या दृष्टीस पडला. ते पाहतच राहिले यात काही आश्चर्य नाही, कारण तो प्राणी खरोखरच राक्षसी आकाराचा होता. त्याला डोळे भरून पाहून घेतल्यावर त्यांनी हात धुतले आणि उत्कृष्ट जेवण तयार केले. याप्रमाणे सूर्य मावळोपर्यंत दिवसभर आम्ही बसून उंची व भरपूर मांसाच्या भोजनावर हात मारला नि मुरलेल्या मद्याचे घुटके घेतले. सूर्यास्त होऊन अंधार पडल्यावर आम्ही किनाऱ्यावर झोपी जाण्यासाठी

पहुडलो. पण उपेने आकाशाला लाली आणताच मी माझ्या लोकांना भोवती गोळा करून त्यांच्यापुढे भाषण केले.

मी म्हणालो, “माझ्या मित्रांनो, येथे पूर्व नि पश्चिम दिशा—या नुसत्या शब्दांपासून आपल्याला काहीच बोध होत नाही. पृथ्वीवर प्रकाश पडण्यास सूर्य कोटून उगवतो आणि तो कोठे बुडतो, ते आपल्याला माहित नाही. तेव्हा एखादा बुद्धीला पटेल असा बेत जितक्या लौकर आपण करू तितके बरे—पण मला शंका आहे की असा काही बेत निघू शकेल की नाही! कारण मी जेव्हा एका उंच खडकावर चढून टेहळणी केली, तेव्हा मला दिसून आले की हे एक द्वीप आहे, आणि याचा बहुतेक भाग सखल आहे, याच्याभोवती सगळ्या बाजूंनी क्षितिजाला पोहोचणाऱ्या समुद्राचा वेढा आहे. मला दिसले ते एवढेच की द्वीपाच्या अगदी मध्यभागी ओक झुडपांच्या दाट जाळीतून व वनवृक्षांमधून एका ठिकाणी बारीक धूर निघत होता.”

माझा वृत्तांत ऐकून त्यांनी एकदम हातपायच गाळले. अन्तिकेतिज्ञ लेस्वीगॉनाने याने काय केले आणि नरभक्षक सायक्लॉप्सचा उद्दाम राक्षसीपणा कसा होता ते आठवल्याखेरीज त्यांना राहवले नाही. त्यांना हृदके फुटले नि त्यांच्या गालांवरून आसवे ओघळू लागली. पण त्यांच्या शोकाचा काही एक उपयोग नव्हता; तो केला नसता तरी चालले असते!

शेवटी मी त्यांच्यातले एकूण गडो वाटून दोन सशस्त्र पथके तयार केली व त्यांच्यावर एकेक अधिकारी नेमला. एका पथकाचा ताबा मी घेतला, व दुसऱ्यावर शोर कुलात जन्मलेला युरिलोकस याची नेमणूक केली. मग अधिक वेळ न दवडता आम्ही एका ब्राँझ शिरस्त्राणात चिट्ठा टाकून ते हलवले. त्यातून बहादूर युरिलोकसचे नाव निघाले. तेव्हा तो आपल्या बावीस साश्रूनयन जवानांना घेऊन चालू लागला; पण आम्ही बाकीचे मागे राहिलेलेही काही मोठे निश्चित नव्हते! यथाक्रम ते लोक सर्सीच्या घरापाशी पोहोचले. वनातल्या एका खोऱ्याच्या साफ केलेल्या जागेवर मधोमध घडीव दगडांचे बांधलेले ते घर असून त्याच्या भोवती डोंगरी लांडगे नि सिंह भुकेल्या नजरेने घिरट्या घालीत होते. वस्तुतः ते सर्सीच्या जादूने भारलेले बळी होते, कारण त्यांनी माझ्या लोकांवर हल्ला तर केला नाहीच पण उलट मागच्या पायांवर उभे राहून त्यांना कुरवाळीत आपल्या लांब शोपट्या ते हलवीत राहिले. जेवण संपवून उठलेला धनी आपल्याला काहीतरी चविष्ट तुकडे नक्की टाकणार या जाणिवेने कुट्टी जशी लडिवाळपणे धन्याशी वागतात, त्याप्रमाणे. एवढेच की, हे प्राणी होते भल्या मोठ्या नल्यांचे लांडगे नि सिंह आणि ते माझ्या लोकांभोवती असे खेळत बागडत होते! त्या भयंकर पशूंना पाहून भेदरलेले माझे लोक अंग चोहून त्या सुंदर देवीच्या दुर्गद्वारात देवडीवर आश्रयाला जाऊन उभे राहिले. तेथून त्यांना आत सर्सी आपल्या मधुर स्वरात गात असलेले गाणे ऐकू येत होते. गाता गाता ती आपल्या भव्य नि अक्षय्य हातमागावर देवींना ज्या विणकामाची आवड असते ते नाजूक, शोभिवंत नि तेजस्वी वस्त्र विणीत इकडून तिकडे फिरत होती.

त्या पथकात मला सर्वांत पसंत नि माझ्या अत्यंत विश्वासातला पोलायतिज्ञ नामक एक नायक होता; त्याने आता पुढाकार घेतला. तो म्हणाला, “मित्रहो, या

दुर्गात कोणीतरी हातमागावर काम करीत आहे. त्या मधुर स्वराचा प्रतिध्वनी सगळ्या भरातून निघत आहे. ती देवी तरी आहे किवा स्त्री. जास्त वेळ व्यर्थ न दवडता आपण तिला ओरडून हाक देऊ या. ”

तेव्हा लक्ष वेधून घेण्यासाठी त्या लोकांनी ओरडा केला, आणि दुसऱ्याच क्षणी सर्सी बाहेर आली नि झिलई दिलेले दरवाजे उघडून तिने त्यांना आत येण्याचे आमंत्रण दिले. भावडपणाने युरिलोकसखेरीज सगळे पथक तिच्यामागे आत गेले; पण त्याला हा सापळा असेल असा संशय आल्याने तो बाहेर राहिला. बाकीच्यांना सर्सीने घराच्या सभामंडपात नेऊन बसायला आसने दिली. आणि त्यांच्यासाठी खाराचक्या, जवाचे पीठ नि प्राम्निअन मद्याचा स्वाद दिलेला पिवळा मद्य मिसळून एक खाद्यपदार्थ तयार केला. पण त्या पक्वान्नात तिने असा एक जालीम अमली पदार्थ घातला की ज्यामुळे तो खाणाराने आपल्या जन्मभूमीची सारी स्मृति गमावून बसावे; आणि जेव्हा त्यांना खाण्यास दिलेले वाडगे त्या लोकांनी रिकामे केले, तेव्हा तिने आपल्या जादूच्या कांडीने त्यांच्यावर प्रहार केले आणि त्यांना हाकलून नेऊन डुकरांच्या गोठ्यात कोंडून ठेवले. कारण आता ते रूपाने डुकरच झाले होते; डुकरांचा डोकी, तसेच राठ केस आणि त्याच प्राण्यांचा आवाज; पण त्यांची मने मात्र देह बदलण्यापूर्वी होती तशीच मानवी राहिली होती. खरोखर त्या गोठ्यात त्यांनी आसवे टाळली. पण सर्सीने त्यांच्यापुढे बीच, ओक, कॉर्नल अशा झाडांची फळे टाकली आणि तो शूकराहार खाण्यास नि चिखलात लोळण्यास त्यांना तेथेच सोडून ती निघून गेली.

दरम्यान आपल्या पथकावर ओढवलेल्या अरिष्टाचा वृत्तान्त सांगण्यास युरिलोकस आपल्या गुणी कृष्णनौकेकडे परत आला. त्याला इतका मनस्ताप झाला होता की आम्हाला सर्व काही सांगण्याची अत्यंत उत्सुकता असूनही त्याच्या तोंडून शब्द फुटता, त्याचे डोळे अश्रूंनी भरले होते नि फुटणारे हुंदके घशात अडकत होते. त्याची अवस्था पाहून भयचकित झालेल्या आम्ही त्याच्यावर प्रश्नांचा मारा केला; तेव्हा अखेर त्याच्या सोबत्यांच्या दुर्दैवाची कहाणी बाहेर पडली.

तो म्हणाला, “ महाराज ओदिसस, आम्ही आपली आज्ञा अनुसरली. ओक वृक्षाच्या वनातून जाऊन खोऱ्यातल्या साफ केलेल्या जागेवर घडीव दगडांनी व्यवस्थित बांधलेल्या एका दुर्गापाशी आम्ही पोहोचलो. कोणीतरी देवी किंवा स्त्री सुस्पष्ट आवाजात गात आतल्या बाजूस एका भव्य हातमागावर काम करीत होती. माझ्या लोकांनी ओरडून हाका मारल्या तेव्हा लगेच तिने येऊन झिलई दिलेले दरवाजे उघडून आम्हाला आत बोलावले. बऱ्या वाईटाचा विचार न करता सगळेजण एकदम तिच्यामागे घरात शिरले पण मी मात्र होतो तेथेच बाहेर राहिलो, कारण तो सापळा असेल असे मला वाटले आणि आता सर्व पथकच अदृश्य झाले आहे. एकही माणूस परत आला नाही. मी तेथे पुष्कळ वेळ वाट पाहत सकत नजर ठेवली होती तरी ! ”

ही कथा जेव्हा मी ऐकली तेव्हा माझे धनुष्य मी खांद्याला अडकवले, ब्राँझ धातूचे मोठे खडग त्याच्या चांदीच्या म्यानासह कमरेस लावले आणि युरिलोकस ज्या मार्गाने आला त्यानेच मला परत तिकडे घेऊन जाण्यास त्याला सांगितले. पण त्याने माझ्या गुड्याभावती हातांनी विळखा घालून करुणास्पद याचना केली.

“माझे भूपतिमहाराज, मला मागे राहू घा नि तिकडे तुमच्यासह येण्यास भाग पाडू नका. तुम्ही स्वतःदेखील कधीच परत येणार नाही नि तुमच्या नाविकातला एकही माणूस सोडवू शकणार नाही; त्याबद्दल मला खात्री आहे. आपण येथे उरलेल्या लोकांसह त्वरित निघून जाऊ या, अजूनही आपली कातडी आपल्याला बचावता येईल.”

मी उत्तर दिले, “ठीक आहे, युरिलोकस, तू आहेस तेथेच रहा, आणि कृष्ण-नौकेपाशी खाणेपिणे कर. पण मी जाणार, ते माझे स्पष्ट निःशंक कर्तव्य आहे.”

असे म्हणून मी नौकेकडे नि समुद्राकडे पाठ फिरवली आणि अंतःप्रदेशात निघालो; आणि त्या डाकिनीच्या दुर्गाकडे त्या भारलेल्या वनमार्गातून वाट काढीत मी चाललो असता मला कोण भेटावा, तर सुवर्णदण्डधारी देव ह्रीमन्न ! त्या दुर्गापाशी मी पोहोचण्याच्या थोडा आधीच तो माझ्याजवळ आला. ज्या वयाला दाढी नुकतीच उगवू लागते अशा मोहक यौवनदशेत प्रवेश करणाऱ्या तरुणासारखे त्याचे रूप होते, त्याने माझा हात आपल्या हाती घेऊन मित्रतापूर्वक अभिवादन केले.

तो म्हणाला, “कुठे चालला आहेस आता माझ्या विचान्या प्राण्या? तू अज्ञात देशाच्या रानावनात एकटा भटकत आहेस आणि तुझे मित्र तेथे सर्सीच्या घरात डुकरांसारखे दाटीवाटीने गोठ्यात कोडलेले आहेत ! मला वाटते तू त्यांना सोडवायला येथे आला आहेस; पण अधिक शक्यता अशी आहे की तू स्वतःच तेथे त्यांच्याबरोबर राहशील नि स्वतःचे घर कधीही पाहणार नाहीस. तथापि तुझ्या रक्षणाला मी येतो आहे, आणि संकटातून तुला पार पाडीन. हे बघ, हे एक खरे गुणकारी औषध आहे; हे तू आपल्या बरोबर सर्सीच्या प्रासादात न्यायला हवेस, तरच तू स्वतःला दुर्घटनेतून बचावू शकतील. पण ती आपली कुटिल जादू कशी करते याचा खुलासा मी तुझ्यासाठी करायला हवा. ती सुखात करील तुझ्यासाठी एक खाण्याचा जिन्नस अनेक वस्तू मिळून तयार करून; त्यात ती तिचे विष घालील. पण त्याच्या मदतीनेदेखील तुला भारून टाकण्यात तिला यश मिळणार नाही, कारण हा जो उतारा तुला मी देणार आहे नि त्याचे वर्णन करणार आहे, त्याने तिचे विष निष्प्रभ होईल. जेव्हा सर्सी आपल्या जादूच्या लांब कांडीने तुझ्यावर प्रहार करील, तेव्हा तू खडग उपसून तिचा जणू प्राण घेणार असल्यासारखा तिच्यावर धावून गेले पाहिजेस. ती भेदरून अंग चोरून मागे होईल नि तुला शय्येवर आमंत्रण देईल. आणि तूही तिचा तो अनुग्रह स्वीकारण्यास मागेपुढे पाहता कामा नयेस; तरच ती तुझ्या लोकांची सुटका करील नि तुझ्याशी दयाळूपणे वागेल. पण अगोदर तिला धन्य देवांच्या नावाने एक गंभीर शपथ घ्यायला लाव की, ती आपल्या मायाजालाचे आणखी प्रयोग तुझ्यावर करणार नाही; नाहीतर तुला विवस्त्र केल्यानंतर कदाचित तुझे धैर्य नि पौरुष ती हिरावून घ्यायची.”

“मग त्या राक्षसघ्नाने भूमीतून उपटलेली एक वनस्पती माझ्या हाती दिली नि ती कशी आहे ते दाखविले. तिची मुळी काळी असून फूल शुभ्रघवल होते. देव तिला ‘मोली’ म्हणतात, नि निदान सामान्य मानवाला तरी ती भूमीतून खणून काढणे अवघड आहे; पण देवांना काय, काहीही करता येते.”

हर्मिन्न त्या द्वीपावरच्या वनातून उत्तंग ऑलिम्पसकडे निघाला, आणि मी अनेक मावी दुष्ट आशंकांनी भारावलेल्या हृदयाने सर्सीच्या निवासाकडे चालू लागलो. अखेर त्या सुंदर देवीच्या प्रासादद्वारापाशी मी पोहोचलो. येथे थांबून मी एक हाक दिली. ती ऐकून सर्सी लगेच बाहेर आली नि झिलई दिलेले दरवाजे उघडून तिने मला आत घेण्याचे आमंत्रण दिले. संदेहपूर्ण चित्ताने मी तिच्यामागे घरात गेलो आणि चांदीची नक्षी असलेल्या एका सुरेख खुर्चीवर तिने मला बसायला सांगून पाय टेकायला एक छोटा चौरंग दिला. मग तिने एका सोन्याच्या वाडग्यात मला पिण्यासाठी काही मिश्रण तयार केले. आणि स्वतःचे दुष्ट उद्देश साध्य करण्यासाठी थोडे विष त्यात टाकले. जेव्हा तो वाडगा मी तिच्याकडून घेऊन पिऊन रिकामा केला आणि तोही जादूचा कुठलाही परिणाम न अनुभवता, तेव्हा तिने आपल्या जादूच्या कांडीने मला स्पर्श करून कडकपणे आज्ञा केली की, "जा डुकरगोठ्यात, नि आपल्या मित्रांमध्ये जाऊन पड." त्यावर मी कमरेचे खड्ग उपसून सर्सीचा जीव घेण्याच्या अविभावाने तिच्यावर धावून गेलो; पण एक किकाळी फोडून ती माझ्या शस्त्राखालून निसटली आणि माझ्या गुड्यांपाशी पडून एकदम रडू लागली.

तिने विचारले, "तू आहेस तरी कोण? कोणा मातापित्यांनी तुला जन्म दिला? असा पुरुष कोणत्या नगरीत निपजला? माझे विष प्राशन करूनही तुझे कसलेही रूपांतर झाले नाही हे पाहून मी स्तिमित झाले आहे. कारण पूर्वी कधीही ते औषध एकदा घेऊन मिळल्यावर त्याचा परिणाम न झालेला मनुष्य मला आढळला नव्हता! सर्व मोहिनी-विद्येला अजिंक्य असणारे हृदय तुझ्या छातीत असले पाहिजे. माझी खात्री आहे की तू ओदिसस असला पाहिजेस—ज्याचा पराभव कशानेही होत नाही, ज्याच्या आगमनाची अपेक्षा तो त्रायहून आपल्या भल्या कृष्णनौकेतून परत जाण्याच्या मार्गावर असताना मी येथे करावी, असे सुवर्णदण्डधारी राक्षसघ्न देवाने मला सांगितले होते तो ओदिसस. पण मी आता तुला विनवते की खड्ग कोषात घाल. मी माझ्या-बरोबर माझ्या शय्येवर चल, म्हणजे परस्पर प्रेमाच्या व एकत्र तिद्रेच्या सहाय्याने आपणास परस्परांचा विश्वास धरण्यास शिकता येईल."

मी उत्तर दिले, "सर्सी, जिने इथे आपल्या घरात माझ्या मित्रांना डुकर करून टाकले, नि आता मी जिच्या तावडीत सापडल्यावर जी मलाही गोड बोलून भुरळ पाडून, आपल्या शय्यागारात नेऊन एकशय्या करायला बोलावीत आहे, आणि तेही माझे कपडे उतरल्यावर मला दुबळा भेकड बनवण्यासाठी, त्या तुझ्याशी मी सौम्यपणे वागावे अशी अपेक्षा तरी तू कशी करतेस? देवी, माझ्याविरुद्ध आणखी काही दुष्कृत्य तू योजलेले नाहीस अशी गंभीर शपथ घेण्याची तुझी तयारी असल्याखेरीज तुजबरोबर एकशय्या करण्यास मी कुठल्याही क्लृप्तीने तयार होणार नाही."

सर्सी कबूल झाली आणि तिने काही दुष्ट हेतू नसल्याची शपथ घेतली. तेव्हा योग्य त्या गांभीर्याने तिने आपला शब्द दिल्यानंतर मी त्या देवीसह तिच्या सुंदर मंचकावर गेलो.

दरम्यान सर्सीचे घरकाम करणाऱ्या चार दासी तिच्या प्रासादात आपापल्या कामांना लागल्या होत्या. निर्झर, वृक्षवाटिका नि वहात वहात सागराला मिळणाऱ्या

पवित्र नद्यांच्या त्या कन्या आहेत. त्यांच्यातल्या एकीने आसनांवर आच्छादने टाकली नि वरती मुलायम जांभळी कांबळे पसरली. दुसरीने चांदीचे आहारफलक ओढून आसनांजवळ ठेवले नि त्यावर सोनेरी टोपल्या ठेवल्या; तर तिसरी एका रुप्याच्या वाड्यात मधुर नि मुरलेले मद्य मिश्रित करून सुवर्णचषक मांडीत होती; आणि चौथीने पाणी आणले नि मोठ्या कढईखाली खूप जाळ पेटवला, त्यामुळे पाणी तापले.

त्या चकाकत्या तांब्याच्या कढईतले पाणी उकळू लागले तेव्हा तिने मला एका स्नान-कुंडात बसवून, मोठ्या कढईतल्या पाण्यात गार पाण्याचे विसण घालून सुसह्य झालेल्या उष्ण जलाने स्नान घातले. माझ्या डोक्या-खांद्यावर इतके पाणी ओतले की माझ्या हातापायांचा सारा वेदनाकारी शीण गेला. माझे स्नान होताच तिने ऑलिव्ह तेलाने माझे अंगमर्दन केले, माझ्या अंगात एक अंगरखा आणि वर एक उत्तम प्रावरण घातले, आणि मला सभामंडपात घेऊन जाऊन चांदीच्या नक्षीच्या एका मुरेख आसनावर बसवून पायांखाली एक लहान चौरंग ठेवला. नंतर दुसरी दासी एका उत्कृष्ट सोनेरी झारीत पाणी घेऊन आली. तिने मला हात धुण्यासाठी पाणी एका रुप्याच्या वाड्यात ओतले आणि एक झिलई दिलेला आहारफलक ओढून माझ्या बाजूस ठेवला. एका गंभीर गृहवेक्षिकेने थोडे रोट आणले आणि नाना प्रकारच्या मिष्टान्नासह ते माझ्या बाजूस ठेवले; नंतर आणलेले सर्व पदार्थ मुक्त हस्ताने मला वाढल्यानंतर तिने मला भोजनाचे आवाहन केले. पण मला खाण्यात मुळीच गोडी नव्हती. माझ्या चिंतांती मी व्यग्र असल्याने मी अन्नाकडे दुर्लक्ष करून तेथे बसून राहिलो.

सर्सीने जेव्हा पाहिले की मी असा निश्चलपणे तेथे बसून काहीच खात नाही, तेव्हा तिच्या लक्षात आले की माझ्या मनात कसली तरी गंभीर विवंचना आहे. तेव्हा माझ्यासमोर बसून ती सरळ मुद्यावर आली.

ती म्हणाली, “ओदिसस, भूक नसल्यासारखा तू इथे असा नुसता का बसून राहिला आहेस, नि मांसाचे खाद्यपदार्थ आणि मद्य यांचा समाचार घेण्याऐवजी स्वतःच्याच विचारांचे चर्चित चर्चण का करीत आहेस? तुला आणखी एखादा सापळा असेल असा संशय आहे का? तुला काही भिती नको, तुझे अधिक अनिष्ट करणार नाही असे गंभीर वचन मी तुला दिले आहे.”

मी तिला उत्तर दिले, “सर्सी, आपल्या लोकांची सुटका करून त्यांना समोरासमोर पाहण्याआधी माझ्या परिस्थितीतला कोणाही नेकीच्या माणसाला अन्नपाण्याची चव घेववेल का? खरोखरच मी खावे-प्यावे असे तुला वाटत असेल, तर त्यांना त्यांचे स्वातंत्र्य दे आणि माझ्या निष्ठावंत अनुयायांना मला पाहू दे.”

हाती जाडूची काठी घेऊन सर्सी थेट सभामंडपाबाहेर पडली, तिने डुकरगोठ्याचे दार उघडून टाकले नि हुवेहुब पूर्ण वाढीच्या डुकरांसारखे दिसणारे ते प्राणी हाकून बाहेर काढले. आणि तेथे ते तिच्या सन्मुख उभे राहिले. त्यांच्यामध्ये जाऊन तिने प्रत्येकाच्या अंगाला आपल्या जवळचे काहीतरी नवे अंजन चोपडले त्याबरोबर तिच्या पहिल्या घातक विषामुळे जे राठ केस त्यांच्या अंगावर उगवले होते ते त्यांच्या

अवयवांवरून गळून पडले आणि ते पुन्हा मनुष्य झाले, एवढेच नव्हे तर पूर्वापेक्षाही ते तरुण, अधिक देखणे नि उंच दिसू लागले. आता त्यांनी मला ओळखले आणि एका मागून एकाने धावत येऊन माझा हात पकडला. आम्ही सारे इतके हेलावून गेलो की सर्वांनी हर्षाश्रू ढाळले. असा हुंदक्यांचा प्रतिध्वनी त्या भितीना अपरिचित होता. ती देवीदेखील विरघळली.

लौकरच ती माझ्यापाशी येऊन म्हणाली, “लेअतिज्ञच्या राजपुत्रा, तुझे अपार युक्तिपाटव तू दाखवले आहेस. आता तू तुझ्या नौकेप्रत किनाऱ्याला जा, नौका ओढून थेट कोरड्या भूमीवर आण, तुझ्या चीजवस्तू नि नौकेचे सारे औजार-सामान एका गुहेत सुरक्षित ठेव, आणि तू स्वतः तुझ्या बाकीच्या एकनिष्ठ अनुयायांना घेऊन परत ये.”

माझ्या साहसीवृत्तीला केलेले हे आव्हान मला नाकारता येईना. तेव्हा मी तसाच नौकेकडे समुद्रकाठी गेलो. नौकेजवळ माझे भले सोबती दुःखीकष्टी अवरथेत मला दिसले. अगदी गालांवरून अश्रू ओघळत असलेले जेव्हा गाईचा कळप कुरणातून पोटभर चरून परत गोशाळेकडे येतो तेव्हा गोठ्यातून धावत बाहेर पडलेली त्यांची सारी वासरे हुंबरत दशदिशा भरून टाकतात व त्यांच्या भोवताली बागडत त्यांचे स्वागत करतात—ते दृश्य मला यावेळी खरोखरच आठवले. कारण मी दृष्टीस पडण्याचा अवकाश की तात्काळ माझे सारे लोक माझ्याभोवती रडत गर्दी करू लागले. ज्या नतोत्रत इथाकाभूमीवरच्या त्यांच्या स्वतःच्या गावी ते जन्म घेऊन लहानाचे मोठे झाले होते, त्याच गावातल्या आपल्या रस्त्यावर स्वदेशी पोहोचून उभे असल्यासारखे ते अत्यंत भावनाविचर झाले होते.

मधूनमधून हुंदके देत ते म्हणाले, “स्वामी राजन, आपल्या स्वतःच्या इथाका द्वीपावर पाय ठेवताना आम्हाला जितका आनंद होईल तितका आपल्या पुनर्दर्शनाने होत आहे. पण आम्हाला सांगा आमच्या सोबत्यांचा शेवट कसा झाला ?”

मी त्यांना उल्हासपूर्वक उत्तर केले, “आपले पहिले काम आहे आपली नौका ओढून कोरड्या भूमीवर आणणे आणि आपला माल नि सामान-औजारे एखाद्या गुहेत बंदिस्त रचून ठेवणे. मग तुम्ही स्वतः तयार होऊन सर्वजण माझ्याबरोबर यायला हवे, जर सर्सीच्या जादूच्या राजवाड्यात खातपीत असलेले तुमचे मित्र तुम्हाला पहायचे असतील तर; मी सांगतो आहे तेथे त्यांना कायम पुरेल इतके खाणेपिणे आहे.”

बाकीच्यांनी माझी सूचना लगेच मान्य केली, पण युरिलोकसने मात्र नाही. त्याने आपला भयांचा संसर्ग इतरांना पोहोचवून सर्व मंडळींना मागे अडवून ठेवण्याची पराकाष्ठा केली.

तो ओरडला, “आता आम्ही बिचारे हतभागी कोठे चाललो आहोत ? तुम्हाला संकटात सापडण्याची काय इतकी उत्सुकता आहे की त्या डाकिणीला तिच्या दुर्गामध्ये शोधीत जाऊन सर्वांनी डुक्कर किंवा लांडगे अथवा सिंह बनावे आणि तिच्या त्या

प्रचंड वाड्याची राखण करायला भाग पाडून घ्यावे अशी बुद्धी तुम्हाला होत आहे? हे सगळे यापूर्वी आपण भोगले आहे; या वेळूट घाडसी ओदिससबरोबर आमचे मित्र त्या सायक्लॉप्सच्या कळपात सापडले तेव्हा त्या माणसांचे प्राण गेले ते या माणसाच्या अविचारी मूर्खपणाने.”

आता जेव्हा युरिलोकस तसे बोलला, तेव्हा जरी तो माझा स्वतःचा जवळचा आप्त होता तरी माझ्या एक वेळ मनात आले की कमरेचे लांब खड्ग काढून त्याचे शिर उडवून धुळीत लोळवावे! पण माझ्या लोकांनीच सगळे मिळून एकदम जोरदार निषेध केल्यामुळे मी थांबलो. या सर्व प्रकरणाला इतके गंभीर स्वरूप द्यावे अशा मताचे ते नव्हते.

ते म्हणाले, “महाराज, आज्ञा करणे आपल्याकडे आहे; पण या माणसालाच येथे नौकेजवळ राखणीला का सोडू नये? म्हणजे मग सर्सीच्या जादूच्या दुर्गाकडे आपल्यामागे आम्हाला मात्र येता येईल.”

तेव्हा आम्ही नौकेकडे व सागराकडे पाठ फिरवून अंतःप्रदेशात निघालो आणि युरिलोकसही अखेर आमच्याबरोबर आला. तो नौकेजवळ मागे रहायला तयार नव्हता. नि माझ्या झणझणीत निर्भत्सनेच्या कल्पनेने भ्याला होता.

दरम्यानचा वेळ सर्सीने तिच्या घरी राहिलेल्या लोकांच्या आदरातिथ्यात घालवला होता. तिने त्यांना स्नान घालून ऑलिव्ह तेलाने मर्दन करून सर्वांना अंगरखे नि उबदार प्रावरणे वापरण्यास दिली होती, त्यामुळे आम्ही तेथे पोहोचलो तेव्हा ते लोक सभामंडपात सुखाने यथेच्छ भोजनाचा आस्वाद घेत होते. जेव्हा दोन घोळक्यातले लोक समोरासमोर आले तेव्हा प्रत्येकाने आपापले मित्र ओळखले, नि त्यांना रडे कोसळून सारे घर हुंदक्यांनी दुमदुमले. अखेर स्वतः देवीने येऊन माझ्या राजपदव्यांनी मला संबोधून ही रडारड थांबवण्याची विनंती केली.

ती म्हणाली, “तुमच्याप्रमाणेच मलाही माहित आहे की, मत्स्यग्रस्त सागरात तुमच्यावर काय प्रसंग आले नि भूमीवर रानटी लोकांकडून काय क्लेश सोसलेत! पण आता माझी इच्छा आहे की आवडीने अन्नाचा उपभोग घेऊन नि मद्याचे चषक रिचवून तुम्ही इतके सुखी व्हावेत की पुरुष इथाकाभूमीवरची तुमची घरे सोडून तुम्ही समुद्रावर प्रवासाला निघालात तेव्हा जसे होतात तसे मला दिसावेत! आता तुम्ही थकलेले नि खिन्न आहात; झालेले हाल व दैवाचे तडाके तुम्हाला विसरता येत नाहीत; आणि तुमच्या हालअपेष्टा इतक्या अखंड चालू होत्या की उल्हसित हृदय असणे म्हणजे काय ते तुम्हाला जणू ठाऊकच नाही!”

माझ्या बहादूर सवंगड्यांची मने वळविणे कठीण नव्हते. खरे म्हणजे दिवसा-मागून दिवस एक वर्षभर आम्ही तेथे हव्या तेवढ्या भरपूर मांसावर हात मारीत आणि मुरलेले मद्य सेवीत राहिलो. पण वर्ष पुरे झाले नि ऋतुचक्राची फेरी पुन्हा सुरू झाली, तेव्हा माझ्या भल्या मित्रांनी मला एका बाजूला बोलावून दूषण देत म्हटले, “स्वामी, जर कधी तुम्ही येथून निसटणार असाल नि स्वदेशातल्या तुमच्या

पूर्वीच्या घरी परत जाणार असलात, तर आता इथाकाचा विचार तुम्ही करण्याची वेळ अगदी येऊन ठेपली आहे.” एवढे पुरे होते. माझ्या मानी मनाची खात्री पटली.

त्या उरलेला दिवसभर आम्ही सूर्यास्तापर्यंत वसून इतक्या वैपुल्याने पुरवलेल्या मांसाचा समाचार घेत मुरलेल्या मद्याचे आकंठ सेवन केले. सूर्य मावळून अंधार पडल्यावर माझे लोक काळोख केलेल्या दालनात झोपण्याच्या तयारीस लागले. पण मी सर्सी पड्डली होती त्या सुंदर शय्येपाशी जाऊन त्या देवीचे गुडघे प्रार्थनार्थी कवटाळले आणि तिने माझे उत्सुक शब्द ऐकले.

मी म्हणालो, “सर्सी, मी तुला विनवतो की मला स्वदेशी पाठविण्याचे जे वचन तू मला एकदा दिले होतेस त्याचे पालन कर. आता निघून जाण्याची मला नि माझ्या साऱ्या लोकांना उत्कंठा लागली आहे. जेव्हा जेव्हा तू आसपास नसतेस तेव्हा तेव्हा ते मला त्यांच्या तक्रारींनी सतावून जेरीस आणतात.”

देवीने मला उत्तर दिले, “लेअर्तिझच्या चपलबुद्धी ओदिसस राजकुमारा, मी तुला तुझ्या इच्छेविरुद्ध माझ्या घरी ठेवणार नाही. पण मी तुला घरी पाठवण्याआधी तुला एक अगदी वेगळ्या प्रकारचा प्रवास करावा लागेल; हेडिझची दालने नि भयावह पर्सिफोनी यांच्यापर्यंत मार्ग काढित जाऊन अंध, थीवसवासी भविष्यवेत्ता तैरेसिआस याच्या आत्म्याशी तुला मंत्रणा करावी लागेल; याची प्रजा तो मेल्यावरही न्हास पावलेली नाही; कारण जरी तो मृत आहे तरी पर्सिफोनीने त्याच्या नि केवळ त्याच्याच ठिकाणी विवेक करण्यास समर्थ असे मन कायम ठेवलेले आहे. बाकीचे मृतात्मे नुसते इतस्ततः सटकणाऱ्या सावल्या आहेत.”

या वातेंने माझी छातीच फुटली. मी मंचकावर वसून रडू लागलो. आता मला जगण्याची उमेद राहिली नव्हती; यापुढे सूर्यप्रकाश पाहण्याची इच्छा नव्हती. पण अखेर जेव्हा आसवांचा आणि शय्येवर या कुशीवरून त्या कुशीवर तडफडण्याचा मला कंटाळा आला, तेव्हा मी तिला प्रश्न करू लागलो,—

“पण मला सांग, सर्सी, मला वाट कोण दाखवणार? कोणीही कधी एखादी कृष्णनौका अघोलोकी हांकारीत नेलेली नाही!”

देवीने मला उत्तर दिले, “ओदिसस, मार्गदर्शक नाही म्हणून समुद्रतीरी घोटाळत राहण्याचा विचार करू नकोस. तुझी डोलकाठी उभार, पांढरे शीड पसर नि नौकेत बस. उत्तर वायू वाहून तिला मार्गाला लावील; आणि जेव्हा ती नौका ओशिअन नदीपार तुला घेऊन जाईल तेव्हा तू एका रानटी किनाऱ्यापाशी पोहोचशील. तेथेच पर्सिफोनीची वृक्षवाटिका असून तेथे उंच पॉपलरवृक्ष नि अत्यंत त्वरितपणे बीजे झडणारी विलांची झाडे आढळतात. ओशिअनच्या भिरभिरत्या प्रवाहाकाठच्या रेतीवर तुझी नौका ओढून घे, आणि हेडिझच्या ‘न्हासराज्यात’ पदन्यास करित पुढे जा. तेथे प्रज्वलित अग्नीची नदी नि स्तिक्स जलप्रवाहांची शाखा असलेली ‘विलापनदी’ या एका खडकाच्या सुळक्याभोवती एकत्र होऊन त्यांचे गर्जणारे प्रवाह अँकेरॉनमध्ये

ओततात. महाराज, तुम्हाला शोधून काढण्यास जे ठिकाण मी सांगत आहे ते हेच. एकदा तेथे पोहोचल्यावर सुमारे दीड फूट लांबीरुंदीचा एक खड्डा खणून काढ. त्याच्याभोवती प्रथम दुग्धमिश्रित मध, मग मधुर मध नि सरते शेवटी पाणी अशा द्रव्यांचे सर्व मृतांप्रीत्यर्थ अर्घ्यदान करा. त्या सर्वांवर पांढरे जव पसरून टाका आणि नंतर मृतांच्या असहाय्य भूतांना उद्देशून तुमच्या प्रार्थना आरंभा. त्यांना अभिवचन द्या की एकदा तुम्ही श्याकाला पोहोचलात म्हणजे तुमच्या प्रासादात यज्ञ करून तुमच्या-जवळची सर्वांतम वांझ कालवड तुम्ही बळी द्याल आणि अग्नीवर संपत्तीचा ढीग घालून तुमच्या कळपातल्या सर्वांत उत्कृष्ट काळ्याभोर मेंढ्याचा वेगळा बळी तैरे-सिआसप्रीत्यर्थ द्याल. मृतांच्या महायशस्क परिषदेस केलेले तुमचे आवाहन पुरे झाल्यानंतर एक तरणा मेंढा नि एक काळी मेंढी यांची डोकी खाली एरेक्सकडे वळवून त्यांचे बळी द्या, आणि त्याचवेळी आपले मस्तक मात जणु परत ओशिनची नदी ओलांडण्याच्या विचाराने वाजूला वळावा. मग मृतांचे नि निर्गतांचे आत्मे बहु-संख्येने वर येतील, आणि तुम्ही, आपल्या लोकांना सांगितले पाहिजे की त्यांनी घाई करून तिथे पडलेली व तुम्ही तलवारीने मारलेली मेंढरे सोलली पाहिजेत, आणि देवांची, प्रतापी हेदिझची नि महुनीय पर्सिफोनीची प्रार्थना करीत पशुमांस अनीत होमिले पाहिजे. दरम्यान तुम्ही स्वतः निश्चल बसावे, नग्न खड्ग हाती तयार ठेवावे नि त्यांच्यापैकी कोणाही असहाय्य भुताला, तुमचे तैरेसिआसशी भाषण होऊन जाईपर्यंत रक्तापाशी येऊ देऊ नये. लौकरच तो भविष्यज्ञानी स्वतः, महाराज, तुमच्याकडे येईल. आणि तो तुमच्या प्रवासाचा मार्ग तुमच्यासाठी आवून देईल, नि अंतरे किती तोडायची ते सांगून मत्स्यप्रमोदक समुद्रांच्या पार तुम्हाला स्वदेशाकडे मार्गस्थ करील.”

सर्सीने बोलणे संपवले आणि नंतर लौकरच उधा सुवर्णासिंहासनाधिष्ठित झाली. त्या अप्सरेने मला अंगरखा नि प्रावरणाने वस्तालंकृत केले आणि स्वतः चंदेरी चमक असलेले हलक्या धाग्यांचे एक नयनरम्य लांबलचक वसन परिधान केले. डोक्यावर तिने एक तलम शिरोवस्त्र घेतले आणि कमरेभोवती एक उत्कृष्ट सुवर्णमेखला बसवली. मग मी प्रासादातून चालत गेलो, माझ्या सर्व अनुयायांची भेट घेतली आणि प्रत्येकाला काहीतरी उत्तेजक शब्दाने हरूप आणला.

मी म्हणालो, “जागे व्हा आणि तुमच्या सुखस्वप्नांचा निरोप घ्या. आपल्याला चालू लागले पाहिजे. श्रीमती सर्सीने मला व आपणा सर्वांना प्रवासाला निषण्याची मुभा दिली आहे.”

माझ्या शूर पथकाने काही शंका कुशंका काढल्या नाहीत ; पण आतादेखील अपघाताशिवाय त्या सर्वांना मला घेऊन जाता आले नाही. त्यांच्यात सर्वांत लहान वयाचा एल्पेनॉर नावाचा एकजण होता ; फारसा लढणारा नव्हे किंवा डोक्याचाही मोठा धड नव्हता. हा माझा जवान गडी पिऊन झिगला होता नि मोकळ्या हवेसाठी म्हणून सोबत्यांना जाडूच्या राजवाड्यात सोडून एकटाच जाऊन छपरावर झोपला होता. सकाळी जाण्याच्या तयारीच्या गोंगाटाने व गडगडीने जागा होऊन तो एकदम उडी

मारून उठला आणि लांब शिडीपाशी जाऊन योग्य त्या मार्गाने खाली येण्याऐवजी तो छपरावरून थेट खाली उलटामुलटा कोसळला. त्याची मान मोडली नि त्याचा आत्मा खाली हेदिझकडे गेला.

बाकीचे लोक माझ्यापाशी आले तेव्हा त्यांना मी विश्वासात घेतले. मी म्हणालो, "तुम्हाला निःसंशय वाटत असेल की आपण स्वदेशी आपल्या प्रिय इथाकाला जाणार आहोत. पण सर्सीने आपल्यासाठी एक अगदी वेगळा मार्ग आखून दिला आहे— हेदिझच्या दालनांकडे नि भयावह पसिफोनीकडे जाणारा; जिथे जाऊन थीव्सनिवासी तैरेसिआसच्या आत्म्याचा सल्ला आपण विचारला पाहिजे."

हे मी त्यांना सांगितले तेव्हा ते भग्नहृदय झाले. जेथे होते तेथेच बैठक मारून त्यांनी रुदन केले व आपले केस उपटले पण व्यर्थ; त्यांच्या रडगाण्यांचा काही उपयोग होणार नव्हता.

खिन्न भावाने अनेक आसवे गाळीत आम्ही आमच्या नौकेची नि किनाऱ्याची वाट धरली. दरम्यान आमचा निरोप घेतल्यानंतर सर्सीने एक तरुण मेंढा नि एक काळी मेंढी नौकेजवळ बांधून ठेवली होती. ती आमच्या बाजूने तिथून सहज निसटून गेली होती. आणि जेव्हा कोणी देव अदृश्य राहू इच्छितो, तेव्हा त्याचे येणे किंवा जाणे कोणाच्या दृष्टीस पडणार आहे ?

□ □

सर्ग ११

मृतांविषयीचे प्रकरण

समुद्रकाठी येऊन आमच्या नौकेपाशी पोहोचल्यावर आमची पहिली कामगिरी होती, नौका त्या भल्या खाऱ्या पाण्यात ढकलून तिच्यावर डोलकाठी नि शीड चढविण्याची. मग आम्ही तिथे सापडलेली ती मेंढरे नौकाकोष्टात नेऊन ठेवली. त्यानंतर आम्ही स्वतः नौकारूढ झालो. आम्ही नाविक उद्विग्न मनःस्थितीत होतो. सर्व मंडळीत एकाचेही गाल कोरडे नव्हते. तथापि, मनोरम केशकल्प असणारी सर्सी, वाचेने जरी मानवी होती, तरी तिने आपली दैवी शक्ती सिद्ध केली. पाठीमागून सुरू होऊन, आमच्या नीलवर्ण अग्रभाग असलेल्या नौकेचे शीड भरून टाकणारा अनुकूल वारा आमची स्नेहशील सोबत करण्यास तिने पाठवला. नौकापुष्ठावरची ओजारे पुढे मागे नीट बसवल्यानंतर, वारा नि कर्णधार नौका सरळ मार्गावर ठेवीत असता निश्चल बसून रहाणे एवढेच काम आम्हाला उरले. दिवसभर ताणलेल्या शिडाने ती नौका पुढचा मार्ग रेंटीत राहिली. सूर्यास्त झाला नि अंधारातून ती मार्ग काढीत राहिली.

याप्रमाणे त्या नौकेने खोलवर वाहणाऱ्या प्रवाहाच्या ओशिनच्या नदीपर्यंत नि पृथ्वीच्या सीमांतापर्यंत आम्हाला आणले. तेथे धुक्याने वेढलेले सिमेरिअन्स शाश्वत धूमिका नगरीत राहतात. जेव्हा तेजस्वी सूर्य आकाशात वरपर्यंत चढतो नि त्यांना पिटाळून लावतो तेव्हा त्याचा एकही किरण त्यांच्यापर्यंत शिरू शकत नाही, आणि आकाशातून तो खाली येऊन पुन्हा पृथ्वीवर उतरतो, तेव्हाही तो त्यांना पाहू शकत नाही. कारण भयानक रात्रीने आपले प्रावरण त्या सुखहीन लोकांच्या डोक्यावर घातलेले असते.

येथे आम्ही आमची नौका किनाऱ्याच्या वाळूवर आणली, आणि मेंढरांना खाली उतरवून ओशिन नदीकाठाने, सर्सीने वर्णिलेले स्थान येईपर्यंत चालत राहिलो. तेथे पेरिमिडिझ नि युरिलोकस यांनी यज्ञवळींना धरून ठेवले असता मी माझे तीक्ष्ण खड्ग उपसून काढले आणि सुमारे दीडफूट लांबीहंदीचा एक खड्डा खणला. या खड्ड्याभोवती मी सर्व मृतांना अर्घदान केले, प्रथम दुग्धमिश्रित मधाने, मग मधुर मधाने आणि शेवटी पाण्याने. त्या सर्वांवर मी थोडे पांढरे जव पसरून टाकले, नि नंतर असहाय्य मृतांच्या भुतांना उद्देशून माझी प्रार्थना सुरू केली; मी त्यांना वचन दिले की इथाकाला परत पोहोचताच ताबडतोब मी माझ्या प्रासादात एक माझ्याजवळची सर्वोत्तम वाझ कालवड बळी देईन आणि अग्नीवर संपत्तीचा ढीग रचीन नि माझ्या

कळपात सापडेल तो सर्वांत छान काळाभोर मेंढा तैरेसिआसप्रीत्यर्थ वेगळा बळी म्हणून अर्पण करीन. जेव्हा माझ्याप्रार्थना नि मृतांच्या परिषदेला मी पुरे आवाहन केले, तेव्हा ती मेंढरे घेऊन त्या खड्ड्यात त्यांचे गडद रक्त पडेल अशा बेताने मी त्यांचे गळे कापले आणि आता अधोलोकी गेलेल्या मृतांचे आत्मे एरेक्समधून गर्दी करीत वर येऊ लागले. नव्या नवऱ्या, लग्न न झालेले तरुण, आयुष्याचे दीर्घ दुःख मागे असलेले वृद्ध, हृदयातही पहिलीच वेदना बाळगीत राहिलेल्या कोवळ्या तरुण मुली, आणि भाल्यांच्या जखमा अजून सताड उघड्या असलेले आणि सर्व कवच रक्त-बंबाळ झालेले लढाईत मारले गेलेले जथावंद योद्धे. या आत्म्यांच्या गर्दीतून, ते त्या खड्ड्याजवळ इकडून तिकडे फडफडत असता कण्हण्याचा जो स्वर येत होता तो भयंकर होता. घबराटाने माझे गाल फिके पडले. मी सोबत्यांकडे वळून त्यांना त्वरित मी मारलेली मेंढरे सोलून, अग्नीत होमायला सांगितले व त्याबरोबरच सूचना केली की त्यांनी तेव्हाच देवांची, प्रतापी हेदिझची नि वंदनीय पसिफोनीची प्रार्थना करावी. पण मी स्वतः उघडे खड्ग हाती घेऊन राखणीला बसलो आणि तैरेसिआसशी माझे बोलणे होण्याआधी दुबळ्या भुतांपैकी प्रत्येकाला रक्ताकडे येण्यापासून परावृत्त केले.

पहिला आत्मा पुढे आला तो माझ्या स्वतःच्या अनुयायांपैकीच एल्पेनॉरचा; कारण पृथ्वीच्या विशाल वक्षात त्याला अजून मूठमाती मिळालेली नव्हती. आम्हाला आमची दुसरी कामगिरी इतकी निकडीची वाटली होती की आम्ही त्याचे प्रेत न पुरता नि त्याला आसवांजली न वाहता सर्सीच्या घरात तसेच पडू दिले होते. आता जेव्हा मी त्याला पाहिले तेव्हा माझ्या डोळ्यात अश्रू आले नि त्याच्यासाठी माझे मन कर्णने हेलावले.

मी लगेच त्याला हाक दिली, “एल्पेनॉर, येथे पश्चिमेच्या छायेत तू कसा आलास ? माझ्या कृष्णनौकेने मी आलो त्यापेक्षा तू पायी लौकर येऊन पोहोचलास !”

त्याने निश्वास सोडलेला मी ऐकला, आणि त्याचे उत्तर आले, “माझ्या स्वामी, चपलबुद्धी राजन, ओदिसस, कोणातरी दुष्ट शक्तीच्या असूयेमुळे आणि सर्सीच्या प्रासादात झोपण्याआधी मो डोसलेल्या त्या साऱ्या मद्यामुळे माझा घात झाला. कारण लांब शिडीकडे जाऊन योग्य मार्गाने खाली उतरण्याचे मी अजिवात विसरून गेलो नि एकाएकी थेट खाली कोसळलो. माझी मान मोडली आणि माझा आत्मा खाली हेदिझकडे आला. आणि आता, ज्याअर्थी मला माहित आहे की जेव्हा हे मृतांचे राज्य सोडून तू जाशील तेव्हा तुझ्या भल्या नौकेसह ऐझा द्वीपावर मुक्काम करशील, त्याअर्थी माझ्या राजन, आपण मागे ठेवलेल्या साऱ्या अनुपस्थित मित्रांच्या नावाने, तुझ्या पत्नीच्या नावाने, बाळपणी तुला आधार देणाऱ्या तुझ्या पित्याच्या नावाने आणि तू घरी ठेवलेल्या तुझ्या एकुलत्या एक पुत्राच्या, तेलमॅकसच्या नावाने या सर्वांच्या नावाने मी तुला प्रार्थितो, की त्या मुक्कामाला माझी आठवण ठेव ; आणि मला न पुरलेला नि मजसाठी शोक न झालेला असा मला न सोडता, माझा सर्वस्वी त्याग करून निघून जाऊ नकोस ; नाहीतर माझे प्रेत तेथे पाहून देव तुझे विरोधी

होतील. तेव्हा माझी जी काही शस्त्र आहेत त्या सर्वांसह माझे दहन कर आणि भावी प्रवाशांना हे स्थळ ओळखू यावे म्हणून करड्या समुद्रकाठी या अभागी माणसाच्या स्मृत्यर्थ एक मातीचा ढिगारा उभार. एवढे माझ्यासाठी कर आणि माझ्या समाधीच्या त्या मातीच्या ढिगाऱ्यात, मी जिवंत असता नौकाफलकावर माझ्या सोबत्यांसह बसून वल्हे मी चालवीत असे ते खुपसून बसव.

त्यावर मी उत्तर केले, “माझ्या विचान्या एल्पेनॉर, हे सर्व मी करीन. यातले काहीही विसरणार नाही.”

याप्रमाणे त्या खड्ड्याच्या दोन बाजूस समोरासमोर उभे राहून असा गंभीर संवाद आम्ही केला ; एका बाजूला पसरलेल्या हातात माझे खड्ग रक्तावर धरून मी, आणि दुसऱ्या बाजूला आपली कहाणी भडाभडा सांगणारे माझ्या सोबत्यांचे भूत.

मग आला आत्मा माझी मृत माता अँतिक्लैआ हिचा ; थोर आँतोलकसची ती कन्या ; मी निरोप घेउन पवित्र इलिअमला निघालो तोपावेतो ती जिवंत होती. तिला तेथे पाहून माझे डोळे अश्रूंनी डवडवले आणि माझ्या मनात अनुकंपा दाटून आली. जरी माझे मन अत्यंत द्रवले होते तरी तैरेसिआसशी माझी भाषा होण्या-आधी, पाळी नसताना तिला रक्ताजवळ मी येऊ देणार नव्हतो. आणि आता त्या धीबसनिवासी भविष्यवे त्याचा आत्मा पुढे आला. त्याच्या हातात सुवर्णदण्ड होता. मी कोण आहे हे पाहून त्याने मला अभिवादन केले.

“लेअर्तिझच्या राजकुमारा, चपलबुद्धी ओदिसस, तुला एका दुर्दैवी माणसाला सूर्य-प्रकाश सोडून या निरानंद स्थानी मृतांना भेट देण्यासाठी येण्यास काय कारण झाले ? या खड्ड्यापासून आता मागे पाऊल घे आणि तुझे खड्ग बाजूला कर ; म्हणजे मला रक्त पिऊन तुझ्याबद्दलचे सत्य भविष्य वर्तवता येईल.”

माझे खड्ग त्याच्या चांदीच्या म्यानात घालीत मी मागे झालो, आणि ते कृष्ण रुधिर प्राशन केल्यानंतर जेव्हा तैरेसिआस बोलला तेव्हा मी ऐकलेला आवाज नक्कीच त्या भविष्यवेत्याचाच अस्सल आवाज होता.

त्याने सुरुवात केली, “महाराज ओदिसस, स्वदेशी पोहोचण्याच्या एखाद्या सोप्या मार्गाच्या शोधात तू आहेस ; पण स्वर्गातल्या शक्ती तुझा प्रवास कठीण करणार आहेत. कारण भूकंपकारकाच्या प्रिय पुत्राला तू आंधळा केलास याचा रोष तो मुळीच विसरला नाही, नि त्याच्या हातातून तू निसटून जाशील असे मला वाटतच नाही. तसे असले तरी देखील तू आणि तुझे मित्र अजूनही इथाकाला पोहोचू शकाल. अर्थात तेही विनाविपत्ती होणार नाही ; मात्र तू स्वतःवर नि तुझ्या लोकांवर कडक नियंत्रण ठेवायचा निर्धार केला पाहिजेस, गर्द निळे समुद्र सोडून तुझी भली नौका थिनासी द्वीपाकडे जाऊ लागेल त्या क्षणापासून ; त्या द्वीपावर सूर्यदेवाची गुरे नि पुष्ठ मेंढरे चरताना तुला दिसतील, त्या देवाच्या दृष्टीतून नि श्रवणातून जगातले काहीही निसटत नाही. त्या गुरांना तू हात लावला नाहीस आणि घरी जाण्याकडे निश्चित ध्यान ठेवलेस तर कष्ट सोसून का होईना तुम्ही सगळेजण अजूनही

इथाकाला पोहोचू शकाल असा थोडाबहुत संभव आहे. पण जर का तुम्ही त्या गुरांना दुखापत केलीत तर मी खात्रीपूर्वक सांगतो की तुझ्या नौकेचा नि नाविकांचा नाश होईल, आणि तू स्वतः जरी कसाबसा बचावलास तरी दुरावस्थेत, परदेशी नौकेवरून, सर्व सोबती मेल्यानंतर तू उशीरा स्वगृही परतशील, तुझ्या घरीही तुला दुरावस्थेलाच तोंड द्यावे लागेल. तुला दिसून येईल की नीचांचे एक टोळके तुझी अन्न-सामग्री खाऊन फस्त करीत तुझ्या राजपत्नीचे प्रियाराधन करून तिला लग्नासाठी देणग्या देऊ करीत आहेत. त्या लोकांच्या अपकृत्यांचा समाचार तू घरी पोहोचल्यावर घेशील हे खरे; पण कारस्थानाने किंवा तग्न खडगांच्या सरळ युद्धाने, यापैकी कोणत्याही मार्गाने तू त्यांना मारायचे ठरवलेस, तरी त्या विवाहेच्छूंना नष्ट करून तुझा प्रासाद मोकळा केल्यानंतर तुला पुन्हा एकदा तुझ्या पर्यटनास निघाले पाहिजे. एक चांगले घडवलेले वल्हे घेऊन तुला प्रवास अशा ठिकाणी पोहोचेपर्यंत चालू ठेवायला हवा की जेथील लोकांना समुद्राची काही माहिती नाही, नि जे अन्नात मीठ कधीही वापरीत नाहीत; लाल रंगाने रंगवलेल्या आपल्या नौका नि पंखाप्रमाणे काम देणारी त्यांची लांब वल्हे या गोष्टी त्यांच्या अजिबात समजुती पलीकडच्या असतील. आणि हेच तुला सूचक चिन्ह असेल, अगदी स्पष्ट, ते तुझ्या दृष्टीतून निसटणारच नाही. तू खांद्यावर नेत असलेल्या वल्ह्याला दुसरा एखादा तुला भेटलेला प्रवासी जेव्हा 'धान्य पाखडण्याचा पंखा' म्हणेल तेव्हा ते सुबक वल्हे भूमीत खुपसून स्वामी पॉसिदोनप्रौत्यं एक एडका, एक बैल नि एक पैदाशी रानडुकर यांचे वळी देऊन संपन्न यज्ञ करण्याची वेळ आलेली असेल. नंतर परत स्वगृही जा नि विशाल स्वर्गात राहणाऱ्या सर्व अमर देवांना योग्य अग्रक्रमाने त्यावेळी विधिपूर्वक नानाद्रव्ये समर्पण कर.

तुझ्या स्वतःच्या अंतासंबंधी सांगायचे तर मृत्यू तुझ्याकडे समुद्रातून येईल, अति सौम्य स्वरूपात. सुसंपन्न प्रजेने वेडलेल्या अवस्थेत, आरामशीर म्हातारपणानंतर तू थकलास म्हणजे तुला तो घेऊन जाईल, असे हे सत्य मी तुला सांगितले आहे.

मी त्याला उत्तर दिले, "तैरेसिआस, मला संदेह नाही की स्वतः देवांनी कातलेल्या धाम्यांनी हे भवितव्य विणले गेले आहे. तथापि, तू दुसऱ्या एका प्रकरणाचा खुलासा करावास अशी माझी इच्छा आहे. त्या तिकडे मला माझ्या मातेचा आत्मा दिसत आहे. ती तेथे रक्तापाशी मुग्ध बसली आहे, नि स्वतःच्या पुत्राचे मुखावलोकन करणे किंवा त्याच्याशी एखादा शब्दही बोलणे तिच्याने होत नाही. मला सांग, हे राज-पुरुषा, मी तिचा पुत्र आहे हे तिला जाणवण्यास काहीच मार्ग नाही का?"

तैरेसिआस म्हणाला, "एक साधा नियम आहे, त्याचा उलगडा मी करतो. ज्याला रक्तापाशी तू जाऊ देशील ते कोणीही भूत तुझ्याशी संयुक्तिक संभाषण करील; ज्यांना तू दूर ठेवशील ती तुला सोडून माघार घेतील."

राजपुरुष तैरेसिआसकडून मी ऐकलेले हे शेवटचे शब्द. त्याने आपली भविष्यकथने उच्चारली होती, नि आता तो हेदिशच्या दालनात परत गेला होता. पण मी माझ्या

जागेवर स्थिर राहून माझ्या मातेने येऊन कुण्णरक्ताचा एक घुटका घेईपर्यंत थांबलो. मग तिने तात्काळ मला ओळखले आणि तिच्या ओठातून ते दयनीय शब्द त्वरेने बाहेर पडू लागले.

“माझ्या बाळा, येथे पश्चिमेच्या कुण्णछायेखाली तू कसा आलास? तू तर अजून जिवंत आहेस? जित्या डोळ्यांना सहज सापडणारी ही जागा नाही. कारण तुझ्यात नि आमच्यामध्ये भयनदांचे विस्तीर्ण जलौघ वाहतात आणि अगदी पहिलाच अडथळा आहे तो ओशिनन्चा. त्याच्या प्रवाहापार माणसाला पायी चालून येणे कधीच शक्य नाही, केवळ सुसज्ज नौकेतूनच ते साध्य होते. तू घर सोडल्यापासून साता समुद्रांवरून तुझ्या सांब्रत्यांसह भटकत आता त्रांयहून येथे आला आहेस काय? अजून तू इथाकाला गेला नाहीस का? नि आपल्या बायकोचे नि घराचे दर्शन घेतले नाहीस का?”

मी तिला उत्तर दिले, “थीव्स निवासी माते, खाली हेदिशकडे येऊन तैरेसिआसच्या आत्म्याशी मंत्रणा करण्याशिवाय मला गत्यंतरच नव्हते. कारण मी अद्यापि अँकिआ-जवळ गेलो नाही किंवा आपल्या स्वतःच्या भूमीवर पाय ठेवला नाही, तर त्रोजन रथींशी युद्ध करण्यासाठी, इलिअमला जाण्यास अँगेमेम्नाँन राजासह मी निघालो, त्या दिवसापासूनच असा अभागी भटक्या राहिलो आहे. पण तुम्ही स्वतःची कथा मला सांग. तुझ्या नशिबी काय आले? कशा प्रकारे मरण आले? खितपत पडणारा एखादा रोग तुला झाला का? की धनुर्धारिणी आर्तेमिसने तुला भेट देऊन आपल्या सौम्य शरानी तुझा वध केला? आणि माझ्या पित्याबद्दलची नि मी मागे ठेवलेल्या पुत्रांची वार्ता मला सांग. माझा नूपोचित विशेषाधिकार त्यांच्या हाती सुरक्षित आहे ना? की मी कधीच परतणार नाही हे गृहित धरल्यावर तो दुसऱ्या कोणाकडे गेला? आणि माझ्या सुपत्नीचे काय झाले? तिला कसे वाटत आहे नि काय करण्याचा तिचा विचार आहे? ती अजून पुत्रासह राहून आमची स्थावरजंगम संपदा अखंड राखित आहे ना? का तिच्या देशबांधवांपैकी सर्वांत संभाव्य अशा एखाद्याने तिच्याशी लग्न लावूनही टाकले आहे?”

माझ्या राजकुलोद्भव मातेने उत्तर दिले, “तुझ्या घरात तिने न राहण्याचा प्रणव उद्भवत नाही. तिने धोराने हृदय घट्ट केले आहे. जरी रात्री नि दिवसा मंदगतीने दुःखात जात असता तिच्या डोळ्यातले पाणी खळत नसले तरीही तुझे नूपोचित अधिकार अद्यापि दुसऱ्या कोणाच्या हाती गेले नाहीत, तर राजभूमीचे निबंध स्वामित्व तेलेमॅकसकडेच आहे नि दण्डाधिकाऱ्यांनी जे सार्वजनिक भोजनोत्सव साजरे करावेत अशी अपेक्षा असते त्यांना तो उपस्थित राहतो. कारण प्रत्येकजण त्याला आमंत्रण देतो. पण तुझ्या पित्याने ग्रामीण प्रदेशात एकान्तवास स्वीकारला आहे, आणि तो नगरीत कधीही जात नाही, घूतपाट नि कंबले यांनी यथोचित सज्ज अशा शय्येवर निद्रा करणे त्याने सोडून दिले आहे. त्याऐवजी तो हिवाळ्यात शेतावरच्या कामकऱ्यां-बरोबर शेकोटीजवळ धुळीत निजतो नि फाटक्या लक्तरात वावरतो. पण जेव्हा उन्हाळा नि सुखद शरद ऋतूचे दिवस येतात तेव्हा तो स्वतःसाठी, गळलेल्या पानाची विनीत शय्या त्याच्या द्राक्षवागेच्या उंच भागावर कोठेरी तयार करतो. तेथे तो

कष्टी अवस्थेत हृदयातले दुःख जोपाशीत नि तुझ्या परत येण्याची आतुरतेने वाट पाहत पडून राहतो, आणि त्याची दुर्दशा वाढवण्यास वार्धक्य त्याच्यावर अधिकाधिक जोराने स्वार होत आहे. माझ्याही नाशाला तेच कारण झाले, त्यामुळेच माझे मरण ओढवले. तीक्ष्णदृष्टी धनुर्धारिणीने आपल्या घरी येऊन मला शोधून काढून तिच्या मृदुवाणांनी मला ठार मारले असे काही घडले नाही. किंवा बरेच वेळा आढळणाऱ्या, शरीर झिजायला लावन मारणाऱ्या एखाद्या दुष्ट रोगानेही माझ्यावर आक्रम केला नाही. नव्हे, तुझ्यासाठी तीळतीळ तुटणाऱ्या माझ्या हृदयाने, माझ्या तेजस्वी ओदिससा व तुझ्या मुज आणि शालीन वृत्तीच्या आठवणीने झुरणीला लागल्याने माझे जीवन नि त्याची सारी माधुरी लयाला गेली.”

माझी माता बोलत असताना माझ्या हृदयात उसळलेल्या संभ्रमातून मला एकच इच्छा झाली की जरी ती मृत आहे तरी तिच्या छायेला मिठी मारावी. तिला माझ्याजवळ वाहुपाशात घेण्यासाठी औत्सुक्याच्या भरात मी तीनदा हात पसरून पुढे निघालो. तीन वेळा एखाद्या छायेसारखी किंवा स्वप्नासारखी ती माझ्या वाहूनमधून निसटली आणि तिने अधिकच तीव्र वेदनेने मला पीडित असे राहू दिले.

माझ्या हताशपणात मी ओरडलो, “माते, अधोलोकातमुद्धा आपण एकमेकांच्या गळ्याभोवती प्रेमाने हात टाकून आपल्या अश्रूंचे वायफळ सांत्वन अनुभवावे म्हणून मी तुझ्याकडे पोहोचण्याचा प्रयत्न करित असताना तू मला का टाळते आहेस? का कठोर पर्सिफोनीने माझे दुःख वाढवण्यासाठी तू म्हणजे मजकडे पाठविलेले केवळ एक छायातत्त्व आहे.”

तिचे उत्तर आले, “माझ्या बाळा! माझ्या बाळा, तुझ्याहून अधिक आपत्ती भोगणे जगातल्या दुसऱ्या कोणा माणसाच्या वाटचाला आले असेल? झ्यूसकन्या पर्सिफोनीने तुझ्यावर केलेला हा मायाप्रयोग नाही. आपण मरण पावतो तेव्हाच्या आपल्या मर्त्य स्वभावधर्माचाच नियम तू केवळ पहात आहेस. हाडामांसाला एकत्र ठेवणारे स्नायू आपल्यात उरत नाहीत, तर एकदा आपल्या शुभ्र अस्थीतली चेतना गेली की अभिनज्वालांच्या प्रखर उष्णतेत सर्व काही नष्ट होते आणि आत्मा एखाद्या स्वप्नासारखा निसटून हवेवर फडफडतो. पण आता तू दिनप्रकाशाकडे परत जाण्याची त्वरा करायला हवीस. आणि तुला येथे जे काही कळले ते सर्व ध्यानात ठेव, म्हणजे एक दिवस तुझ्या पत्नीला ते तुला सांगता येईल.”

असा आमचा दोवांचा एकत्र संवाद झाला आणि आता भयावह पर्सिफोनीच्या प्रेरणेने राजपुरुषांच्या ज्या ज्या वायका नि मुली होत्या त्या सर्वजणी गोळा झाल्या आणि त्यांनी रक्ताभोवती गर्दी केली. प्रत्येकीला पाळीपाळीने प्रश्न करण्याचा काही मार्ग मी शोधू लागलो आणि अखेर प्रश्न सोडवला तो माझे दीर्घ खड्ग उपसून त्या सर्वजणींना एकजुटीने ते कृष्णरक्त पिण्यापासून परावृत्त करून. तेव्हा त्या पुढे आल्या नि एकामागून एकीने आपली वंशपरंपरा घोषित केली, आणि याप्रमाणे मी सर्वांना प्रश्न करू शकलो.

प्रथम मला दिसली ती श्रेष्ठकुलजाता तायरो; तिने मला सांगितले की ती उदात्त संल्मोनिअसची कन्या नि इओलसपुत्र क्रेतिअसशी तिचे लग्न झाले होते. पृथ्वीवर वाहणाऱ्या सर्वांत देखण्या नदीचा देव जो एनिपिअस याच्यावर तिचे प्रेम जडले आणि पुष्कळदा त्याच्या सुंदर प्रवाहाच्या काठी ती भ्रमण करू लागली; अखेर भूकंपस्वामी पृथ्वीपरिवेष्टा, त्या नद-देवाच्या रूपाने आला आणि जेथे तो नद सागरात घुसतो त्या ठिकाणी त्याने तिच्याशी समागम केला. पर्वतासारखी उंच एक काळी लाट आली. तिने त्यांच्यावर बलयाकार झेप घेऊन त्या स्त्रीसह देवाला लपविले. त्याने मग तिची कौमार्यमेखला सोडवली नि निद्रेने तिचे नेत्र बंद केले. पण जेव्हा त्याची संभोगेच्छा पूर्ण झाली तेव्हा तिचा हात हाती घेऊन तो बोलला, "श्रीमती, आपल्या या प्रीतीसंगमात आनंद मान; आणि ज्याअर्थी, देवाचे आलिंगन कधीही विफल होत नाही, त्याअर्थी या वर्षाचा क्रम पुरा होईल तेव्हा तू सुंदर अपत्यांना जन्म देशील. त्यांना तू काळजीपूर्वक संगोपन करून वाढवले पाहिजेस. पण आता घरी जा, नि जिभेवर नियंत्रण ठेव. कोणालाही सांगू नकोस; पण तुला हे कळावे अशी माझी इच्छा आहे की, मी भूकंपकारी पॉसिदोन आहे." मग तो देव उचंबळत्या समुद्राच्या पाण्याखाली अदृश्य झाला. तायरो गरोदर राहिली आणि तिने पेलिअस नि नेलिअस यांना जन्म दिला. दोघेही सर्व शक्तीमान झ्यूसचे सेवक म्हणून सत्ताधारी झाले. पेलिअस आयोल्कसच्या विस्तृत भूमीवर राहिला आणि त्याचे वैभव त्याच्या कळपात होते; तर नेलिअसचा निवास होता रेटाड पायलॉसवर आणि साऱ्या स्त्रियांत राणी म्हणून शोभेल अशा या स्त्रीला एवढीच अपत्ये नव्हती; क्रेतिअसपासून तिला इतर तीन मुलगे झाले, ईसन, फेरैझ व ऑमिथॉन—जो बहादूर सारखी होता.

मग मला दिसली होती अंसोपसकन्या अँन्तिओपी. आपण झ्यूसच्या बाहुपाशात निद्रा केली होती असा तिचा दावा होता. तिला दोन मुलगे, ऑम्फिऑन नि झीथस, सत वेशींच्या थीब्सचे संस्थापक; त्या नगरीच्या वास्तूवर बुरूज बांधून प्रथम तटबंदी केली ती त्यांनी; कारण ते इतके पराक्रमी होते तरी थीब्सच्या उघड्या भूमीवर नगरीला तट असल्याखेरीज त्यांना स्वतःला सुस्थापित करता येत नव्हते.

अँन्तिओपीनंतर मी पाहिली ऑम्फिमायॉनची पत्नी अँल्कमेनी; ती महाबलझ्यूसच्या प्रेमळ बाहुपाशात रमली आणि तिने अतिसाहसी सिंहहृदय हेरकिलझला जन्म दिला. ऑम्फिमायॉनच्या दुर्दम्य पुत्राशी जिचे लग्न झाले ती अभिमानी त्रिऑनची कन्या मेगॅरीही मला दिसली.

मग मला ईदिपसची माता सौंदर्यवती एपिकॅस्ती भेटली. तिने अजाणतेपणे पुत्राशी लग्न करण्याचे पाप केले, कारण इदिपसने बापाचा प्राण घेऊन आपल्या आईलाच पत्नी केली. पण देवांनी लौकरच सत्य उघड होऊ दिले. मग ईदिपस-साठी त्यांनी एक निर्दय शिक्षा योजली. त्याच्या प्रिय थीव्समध्ये कंदमंडासचा राजा म्हणून पश्चातापाच्या यातना भोगण्यास त्याला त्यांनी सोडले, पण एपिकॅस्तीने आपल्या अपकृत्याच्या मनःस्तापाने सतत व्यथा भोगून, आढ्याच्या तुळईला एक लांब दार टांगून गळफास लावून घेतला आणि अशी ती द्वाररक्षक हेदिझच्या सभामंडपाप्रत

अधोलोकी आली, नि मातेच्या शापांनी होणारे सर्व भेसूर परिणाम भोगण्यास ईदिपसला तिने मागे ठेवले.

त्यानंतर सर्वात रूपवती क्लोरिस, आयाससपुत्र ॲम्फिऑन याची सर्वात धाकटी कन्या आली. हा आयासस एकेकाळी ॲर्कोमेनसमध्ये मिनयींचा राजा म्हणून अधिकार गाजवीत होता. क्लोरिसच्या रूपाखातर नेलिअसने तिच्याशी लग्न केले आणि त्यासाठी अपार संपत्ती मोजली. तेव्हा ती पायलॉसमध्ये राणी झाली, आणि नेलिअस-पासून तिला तेजस्वी संतती झाली; नेस्तॉर, क्रोमिअस पेरिक्लिमेनस नि राजबिंडा; आणि त्यांच्याशिवाय पेरो, तिच्या काळातली अद्भूत रूपाची रमणी, जिच्याशी त्यांच्या साऱ्या शेजाऱ्यांची लग्न करण्याची इच्छा होती अशी. पण नेलिअसने घोषणा केली की प्रवळ इफिक्लिझची गुरे फेलेसीहून पळविण्यात यशस्वी होणाऱ्या पुरुषाखेरीज दुसऱ्या कोणालाही आपण मुलगी देणार नाही. त्या धडपडत चालणाऱ्या, रुंद कपाळांच्या गुरांना वळवून एकत्र आणणे ही धोकेवाज कामगिरी होती; हे साहस अंगिकारणारा कोणी एक सुविक्रान्त द्रष्टा हा एकच पुरुष पुढे आला, आणि देव त्याच्याविषुद्ध होते. दर पावलाला दुर्दैव त्याच्या आड आले, आणि एक हत-भागी बंदिवान म्हणून त्या रानटी गुराख्यांच्या हातात तो अडकून राहिला. दिवसा-मागून दिवस गेले, त्यांचे महिनेही झाले, पण वर्षांचा क्रम पुरा होऊन ऋतुचक्र पुन्हा फिरू लागेपर्यंत प्रवळ इफिक्लिझने त्याला सोडले नाही, आणि सोडले तेही त्याच्या-कडून वतवून घेतलेल्या साऱ्या भविष्यवचनांच्या बदल्यात. याप्रमाणे झ्यूसची इच्छा पुरी झाली.

मग मी पाहिली लेदी, तिन्दॅरिअसची पत्नी. तिला त्याच्यापासून निघड्या छातीचे जुळे मुलगे झाले. घोड्यांना शिकवणारा कॅस्तॉर नि महान मृष्टियोद्धा पॉल्लिद्युसिझ; ते दोघेही अद्यापि जिवंत आहेत—जरी फलदायिनी पृथ्वीने त्यांना आपल्या ओटीत घेतले असले तरीही. कारण अधोलोकीदेखील त्यांना झ्यूसने वेगळे काढले आहेत; आलटून पालटून एक दिवसाआड दोघेही एकदा जिवंत नि एकदा मृत असे असतात, आणि त्यांना देवांसारखा मान मिळतो.

नंतर माझी दृष्टी पडली ती ॲलोइअसपत्नी इफिमेदैआवर, तिने दावा केला की तिने पॉसिदोनजवळ समागम केला होता. आणि ती दोघा अल्पायुषी जुळ्या भावांची माता होती. एक देवतुल्य ओतस नि दुसरा एफिऑल्लिझ, जे कथांतून विख्यात झाले आहेत. पृथ्वीच्या अन्नोदकावर पॉसलेले सर्वात उंच पुरुष आणि तेजस्वी ॲरायनखेरीज सर्वात उमदे. नवव्या वर्षाला त्यांचे खांदे नऊ हात रुंद नि उंची नऊ पुरुष होती. याच जोडीने युद्धाच्या हलकल्लोळाने प्रत्यक्ष ॲल्लिम्पस वरच्या देवांना पेक्षात आणण्याचा धाक घातला होता. त्यांची महत्त्वाकांक्षा होती की ॲल्लिम्पसवर ओसा पर्वत चढवावा आणि वृक्षाच्छादित पेलिऑन पर्वत, ओसावर नि याप्रमाणे वर स्वर्गाकडे जाणारा सोपातमार्ग रचावा. ते पुरत्या वाढीला पोहोचले असते तर त्यांनी हे काम साध्य केले असते. पण सुंदर केशकलापधारिणी लेतोला झ्यूसपासून झालेल्या पुत्राने त्या मुलांच्या गालांवर लव उगवण्याच्या नि हनुवट्यांवर केसाळ आवरण येण्याच्या आधीच त्या दोघांचा नाश केला.

मी फीद्रीही पाहिली, नि प्रोक्रीझ आणि लावण्यवती अँरिआदनी. ती जादूगार मिनांसची कन्या, जिला थिसिससने क्रीतहून अथेन्सच्या पवित्र भूमीवर पळवून नेण्याचा प्रयत्न केला. तथापि, त्याला तिच्यापासून काही सुख लागले नाही कारण त्यांचा प्रवास पुरा होण्याच्या आतच दायोनिससने आर्तेमिसला ही बातमी दिली नि तिने अँरिअँदनीला समुद्रवेष्टीत दिआ बेटावर ठार केले.

मैराही मी पाहिली, तशीच क्लायमेनी आणि द्रव्यासाठी स्वतःच्या पतीच्या प्राणाचा सौदा करून टाकणारी तिरस्करणीय एरिफिली. खरे तर मी पाहिलेल्या सर्व थोर पुरुषांच्या स्त्रिया व कन्यका यांचे वृत्तान्त किंवा त्यांची नावेही मला सांगता येणार नाहीत, कारण ते माझे निवेदन संपेपर्यंत ही भली मोठी रात्रही संपून जाईल.

पण आता माझी झोपी जाण्याची वेळ झाली आहे. नौकेवर जाऊन माझ्या नाविकात किंवा येथे तुमच्या प्रासादात जर राहिलो तर आणि माझ्या प्रवासाबाबत म्हणाल, तर त्याची व्यवस्था मी देवांच्या नि तुमच्या हाती सोपवतो.

ओदिससचे बोलणे थांबले आणि त्या साऱ्या मंडळीवर त्याने अशा काही मोहिनी टाकली होती की अखेर शुभ्रवाहू अँरितीने शांतता भंग करीपर्यंत त्या अंधेऱ्या दालनाच्या संबध विस्तारामधून एक आवाजही ऐकू आला नाही.

ती म्हणाली, “फँसिअन्सहो, आता आपल्या अभ्यागतांचे रूप नि मूर्ती पाहून झाल्यावर व त्यांच्या शहाणपणाचा नमुना अनुभवल्यानंतर तुमचा निर्णय काय आहे? मी म्हणायला हवे होते माझा अभ्यागत, पण तुमच्यातला प्रत्येकजणाचा तो मान आहे. तेव्हा अस्थानी अशा उतावळेपणाने त्याला रस्त्याला लावू नका, किंवा ज्याला इतकी निकडीची गरज आहे त्याला औदार्य दाखविण्यात कजुषपणा दाखवू नका. कारण देवदेयने तुमची घरे वैभवाने भरलेली आहेत.”

यामागून बोलला त्यांच्यातला सर्वात वृद्ध गृहस्थ, आदरणीय मानकरी एकेनिसस. तो म्हणाला, “माझ्या मित्रांनो, आपल्या सुज्ञ राणीचा उपदेश थेट लक्ष्यवेध करणारा आहे. आणि आम्ही अपेक्षा करीत होतो तसाच अगदी आहे. मला वाटते तुम्ही तो अनुसरावा. पण त्याबाबत निर्णय घेणे नि योग्य ती कृती करणे आता अँलिसनसकडे आहे.”

अँलिसनसने निःसंदेह उत्तर केले, “ज्याअर्थी मी येथे जीवन व्यतीत करून या सागरसंचारी प्रजेवर राज्य करीत आहे, त्याअर्थी मी म्हणतो की योग्य तेच व्हावे. पण आपल्या अभ्यागताने स्वदेशी पोहोचण्याची उत्सुकता आवरून उद्यापर्यंत येथे राहण्याचे ठरविले पाहिजे. म्हणजे माझ्या उदार योजना पुऱ्या करण्यास मला वेळ मिळेल. दरम्यान त्याचा स्वदेशाकडचा प्रवास ही साऱ्याच माणसांनी मनावर घेण्याची गोष्ट आहे. आणि विशेषतः मी स्वतः—कारण मी येथे राजा आहे.”

ओदिसस मध्येच धोरणीपणे म्हणाला, “स्वामी अँलिसनस, परम आदरणीय अशा राजन्, तुमच्यामध्ये वर्षभर सुद्धा राहण्यासाठी आपण आग्रह करावा याहून मला काहीच अधिक सोयीचे होणार नाही, मात्र एवढेच की मला सुखरूप परत पोहोचवावे,

नि आपल्या उत्तम देणग्यांचा वर्षाव माझ्यावर करावा. माझ्या स्वतःच्या देशात अधिक संपन्न अवस्थेत जाऊन पोहोचणे मला फार हितावह होईल. कारण याप्रमाणे वाढलेल्या वैभवात मी इथाकाला पोहोचलो, तर माझे स्वागत अधिक प्रेमाने होईल, आणि भेटेल त्या प्रत्येकाकडून मला जास्त मान मिळेल.”

ॲल्सिनस म्हणाला, “ओदिसस, ज्यांच्याबद्दल खातरजमा करून घेता येत नाही अशा असत्य वृत्तांताची लांबण लावणारे, या अप्रामाणिक जगात विपुलपणे निर्माण होणारे जे तोतर्ये नि नालायक थापेवाज असतात, त्यांच्यापैकी एक तू असे आम्ही स्वप्नात-देखील मानीत नाही. उलट, तुझे केवळ भाषणच आनंददायी नाही, तर तुझी निर्णय-शक्तीही निर्दोष आहे. आणि तुझ्या देशबांधवांच्या कथा नि तुझ्या स्वतःच्या दुःखद आपत्ती एखादा वीरगाथा गायक ऐकवील इतक्या कलापूर्णतेने तू सांगितल्या आहेस, आता मी तुला विनवतो की, निवेदन चालू ठेव नि आम्हाला कळू दे की इलामच्या मोहिमेवर तुला येऊन मिळालेले आणि येथील युद्धात पडलेले जे तुझे शूर सोबती त्यांच्यापैकीही कोणी तू पाहिलास का? रात्र अजूनही प्रदीर्घ आहे, मोजता येण्या-पलीकडे लांब, आणि आमच्या शय्यास्थानांकडे जाण्याची वेळ अजून आलेली नाही. तुझ्या अद्भूत कृतींबद्दल मला आणखी सांग. जर केवळ तू या दालनात राहून तुझ्या दुर्दैवाची कहाणी चालू ठेवण्याचे मनावर घेतलेस, तर धन्य उषेचा आगम होईपर्यंतदेखील मी ऐकत राहू शकेन.”

या आवाहनाला प्रतिसाद देण्यासाठी प्रयुक्तिपटु ओदिससने आपली कथा पुढे चालू केली.

सुरुवातीस तो म्हणाला, “महाराज ॲल्सिनस, माझ्या आदरणीय राजन, लांब हकीकती सांगण्याची एक वेळ असते, पण झोपेचीही एक वेळ असते. तथापि, आपणांस खरोखरच माझ्याकडून आणखी ऐकायचे असेल, तर आपण आधीच ऐकलेल्यापेक्षाही अधिक दुःखद कहाणी सांगण्याचे नाकारणे मला शक्यच नाही. केवळ एका बेइमान व्रायकीच्या लहरीपणामुळे, त्रोजन युद्धाच्या संकटातून नि संघर्षातून वेढ्यांतून निसटलेले पण स्वदेशाच्या मार्गावर जीवांना मुकलेले जे माझे सहशस्त्रधारी, त्यांच्या खेदजनक दुर्दैवाचा वृत्तांत मी आपणांस सांगतो.”

शेवटी पवित्र पॅसिफोनीने स्त्रियांची मुते हाकलून दिली; ती सर्व दिशांना विखरली आणि माझ्याकडे आला ॲत्रिअस पुत्र ॲंगेमॅन्नांचा आत्मा; तो दुःखी अवस्थेत आला नि त्याच्यामोवती जमले होते इजिप्थसच्या प्रासादात जे आपल्या फुटक्या नशिवामुळे त्याच्यासह मारले गेले होते ते त्याचे अनुयायी. कृष्णरक्त प्राशन करताच त्या राजाने मला ओळखले, एक आर्तस्वर काढला नि त्याला अनावर रडू कोसळले. मजकडे पोहोचण्याच्या उत्सुकतेने त्याने हात पसरले, पण ते त्याला करता आले नाही. कारण एकेकाळच्या त्या लवचिक बाहूतली सगळी शक्ती नि जोम कायमचा नष्ट झाला होता. ते दृश्य पाहून अनुकंपेने हृदय द्रवल्याने मलाही आसवे आवरता आली नाहीत आणि मी अगदी मनापासून त्याला म्हणालो,—

“महायशवंत ॲत्रियसपुत्रा नृपते ॲंगेमॅन्नां, मला सांग की दैवाच्या कोणत्या घातक धावाने तुला लोळवले? पॅसिदानेने वायूंना रागास चढवून तुझ्या नौकांचा निःपात

केला ? की भूमीवर कोणा वैरी जमातीची गुरे नि कळप हाकून नेत असता अथवा त्यांच्या नगरासाठी नि स्त्रियांसाठी युद्ध करीत असता तू रणात पडलास ? ”

त्याने मला तात्काळ उत्तर केले, “लेअर्तिझच्या राजकुमारा, चलपबुद्धे ओदिसस, पॉसिदोनने माझ्या नौका फोडल्या नाहीत किंवा भूमीवर कोणा वैरी जमातीविरुद्धही मी धारातीर्थी पडलो नाही. माझ्या नाशाचा कट करून माझ्या नतद्रष्ट पत्नीच्या मदतीने माझा वध करणारा होता इजिस्थस. त्याने मला प्रासादात येण्याचे आमंत्रण दिले, मिष्टान्नभोजन घातले नि गव्हाणीत माणूस जसा बैल मारतो तसा माझा प्राण घेतला. माझा अत्यंत दुर्दैवी शेवट झाला तो असा ! आणि माझ्या भोवती सर्वत्र माझ्या बरोबरच्या लोकांनाही निष्ठुरपणे एकामागून एक कापून काढण्यात आले—जसे विवाहसमारंभासाठी, सांघिक भोजनांत्सवाकरता किंवा एखाद्या संपन्न सार्वजनिक जेवणावळीप्रीत्यर्थ एखाद्या थोर नि श्रीमंत सरदाराच्या वाड्यात शुभ्रदंत बराह मारले जावेत त्यासारखे. युद्धाच्या ऐन धूमश्चक्रीमध्ये किंवा द्वंद्व युद्धात अनेक लोकांचे मृत्यू, ओदिसस, तू डोळ्यांनी पाहिले आहेस; पण आम्ही तेथे समा-मंडपात मद्य पात्रांच्या आणि अन्नाने लादलेल्या भोजनफलकांच्यापाशी अस्ताव्यस्त पडलेलो व संबंध भूमीवर आमचे रक्त वाहत असलेले हे दारुण दृश्य पाहून तू जितका शंहाळून गेला असतास तितका युद्धात कधीच गेला नसतास ! तरीही सर्वांत दयनीय गोष्ट होती ती प्राअंमकच्या कॅसेन्द्राचा आर्त स्वर; तिला माझ्या बाजूसच त्या नीच विश्वासघातकी किल्लेम्नेस्थाने ठार मारले. मी भूमीवर पडलो असता; मरता मरता शेवटचा प्रयत्न करून मी हात उंचावून तिचे खड्ग धरण्याचा प्रयत्न केला, पण त्या कुलटेने तोंड फिरवले; नि जरी मी हेदिझच्या मार्गावर होतो तरी हातांनी माझे डोळे मिटण्याची किंवा तोंड बंद करण्याची मेहेरवानी सुद्धा तिने केली नाही आणि म्हणून मी म्हणतो की पशुतुल्य आचरण आणि दुष्टकृती या बाबतीत अशी कर्मे चिंतणाऱ्या स्त्रिची बरोबरी कोणीही करू शकणार नाही. तिने हेतूपूर्वक केलेल्या आपल्या पतीच्या नि स्वामीच्या हत्येसारखा हिडीस गुन्हा दुसऱ्या कोणाच्या मनात आला असता ? खरे तर मी स्वगृही पोहोचल्यावर माझ्या अपत्यांकडून नि सेवकांकडून अपूर्व स्वागत होईल म्हणून मनात वाट पहात होतो, पण आता आपल्या नीचपणाच्या पराकोटीमुळे तिने केवळ स्वतःलाच नव्हे तर संबंध स्त्रीजातीला नि प्रत्येक प्रामाणिक महिलेला कायमचा कलंक लावला आहे.”

मी उद्गारलो, “अरेरे ! सर्वसाक्षी झ्यूसने आपण अंत्रिअस घराण्याचा निर्घुण शत्रू असल्याचे खरोखरच सिद्ध केले आहे, आणि पहिल्यापासून स्त्रियांच्या कुटिल कारवायांमार्फत आपल्याला हवे ते घडवून आणले आहे. आमच्यापैकी इतक्यांना मरण आले ते हेलनसाठी, आणि आपल्या अनुपस्थित स्वामीविरुद्ध कट रचला तो किल्लेम्नेस्थाने.”

अंगमेम्नॉनने उत्तर दिले, “तूही यापासून धडा घे; पत्नीशीसुद्धा अति सौम्यपणे कधीही वागू नको किंवा तुझ्या मनातले सगळे काही तिला कळू देऊ नको. तिच्यापाशी

तुझा विचार थोडासा प्रकट कर. पण बाकीचा तुझ्याजवळच राहू दे. तुझी भाय्या कधी तुझी हत्या करील असे नाही, ओदिसस. आयकॅरिअसची कन्या मनाने नि बुद्धीने इतकी निरामय आहे की ती तसे काही करणार नाही. किती राहाणी आहे पिनेलोपी! आपण युद्धावर निघालो असता तिचा निरोप घेतला तेव्हा ती नवी नवरी होती. अंगावर पिणारा तान्हा मुलगा तिच्याजवळ होता. आणि माझी कल्पना आहे की आता तो इतर तरुण पुरुषात उठू बसू लागला असेल. भाग्यवान पोरगा! त्याचा बत्सल पिता घरी परतून त्याला पाहील, नि तो बापाचे चुंबन घेईल. रीतसर म्हणजे असेच असावे. नाहीतर त्या माझ्या बायकोने, माझ्या पुत्राला पाहण्याचे समाधानदेखील मला मिळू दिले नाही. त्याच्या बापाला ठार करण्याआधी ती तेवढीदेखील थांबू शकली नाही. आणि आता तुला थोडा उपदेश करू दे. नि तो तू मनावर ठसवून घेशील अशी मला आशा आहे. तू स्वदेशाला पोहोचशील तेव्हा नौका उघडपणे नौकाश्रयात नेऊ नकोस, गुप्तपणे जा. मी तुला स्पष्टपणे सांगतो आहे की, स्त्रियांवर अतःपर विश्वास ठेवण्यासारख्या त्या राहिल्या नाहीत. पण परत माझ्या पुत्राचा विषय काढून मी विचारतो की, त्याच्यासंबंधी सत्य काय ते तू मला सांगू शकशील? कदाचित ऑकॅमिनसमध्ये, किंवा रेटाड पायलॉसवर अथवा कदाचित मेनेलॉसच्या विस्तृत स्पार्तानगरीत त्याच्याबरोबर, तो अजून जिवंत असल्याचे तुझ्या नि तुझ्या मित्रांच्या कानी आले आहे का? कारण माझा गुणी ऑरॅस्तिझ अजून मरण पावून खाली अधोलोकी आला नाही हे मला ठाऊक आहे.”

मी त्याला उत्तर केले, “ऑरिअसपुत्रा, ते तू मला कशाला विचारावेस? तो जिवंत आहे की मृत याची मला काही कल्पना नाही, आणि वायफळ गप्पा तुला मी सांगणे अयोग्य होईल.”

तेथे आमच्या दुःखात नि गालांवरून आसवे ओघळत असता आमचा दोघांचा गंभीर संवाद याप्रमाणे झाला. आणि आता पुढे आले आत्मे पेलिअसपुत्र अँकिलिझ, पॅत्रोक्लस, उदात्त अँतिलोकस, आणि बांधा नि पौरुषपूर्ण डीलदारपणात निर्दोष पेलिअसपुत्राखेरीज दुसऱ्या कोणाही दंनाअनपेक्षा वरचढ ठरणारा ऐआस, यांचे धावण्यात अत्यंत चपळ अशा अँकिलिझच्या आत्म्याने मला ओळखले. खेदयुक्त, संयत स्वरात माझ्या पदव्या उच्चारून त्याने मला अभिवादन केले आणि तो पुढे म्हणाला, “आता नंतर काय, निर्भयहृदय ओदिसस? तुझ्या येथपर्यंतच्या यात्रेवर कडी करील असे कोणते साहस तुला आयोजित करता येईल? जेथे मृत प्राणी शरीरहीन भुते म्हणून बुद्धीविना अस्तित्व चालू ठेवतात, त्या या अधोलोकी हेदिझच्या राज्यात येण्याचे धाडस तू कसे केलेस?”

मी त्याला उत्तर दिले, “अँकिलिझ, अँकिलिझ वीरपरंपरेला ललामभूत पेलिअस-पुत्रा, माझ्या खडकाळ इथाकाला कसे पोहोचता येईल हे तैरिसिआसशी यंत्रणा करून त्याच्याकडून जाणून घेण्यासाठी मी आलो. कारण मला अजून अँकिलिझ जवळ जाणे जमले नाही, किंवा माझ्या द्वीपावर पाऊल टाकणेही; दुर्दैवाने माझा पाठपुरावा केला आहे. अँकिलिझ पूर्वी कधीही झाला नव्हता किंवा पुढेही होणार नाही अशा सर्वांत सुदैवी तुझ्यापेक्षा, माझी गोष्ट किती वेगळी! कारण जुन्या काळात तू

जेव्हा पृथ्वीवर होतास तेव्हा आम्ही आर्गाइव्हज्नी तू देव असल्यासारखा तुला मान दिला, आणि आता येथे अधोलोकी मृतांमध्ये तूच प्रबळ राजपुरुष आहेस. तुला, अँकिलिझ, मृत्यूचा दंश नगण्य वाटायला हवा ! तुझे त्याने काहीच वाकडे केलेले नाही.”

तो म्हणाला, “महाराज ओदिसस, मृत्यूची स्तुती माझ्यापुढे करू नकोस. परत मला पृथ्वीवर ठेवलास तर कुणा भूमिहीनांच्या घरी मी दास होणेही अधिक आवडीने पत्करिन. जरी स्वतःपुरते देखील जीवनसाधन नसले तरीही; खरेखुरे जीवन संपलेल्या या सान्या मृतमानवांचा राजा असण्यापेक्षा ते बरे ! पण जाऊ दे ते ! माझ्या त्या उत्तम पुत्राची काय वार्ता आहे ती मला सांग. तो माझ्या मागून लढाईवर आला का नि त्याने तीत प्रामुख्याने भाग घेतला की नाही ? आणि उदात्त पेलिअस-बद्दलही तू काही ऐकले असतील तर मला सांग, मर्मिदॉन राष्ट्र त्याचा अजून आदर ठेवते की आता वाघंक्रयाने त्याला पंगू केल्यामुळे हेलास नि थीएमध्ये लोक त्याला हीन लेखतात ? कारण एकेकाळी आर्गाइव्हज्साठी युद्ध करून शत्रूच्या वीरश्रेष्ठांना त्रायंच्या विशाल मैदानावर धूळ चारणाऱ्या माझ्या प्रबल वाहूंनी त्यांचे संरक्षण करण्यास मी तेथे वर सूर्यप्रकाशात नाही ! मी त्यावेळी जी उपभोगीत होतो त्या शक्तीनिशी माझ्या पित्याच्या घरी मला एकच घटका जरी परत येता आले, तरी त्याला पीडणाऱ्या नि त्याच्या अधिकारांचा अपहार करणाऱ्या लोकांना माझ्या बळापुढे नि अजेय बाहूंपुढे मी भीतीने माघार घ्यायला लावीन.”

मी अँकिलिझला सांगिले, “उदात्त पेलिअसबद्दल मी काहीच ऐकले नाही पण तुझ्या प्रिय पुत्राबद्दल, निओतोलेमसविषयी मात्र तू विचारशील ती सारी वार्ता मी सांगेन; कारण अँकिलिझ सैन्याला येऊन मिळण्यास स्किरांसहून माझ्या स्वतःच्या उत्तम नौकेतून त्याला आणणारा मीच होतो. आणि तेथे त्रायनगरीसमोर आम्ही आमच्या योजनांची चर्चा जेव्हा करित असू तेव्हा प्रथम भाषण करणारा नेहमी तोच होता नि त्याचे कोणतेही शब्द मुद्याला सोडून नसत. वादविवादात त्याच्यापेक्षा कुशल केवळ राजा नेस्तार नि मी एवढेच होतो. आणि जेव्हा आम्ही अँकिलिझसनी भोजन मैदानावर लढाई दिली तेव्हा साध्या सैनिकश्रेणीत घोटाळण्यात किंवा घोळक्यात रहाण्यात संतोष मानणाराही तो नव्हता. साहसी उत्साहाने प्रेरित असा तो आपली जागा कोणालाही घेऊ देत नव्हता, आणि सर्वांत पुढे असणारांच्याही पलीकडे तो चाल करून जाई. जीवघेण्या मारामारीत कितीतरी लोक त्याने लोळवले. आर्गाइव्हज्साठी केलेल्या युद्धात त्याने मारलेल्या सगळ्या लोकांबद्दल मला सांगता येणार नाही किंवा त्यांची नावेही मला देता येणार नाहीत; पण त्याच्या खडगाला तेलेफसपुत्र सरदार युरिपिलस कसा बळी गेला नि त्याच्या बाजूलाच त्याचे किती हिताइत शस्त्रधारी ठार झाले—सारे एका बाईने लाच घेतल्याच्या कारणावरून—ते मला चांगले आठवते. देवतुल्य मेम्नॉनच्या खालोखाल, मी पाहिलेल्या एकंदर पुरुषांत सर्वांत देखणा तुझा पुत्र होता. मग पुन्हा आम्ही आर्गाइव्हज् सेना-नायक, एपेअसने घडवलेल्या लाकडी घोड्यात आपापल्या जागा घेतल्या, आणि आमचे दबा धरून बसण्याचे ठिकाण उघडायचे की बंद ठेवायचे हे ठरविणे एकट्या माझ्यावर

आले, तेव्हा बाकी सर्व दॅनाअन सनिकप्रमुख नि अधिकारी डोळ्यातली आसवे पुशीत होते आणि प्रत्येकाचे पाय लटपटत होते, पण तुझ्या पुत्राचा तेजस्वी वर्ण पालटून फिका पडलेला किंवा तो गालावरचे अश्रू पुशीत असलेला मला एकदादेखील दिसला नाही. उलट त्याने मला पुन्हा पुन्हा विनवले की 'मला घोड्याबाहेर चाल करून जाऊ द्या' आणि त्रोजन्सवर तुटून पडण्याच्या उत्कंठेने तो आपल्या खड्गाची मूठ नि आपला जड भाला उत्सुकपणे हाताळीत राहिला. आणि जेव्हा आम्ही प्राँअॅमची नगरी उद्ध्वस्त केली, तेव्हा त्याने लुटीचा वाटा नि त्याचे विशेष पारितोषिक घेतले, आणि उडत्या बाणाची किंवा जवळून अंगावर पडणाऱ्या खड्गाची एकही जखम न होता तो सुखरूप नि धडपणे आपल्या नौकेवरून परतीच्या प्रवासाला निघाला. युद्धदेव आपल्या प्रकोपाच्या भरात माणसांमध्ये वगळावगळ करीत नाही, पण लढाईच्या अपघातांनी तुझ्या पुत्राला मुळीच स्पर्श केला नाही."

माझे निवेदन संपल्यावर, पृथ्वीवर असताना ज्याचे पाय इतके द्रुतगतीने धावायचे, त्या अँकिलिझचा आत्मा मी त्याला सांगितलेल्या त्याच्या पुत्राच्या कीर्तीची वार्ता ऐकल्याने आनंदित होऊन, लिलिकुमुमे उगवलेल्या कुरणातून लांब टांगा टाकीत गेला.

इतर सर्व मृत नि विगत जीवांची शोक करणारी भुंते आता माझ्या भोवताली दाटी करू लागली, प्रत्येकाला त्याच्या जिऱ्हाळ्याच्या गोष्टीसंबंधी मला कुठलातरी प्रश्न विचारायचा होता. बाजूला उभा राहिलेला आत्मा एकच होता, तेलमॉनपुत्र ऐआसचा, अँकिलिझच्या शस्त्रावरील माझ्या हक्काचे संरक्षण करताना नौकांपाशी मी ऐआसचा जो पराभव केला होता त्याची कटुता त्याच्या मनात अजूनही होती. अँकिलिझच्या देवतांश मातेने ती शस्त्रे पारितोषिक म्हणून देऊ केली होती, आणि त्रोजन बंदी नि देवी पॅलास अँथीनी यांच्याकडे न्यायाधीशाचे काम दिले होते. तसे पारितोषिक मी जिंकले नसते तर फार बरे होते. त्या शस्त्रांच्या पायी ऐआसवर मरण ओढवले, त्या शौर्यशाली ऐआसवर जो पॉलिअसच्या अद्वितीय पुत्राखालोखाल साऱ्या दॅनाअन्समध्ये देखणा नि वर्तनात अत्युदार होता ! आता मी त्याला बोलावले, त्याचे स्वतःचे नाव घेऊन नि त्याच्या राजपित्याचाही नामनिर्देश करून आणि त्याच्याशी समझोता करण्याचा प्रयत्न केला.

"तर मग ऐआस, प्रत्यक्ष मृत्युसुद्धा तुला त्या नतद्रष्ट शस्त्रांवरून आलेला मजवरचा राग विसरू देत नाही ! तरीही आपणा आर्गाइव्हज्ना ती शस्त्रे शापरूप केली ती देवांनीच; कारण तुला गमावल्यामुळे आम्ही एक महान शक्तीदुर्ग घालवला, आणि पॉलिअसपुत्र अँकिलिझसाठी केला तितक्याच तळमळीने तुझ्यासाठी शोक करायचे कधी थांबलो नाही. दॅनाअन सैन्याचा कट्टा वैरी जो झ्यूस, त्याच्याखेरीज दुसऱ्या कोणालाही दोष लावता येत नाही, त्यानेच तुझा विनाश केला. जवळ ये माझ्या राजपुत्रा, नि आमची कथा मी सांगतो ती ऐक. तुझा रोष आवर नि तुझ्या अभिमानाचा निग्रह कर."

पण उत्तरार्थी एक शब्दही न उच्चारता ऐआस ऐरेवसमध्ये निघून गेला आणि इतर मृतात्म्यांत जमा झाला; नाहीतर कितीही कटुता वाटत असली तरी अजूनही तो माझ्याशी बोलला असता आणि मीही त्याच्याशी, पण इतर मृतांच्या आत्म्यांना भेटण्याच्या इच्छेने माझे मन व्याप्त होऊन गेले होते.

आणि नंतर खरोखरच मी तेथे झ्यूसचा दिव्य पुत्र मिनांस पाहिला. सुवर्णराजदण्ड हाती घेऊन तो मृतांना निर्णय नि दंडाज्ञा देत होता. ते त्या राजाभोवती बसलेले किंवा उभे होते आणि आपापले पक्ष त्याच्याकडे मांडून हेदिज्ञेच्या प्रासादाच्या विस्तीर्ण प्रवेशद्वाराच्या अंतरभागात त्याचा निवाडा मागत होते.

नंतर माझी दृष्टी प्रचंड मृगयाकार ओरायन याच्यावर गेली, कधीही न मोडणारा भरीव ब्राँझधातूचा सोटा हे शस्त्र करून त्याच्या हातांनी जिवंतपणी जे प्राणी मारले गेले होते, त्यांनाच त्या लिलिपुष्यांच्या वनस्थलीवर तो हाकून गोळा करित होता.

आणि मला ऐश्वर्यसंपन्न भूदेवीचा पुत्र तितिआंस दिसला. तो जमिनीवर आडवा पडून शंभर वाव लांबी-रुंदीची जागा व्यापीत होता. गिधाडांची एक जोडी त्याच्या दोन्ही वाजूस समोरासमोर बसून त्याच्या देहात चोची खुपसून त्याच्या यकृताचे लचके तोडीत होती, आणि त्यांना हाकलण्याची शक्ती त्याच्या हातात नव्हती. पॅनोपिअसच्या सुखद हिरवळीवरून पायथोकडे प्रवास करणाऱ्या लेतो या झ्यूसच्या दीप्तिमान सहचारिणीचा विनयभंग करण्याबद्दल त्याला झालेली ही शिक्षा होती.

तॅन्तॅलसला सहन कराव्या लागत असलेल्या भीषण यातनाही मी पाहिल्या. तो वृद्ध एका जलकुंडात उभा होता, पाणी जवळजवळ त्याच्या हनुवटीपर्यंत येत होते, आणि तहानेने व्याकूळ होऊन ते पिण्याचा प्रयत्न तो एकसारखा करित होता, पण त्याला एक थेंबही कधी मिळत नव्हता, कारण तोंड खाली करून पाणी पिण्याच्या आतुरतेने जेव्हा जेव्हा तो वाके तेव्हा तेव्हा ते पाणी नाहीसे होई, ते कुंड निर्जल होई नि कोणातरी गूढ शक्तीने कोरडी केलेली काळी भूमीच काय ती त्याच्यापाशी त्याला दिसे. जलकुंडावर उंच झाडांचा पर्णाविस्तार होता नि त्यांची फळे त्याच्या डोक्यावर लटकत होती. पेअर, डार्लिंबे, चकाकणारे सफरचंद-घड, मधुर अंजीरे आणि रसरशीत ऑलिव्ह, पण जेव्हा जेव्हा म्हातारा ती फळे हातांनी धरण्याचा प्रयत्न करी तेव्हा तेव्हा वारा ती वर श्यामल ढगांकडे उडवून देई.

मग मी प्रचंड दगडाशी दोन्ही हातांनी झगडणाऱ्या सिसिफसचे हाल अवलोकन केले. त्या दगडावर बाहुनी रेलून आणि त्याला पायांनी रेंटीत तो चढावर टेकडीच्या माथ्यापर्यंत त्याला कसाबसा ढकलीत न्यायचा; पण तो वरून पलीकडे लोटून देत असतानाच प्रत्येक वेळी दगड केवळ त्याच्या वजनानेच मागे वळायचा, नि बेटा कुजन्मा, दळभद्रा दगड परत गडगडत सपाट भूमीवर यायचा. तेव्हा पुन्हा एकदा त्या दुर्दैवी प्राण्याला त्या दगडाशी धडपड करून तो वर ढकलावा लागे, त्यावेळी त्याच्या अंगातून घामाच्या धारा लागत नि धूळ त्याच्या डोक्यावर उंच उडे.

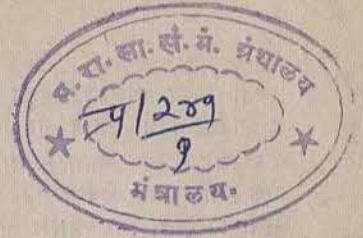
त्याच्यामागून मला दर्शन झाले महाबली हेरॅक्लिझचे म्हणजे त्याच्या छायातत्वाचे; कारण तो अमर देवांबरोबर आरामात खातपीत असतो आणि त्याची पत्नी आहे यौवनदेवता हीबी, सर्वशक्तिमान झ्यूस नि सुवर्णपादुकाधारिणी हेरे यांची कन्या. त्याच्या भोवतालच्या घाबरलेल्या मृतांची विखरून पळापळ होत असता रानपक्ष्यांच्या कलकलाटासारखा एकच कल्लोळ उठला. त्याची मुद्रा अतिकृष्णरात्रीसारखी

विषण्ण होती आणि हातात धरलेल्या सज्ज धनुष्याच्या दोरीला बाण लावून तो क्रुद्धपणे एकदा इकडे तर एकदा तिकडे पहात होता. जणू कोणत्याही क्षणाला शर-संधान करणार असे वाटावे! त्याच्या खांद्यावर अडकवलेला, छातीवरून तिरपा, दुसऱ्या बाजूला कमरेपर्यंत पोहोचलेला सोन्याचा पट्टाही भयानक होता. त्याच्यावर भयवाही कलाकुसरीने अस्वले, रानडुक्कर, डोळे वटारणारे सिंह, झगडे-मारामाऱ्यांचे देखावे, रक्तपात नि मानवसंहाराची दृश्ये कोरलेली होती. तो पट्टा म्हणजे कोणीही घडवायला नको होती अशी महान कलाकृती होती आणि मला एवढीच आशा करता येते की ज्या शिल्पकाराने ती कल्पिली तो तेवढ्यावरच संतुष्ट राहिल!

मी कोण आहे ते कळायला हेरॅक्लझला एक दृष्टिक्षेप पुरा होता, आणि त्याने मला शोकाकुल शब्दांनी अभिवादन केले. माझ्या मानपदांचा उच्चार करून तो उद्गारला, "सुखहीन मनुष्या! तर मग आता तूही अशाच एखाद्या दुर्दैवी विपत्तीचा काळ भोगून पुरा करतो आहेस जसा माझ्या डोक्यावर सूर्य प्रकाशात असताना मी एका विपत्तीचा दास होतो! मी झ्यूसचा पुत्र असूनही अनंत कटकटी माझ्यामागे लागल्या. कारण माझ्याहून फार खालच्या श्रेणीच्या धन्याशी सेवेच्या बंधनाने मी जखडला गेलो, नि त्याने अत्यंत कष्टाच्या कामगिन्यांना मला जुंपले. एकदा मला करण्यासारखे दुसरे एखादे अधिक कठीण काम न सुचल्यामुळे त्याने मला इथे खाली पाताळलोकीच्या कुन्याला आणण्यास पाठविले आणि हमिझच्या मार्गदर्शक हाताखाली नि उज्ज्वलनेत्रा अंथीनीच्या सहाय्याने मी तो कुत्रा धरून हेदिझच्या राज्यातून ओढून बाहेर नेण्याच्या कामात यशस्वी झालोही."

हेरॅक्लझ अधिक काही न बोलता हेदिझच्या प्रासादात परत गेला; पण फार पूर्वी मेलेल्या इतर ठळक माणसांच्या अजूनही भेटी होतील अशा आशेने मी त्या ठिकाणी तसाच थांबून राहिलो. आणि आता मी अधिक मागच्या काळात जाऊन, ज्या वीरांच्या भेटीची मला इच्छा होती, उदाहरणार्थ देवांची ती तेजस्वी संताने, थीसिसस नि पैरियुस, त्यांची वाट पहात थांबलो असतो, पण ते घडण्याआधीच मृतांच्या जमाती दशसहस्रांनी येऊन चमत्कारिक स्वर उठवीत माझ्या भोवताली गर्दी करू लागल्या. निव्वळ घबराटाने मी फिका पडलो; अचानक अशा धास्तीने माझी पकड घेतली की हेदिझच्या दालनातून भयावह पसिफोनी गॉरगॉन हडळीच्या मुंडक्यासारखे एखादे कराल राक्षसी पिशाच तंर पाठवणार नाही! मी त्वरेने माझ्या नौकेकडे गेलो नि नाविकांना नौकारूढ होऊन दोर सोडवायला सांगितले. ते तात्काळ नौकेवर चढले, त्यांनी फलकांवर आपापल्या जागा घेतल्या आणि प्रवाहाने नौकेला ओशिनच्या नदीमार्गाला लावले; मदतीला प्रथम आमची वल्ही होती आणि नंतर होता अनुकूल वारा.

□ □

सर्ग १२

सिला आणि कॅरिबिडस

ओशियन नदीच्या वाहत्या जलराशीमधून माझी नौका खुल्या समुद्राच्या विस्तीर्ण पृष्ठावरून प्रवास करून उदयोन्मुख सूर्यद्वीप जे ऐडना त्याच्यापाशी पोहोचली. मी उषेचे ते निवासस्थान आहे नि तिच्या नृत्याच्या हिरवळी तेथे आहेत. येथे आम्ही नौका किनाऱ्याच्या रेतीला लावली नि समुद्रकाठी उतरून झोपलो ते इतके गाढ की दिवस उजाडला तेव्हाच जागे झालो.

पूर्वेकडे उषेच्या आरक्त पताकांचे पहिले दर्शन होताच मी सर्सीच्या घराकडे एक पथक एल्पेनॉरचा मृतदेह घेऊन येण्यास पाठवले. आम्ही चटकन थोडी लाकडे फोडली, आणि मग आमच्या गालावरून आसवे ओघळत असता, किनाऱ्यावरील सर्वात ठळक भूशिराच्या माथ्यावर गंभीरपणे त्याचे और्ध्वदेहिक केले. जेव्हा प्रेत जळून गेले, नि त्याबरोबरच त्याची शस्त्रेही, तेव्हा आम्ही त्याच्यासाठी एक मातीचा ढिगारा उमारला. एक दगड समाधीशिला म्हणून वर चढवला, नि त्याचे मुबक वल्हे मातीच्या ढिगात खुपसून उभे केले.

या आमच्या कामाचा अखेरचा तपशील आम्ही नुकताच पुरा केला होता. तेवढ्यात आम्ही हेदिझकडून परत आल्याचे जिला पुरे ठाऊक होते आणि जिने आमच्या भेटीसाठी साजशृंगार केला होता, ती सर्सी, रोड, भरपूर मांस नि चमकते रक्तवर्ण मद्य वाहून आणणाऱ्या सेविकांची एक मालिका घेऊन तेथे आली.

तिच्याभोवती आम्ही जमल्यावर ती म्हणाली, “केवढे हे साहस, हेदिझच्या गृहात जिवंतपणीच उतरायचे! बहुतेक लोकांना एक मरण पुरे असते, पण तुझ्या वाटचाला दोन येतील. तथापि या गोष्टी विसरून जा; जेथे आहेस तेथेच खाद्यपेयांचा उपभोग घेत उरलेला दिवस घालव, आणि उद्या उषा प्रथम डोकावताच तू प्रवास सुरू कर. मी स्वतःच तुझा मार्ग आखून देते आणि भूमीवरची प्रत्येक खूप स्पष्ट सांगते, म्हणजे सागरावर किंवा भूमीवर तुझ्यासाठी कदाचित लावलेल्या जाळ्यात सापडल्याने तुला ज्या आपत्ती भोगाव्या लागतील त्यांच्यामधून तू बचावशील.”

आमची मने वळविण्यास तिला अडचण पडली नाही. तेव्हा संबंध दिवसभर सूर्यास्तापर्यंत बसून आम्हाला मिळालेल्या विपुल मांसावर हात मारीत वर मुरलेल्या मद्याचे घुटके आम्ही घेतले. सूर्य अस्ताला गेला नि अंधार पडला, तेव्हा माझे नाविक नौकेच्या दोरांपाशी रात्रीच्या झोपेसाठी पडुडले; पण सर्सीने माझा हात धरला आणि माझ्या सन्निवापासून मला दूर नेऊन तिने मला खाली बसायला लावून

स्वतः माझ्या शेजारी पहडून तिला माझी सर्व वार्ता सांगायला लाविले. अथपासून इतिपर्यंत संपूर्ण वृत्तांत मी तिला दिल्यानंतर ती देवी म्हणाली,—

“बरे आहे. आता ते सारे संपले ; पण आता यानंतर काय ते मी तुला सांगते ते ऐक आणि स्वतः देवच पाहून घेतील की माझ्या शब्दांची तुला पुरी आठवण राहावी ! तुझी यापुढची भेट होईल ती सायरेन्सशी ; त्यांच्यापाशी जाणाऱ्या प्रत्येकाला त्या भुरळ घालून मारून टाकतात. नकळत त्यांच्याजवळ जाऊन त्यांचे आवाज ऐकणाऱ्या माणसाला घरी परतणे अशक्य. त्याच्या पलीकडून स्वागत स्वीकारणे व पित्याच्या परत येण्याने चिमण्या मुलांचे चेहरे टवटवीत झाल्याचे पाहणे, याची त्याला आशाच नको ; कारण सायरेन्स आपल्या गायनाच्या नादबद्धतेने त्याच्यावर मोहिनी टाकतात. त्याच्या ज्या तूणभूमीत बसतात, तिच्यावर हाडावरून अजूनही निर्जीव सुकलेली कातडी लोंबत असलेल्या मृत मानवदेहांच्या सडणाऱ्या सांगाड्यांचा उंच ढीग पडला आहे. तुझी नौका त्या स्थानावरून पुढे हाकारून ने, आणि तुझ्या नाविकांपैकी कोणालाही काही ऐकू येऊ नये म्हणून थोडे मेण मऊ करून त्या सर्वांच्या कानात घालून ते बंद कर. पण तुला स्वतःला ऐकायची इच्छा असेल तर तू त्यांच्याकडून हातपाय बांधून घे, नि डोलकाठीच्या पायरीवर उभा राहून दोराने डोलकाठीला जखडलेला ऐस. अशा प्रकारे तुला त्या जुळ्या सायरेन्सच्या आवाजाचा आनंद लुटता येईल. पण जर तू आपल्याला सोडवून घेण्यासाठी तुझ्या लोकांना विनवू लागलास तर त्यांनी तुला घट्ट बांधून ठेवलेल्या दोरांना आणखी दोरांची जोड देऊन तुला जखडून ठेवले पाहिजे.”

“तुझ्या नाविकांनी तुला या संकटापलीकडे नेले म्हणजे तू अशा एका ठिकाणी पोहोचलेला असशील, की त्यानंतरच्या मार्गाबद्दल मला पूर्णपणे कल्पना देता येणार नाही. तुझ्यासमोर दोन वाटा असतील ; त्यांच्यामधून निवड तुला योग्य वाटेल तशी तू कर. तथापि त्या दोन्ही कोणत्या ते तुला मी सांगते. एक जाते ती धन्य देव ज्यांना ‘भटकते खडक’ म्हणतात त्या सरळ उभ्या डोंगरांच्या कड्याकडे. येथे नीलनयना अॅम्फिट्रिती तिच्या भव्य लाटांना गर्जना करीत आत जाण्यास लावते, आणि पक्षांना देखील तेथून जवळून सुरक्षितपणे उडून जाता येत नाही. पिता झ्यूस याच्यासाठी देवान्न आणणाऱ्या लाजाळ कबुतरांकडून देखील प्रत्येक फेरीला ते क्रुद्ध मुद्रेचे खडक एका प्राणाचा कर वसूल करतात, आणि त्यांची संख्या कायम ठेवायला पुन्हा एक कबुतर पित्याला दरवेळी पाठवावे लागते, आणि अशा ठिकाणी नौका आणणाऱ्या नाविकांना निसटून जाण्याची मुठीच शक्यता नाही. लाटांनी अस्ताव्यस्त उडवून दिलेली लाकडे नि प्रेते, अशा मार्गात तरंगणारा कचरा यामुळे तरी त्यांचा शेवट होतो, किंवा धडधडत्या विनाशकारी ज्वाळांच्यातरी ते भक्ष्यस्थानी पडतात. त्या समुद्रात जाणाऱ्या साऱ्या नौकांपैकी केवळ एकच त्या मार्गाने सुखरूप गेली आहे, आणि ती होती विख्यात आर्गो, एईनीच्या किनाऱ्याकडून स्वदेशाकडे जाणारी, आणि जर जेसनच्या प्रेमाखातर देवी हेरेने मदत केली नसती तर तीही त्या प्रचंड खडकावर आपटली असती.

“दुसऱ्या दिशेला दोन खडक आहेत. त्यातला जो अधिक उंच, त्याचे तीक्ष्ण शिखर वर थेट आकाशाला भिडते नि त्याच्या माथ्याला वेढणारे काळे ढग कधीही निघून

जात नाहीत. किंवा शिखराभोवती कधीही उन्हाळ्यात किंवा कापणीच्या हंगामाच्या वेळीदेखील स्वच्छ आकाश राहू देत नाहीत. पृथ्वीवरच्या कोणत्याही माणसाला वीसवीस हातपाय असले तरी ते शिखर चढणे किंवा उतरणे शक्य होणार नाही. कारण तो खडक झिलई दिल्यासारखा गुळगुळीत आहे. पण त्या सुळक्याच्या अर्ध्या चढणीवर एक धुक्याने झाकलेली गुहा आहे, तिचे तोंड पश्चिमेकडे आहे नि ती एरेबसकडे उतरत जाते. तिच्या बाजूने, तुम्ही महाराज ओदिसस, आपली नौका वळवून नेली पाहिजे. त्या गुहेच्या वासलेल्या मुखापर्यंत, खालून नौकेवरून सर्वात बलवान धनुर्धर देखील बाण पोहचवू शकणार नाही. ते सिला नावाच्या भयानक भुंकणाऱ्या प्राण्याचे निवासस्थान आहे. नुकत्याच जन्मलेल्या कुत्रीच्या पिलापेक्षा तिचा केकाटणारा आवाज मोठा नाही खरा, पण तरीही ती एक भेसूर राक्षसी पशू आहे, आणि तिच्याकडे पाहून कोणालाही आनंद वाटणे शक्य नाही. जर त्या मार्गाने एखादा देव गेला तर त्यालादेखील, तिला बारा पाय आहेत नि ते सारे हवेत लटकतात. सहा लांब माना नि प्रत्येकीच्या शेवटी दाटपणे बसवलेल्या दातांच्या तिहेरी ओळी असलेले कराल मुख आणि त्यातून घोर धाक दाखवणाऱ्या मृत्यूचे दर्शन. तिचा अर्धा देह गुहेत खोल बुडालेला आहे. पण त्या भयंकर गर्तेतून तिची डोकी बाहेर आलेली असतात आणि अशी स्वतःच्या घरात राहून ती मासेमारी करते. खडकाभोवताली एखादा गाधा किंवा असिमुख मासा अथवा एखादा मोठा राक्षसी जलचर सापडतो का ते ती पाहते. कारण तसले हजारो प्राणी तेथील गरजणाऱ्या समुद्रात उपजीविका करतात. सिलासमोरून हानी न होता आपली नौका पार नेली अशी बढाई कोणताही नाविकसंघ मारू शकत नाही, कारण पुढून जाणाऱ्या प्रत्येक नौकेमधून ती आपल्या दर डोक्याने एक माणूस उचलून आपली सावजे काबीज करते.”

“ त्यातला दुसरा खडक कमी उंचीचा आहे हे तुला ओदिसस दिसेलच आणि धनुष्यावरून सोडलेला बाण जितका दूर जाईल तेवढे अंतर दोन्ही खडकांत आहे. या खडकावर विपुल पर्णभार असलेले एक खूप मोठे अंजिराचे झाड आहे, आणि त्याच्या खालच्या बाजूसच भीतिप्रद कॅरिबिडस श्यामवर्णी पाणी आत शोषून घेते. दिवसातून तीनदा ती त्या जलराशी ओकून वर टाकते, आणि तिच्या भयानक पद्धतीने पुन्हा तीनदा त्या गिळून घेते. तिचे हे काम चालू असता त्या ठिकाणापासून देव तुला दूर ठेवो, कारण तेथील दुर्घटनेमधून भूकंपकारकेखील तुला वाचवू शकणार नाही! तेव्हा सिलाच्या खडकाजवळूनच तुला जायला पाहिजे आणि भर वेगाने तुझी नौका पार केली पाहिजे, कारण तुझ्या सान्याच नाविकसंघाच्या नाशाबद्दल शोक करण्याची वेळ येण्यापेक्षा त्यातले सहाजणच गमावल्याचे दुःख करावे लागणे फार बरे.”

मी म्हणालो “देवी, होय, पण मला आणखी एक गोष्ट माहीत व्हायला पाहिजे आहे. कॅरिबिडसच्या भयस्थानाला कसेतरी टाळून गेलो तर सिला माझ्या नाविकावर आक्रमण करील. तेव्हा तिला तोंड देणे मला शक्य होणार नाही का ? ”

पण ती देवी माझ्यावर ओरडून मला “हटवादी मूर्ख, नेहमी मारामारीची खुमखुमी असणारा नि संकटाचे स्वागत करणारा” असे म्हणाली. ती बोलली “तर

मग तू अमर देवांपुढे देखील माघार घेण्यास तयार नाहीस ? मी तुला सांगते आहे की सिला मरण्यासाठी जन्माला आलेली नाही. ती हड्ड कायम जिवंत राहिल. ती वर्ज्य, दुर्दान्त, क्रूर नि युद्धाने अवध्य आहे. नाही, तिच्याविष्वक काही संरक्षण नाही नि पलायनातच शौर्य आहे. कारण त्या खडकापाशी कवच चढवण्यात तू वेळ वाया दवडशील तर मला एवढीच भीती वाटते की ती आणखी एकदा पटकन बाहेर येईल, आपल्या सहाही डोक्यांनी तुला पकडील आणि तुझे आणखी सहा नाविक उचलून नेईल. तेव्हा सर्व शक्तीनिशी तुझी नौका तू तिच्यापुढून हाकारून ने, आणि माणसांचो शिकार करण्यास तिला जिने जन्म दिला त्या सिलाची आई जी ऋतेस, तिला जाऊन भेट. ती आपल्या लेकीला पुन्हा तुमच्यावर चाल करण्यापासून परावृत्त करील.

त्यानंतर तुम्हाला जी भूमी लागेल ते असेल थिरनेंसी द्वीप, तेथे सूर्य देवाचे मोठे गोवूंद आणि पुष्ट मेंढरे चरायला सोडलेले असतात. गुरांचे सात कळप नि प्रत्येकी पन्नास सुंदर मंड्यांचे तितकेच कळप त्या कुरणावर आहेत. या प्राण्यांनी या जगात जन्म घेतलेला नाही नि नैसर्गिक मृत्यूलाही ते बळी पडणारे नाहीत. त्यांना वळण्यासाठी देवता आहेत. रूपमती अप्सरा फीथ्युसा नि लॅम्पेती-सूर्यदेव हायपेरिऑनच्या देवतांश नेइरापासून झालेल्या कन्या; त्यांच्या आईने त्यांना लहानाच्या मोठ्या केल्यावर या नव्या नि दूरच्या घरात, थिरनेंसीत आणले, नि त्यांच्या पित्याच्या मेंढरांवर आणि धष्टपुष्ट गुरांवर राखण करण्याचे काम त्यांना दिले. आता जर तू या प्राण्यांना स्पर्श न करता घरी जाण्यावर मन एकाग्र केलेस, तर आरामात नव्हे तरी कसेबसे तुम्ही सारे इथाकाला अजूनही पोहोचाल, असा काहीसा संभव आहे. पण जर का तुम्ही त्या गुरांना दुखावले, तर मी शपथेवर सांगते की तुझी नौका नि नाविक यांचा नाश होईल. आणि तुला स्वतःला बचावून जाणे जमलेच तर तू घरी पोहोचशील तो विलंबाने, दुरावस्थेत आणि सर्व सोबती गमावून.”

सर्सीचे बोलणे संपत असता उषा आपल्या सुवर्णासिंहासनावर आली. ती कृपाळू देवी मला सोडून द्वीपाच्या अंतर्भागात गेली. आणि मी माझ्या नौकेकडे जाऊन माझ्या लोकांना नौकेवर चढून दोर सोडण्याची आज्ञा केली. त्यांनी तात्काळ ती पाळली. ते फलकावर जाऊन आपापल्या जागी बसले आणि धूसर फेसाळ लाटावर त्यांनी आपल्या बल्ह्यांचे आघात केले. मग स्त्रीचा आवाज असणाऱ्या त्या प्रबल देवतेने, त्या सुंदर सर्सीने अनुकूल वाऱ्याची स्नेहशील सोबत आम्हाला पाठवली; मागच्या बाजूने वहात येणाऱ्या त्या वाऱ्याने आमच्या निळा रंग दिलेल्या नौकेचे शीड भरले, नौकेच्या पुढे मागे आम्ही औजारे व्यवस्थित सज्ज केली आणि वारा नि कर्णधार नौकेला तिच्या मार्गावर ठेवीत असता आम्ही खाली बसलो.

मी मनात फार व्यग्र झालो होतो आणि फार वेळ जाण्याच्या आतच मी माझ्या लोकांना विश्वासात घेतले. मी म्हणालो, “माझ्या मित्रांनो, सर्सीने आपल्या दैवी ज्ञानाने ज्या भावी घटना मला सांगितल्या आहेत त्या आपल्यापैकी केवळ एकादोघांनाच विदित असाव्यात हे योग्य नाही; आणि त्या मी तुम्हाला सर्वांना सांगणार आहे म्हणजे आपणा सर्वांना पूर्वसूचना मिळालेली राहिल. मग आपल्याला मरण येवो की

अतीव व दुस्तर आपत्तीतून निसटून आपले जीव बचावोत ! तिचा पहिला इशारा गूढ-चरित अशा सायरेन्सबद्दल होता. त्यांच्या गाण्यांपासून आपण सावध राहिले पाहिजे, आणि त्यांच्या पुष्पाच्छादित तृणभूमीला टाळा देऊन, दूरवर वळसा घालून निघून जायला पाहिजे. तिने सुचविले की मी एकट्याने हवे तर त्यांचे आवाज ऐकावे; पण तुम्ही मला घट्ट बांधून ठेवले पाहिजे, म्हणजे डोलकाठीच्या पायरीपाशी डोलकाठीलाच दोरांनी जखडून तुम्ही मला, जेथे उभे कराल तेथून मला हलता येणार नाही. आणि जरी मला सोडवा म्हणून मी तुम्हांला विनवले तरी तुम्ही मला जास्तच घट्ट बांधले पाहिजे व आणखी दोर बांधण्यासाठी वापरले पाहिजेत.

याप्रमाणे प्रत्येक तपशील माझ्या लोकांना मी समजावून सांगितला. दरम्यान आमची भली नौका त्या उत्तम वाऱ्याने हाकारली जाऊन वेगाने सायरेन्सच्या द्वीपाकडे वाट चालू चालली. पण आता वारा पडला, कोणा शक्तीने लाटा शांत केल्या आणि एक निरुच्छ्वास स्तब्धता सुरू झाली. माझे लोक आपापल्या जागांवरून उठले आणि त्यांनी शीड काढून नौकाकोष्टात टाकले; मग ते वल्ल्यावर बसले आणि झिलई दिलेल्या पाइन्च्या पात्यांनी त्यांनी समुद्राचे पाणी पांढरे होईपर्यंत ढवळून काढले. दरम्यान मी मेणाचा एक मोठा गोळा घेऊन माझ्या खड्गाने त्याचे लहान तुकडे केले आणि माझ्या बोटांच्या साऱ्या शक्तीने ते तिबले. माझ्या जोरदार हाताळण्याने मेण लौकरच तापले, कारण स्वामी सूर्याच्या किरणांची मला मदत होती. माझ्या प्रत्येक नाविकाला आळीपाळीने पुढे घेऊन त्या सर्वांच्या कानात मी मेणाच्या गुड्या बसवल्या. मग त्यांनी मला माझ्याच नौकेवर माझे हातपाय बांधून बंदिवान केले, डोलकाठीच्या पायरीपाशी उभे केले नि डोलकाठीलाच दोरांच्या टोकांनी जखडून टाकले. हे झाल्यावर ते पुन्हा एकदा खाली बसले नि त्यांनी धूसर पाण्यावर आपली वल्ही मारली.

आम्ही चांगली प्रगती केली नि किनाऱ्यापासून हाकेच्या अंतरावर नुकतेच पोहोचलो होतो, तेवढ्यात एक नौका आपल्या दिशेलाच वेगाने येत आहे याची सयारेन्सना जाणीव झाली नि त्यांनी एकदम त्यांचे रसाळ गाणे सुरू केले.

“जवळ ये,” त्यांच्या गाण्याचे शब्द होते, “अँकिअन वीरवंशाला ललामभूत अशा कीर्तिमान ओदिससा, आणि तुझी नौका विरामाप्रत आण, म्हणजे तुला आमचे स्वर ऐकू येतील. आमच्या ओठातून बाहेर पडणारे मधुर ध्वनी ऐकल्याशिवाय कोणीही सागरसंचारी आपली कृष्णनौका या स्थानापुढून चालवीत आजपावेतो गेला नाही, आणि ते ऐकून आनंदित नि अधिक शहाणा होऊन पुढे गेला नाही असाही कोणी नाही. कारण देवांच्या इच्छेनुसार वाऱ्यांच्या विस्तीर्ण मैदानावर आर्गाइव्हज्ज् नि त्रोजन्स यांनी जे भोगले ते सर्व आम्हांला ठाऊक आहे, आणि या सुफला पृथ्वीवर जे सर्वकाही घडणार आहे त्याचेही पूर्वज्ञान आम्हांला आहे.”

पाण्यावरून ते सुंदर आवाज माझ्याप्रत आले नि ते ऐकण्याचा अशा तीव्र उत्कटेने माझे हृदय भरून गेले, की मान हलवून मी कपाळाला आठ्या घालून “मला मुक्त करा” अशी खूण मी माझ्या लोकांना केली; पण त्यांनी आपल्या

वल्ह्यावर पुढे वाकून जास्तच जोराने नौका पुढेच वल्हवीत चालविली, आणि पेरिमिदिझ नि युरिलोकस उड्या मारून उठले; त्यांनी माझे बंध अधिकच घट्ट केले नि शिवाय आणखी दोर वाढवले. तथापि जेव्हा नौका वल्हवीत त्यांनी सायरेन्सच्या पुढून पलीकडे नेली नि त्यांचे आवाज आणि गाण्याचे पालुपद ऐकू येईनासे झाले, तेव्हा माझ्या भल्या सोबत्यांनी आपल्या कानातून मी कान बंद करण्यासाठी घातलेले मेण काढून टाकण्यास नि मला बंधमुक्त करण्यास उशीर लावला नाही.

हे द्वीप आम्ही मागे सोडतो न सोडतो तोच पुढे एक धुराचा ढग नि उसळत्या फेसाळ लाटा मला दिसल्या, त्यांची गर्जनाही आधीपासूनच ऐकू येऊ लागली. माझे लोक इतके घाबरून गेले की सारी वल्ही त्यांच्या हातातून गळून पडली आणि नौके भोवतालच्या खळवळत्या पाण्यात सपकन आदळली; आणि वल्ह्याची ती लांब पाती ओढणारे हात निष्क्रीय झाल्यामुळे नौकाच निश्चल होऊन थांबली. मी सर्व लोकांमधून एक फेरी मारली आणि प्रत्येक माणसाला शांतवनाचा एखादा शब्द बोलून त्या लोकांना धीर देण्याचा प्रयत्न केला.

मी म्हणालो, “माझ्या मित्रांतो, पूर्वीपासून संकटांना तोंड देत असलेले असे आपण लोक आहोत. आणि त्या सायक्लोप्सने त्याच्या पाशवी शक्तीचा वापर करून त्याच्या गुहेत आपल्याला बंदीवान केले तेव्हापेक्षा अधिक वाईट असे काही आपल्यापुढे असेलसे मला दिसत नाही. तरी तेथूनदेखील धैर्याने नि समयसूचकतेने आपल्याला बाहेर पडण्याचा मार्ग मी काढला; आणि माझी खात्री आहे की आजची वेळसुद्धा एक दिवस आपल्याला नुसती एक आठवण म्हणून राहील. तेव्हा आता मी तुम्हाला सर्वांना कळकळीचे आवाहन करतो की मी म्हणून तसे अगदी तंतोतंत करा. वल्हेकरी, तुमच्या फळ्यावर बसून असा, नि खळवळत्या पाण्यातून तुमची पाती जोरात मारीत रहा, म्हणजे दैवाच्या मदतीने आपल्याला बाजूने निसटून जाता येऊन आपत्ती चुकवता येईल. कर्णधारा, तुला देत आहे त्या आज्ञा पाठ कर, कारण या भल्या नौकेचे सुकाणू तुझ्या ताब्यात आहे. जो धूर नि फेसाळ लाटा तुला दिसत आहेत त्यांना अजिबात टाळून लांबून वळसा घालून चल, नि या उंच खड्या खडकांच्या अगदी जवळून नौका घे; नाहीतर तू थांबवण्याच्या आतच ती त्या बाजूला मोक्यात धावत सुटेल नि तू ती आमच्यासकट फोडण्यास कारणीभूत होशील.”

नाविकांनी तर तत्परतेने माझ्या आज्ञा पाळल्या. सिलाच्या बाजूने उपद्रव अटळ दिसत होता, म्हणून मी तिचा उल्लेख केला नाही; मला भीती होती की माझे लोक घाबरून वल्हवणे थांबवतील नि नौकाकोष्टात लपतील. पण आता मी कुठल्याही प्रकारे शस्त्रसज्ज होऊ नये हा सर्साचा त्रासदायक प्रतिबंध विसरायची स्वतःला अनुज्ञा दिली. मी माझे उत्तम कवच चढवले, दोन लांब भाले पकडले नि पुढील बाजूच्या नौकापृष्ठावर उभा राहिलो. मला आशा होती की माझ्या नाविकांत उच्छाद माजवणाऱ्या, खडकावरच्या त्या राक्षसी सिलाचे पहिले दर्शन मला तेथून होईल पण जरी नेत्र शिणेपर्यंत त्या डोंगरकड्याचा काळा पृष्ठभाग सर्व बाजूंनी मी न्याहाळला तरी किंचितमात्रही कुठेच ती मला दिसली नाही.

असे आम्ही भीतीने विव्ळत त्या सामुद्रघुनीतून गेलो. कारण एका बाजूला होती सिला तर दुसऱ्या बाजूला गूढ कॅरिबिडिस तिच्या भयंकर पद्धतीने खारे पाणी आत शोषून घेत होती. ते जेव्हा ती वर ओकीत होती तेव्हा ती खोलपर्यंत ढवळून निघत होती, नि विस्तवाच्या ज्वाळावरची कढई उत्तून जावी तशी तिच्या पोटातून वांती उसळून बाहेर येत होती, आणि ती वर उंच फेकीत असलेले तुषार दोन्ही बाजूंच्या खडकमाथ्यांवर पावसासारखा शिडकाव करीत होते. पण जेव्हा ती खारे पाणी गिळीत होती, तेव्हा त्यात उद्भवलेल्या त्या भोवऱ्याच्या संबंध अंतर्भाग उघडा पडत होता. तिच्या भयानक गर्जनेचे प्रतिध्वनी खडकातून पुन्हा पुन्हा होत होते, आणि समुद्राच्या तळाची काळी रेती दृष्टीस पडत होती.

माझे लोक भीतीने फिके पडले; आणि ज्या बाजूने अरिष्ट येणार त्या बाजूवर व कॅरिबिडिसवर सर्वांच्या नजरा खिळल्या असताना सिलाने अचानक माझ्या नौकेतून माझे सर्वांत कर्तबगार सहाजण उचलून नेले. मी एकदम वळून नौकेकडे पाहून नाविकांवर नजर टाकीत होतो तोच त्या राक्षसीच्या बळीचे लटकणारे हातपाय डोक्यावर उंच मला दिसले. वेदनावेगात “ओदिसस !” म्हणून त्यांनी मला हाक दिली. पण माझे नाव घेण्याची तीच त्यांची अखेरची वेळ कारण समुद्रात शिरलेल्या खडकाच्या टोकावर बसून लांब दांड्याच्या साहाय्याने वैलाच्या शिंगाचा गळ मासे पकडणारा जसा खालच्या लहान माशांना लालच दाखवायला टाकतो, नि मासा त्याला अडकताच एकदम चाबकाच्या फटकाऱ्याप्रमाणे गळ मासे घेऊन धडपडणारा मासा जमिनीवर आणतो, तसे सिलाने माझे सोबती वर उडवून त्यांना धडपडणाऱ्या अवस्थेत ओढून खडकावर नेले होते, नि तिथे स्वतःच्या गुहेपुढे ती त्यांना फाडून खात असता ते त्यांच्या शेवटच्या हताश झटक्यात किकाळ्या फोडीत माझ्याकडे हात पसरीत होते. समुद्राच्या पार माझा मार्ग काढीत असता जितक्या प्रसंगांमधून मी गेलो आहे त्यात याहून करुणास्पद दृश्य मला कधीच पाहावे लागले नव्हते !

खडकांच्या संकटातून, सिलापासून नि कॅरिबिडिसच्या भयानक आपत्तीतून आता आम्ही बचावलो होतो आणि जेथे हायपेरिऑनने आपली उत्तम रुंद कपाळांची गुरे नि बांधेसुद मेंढरांचे कळप ठेवले होते, त्या सूर्यदेवाच्या प्रिय द्वीपाला पोहोचण्यास आम्हांला फार अवधी लागला नाही. अगदी दूर समुद्रात असताना माझ्या नौकेवरून मला रात्री गोठ्यात बांधलेल्या गाईचे हंबरणे आणि मेंढरांची ‘बें-बे’ ऐकू येत होती. आणि अंध शीबसवासी भविष्यवेत्ता तैरेसिआसचे नि ऐड्याच्या सर्सीचे शब्द मनात मला आठवले ; त्या दोघांनीही मला आग्रहाने इशारा दिला होता की मानवजातीचा सुखदाता जो सूर्य त्याचे हे द्वीप टाळून आम्ही पुढे जावे. म्हणून स्वतःचा विरस होत होता तरीही मी इतरांना सूचना देण्याचे ठरविले.

मी म्हणालो, “माझे लोक हो, क्षणभर आपले तास विसरा, आणि तैरेसिआस नि ऐड्याची सर्सी यांच्याकडून ऐकलेली जी भाकिते मी तुम्हाला सांगणार आहे ती एका. त्यांनी पुन्हा पुन्हा बजावून मला इशारा दिला आहे की, मानवजातीचा सुखदाता जो सूर्यदेव त्याचे द्वीप तुम्ही टाळून पुढे जा. कारण त्यांनी सांगितले की

आपले सर्वात घातक संकट तेथे दबा धरून बसले आहे. तेव्हा नौका पुढे जाऊ द्या नि द्वीप नौकेच्या मागे राहू द्या.”

माझ्या लोकांची हृदये हे ऐकून व्यथित झाली आणि युरिलोकसला तात्काळ उद्धटपणे उलटून बोलण्याची सुरसुरी आली. तो म्हणाला, “ओदिसस, ज्याचा धीर कधी खचत नाही नि देह कधी थकत नाही अशा टणक माणसांपैकी तू एक आहेस. कष्टांनी नि झोप न मिळाल्यामुळे थकून गेलेल्या लोकांना या समुद्रवेष्टित द्वीपाच्या कोरड्या भूमीवर उतरून स्वतःसाठी होसेने सायंभोजन सिद्ध करायची संधी देण्यास प्रतिबंध करणारा तू आतून वाहेरून पुरता लोखंडाचा घडवलेला असला पाहिजेस ! उलट तू अपेक्षा करतोस की आम्ही आहोत तसेच लवकरच होणार असलेल्या रात्रीतून, आंघळ्यासारखे पुढे जात राहावे आणि हे द्वीप आणि आम्ही, यांच्या दरम्यान अनेक योजने धुके नि समुद्र यांचे अंतर पाडावे. रात्री मुरू होणारे जोराचे वारे नि त्यांनी नौकानयनाला होणारा अपाय यांचे काय ? दक्षिणेकडून किवा पश्चिमेकडून एकाएकी येणाऱ्या वादळाचा आम्हाला तडाखा बसला तर नौका पाण्याने भरून बुडण्यापासून बचावण्यासाठी आम्ही कुठल्या नौकाश्रयाला पोहोचू शकू ? नौकेचा चक्काचूर करणारे दक्षिण वारा किवा दुष्ट पश्चिम वारा यांच्यासारखे दुसरे कोणी नाहीत ! आणि ते काही आपल्या स्वामी असलेल्या देवांची अनुज्ञा मागत नाहीत ! नाही ! आता आपण सध्याच्या अंधाराची सूचना स्वीकारून सायंभोजन सिद्ध करू या. आम्ही नौकेपासून दूर फिरत जाणार नाही नि सकाळी पुन्हा एकदा नौकासुद्ध होऊन आपल्याला खुल्या समुद्रावर निघता येईल.”

युरिलोकसच्या या भाषणाचे वाकी सर्वांकडून प्रशंसेने स्वागत झाले, साद मिळाली आणि मला कळत चुकले की दैवी शक्तींनी खरोखरीच आमच्यासाठी काही आपत्ती वाढून ठेवली आहे ! मी गंभीरपणे त्याला उत्तर दिले, “युरिलोकस, अनेकांच्या विरुद्ध मी एकटा आहे आणि तू मला ही गोष्ट करण्यास भाग पाडीत आहेस. ठीक आहे, पण तुमच्यातल्या प्रत्येक माणसाकडून मी निश्चयपूर्वक वचन मागतो की जर आपल्याला एखादा गुरांचा किवा मेंढरांचा मोठा कळप आढळला, तर त्यातील एकही प्राणी कोणी स्वैर लहरीच्या भरात मूर्खपणे मारणार नाही. त्याऐवजी तुम्ही शांतपणे बसून देवी सर्सीने दिलेले मोजके खाद्यपदार्थ खाल.”

नाविक कबूल झाले नि पशू न मारण्याचे त्यांनी मान्य केले. तदनुसार जेव्हा सर्वांनी गंभीर शपथा घेतल्या, तेव्हा आम्ही आमची गुणी नौका एका निवाऱ्याच्या खाडीत, जेथे गोडे पाणी जवळ होते तेथे नांगरली, आणि लोकांनी काठावर उतरून आपले भोजन रीतसर तयार करण्याचा उद्योग चालू केला. त्यांची तहानभूक शांत झाल्यावर त्यांना पुन्हा सिलाने नौकेवरून उचलून फाडून खाल्लेल्या त्यांच्या प्रिय सोबत्यांची आठवण झाली; आणि मधुर निद्रेने, अश्रुसिक्त असे ते आकांत होईपर्यंत त्यांनी त्या मित्रांसाठी अश्रू ढाळले.

रात्रीच्या तिसऱ्या प्रहरात तारे माथ्यावरून उताराला लागले असता मेघसंग्राहक झ्यूसने आमच्यावर एक कल्पनातीत तीव्र वादळ सोडले. त्याने भूमी नि समुद्र ढगांनी

झाकून टाकले आणि क्षणभरातच कृष्णनभामुळे मागे जग अदृश्य झाले. तेव्हा दिवस डोकावताच आम्ही नौका रेतीवर आणून एका गुहेच्या निवाऱ्याला ओढून ठेवली. ते एक मुखद स्थान होते आणि त्याचा उपयोग अप्सरा नृत्यभूमी नि गाठीभेटीचे ठिकाण म्हणून करित. मग मी सर्व लोकांना गोळा होण्याची आज्ञा करून एक कडक इशारा दिला. मी म्हणालो, “माझ्या मित्रांनो, नौकेवर आपल्याला खायलाप्यायला भरपूर आहे, तेव्हा त्या गुरांना स्पर्शही करायचा नाही हा कटाक्ष आपण ठेवू या, नाहीतर आपल्यावर अरिष्ट कोसळेल, कारण तुम्ही पाहिलेल्या गायी नि उत्तम मंडरे प्रबळ सूर्यदेवाची आहेत, नि पृथ्वीवरचे काहीही त्याच्या दृष्टीस किंवा कानावर पडल्यावाचून राहत नाही.”

माझ्या लोकांनी कुठलीही बंडखोर भावना न दाखवता ही सूचना स्वीकारली, आणि आता पुरा महिनाभर दक्षिणवायू अविरतपणे वाहत राहिला, आणि त्यानंतरही दक्षिणेकडून नि पूर्वेकडून येणाऱ्या वाऱ्याखेरीज वातावरणात आम्हाला अनुकूल अशी काहीच हालचाल नव्हती. माझ्या लोकांनी रोटी नि लाल मद्य टिकेपर्यंत जिवाच्या भयाने गुराना स्पर्शही केला नाही, पण नौकेवरची अन्नसामग्री संपून गेली नि मासे, पक्षी किंवा हाती लागेल त्या प्राण्याची शिकार शोधण्यासाठी काटेरी आकडे घेऊन भटकण्याची वेळ भुकेच्या वेदनांनी त्यांच्यावर आणली; तेव्हा मी देवाची प्रार्थना करण्यास, त्यांच्यातला कोणी मला सुटकेचा मार्ग दाखवील या आशेने द्वीपाच्या अंतर्भागात गेलो. द्वीपामधून बाकीच्या लोकांपासून मी पुरेसा दूर गेलो तेव्हा वाऱ्यापासून निवाऱ्याचे एक ठिकाण मला सापडले, तेथे हात धरून ऑलिम्पसवरच्या सबंध देववृंदापुढे मी याचना केली. पण त्यांनी केले एवढेच की मला सुखद झोप आणली. दरम्यान युरिलोकस त्याच्या सोबत्यांपुढे एक दुष्ट वेत ठेवीत होता.

तो म्हणाला, “दीर्घकाळ कष्ट सोसणाऱ्या माझ्या बिचाऱ्या मित्रांनो, मला काय म्हणायचे आहे ते ऐका, आपणा हतभागी मानवांना सर्वच प्रकारचे मरण भयानक वाटते, पण उपासमारीने मृत्यू हा एखाद्याच्या नशिबी येणारा सर्वात विपदग्रस्त शेवट ! तेव्हा मी सुचवतो की आपण सूर्यदेवाच्या सर्वोत्तम गायी हाकून गोळा कराव्या नि विशाल आकाशात राहणाऱ्या अमरांच्या सन्मानार्थ त्यांची हत्या करावी. आपण कधी इथाकातल्या आपल्या स्वदेशी पोहचलो, तर आपले पहिले काम सूर्यदेव हायपेरिऑनचे एक वैभवशाली मंदीर बांधून ते बहुमोल उपायांनी भरून टाकणे. उलटपक्षी जर त्याने त्याच्या सरळ शिगांच्या गुरांच्या कळपांची अशी वासलात लावल्याबद्दलचा रोष दर्शवून आमची नौका फोडण्याचे ठरवले, नि इतर देवांचा त्याला पाठिंबा असला तर एका ओसाड द्वीपावर हळूहळू चिमटून मरण्यापेक्षा समुद्राचा एक घुटका गिळून प्राण सोडणे मला अधिक पत्करेल.”

त्याची कल्पना बाकीच्यांना पसंत पडली, आणि त्यांनी तात्काळ सूर्यदेवाच्या गुरातली निवडक गुरे हाकून जमविण्याचा उपक्रम आरंभला. त्यांना फार दूर जावे लागले नाही, कारण रंद कपाळांच्या त्या उत्तम पुष्ट गाई पुष्कळदा आमच्या निलाग्र नौकेच्या आसपास चरत असलेल्या दिसत. लोकांनी ती गुरे गोळा केली आणि नौकेत पांढरे

जव नसल्यामुळे एका उंच ओकवृक्षाची थोडी पूर्ण वाढलेली पाने पूजा विधीसाठी ओरबडून देवांना प्रार्थना केल्या. प्रार्थना संपल्यावर त्यांनी गाईचे गळे चिरून त्यांची कातडी सोलून काढली, मग त्यांच्या मांड्यांवरून मांसाच्या पट्ट्या कापून त्या वसेच्या थरात गुंडाळल्या, नि त्यांच्यावर कच्चे मांस ठेवले. आणि जळत्या बळीवर ओतण्यास त्यांच्यापाशी मद्य नसल्याने त्यांनी सर्व आतडी भाजतांना पाण्यानेच अर्घ्यदान केले. मांड्या जळून गेल्यावर आतल्या भागातल्या मांसाची चव पाहिल्यानंतर त्यांनी बाकीच्या मांसाचे लहान तुकडे कापले, आणि सळ्यांच्या टोकांनी ते अग्नीत खूपसून भाजण्यास सुखात केली.

येथपर्यंत त्यांची मजल आली होती तेवढ्यात मी एकाएकी माझ्या गाढ निद्रेतून जागा झालो, आणि नौकेकडे नि समुद्राकाठी जाण्याच्या माझ्या वाटेने परत निघालो. माझ्या गुणी नौकेजवळ मी येताच भाजल्या जाणाऱ्या मांसाचा मिष्ट वास वाऱ्यावरून माझ्या नाकाला आला. मी भयोद्गार काढले आणि अमर देवांना माझी विनवणी ऐकण्यास हाक दिली. मी ओरडलो, “तात झ्यूस आणि तुम्ही चिरंतन जगणारे इतर धन्य देवहो! तर मग तुम्ही माझा नाश करण्यासाठीच मला गुंगवून ती क्रूर निद्रा आणलीत म्हणायची! दरम्यान मी मागे ठेवलेल्या लोकांच्या डोक्यात ही कल्पना उद्भवली व त्यांनी हे हिडीस कर्म केले!”

आम्ही त्याची गुरे मारली ही वार्ता दीर्घवस्त्रा लॅम्पेतीने तात्काळ सूर्यदेव हायपेरिअनला पोहोचविली, आणि या अत्याचारांचा आघात झालेल्या त्याच्या भावनांना अमरांपुढे तोंड फोडण्यास त्याने विलंब लावला नाही,—

“तात झ्यूस नि सदैव जीवित राहणारे तुम्ही इतर सुखी देवहो, लेएतिझपुत्र ओदिसस याच्या अनुयायांना शासन करण्याचे मी तुम्हाला आवाहन करतो. ताऱ्यांना पळवून लावण्यास मी आकाशात चढत असता नि पुन्हा पृथ्वीवर बुडत असता जो पशु-समूह रोज इतका आनंद मला देत असे, तो मारून टाकण्याचे औद्धत्य त्यांनी दाखविलेले आहे. माझ्या ठार मारलेल्या गाईची त्यांनी पुरती भरपाई केली नाही, तर मी खाली हेदिझकडे जाईन नि मृत्तांत प्रकाश पाडीत राहीन.”

मेघसंग्राहकाने त्याला उत्तर दिले, “सूर्या, तू अमरांसाठी नि फलदा पृथ्वीवरच्या मर्त्यमानवांसाठी प्रकाश पाडीतच राहा. अपराध्यासंबंधी म्हणशील तर खुल्या मद्य-श्यामल सागरावर मी लौकरच त्यांच्या नौकेला डोळ्यापुढे अंधारी आणणाऱ्या विद्युत्पा-ताचा तडाका देऊन फोडून तिचे तुकडे करीन.”

हा कथाभाग मला सुंदरी कॅलिप्सोकडून कळला; तिने मला सांगितले की दूत हॅमिझ याच्याकडून तिने स्वतः तो ऐकला होता.

मी समुद्रकाठी येऊन नौकेपाशी पोहोचलो तेव्हा माझ्या लोकांना एकामागून एक समोर बोलावून घेऊन मी त्यांची निर्भत्सना केली. पण झालेली गोष्ट सुधारण्याचा कोणताही मार्ग आम्हाला सापडला नाही. त्या गाई मरून नष्ट झाल्या होत्या ;

आणि लौकरच देव माझ्या नाविक लोकांना भावी अरिष्टाची दुश्चिन्हे दाखवू लागले. मारलेल्या पशूंची चामडी सरपटू लागली; भाजलेले नि कच्चे मांस सळघांवर विवळू लागले आणि गुरांच्या हंबरण्यासारखा ध्वनी ऐकू येऊ लागला.

सहा दिवसपर्यंत त्या माझ्या भल्या गडघांनी त्या हाकवून आणलेल्या सूर्याच्या निवडक गाईंवर ताव मारला. पण जेव्हा झ्यूसने सातवा दिवस आणला तेव्हा सोसाट्याचा वारा ओसरला आणि आम्ही त्वरित नौकेवर चढून डोलकाठी उभारली, नि शुभ्र शीड वर खेचून खुल्या समुद्रावर नौका हाकारली.

जेव्हा आम्ही ते द्वीप मागे टाकले आणि दुसरी कोणतीही भूमी दृष्टीस पडताच आकाश नि पाणी यांच्याखेरीज काहीच दिसनासे झाले, तेव्हा झ्यूसने एक कृष्णमेष आणून नौकेच्यावर स्थिरावला; त्यामुळे त्याच्या छायेने समुद्र काळसर झाला. नौका फार दूर जाण्याच्या आधीच पश्चिमेकडून एक केकाटगारा वारा एकाएकी सोसाटत आला नि त्याने वादळासारख्या बळाने आमच्यावर आघात केला. त्या तडाख्याने नौकेच्या पुढील भागातले दोन्ही धिरे कटकत एकदम तुटले; डोलकाठी जशी मागे पडली तसे सारे दोर सामान नावेच्या तळात पडले आणि पडणाऱ्या डोलकाठीचे टोक मागेपर्यंत पोचून कर्णधाराच्या डोक्यावर आपटून त्याच्या कवटीचा चुरा झाला. सूर मारल्यासारखा उडून तो मागील जागेवरून समुद्रात पडला नि त्याचा शूर आत्मा देह सोडून गेला. मग त्याच क्षणी झ्यूसने गर्जना करून नौकेवर अग्निपात केला. त्या विद्युत्पतनाच्या आघाताने सर्वंध नौकेने झोकांडी खाल्ली नि ती गंधकाने भरून गेली. माझे लोक नौकापृष्ठावरून फेकले गेले नि काळ्या नौकाकोष्ठाभोवती लाटावरच्या सागरी गलपक्ष्यासारखे वरखाली होत राहिले. त्यांच्या नशिबी स्वर्गूही परतणे नव्हते. देवाने ते निश्चित करून टाकले होते.

दरम्यान मी नौकेच्या एका भागावरून दुसऱ्या भागावर जागा बदलीत राहिलो; अखेर एका महालाटेने नौकेच्या वाजू मुख्य सांगाड्यापासून फाडून काढल्या. बरगड्या गमावलेला नौकेचा सांगाडा समुद्र जोराने ढकलीत पुढे नेत राहिला; लाटांनी तिच्या कण्याच्या जवळून डोलकाठीही तोडली; पण तिला मागून आधार देणारा चामड्याचा दोर तिच्यावरच आडवा पडला होता त्याचा उपयोग करून मी कणा नि डोलकाठी एकत्र जखडली आणि या दोन लाकडावर दोन्हीकडे पाय टाकून बसलेला मी उन्मत वाऱ्याचे खेळणे बनलो.

पश्चिमेकडून आलेले वादळ लौकरच शमले खरे, पण त्यामागून सत्वर आणखी वारा दक्षिणेकडून येऊन त्याने मला फार कष्टी केले, कारण त्याचा परिणाम असा होणार होता की, मला पुन्हा भयानक कॅरिबिडिसच्या दिव्यामधून जायला लागणार होते. साऱ्या रात्रभर मी ढकलत जात राहिलो, आणि सूर्योदयाला मी सिलाच्या खडकापाशी नि त्या भीषण भोवऱ्याच्या आसपास असल्याचे मला दिसून आले. कॅरिबिडिस खारे पाणी शोषू लागली होती, पण ती ते करीत असता मी थेट वर त्या प्रचंड अंजीर वृक्षाकडे फेकला गेलो; त्याच्यावर मला घट्ट पकड मिळाली, नि एखाद्या वटवाघुळासारखा मी तेथे चिकटून राहिलो. पाय ठेवायला मला कोठे आधार

सापडत नव्हता किंवा झाडावर चढून जाण्याचेही काही साधन मिळत नव्हते, कारण त्याची मुळे खाली दूर होती नि कॅरिबिडिसवर सावली पाडणाऱ्या त्याच्या लांब खांद्या माझ्या डोक्यावर उंच पसरल्या होत्या. तथापि ती कॅरिबिडिस माझ्या नौकेची डोलकाठी नि कणा पुन्हा वर ओकून टाकीपर्यंत मी दातओठ खाऊन तेथे तसाच चिकटून राहिलो. माझी आशा समर्थनीय ठरली खरी, पण नौकेचे ते लाकडी भाग फार उशिरा वर आले; खरे म्हणजे लांबलचक यादीवरच्या हटवादी दावेकऱ्यांच्या मधले वाद सोडवणारा न्यायाधीश संध्याकाळच्या जेवणासाठी न्यायसभेतून उठतो त्या वेळेला ती लाकडे अखेर वर आली. ती डोहाच्या पृष्ठभागावर आली तेव्हा मी हातपाय खाली झोकून उडी घेतली नि त्या मोठ्या तुळवटांपासून थोडा दूर पाण्यात डुबकन पडलो. मग त्यांच्यावर आरूढ होऊन हातांनी बल्ल्हीत गेलो; आणि मानवांच्या नि देवांच्या त्या पित्याला धन्यवाद, की सिलाच्या पुनर्दर्शनापासून मी बचावलो! अन्यथा निश्चित मृत्यूपासून माझी सुटका कशानेही झाली नसती.

यानंतर सागरावर वाहात रहाण्यात माझे नऊ दिवस गेले; पण दहाव्या दिवसाच्या रात्री देवांनी मला ओजिगिया द्वीपाकाठी सुंदरी कॅलिप्सोच्या निवासाला नेऊन सोडले. त्या महाप्रबळ देवीला स्त्रीचा आवाज आहे. तिने दयाळूपणे माझे आदरातिथ्य केले आणि माझे काळजी घेतली. पण ते सारे पुन्हा कशाला सांगायचे? कालच मी आपल्याला नि आपल्या थोर सहधर्मचारिणीला ती संपूर्ण कथा येथे आपल्या घरात सांगितली आणि अगोदरच सरळपणे सांगितलेल्या वृत्तांची पुनरुक्ती करणे माझ्या स्वभावाविरुद्ध आहे.

□ □

सर्ग १३

ओदिसस इथाकात उतरतो

ओदिससची कहाणी सांगून झाली, आणि तेथील सर्व मंडळींवर त्याची अशी काही मोहिनी पडली की त्या अंधान्या दालनात एक आवाजही ऐकू आला नाही; शेवटी अॅल्सनस आपल्या पाहुण्याकडे वळून म्हणाला, "ओदिसस, तू फार आपदा भोगल्या आहेस; पण आता तू माझ्या महासौधाच्या ब्राँझभूमीवर पाऊल ठेवले आहेस, तेव्हा मला विश्वास वाटतो की तुझ्या मार्गावरून दूर अधिक कुठे वेडेवाकडे भटकण्याची वेळ तुझ्यावर न येता तू स्वदेशी पोहोचशील आणि तुम्ही मानकरी मंडळी, माझ्या इच्छा अशा आहेत—माझ्या प्रासादात ज्येष्ठांचे चमकदार मद्य पिण्यास नि चारणाचे गायन ऐकण्याचा आनंद अनुभवण्यास वरचेवर येणाऱ्या तुमच्यापैकी प्रत्येक जणाने त्या आज्ञाच समजाव्यात ! आमच्या मंड्यांनी आणलेली वस्त्रप्रावरणे, सोन्याचे दागिने नि इतर देणग्या एका मजबूत लाकडी पेटीत आपल्या अभ्यागतासाठी वेगळ्या आधीच नीटनेटक्या ठेवल्या आहेत हे मला माहित आहे. आता मी सूचना करतो की आपण प्रत्येकाने त्याला एक मोठी तिवई नि कढई द्यावी. एकेकट्याने इतकी उदार देणगी द्यावी लागणे हे आपल्याला भारी पडेल; तेव्हा आपण आपली भरपाई नंतर लोकांवर कर वसवून करू."

त्याची सूचना मान्य झाली आणि सगळेजण घरी निद्रा करण्यास गेले. पण उपेने सकाळच्या आकाशावर लाल शिडकाव करताच ते आपल्या ब्राँझघातूच्या स्वागताहें देणग्या घेऊन लगबगीने नौकेकडे आले आणि थोर राजा अॅल्सनस याने स्वतः नौकेवर सर्वत्र फिरून त्या आसन फलकांखाली, वल्हेकऱ्यांना अडचण होणार नाही अशा बेताने काळजीपूर्वक लावून ठेवल्या. हे झाल्यावर मंडळी मिष्टान्न भोजनार्थ अॅल्सनसच्या निवासाकडे गेली, आणि त्यांच्या पाहुणचारासाठी त्या देवतुल्य राजाने सर्वांचा स्वामी क्रोनॉसपुत्र कृष्णमेघधारी झ्यूस याच्याप्रीत्यर्थ एक बैल बळी दिला. त्याच्या मांड्या त्यांनी भाजल्या आणि ते संतोषाने उत्तम भोजनाला बसले. त्यावेळी त्यांच्यामध्ये बसून लोकप्रिय कौतुकास्पद चारण देमोदोकस याने वल्लकीवीणेच्या साथीने गायन केले. पण ओदिसस वरचेवर वळून तळपत्या सूर्याकडे पाहू लागला, जणु त्याने लौकर मावळावे अशी घाई करायला; कारण त्याला निघून जाण्याची ओढ लागली होती. आणि नांगरावरचा शेतकरी जसा त्याच्या दोन पिंगट बैलांनी पडीक शेतातून दिवसभर नांगर ओढल्यानंतर त्याच्या सायंभोजनासाठी उत्कंठित होऊन ते मिळविण्यासाठी थकलेले पाय ओढीत घरी जाण्यास मोकळा करणाऱ्या सूर्यास्ताचे स्वागत करतो, तसेच सूर्यास्ताचे स्वागत ओदिससने त्या दिवशी केले. सूर्य दिसनासा होतो न होतो तोच त्याने आपल्या सागरसंचारी यजमानांना, विशेषतः अॅल्सनसला प्रार्थना केली.

“महाराज अँल्सिनस, मत्परमपूज्यनृपते, आपले पेयनिषेक आताच करावे नि मला सुखरूप जाण्यास निरोप द्यावा. आणि प्रत्येक हितकारी वरलाभ आपणांस होवो ! कारण आता माझी प्रियतम इच्छा पूर्ण झालेली आहे. आपणाकडून मी संरक्षक सोबत मिळवली आहे नि आपल्या सस्तंहे देणग्या मला प्राप्त झाल्या आहेत. त्यांचा उपभोग स्वर्गस्थ देव मला घेऊ देवोत आणि मी घरी पोहचेल तेव्हा माझी पत्नी नि प्रिय माणसे मला सुरक्षित नि स्वास्थ्यपूर्ण दिसोत आणि तुम्ही मंडळी, ज्यांना मी येथे सोडून जात आहे—तुम्हा सर्वांकडून तुमच्या बायकामुलांना सौख्य प्राप्त होवो आणि देव प्रत्येक बाबतीत तुमची भरभराट करून तुमच्या प्रजेला अपायपासून मुक्त ठेवोत !”

ओदिससच्या या भाषणाने सर्व लोक संतोष पावले. त्याच्या मागणीचा वाजवीपणा त्यांना पटला आणि त्यांचे मत पडले की अभ्यागताला आता मार्गस्थ करावे. अँल्सिनस राजाने आपल्या वीर शिलेदाराला सांगितले, “पॉन्तोनस, मद्याचे एका वाडग्यात मिश्रण कर नि दालनातल्या प्रत्येकाला दे, म्हणजे आपल्या अभ्यागताची त्याच्या जन्मभूमीला पाठवणी करण्याआधी तात झ्यूसप्रीत्यर्थ आपल्याला मद्यनिषेक करता येईल !” पॉन्तोनसने मुरलेले मद्य जलमिश्रित केले नि मंडपात फिरून प्रत्येक पाहुण्याचा पेला भरला, त्यांनी मग विशाल पसरलेल्या आकाशात राहणाऱ्या धन्य देवांना अर्घ्यदान केले. या विधीसाठी वीर ओदिससखेरीज सगळे बसून राहिले, तो आपल्या आसनावरून उठून उभा राहिला, आणि आपला दोन मुठी असलेला चषक अँरितीच्या हाती देऊन त्याने असा अगत्यपूर्वक निरोप घेतला, “माझ्या आदरणीय राजी, याप्रमाणे मी आपणांस आजीव सदभाग्य चिंतीत आहे ! माणसाची सर्वसामान्य दैवगती जी वृद्धावस्था नि अंत, तो येईपर्यंत आता मी आपला निरोप घेतो. आपल्या घराचे कल्याण होवो, आपली संतती, आपली प्रजा नि राजा अँल्सिनस यांचे ठायी आपणांस सुख लाभो !”

असे बोलून उदात्त ओदिसस द्वारदेहली ओलांडून गेला. अँल्सिनस राजाने एका अश्वपालाला आज्ञा केली की त्याने पाहुण्याबरोबर जाऊन त्याला गुणी नौकेपर्यंत समुद्रकाठी पोहचवावे आणि अँरितीने त्याच्यासह दासींचे एक पथक धाडले; एकीजवळ एक स्वच्छ प्रावरण व अंगरखा, दुसरीजवळ त्याची मजबूत पेटी आणि तिसरीपाशी त्याचे रोट नि लाल मद्य असे सामान देऊन.

जेव्हा ते नौकेपाशी समुद्रकाठी आले, तेव्हा त्याच्या सोबतीला जे उच्चकुलीन तरुण जाणार होते, त्यांनी त्याच्या सामानाचा सर्व खाद्यपेयांसह तावा घेतला आणि ते नौकाकोष्ठात रचून ठेवले. स्वतः ओदिसससाठी त्यांनी एक कांबळे नि एक मऊ चादर नौकापृष्ठावर बऱ्याच मागच्या अंगाला पसरून दिली—यासाठी की त्याला निर्वेध झोपेचा उपभोग घेता यावा. नंतर ओदिसस स्वतःही चढून नौकेवर गेला नि स्वस्थ पडून राहिला. आपापल्या कामाला सरावल्याप्रमाणे नाविकांनी फलकावरील त्यांच्या त्यांच्या जागा घेतल्या आणि काठावरच्या भोक पाडलेल्या दगडातून दोर सोडवला पण त्यांनी मागे झोला घेऊन पाण्यावर बल्ह्यांची पाती मारली न मारली तोच सुखद विस्मृतीने ओदिससचे डोळे मधुर नि गाढ झोपेत मुद्राबद्ध करून टाकले जणु कृत्रिम मृत्यूतच, आणि आता मार्गावरचे अंतर तोडण्याचे काम झटपट पुरे करण्यास प्रतोदाच्या स्पशानि

एकजुटीने निघून मैदानावर उड्डाणासारखे पदत्यास करणाऱ्या चार अश्ववृषाच्या चमूच्या वेगाने नौका मुसंडी मारून पुढे निघाली. सागराने तिच्या मागे गर्जत पाठविलेल्या प्रचंड काळ्या लाटेवर तिचा मागचा भाग वरखाली होऊ लागला. अस्खलित वेगाने ती पुढे रेटीत राहिली, आणि पक्ष्यामध्ये सर्वांत वेगाने उडणारा जो मंडलाकार उड्डाण करणारा श्येनपक्षी तोदेखील तिच्याबरोबर टिकू शकला नसता—लीलया अशी ती पुढे चालली, ती लाटा कापीत, मार्ग काढीत होती आणि असा एक पुरुष वाहन नेत होती जो जो देवासारखा शहाणा होता, ज्याने भूमीवरील युद्धाच्या प्रदीर्घ वर्षांत नि निर्वृण सागरांवरच्या परिभ्रमणात अनेक मनोयातना सोसल्या होत्या, पण जो आता शांत झोपेच्या ओटीत, एकदा भोगलेले सर्वे विसरून निजला होता.

जेव्हा सर्वांत तेजस्वी तारा, जो उपेच्या मूढ प्रकाशाची पूर्वसूचना देतो, तो वर आला, तेव्हा नौकेचा प्रवास पुरा झाला नि ती इयाकाजवळ आली. आता त्या द्वीपावर "समुद्राचा वृद्ध पुरुष" फोसिस याच्या नावाचे एक आखात आहे; त्याच्या मुखाशी खुल्या समुद्राच्या वादळाने फुगवलेल्या पाण्यापासून आतील निवाऱ्याचा बचाव करणारी दोन ठळक भूशिरे आहेत; त्यांच्यामधून मोठ्या नौकांना कुठल्याही अडथळ्याशिवाय आत जाता येते नि किनाऱ्यापाशी नांगर टाकण्याइतके जवळ गेल्यानंतर मग दोरांनी नौका बांधूनही ठेवावी लागत नाही. आखाताच्या आतल्या टोकाला लांब पानांचा एक ऑलिव्ह वृक्ष आहे नि जवळच सुखद छाया देणारी एक गुहा असून आम्ही ज्यांना नैआद म्हणतो त्या अप्सरांचे ते पवित्र स्थान आहे. या गुहेत अनेक दगडी, डोणी आणि दोन मूठीचे रांजण आहेत. त्यांचा उपयोग मधमाशा मोहोळांसारखा करतात; तेथे मोठमोठे दगडी हातमागही आहेत. त्यांच्यावर त्या अप्सरा सागरी जांभळ्या रंगाची अद्भूत वस्त्रे विणतात आणि कधीही न आटणाऱ्या पाण्याचे झरे तेथे आहेत. गुहेला दोन मुखे आहेत, उत्तराभिमुख प्रवेश मानवांसाठी आणि दक्षिणाभिमुख देवांसाठी; ते त्या मार्गे येत असल्यामुळे माणसे तो मुठीच वापरीत नाहीत.

तेथेच त्या फौसिअनांनी नौका आगली. हे ठिकाण त्यांना ठाऊक होते; आणि त्यांच्या समर्थ हातांनी बलहविलेल्या नौकेची धडक अशी होती की, त्यांनी ती किनाऱ्यावर घातली तेव्हा तिच्या तळीचा पुरा निम्मा कणा रेतीवर चढला. ते आसन फलकांवरून उठले नि खाली उड्या टाकून त्यांनी पहिले काम केले ते हे, की अजून गाढ झोपेत असलेल्या ओदिससला चादर नि चकाकते कांबळे यांसह त्या झुंजार नौकेतून उचलून रेतीवर नेऊन ठेवले. नंतर अथीनीच्या उदार प्रेरणेने त्यांच्या उच्चकुलीन देशबांधवांनी तो स्वदेशी निघताना देण्यास लावलेल्या सर्व बहुमोल वस्तू त्यांनी बाहेर काढल्या, आणि तो जागा होण्याआधी कोणी जाणारा येणारा सहज आला तर त्याच्या नजरेस पडून त्याने त्या लूटू नयेत म्हणून वाटेपासून बऱ्याच दूर त्या ऑलिव्ह वृक्षाच्या खोडापाशी एकत्र रचून ठेवल्या. हे झाल्यावर ते परत घरी जाण्यास निघाले.

दरम्यान भूकंपस्वामी आपण एकदा उदात्त ओदिससविरुद्ध उच्चारलेल्या धमक्या मुठीच विसरला नव्हता. त्यामुळे झ्यूसच्या मनातला हेतू काढून घेण्याचा त्याने प्रयत्न केला. तो म्हणाला, "तात झ्यूस, मी मर्त्य मानवांकडून, या फौसिअन्सकडून आणि

तेही माझ्या वंशात निपजलेल्या अशांकडून असा अवगणित झाल्यावर अमर देव मला नगण्य मानतील ! मी म्हणालो होतो की जरी त्याच्या परत येण्यास मी कायमची बंदी घातली नव्हती तरी ओदिससने खूप हाल भोगावे, आणि तू मान वाकवून वचन व संमती दिली होतीस. पण आता या लोकांनी आपल्या गुणी नौकेतून समुद्रावरून आणून त्याला निद्रावस्थेत इथाकात पोहोचविले आहे, आणि तेही त्याच्यावर देणग्यांचा वर्षाव केल्यानंतर. तांबे, सोने, विणलेली वस्त्रे सारी इतकी विपुल की जरी तो घातपात न होता त्रायमधून जिंकलेल्या आपल्या लुटीचा वाजवी वाटा घेऊन परत आला असता तरी एवढी संपत्ती त्याने कधीच मिळवली नसती.”

मेघसंग्राहकाने उत्तर दिले, “ अधिराज भूकंपकारका, तुझ्या आशंका विपर्यस्त आहेत. तुझा मान न ठेवण्याची कल्पनासुद्धा देव करीत नाहीत. खरोखर त्यांच्या गटाच्या ज्येष्ठ नि सर्वोत्तम सदस्याचा त्यांनी उपहास करणे गृहणीय ठरेल. मानवजातीसंबंधी म्हणशील तर, जर कोणी तुझा अवमान करण्याइतका स्वतःला प्रबळ समजत असेल तर त्याचा सूड घेण्यास संबंध भविष्यकाळ तुझ्यापुढे खुला आहे. तुला हवे तसे करण्यास तू माकळा आहेस. योग्य वाटेल ते कर.”

पॉसिदोनने त्याला उत्तर दिले, “ कृष्णमेघाधिपते, तुझ्या इच्छेचा आदर करणे माझ्या मनावर ठसलेले नसते नि तुझ्या रोषाचे भय नसते तर मी तू म्हणतोस तसे ताकाळ केले असते. तथापि आता मी योजले आहे की हात आबरून धरणे नि प्रवाशांना सोबत देण्याची सवय सोडून देणे, या गोष्टी फॅसिअन्सना शिकवण्यासाठी, कामगिरी संपवून परतणाऱ्या त्यांच्या उत्तम नौकेचा भर समुद्रात नाश करावा. आणि त्यांच्या नगरीभोवती उंच पर्वताचे मंडल उभारून तिथलाही कुसू घालावे.”

मेघसंग्राहक म्हणाला, “ मित्रा, मला सर्वात बरे वाटते ते हे. नगरीतले सर्व डोळे जवळ येत असलेल्या नौकेवर खिळले असतील तो क्षण निवड, आणि किनाऱ्यापासून थोड्या अंतरावरच्या खडकात तिचे रूपांतर कर. तो खडक नौकेसारखाच दिसू दे; म्हणजे सारे जग अचंब्यात पडेल. मग त्यांच्या नगरीभोवती उंच पर्वतांचे एक वर्तुळ टाक.”

झ्यूसकडून असे उत्तेजन मिळाल्यावर पॉसिदोन फॅसिअन्स जेथे राहतात त्या शेरी नगरीकडे गेला; तेथे उत्तम प्रगती करीत तिच्याकडे येणारी नौका दूरवर दिसू लागेपर्यंत त्याने वाट पाहिली. मग भूकंपकारक तिच्यापाशी गेला आणि तळहाताच्या एका फटक्याने तिचे दगडात रूपांतर करून तो खडक समुद्रतळी पक्का रोवून तो निघून गेला.

स्वतः बलहेकरी नि निपुण सागरसंचारी असणारे द्वीपावरचे फॅसिअन प्रेक्षक एकमेकांकडे पाहून विस्मयाने ओरडले. त्यांनी एकमेकांस विचारले, “ स्वर्गाची आण ! आमची गुणी नौका नौकाश्रयाकडे येत असताना तिला समुद्रातच कोणी थांबवले ? क्षणापूर्वीच आम्हाला तिची प्रत्येक खांबकाठी दिसत होती ! ”

त्यांनी विचारले हे बरोबरच, कारण काय झाले त्याची अॅलिसनसने सर्व उलगडा करीपर्यंत त्यांना सुतराम कल्पना नव्हती.

तो उद्गारला, “अरेरे! फार पूर्वी माझ्या पित्याने वर्तविलेले भाकित खरोखरच माझ्यावर येऊन कोसळले आहे! तो प्रतिपादित असायचा की आपलेल्या सान्यांना सुस्वरूप सोबत आम्ही देतो याबद्दल पाँसिदोनला राग होता, आणि पित्याने भाकित केले होते की एक दिवस अशी सोबत करून परत येणाऱ्या आमच्या एका उत्तम नौकेचा समुद्रमार्गावर पाँसिदोन नाश करील, आणि आमच्या नगरीवर भोवताली उंच पर्वत-बलय टाकून सावट आणील. आता त्या वृद्ध राजाची सारी भाकिते खरी होत आहेत! पण एका, मला उपाय सुचवायचे आहेत ते तुम्ही स्वीकाराल अशी आशा आहे. यापुढे आपल्या नगरीला येणाऱ्या कोणाही प्रवाशाला घरी पोहोचविण्याची तुमची प्रथा सोडून द्या; आणि तूर्त आपण पाँसिदोनला बारा निवडक बैल बळी देऊ या. तो कदाचित आपल्यावर दया करील नि लांबलचक पर्वतराजीने आपल्या नगरीची कोडी करण्यापासून परावृत्त होईल.” ते लोक गोंधळून गेले होते आणि त्यांनी बळी देण्यासाठी बैल तात्काळ सिद्ध केले.

याप्रमाणे फॅसिअन लोकांचे प्रमुख नि मंत्री वेदीभोवती गोळा झाले होते नि स्वामी पाँसिदोनचा अनुनय करित होते, त्याच क्षणाला मला ओदिसस झोपेतून आपल्या जन्मभूमीवर जागा झाला. तिच्या इतक्या दीर्घ वियोगानंतर त्याला ती ओळखता आली नाही. झ्यूसकच्या देवी पॅलास अॅथीनीने ओदिससशी मंत्रणा करण्यास, आणि लग्नेच्छनी त्यांच्या सगळ्या अपराधांचे प्रायश्चित भोगण्याआधी ओदिससला त्यांच्या पत्नीने, मित्रांनी अथवा नगरवासीयांनी ओळखू नये यासाठी त्याचे वेषांतर करण्यास, स्वतःला वेळ मिळावा म्हणून त्या स्थळावर धुक्याचे पटल टाकले होते. त्यामुळे इथाकातली प्रत्येक गोष्ट, टेकड्यांतल्या लांब वाटा, शांत उपसागर, उंचावरून ओणावणारे खडक नि हिरवे वृक्ष तिच्या राजाला अपरिचित वाटले. ती उडी मारून उठला नि त्याच्या जन्मभूमीकडे डोळे विस्फारून पहात राहिला. मग तो विव्हाळला नि तडहात मांड्यावर आपटून त्याने आपल्या निराशेला तोंड फोडले.

“हाय! आता कोणाच्या देशाला आलो आहे मी? ते कोणी विधिनियेधशून्य रानटी जमातीचे पाशवी लोक आहेत की दयाळू देवभोळी माणसे? हे माझे सामान मी कोठे ठेऊ नि मी स्वतःतरी कोठे म्हणून जाऊ? मी जर तेथे फॅसिअनसकडेच राहिलो असतो तर किती बरे होते! मग मला पुढे दुसऱ्या एखाद्या प्रबळ राजाकडे जाता आले असते, नि त्याने माझे चांगले आगतस्वागत करून मला माझ्या वाटेवर पाठविले असते. आता स्थिती अशी आहे की माझ्या वस्तू कुठे निविष्ट करायच्या याची मला मुळीच कल्पना नाही, आणि त्या मला नक्कीच येथे टाकून जाता येत नाही; नाहीतर माझ्या मालमत्तेवर दुसरा कोणी डल्ला मारायचा! आणि आता हे समजल्यावर मला केवढा धक्का बसलाय की ते फॅसिअनस—उच्चकुलीन नि लोकनायक मला वाटले होते तसेच काही नक्कीच शहाणे नि प्रामाणिक नाहीत! ते म्हणतात की मला ते माझ्या सूर्यप्रकाशित इथाकात नेऊन सोडतील, आणि मग ते माझी उचळबांगडी करून या परक्या चमत्कारिक ठिकाणी आणून टाकतात! वचनभंग आहे हा आणि त्याबद्दल मी प्रार्थितो की सान्या मानवंजातीवर लक्ष ठेवणारा नि अपराध्यांना शासन करणारा याचकांचा देव झ्यूस त्यांना शिक्षा करो! पण आता

हे बरे की माझ्या मालकीच्या वस्तुंची मी मोजदाद करावी आणि त्या नाविकांनी मला लुटून काहीतरी पळवून त्यांच्या नौकाकोष्टातून नेले नाही ना याची खात्री करून घ्यावी."

त्या कामास लागून त्याने आपल्या उत्तम तिवया नि कढया, त्याचे सोने आणि उत्कृष्ट विणोची वस्त्रे यांची तपासणी केली, पण एकही वस्तू कमी झालेली त्याला आढळली नाही. तथापि, तो ज्या स्वदेशाच्या शोधात होता त्याबद्दली या गोष्टीने त्याचे सांत्वन झाले नाही, आणि तीव्र दुःखाने रडत तो गंभीर ध्वनी करणाऱ्या सागराच्या काठाने पाय ओढीत चालला.

आता अॅथीनी दृष्टिपथात आली. तिने तरुण मॅडपाळाचे रूप घेतले होते; पण राजपुत्रांना साजेसे सर्वतोपरी नाजूक देखणेपण तिच्या ठायी दिसत होते. तिच्या खांद्यावरून एक उत्तम उत्तरीय दुमडून मागे टाकलेले होते; पादत्राणांच्या पट्ट्यांमधून तिचे शुभ्र पाय चमकत होते नि हाती तिने एक शूल धरला होता. तिचे दर्शन ओदिससला सुखावह वाटले. तो तात्काळ पुढे येऊन आतुरपणे तिला उद्देशून म्हणाला, "शुभदिर्नाचितन तुम्हाला! श्रीमान, ज्याअर्थी या ठिकाणी मला भेटणारी प्रथम व्यक्ती तुम्ही आहात, त्याअर्थी आशा आहे की तुम्ही शत्रू निघणार नाही; तर माझ्या इथल्या संपत्तीचे रक्षणकर्ते नि माझ्या प्रत्यक्ष जीवाचेही त्राते ठराल; आणि म्हणून मी देवाची प्रार्थना करावी तशी तुमची करतो नि तुमच्या पायांशी गुडघे टेकतो. पण मी तुम्हाला प्रथम हे सांगण्यास विनवितो की मी नक्की कोठे आहे—जगाचा कोणता भाग आहे हा? या देशाला काय म्हणतात नि येथे कोण राहतात? हे सूर्यप्रकाशित बेटांपैकी एखादे आहे की संपन्न मुख्यभूमीपासून उतरत समुद्रास मिळायला येणाऱ्या तटप्रदेशांपैकी आहे?"

चमकत्या डोळ्यांच्या देवीने उत्तर केले, "महाराज, तुम्ही एक भोळसट तरी असला पाहिजेत, किंवा स्वतःच्या घरापासून फार दूरपर्यंत प्रवास केला असला पाहिजेत म्हणून तुम्ही हा देश कोणता हे विचारित आहात. तितके काही याचे नाव यशोहीन नाही! वस्तुतः सहस्त्रावधी लोकांना ते ज्ञात आहे, उषेच्या नि सूर्योदयाच्या दिशेच्या सर्व जमातींना आणि दुसऱ्या बाजूच्या पश्चिमेकडील छायेत राहणाऱ्यांनाही. मला मान्य आहे की हा देश खडकाळ नि घोडे हाकण्यास अयोग्य आहे; तरी, हा अरुंद असला तरी दरिद्री मुळीच नाही. तो विपुल धान्य पिकवतो नि भरपूर मद्याचे उत्पादन करतो. पाऊस नि ताजे दंव यांची येथे कधीच उणीव नसते; आणि यात बकरी नि गुरे यांना उत्तम चराऊ कुरणे आहेत. तसेच सर्व जातींचे इमारती लाकूड नि कधीही न आटणारे पाणवटे आणि म्हणून मित्रवर्य, इथाकाचे नाव दूर त्रायपर्यंत-देखील पोहोचले आहे; आणि तो देश तर म्हणतात की अँकियापासून बराच लांब अंतरावर आहे."

देवी पॅलास अॅथीनीने जसे हे त्याला सांगितले तसे ओदिससचे धीमे हृदय उसळी घेऊन उठले, आणि आपल्या जन्मभूमीवर आपण आहोत या जाणिवेने तो हर्षनिर्भर

झाला. तिला त्याने तत्परतेने प्रत्युत्तर दिले, पण सत्यापलाप करून. सत्य त्याच्या अगदी जिभेच्या टोकाशी आले होते. पण नेहमीप्रमाणे स्वतःच्या धूर्त स्वभावाशी एकनिष्ठ राहून त्याने युक्तीने खरे सांगणे टाळले.

तो म्हणाला, “अर्थात् मी इथाकाबद्दल लोकांचे बोलणे त्या तिकडे समुद्रापार क्रीतच्या विस्तीर्ण भूमीवर देखील एकले, आणि आता स्वतः इथे हे माझे सामान घेऊन आलो आहे, संपत्तीचा दुसरा भाग माझ्या मुलांना ठेवून. कारण मला तेथून पळ काढावा लागला; मी आयदोमेनिअसपुत्र ऑसिलोकस याला ठार मारले होते; तो विख्यात धावणारा होता, संबंध क्रीत वेटातल्या कोणाही ह्यात माणसांपेक्षा वेगाने पळणारा. त्रायला त्याच्या पित्याचा शिलेदार म्हणून चाकरी करून त्याची मर्जी संपादण्याचे नाकारून मी स्वतःच्या पथकाचा अधिपती होणे पसंत केले, म्हणूनच केवळ त्याने मी त्रायला जिकलेली सर्व लूट युद्धाच्या दीर्घकालीन कष्टांचे आणि सागरपर्यटनाच्या साऱ्या हालअपेष्टांचे ते माझे शुल्क हिरावून घेण्याचा प्रयत्न केला. तेव्हा माझ्या बाजूला एक मित्र घेऊन मी ऑसिलोकसच्या मार्गाजवळच दबा धरून बसलो आणि तो ग्रामीण प्रदेशातून परत येत असता माझा ब्राँझचा भाला त्याच्यावर फेकला. त्या रात्री आकाश काळेकुट्ट होते नि कोणीही आम्हाला पाहिले नाही. तेव्हा त्याला मारणारा मीच हे कोणाला कळले नाही. तथापि, ह्या माणसाच्या रक्ताने माझे हात लडवडले असतानाच घाईघाईने एक फिनिसिअन नौका मी शोधून काढली; तिच्या प्रामाणिक नाविकांना शरण गेलो; त्यांची करुणा भाकली आणि माझ्या लुटीतून एक एक उदार अनुदान देऊन, मला नौकेवर घेऊन मला पायलॉसवर किंवा जेथे एपैअनांचे राज्य आहे त्या एलिसच्या सुभूमीवर सोडण्यासाठी त्यांचे मन वळविले. पण घडून आले ते वेगळेच; वारा त्यांच्या कुवतीबाहेर फार जोराचा होता नि त्याने त्यांच्या मार्गावरून त्यांना बाजूला लोटले. ते फार कष्टी झाले, कारण माझी निराशा करण्याची त्यांची इच्छा नव्हती. काही काळपर्यंत आम्ही भूमीच्या शोधात इकडे तिकडे फिरत राहिलो आणि रात्री या द्वीपाजवळ येऊन कसेबसे वल्हवीत नौका निवाऱ्याला आणली. आणि जरी आम्हाला सायंभोजनाची निकडीची गरज होती तरी त्यांच्यातल्या एका माणसानेही तो विचार केला नाही, आम्ही सारे घडपडत कोसळत नौकेबाहेर पडलो नि होतो तसे आडवे झालो. मला इतका थकवा आला होता की मला गाढ झोप लागली. दरम्यान नाविकांनी त्या गुणी नौकेतून माझे सामान आणून मी पडलो होतो तेथे रेतीवर टाकले. त्यानंतर पुन्हा एकदा नौकेवर चढून ते त्यांच्या उत्तम सायदान नगरीकडे निघाले आणि मला नि माझ्या कटकटींना त्यांनी मागे ठेवले.”

ओदिससच्या त्या आढ्यानाने उज्ज्वलनेत्रा देवीच्या मुखावर स्मित आले नि तिने हाताने त्याला कुरवाळले. तिचे रूप पालटले आणि आता ती उंच, सुंदर नि विद्या-कलासंपन्न स्त्रीसारखी दिसू लागली आणि जेव्हा तिने त्याला उत्तर दिले तेव्हा हात राखून बोलण्याचे मनातही आणले नाही.

“तुझ्या छद्मात तुझ्यावर मात करायला किती धूर्त शट असावे लागेल ! एखाद्या देवालादेखील ते कठीण होईल !”

तर मग माझा हट्टी मित्र पट्टीचा फसव्या ओदिसस, त्याच्या कूटनीतीच्या हव्यासा-
मूळे स्वतःच्या देशातदेखील त्याचे लबाडीचे धंदे नि त्याला अगदी मनापासून
आवडणारी थापेवाजी सोडायचे ठरवीत नाही तर! पण हे आता आपखी लांबवणे
नको; आपण दोघेही फसवेगिरीत प्रवीण आहोत. कारण मानवांच्या जगात राजनीतिज्ञ
नि वक्ता म्हणून तुला कोणी प्रतिस्पर्धी नाही; आणि शोधक बुद्धी आणि युक्तिवाज-
पणा याबाबतीत देवांत मी अप्रेसर आहे.

आणि तरीही, तुझ्या बाजूने नेहमी उभी राहणाऱ्या नि तुझ्या साऱ्या साहसातून
तुला सांभाळून नेणाऱ्या मला, या झ्यूसकन्या पॅलास अॅथीनीला तू ओळखले नाहीस!
अरे, फॅसिअन्सना तुझ्यासाठी इतकी आपुलकी वाटायला लावणारी मीच होते. आणि
तुझा भावी मार्ग तुझ्याबरोबर आखण्यासाठी पुन्हा एकदा ही मी येथे आले आहे;
माझ्या प्रेरणेने त्या फॅसिअन कुलीनांनी तू घराकडे निघताना जी संपत्ती तुला दिली
ती लपवून ठेवायला, आणि तुझ्या प्रासादाच्या आत ज्या साऱ्या कसोटीच्या प्रसंगा-
मधून तुला पार पडायचे आहे त्यांची पूर्वसूचना देण्यासाठीही. तू धीराने आता येणाऱ्या
प्रसंगाना तोंड दे, कारण ते तुला सोसलेच पाहिजे. इथल्या एकाही व्यक्तीला, पुरुषाला
किंवा स्त्रीला आपण आपल्या भ्रमंतीनंतर परत आल्याचे सांगू नकोस; तर मनाविरुद्ध
होणाऱ्या सर्व गोष्टी निमूटपणे सहन कर, आणि तुझ्या होणाऱ्या साऱ्या अपमानांपुढे
मान वाकव.

ओदिससचे उत्तर तयारच होते. तो म्हणाला, “देवी, मनुष्य कितीही ज्ञाता असला
तरी नुसते पाहून तुला ओळखणे त्याला कठीण आहे; कारण सर्व तऱ्हांचे वेश घेण्यात
तुझा हातखंडा आहे. पण हे मला चांगले ठाऊक आहे की पूर्वीच्या दिवसात आम्ही
अॅकिसस त्रांयला समरभूमीवर लढत होतो, तोपर्यंत तू माझ्याशी कृपाळूपणे वागलीस.
पण तरीही, जेव्हा आम्ही प्राअॅमचा उत्तुंग दुर्ग उद्ध्वस्त करून आमच्या नौकांवर
गेलो, आणि एका देवाने अॅकिसन नौकादल उधळून टाकले, तेव्हा झ्यूसकन्ये, तू मला
कोठे आढळली नाहीस, किंवा माझ्या एखाद्या दिव्यामधून मला वाचवायला माझ्या
नौकापृष्ठावर तू पाऊल ठेवलेलेही मी पाहिले नाही. नाही! माझ्या हालींना देवांनी
मर्यादा घातली नि तू तुझ्या भाषणाने माझे सांत्वन करून स्वतः फॅसिअनांच्या
नगरीकडे मला मार्ग दाखविलास तेव्हा त्यांच्या संपन्न देशात माझे हाल संपण्याचा
तो दिवस आला, तोपर्यंत व्यथित चित्ताने जगातून भटकण्यास मला सोडूनच देण्यात
आले होते. पण आता मी तुझ्या पित्याच्या नावाने तुला विनवितो की मला सांग,
काय खरोखरच माझ्या प्रिय भूमीला मी परत आलो आहे? कारण माझ्या उज्वळ
इथाकाला मी आलो आहे असा विचार माझ्या डोक्यात अजूनही येऊ शकत नाही.
मला तर वाटते की कुठल्यातरी परदेशात मी मोकळा सुटलो आहे, नि माझी चेष्टा
करून माझी दिशाभूल करण्याच्या हेतूने तू जे म्हणालीस ते म्हणाली असली पाहिजेस.”
अॅथीनी म्हणाली, “इतके सावध असणे तुझ्या स्वभावाला किती धरूनच आहे! आणि
म्हणूनच तुझ्या विपत्तीत मी तुझा त्याग करू शकत नाही; तू इतका सुसंस्कृत,
सुबुद्ध नि स्थिरात्मा आहेस! अनेक प्रवासानंतर परत येणारा दुसरा एखादा मनुष्य
उत्साहाच्या भरात आपल्या बायकोमुलांना पाहण्यास घराकडे धावला असता. उलट

तुला प्रश्न विचारण्याची नि वार्ता जाणण्याचीही घाई नाही. नाही, तुला स्वतःच्या डोळ्यांनी पाहून वायकोबद्दल प्रथम खात्री करून घ्यायची आहे. हो, एक सांगायचे म्हणजे ती दुसरे काही करीत नाही, तर मंदगतीच्या रात्री नि दिवस दुःखात चालले असता अश्रूपासून कधीही मुक्त नसलेल्या नेत्रांनी घरात बसून राहते!

तुझ्या घरी परतण्याबद्दल म्हणशील, तर मला स्वतःला त्याबद्दल कधीच काही शंका नव्हती; अंतर्गामी मला ठाऊक होते की तुझ्या सर्व अनुयायांना गमावून तू परत येणार, पण तू हे लक्षात घेतले पाहिजेस की माझा चूलता पॉसिदोन, जो त्याच्या स्वतःच्या पुत्राला तू अंध केल्यावर फारच भडकला होता नि तुझ्याविरुद्ध आकस बाळगीत होता, त्याला विरोध करायला मी तयार नव्हते, आणि आता तुझी खात्री करण्यासाठी मला इयाकाचे दृश्य तुला दाखवू दे. इथे आहे समुद्रवासी वृद्ध जो फॉसिस त्याचा नौकाश्रय, आणि तेथे त्या आश्रयस्थानाच्या टोकाला पहा तो लांब पानांचा ऑलिव्ह वृक्ष नि जवळच ती गुहा, ते मुखद छायेचे स्थान, लोक ज्यांना नैआद म्हणतात, त्या अप्सरांना पवित्र असलेले, तिकडे पलीकडे त्याचे घुमटाकार छत तुला दिसेल. त्यामुळे तुला तू अप्सरांप्रीत्यर्थ तेथे केलेल्या अनेक विधीपूर्ण यज्ञांची आठवण येईल आणि पाठीमागचे वनाच्छादित डोंगर उतार आहेत नेरितांन पर्वताचे.”

बोलत असता देवीने धुके विखरून टाकले आणि तो प्रदेश स्पष्ट दिसू लागला आणि अखेर आता दीर्घकाळ कष्ट सोसलेल्या वीर ओदिससला हर्ष प्राप्त झाला. स्वतःच्या भूमीच्या दर्शनाने त्याला इतके प्रमुदित केले की, त्याने त्या उदार मृत्तिकेचे चुंबन घेतले. मग हात उंचावून त्या अप्सरांना आवाहन केले. तुम्ही निझरांच्या अप्सरा, झ्यूसकन्यकाहो, आणि मला वाटले होते की माझ्या दृष्टीस तुम्ही कधीच पडणार नाही म्हणून! माझे अभिवादन नि माझ्या प्रीतीयुक्त प्रार्थना स्वीकारा. पूर्वीच्या दिवसांप्रमाणे यापाठोपाठ उपायनेही येतील, जर या युद्धकुशल झ्यूससंतानाच्या दयेने मला जिवंत राहण्यास नि माझे मुलगा मोठा होत असलेला पाहण्यास मिळाले तर!

उज्वलनेत्रा अँथीनी बोलली, “घीट हो, नि असले सगळे संदेह मनातून काढून टाक. आपले तात्कालिक काम आहे तुझे सामान या झपाटलेल्या गुहेच्या एखाद्या कोपऱ्यात, जेथे ते सुरक्षित पडून राहील, तेथे लपवून ठेवणे. त्यानंतर भविष्यकाळातील अनुसारावयाचा सर्वोत्तम मार्ग काय ते आपण ठरविले पाहिजे.”

आता देवीने गुहेच्या अंधारात सामान लपवण्यास योग्य जागा शोधून काढण्यासाठी आतपर्यंत प्रवेश केला, तर ओदिससने त्वरा करून आपल्या स्वामित्वाचे ते सर्व वस्तु-मांडार, ते सोने, ते अविनाशी तांबे नि फँसिअनांनी दिलेली ती उत्तम वस्त्रे गुहेत आणली. ते सर्व त्याने काळजीपूर्वक लावून ठेवल्यावर झ्यूसकन्या पॅलास अँथीनीने एका दगडाने गुहाप्रवेश बंद केला. ती जोडी नंतर त्या पवित्र ऑलिव्ह वृक्षाच्या खोडापाशी बसून त्या धृष्ट लग्नेच्छा विनिपात कसा करायचा याबद्दल बेत योजू लागली. चमकत्या डोळ्यांच्या देवीने ओदिससपुढे सर्व वस्तुस्थिती व्यवस्थित मांडली. ती म्हणाली, “लेअर्तिसच्या राजकुमारा, तू युक्तिकुशल पुरुष आहेस, सबंध तीन वर्षे तुझ्या राजवाड्यात

अरेरावी गाजवीत, तुझ्या अतुलनीय पत्नीची विवाहासाठी मनधरणी करीत, तिला लनशुल्कांची प्रलोभने दाखवीत असलेल्या दुराचाऱ्यांच्या या टोळीशी तू कशी झुंज देणार आहेस याचा आता विचार कर. हा सर्व काळ तुझ्या स्वगृही पुनरागमनासाठी ती झुरत राहिली आहे, आणि जरी तिने त्या सर्वांना आशिला थोडी जागा दिली आहे, आणि प्रत्येकाला गुप्त संदेशांनी अंशतः आश्वासने दिली आहेत, तरी तिच्या खऱ्या इच्छा अगदी वेगळ्या आहेत.”

चपलबुद्धी ओदिसस उत्तरला, “अरेरे ! जर देवी, तू हे सारे मला स्पष्ट सांगितले नसतेस, तर मला वाटते, माझ्या घरात पाऊल ठेवताक्षणीच अंगेमन्नांन राजासारखाच माझा हतभागी अंत झाला असता! मी तुला विनवतो की या कुकर्म्यांना मला शासन करता येईल असा मार्ग तूच विचार करून काढ. आणि त्रायचा तळपता स्तंभ-किरटि आम्ही कोसळायला लावला तेव्हा त्या दिवशी जशी तू माझ्या बाजूस उभी राहून, सर्व संकटांना तोंड देण्याचे धैर्य माझ्या अंगी आणलेस तसेच यावेळीही कर. अहा, दीप्तिमान नयनांच्या देवी, त्यावेळी ज्या आवेशाने तू मला साहच केलेस तसे आता करशील तर तीनशे लोकांच्याविरुद्धही मी लढू शकेन, मात्र परमश्रेष्ठ देवते, माझ्या बाजूला तू हवीस, नि तुझ्या संपूर्ण हादिक सहाय्यावर मला विसंबता यावे !”

अंधीनीने उत्तर दिले, “खचितच मी तुझ्या बाजूने उभी राहीन, या आपल्या कामगिरीची वेळ येईल तेव्हा मी तुला विसरणार नाही. तुझ्या संपत्तीचा अपव्यय करित असलेल्या त्या विवाहेच्छुंबद्दल म्हणशील, तर त्यांच्या रक्ताने नि मेंदूनी तुझी विस्तीर्ण प्रासादभूमी ते रंगवीत असलेले मला आताच दिसत आहेत. पण आता कामाला लागू या! मी तुला ओळखू येण्यापलीकडे बदलून टाकणार आहे. तुझ्या त्या लवचिक हातांपायांवरची गुळगुळीत मऊ कातडी सुरकतवन मी तिला जीर्ण-शीर्ण करून टाकणार आहे नि तुझ्या मस्तकाची सुवर्णपिण्ड केशवलय हिरावून घेणार आहे. लोक घृणेने ज्यांच्यापासून दूर सरतील अशी लक्ष्मिने तुला नेसवणार आहे, आणि तुझ्या त्या पाणीदार नेत्रातले तेजही काढून घेणार, हे सर्व अशासाठी की त्या इच्छुक नवरदेवांच्या साऱ्या टोळीला आणि तुझ्या पत्नीला नि तू घरी ठेवलेल्या पुत्रालादेखील तू एक बददानतीचा भटक्या दिसावास आणि आता तू काय करायचेस ते सांगते, ज्याच्याकडे सर्वप्रथम तू जायचेस तो तुझा वराहपालक. त्याचे एकनिष्ठ हृदय निरंतर दृढपणे तुझ्या पक्षाचे आहे आणि तुझा पुत्र नि तुझी मुज्जा भार्या पीनेलापी यांच्यावर त्याचा लोभ आहे. डुकरांना आवडत असलेल्या ओक वृक्षाच्या फळांवर चरत नि खोल कुंडांमधील पाणी पीत नि लठ्ठ नि निकोप होणारी आपली डुकरे, ‘कावळ्यांच्या कड्या’ पाशी, अरेथ्युसाच्या झय्याजवळ त्यांच्या चराऊ कुरणांत, जेथे त्यांना योग्य तो खुराक मिळतो, तेथे तो राखीत आहे, तिथे थांब, त्या म्हाताऱ्याजवळ बस आणि या सर्व प्रकरणाविषयी त्याला विचार. दरम्यान रूपवती स्त्रियांच्या स्पातनिगरीला मी जाते नि तुझा स्वतःचा मुलगा तेलेमॅक्स याला पाचारण करते. तुला मी सांगितले पाहिजे ओदिसस, की तुझा पत्ता लावायला नि अजून तू जिवंत आहेस की नाहीस याचा शोध घेण्याच्या आशेने त्याने लॅकेदिमॉनच्या विस्तीर्ण खोऱ्याकडे जाऊन मेनेलॉसची भेट घेण्यासाठी पर्यटण केले आहे.”

ओदिससने उत्तरादाखल चाणाक्षपणे उलट प्रश्न विचारला, "पण सर्व जाणत असताना तू त्याला सत्य का सांगितले नाहीस? परके लोक त्याचे घरदार खाऊन फस्त करीत असता त्यानेही हालअपेष्टात उजाड समुद्र घुंडाळावे अशी तुझी इच्छा आहे का?"

उज्ज्वलनेत्रा देवीने उत्तर दिले, "त्याच्यासाठी तुला घास्ती वाटायला नको, मी स्वतः त्याने प्रवास करावा ही व्यवस्था केली. या साहसाने त्याच्या पदरी अधिक श्रेय पडेल या भावनेने. तो कूटल्याही अडचणीत नाही, तर अगदी आरामात मेनेलॉसच्या प्रासादामध्ये तो सुखोपभोग घेत आहे. हे खरे आहे की विवाहेच्छूपैकी काही तरुणांनी त्याच्या परत प्रवासाच्या वाटेवर त्याच्या हत्येचे विचार मनी धरून त्यांच्या कृष्णनौकेत दबा धरला आहे. पण त्यांना यश येणार नाही, अशी माझी कल्पना आहे. नाही, त्याच्या अगोदर तुझी संपदा उडवून टाकणाऱ्या त्या कामुकांपैकी काहीजण पृथ्वीच्या पोटात जातील."

अंधीनीने आता त्याला आपल्या जादूच्या दण्डाने स्पर्श केला, तिने त्याच्या लवचिक हातापायावरील तुळतुळीत त्वचा जीर्णशीर्ण केली त्याचे मस्तक सुवर्णकेशवलयविहीन केले, वार्धक्याच्या सुरकुत्या त्याच्या संबंध देहावर पसरल्या आणि त्याच्या देखण्या डोळ्यांतून चमकणारा प्रकाश मंद केला. त्याची वस्त्रेही बदलून तिने त्याला गबाळे आवरण नि अंगरखा चढवला, दोन्ही धुरकटलेली घाणेरडी लकतरे. त्याच्या पाठीवर तिने एका चपळ काळविटाचे भले मोठे केस झडलेले चामडे टाकले, आणि शेवटी त्याला एक काठी नि खांद्यावर अडकवायचा पट्टा असलेली दरिद्री फाटकी पिशवी दिली.

त्यांचे बेत ठरल्यानंतर दोघे वेगळी झाली आणि अंधीनी ओदिससच्या पुत्राला घेऊन येण्यासाठी लॅकेदिमॉनच्या पवित्र भूमीकडे चालती झाली.

□ □

युमिअसाच्या झोपडीत

दरम्यान नौकाश्रयाकडे पाठ फिरवून झाडीतून नि टेकड्यांमधून जाणाऱ्या खडबडीत वाटेने ओदिसस निघाला. सगळ्या राजसेवकात आपण अत्यंत एकनिष्ठ राखवाल आहो असे ज्याने सिद्ध करून दाखविले होते तो सत्यात बराहपाल जेथे भेटेल असे अॅथीनीने सांगितले होते त्या स्थलाकडे तो गेला. वनातल्या साफ केलेल्या जागेने संरक्षित, टेकाडावर उंच भितीनी बंदिस्त अशा उत्तम प्रशस्त अंगणात, शेतवाडीतील आपल्या झोपडीपुढे बसलेला तो त्याला आढळला. खाणीतले दगड आपून, त्यांची भित बांधून तिच्यावर निवडुंगाचे कूस घालून, आपल्या धनिणीची किंवा बयस्क लेअर्तिझची मदत न घेता, आपल्या अनुपस्थित धन्याच्या डुक्करासाठी त्या डुक्करपाळाने स्वतः ते ठिकाण तयार केले होते. बाहेरच्या वाजूस अधिक संरक्षणासाठी त्याने दोन्ही वाजूंच्या संपूर्ण लांबीला फोडलेल्या ओक लाकडांच्या आतल्या भागाचे सोट जवळजवळ उभारून एक तटबंदीच केली होती. आत अंगणामध्ये डुकरांना रात्री ठेवण्यासाठी त्याने शेजारी शेजारी बारा गोठे केले होते; त्या प्रत्येकात पन्नास डुकरी भूमीवर आपल्या पिलांसह झोपत. नर-डुक्कर बाहेर अंगणात पडत; आणि यांची संख्या फार कमी झाली होती, कारण लग्नेच्छू सरदारांच्या भोजनोत्सवांसाठी बरेचवेर त्यातले उचलून नेण्यात येत; डुक्करपाळाला ठराविक कालांतराने त्याने पोसून लठ्ठ केलेले निवडक डुक्कर त्याकरता तिकडे पाठवावे लागत; तरीही अजूनदेखील तेथे तीनशेसाठ नर होते. दर रात्री डुक्करपाळाच्या तरबेज हातांनी शिकवलेले चार उग्र नि बळकट कुते त्यांच्यावर राखण करीत.

तो स्वतः चांगल्या पिंगट चामड्याचे तुकडे कापून स्वतःच्या पायाला बसणाऱ्या वहाणा बनविण्यात गुंतला होता. त्याला मदत करणारे गडी वेगवेगळ्या दिशांना डुकरे चारायला घेऊन गेले होते. त्यांच्यातले तिबेजणच म्हणायचे, कारण चौथ्याला त्याला नगरात पाठवणे भाग पडले होते; सूकरमांस अधाशासारखे खाण्यासाठी त्या खुशालचेंडू विवाहेच्छूंना एक डुक्कर मारायला हवा होता, तो देऊन त्याला धाडला होता.

गोंगाट करणाऱ्या कुट्यांना अचानक ओदिसस दिसला नि जोरात भुंकत ते त्याच्या अंगावर धावले. खाली बसून काठी टाकून देण्याची समयसूचकता त्याने दाखविली; तरीही तेथेच तात्काळ स्वतःच्या शेतावर त्याचा घात झाला असता, पण तो डुक्करपाळ मध्ये पडला. धाईत हातातले चामडे पडू देऊन तो प्रवेशद्वारातून त्वरेने धावत आला नि कुट्यांवर ओरडून दगडांच्या वर्षावाने त्याने त्यांना पिटाळून लावले.

तो आपल्या धन्याला म्हणाला, “म्हाताच्या, थोडक्यात बचावलास ! नाहीतर त्या कुल्यांनी तुझी वाट लावली असती नि दोष माझ्यावर आला असता. जणु काय देवांनी आधीच मला सतवायला नि छळायला पुरेसे केले नाही ! येथे मी माझ्या सर्वोत्तम धन्याची उत्कटेने वाट पहात नि हळहळत बसत आहे आणि त्याचे डुक्कर इतरांनी खाण्यासाठी पोसतो आहे, आणि तो स्वतः विचारा बहुतेक उपासमारीत परदेशात वेपता झाला आहे, नि परक्या गावातून पायपिटी करीत असेल—जर खरोखरच तो जिवंत असेल नि त्याला सूर्यप्रकाश दिसत असेल तर ! तथापि, महाशय, माझ्यामागे माझ्या खोपटात चला नि माझ्यावरोबर जेवायला या. तुम्हाला हवे तेवढे रोट नि मद्य घेऊन झाले म्हणजे तुम्ही कोठून आला नि तुमच्यामागे काय कटकटी आहेत ते मला सांगा.”

तो स्नेहशील डुक्करपाळ आपल्या खोपटाकडे निघाला; त्याने ओदिससला आत नेले नि झुड्यांच्या डहाळ्यांच्या ढिगावर एका रानटी बकऱ्याचे मोठे केसाळ जाड चामडे पसरले; ते त्याला स्वतःला गादीसारखे कामी येणारे होते; त्यावर त्याने पाहण्याला बसवले. ओदिससला या स्वागताने आनंद झाला आणि तो त्याने लपवला नाही.

तो म्हणाला, “माझे भले आतिथ्यकर्ते, मला आशा आहे की झ्यूस नि इतर देव इतक्या दयाळूपणे माझे, स्वागत करण्याबद्दल तुमच्या मनोकामना पूर्ण करतील.”

डुक्करपाळ युमिअस बोलला, “श्रीमान तुमच्यापेक्षाही व्हाईट परिस्थितीतल्या परक्या माणसाला विन्मुख पाठविणे माझ्या सदसद्विवेकबुद्धीला चालणार नाही; कारण परके नि भिकारी सारे झ्यूसच्याच नावाने येतात, आणि आमच्यासारख्या माणसांनी काही दिले तर ते थोडे म्हणून नकोसे असे मुळीच होत नाही. अखेर दासांना यापेक्षा जास्त काही करता येत नाही, कारण ते सर्वकाळ आपल्या स्वामींच्या धाकातच दिवस कंठीत असतात—म्हणजे या नव्या धन्यांच्या; कारण माझ्या जुन्या स्वामीबद्दल म्हणावे तर तो घरी पोहोचणार नाही हे देवांनीच निश्चित केले आहे ! त्याने मात्र माझा योग्य रीतीने सांभाळ केला असता, झोपडी नि थोडीशी भूमी देऊन निवृत्तीची तरतूद केली असती, नि आवडेलशी वायको करून दिली असती; धन्यासाठी ज्या सेवकाने कसोशीने काम केले आहे नि ज्याच्या कामाची भरभराट, मी येथे ज्या कामात कष्ट करीत आहे त्या कामाची होत आहे, तशी देवांनी केली असेल, त्याचा दयाळू धनी तशीच त्याची कदर करतो. होय, यासाठी राजाने मला चांगले पारितोषिक दिले असते—जर तो इथाकातच म्हातारा झाला असता तर ! पण तो मृत नि विगत आहे आणि हेलन नि तिचा सारा वंश यांच्याबद्दलही तसेच म्हणता यावे अशी माझी इच्छा आहे; कारण अनेक चांगल्या पुरुषांना तिने लोळवले आहे ! अंगेमैन्नांच्या कार्यासाठी त्रोजन रथींशी युद्ध करण्यास इलियमला जे गेले त्यांच्यातला एक माझा स्वामीही होता.

डुक्करपाळाने बोलणे बंद केले, अंगरखा आपल्या कमरपट्ट्यात वर ओढून घेतला नि बाहेर जेथे लहान डुक्कर गाटागताने गोठ्यांतून कांडले होते तेथे तो गेला. यांच्या-मधून दोन निवडून त्याने आत आणले आणि दोन्ही मारले. त्यानंतर त्याने ते हौरपळून घेतले, त्यांचे कापून तुकडे केले नि तुकड्यात सळ्या खुपसल्या. सळ्यांवर ते सर्व मांस भाजून झाल्यावर ते तसेच कढतकढत सळ्यांसकट ओदिससपुढे वाढले

आणि त्यावर पांढरे जवाचे पीठ टाकले. मग त्याने थोडे मुरलेले मद्य एका ऑलिव्ह लाकडाच्या वाडग्यात जलमिश्रित केले आणि आपल्या अभ्यागतांच्या सन्मुख आसनस्थ होऊन त्याला खाण्यास आमंत्रण केले.

तो म्हणाला, “परदेशी महाशय, या कोवळ्या डुककरमांसाचा समाचार घ्यावा. एवढेच काय ते आम्हा दासांना तुम्हापुढे ठेवण्यासारखे आहे. कारण पुष्ट केलेले आमचे डुककर ते नवरदेव होऊ म्हणणारे खाऊन टाकतात; त्यांना भावी दैवी कोपाचे भय नाही की मनात काही हळहळ नाही! तरीही धन्य देवांना दुष्टाचार आवडत नाही. माणसातल्या सभ्याचाराला नि मर्यादिला ते मान देतात. रक्तपिपासू सागरी दस्यूदेखील एखाद्या परदेशी समुद्रतटावर घाला घालून सुदैवाने काही लूट पळविल्यावर ती नौकात भरून स्वगृही नेतांना दैवी शासनाच्या भयाने पछाडलेले असतात. म्हणून मला असे वाटल्यावाचून राहवत नाही की, माझ्या धन्याचा दुर्घटनेत शेवट झाला आहे असे कदाचित एखाद्या देवाने पसरवलेल्या अफवेवरून त्या होतकरू नवरदेवांना कसेतरी समजले असवे—त्यावरून खुलासा होतो की ते माझ्या धन्याच्या विधवेला रीतसर मागणीही का घालीत नाहीत. किंवा घरी जाऊन आपापले उद्योगही का करीत नाहीत, तर नुसते तेथे आरामात बसून, अशा अरेरावीने, काटकसरीची पर्वाही न करता त्याची सारी उपजीविका खाऊन टाकतात! कारण मी तुम्हाला सांगतो आहे—रोज अगदी रोज, रात्रंदिवस ते पशू मारतात; एकावेळी एका किंवा दोनांनीही त्यांना कधी समाधान होत नाही; आणि मद्य तर इतके काढून घेऊन रिचवतात की तो अगदी लाजिरवाणा प्रकार आहे. हे पहा, माझा धनी फारच श्रीमंत होता; श्यामल भूखंडांवर किंवा प्रत्यक्ष इयाकातही त्याच्या जवळपास येतील असे कोणी धनिक नव्हते. दुसरे वीसजण मिळून एक केले तरी त्यांच्याहून त्याची संपत्ती अधिक होती. तुम्हाला थोडी कल्पना देऊ द्या. मुख्य भूमीवर गुरांचे बारा कळप, तेवढेच मेंढरांचे, डुकरांचे तितकेच नि विबुरलेल्या बकऱ्यांचेही; साऱ्यांवर राखण पगारी कामगारांची किंवा त्याच्या स्वतःच्या कळपपाळांची; आणि इकडे इयाकात समुद्रकाठी वरपासून खालपर्यंत बकऱ्यांचे अकरा कळप विश्वासू, लोकांच्या देखरेखीखाली चरत असतात. आणि या लोकांतल्या प्रत्येकाला त्याच्या पोसून पुष्ट केलेल्या बकऱ्यातला सर्वात योग्य असा एक निवडून तो हाकीत या लगीनकऱ्यांकडे आणावा लागतो. आणि या डुकरांची निगा ठेवून सांभाळणाऱ्या मला त्यातला सर्वात चांगला काळजीपूर्वक निवडून त्यांच्याकडे पाठवावा लागतो.”

युमिअस बोलत असता ओदिससने मांस नि मद्य यावर लक्ष केंद्रीत केले; दोन्हीचा लोलुपतेने व मूकपणे समाचार घेत असता, आपण त्या लग्नेच्छूचे काय करावे या विषयीच्या विचारांची त्याच्या डोक्यात गर्दी झाली होती. त्याचे खाणेपिणे होऊन तो ताजातवाना झाल्यानंतर युमिअसने आपला स्वतःच्या मद्याचा वाडगा काठोकाठ भरून आपल्या धन्याकडे दिला. तो सानंद स्वीकारून ओदिससने आता त्या आतिथ्यकर्त्याला एक सरळ प्रश्न विचारला :

“मला सांगा, मित्रवर्य, हा तुम्ही वर्णन करता तो इतका विपुल धनवान नि प्रबळ स्वामी—आपल्या द्रव्याने तुम्हाला ज्याने विकत घेतले, तो कोण होता? तुम्ही

म्हणालात की अॅमेमनॉन्च्या कार्यार्थं त्याने आपला जीव गमावला होता. मला त्याचे नाव सांगा. तुमच्या वर्णनावरून कदाचित मी त्याला ओळखत असेन असे लक्षात येईल. मी त्याला भेटलो की नाही हे मी तुम्हाला सांगू शकेन की नाही ते देव जाणोत; पण मी नक्कीच पुष्कळसे जग पाहिले आहे.”

डुककरपाळातल्या त्या श्रेष्ठाने उत्तर दिले, मत्प्रिय श्रीमान, ओदिससची वार्ता सांगतो असा दावा करणारा कोणीही भटक्या येथे येऊन त्याच्या बायकोची नि मुलाची खात्री करू शकणार नाही. अन्नपाण्यासारख्या दैहिक गरजा असणाऱ्या भिकाऱ्यांना खोटे बोलणे सोपे असते, आणि खरे काय ते सांगण्याची त्यांची मुळीच इच्छा नसते. जेव्हा जेव्हा कोणी भटक्या भिकारी फिरतफिरत इयाकाला येतो, तेव्हा तेव्हा तो आपल्या लबाड हकीकती घेऊन थेट माझ्या घनिणीकडे जातो. ती दयाळूपणे त्याचे स्वागत करते नि मुसवातीपासून अखेरपर्यंत त्याचा वृत्तांत त्याला सांगायला लावते; त्यावेळी तिच्या गालांवरून दुःखाश्रू ओघळत असतात, आणि जिच्या पतीचा अंत परदेशी झाला आहे तिची अशी स्थिती होणे स्वाभाविकच आहे. इतके कशाला, अहो श्रीमान, तुम्हाला जर कोणी आवरण नि अंगरखा अंगात घालावयाला दिला तर तुम्ही स्वतः-सुद्धा लगेच एखादी कल्पित कहाणी रचून सांगाल! माझ्या घन्याविषयी म्हणाल तर तो मृत नि निर्गत आहे; त्याच्या अस्थींवरचे मांस कुठ्यांनी नि आकाशींच्या पक्ष्यांनी फाडूनही खाल्ले असेल; किंवा समुद्रात त्याला माशांनी खाल्ले असेल नि त्याच्या अस्थी तेथे किनाऱ्यावर पडून त्यावर रेतीचा उंच ढीग झाला असेल. होय, तसाच त्याचा शेवट झाला, आणि त्याच्या मरणाने त्याच्या मित्रांना नि सर्वांत जास्त मला पीडेखेरीज काही निष्पन्न झाले नाही! कारण मी कोठेही गेलो तरी पुन्हा इतका दयाळू धनी मला कधीच मिळणार नाही, जरी मला जन्म देणाऱ्या व मला लहानाचा मोठा करणाऱ्या मातापित्यांच्या घरी मी परत गेलो तरीसुद्धा; आणि माझ्या स्वतःच्या देशाला परत जाऊन माझ्या आईबापांना पुन्हा पाहण्याची जरी मला फार इच्छा असली, तरी त्यांच्या भेटीसाठीच्या तळमळीची जागा माझ्या हृदयात, बेपत्ता ओदिसससाठी मला वाटणाऱ्या आत्यंतिक खेदाने घेतली आहे. होय, श्रीमान जरी तो येथे नाही, तरी त्याच्या नावाचा उपयोग करून घेण्याची मला आशंका वाटते. इतर सर्वांपेक्षा जास्त माझ्यावर त्याची माया होती, आणि इतर कोणाची केली नाही इतकी काळजी तो माझ्यासाठी करित असे. आणि म्हणूनच जरी तो दूर आहे तरी माझा प्रिय स्वामी असे मी त्यालाच मानतो.”

उत्तरार्थी धीरवृत्ती ओदिसस बोलला, “ज्याअर्थी माझे काहीच म्हणणे तुम्हाला नको आहे, नि तो कधीतरी परत येईल हे खरे वाटण्याइतकाही तुम्हाला विश्वास नाही, त्याअर्थी नुसते ओदिसस परत येत आहे असे म्हणून मी समाधान मानणार नाही तर तशी शपथ घेईन. तो येऊन स्वतःच्या घरात पाऊल ठेवताक्षणीच मी या सुवार्तेचे पारितोषिक मागेन, नि मग मला नवे प्रावरण नि अंगरखा असा शोभेचा पोशाख तुम्हाला देता येईल. पण ती वेळ येईपर्यंत, मी कितीही दरिद्री असलो तरी

काहीही स्वीकारणार नाही ; कारण ज्याला दारिद्र्यामुळे खोटे बोलणे भाग पडते अशा माणसाचा मला पाताळलोकाच्या दारासारखा वीट आहे ! आता मी इतर सर्व देवांआधी झ्यूसच्या नावाने नि आतिथ्यधर्माच्या नावाने, त्याचप्रमाणे भल्या ओदिससच्या गृहाग्नीच्या नावाने—कारण तिकडेच मला जायचे आहे शपथ घेतो की मी म्हणतो तसे सर्व काही होईल. याच वर्षी ओदिसस येथे येईल. कृष्णपक्षाच्या नि शुक्लपक्षाच्या दरम्यान, तो आपल्या घरी परत येईल, आणि तेथे त्याच्या पत्नीवर नि उदात्त पुत्रावर अत्याचार करू पाहणाऱ्या सर्वांना शासन करील !”

याला युमिससने काय उत्तर दिले ? तो म्हणाला, “म्हातारबुवा, ते पारितोषिक मला कधीच द्यावे लागणार नाही, नि ओदिससही पुन्हा कधी घरी येणार नाही. पण शांतपणे मद्यपान करा, नि आपण दुसऱ्या गोष्टी बोलू या. मला माझ्या दुःखाची आठवण करून देऊ नका, कारण माझ्या खऱ्या राजावढलच्या विचारांना माझ्या मनात जर कोणी चालना दिली तर माझे हृदय आतल्याआत पिळवटून येते. तुमच्या शपथेवद्दल म्हणाल, तर ती आपण विसरून जाऊ या ; आणि ओदिसस घरी यावा अशी मी जशी प्रार्थना करतो, जशी पीनेलॉपी करते, वृद्ध लेअर्तिझ नि राजकुमार तेलेमॅकस हेही करतात, त्याप्रमाणे अजूनही ओदिसस घरी येवो ! आः ! ती एक दुसरी जाचक विवंचना मला आहे ! ओदिससचा पुत्र तेलेमॅकस. देवदयेने तो एखाद्या फोफावणाऱ्या रोपासारखा वाढला आणि मला आशा होती की, देखण्या पौरुषाचा आदर्श अशा त्याच्या पित्याने जगात जी भूमिका वठवली त्यापेक्षा थोडीही कमी हा वठवणार नाही, पण एकाएकी कोणी देवाने त्याची बुद्धी नष्ट केली किंवा एखाद्या माणसाने त्याला मूर्ख बनवले असेल आणि तो निघून गेला, पवित्र पायलांसला, आपल्या पित्याच्या मागावर आणि आता वड्या घरचीही विवाहेच्छू मंडळी त्याच्या परत यायच्या वाटेवर दबा धरून बसली आहेत; असेंसिससचा राजवंश इथाकातून पुसून टाकायला, अन् ते नावदेखील विस्मृत करायला ! ठीक ! आता त्यांच्या तावडीत तो सापडतो, की देवांच्या मदतीने आपला जीव बचावतो हे आपण त्याच्या दैवावरच सोपविले पाहिजे.”

“पण आता माझ्या वृद्ध मित्रा, तुम्ही स्वतःच्या कटकटी मला सांगून माझ्या कुतूहलाचे समाधान केले पाहिजे. तुम्ही कोण नि कोठून आलात ? तुमची नगरी कोणती ? घरी माणसे कोण कोण आहेत ? आणि ज्याअर्थी तुम्ही नक्कीच पायी चालत आलेले नसणार, त्याअर्थी कुठल्या तऱ्हेच्या नौकेने तुम्हाला येथे आणले ? तिच्या नाविकांनी तुम्हाला इथाकावर उतरविले, ते कसे ? आणि ते स्वतःला कोण म्हणवीत ?”

ओदिससने आपल्या नेहमीच्या धूर्ततेने उत्तर केले, “या सर्व गोष्टींचा खुलासा मी करीन. पण येथे या झोपडीत तुम्हा-आम्हाला अन्ना-मद्याचा अनंत पुरवठा असला आणि बाकीचे लोक काम चालू ठेवीत असता आपल्याला शांतपणे खाता आले, अशी कल्पना केली तर, पुरते बारा महिने मी सहज बोलत राहीन आणि तरीही

माझी गाऱ्हाणी नि देवांनी मला भोगण्यास लावलेल्या साऱ्या हालअपेष्टांची कहाणी संपणार नाही !

ऱीतच्या विस्तीर्ण भूमीवरचा मी रहिवासी, सधन माणसाचा मुलगा. माझ्याखेरीज इतर मुलगे त्याला होते, नि माझ्यासारखेच त्याच घरात जन्म घेऊन लहानाचे मोठे झाले; पण ते होते त्याच्या लग्नाच्या बायकोचे पुत्र, तर माझी आई होती त्याने विकत घेतलेली एक उपपत्नी, असा फरक असूनही हायलॅक्सपुत्र कॅस्तॉर—हे माझ्या पित्याचे नाव—याने मला त्याच्या औरस पुत्रांच्या बरोबरीने वागविले. त्याच्या काळातले ऱीतवासी त्याला मान देत व त्याच्या भाग्याचा, वैभवाचा नि उत्तम पुत्रांचा हेवा करीत; पण त्याची वेळ भरली नि मृत्यू त्याला हेदिझच्या दालनात घेऊन गेला. मग त्याच्या पुत्रांनी उद्दामपणे त्याच्या मालमत्तेची वाटणी केली. वाटण्यासाठी चिठ्ठ्या टाकल्या मला; मात्र अति अल्प भाग नि त्यालाच साजेलेसे घर दिले. पण मी काही मूर्ख किंवा भ्याड नव्हतो; मी स्वतःच्या गुणांच्या बळावर श्रीमंत घराण्यातली मुलगी बायको म्हणून मिळवली. माझे तेज आता गेलेले आहे, पण मला वाटते पीक कापून झाल्यावर उरलेल्या खुंटांवरून पीक कसे होते त्याची तुम्हाला कल्पना येईल. तेव्हापासून मी संकटांखाली दडपून गेलो आहे, पण पूर्वीच्या दिवसात अॅरिझ नि अॅथीनी या दोन देवींनी, समोर येईल त्या विघ्नाला पिटाळून लावणाऱ्या धाडसाची देणगी मला उदार हातांनी दिली होती आणि शत्रूच्या विरुद्ध कडाडून हल्ला करण्याचा वेत आखण्याचे काम असो, की दवा घरून बसण्यास माझे लोक मी निवडलेले असोत तेव्हा मरणाच्या धास्ती विस्तीने माझ्या उत्कट उत्साहावर कधी पाणी पडत नसे; तर सर्वाआधी मी बाहेर उडी घेऊन माझ्यापेक्षा कमी चपळ शत्रूजनाला माझ्या भाल्याने लोळवीत असे. मी युद्धात अशा प्रकारचा मनुष्य होतो. पण मला इतर काम आवडत नसे किंवा उत्तम कुटुंब घडविणारे घरगुती उद्योगही. मला नेहमी प्रेम वाटे ते वल्ही असलेली नौका नि हाणामारी, आणि चकाकते शूल नि बाण या भयानक गोष्टीवद्दल. त्या ऐकून इतर माणसांच्या मात्र अंगावर शहारे येतात. मला वाटते अशी निवड करण्यात माझा स्वाभाविक कल होता तिकडे मी वळलो. कारण उपजीविकेचे फारच वेगवेगळे मार्ग वेगवेगळ्या लोकांना मानवतात. काही असले तरी अॅकॅअन सेनादलाने त्रांयच्या किनाऱ्यावर पहिल्यावहिल्यांदा पाय ठेवण्याच्या अगोदर नऊ वेळा स्वतःची पथके माझ्या ताब्यात होती आणि सुसज्ज नौकादल मी परदेशांविरुद्ध चालून नेले होते. त्यामुळे लुटीच्या मोठाल्या राशी माझ्या हाती आल्या. त्यातून मला आवडेल ते मी निवडल्यानंतर, नंतरच्या वाटणीतही आणखी पुष्कळसे मला मिळत असे. याप्रमाणे माझी मालमत्ता झपाट्याने वाढली आणि माझे देशवांधव लौकरच मला भिण्यास नि मानही देण्यास शिकले. तथापि नंतर अशी वेळ आली की जगावरून आपली दृष्टी कधीही ढळू न देणाऱ्या झ्यूसने बहुसंख्य माणसांना हतबल करून टाकणाऱ्या त्या खेदजनक साहसात आम्हाला लोटले आणि लोकांनी मला नि विख्यात आयदोमेनिसला इलिअमवर जाणाऱ्या नौकादलाचे नेतृत्व करण्याचा आग्रह केला. ते टाळण्याचा काही मार्ग नव्हता; लोकमताचा भार आमच्यावर अतिशय होता. तेव्हा नऊ वर्षेपर्यंत आम्ही

अकिअन्सनी त्रायला युद्धप्रपंच केला ; आणि प्राअंमची नगरी उद्ध्वस्त करून दहाव्या वर्षी जेव्हा स्वदेशी जाण्यासाठी नौकामार्गाने निघालो तेव्हा एका देवाने आमचे नौकादल उधळून दिले. पण झ्यूसची कल्पकबुद्धी त्यापेक्षा अधिक अपायचा बेत या दीनजीवांसाठी शिजवीत होती ! माझी मुलेबाळे, पत्नी व संपत्ती यांच्यापासून मिळणाऱ्या सुखाचा उपभोग घेण्यात मी एक महिना घालवला नसेल, तोच मला सुरसुरी आली की काही नौका सज्ज करून निवडक लोकांना घेऊन ईजिप्तला जावे; नऊ नौका मी सिद्ध करविल्या आणि नाविकही लौकरच जमले. सहा दिवस माझ्या भल्या लोकांनी आनंदोत्सव केला आणि मी त्यांच्या यज्ञांसाठी आणि भोजनासाठी भरपूर पन्नू त्यांना दिले. सातव्या दिवशी आम्ही नौकारूढ झालो नि क्रीतच्या विशाल भूमीचा निरोप घेऊन उत्तरेकडच्या नुकत्याच सुटलेल्या अनुकूल वाऱ्यावर मार्गक्रमण करू लागलो. आमचा प्रवास प्रवाहाबरोबर वाहत जाण्याइतका सोपा झाला. माझ्या नौकातल्या एकीलाही काही अपाय झाला नाही. आम्ही सुरक्षित नि आरामात वसलो असता वारा आणि कर्णधार नौकांना मार्गावर ठेवित होते. पाचव्या दिवशी आम्ही ईजिप्तच्या महान नदीपाशी पोहोचलो आणि तेथे त्या नाईल नदीत मी आमच्या वाकदार नौका किनाऱ्याला थांबवल्या; आणि आता मी माझ्या भल्या लोकांना नौकापाशीच पहारा ठेवायला सांगून काहीजणांना उंचावरून आजूबाजूला टेहळणी करण्यास पाठविले. पण ते उधळले, नि बघता बघता बेफामपणे त्यांनी काही उत्तम इजिप्त शेतांवर लुटालूट केली, बायकापोरे पळवली आणि पुरुषांना ठार केले. त्यांचा आरडाओरडा नगरीपर्यंत पोहोचला आणि त्या भयसूचनेने चेतावलेले नागरिक सूर्योदयाला नगरबाहेर चालून आले. सगळीकडे पायदळ, रथ नि चमकत्या शस्त्रांची एकच गर्दी झाली. गजनाकारी झ्यूसने माझ्या लोकांना कमालीचे भीतिग्रस्त केले. एकाही माणसाला शत्रूस तोंड देण्याचे धैर्य झाले नाही, कारण सर्व वाजूंनी आम्हाला आक्रमणाचे भय होते. माझ्या लोकांतले बरेचसे कापून काढून उरलेल्या वाकीच्यांना दास म्हणून कामाला जुंपण्यासाठी नेऊन शत्रूने या हाणामारीचा शेवट केला. माझ्यापुरता मी एका अचानक स्फूर्तीमुळे बचावलो पण अजून मला वाटते की नियतीला तोंड देऊन मी तेथेच ईजिप्तमध्ये रणात पडलो असतो तर बरे झाले असते; कारण अजूनही आपत्ती मला कवटाळण्यास हात पसरून वाट पहात होती. मी त्वरित माझे शिरस्त्राण काढून टाकले, खांद्यावरची ढाल गळून खाली पडू दिली नि भाला फेकून दिला. मग मी राजाच्या रथापाशी धावत जाऊन त्याचे गुडघे कवळाटले. त्याला दया येऊन त्याने माझे प्राण वाचविले, मला स्वतःच्या बाजूला बसविले आणि याप्रमाणे आपला हा रडणारा बंदी रथातून घरी नेला. अर्थात त्याच्या अनुयायांपैकी पुष्कळांना माझ्या रक्ताची तहान लागली होती. नि त्यांचे अंश लाकडाचे भाले रोखून ते माझ्यावर धावले, कारण ते पुरे चेंवलेले होते; पण परक्या अपरिचितानांचा देव जो झ्यूस, ज्याचा विशेष अधिकार म्हणजे क्रूरपणाचा जाव विचारणे, त्याला दुखविण्याच्या भयाने राजाने लोकांना दूर ठेवले.

मी त्या देशात सात वर्षे काढली आणि एकूण एक ईजिप्तवासीय माझ्याशी औदार्याने वागल्यामुळे त्यांच्याकडून मी भरपूर संपत्ती मिळविली. पण आठव्या

वर्षात मला एक लुच्चा फिनिसिअन भेटला—एक चोरटा शठ, जगात पुष्कळशी कृष्णकृत्ये केलेला. त्यावरून साळसूद दिसणाऱ्या धूतनि त्याच्याबरोबर फिनिसिआचा प्रवास करण्याच्या भरीस मला पाडले. त्या देशात त्याचे घर व शेतीवाडी होती. तेथे त्याच्याकडे मी पुरते बारा महिने राहिलो; दिवसामागून दिवस नि महिनेही गेले; दुसऱ्या वर्षाचे ऋतुचक्र आले, तेव्हा त्याने मला नौकेवर लिबिआच्या प्रवासासाठी घेतले; त्याने असे भासवले की नौकेतल्या मालाच्या बाबतीत माझी मदत त्याला हवी होती; पण त्याचा खरा हेतू होता की लिबिआला पोहोचल्यावर मोठी किंमत घेऊन मला दास म्हणून विकण्याचा. संशयग्रस्त अवस्थेत पण गत्यंतर नाही म्हणून मी त्याच्यामागे नौकापुढावर गेलो. उत्तरेकडच्या चांगल्या जोरदार वाऱ्याच्या मदतीने नौकेने मधला रस्ता धरला नि ती क्रीत द्वीपाच्या आडोशाने जाऊ लागली; पण झ्यूसने त्या लोकांसाठी विनाश तयार ठेवला होता. आम्ही क्रीत मागे टाकले आणि आकाश नि पाण्याखेरीज अन्य कोणती भूमीही दिसनाशी झाली, तेव्हा त्याने एक कृष्णमेघ नौकेवर आणून स्थिरावला. खालचा समुद्र काळा दिसू लागला. झ्यूसने गर्जता केली नि त्याच क्षणी नौकेवर वीज पडली. त्याच्या अशनीपाताने सारी नौका झोकांड्या खाऊ लागली आणि गंधकाने भरून गेली. नौकेवरचे सगळे लोक पाण्यात फेकले गेले आणि तिच्या काळ्या काण्ठाभोवती लाटावर सागरी कावळ्यांसारखे वरखाली डुंबत राहिले. त्यांच्या नशिबी घरी परतणे नव्हते, त्या देवाने तशीच तरतूद केली होती. पण माझ्या या संकटाच्या घटकेला स्वतः झ्यूसने त्या नीलाग्र नौकेची मोठी डोलकाठी माझ्या बाहूत आणून दिली, निदान अजूनही मी अनर्थातून बचावे म्हणून. त्या डोलकाठीला अंगाचा विळखा घालून मी त्या नतद्रष्ट वाऱ्याचे खेळणे होऊन राहिलो. नऊ दिवस मी तरंगत होतो, आणि दहाव्या रात्री मिट्ट काळोखात एका मोठ्या घरंगळणाऱ्या लाटेने मला थेंप्रोतिआच्या किनाऱ्यावर आणून टाकले. तेथील थेंप्रोतिआनांचा राजा महाराज फेदान याने माझे मुक्तपणे आदरातिथ्य केले. थंडीवारा व थकवा यामुळे घेरी येऊन पडलेल्या अवस्थेत राजाच्या मुलाला मी आढळलो. त्याने हात देऊन मला उठावले. पित्याच्या प्रासादात आपल्या बरोबर नेले आणि तेथे मला एक प्रावरण नि अंगरखा अंगात घालण्यास दिला.

ओदिससबद्दल मी ऐकले ते तेथेच. त्या राजाने मला सांगितले की, ओदिसस घरी जाण्याच्या वाटेवर असताना आपण त्याचा सत्कार करून त्याला मित्र-भावाने वागविले. त्याचप्रमाणे ओदिससने तांबे, सोने नि घडीव लोखंड या रूपांनी किती संपत्ती गोळा केली होती तेही दाखविले. फार कशाला, त्या राजाच्या घरात साठवून ठेवलेली ओदिससची द्रव्यराशी एका माणसाला व त्याच्या वारसांना दहा पिढ्यांपर्यंत पुरावी इतकी आहे! राजाने आणखी सांगितले की ओदिसस दोदोना येथे गेला आहे; तेथे झ्यूसला पवित्र असलेल्या विस्तीर्ण ओकवृक्षाकडून त्या देवाची इच्छा काय आहे ते तो समजावून घेणार आहे, आणि याचाही शोध घेणार आहे की, स्वतःच्या संपन्न इथाका द्वीपाला इतक्या प्रदीर्घ वियोगानंतर त्याने कशा तऱ्हेने जावे उघडपणे की वेषांतर करून. शिवाय राजाने माझ्यासमक्ष स्वतःच्या घरात अर्घ्यदान करून शपथ घेतली की सागरवेळेवर एक नौका नाविकांसह ओदिससला त्याच्या

देशाला घेऊन जाण्यास वाट पाहत तयार उभी आहे. पण तो निघण्याच्या आतच त्याने मला पाठवून दिले. कारण धान्य विकणाऱ्या दुलिकिअम द्वीपाला जाण्यास एक थेस्रोतिअन नौका सुटणार होती; तिथे मला काळजीपूर्वक घेऊन जाण्यास नि तेथील अँकॅस्तस राजाकडे मला नेण्यास त्याने नाविकांना आज्ञा केली.

पण दुःखाचा प्याला तळाच्या गाळापर्यंत मला प्यायला लागावा, म्हणून त्या नौके-वरच्या लोकांना माझ्याविरुद्ध कट करण्याची बुद्धी झाली. भूमीपासून नौका आपल्या मार्गाने समुद्रात बरीच दूरपर्यंत आल्यावर मला दास वनविण्याच्या उद्योगाला ते लागले. माझे प्रावरण नि अंगरखा काढून घेऊन त्यांनी त्या बदली घाणेरडे कपडे मला दिले. खरे म्हणजे तुम्हाला माझ्या अंगावर दिसताहेत तीच ही लक्नरे.

इथाकाच्या शेतावर संध्याकाळचा सूर्यप्रकाश पडला होता. त्यावेळी या द्वीपाजवळ ते आले. वल्हेक्याच्या आसन फलकाखाली मजबूत दोराने त्यांनी मला घट्ट बांधून ठेवले. आणि ते नौकेवरून उतरून घाईघाईने सागरवेलेवर सायंभोजन घेऊ लागले. पण मला बांधण्याच्या दोरांच्या गाठी सोडविणे देवांना कठीण गेले नाही. माझ्या लक्तरांनी डोके झाकून घेऊन मी माल चढविण्याच्या गुळगुळीत फळीवरून निसटून हलकेच पाण्यात पालथा उतरलो नि पोहण्याचे हात मारू लागलो. माझ्या शत्रूपासून सुरक्षित-पणे दूर अंतरावर पुन्हा काठाला लागण्यास मला फार वेळ पोहावे लागले नाही. मग मी अंतर्देशात जाऊन खूप पाने असलेल्या झाडांच्या दाट जाळीत अंग चोरून दडून बसलो. त्या लोकांनी खूप आरडाओरडा केला, चौफेर शोधले पण लौकरच ठरवले की शोध करण्यात वेळ घालवून काहीच लाभ होणार नाही, तेव्हा ते पुन्हा नौकेवर चढले. मला अदृश्य राहणे देवांनी अगदी सोपे केले आणि शेवटी माझी पावले एका सज्जन माणसाच्या झोपडीकडे वळविली. यावरून मी निष्कर्ष काढतो की अजून मला मरण यावे असे ठरलेले नाही.”

वराहपाल उद्गारला, “माझ्या विचाऱ्या मित्रा! हालअपेष्टांच्या नि भटकंतीच्या तुमच्या लांबलचक वृत्तांताने तुम्ही नक्कीच माझ्या मनाला हेलावले आहे. मात्र तुम्ही ओदिससचा उल्लेख करता त्यात चुकता आहात, असे मला वाटते. त्या गोष्टीवर माझा विश्वास बसविणे तुम्हाला शक्य नाही. तुमच्यासारख्या माणसाला अशा कल्पित खुळ्या भाकडकथा रचून सांगण्याची काय जरूरी आहे. जणू काय मला माझा धनी नाहिसा कसा झाला ते सगळे माहित नाही? त्याच्याबद्दल परम द्वेषभाव देवांनी कसा दाखविला ते मी जाणतो. ना त्याला त्रोजन्सविरुद्ध त्यांनी धारातीर्थी पडू दिले, ना सारे युद्ध संपल्यावर त्याच्या मित्रांच्या वाहत मरू दिले. तसा तो मरण पावला असता तर संपूर्ण अँकिअन राष्ट्र त्याच्या स्मृत्यर्थे मातीचा ढिगारा बांधायला एकत्र आले असते आणि पुत्रासाठी थोर नावाचा वारसा त्याने ठेवला असता. पण त्याचा तसा तेजस्वी अंत व्हायचा नव्हता! वादळ-पिशाच्चांनी त्याला पळवून नेले आहे.”

माझ्यापुरते बोलायचे तर येथे मी एकटा वनवासी राहतो. माझ्या डुकरांबरोबर मी नगरीत कधी जात नाही; मात्र कदाचित कोणी काही वार्ता घेऊन अकस्मात येऊन ठेपला, नि तेव्हा सुज पिनेलोपीला मला बोलवावेसे वाटले तरच तशा वेळी जातो. अशा

प्रसंगी नवीन आलेल्या माणसांभोवती सगळे गोळा होतात नि त्यांच्यावर प्रश्नांचा मारा करतात, जसे दीर्घकाळ परागंदा असलेल्या त्यांच्या राजासाठी झुरणाऱ्या पक्षाचे, तसेच त्याच्या खर्चाने फुकट खाण्याचे समाधान पावणारे, दोघेही प्रश्न विचारतात. पण ईतोल्याच्या एका माणसाने त्याचा वृतांत सांगून मला फसवल्यानंतर मला स्वतःला मात्र अशा उलट तपासणीत काही गोडी उरलेली नाही. त्या माणसाने एकाचा जीव घेतला होता नि जगभर भटकल्यानंतर तो माझ्या दाराशी आला होता. मी त्याला दयाबुद्धीने वागवले नि त्याने मला सांगितले की, वादळात नौकादलाची झालेली हानी सुस्थित करित असलेला ओदिसस क्रीतमध्ये आयदोमिनीअसवरोवर त्याला दिसला होता. तो म्हणाला, “तो परत येईल, ग्रीष्म किंवा वर्षा ऋतूत, बरोबर संपती घेऊन आणि त्याच्या शूर सैनिकांसहित.” ते लक्षात घ्या. माझे कष्टी मित्र नि वरच्या देवसत्तांनी तुम्हाला यथे आणले आहे, तेव्हा काही खोटे सांगून माझ्या पोटात शिरण्याचा प्रयत्न करू नका. तशा गोष्टींनी माझा आदर किंवा माझ्याकडून काही लाभ तुम्हाला मिळविता येणार नाही, केवळ आदरातिथ्याच्या नियमांची बूज राखण्यासाठी नि तुमच्याबद्दल वाटणाऱ्या अनुकंपेखातर मी तुमच्याशी चांगुलपणा ठेवीत आहे.

तरीही धूर्त ओदिसस आग्रहीच राहिला; तो म्हणाला, “शपथेवरच्या विधानाने-देखील तुमचे मत बदलत नसेल नि सत्याची खात्री होत नसेल, तर खरोखरच तुमचा स्वभाव फार संशयी म्हटला पाहिजे. चला, आपण एक सौदा करू या, दोन्ही पक्ष आपापल्या अटी पाळतील याची कदर ऑलिम्पसवरच्या देवांनाच करू द्या. जर तुमचा धनी या घरी आला तर तुम्ही मला पांघरायला प्रावरण नि अंगरखा देऊन मला जिथे जायचे होते त्या दुलिकिअनला पाठवायचे. उलटपक्षी, मी म्हणतो तसा तो परत आला नाही, तर तुम्ही आपल्या माणसांकडून मला धरून माझा कडेलेट करायचा, केवळ नंतर येणाऱ्या भिकाऱ्याला हा धडा देण्यासाठी, की त्याने फसवू नये.”

तो सत्यात वराहपाल उद्गारला, “वाः! आणि जगत काय पण छान लौकिक कायमचा होईल माझा, जर माझ्या खोपटीत तुम्हाला घेऊन तुमचा पाहुणचार केल्यानंतर तुमच्या बहुमोल प्राणांचे मी हरण केले तर! तसे मी केले तर देवाची प्रार्थना करताना मला जेवढे काही ज्ञात असेल तेवढे सारेच तिच्यात समाविष्ट करावे लागेल. तथापि आता सायंभोजनाची वेळ झाली आहे; माझे गडी लौकरच परत येतील; तेव्हा घरात शिजवलेले चारीटाव जेवण आपल्याला मिळेल.”

हे दोघे या संभाषणात गुंतले असताना डुकरे चारायला घेऊन गेलेले राखणार्हेत आपापले कळप घेऊन परत आले. त्या लोकांनी ते पशू गटागटांनी त्यांच्या गोठ्यात रात्रीची विश्रांती घ्यायला घातले आणि रात्री स्थिरस्थावर होणाऱ्या डुकरांच्या आवाजांनी अंगण भरून गेले. भल्या वराहपालाने गड्यांना ओरडून सांगितले, “तुमच्या-कडचा सर्वात चांगला डुक्कर आणा. परदेशाहून आलेल्या इथल्या माझ्या पाहुण्यांसाठी तो मला मारायचा आहे. आणि दुसरे लोक फुकटचे आपल्या श्रमांवर जगत असता, आपण या डुकरांना पोसण्यासाठी इतके सारे कष्ट घेतल्यानंतर, आपणही त्या डुकराच्या मांसावर हात मारायला काहीच हरकत नाही.”

मग आपल्या तीक्ष्ण धारेच्या कुन्हाडीने त्याने सरपणासाठी थोडी लाकडे फोंडली नि त्याच्या गड्यांनी पोसून लड्डू केलेला एक पाच वर्षांचा डुक्कर ओढून चुलीपाशी आणला. सच्च्या तत्वावद्दल निव्या वाळगणारा तो वराहपाल अमरांना विसरला नाही, तर त्याने पांढरे मुळके असलेल्या त्या बळीच्या केसांचा झुपका अग्नीत टाकून सर्व देवांना प्रार्थना केली की, “सुज ओदिसस स्वगृही परतावा.” मग तो ताठ उभा राहिला नि ओक वृक्षाच्या एका न फोडलेल्या सोटाचा घाव त्याने त्या प्राण्यावर घातला. डुक्कर मरून पडला. मग लोकांनी त्या प्राण्याचा गळा चिरला, राठ केस होरपळले नि कौशल्याने त्याचे कापून तुकडे केले. वराहपालाने बळीच्या साऱ्या अवयवांचे प्रथम कापलेले तुकडे काढले, विपुल वसेवर कच्चे मांस ठेवले आणि ते सर्वच जाळात घालून वर जवाचे पीठ शिंपले. मग गड्यांनी बाकीच्या मांसाचे कापून बारीक तुकडे केले, त्यात सळ्या खुपसल्या, ते पक्के भाजून घेतले, आणि सळ्यांवरून काढून लाकडी थाळ्यांवर त्यांचा ढीग केला. आणि आता वराहपालाला अशा वाबतीत नेमकी निर्णयशक्ती असल्याने तो वाटे करायला उभा राहिला. ते मांस कापून त्याने त्याचे सात भाग केले; त्यापैकी एक त्याने अप्सरा नि मैआपुत्र हर्मिज्ञ यांची प्रार्थना करून वेगळा ठेवला आणि बाकीचे सर्व लोकांना वाटून दिले. पण ओदिससचा मात्र बहुमान करण्यासाठी त्याला डुकराच्या पाठीच्या कण्याचा मांसयुक्त भाग वाढला. या दाक्षिण्याने त्याच्या धन्याचे मन प्रसन्न झाले आणि त्याच्याकडे वळून तो बोलला, “युमिअस, मला आशा आहे की माझ्यासारख्या गरीब माणसाला मांसाचा सर्वात उत्तम भाग दिल्या-वद्दल मी ज्या प्रेमाने तुमच्याकडे पाहतो आहे तशाच प्रेमाने तांत झ्यूसही तुमच्याकडे पाहील !” त्यावर वराहपाल युमिअसने उत्तर दिले, “माझे मानवंत पाहुणे, खाण्यास सुरुवात करा आणि जे अन्न आम्हाला देता येत आहे त्याचा सुखास्वाद घ्या. आपल्या खूपीप्रमाणे कृपा करणे अथवा न करणे ही देवांची रीत आहे आणि त्यांना प्रतिबंध कोणीही करू शकत नाही.” मग प्रथम कापलेल्या मांसाचे तुकडे त्याने शाश्वत देवांप्रीत्यर्थ यज्ञहविर्भाग म्हणून वाहिले आणि चमकदार मद्याने अर्घ्यदान केल्यावर ऋषक अनेक नगरी विध्वंसक ओदिससच्या हातात देऊन तो स्वतः आपल्या वाढपापुढे बसला. त्यांना रोट वाढणारा सेवक मेसॉलिअस हा त्याने धन्याच्या अनुपस्थितीत घनिणीच्या किंवा लेजर्तिझच्या साह्याशिवाय ताफिअनांकडून स्वतःच्या द्रव्याने आपल्या-साठी मिळविला होता. पुढे वाढलेल्या उत्तम आहारावर सर्वांनी हात मारला आणि त्यांनी आपली क्षुधा व तृषा भागविल्यावर मेसॉलिअसने उरलेले अन्न उचलून नेले. रोट नि मांसाने तृप्त झाल्यावर ते शय्येचा सुखद विचार करू लागले.

अंधार पडला तेव्हा वायुमान विघडले. आकाशात चंद्र नव्हता; रात्रभर पाऊस पडला; पश्चिमेकडून जोराचा नेहमीचा आर्द्र वारा वाहू लागला. तेव्हा ओदिससने वराहपालाची परीक्षा ध्यायचे ठरविले. त्याला पहायचे होते की आपल्यावद्दलचे या आतिथ्यकर्त्याचे खरेखुरे अगत्य त्याला स्वतःचे पांघरुण आपल्याला देण्यास उद्युक्त करते किंवा एखाद्या गड्याला तो स्वार्थत्याग करण्यास सुचविण्यास लावते ! तो म्हणाला, “माझे ऐका, युमिअस नि तुम्ही त्याचे गडी हो, माझे इच्छा मी एका गोष्टीच्या रूपाने सांगणार आहे. हा तुमच्या मद्याचा प्रभाव आहे. कारण मद्य हे एक

वेडे प्रकरण आहे, ते सगळ्यात भारदस्त शहाण्या माणसालामुद्धा गायला नि पोरी-सारखे फिदीफिदी हसायला लावते ! ते त्याला नाचायच्या मोहात पाडते नि बोलला नसता तर बरे अशा गोष्टी बोलायला लावते ! तथापि मी आता जीभ सैल सोडायला सुरुवात केलीच आहे तेव्हा ती पुढे चालू ठेवायला हरकत नाही. "

अहा, त्रांयविरुद्ध आम्ही एकाएकी केलेल्या त्या चढाईच्या वेळेसारखा तरुण नि वळकट अजूनही मी असतो तर बरे झाले असते ! ओदिसस नि मेनेलॉस हे आमचे म्हारके अधिकारी आणि त्यांच्याच विनंतीने मी तिसऱ्या श्रेणीचा नेता म्हणून त्यांच्या-बरोबर गेलो. त्या नगरीच्या कठोर मुद्देच्या तटांपाणी आम्ही पोहोचलो, तेव्हा त्याभोवती आमच्या कवचाखाली अंग चोरून दलदलीतल्या झुडपांच्या दाट जाळीत दवा घरून पडून राहिलो. उत्तरेकडचा वारा थांबला आणि एक धूर, दंब गोठवणारी रात्र सुरू झाली. डोक्यावरून, अतिशीत, गोठलेल्या दवासारखा हिमपात होऊन आमच्या ढालींवर कणांचे जाड थर बसले. बाकी सगळ्यांना प्रावरणे नि अंगरखे होते, आणि ढाली खांद्यावर ओढून घेऊन ते आरामात झोपले. पण आम्ही निघालो तेव्हा मी माझे प्रावरण माझ्या लोकांजवळ ठेवून येण्याचा मूखंपणा केला होता ; मला वाटले होते, त्याशिवायदेखील मला थंडी सहन करता येईल. आणि याप्रमाणे त्या पथकाला माझी ढाल नि हलके ऋटिवस्त्र याखेरीज अंगावर काही न घेता मी येऊन मिळालो होतो.

रात्रीच्या तिसऱ्या पहाऱ्यात तारे जेव्हा क्षितिजावरून खाली उतरायला लागले, तेव्हा माझ्या शेजारच्या ओदिससजवळ गोष्ट काढण्याचे मी ठरवले. मी कोपराने त्याला डिवचले. त्याने तात्काळ अवधान दिले. मी म्हणालो, "राजे ओदिसस, आपली बुद्धी आता सोडवणुकीसाठी चालवा, नाहीतर मी लौकरच मरणार. हिमपात माझा जीव घेत आहे, कारण मला प्रावरण नाही. अंगातल्या अंगरख्याशिवाय दुसरे काही बरोबर न घेण्याची चूक मी केली आहे, नि आता माझ्या आपत्तीतून बाहेर पडण्याचा काही मार्ग नाही ! " असे मी त्याला म्हटल्यावर त्याने मनात त्याच्यावर विचार केला आणि तो युक्तिवान व शिपाईगडी असल्यामुळे त्याने एक कल्पना काढली ; कशी ती ऐका, तो माझ्या कानात हळूच बोलला, "हळू बोल, बाकीच्यातल्या कोणाला ऐकू जाऊ देऊ नको. " मग त्याने कोपराच्या आघाराने डोळे उंचावले नि बाकीच्यांना हाक मारली. तो म्हणाला, "जागे व्हा माझ्या मित्रांनो, झोपेत देवांनी मला एक स्वप्न पाठवले. मला वाटत आहे की आपण आपल्या नौकांपासून फारच दूर आलो आहोत, आणि सेनानीप्रमुख अॅगॅमेमनॉनला एक संदेश घेऊन जायला मला कोणीतरी पाहिजे. तो बहुधा तळावरून आपल्याला पुरक सेनापथके पाठवील. " प्रतिसाद तात्काळ मिळाला. अॅन्ड्रेमानपुत्र थोआस नावाचा एक मनुष्य उडी मारून उठला, त्याने आपले जांभळे प्रावरण काढून टाकले, नि तो दुप्पट वेगाने पळत नौकांकडे निघाला. त्याच्या चिरगुटात कुतज्ञ हृदयाच्या मला, उषा सुवर्णसिंहासनावर येईपर्यंत पडायला सोडून. आ ; ! त्यावेळी मी जितका तरुण, तगडा होतो तसा अजून असतो तर !

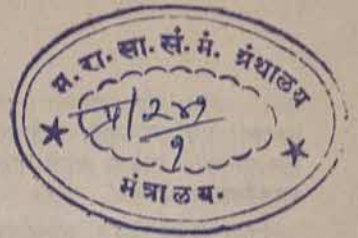
वराहपाल युमिसस ओदिससला म्हणाला, "म्हातारदुवा, नामी गोष्ट सांगितलीत तुम्ही आम्हाला. प्रत्येक शब्द पाहिजे तसा ठसला, आणि तुमचे पारितोषिक तुम्हाला

मिळेल. दुर्दैवी गृहविहीन अपेक्षेने ज्यांच्याकडे जातो त्यांच्याकडून वस्त्रप्रावरण किंवा दुसरे काही प्राप्त करून घेण्याचा त्याला जो अधिकार आहे त्यानुसार तुम्हाला आज रात्री वस्त्रांची वगैरे कशाचीही उणीव पडणार नाही. पण सकाळी मात्र पुन्हा एकदा स्वतःच्या लक्तरात तुम्हाला वावरावे लागेल. आमच्याकडे येथे प्रावरणाचा साठा नाही किंवा अंगात घालायला जास्त अंगरखेही नाहीत. प्रत्येकाला एका प्रावरणावर भागवावे लागते. पण जेव्हा ओदिससचा मुलगा परत येईल, तेव्हा तुम्ही धरून चाला की तुम्हाला वापरायला प्रावरण नि अंगरखा मिळेल आणि तुमच्या मनात जेथे जाण्याची उत्कंठा असेल तिकडे तुम्हाला तो पाठवील !

वराहपाल उडी मारून उठला नि विस्तवाजवळ एक खाटले टाकून त्यावर त्याने शेळचामेंढ्यांची कातडी पसरली. ओदिसस पहुडला नि युमिअसने त्याच्या अंगावर एक भले मोठे जाड प्रावरण टाकले; हे त्याने विशेषच थंडी पडेल तेव्हा घालण्यासाठी राखून ठेवलेले होते.

तेव्हा तेथे ओदिसस झोपला; त्याच्या बाजूला शेतावरचे तरुण गडी झोपले होते. पण तेथे झोपून आपल्या नर-डुकरांना वाऱ्यावर सोडायला वराहपाल तयार नव्हता, उलट त्याने रात्र वाहेर काढण्याची तयारी केली आणि तो आपल्या अनुपस्थित स्वामीच्या मालमत्तेची काळजी घेणारा किती दक्ष संरक्षक होता हे पाहून ओदिससला आनंद झाला. वराहपालाने एक तीक्ष्ण खड्ग पट्ट्याने आपल्या मजबूत खांद्याला अडकवून तयारीची सुकवात केली; मग वाऱ्यापासून निवारणार्थ एका चांगल्या दडस प्रावरणात अंग लपेटून घेतले. पुऱ्या वाढीच्या बकऱ्याचे एक केसाळ चामडे उचलले नि अखेर कुव्या-माणसांपासून बचावासाठी तीक्ष्णाग्राचा एक शूल हाती घेतला; आणि असा तो उत्तरेच्या वाऱ्यापासून निवारा देणाऱ्या, पुढे आलेल्या कड्याच्या वळचणीला, शुभ्रदंत नर-वराह जेथे निजत, तेथे रात्र घालविण्यास चालता झाला.

□ □

सर्ग १५

तेलेमॅकस परत येतो

दरम्यान पॅलास अॅथीनी लॅकेदीमॉनच्या विस्तीर्ण खोऱ्यात ओदिसस राजाच्या उदात्त पुत्राला सूचना देण्यास गेली, की त्याने परत जाण्याची वेळ आली आहे नि निघण्याची त्वरा करावी.

तिला तेलेमॅकस नि राजकुमार पिसिस्वॅंतस हे थोर मेनेलॉसच्या द्वारप्रकोष्ठात झोपलेले दिसले. नेस्तोरपुत्र तर नक्कीच गाढ झोपेत होता, पण पित्याबद्दलच्या चिंतेने तेलेमॅकसने मात्र संपूर्ण प्रदीर्घ रात्र अविश्रांत जागून काढली होती. उज्ज्वलनेत्रा देवी त्याच्या शय्येपाशी जाऊन म्हणाली, "तेलेमॅकस, घरात असे पेंढार असताना आपली मालमत्ता अमुरक्षित सोडून तू परदेशी असे घोटाळत राहणे अनुचित आहे. ते लोक सारे काही वाटूनही घ्यायचे नि सर्वस्व खाण्यापिण्यात उडवून तुझा हा प्रवास निष्फळ करायचे! तेव्हा, जर तुम्ही उदात्त माता अजून प्रासादातच असलेली तुला पहायची असेल तर तुला तात्काळ जाऊ देण्याची निकड तू आपल्या उदारमनस्क आतिथ्यकर्त्याला लाव. कारण इतर सर्व लग्नेच्छूपेक्षा अधिक ओदार्य दाखविणाऱ्या नि तिच्या पाणिग्रहणासाठी घाबयाचे शुल्क वाढवीत जाणाऱ्या युरिमॅकसशी तिने लग्न करावे असा आग्रह तिचा पिता नि बंधू आधीच करीत आहेत. असेही एक भय आहे की, तुझ्या अनुज्ञेविनाय तुझ्या घरातल्या तुझ्या स्वतःच्याही काही वस्तू ती घेऊन जाईल. स्त्रीची प्रवृत्ती काय असते तुला माहीत आहे! जो माणूस तिच्याशी लग्न करणार त्याच्याकडे संपत्ती घेऊन येणे तिला आवडते, तिचा पूर्वीचा पती नि त्याच्यापासून तिला झालेली संताने यांचा विचारही तो एकदा मेल्यावर ती करीत नाही की, त्यांची विचारपूसही करीत नाही. तेव्हा तू जेव्हा घरी पोहचशील त्यावेळी पुढाकार घेऊन संबंध गृहव्यवस्था तुझा सर्वांत अधिक विश्वास असलेल्या कोणत्याही सेविकेकडे तू सोपवावीस हे मला बरे दिसते; हे कोठपर्यंत, तर देव तुझ्या तोलाची पत्नी तुला पाठवीपर्यंत आणि ही एक दुसरी गोष्ट तू मनन करण्याजोगी आहे. विवाहेच्छुमघले म्होरके इथाका नि सॅमॉसचा खडबडीत सागरतट यांच्या दरम्यान तुझ्या वाटेवर दवा धरून बसले आहेत. तू घरी पोहचण्याआधी तुला ठार करण्यास ते टपले आहेत. त्यांना यश येईल असे मला वाटत नाहीच नाही, त्या आधीच तुम्ही संपत्ती फुकून टाकणाऱ्या त्या प्रेमविह्वल गृहस्थांतल्या काहीना भूमी पोटात घेईल. तथापि, त्या द्वीपांना अगदी दुरून बळसा घालून जा नि जलप्रवास रात्री कर. तुझा पालक देव तुला अनुकूल वारा पाठवील. इथाकात जिथे पहिल्या ठिकाणाला तू पोहोचशील तेथेच किनाऱ्यावर उतर आणि सगळ्या नाविकांसह नौका थेट नौकाश्रयाला पाठव, पण तू स्वतः दुसरे काही करण्याअगोदर

तुझी डुकरे सांभाळणाऱ्या वराहपालाला भेट. झालेल्या सर्व घटनानंतरही तो तुझ्याशी एकनिष्ठ आहे. रात्रीचा त्याच्याकडे रहा आणि त्याला नगरीत पाठवून तुझ्या मुज पीनेलॉपी मातेला वार्ता कळव की, तू पायलॉसहून परतला आहेस नि तिला सुखरूप परत मिळाला आहेस.”

तिचा संदेश देऊन झाल्यावर अॅथीनी ऑल्लिम्पसच्या शिखरांवर परत गेली. पण तेलेमॅकसने सुखस्वप्नात रमलेल्या नेस्तारंपुत्राला पदस्पर्श करून जागे केले व म्हटले, “उठ, पैसिस्त्रॅतस आणि रथाला घोडे जुंप म्हणजे आपल्याला आपल्या मार्गाला लागता येईल.”

त्याच्या मित्राने उत्तर दिले, “आपण निघायला कितीही उत्सुक असलो तरी मिट्ट काळोखात रथ हाकणे आपल्याला शक्य नाही. लवकरच पहाट होईल जरा थांबून आपला आतिथ्यकर्ता जो शूर राजा मेनेलॉस, त्याला आपल्या रथात आपणासाठी काही देणग्या ठेऊन आपल्याला अगत्यपूर्ण निरोप देण्याची संधी देण्यास काय हरकत आहे? प्रेमळ वागणूक देणाऱ्या यजमानाला अभ्यागत कधी विसरत नाही.”

त्यांना फार वेळ पहावी लागली नाही, उषा आपल्या सुवर्णसिंहासनी आली आणि सुंदरी हेलनशेजारो निद्रा केलेला योद्धा मेनेलॉस उठून त्यांच्याकडे आला. जेव्हा ओदिसस-पुत्राने त्याला पाहिले तेव्हा धाईघाईने आपला चकाकता अंगरखा चढवून त्याने आपल्या दणकट खांद्यावर आपले मोठे प्रावरण टाकले आणि अशा राजपुत्रोचित वेषात तो मेनेलॉसला सामोरा गेला नि राजाला त्याच्या पदव्यानी संबोधून त्याने अभिवादन केले. तो म्हणाला, “महाराज, माझ्या स्वतःच्या देशाला परत जाण्यासाठी मी आपली अनुज्ञा मागत आहे, कारण मला घराची फार ओढ लागल्याची जाणीव होत आहे.”

वीर-नृपाने उत्तर दिले, “तेलेमॅकस, तुला परत जाण्याची इच्छा असेल तर दीर्घ-काळ तुला थांबून ठेवण्याचा विचारही मी करणार नाही. वाजवीपेक्षा फार मायाळ किंवा पुरेसा मायाळ नसलेला, अशा दोन्ही प्रकारच्या आतिथ्यकर्त्यांना मी दोषी मानतो. सर्व गोष्टींत नेमस्तपणा हवा आणि रहावेसे वाटत असलेल्या पाहुण्याला निरोप देणे नि जाण्याची निकड असलेल्याला थांबवणे, दोन्ही सारखीच दोषावह आहेत. माझे म्हणणे असे की, मनुष्य आपल्याकडे असेल तोवर त्याला अगत्याने वागवावे, पण त्याची इच्छा होईल तेव्हा त्याला जाऊ द्यावे.”

“तथापि, तुला काही देणग्या आणण्यासाठी तरी मला वेळ दे, त्या वांधून मी तुझ्या रथात ठेवीन. तू स्वतःच पाहशील की देणग्या उत्तम असतील आणि दालनात भोजन तयार ठेवण्यास सेविकांना मला सांगू दे. कोठीत अन्न भरपूर आहे आणि आम्हाला इभ्रतीची आणि सभ्याचाराची तशीच तुला ही सुखाची गोष्ट अशी की, भूमीवरून दीर्घ प्रवासाला निघण्याआधी तुम्ही जेवावे. कदाचित तुला हेलास नि आर्गाइव्ह प्रदेशात फेरफटका करायला आवडेल नि तुझ्या सोबत्याची जागा मला घेऊ द्यायला. तसे असेल तर रथ नि घोड्यांची व्यवस्था मी करून वेगवेगळ्या नगरात तुझा मार्गदर्शक झालो तर? आपल्याला रिक्तहस्ताने कोणी परत पाठविणार नाही, प्रत्येक यजमानाकडून एक तरी देणगी मिळेल असे धरून चालता येईल, तांब्याची तिवई किंवा कढई, खेचरांची जोडी अथवा एखादा सुवर्णचपक.”

शहाण्या तेलेमॅकसने उत्तर दिले, “महाराज, मेनेलॉस, मी खरोबरच माझ्या घरी ताकाळ परत जाण्यास आतुर आहे. कारण मी प्रवासाला निघालो तेव्हा माझ्या मालमत्तेच्या सांभाळासाठी कोणी आवेक्षक ठेवला नाही. माझ्या राजपित्याच्या शोधाथं मी केलेला हा माझा प्रवास माझ्या नाशाने संपणार नाही, आणि माझ्या घरातून माझ्या कुठल्याही मूल्यवान वस्तू लुटल्या जाणार नाहीत, याची दक्षता मला घ्यायला पाहिजे.”

जेव्हा वीर मेनेलॉसने हे ऐकले तेव्हा त्याने ताकाळ त्याच्या पत्नीला नि सेवकांना कोठीत उपलब्ध असलेल्या भरपूर सामानसुमानातून दालनात जेवण तयार करण्यास सांगितले. याच क्षणी जवळच राहणारा नि नुकताच उठलेला बोथूसपुत्र इतिओनिअस जवळ आला; त्याला मेनेलॉसने विस्तव पेटवून थोडे मांस भाजण्यास सांगितले. इतिओनिअसने आज्ञापालनाची त्वरा केली. तेवढ्यात हेलन व मेगॅपेन्थिझ यांना घेऊन मेनेलॉस आपल्या सुगंधित भांडारात गेला; जेथे बहुमोल वस्तू ठेवल्या होत्या त्या ठिकाणापाशी ते जेव्हा गेले तेव्हा मेनेलॉसने एक दोन मुठींचा चपक उचलला आणि पुत्र मेगॅपेन्थिझला एक चांदीचा मिश्रण वाडगा बरोबर घेण्यास सांगितले. दरम्यान ज्याच्यात हेलनने स्वतः कलाकूसर केलेली वस्त्रे ठेवली होती त्या पेटघांमधून त्या थोर स्त्रीने सर्वांत लांब नि सर्वांत भरगच्च नक्षीचे एक महावस्त्र काढले, ते सर्व वस्त्रांच्या खाली होते नि आता ते नक्षत्रासारखे चमकू लागले. ती मंडळी मग घरातल्या खोल्या ओलांडीत तेलेमॅकसकडे आली. तो भेटल्यावर आरक्तकेश मेनेलॉस त्याला म्हणाला, “मला मनापासून आशा आहे, तेलेमॅकस, की हेरेचा स्वामी गर्जनाकर्ता झ्यूस तुला सुरक्षित प्रवास प्रदान करील आणि तुझा गृहागम सर्वतोपरी तुला हवा तसा करील. देणग्या म्हणून माझ्या प्रासादात असलेल्या सर्वांत सुंदर आणि सर्वांत मूल्यवान वस्तू तुला प्राप्त होत आहेत. मी तुला घडीव धातूचा एक मिश्रण वाडगा देत आहे. तो जाडजूड चांदीचा असून त्यावरची कड सोन्याची आहे. स्वतः हेफेस्तसने तो बनवला आहे. माझा राजमित्र सायदॉनचा अधिपती याच्याकडून तो मला मिळाला होता. ज्यावेळी परत स्वदेशी येताना मी त्याच्याकडे राहिलो होतो त्यावेळी, आणि आता तो तुझा व्हावा अशी माझी इच्छा आहे.”

राजा मेनेलॉसने मग तो दोन मुठींचा चपक त्याच्या हाती दिला; तर त्याच्या शूर पुत्राने मेगॅपेन्थिझने राजाने वर्णिलेला चमकदार चांदीचा वाडगा त्याच्यापुढे आणून ठेवला. चारूकपोला हेलन महावस्त्र घेऊन जवळ उभी राहिली आणि तिने आपल्याकडून त्याचा निरोप घेतला. “पहा, प्रिय बाळा, माझ्यापाशीही तुला द्यायला ही एक देणगी आहे, हेलनची स्वतःच्या हातांनी तयार केलेली जपून ठेवायची आठवण. प्रतीक्षा होत असलेला तुझ्या लग्नाचा दिवस जेव्हा येईल तेव्हा तुझ्या वधूने परिधान करण्यासाठी हे वस्त्र आहे. तो दिवस येईपर्यंत हे तुझ्या घरी तुझ्या आईपाशी राहू दे. आणि आता माझी सदिच्छा की, स्वदेशाकडे आणि तुझ्या सुखद घराकडे तुझा परतीचा प्रवास आनंदाचा होवो.”

असे म्हणून हेलनने ते महावस्त्र तेलेमॅकसच्या हाती दिले आणि त्यानेही त्याचा सहर्ष स्वीकार केला. राजकुमार पैसिस्त्रॅतसने देणग्यांचा सांभाळ पत्करला आणि

त्या रथात ठेवीत असता त्या वस्तूच्या उत्कृष्टतेचे अवधानपूर्वक मूक कौतुक केले. लोहितकच मेनेलॉसने मग पुढे होऊन त्यांना घरात नेले आणि ते दावे तरुण खाली बसले. एका दासीने एका उत्तम सोंन्याच्या झारीतून पाणी आणून चांदीच्या वाडण्यावर त्यांना हात धुण्यासाठी धार धरली. मग तिने एक चकाकता भोजनफलक ओढून त्यांच्या बाजूला ठेवला आणि गंभीर गृहावेक्षिकेने त्यांच्या बाजूस थोडे रोट नि निवडक मिष्टान्ने आणून ठेवून सर्व उपलब्ध वस्तू त्यांना मुक्त हस्ताने वाढल्या. इतिओनिअसने बाजूला उभे राहून वाडण्यासाठी मांसाचे तुकडे केले; तर थोर मेनेलॉसच्या पुत्राने त्यांच्या पेल्यात मद्य ओतले आणि याप्रमाणे पुढे ठेवलेल्या उत्तम भोजन संभारावर त्यांनी हात मारला.

त्यांनी आपली क्षुधा व तृष्णा भागविल्यावर तेलेमॅकस नि नेस्तॉरचा उदार पुत्र यांनी रथाला घोडे जुंपले; नयनमनोहर रंगांनी रंगवलेल्या त्या रथावर ते आरूढ झाले आणि महाद्वारातून नि त्यांच्या तिनादणाच्या द्वारप्रकोष्ठातून त्यांनी रथ बाहेर काढून नेला. रक्तकेश मेनेलॉस त्यांच्यामागून उजव्या हातात मुरलेल्या मद्याचा एक सुवर्णचषक घेऊन चालत गेला, यासाठी की पाहुण्यांना प्रयाणाआधी मद्याने अभीष्ट-चित्तन करता यावे. त्यांच्या रथापाशी जाऊन त्यांच्या अभीष्टचित्तनार्थ त्याने मद्याचा एक घोट घेतला आणि तो म्हणाला, “निरोप असो, माझ्या तरुण मित्रांनो, आणि राजा नेस्तॉरला माझा सादर प्रणाम सांगा. आम्ही त्रायच्या रणक्षेत्रावर असताना तो मला प्रेमळ पित्यासारखा होता.”

तेलेमॅकसने उत्तर दिले, “महाराज, आम्ही पोहोचल्यावर अवश्य आपला संदेश देऊ. मला एवढेच वाटते की, किती बरे होईल. जर मी इथाकाला पोहोचेल तेव्हा घरी मला निश्चितपणे ओदिसस भेटला तर! म्हणजे त्याला मी सांगू शकेन की येथे राहिलो असताना आपल्याकडून मायेशिवाय मला दुसरे काही मिळाले नाही आणि येथून निघताना बहुमोल देणग्यांनी भारावलेला असा मी परत चाललो आहे.”

जणू त्याच्या शब्दांना उत्तरच म्हणून उजवीकडे एक पक्षी उडत आला. तो एक गरूड होता नि त्याच्या पंजात एक मोठी शुभ्र कलहंसी होती. अंगणातल्या पाळीव पक्ष्यातली. काही बायका-पुरुष आरडाओरडा करीत पाठलाग करीत होते, आणि गरूड रथापाशी आला तेव्हा घोड्यांसमोहन त्याने उजव्या बाजूला वळसा घातला; ते पाहून सर्वच मंडळींना आनंद झाला नि मोठा हुरूप आला. प्रथम बोलला नेस्तॉरपुत्र पैसिस्त्रॅतस. मेनेलॉसला त्याने म्हटले, “महाराज, येथे एक समस्या आहे. स्वर्गाने हा शकुन पाठवला तो आम्हा दोघांसाठी की आपल्यासाठी?”

योद्ध्याचे सर्व गुण अंगी असूनही मेनेलॉसला यावर भाष्य मुचले नाही आणि त्याच्या आधी त्याच्या रूपवती भायेंने ते सांगितले, “एका, मला जी काही स्फूर्ती होते तिच्यानुसार मी या शकुनाचे विवरण करून, ही कसली पूर्वसूचना मला निश्चितपणे वाटते ते सांगते. ज्याप्रमाणे पर्वतातला आपला निवास सोडून या गरूडाने खाली येऊन आमच्या पाळीव कलहंसीवर झडप घातली, त्याप्रमाणेच पुष्कळ कष्ट नि अनेक भ्रमणे झाल्यावर ओदिसस स्वगृही पोहोचून सूड घेईल. इतके कशाला,

या क्षणीदेखील तो तेथे असेल आणि विवाहेच्छूंच्या त्या साऱ्या टोळीला गोत्यात आणायचा बेत रचीत असेल !”

तेलेमॅकस उद्गारला, “गर्जनाकारी झ्यूस, हेरेचा स्वामी तुमचे बोलणे खरे करो ! आणि मी माझ्या दूरच्या घरी माझ्या प्रार्थनेत तुम्हाला देवी म्हणून समाविष्ट करीन.”

मग त्याने घोड्यांना चाबकाने स्पर्श केला. ते तरतरीतपणे निघाले आणि नगरातून पुढे उघड्या प्रदेशाकडे झेप चालू ठेवून दीर्घ दिवसभर त्यांनी मानेवरची धुरा वरखाली झुलवीत ठेवली.

सूर्यास्ताला मार्गात जेव्हा अंधार झाला तेव्हा ते फेरीला पोहोचले होते. तेथे त्यांनी रथ हाकून अॅल्फॅअसचा नातू व ऑॅतिलोकसचा पुत्र दायोकिलझ याच्या घरापुढे नेला. त्या घरच्या त्यांच्या रात्रीच्या मुक्कामात त्यांचे अगत्यपूर्वक आदरातिथ्य झाले. पण कोमल उषेने पूर्वेला आरक्त स्पर्श केला न केला तोच ते आपले घोडे जुंपून आपल्या नयनमनोहर रंगाच्या रथावर आरूढ होत होते. निनादणाऱ्या द्वारप्रकोष्ठातून महाद्वारावाहेर त्यांनी रथ हाकला. चाबकाचा एक हलका फटकारा घोड्यांना पळविण्यास पुरे होता, आणि घोड्यांची ती जोडी अशा दुरुपाने धावली की पायलॉसचा उंच दुर्ग दृष्टिपथात येण्यास फार वेळ लागला नाही.

यावेळी तेलेमॅकस नेस्तारपुत्राकडे वळून म्हणाला, “पैसिस्वॅतस, तुला शक्य असेल तर माझ्या वतीने तू एक कामगिरी अंगावर घ्यावीस अशी माझी इच्छा आहे. आपल्या वडिलांच्या स्नेहाने आपणा दोघांत एक टिकाऊ प्रेमबंधन उद्भवले आहे असे आपण विश्वासपूर्वक म्हणू शकतो. शिवाय आपण एकाच वयाचे, नि या प्रवासामुळे तर अधिकच एकमेकांजवळ आलो आहोत. तेव्हा प्रिय राजकुमारा, माझी तुला प्रार्थना आहे की, रथ माझ्या नौकेवरून पुढे नेऊ नको तर मला नौकेपाशीच सोड, आणि याप्रमाणे तुझ्या वृद्ध पित्याच्या आदरतिथ्याच्या अत्याग्रहामुळे इच्छेविरुद्ध राजवाड्यात अडकून पडण्यातून मला सोडव. कारण त्यापेक्षाही लौकर मला घरी परतले पाहिजे.”

नेस्तारपुत्राने या समस्येवर मनात विचार केला. मित्राचे म्हणणे कबूल करून त्याला उपकृत करणे इध्रतीला जागून कसे साधावे ? थोड्या संदेहानंतर त्याने निर्णय घेतला व घोडे वळवून समुद्रतटी नौकेपाशी रथ नेऊन त्यातील वस्तू उतरविल्या आणि मेनेलॉसच्या त्या वस्त्रप्रारवणांच्या नि सुवर्णांच्या उत्तम देणग्या नौकाकोष्ठात मागील वाजूस ठेवून दिल्या. पण त्याने तेलेमॅकसला घाई करण्याची निकड पटवून दिली; “तात्काळ नौकेवर चढ, नि तुझ्या सर्व लोकांनाही नौकारूढ होण्याची आज्ञा कर—मी घरी पोहोचण्याच्या नि वृद्ध वडिलांना सांगायच्या आत. मला स्वतःला मनात खात्री आहे, वडील इतके हट्टी आहेत की तुला सोडणार नाहीत, तर स्वतः इथे तुला घेऊन जायला येतील, नि मग एकटे परत जातील असे मला वाटत नाही. कारण तुझी काहीही सवब असली तरी तू ‘नाही’ म्हटल्यास ते फारच चिडतील.”

अधिक चर्चा न करता पैसिस्वॅतसने मित्राला तेथेच सोडून आपले लांब आयाळीचे घोडे परत पायलॉस नगरीकडे हाकले नि लौकरच तो घरी पोहोचला. दरम्यान

तेलेमॅकसने आपल्या नाविकांना घाई करण्यास प्रवृत्त केले, व त्यांना ओरडून सांगितले, “लोकहो, ओजार नौकेवर व्यवस्थित चढवले आहे की नाही ते नीट पहा, नि आपणही नौकेवर चढू या. मला निघायचे आहे.”

नाविक उड्या मारून त्याच्या आज्ञापालनार्थ धावले, नौकेवर चढले, नि आपापल्या जागांवर बसले. त्यांच्या नौकारोहणावर देखरेख करून, तेलेमॅकस नौकेच्या मागील बाजूजवळ नुकताच प्रार्थना उरकून अंथीनीप्रीत्यर्थ यज्ञ करीत होता. तेवढ्यात दूरच्या राज्यातल्या एका अपरिचिताने त्याला हाक मारली. हा मनुष्य मानवहत्या करून आरगाँसहून पळाला होता. तो मेलॅम्पसच्या वंशातला एक भाविकथक होता. त्याचा पूर्वज एकैकाळी मेघजननी पायलॉसमध्ये राहिलेला होता आणि सहनागरिकात उत्कृष्ट प्रासादाचा धनी व एक सधन गृहस्थ म्हणून परिचित होता. पण एकवेळ अशी आली की थोरपण प्रजापीडक राजा नेलिसस याच्यापासून बचावण्यासाठी त्याला देशाबाहेर पळून जाऊन दुसरीकडे आश्रय शोधणे प्राप्त झाले. राजाने त्याची मालमत्ता बळकावून वर्षभर आपल्याकडे ठेवली. दरम्यान मेलॅम्पस फिलॅकच्या दुर्गात अगणित हालअपेष्टा भोगीत असलेला एक दीनवंदी होता—नेलिससच्या कन्येखातर; कारण दुर्निवार्य देवी फ्युरी हिने, त्याला त्या राजकन्येच्या मोहात पाडले होते. तथापि तो कसातरी जिवंत निसटला आणि काहीतरी मार्गाने त्याने फिलेसहून हंवरणारी गुरे पायलॉसला हाकून आणली. तेथून त्याने स्वतःवर झालेल्या अन्यायाचा सूड नेलिसस राजावर उगवला आणि राजकन्या आपल्या भावाची वधू केली. स्वतः तो परदेशी निघून गेला. आरगाँसच्या मैदानावर निवास करून प्रजेच्या बऱ्याच मोठ्या भागावर राज्य स्थापन करणे त्याच्या नियतीने त्याच्यासाठी निश्चित केले होते. तेथेच त्याने लग्न केले, स्वतःसाठी एक उत्तम प्रासाद बांधला आणि अँन्तिफेतिझ नि मँन्तिअस हे दोन बळकट पुत्र मोठे केले. अँन्तिफेतिझला शौर्यशाली ऑइक्लीज हा मुलगा झाला आणि यथाक्रम ऑइक्लीजला पुत्र झाला; महान नेता, शौर्यशाली अँम्फिअँरॉस; याच्यावर झ्यूस नि अँपॉलो या देवांचे प्रेम होते आणि कृपेचे प्रत्येक चिन्ह देऊन त्यांनी त्यांना कृतार्थ केले. तरीही तो वार्धक्याच्या दशेपर्यंत मात पोचला नाही तर थीव्सला धारातीर्थी पडला, तोही एका स्त्रीच्या हावरेपणाचा बळी होऊन. अँल्कमेअँन नि अँम्फिलोकस हे त्याचे मुलगे, तर त्याचा भाऊ जो मँन्तिअस याला पॉलिफिदिझ नि क्लीतस हे पुत्र—क्लीतस इतका देखणा होता की सुवर्णसिंहासन स्वामिनी जी उषा तिने अमरांशी एकरूप होण्यास त्याला उचलून नेले आणि महामनस्क पॉलिफिदिझला अँपॉलोने भविष्यदर्शी केले, आणि अँम्फिअँरॉसच्या मरणानंतर तो जगातला अग्रेसर ‘अनागतविद’ या पदाचा उत्तराधिकारी झाला. पित्याशी भांडण झाल्यामुळे त्याला देशांतर करून हायपरेसीला जावे लागले; तेथेच स्थायिक होऊन त्याने आपला व्यवसाय चालविला.

त्याचा मुलगा थिओक्लीमेनस हाच आता दृष्टिपथात येऊन तेलेमॅकसपाशी आला; तो आपल्या कृष्णनौकेपाशी प्रार्थना व अर्घ्यदान करीत होता. त्याला थिओक्लीमेनस आतुरतेने म्हणाला, “मित्रा, तू येथे यज्ञ करताना दिसतोच आहेस; तेव्हा तुझ्या यज्ञाची, तो ज्या देवाप्रीत्यर्थ आहे त्याची आणि पुन्हा तुझ्या नि तुझ्या भोवतालच्या

या मित्रांच्या जिवाची शपथ घालून विचारतो की मला उघड काय ते सांग, नि खरे बोल; तू कोण? कोठून आलास? आणि तुझी जन्मभूमी कुठल्या गावची?" तेलमॅकस म्हणाला, "श्रीमान, खऱ्या गोष्टी तुम्हाला सांगायला मी तयार आहे. माझी जन्मभूमी इथाका आणि माझा पिता आहे ओदिसस किंवा निश्चित तोच होता. पण आता मला वाटू लागले आहे की त्याचा काहीतरी दुर्दैवी शेवट झाल्याला बराच काळ लोटला असावा, त्या कारणानेच मला नौकानाविकांसह येथे आणले आहे. दोघं-कालपर्यंत सापडत नसलेल्या माझ्या पित्याचे काय झाले ते शोधून काढण्याचा मी प्रयत्न करीत आहे."

उदात्त थिओक्लिमेनस बोलला, "तुझ्याप्रमाणेच मीही स्वदेश सोडून आलो आहे. स्वतःच्या रक्ताचा एक मनुष्य मी मारला आणि आरगांसच्या विस्तीर्ण प्रदेशात त्याचे खूप भाऊ नि नातेवाईक आहेत; त्यांचे मिळून एक सर्वात प्रबळ कुटुंब त्या भूमीत आहे. त्यांच्याकडून निश्चितपणे मी मारला गेलो असतो—ते टाळण्यासाठी मी पळालो आणि पृथ्वीच्या पाठीवरच्या एका भटक्याचे नवे भागधेय स्वीकारले. ज्याअर्थी मी तुझ्याकडे अभयाश्रय मागितला आहे, त्याअर्थी तुझी प्रार्थना करतो की मला नौकेवर घे नि त्यांना मला मारू देऊ नको; कारण मला वाटते ते माझ्या मागावर आहेत."

समजुतदार तरुण राजकुमार म्हणाला, "तुम्हाला माझ्या गुणी नौकेचा उपयोग करायचा असेल तर मी निश्चितच तुम्हाला प्रतिबंध करणार नाही. चला तर मग; आणि इथाकात आम्हाला करता येईल तसे आदरातिथ्य तुमच्या दिमतीला राहील!"

त्याने थिओक्लिमेनसचा ब्राँझ धातूचा भाला घेऊन त्या बाकदार नौकेच्या पृष्ठ फलकावर ठेवला. मग त्या झुंजार नौकेवर स्वतः चढून तो मागल्या भागात बसला, नि आपल्या शेजारी थिओक्लिमेनसला त्याने जागा दिली. दोर सोडून टाकण्यात आले आणि नौकेच्या औजाराची कामे चालू करण्यास तेलमॅकसने ओरडून नाविकांना सांगितले. त्यांनी मनापासून त्याची आज्ञा पाळली; फरच्या लाकडाची डोलकाठी वर ओढून ती तिच्या पोकळ पेटित बसवून उभारली, तणावांनी मजबूत बांधली नि विणलेल्या चामड्याच्या दोरांनी पांढरे शीड चढवले; आणि चकाकत्या नयनांच्या अँथीनीने त्यांच्यासाठी स्वच्छ वातावरणातून एक जोराचा वारा त्यांना मागून फटकारे देण्यासाठी पाठविला, यासाठी की उघड्या समुद्रावरून तिच्या प्रवासाचे काम शक्य तेवढे लौकर आटपावे. याप्रमाणे ते त्रौनी नि सुंदर प्रवाह असलेल्या कॅल्सिसवरून जलमार्गाने पुढे गेले आणि सूर्य मावळून त्यांना अंधारातून मार्ग काढावा लागला, तेव्हा वारा अजूनही पाठीवर घेऊन ते फीईच्या दिशेने चालले आणि एपँअन्स राज्य करतात त्या एलिसच्या उत्तम भूमीजवळून त्वरेने पुढे गेले. त्यानंतर तीक्ष्णाग्रद्वीपांच्या दिशेला नौकेचा मार्ग निश्चित करताना तेलमॅकस मनात तर्क करू लागला की "आपण जिवंतपणे पार होणार की धरले जाणार!"

दरम्यान ओदिसस नि तो आदरार्ह वराहपाल पंक्तीला शेतगड्यांना घेऊन शोपडीत सायंभोजन करीत होते. त्यांचे खाणेपिणे पोटभर झाल्यावर वराहपालाचे आतिथ्य चालू राहून तेथेच शेतावर राहण्याचे आमंत्रण आपल्याला मिळणार की नगरीकडे

पाठवणी होणार, याचा अंदाज घेण्यासाठी ओदिससने सूचकपणे म्हटले, “युमिअस, आणि तुम्ही त्याचे गडी हो, माझे म्हणणे ऐका; माझा विचार आहे की, उद्या सकाळी तुम्हाला सोडून नगरात भीक मागण्यासाठी जावे, म्हणजे तुमच्यावर नि तुमच्या सोबत्यांवर माझा भार पडायला नको. पण मी काय करणे सर्वात चांगले याबद्दलचा तुमचा सल्ला मला मिळाला नि वाट दाखवायला एक विश्वासू माणूस माझ्याबरोबर दिलात तर बरे वाटेल. एकदा तेथे पोहोचल्यावर मला स्वतःच खटपट करावी लागेल आणि कोणतीरी पेलाभर पाणी नि भाकरीचा तुकडा देईल या आशेवर गावात इकडे तिकडे भटक्यावे, फिरावे लागेल. माझा असाही वेत आहे की ओदिसस राजाच्या प्रासादाला जावे व त्याच्या मुज्ज राणी पीनेलोपीकडे मला माहिती असलेला वृत्तान्त पोहोचवावा; आणि त्या तुम्ही सांगता त्या दुर्वृत्त लग्नेच्छूपाशीही मी का जाऊ नये असे मला वाटते! त्यांच्याकडे उत्तम गोष्टीची इतकी चंगळ आहे, तेव्हा ते मला एकदा जेवायला सहज घालू शकतील. त्यांना कोणतेही काम करून हवे असले तर ते मी छान प्रकारे करण्यास तयार होईन. कारण मी मोकळ्या मनाने सांगतो, आणि तुम्ही त्यावर भरवंसा ठेवावाच, की माणसांच्या हातांच्या कष्टांनी पूर्ण होणाऱ्या कामाच्या, साऱ्या शोभेचा नि यशाचा कारक जो देवदूत हर्मिझ, त्याच्या कृपेने सेवकाच्या कामात माझा हात धरणारा कोणी नाही; विस्त्व नीट पेटवणे, सरपण फोडणे, मांस कापणे, स्वयंपाक किंवा मद्य परिचर्या—थोडक्यात म्हणजे स्वतःहून मुस्थित अशा लोकांच्या सेवेसाठी गरीब माणसे जे करतात ते सर्वकाही मी चांगले करतो.”

पण तो बराहपाल फार रागावला. तो उदगारला, “आला तरी कशामुळे हा वेत तुमच्या डोक्यात? अहो भले गृहस्थ, ज्यांच्या दुराचाराने नि आडदांडपणाने प्रत्यक्ष स्वर्गाचा अवमान झालेला आहे, अशा लोकांच्या टोळीला जाऊन मिळण्याचा आप्रह तुम्ही धरलात तर ते अकस्मात मरणच ओढवून घेणे होईल! त्यांचे नोकर तुमच्या प्रकारचे मूळीच नाहीत, तर ऐटबाज कपडे घातलेले तक्षण गडी आहेत; नेहमी केसांना तुळतुळीत ठेवणारे नि आपले गोंडस चेहरे स्वच्छ ठेवणारे—अशा प्रकारचे त्यांचे ते परिचारक आहेत. रोट, मांस नि मद्य यांनी लादलेल्या चकाकत्या भोजन-फलकांपाशी त्यांना हवे नको पाहणारे—नाही, राव तुम्ही माझ्यापाशीच रहा, येथे तुमचा कोणाला त्रास वाटत नाही, मला तर नक्कीच नाही, नि या माझ्या सोबत्यांपैकीही कोणाला नाही. आणि जेव्हा ओदिससचा मुलगा येथे येऊन पोहोचेल तेव्हा तो तुम्हाला प्रावरण नि अंगरखा देऊन तुम्हाला जेथे जायचे असेल तेथे पाठवण्याची व्यवस्था करील.”

सज्जन नि शूर ओदिसस बोलला, “युमिअस, माझ्या भटकण्याचा आणि हाताश दारिद्र्याचा शेवट करण्याबद्दल मी जितक्या प्रेमाने तुमच्याकडे पाहतो तितक्याच प्रेमाने तात झ्यूस तुमच्यावर कृपादृष्टी ठेवो! खरोखर भिकारी भटक्याचे जिणे ही कोणालाही येणारी सर्वात वाईट स्थिती आहे. तरीपण विजनवास, दुर्दैव नि दुःख यामुळे पुष्कळदा या भटकतीच्या आपदा पोटाची खळगी भरण्यासाठी सोसणे भाग पडते. तथापि तुम्ही मला येथे राहून राजपुत्राच्या येण्याची वाट पहायचा आप्रहच करीत आहात, तेव्हा कदाचित एवढाही चांगलेपणा कराल की ओदिसस

राजाच्या मातापित्याची वार्ता मला सांगाल ; तो परदेशी गेला तेव्हा ती दोघे म्हातारी व्हायला लागली होती. ती अजून जिवंत माणसाच्या जगातच आहेत ना ? की एव्हाना दोघे मरून हेदिज्ञच्या दालनांत गेली ? ”

तो स्पृहणीय वराहपाल बोलला, “मित्रवर्ध, तुमच्या प्रश्नांची उत्तरे मी आनंदाने देईन. प्रथम लेअतिश्वदल सांगायचे म्हणजे तो अजून जिवंत आहे ; पण दररोज झ्यूसची प्रार्थना करतो की मृत्यूने आपल्या घरी यावे व देहातून प्राणाची सुटका करावी. कारण आपल्या अंतरलेल्या पुत्रासाठी आणि जी त्याची पत्नी होती त्या शहाण्या बाई-साठी तो अत्यंत शोकाकुल असतो ; तिचा मृत्यू हा त्याला बसलेला निष्टुर धक्का ; आणि त्यामुळेच त्याला अकाली वार्धक्य आले आहे. तिच्याबद्दल म्हणाल तर तिच्या तेजस्वी पुत्रासाठी झुरण्याने तिचे मरण ओढवले. भयानक मृत्यू तो—देव माझ्या मित्रांना नि इथाकातील माझ्या आश्रयदात्यांना तशा अंतापासून वाचवोत ! ती दुःखी स्त्री जोपर्यंत जिवंत होती तोपर्यंत मी नेहमी तिची विचारपूस करून तिच्याकडून वार्ता ऐकण्याचा कटाक्ष बाळगीत असे ; कारण तिने मला लहानाचा मोठा केले ; तिच्या उत्तम कन्येबरोबरच, श्रीमती निमेनी, धनिणीची सर्वांत धाकटी मुलगी होय, आम्हाला बरोबरच शिकवण्यात आले आणि निमेनीच्या मातेने मला जवळजवळ आपल्या मुलीसारखेच वागवले. पण जेव्हा प्रेम आपला प्रभाव पाडू लागते अशा तरुण वयात आम्ही दोघे आलो, तेव्हा मुलीचे लग्न मातापित्यांनी सामीमधल्या कोणाशी तरी लावून दिले आणि त्या माणसाने कितीतरी मूल्य त्यांना दिले ! मला स्वतःला तिच्या आईने एक उत्तम प्रावारण नि अंगरखा आणि पायात घालायला नव्या वहाणांचा जोड देऊन माझी शेतावर पाठवणी केली. पण माझ्याबद्दल मनाच्या कोपण्यात तिने नेहमी मूढभाव ठेवला. अहा, तिच्यासारख्या मायाळूपणासाठी मला कितीकाळ तरी चुकल्या चुकल्यासारखे होत आहे ! माझ्या इथल्या कामाविषयी मी तक्रार करीत नाही. धन्य देवांनी त्याची भरभराट केली आहे ; त्यामुळे त्यातून मला स्वतःला घासभर अन्न व घोटभर पाणी प्यायला नि जे माझ्यावर अवलंबून आहेत त्यांना द्यायलाही पुरेसे मिळते. पण माझ्या सध्याच्या धनिणीकडून मात्र एकही प्रेमळ शब्द नाही की एखादी मायाळू कृती ! कारण त्या घराचे वाईट दिवस आले आहेत, नि गुंड लोकांच्या हाती ते पडले आहे ! तरी धनिणीबरोबर समोरा-समोर बोलता येत नाही, सारी वार्ता कळत नाही, नि शेतावर घेऊन जायला काही चांगलेचुंगले मिळत नाही, अशी स्थिती सेवकांना फार तीव्रपणे जाणवते. तशा प्रकारच्या गोष्टींनी सेवकाचे मन नेहमी भरून येत असते.”

ओदिसस म्हणाला, “आश्चर्य वाटते मला तुम्ही सांगता त्याचे ! युमिसस, जेव्हा तुम्ही तुमच्या घरातून नि आईबापाकडून इतक्या दूरवरून आलात तेव्हा तुम्ही अगदी लहान असला पाहिजे ! काय झाले ते सांगाल का ? तुमचे आईबाप रहात होते त्या नगराची लूट झाली तेव्हा रस्त्यातून तुम्हाला कोणी पळवून नेले की, समुद्र-तस्करांच्या एखाद्या टोळीने, तुम्ही एकटेच मेंढरांचा किंवा गुरांचा कळप राखीत असता तुम्हाला पकडून नौकेतून आणून येथे राजप्रसादात तुम्हाला विकून तुमच्या धन्याकडून चांगले मूल्य मिळविले ? ”

तो कौतुकास्पद बराहपाल बोलला, “ मित्रवर्य, मी कसा पकडला गेलो याचा वृत्तांत तुम्ही विचारला आहे; ठीक आहे. कान देऊन ऐका आणि तेथे तुमचे मद्य सैवीत कथेचे श्रवणसुख उपभोगा. या रात्रीना तर अंतक नसतो. त्या जशा निद्रा ध्यायला पुरा वेळ देतात तशाच गोष्टी ऐकून मनोरंजन करून घेण्यासही वेळ शिल्लक ठेवतात. शिवाय तुम्हाला लौकर झोपी जाण्याची गरजही नाही. झोपेचीही गोष्ट अशीच आहे की ती जास्त होणे वाईट. पण बाकीच्या कोणाला जावेसे वाटत असेल तर त्यांनी बाहेर जाऊन झोपावे. कारण उजाडण्याचे पहिले चिन्ह दिसले की त्यांनी न्याहारी करून राजाची डुकरे घेऊन बाहेर पडले पाहिजे. दरम्यान इथे या झोपडीत आपण दोघे खाणेपिणे चालू असताना प्रत्येकाला आठवतील त्या दुःखद स्मृती एकमेकांना मनमुराद सांगून समाधान अनुभवू या. कारण कटू अनुभवातून गेलेला नि दूरवर प्रवास केलेला माणूस काही काळानंतर आपल्या हालअपेष्टांच्या आठवणीत-देखील समाधान मानू शकतो.

तुम्ही मला माझ्या बालपणाच्या दिवसांबद्दल विचारीत होतात. ती गोष्ट मला तुम्हाला सांगू द्या. सिरी नामक एक द्वीप आहे. नाव ऐकले असेल तुम्ही—दूर ऑर्तिगोच्या पार, जेथे सूर्य आपल्या मार्गात वळण घेतो. तेथे लोकवस्ती फारशी दाट नाही, पण सुपीक भूमी गुरांना नि मेंढरांना उत्तम चराईची नि द्राक्षे नि धान्याचे भरपूर पीक देणारी. तेथे दुष्काळ माहित नाही, तर प्रत्येक पिढीचे लोक त्यांच्या घरात जसजसे म्हातारे होतात तसतसा रौप्यधनुर्धर अंपॉलो आर्तॅमिससह येतो, सौम्य बाणांनी वृद्धांना जखमी करतो नि आडवे घालतो. द्वीपावर दोन नगरे आहेत, त्यांच्यात त्याची वाटणी झाली आहे. माझा पिता ऑर्मेनसपुत्र तेसिसस दोन्ही नगरांवर व द्वीपाच्या दोन्ही भागांवर राज्य करीत होता नि त्याचे राज्य देवांच्या राज्यासारखे होते.

एक दिवस त्या कुप्रसिद्ध हावऱ्या व बदमाष फिनिसिअन नाविकांच्या टोळीने आपल्या कृष्णनौकेत खूप भाराभर भडक हलके अलंकार नि खेळणी भरून द्वीपाला भेट दिली. आता योगायोगाने त्यांच्या जातीची एक वाई माझ्या पित्याच्या घरात कामाला होती. चांगली उफाड्याची नि कुशल हातांनी कामे उरकणारी. पण त्या दुटप्पी फिनिसिअनांनी अगदी लौकर तिची बुद्धी भ्रष्ट केली. सुहवातीला त्यांच्यातल्या एकाने ती धुणे घूत असता लाडीगोडी करून तिला दूर नेऊन नौकाकोष्ठापाशी शीलभ्रष्ट केली आणि वाई कितीही प्रामाणिक असली तरी तिला वाकड्या मार्गाला लावण्यास प्रीतीसारखे दुसरे काही नाही! त्याने तिला ती कोण नि कुठली ते विचारले. उत्तरार्थी माझ्या पित्याच्या घराच्या उंच सौधांकडे बोट दाखवून ती म्हणाली, ‘ब्रॉन्झचा व्यापार जेथे चालतो त्या सायदान नगरीची मी आहे. मी अॅरिवासची मुलगी, आणि तो श्रीमंत होता. पण मी ग्रामीण भागातून येत असता काही ताफिअन समुद्रतस्करांनी मला पळवून येथे या माणसाच्या घरी आणून विकले. माझे त्याने मुल्यही भरपूर दिले.’

तिला विघडविणाराने विचारले, आणि घरी परत आमच्याबरोबर येऊन तुझ्या स्वतःच्या घराचे उंच सौध नि घरातील तुझे आईबाप पाहणे तुला कसे काय आवडेल? कारण तुला मी सांगतो, की ते अजून जिवंत आहेत नि श्रीमंत गणले जातात.’

ती बाई बोलली, 'अशी संधी आली तर मी एका पायावर तयार होईन, पण तुम्ही नाविकांनी मला सुखरूप घरी पोहोचविण्याची शपथ घेतलीत तरच !'

तिच्या मागणीप्रमाणे वचन देण्यास ते अगदी तयार होते आणि त्यांनी गंभीरपणे तशा शपथा घेतल्या. पण तिला त्यांना आणखी काहीतरां सांगायचे होते, ती म्हणाली 'तुम्ही गप्प रहा आणि रस्त्यात किंवा विहिरीवर तुमच्यापैकी कोणी मला भेटला तर त्याला माझ्याशी एकही शब्द बोलू देऊ नका. नाहीतर कोणीतरी घरी जाऊन म्हाताऱ्याकडे बडबडेल नि त्याला संशय आला तर तो मला बेड्या घालून तुम्हा सर्वांना मारून टाकायचा बेत करील. नाही, ही गोष्ट मनातच ठेवा, आणि स्वदेशी घेऊन जायचा माल जितक्या लौकर विकत घेता येईल तितका घ्या. नौकेवरची सर्व अन्नसामग्री भरून पुरी झाल्यावर घरी मला निरोप पाठवा. कारण मी थोडे सोने पळवून आणणार आहे, जेवढे हाती लागेल तेवढे सगळे. आणि माझ्या प्रवास-खर्चाचे शुल्क म्हणून दुसरे काहीतरी मी तुम्हाला आनंदाने देईन. त्या घरात एका उच्चकुलीनाच्या पोराने मी दाई आहे. पोरने हुशार आणि बेरके आहे; आम्ही बाहेर जातो तेव्हा सदा माझ्या बाजूला दुडुदुड धावत असते. त्याला नौकेवर माझ्या-बरोबर आणायला मी अगदी तयार आहे नि कुठल्याही परदेशी बंदरात तुम्ही त्याला विकायला काढलेत तर भरपूर मोल मिळेल.' असे म्हणून ती बाई त्यांना सोडून आमच्या आरामशीर घरी परत आली.

ते व्यापारी संबंध वर्षभर आमच्यामध्ये राहिले, त्या काळात त्यांनी मांडवस्तूंचा प्रचंड संचय विकत घेऊन नौकेत भरला. नौकाकोष्ठ पुरा भरून नौका समुद्रपर्यटनाला जेव्हा सिद्ध झाली तेव्हा त्या बाईला सूचना देण्यास त्यांनी एक दूत धाडला. मधून मधून तृणमणी गुंफलेली एक सोन्याची माळ घेऊन तो धूर्त शेट माझ्या पित्याच्या घरी आला. माझी माता नि घरातल्या सेविका ती माळ हाती घेऊन पाहून मूल्या-बद्दल घासाधीस करित असता सर्वांचे डोळे तिच्यावर खिळले होते. तेव्हा त्याने हळूच माझ्या दाईला खून केली आणि असा संकेत पोहोचविल्यावर तो निसटून नौकेकडे निघून गेला. दरम्यान त्या बाईने माझा हात धरून मला दारातून ओढून नेले आणि प्रवेश-मंडपात माझ्या वडिलांच्या अनुयायांना दिलेल्या मेजवानीत वापरलेले मद्यचपक नि आहारफलक तिने पाहिले. स्वतः अभ्यागत मंडळी सभास्थानी एका सार्वजनिक चर्चेसाठी बाहेर गेली होती. तेव्हा तिने तीन मद्यचपक आपल्या चोळीत लपवून पळवले आणि माझ्या बालसहज निरागसतेने मी तिच्या मागे गेलो.

एव्हाना सूर्यास्त झाला होता आणि काळोख्या रस्त्यातून धावत आम्ही ज्या भव्य नौकाश्रयात ती वेगवती फिनिसिअन नौका होती तिकडे गेलो. त्या लोकांनी तात्काळ आम्हाला नौकेवर घेऊन ते स्वतः वर चढले, आणि त्यांनी खुल्या समुद्रात नौका हाकारली; तेव्हा त्यांच्या सुदैवाने मागचा वारा होता. सहा दिवस नि रात्री आम्ही एकसारखे जात राहिलो पण सातव्या दिवशी धनुर्धारिणी आर्तेमिसने त्या बाईवर प्रहार केला आणि पाण्यात सूर मारणाऱ्या गॅनेट पक्षासारखी ती नौकाकोष्ठात उलटी सुलटी कोसळून पडली. तिचे प्रेत सील माशांना नि इतर माशांना मृतमांसखाद्य

म्हणून त्या लोकांनी समुद्रात फेकून दिले, आणि माझ्या दुःखात मी एकटा उरलो. यथाक्रम वाऱ्यांनी नि प्रवाहांनी ढकलून आम्हाला इथाकाला आणले. येथे लेअतिझने आपल्या द्रव्यातले काही देऊन मला विकत घेतले. याप्रमाणे श्रीमान, या भूमीचे प्रथम दर्शन मला झाले.

राजा ओदिसस म्हणाला, “युमिअस, तुमच्या दुर्दैवाचा हा डोळ्यांसमोर सर्व चित्र उभे करणारा वृत्तांत ऐकून माझे मन फार हेलावून गेले आहे. पण दुर्भाग्याच्या भरपाईखातर स्वर्गाने तुम्हाला काही सुदैवही पाठवले आहे हे तुम्ही मान्य करायला हवे; कारण या साऱ्या हालअपेष्टानंतर तुम्ही एका दयाळू स्वामीच्या घरात आलात; तुम्हाला खाण्यापिण्यास भरपूर मिळावे अशी काळजी त्याने घेतली हे उघड आहे; त्यामुळे तुमचे जीवन सुखावह आहे; उलट मी जगातल्या अर्ध्या नगरातून पायपिटी केली तेव्हा कुठे या आश्रयापर्यंत पोहोचलो आहे!”

याप्रमाणे त्यांनी एकमेकांचे संभाषणाने मनोविनोदन केले; आणि जेव्हा अखेर ते आडवे झाले तेव्हा दीर्घ रात्रीची झोप शक्य नव्हती, कारण उषा आपल्या सुवर्ण सिंहासनावर येण्यास फारच थोडा अवधी उरला होता.

दरम्यान तेलेमॅकस इथाकाच्या किनाऱ्याला पोहोचला होता आणि त्याचे अनुयायी शीड उतरीत होते. डोलकाठी खाली आली आणि वल्ही मारून त्यांनी नाव काठाशी आणून नांगर टाकला नि दोर घट्ट केले. मग रेतीच्या किनाऱ्यावर उड्या टाकून त्यांनी व्याहरी तयार केली नि चमकदार मद्याचे मिश्रण केले. तेलेमॅकसने शहाणपणाने प्रथम त्यांना पोटभर खाऊपिऊ दिले आणि मग त्यांच्या आज्ञा त्यांना दिल्या. तो म्हणाला, “तुम्ही आता नौका वळवून तिला नौकाश्रयात घेऊन जायचे; दरम्यान मी शेतीवाडीवर जाऊन गुरे वळवणारांना भेटतो. संध्याकाळी माझ्या जमीन जुमल्याची पाहणी केल्यानंतर मी नगरात येईन आणि उद्या सकाळी समुद्रयात्रेची तुमची मजुरी तुम्हाला चुकती करण्याचा माझा बेत आहे. एक उत्तम मिष्टान्न भोजन आणि ते रिचवायला त्याच्यावर मुरलेल्या मद्याचे घुटके.

त्याचा उच्चकुलीन सहप्रवासी थिओक्लिमेनस याने त्याला विचारले, “आणि प्रिय मुला माझे काय होणार? या तुझ्या खडबडीत भूमीवर तुझ्या कोणत्या नायकाच्या घरी मला आश्रय मिळायचा आहे? का मी सरळ तुझ्या मातेकडे नि तुझ्या स्वतःच्या घरी जाऊ?”

धोरणी तेलेमॅकसने उत्तर दिले, “परिस्थिती वेगळी असती तर मी तुम्हाला माझ्या घरी येण्याचे निमंत्रण दिले असते, नि तेथे आदरातिथ्याची मुळीच उणीव नाही. पण सध्याच्या परिस्थितीत तुमच्याच हिताच्या दृष्टीने तसे करणे मला प्रशस्त दिसत नाही, कारण तुमच्या बाजूला मी नसणार, नि माझी माता तुम्हाला भेटणार नाही. ती स्वतःचे दर्शन मंडपातल्या विवाहेच्छूंना क्वचितच होऊ देते; त्यांच्यापासून दूर राहून ती वरच्या मजल्यावरील आपल्या दालनात मागावर काम करते. तथापि तुम्ही ज्याच्याकडे जाण्यास हरकत नाही असा एक मनुष्य आहे, नि त्याचे नाव मी तुम्हाला

सांगतो—युरिमॅकस; सध्या माझ्या देशबांधवांचे पूजास्थान असलेला जो पॉलिबस त्या मुज्ज पित्याचा तो उदात्त पुत्र आहे. तो निश्चितच तेथील सर्वोत्तम मनुष्य; त्याचप्रमाणे माझ्या मातेशी लग्न लावण्यासाठी नि माझ्या पित्याच्या अधिकारासाठी सवाल बोलण्यास सर्वांत उत्सुक तथापि ऑलिम्पसचा झ्यूसच एक त्याच्या स्वर्गात जाणे, की तेथील सर्वांसाठी, लग्नविग्न निघण्याच्या आधीच त्याने काही आपत्ती तयार ठेवली नसेल की काय ! ”

तेलेमॅकसच्या या भाषणाला एका शुभशकुनाचा प्रतिसाद मिळाला; एक पक्षी उजवीकडे उडत गेला. तो अँपॉलोचा उडता घोषणादूत एक श्येनपक्षी होता; त्याच्या पंजात धरलेल्या एका कपोतपक्ष्याची पिसे तो उपटीत होता आणि ती पिसे वाऱ्यावर उडत खाली येऊन नौका नि तेलेमॅकस यांच्या मधोमध भूमीवर पडली. थिओक्लिमेनसने त्याला खुणावून अनुयायांपासून दूर नेऊन, त्याचा हात धरून, त्याचे अभिनंदन केले. तो म्हणाला, “तेलेमॅकस, तुझ्या उजव्या बाजूने गेलेला हा पक्षी नक्कीच स्वर्गात धाडलेले शुभलक्षण होते. त्याला पाहिल्याबरोबरच मी तो सुचिन्ह-सूचक पक्षी हे ओळखले. साऱ्या इथाकात तुझ्या घराण्याहून श्रेष्ठ असे अन्य राज-घराणे नाही; तुमचीच सर्वकाळ सत्ता रहायची आहे ! ”

तेलेमॅकस बोलला, “मित्रवर्य, तुम्ही म्हणता ते खरे ठरो! ते खरे ठरले तर माझ्या स्नेहाचा अर्थ काय हे तुम्हाला माझ्या औदार्यावरून कळेल आणि सारे जग तुमच्या सुदैवाचा हेवा करील ! ” मग तो आपला एकनिष्ठ मित्र क्लितिअसपुत्र पॅरेअस याच्याकडे वळून म्हणाला, “पायलांसच्या या प्रवासाला माझ्याबरोबर जे आले, त्या सर्वांत जास्त भरवंशाचा पॅरेअस तूच मला नेहमी दिसून आला आहेस. आता या आपल्या अतिथीचा भार आपल्यावर घेऊन मी परत येईपर्यंत त्याला स्वतःच्या घरात पूर्ण सौहार्दाने नि अवधानपूर्वक वागवून तू मला उपकृत करशील का ? ”

त्यावर वीर पॅरेअसने उत्तर दिले, “तुला हवा तितका वेळ तू इथे रहा तेलेमॅकस, नि पाहुण्यांची काळजी मी घेईन. आतिथ्यात काही उणीव पडली असे म्हणण्याचे कारण त्यांना पडणार नाही ! ”

मग पॅरेअस नौकेवर चढला नि बाकीच्यांना दोर सोडून टाकून नौकारूढ होण्याचा आदेश त्याने दिला. ते त्वरित नौकेत आले नि फलकांवर स्थानापन्न झाले दरम्यान तेलेमॅकसने पायांना पादत्राणे बांधली आणि नौकापृष्ठावरून आपला प्रबल ब्रॉन्स धातूच्या अग्राचा शूल त्याने उचलून घेतला. नाविकांनी दोर सोडले, नौका किनाऱ्यापासून दूर रेटली आणि त्यांचा राजा ओदिसस याचा पुत्र तेलेमॅकस याच्या आज्ञेनुसार नगराकडे जलयात्रा सुरू केली. पण तेलेमॅकस पायी निघाला नि झपाझप चालत गेला तो शेतावरील डुकरपाळांच्या कोंडवाड्यांपर्यंत; तेथे त्याचे मोठाले डुकरकळप ठेवलेले असत नि घन्याच्या घरांबद्दल आपुलकीशिवाय दुसरी कसलीही भावना नसणारा तो एकनिष्ठ वराहपाल त्या डुकरांमध्ये झोपत असे.

ओदिससला त्याचा मुलगा भेटतो

तेलेमॅकस येऊन पोहोचला तेव्हा हाताखालच्या डुकरहाक्यांना त्यांच्या डुकरांसह चारणीकडे पाठवून विस्तव फुलवून पहाटेच्या उजेडात तो सत्पात्र वराहपाल ओदिसससह आपल्या न्याहरीची तयारी करीत होता. एरवी एवढा आरडाओरडा करणारी कुत्री यावेळी नवागतावर भुंकली तर नाहीतच, उलट त्यांनी शोपट्या हलवीत त्याचे स्वागत केले. ओदिससने पावले वाजलेली ऐकली नि त्याच वेळी कुत्र्यांचे मैत्रीचे वागणेही पाहिले. तात्काळ सावध होऊन तो वळून आपल्या सोबत्याला म्हणाला, “युमिअस, तुझ्याकडे कोणी आला आहे; त्याची पावले मला ऐकू येत आहेत, तो तुमचा भिन्न किंवा इथला कुणी परिचित असला पाहिजे, कारण कुत्री भुंकण्याऐवजी शोपट्या हलवीत आहेत.”

शोपट्यांचे शब्द त्याच्या तोंडून बाहेर पडले असतील तेवढ्यात त्याचा स्वतःचा मुलगाच अंगणाच्या प्रवेशद्वारात आला. युमिअस चकित होऊन उडी मारून उठला नि तो ज्या वाड्यात चमकदार मिश्रण तयार करीत होता तो त्याच्या हातातून पडला. आपल्या तरुण धन्याला भेटायला तो पुढे धावला, आणि गालांवरून अशू ओघळत असता त्याने त्या राजकुमाराच्या कपाळाचे, दोन्ही सुंदर डोळ्यांचे नि डोळ्यांज्यांचा केंद्रविषय, नऊ वर्षांच्या परदेशगमनानंतर परतल्यावर त्याचा वत्सल पिता त्याचे जसे स्वागत करील तसे त्या प्रशंसनीय वराहपालाने केले; त्याला बाहुपाशात कवटाळून तो जणू नुकताच मरणातून बचावला असल्यासारखा त्याच्यावर चुंबनांचा वर्षाव केला.

“तू परत आलास तर तेलेमॅकस, माझ्या नेत्रांच्या दीपका !” तो भावनापूर्ण स्वरात बोलला, “नि मला वाटत होते तू मला पुन्हा कधीच दिसणार नाहीस—एकदा तू पायलांसला नौकेवरून गेल्यानंतर ! आत ये, आत ये, प्रिय बाळा, आणि भ्रमण करून इतक्यातच परत आलेल्या तुला डोळे भरून पाहू दे मला. इकडे शेतीवर आम्हा कळप हाक्यांना शेतावर तुझा सहवास किती अल्प मिळतो ! तुला नगराची भारीच आवड ! असे दिसते की ती विध्वंसक टोळी आपले काम करीत असता ते पाहून तुझी करमणूक होत होती !”

तेलेमॅकस म्हणाला, “बाका, मी आनंदाने आत येईन. खरे म्हणजे तुमच्यासाठीच मी इकडे आलो. तुम्हाला स्वतः भेटून तुमच्याकडून बातमी काढायची होती की,

माझी माता अजून प्रासादातच आहे, की तिने पुन्हा लग्न केले आणि वापरात नाही म्हणून ओदिससच्या मंचकावर जळमटे धरली आहेत ?”

तो गुणोपेत वराहपाल बोलला, “अर्थात्, ती अजून घरीच आहे. जरी मंथर रात्री नि दिवस दुःखपूर्ण असे उलटत असता तिचे डोळे अश्रूपासून कधीही मुक्त नसतात, तरी तिने धीराचे व्रत अंगिकारले आहे !”

हे बोलत असता त्याने अभ्यागताचा भाला आपल्याकडे घेतला आणि तेलेमॅकस दगडी उंबरठा ओलांडून आत शिरला. त्याने प्रवेश करताच त्याला आपले आसन देण्यास ओदिसस उठला, पण खोलीच्या दुसऱ्या वाजूने तेलेमॅकसने खूप करून त्याला थांबवले व म्हटले, “बसून रहा श्रीमान, माझी खात्री आहे की आमच्या स्वतःच्या शेती घरात आम्हाला दुसरे आसन मिळेल नि ते देण्यास येथे कोणीतरी तत्पर आहेत.”

तेव्हा ओदिसस परत जाग्यावर बसला, आणि त्याच्या पुत्रासाठी वराहपालाने हिरव्या झुडपांच्या डहाळ्या रचून वर एक मेंढीचे केसाळ कातडे पसरले नि त्यावर तेलेमॅकस बसला. मग युमिअसने आदल्या दिवशीच्या भोजनातले मांसाचे उरलेले भाग लाकडी थाळ्यांवर त्यांच्या वाजूस ठेवले, आणि उत्सुक आतिथ्य-भावनेने टोपल्यात रोटांचे ढीग रचून त्यांच्यासाठी आयव्हीकाष्ठाच्या वाड्यात थोडे भधुर मद्य मिश्रित केले. हे झाल्यावर तो स्वतः राजा ओदिसससमोर बसला आणि त्यांनी पुढल्या उत्तम खाद्यपेयाचा समाचार घेतला. त्यांची भूकतहान भागल्यानंतर तेलेमॅकसने सुश्लाघ्य वराहपालाकडे वळून प्रश्न केला, “काका. तुमचे हे अभ्यागत कुठले? माझी खात्री आहे की ते पायी चालत काही इथाकाला आले नाहीत! कोणी नौकेच्या नाविकांनी त्यांना येथे आणले असणार! ते कसे घडले नि ते कोण असावेत ?”

युमिअसने उत्तर दिले, “माझ्या बाळा, माझ्याकडून तुला सत्याखेरीज दुसरे काही ऐकू येणार नाही. ते सांगतात की आपण क्रीत या मोठ्या द्वीपाचे रहिवासी, आणि निर्वासित म्हणून जगातली निम्मी नगरे पायपिटी करून पाहिली आहेत, कारण त्या प्रकारचे जिणे स्वर्गाने त्यांच्या वाट्याला दिलेले दिसते. पण अगदी अलिकडे ते कसेबसे एका थेस्प्रोतिअन नौकेवरून निसटले आणि येथे माझ्या वस्तीला आले. मी ठरवले आहे की त्यांना तुझ्याकडे सोपवावे, त्यांच्या बाबतीत काय करायचे ते तुझ्या इच्छेवर, कारण त्यांनी तुला शरण येण्याचा निर्णय घेतला आहे.”

तेलेमॅकस विचारपूर्वक म्हणाला, “युमिअस, हे माझी फार ओशाळगत करणारे आहे! माझ्या घरात या परक्याचे स्वागत करणे मला कसे शक्य होईल? पहिली गोष्ट म्हणजे मी स्वतः लहान आहे नि माझ्याशी भांडण उकरून काढण्याचे कुणाच्या मनात आले तर त्याला तोंड देण्याइतके बळ माझ्या अंगी अजून आहे की नाही याची मला शंका आहे. शिवाय माझ्या मातेचे मन द्विधा अवस्थेत आहे. घरी राहून पतीच्या शय्येचा व लोकमताचा मान राखून गृहसंसार माझ्यासाठी चालवावयाचा की तिच्या पाणिग्रहणासाठी प्रासादात जे उच्चकुलीन इच्छुक आहेत त्यांच्यातून सर्वात चालू शकेल असा नि उदारतम शुल्क देणारा निवडून त्याच्याबरोबर बाहेर पडायचे.

तथापि ज्याअर्थी अपरिचिताने तुझ्याकडे आश्रय मागितला आहे, त्याअर्थी मी त्याला एक चांगले प्रावरण नि अंगरखा देईन, तसेच एक उत्तम दुधारी खड्ग नि पायांसाठी पादत्राणांचा जोड; आणि त्याला जिकडे जायचे असेल तेथे तो पोहोचेल याबद्दलची व्यवस्था करीन. मग ते कोठेही असो. पण तू त्याला शेतावरच ठेवून घेतलेस नि सांभाळलेस तर मला आनंद होईल. वस्त्रप्रावरण नि त्याला लागेल तितके अन्न मी पाठवितो, म्हणजे त्याचा भार तुला नि तुझ्या सोबत्यांना होणार नाही. पण मी त्याला प्रासादाकडे येऊन त्या विवाहेच्छूना भेटण्याची अनुज्ञा देणार नाही. कारण त्यांचे पशुतुल्य वर्तन मयादिपलीकडचे आहे. आणि जर त्यांनी, मला भय वाटते त्याप्रमाणे, त्याचा अपमान केला तर ती गोष्ट माझ्या मनाला फार लागेल. पण अनेकांच्याविरुद्ध एकट्याने काही करणे माणसाला अत्यंत कठीण आहे, मग तो स्वतः कितीही बलवान असो. संख्याबलामुळे त्यांची बाजू कमालीची मजबूत आहे.”

वीर ओदिसस भाषणात व्यत्यय आणून म्हणाला, “प्रिय श्रीमान, मला निश्चित वाटते की, या चर्चेत मी भाग घेतला तर त्यावर काही आक्षेप असणार नाही. त्या विवाहेच्छूंच्या अत्याचारी वागणुकीविषयी आपणाकडून मी जे ऐकले त्यामुळे माझा क्रोध भडकून उठला आहे, आपणासारख्या सद्गृहस्थाला स्वतःच्या घरात ते सारे सहन करावे लागत आहे! मला सांगा, आपण हे निमूटपणे कसे चालू देता? की काही अविवेकी भावनेच्या लाटेने इथाकाच्या प्रजेला आपले शत्रू बनवले आहे? की फिरून विचारतो, वाटेल त्या परिस्थितीत आपल्या बाजूला संरक्षणार्थ ज्यांनी उभे राहिले पाहिजे ते तुमचे बंधू विश्वासार्ह राहिले नाहीत? अहा, या कामी मला जशी पोटतिडीक आहे तसेच यौवनही असते तर! जर मी उदात्तचरित ओदिससचा पुत्र असतो किंवा ओदिसस स्वतः आपल्या यात्रांनू परत आला असता तर—किती बरे झाले असते! तो परत यावा अशी आशा करण्याला अजूनही जागा आहे! मी जर थेट लेअर्तिझच्या वारसाच्या प्रासादात जाऊन, त्या घोळक्यातल्या प्रत्येक माणसामागे एखाद्या शापासारखा लागलो नाही, तर येथे आणि आतांच कोणालाही माझे डोके उडवू देण्यास मी तयार आहे! आणि मी एकटा असल्यामुळे त्यांनी संख्याबळाने मला चिरडून टाकले तर काय विघडले? त्या अत्याचारांची सतत पुनरावृत्ती, अभ्यागतांना पाशवी वागणूक, त्या सुंदर घरात आपल्या नीच हेतूसाठी लोक दासींना ओढून नेत असलेले, मद्य पाण्यासारखे वाहत असलेले, आणि काही निमित्त किंवा रास्त हेतू समोर नसताना केवळ गंमत, खेळ म्हणून स्वतःची तुंबडी भरून घेणारे ते दुरात्मे—हे सारे पाहत राहण्यापेक्षा मी स्वतःच्या घरात शस्त्राने मरण पत्करून !”

सुज्ञ तेलेमॅकस बोलला, “मित्रवर्य, परिस्थिती तुम्हाला समजावून सांगू द्या मला. सारीच प्रजा माझ्याविरुद्ध झाली नि तिने शत्रुत्वाचा पवित्रा घेतला आहे असे मला म्हणता येत नाही. किंवा माझ्या बाजूला कोणत्याही परिस्थितीत उभे राहतील असा भरवसा एरवी ज्यांच्यावर मी ठेवावा त्या बंधूंच्या द्रोहाचीही तक्रार करणे मला शक्य नाही. कारण इथूसने आमच्या घराण्यात ‘एकुलता एक मुलगा’ हाच नियम ठेवला आहे. लेअर्तिझ हा आर्सेसिसअसचा एकच मुलगा होता नि तसाच ओदिसस लेअर्तिझचा; आणि ओदिसस घर सोडून गेला तेव्हा मीही त्याचा एकुलता एक

मुलगा जन्मलेला होतो—आणि माझ्यापासून त्याला काहीच सुख लाभले नाही. परिणामी आमचे घर वैन्यांनी पीडलेले आहे. दुलिकिअम, सामी, वृक्षावृत डॉसिथस किंवा खडकाळ इथाका, यातल्या साऱ्या द्वीपनायकांपैकी एकही असा नाही की, जो माझ्या मातेचा अनुनय करीत माझ्या मालमत्तेचा अपव्यय करीत नाही! तिच्या-बाबतीत गोष्ट अशी आहे की, पुनर्लंगनाच्या कल्पनेचा जरी तिला वीट आहे तरी ती नकारही देत नाही किंवा अंतिम पाऊल टाकणेही तिच्याने होत नाही. दरम्यान ते लोक माझे घरदार खाऊन फस्त करताहेत, आणि त्यांनी माझाही शेवट लावला तर मला आश्चर्य वाटणार नाही. तथापि या सर्वांचा शेवट देवांच्या आधीन आहे. आणि आता काका, तुम्ही त्वरित जाऊन माझ्या मुज्ज पीनेलॉपी मातेला सांगाल का की, पायलांसहून सुखरूप परत मी तिच्यापाशी आलो आहे? तुम्ही निरोप सांगून परतेपर्यंत मी स्वतः इथे थांबण्याचे ठरविले आहे. निरोप फक्त तिला एकटीलाच कळवायचा. तिच्या कुठल्याही माणसाच्या कानी तो पडता कामा नये. माझा घात करण्यास उत्सुक असे तेथे पुष्कळ आहेत.”

बराहपाल युमिअस बोलला, “मला माहीत आहे; माझ्या लक्षात आले. स्वतः विचार करू शकणारा मनुष्य तू निवडला आहेस! पण या एकाच खेपेत मी जाऊन आणखी लेअर्तिझलाही ही वार्ता सांगितली तर तुझे काय म्हणणे आहे? विचारा ओदिसससाठी इतका घोर दुःखात असूनही परवापर्यंत मनात येईल तेव्हा शेतावर पाहणीसाठी एक फेरफटका टाकून तेथील शेतगड्यांवर खणेपिणे करायचा! पण तू पायलांसला नौकेतून गेलास तेव्हापासून ते लोक सांगतात की, त्याने एक घासही खाल्ला नाही की, एक घोटही घेतला नाही की, शेतीकामावर नजरही टाकली नाही! तर तो नुसता कट्टीपणे विव्दळत कण्हत बसलेला असतो नि त्याच्या हाडांवरचे मांस जीर्णशीर्ण होऊन जात आहे!”

सावध तेलेमॅकस म्हणाला, “हे फारच वाईट झाले! पण तरीही तूत आपण त्यांची गोष्ट बाजूला राहू देऊ या. मला त्यांच्याबद्दल सहानुभूती नाही, असे नाही. कारण माणसांना नुसते मागून काही मिळत असते तर वडिलांचे पुनरागमन मीच प्रथम मागितले असते. तथापि तुम्ही आपला निरोप सांगून थेट परत या. लेअर्तिझच्या मागे ग्रासीण प्रदेशात तुम्ही फिरत राहू नका; तर सेविकांपैकी एक त्वरित नि गुप्तपणे पाठवण्यास माझ्या मातेला सांगा; ती त्या वृद्धाला ही बातमी सांगू शकेल.”

अशी तेलेमॅकसने त्याला कामगिरी दिली आणि युमिअसने आपली पादत्राणे उचलून पायांना बांधली नि तो नगराकडे निघाला. शेतावरून झालेले त्याचे प्रयाण अंधीनीच्या निरीक्षणातून सुटले नाही; आणि आता एक उंच, सुंदर व कलानिपुण अशा स्त्रीचे रूप घेऊन ती आली नि झोपडीच्या दारापुढे उभी राहून तिने ओदिससला दर्शन दिले. तथापि तेलेमॅकसला तो दिसलीही नाही किंवा तिच्या उपस्थितीची जाणीवही त्याला झाली नाही, कारण देव स्वतःचे प्रत्यक्ष दर्शन प्रत्येकालाच देतात असे मुळीच नाही. तदनुसार केवळ ओदिसस आणि कुव्री एवढ्यांना ती दिसली आणि कुव्री न भुंकता भयभीत स्वर काढीत शेताच्या दुसऱ्या बाजूला पळाली. अंधीनीने भुवया

चढवून ओदिससला मान हलवून खूण केली नि तां लक्षात येऊन, ओळखून, खोपटा-बाहेर पडून अंगणाच्या मोठ्या भितीजवळून जाऊन तो तिच्यासमोर आला. अंधीनी त्याला म्हणाली, “लेअर्तिसच्या राजविड्या पुत्रा, चपलमते ओदिससा, गौप्यस्कोट करून तेलमॅकसला विश्वासात घेण्याची वेळ आली आहे; म्हणजे तुम्हा दोघांना त्या लम्नेच्छूचा पाडाव नि निःपात करण्याचा कट रचता येईल आणि नंतर त्या विख्यात नगराकडे जाता येईल. मी फार वेळपर्यंत तुम्हा दोघांना एकटे सोडणार नाही. त्या संग्रामासाठी मीही उत्सुक आहे.”

बोलता बोलता अंधीनीने आपल्या सुवर्णदण्डाने त्याला स्पर्श केला—आणि काय चमत्कार, त्याच्या खांद्यावरून स्वच्छ अगरखा व प्रावरण रूळ लागले; त्याची उंची वाढली, नि तारुण्याचा जोम अंगी परत वाणला; त्याचा ब्राँझसारखा ताम्रवर्ण पूर्ववत झाला, जबडे भरून आले नि हनुवटीवरचो दाढी काळी झाली. आपले काम उरकल्यावर अंधीनी अदृश्य झाली आणि ओदिसस झोपडीत परत गेला. त्याच्या पुत्राने विस्मयाचा एकच कटाक्ष त्याच्यावर टाकला आणि तो एखादा देव असेल या भयाने दृष्टी मागे घेतली. आदरयुक्त भीतीने दडपून गेलेल्या स्वरगत तो बोलला, “अपरिचित महाराज, इतक्यात बाहेर गेलेले गृहस्थ तेच तुम्ही नव्हता! तुमचा वेश वेगळा आहे, वर्ण बदललेला आहे. विशाल आकाशात वास करणाऱ्या देवांपैकी तुम्ही एक असावेत असाच माझा तर्क होतो. आमच्यावर कृपा करा आणि आम्ही तुमच्याप्रीत्यर्थ संतोषकारी यज्ञविधी करून घडीव सुवर्णाची उपायने अर्पण करू. आमच्यावर दया असू द्या.”

उदात्त नि धीरवृत्तीच्या ओदिससने विचारले, “तू मला अमर देव म्हणून का समजतोस? विश्वास ठेव की, मी देव नाही. पण मी तुझा पिता मात्र नक्कीच आहे. ज्याच्याखातर तुला इतके दुःख नि त्रास सोसावा लागला व लोकांकडून तुझा इतका छळ झाला तोच मी तुझा पिता.”

असे बोलून त्याने पुत्राचे चुंबन घेतले आणि जरी आतापर्यंत त्याने स्वतःवर सक्त नियंत्रण ठेवले होते तरी एक अश्रू गालावरून भूमीवर ओघळू दिला. पण तेलमॅकसला मात्र अजूनही तो आपला पिता हे मान्य होत नव्हते; आणि त्याने आपल्या भावना पुन्हा एकदा शब्दांत मांडल्या. तो म्हणाला, “तुम्ही नव्हेत माझे पिताश्री! तुम्ही ओदिसस नाही! तर माझे दुःख अधिकच कट करण्यास कोणीतरी शक्ती हा मायाप्रयोग करीत आहे! जरी मला माहीत आहे की, कोणीही देव मनात आणल्यास तारुण्य नि बार्धक्य ही रूपांतरे सहज करू शकेल, तरी देवाच्या साहाय्याविना कोणीही मर्त्य मानवाला अशा प्रकारच्या जाडुगिरीवर हुकुमत गाजविता येणार नाही. इतके कशाला, क्षणापूर्वीच तुम्ही गवाळ्याचा वेशातले एक वृद्ध होता, आणि आता विशाल नभात राहणाऱ्या एखाद्या देवासारखे दिसत आहात!”

ओदिससने नेहमीच्या तत्परतेने उत्तर दिले, “तेलमॅकस तुझ्या पित्याच्या परत घरी येण्याने तुला इतके आत्यंतिक आश्चर्य वाटण्याचे काही कारण नाही किंवा इतके गोंधळून जाण्याचेही! याबद्दल अगदी निश्चिती बाळग की, दुसरा कोणीही

परत येणारा ओदिसस तुला दिसणार नाही ! नाही ! तू मला पहातो आहेस तसा मीच तो ओदिसस आहे—एकोणिस वर्षांच्या दुर्दैवी भ्रमंतीनंतर माझ्या स्वतःच्या देशात परत आलेला. माझ्यातल्या या बदलांबद्दल म्हणशील तर ते काम विक्रान्ता देवी अंधीनीचे आहे; तिला काहीही करता येते ! तिच्या इच्छेनुसार मला एका क्षणाला भिकान्यासारखे रूप तिला देता येते तर पुढच्याच क्षणी उत्तम वस्त्रमंडित युवकाचे, माणसाचे रूप चांगले किंवा वाईट करणे हे स्वर्गीच्या देवांना सोपे काम आहे.”

ओदिसस खाली बसला, पण तेलेमॅकस अखेर विरघळला व त्याने आपल्या उदात्त पित्याच्या गळघाला मिठी मारून आपल्या अश्रूंना वाट करून दिली. आणि आता दोघांनाही भावनावेग अनावर होऊन त्यांनी अपत्य-नियुक्त पक्ष्यांसारखा मोठघाने हुंदके देत अखंड विलाप केला,—उडता न येणारी पिले घश्टघातून खेडतांनी पळविली असता सागरी गरूड किंवा तीक्ष्णनखी गिधाड करते तसा—याप्रमाणे त्या दोघांनी डोळ्यांतून दयनीय आसवे वाहवली, आणि सूर्यास्तापर्यंतही ते तशाच हळुवार मनस्थितीत राहिले असते. पण एकाएकी तेलेमॅकसला पित्यास एक प्रश्न विचारायचे सुचले. त्याने म्हटले, “पण प्रिय तात, कठल्या नौकेने तुम्हाला आता इथाकाला आणले असावे आणि कोण लोक होते तिच्यावरचे ? तुम्ही पायी चालत आला नाहीत हे तर उघड आहे !”

ओदिसस म्हणाला, “माझ्या मुला, तुला सगळा वृत्तान्त सांगतोच. फॅसिजनांनी मला येथे आणले. तुला त्यांच्या सागरसंचारकौशल्याची ख्याती ठाऊक आहे. तशीच त्यांच्या किनाऱ्यावर उतरणाऱ्या कोणाही परदेशीयाला स्वदेशी पोहोचविण्याच्या त्यांच्या प्रघाताची. तेव्हा त्यांनी आपल्या एका शीघ्रगामी नौकेतून समुद्रापार आणून इथाकात मला सोडले—सगळा वेळ मी झोपेतच होती. त्यांनी मला उरकृष्ट देणम्याही दिल्या, भरपूर सोने नि तांबे आणि विणलेली वस्त्रे, या सगळ्या वस्तु—देवाला धन्यवाद—एका गुहेत लपवलेल्या आहेत. सरतेशेवटी अंधीनीच्या आदेशानुसार, आपल्याला शत्रूच्या नाशाविषयी चर्चा करण्यास मिळावी म्हणून मी इकडे आलो. आता माझी इच्छा आहे की, तू मला त्यांची नावे एकामागून एक सांगायस; म्हणजे ते नेमके कोण व कितीजण आहेत हे मला निश्चितपणे कळेल. मग मी या समस्याला धीटपणे तोंड देऊन निर्णय घेईन की, आपण दोघेच त्यांचा समाचार घेऊ शकू की, आपल्याला साहा मिळवावे लागेल !”

तेलमॅकस आपल्या नेहमीच्या सावधानतेने म्हणाला, “तात, बुद्धीप्रमाणेच बाहुंचाही उपयोग करणारा योद्धा ही तुमची थोर कीर्ती मी नेहमी ऐकत आलो आहे. पण या वेळेला मात्र तुम्ही फणी पडला आहात. तुम्ही मला घाबरवून टाकीत आहात ! इतक्या लोकांशी नि तशात, तशा कसलेल्या लढवऱ्यांशी दोघांनी झुंज देणे केवळ अशक्य आहे. तेथे लग्नेच्छू थोडेथोडेके दहावारा किंवा पंचवीसतीस नाहीत तर त्यांच्या कितीतरी पटींनी पुष्कळ आहेत. त्यांचे संख्याबळ मला इथे नि आताच तुम्हाला सांगता येईल. दुलिकिअमने त्या द्वीपातले निबडक बावन्न तरुण सहा सेवकांच्या

परिवारासह पाठवले आहेत; सामीहून चौवीस नि झेंसिन्यहून वीस उच्चकुलीन सरदार आणि स्वतः इयाकाने आपले सर्वोत्तम वाराजण आपली भर म्हणून सादर केले आहेत; त्यांच्यासमवेत आहे मेदान घोषक आणि एक उत्तम चारण; शिवाय मांस कापण्याची सवय असलेले दोन सेवक. त्यांच्या पूर्ण संख्येला घरी आपण सामोरे गेलो, तर मला भय आहे की, ज्या दुराचारांचा सूड उगवायला तुम्ही आलेले आहात त्यांचे निर्वृण नि भयानक प्रायश्चित्त भोगावे लागेल ते स्वतः तुम्हालाच. तेव्हा कोणा संभवनीय सहकाऱ्यांचा विचार तुम्ही करित असलात तर आपल्या बाजूने जिवाभावाने लढतील असेच लोक आठवा.”

कोठलेही साहस करायला तत्पर असा ओदिसस म्हणाला, “अवश्य मी ते करीन. मला काय वाटते ते ऐक; आणि स्वतःला विचार की, तात झ्यूससह अंथीनी आपल्याला पुरे होतील की, आणखी कोणा सहकाऱ्यांसाठी मी डोकें खाजवायला हवे?”

तेलेमॅकस बोलला, “तुमचे हे वीर-रक्षक द्वय उत्तम आहे, हे निश्चित; ते वर तेथे मेघात बसत असोत, पण मानवांच्या नि देवांच्या साऱ्या जगावर ते अंमल गाजवतात.”

ओदिससने सांगितले, “आणि म्हणून लग्नेच्छ आणि आपण यांच्यातील युद्धाने होणाऱ्या दिव्यांसाठी प्रासादात आवश्यक घटकांची जमवाजमव होईल तेव्हा ती दोघे अविर्बे करून संगराच्या धुमश्चक्रीत सामील झालेली असतील. तथापि पहाटेचे पहिले चिन्ह दिसताक्षणी, माझी इच्छा आहे की, तू घरी जाऊन त्या कुटील विवाहेच्छूच्या दृष्टीस पडावेस. नंतर बराहपाल मला दीनवाण्या म्हाताऱ्या भिकाऱ्याच्या वेषात नगरास घेऊन येईल. त्या घरात मला जर उद्धटपणे वागवण्यात आले, तर मला होणाऱ्या पीडेबद्दल तू मन घट्ट केले पाहिजेस; आणि जरी त्यांनी तंगडचा धरून मला तेथून ओढून काढले किंवा माझ्यावर शस्त्रे फेकली तरी ते सारे नुसते बघत राहून तू सहन केले पाहिजेस. अर्थात तू त्यांना सभ्यपणे फौलावर घेतलेस नि जास्त विवेकाने वागण्यास लावण्याचा प्रयत्न केलास तर चालेल; पण ते तुझे मुळीच ऐकणार नाहीत. त्यांना दैवी शासन होण्याचा दिवस जवळ आला आहे; आणि तुझ्या मनावर माझ्या आणखी एका योजनेचा भाग बिंबवायचा आहे तो हा. जेव्हा ती महान युद्धनीतीनिपुण देवी अंथीनी वेळ आली आहे असे मला सांगेल तेव्हा मी तुला मानेने खुणावीन. तो संकेत मिळताच तू सभामंडपात इकडेतिकडे पडलेली शस्त्रे गोळा करून प्रकोष्ठाच्या एका कोपऱ्यात सुरक्षित रचून ठेव. ती एकूणएक सर्व घेऊन जाण्याची दक्षता घे, आणि शस्त्रे नाहीत, हे लक्षात आल्यावर विवाहेच्छू त्यांचे काय झाले म्हणून तुला विचारतील, तेव्हा काहीतरी वरवर खरी वाटण्यासारखी गोष्ट रचून तू त्यांची संशयनिवृत्ती केली पाहिजेस. तुला असे सांगता येईल की, ‘धुरापासून बचावण्यासाठी मी ती बाजूला नेली; कारण ओदिसस त्रॉयला जाण्यापूर्वी ती मागे ठेवून गेला तेव्हापेक्षा ती किती वेगळी दिसतात हे माझ्या लक्षात आले. विस्तवाच्या धर्गीचा परिणाम त्यांच्यावर झाला होता नि त्यांची फारच खराबी झाली होती. शिवाय माझ्या मनात असाही विचार आला—आणि ती अधिक गंभीर स्वरूपाची गोष्ट होती—की, शस्त्रांचे नुसते अस्तित्वही माणसाला त्यांचा वापर

करण्यास प्रवृत्त करते; तेव्हा मद्याच्या नशेत तुमच्यात भांडणे होऊन तुम्ही एकमेकांना एखादेवेळी दुखापत करायचे, आणि भोजनोत्सवात विघाड होऊन लग्नेच्छू म्हणून स्वतःची प्रतिष्ठा घालवायचे !”

फक्त आपणा दोघांसाठी दोन खडगे, दोन भाले नि चामड्याच्या दोन ढाली हाताशी शिल्लक असू देत—अशा ठिकाणी की, जेथे चटकन जाऊन ती शस्त्रे आपल्याला उचलता येतील. वेळ येईल तेव्हा पॅलास अँथीनी नि झ्यूस लग्नेच्छूवे लक्ष दुसरीकडे वेधून घेतील.

आणखी एक गोष्ट आणि ही सर्वात महत्त्वाची, तू खरोखरच माझा पुत्र असून आमचे रक्त तुझ्या नसात असेल, तर ओदिसस परत आला आहे हे कोणालाही कळणार नाही याची दक्षता घे. लेअर्तिझला सांगू नको, वराहपालाला नको, गृहखात्यातल्या सेवकांपैकी कोणालाही नको, किंवा खुद्द पीनेलॉपीलासुद्धा नको. स्त्रियांचा कल कुणीकडे आहे याचा छडा केवळ तू आणि मीच घ्यायचा आणि आपल्याशी एकनिष्ठ राहून आपल्याला मानणारे कोणते आणि तुझ्यासारख्या उत्तम राजकुमाराच्या वावतीतले आपले कर्तव्य विसरलेले कोणते, हे आपल्याला पुरुषसेवकांपैकी एकादोघांची चांचणी घेऊन कळेल.

पण त्याच्या उदात्त पुत्राला एक आक्षेप घ्यायचा होता. त्याने म्हटले, “तात, माझे स्वतःचे तेज यथाकाल तुम्हाला माहीत होईल याची मला निश्चिती वाटते; उथळ बुद्धीच्या मूर्खासारखे वागण्याची मला सवय नाही. पण तुम्ही ठरवीत आहात त्याप्रमाणे वागण्याने आपल्याला काही लाभ होणार नाही असे मला वाटतेच; आणि पुन्हा एकदा विचार करण्याचा आग्रह मी तुम्हाला करतो. ते लग्नेच्छू आपल्या घरात चैन करीत आपली सामग्री काही राखून न ठेवता त्यांच्या घृणास्पद रीतीने उडवून टाकीत असताना, वेगवेगळ्या शेतीवाड्यांकडे फिरून एकामागून एक सेवकाचा कल पाहण्यात तुमचा कालक्षेप फार होईल. तुमच्याशी द्रोह करण्याबाबत अपराधी व निरपराधी अशा स्त्रीसेविका कोण, त्या तुम्ही शोधून काढण्यास समर्थ होणे मला अशक्य वाटते; पण पुरुषसेवकांच्या वावतीत म्हणाल, तर माझे वैयक्तिक मत असे आहे की त्यांची परीक्षा करीत आपण शेतीवाडीतून इतक्यात फिरू नये, तर ते काम नंतर पुढे करावे—जर झ्यूसच्या इच्छेची थोडी पूर्वसूचना तुम्हाला खरोखरच मिळाली असेल तर !”

ज्यावेळी पितापुत्र याप्रमाणे परिस्थितीवर चर्चा करीत होते, त्या सुमारास तेलेमॅकसला नि त्याच्या अनुयायांना पायलांसहून आणणारी गुणी नौका नौकाश्रयात प्रवेश करीत होती. ती कृष्णनौका त्यांनी तेथील खोल पाण्यात आणली नि मग ती ओढून रेतीच्या किनाऱ्यावर घेतली. त्यांच्या तत्पर वीरशिल्लेदारांनी त्यांचे औजार काढून नेले, आणि नौकेतील बहुमोल देणग्या किल्लितअसल्या घरी नेल्या. राणीने घाबरून जाऊन आसवे गाळू नयेत म्हणून त्यांनी सुज्ञ पीनेलॉपीकडे निरोप सांगण्यास दूत पाठविला की तेलेमॅकस अंतर्प्रदेशात गेला असून त्याने त्यांना नौका नगराला नेण्याची आज्ञा केली आहे. योगायोगाने तो दूत नि राणीला तीच वार्ता कळविण्यास

येत असलेला सत्यावर वराहपाल यांची वाटेत भेट झाली. पण ते जेव्हा राजप्रासादाला पोहोचले, तेव्हा सेविकांनी आपण वेढले गेले आहेत हे पाहून दूत बडबडला, 'राज्ञी-साठी संदेश! तिचा पुत्र परत आला आहे!' उलट वराहपालाने स्वतः पीनेलांपीच्या कानावर, तिच्या पुत्राने त्याला जे सांगण्याची सूचना दिली होती ते सर्व घातले. संदेश प्रामाणिकपणे दिल्यावर त्याने प्रासाद नि त्याचा परीसर यांच्याकडे पाठ फिरवून परत आपल्या डुक्करदाड्याचा रस्ता सुधारला.

लग्नेच्छूना त्या वातमीने धक्काच बसला आणि त्यांच्या उत्साहावर सांघट आले. ते दालनातून एकामागून एक बाहेर आले, आणि प्रांगणाच्या भव्य भितीजवळून महा-द्वारासमोर त्यांनी एक सभा भरवली. तिची सुरुवात पॉलिवसपुत्र युरिमेंकस याच्या भाषणाने झाली तो म्हणाला,—

“मित्र हो, तेलेमेंकसने आपल्या गर्विष्ठ दांडगेपणाने विजय नक्कीच मिळवला आहे, त्याचा जो प्रवास निष्फळ करण्यास आपण चंग बांधले होते तो त्याने सुखरूप पुरा केला आहे. मला एवढेच सुचविता येते की, उपलब्ध असलेली सर्वोत्तम नौका पाण्यात ढकलून समर्थ नाविकसंघ जमवावा आणि तिकडे (तेलेमेंकसला पकडायला!) गेलेल्या आपल्या मित्रांना निरोप पाठवून तात्काळ घरी परत येण्यास सांगावे.”

तो बोलत असतानाच सहज वळून पाहणाऱ्या अॅम्फिनॉमसला त्यांची नौका बसल्या जागेवरूनच दिसली. ती नौकाश्रयातल्या जलपृष्ठावर आली होती आणि नाविक तिचे शीड गुंडाळून वल्ही चालवीत होते. तो खुषीत हसून बाकीच्यांना म्हणाला, “आता निरोप पाठविण्याची काही गरज नाही. आपले मित्र परत आले आहेत. कोणी देवाने त्यांना कळविले असावे किंवा त्यांनी स्वतःच तेलेमेंकसची नौका बाजूने निसटून जाताना पाहिली असावी, पण तिला ते पकडू शकले नसावे.”

हे ऐकून सर्वच मंडळी उठून समुद्रवेळेवर गेली. तेथे त्यांनी त्वरेने ती कृष्णनौका ओढून काठावर घेतली आणि तत्पर वीरशिलेदारांनी नाविकांकडून औजार उतरून घेतली. लग्नेच्छू मग एका गटाने सभास्थानी आले आणि तेथे त्यांनी तरुण किंवा वृद्ध अशा दुसऱ्या कोणालाही आपल्यात घेतले नाही. आणि तेथे युपैथिझपुत्र अॅन्तिनस याने आपले इतिवृत्त कथन केले. तो म्हणाला, “नरकात जावो तो वेदा! पण देवाच्या मदतीने त्याने आपली कातडी बचावली. दिवसभर आम्ही आमचे टेहळचे वाऱ्याचा मारा असलेल्या टेकड्यांवर ठिकठिकाणी उभे करून ठेवले होते आणि त्यांच्या मदतीला आणखीही लोक वरचेवर पाठवीत होतो. रात्रीचे आम्ही कधी किनाऱ्यावर झोपलो नाही, तर सूर्य मावळताच नौकारूढ होऊन पहाटेपर्यंत पाण्यावर तरंगत राहिलो. या आशेने की तेलेमेंकसला पकडून त्याची वासलात लावता येईल. दरम्यान कोणी भूत-पिशाचाने त्याला स्वदेशी आणले! मी ठासून सांगतो की तेलेमेंकस आपल्या हातून सुटता कामा नये, तर इथे नि आताच त्याच्या नाशाचा काही मार्ग आपण विचार करून काढला पाहिजे. कारण मी प्रतिपादन करतो की तो जिवंत आहे तोवर या आपल्या प्रकरणाचा समाधानकारक निकाल आपल्याला कधीच लावता येणार नाही. तो माणूस डोक्याचा आहे नि बुद्धीचा उपयोग कसा करावा हे त्याला कळते, आणि

लोक आपल्याकडे आता कैवार घेण्याच्या दृष्टीने मुठीच पहात नाहीत. म्हणून त्याने सार्वजनिक सभा बोलावण्याच्या अगोदरच आपण प्रत्यक्ष काहीतरी कृती केली पाहिजे असे मी सुचवितो. कारण माझ्या शब्दांची मनाशी खूणगाठ बांधा, की तशी सभा बोलावण्यास तो विलंब लावणार नाही, आणि तेथे उभा राहून तो आपल्यावर आरोप ठेवणार आणि त्याच्या हत्येचा आम्ही कट कसा केला व नंतर तो आम्हाला सापडला कसा नाही हे सर्वांना तेव्हा सांगणारा तो संतापलेला मनुष्य असेल! आपल्या अप-कृत्यांचा पाढा ऐकून ते लोक वाहवा नक्कीच करणार नाहीत! खरे म्हणजे असा संभव आहे की ते खंबीर धोरण स्वीकारून आपल्याला स्वदेशाबाहेर परकीयांकडे निर्वासित करतील. अशा हालचालीविरुद्ध आधीच बंदोबस्त करायचा तर त्या माणसाला नगरापासून दूर ग्रामीण प्रदेशात किंवा रस्त्यावर धरले पाहिजे. मग त्याची आवक नि मालमत्ता आपल्याला मिळेल नि आपण ती न्याय्यपणे आपसात वाटून घेऊ, आणि त्याच्या आईला नि तिच्या नव्या नवऱ्याला घर तेवढे ठेवून घेऊ देऊ. पण जर तुम्हाला माझा प्रस्ताव अमान्य असेल आणि त्याला जिवंत नि साऱ्या वडिलांजित संपदेचा स्वामी म्हणून त्याने राहणे अधिक बरे वाटत असेल तर माझी सूचना इतकीच की, अतःपर त्याची उत्कृष्ट मिष्टान्न भोजने खाण्यास आपण येथे जमू नये, तर आपणांपैकी प्रत्येकाने स्वतःच्या घरून राणीला मागणी घालून काय ते लग्नशुल्क देऊ करावे. म्हणजे सर्वांत जास्त शुल्क देऊ करणाऱ्या आणि देवाने तिचा पती म्हणून निवडलेल्या माणसाशी तिला लग्न करता येईल.”

या भाषणानंतर गाढ मुग्धता काहीवेळ राहिली. अखेर तिचा भंग केला दुलिकिअमच्या धान्य नि तृणभूमीतील इच्छुकांपैकी सर्वांत हिंमतवान अँरितीआसचा नातू व राजा नायससचा पुत्र ऑम्फिनोमस याने. तो सुबुद्ध मनुष्य होता आणि त्याच्या वागणुकीने तो एकटाच पीनेलॉपीपासून विशेष मान्यता पावला होता. आणि त्याने जो सल्ला आता दिला त्यावरून त्या लोकांचे सर्वांत उत्तम हित कशाने होईल हे पाहण्याचा त्याचा उद्देश दिसून आला. तो म्हणाला,—

“मित्र हो, तेलेमॅकसला ठार मारण्यास मी तयार आहे असे तुम्ही मानू नये. राजवंशीयांचे रक्त सांडणे ही भयंकर गोष्ट आहे. दुसरे काही करण्याआधी देवाची इच्छा काय ते आपण जाणून घेऊ या. जर सर्वशक्तिमान झ्यूसच्या कौलांनी त्या कृतीस मान्यता दिली तर मी तुम्हा सर्वांना केवळ सहाय्यच देणार नाही तर स्वतः त्याचा मारेकरी होईन. पण देव जर नको म्हणाले तर मी तुम्हाला हात मागे घेण्यास सांगेन.”

ऑम्फिनोमसचा युक्तिवाद सर्वांना पटला आणि सभा त्या दिवसापुरती अधिक चर्चेशिवाय निलंबित झाली. ते सर्व प्रासादात गेले आणि पुन्हा एकदा आपल्या झिलईदार लाकडाच्या आसनावर बसले.

ते विवाहेच्छू कोणत्या आत्यंतिक मर्यादिला पोहोचण्यास तयार होते ते त्यांनी दाखविल्या-वर याच क्षणाला त्यांच्या समोरासमोर उभे राहण्याची आकस्मिक उर्मी पीनेलॉपीला आली. तिच्या पुत्राच्या वधाची चर्चा प्रासादात चालली होती हे तिला पुरते माहीत

होते. कारण मेदाँन याने त्यांचा वादविवाद आडून ऐकून तिला पूर्वसूचना दिली होती. तेव्हा आता तिने आपल्या परिचारिका भोवती गोळा करून सभामंडपात आगमन केले. राज्ञीला शोभेशा भारदस्तपणे ती त्या तरुणांकडे गेली आणि आपल्या चमकदार शिरोवस्त्राची एक घडी गालांवरून आडवी धरून भक्कम छताच्या एका स्तंभापाशी ती उभी राहिली. तेथून अँन्तिनसवर रोख फिरवून त्याची तिने स्पष्ट शब्दात कानउघडणी केली,—

“अँन्तिनस, इथाकात लोक म्हणतात की तुझ्या वयाचा तुझ्याइतका राहाणा नि वाक्पटू कोणी नाही ! त्यांना तू चूक ठरविले आहेस; आणि दुटप्पी दुरात्मा म्हणून मी तुझा धिक्कार करते. मूढा ! झ्यूसने स्वतः ज्यांना मान्यता दिली आहे, नि तुम्हा दोघांतले सारे शत्रुत्व ज्यामुळे पावित्र्यमंजन ठरते, ती पूर्वीच्या उपकारांनी लादलेली कृतज्ञतेची बंधने झुगारून तेलेमॅकसचा प्राणघात करण्याचा कट रचण्याला तुला धाडस तरी कसे होते ! का आमच्याशी सलोख्याचे संबंध असणाऱ्या थेस्प्रोति-अनांवर घाला घालण्यात ताफिअन समुद्रतस्करांशी तो सहभागी झाला होता म्हणून. तुझ्या पित्याविरुद्ध चवताळून उठलेल्या जनसमुदायाच्या कोपापासून संरक्षण मिळवण्यास तो एकदा आश्रयाला इथे आला होता हे तू विसरला आहेस ? लोकांनी त्याला ठार मारून त्याचे काळीजच बाहेर खेचून काढले असते ! त्याच्या विपुल मिळकतीचे हरण केले असते ते वेगळेच; पण ओदिसस मध्ये पडला नि जनसमूहाच्या जबरदस्तीचे त्याने नियंत्रण केले. तोच ओदिसस, त्याच्या पदरच्या खर्चाने तुम्ही फुकटचे खात-पीत जगता आहात, त्याच्या पत्नीचा अनुनय करीत आहात आणि त्याच्या पुत्राचा वध करण्याचा बेत करीत आहात, त्यामुळे मला काही यातना होतील याची क्षिती न बाळगता—मी तुला आज्ञा करते की या सऱ्या उद्योगाचा शेवट कर नि इतरांना तुझे ऐकायला भाग पाड. ”

राणीला तोंड देण्याचे पॉलिबसपुत्र युरिमॅकस याने आपल्या अंगावर घेतले. तो म्हणाला, “पीनेलॉपी, आयकेरिअसच्या मुन्न कप्ये, काही भीती बाळगू नको. हे धास्तीचे विचार मनातून काढून टाक. मी जिवंत असून पृथ्वीच्या पाठीवर दिन-प्रकाश पाहत आहे, तोपर्यंत तेलेमॅकसवर हिंसक हात टाकील असा मनुष्य जन्माला आला नाही नि येणारही नाही. मी निरर्थक प्रौढी मिरवीत नाही, पण गंभीर सत्य तुला सांगत आहे की, तसे दुष्कर्म करणाऱ्याचे कृष्णरक्त त्वरित माझ्या भाल्याच्या टोकावर वाहू लागेल. नगरांचा विध्वंस करणाऱ्या ओदिससने मलादेखील नाही का स्नेहांकित केले, भाजलेला मांसखंड माझ्या हातात देण्यासाठी मला मांडीवर घेतले नि आरक्त मद्य उचलून माझ्या ओठांना लावले ! त्या ओदिससच्या प्रेमाने तेलेमॅकसला माझा जगातला प्रियतम मित्र बनवले आहे; आणि मी त्याला आश्वासन देतो की त्याने आपल्या जीवाबद्दल कोणतेही भय बाळगण्याचे कारण नाही. आम्ही त्याला ठार मारणार नाही. आता जर देवांनीच त्याच्या मृत्यूचा आदेश दिला तर ती गोष्ट वेगळी, आणि मग त्यापासून सुटका नाही. ”

मातेचे भय दूर करण्यासाठी युरिमॅकस असे म्हणाला, पण तो सर्व वेळ त्याच्या मनात मात्र तिच्या पुत्राचा घातहेतूच होता. पण पीनेलॉपी वरच्या मजल्यावरील

आपल्या उत्तम महालात परत गेली, आणि तेथे उज्वलनयना अंथीनीने सुखद निद्रेत तिचे डोळे झोकीपर्यंत ती आपला प्रिय पती ओदिसस याच्यासाठी रडत राहिली.

याच सायंकाळी तो भला वराहपाल, ओदिसस नि त्याचा पुत्र, यांच्याकडे परत आला. ते दोघे एका वर्षाचे डुक्कर मारून सायंभोजन सिद्ध करण्याच्या नित्यक्रमात गुंतले होते; तेवढ्यात अंथीनीने ओदिससपाशी येऊन आपल्या जादूच्या दंडाने त्याला स्पर्श केला, आणि तो पुन्हा एकदा रूप बदलून मलीन, वेषधारी वृद्ध बनला. त्याला न बदललेल्या रूपात पाहिले तर वराहपाल त्याला ओळखील आणि ओळखल्यास ते गुपित ठेवणे अशक्य होऊन तो पीनेलापीला ती वार्ता सांगायला धावत जाईल हे तिला भय होते.

वराहपालाचे तेलेमॅकसने स्वागत केले, “ तर मग आलात परत म्हणायचे, मले युमिअस ! नगरात वार्ता काय ? दवा धरून बसलेल्या ठिकाणाहून आमचे बहादूर सरदार परत आले का ? की अजूनही त्याच जागेवर माझ्या परत येण्याच्या वाटेमध्ये ते माझ्यासाठी टपून राहिले आहेत ? ”

युमिअस म्हणाला, “ मी नगरात जाऊन त्याबद्दल चौकशी करण्याच्या भानगडीतच पडलो नाही. तेथे जाऊन वार्ता सांगून परत इथे यायची मला फारच घाई झाली होती, आणि वाटेत तुझ्या नाविकांनी प्रासादाकडे धावत पाठवलेला एक दूत मला भेटला. प्रत्यक्षात वार्ता प्रथम तुझ्या मातेला त्यानेच सांगितली. पण एक गोष्ट मात्र मलाच सांगता येईल तुला ! कारण मी ती डोळ्यांनी पाहिली. मी नगरापेक्षा उंचावर हॅमिझच्या टेकडीपर्यंत चढलो होतो तेव्हा मला एक नौका आपल्या नौकाश्रयात शिरताना दिसली. तिच्यावर माणसांची गर्दी होती, आणि ढाली नि दुधारी भाल्यांचा समग्र शस्त्रसंभार. मी ती त्यांची टोळी असे समजलो, पण निश्चित सांगता येत नाही ! ”

राजपुत्र तेलेमॅकसने जेव्हा हे ऐकले तेव्हा पित्याकडे सस्मित दृष्टीक्षेप केला, मात्र तो युमिअसपासून लपवून करण्याची त्याने काळजी घेतली.

आता त्यांचे काम संपले होते आणि जेवण तयार झाले होते. तेव्हा भुकेल्या पोटांनी त्यांनी बसून एकत्र सायंभोजन केले. त्यांची तहानभूक मागल्यानंतर ते शय्यांचा सुखद विचार करू लागले आणि लौकरच निद्रेच्या वराचा उपभोगही घेण्यास त्यांनी आरंभ केला.

□ □

ओदिसस नगरास जातो

कोमल उपेने पूर्वदिशेवर रक्तवर्णाचा शिडकाव केला त्यावेळी राजा ओदिससचा पुत्र तेलेमॅकस नगराला जाण्यासाठी निघण्यास उत्सुक होता. त्याने आपली मजबूत पादत्राणे पायांवर बांधली आणि आपला मोठा समतोल भाला उचलून घेताना तो आपल्या वराहपालाला म्हणाला,—

“काका, तुम्ही पाहत आहा की, आता मी नगराला जातो आहे, आईच्या दूष्टीस पडायला—कारण माझी खात्री आहे की, मला हाडामासाचा असा प्रत्यक्ष पाहीपर्यंत ती रडायची नि शोक करायची थांबणार नाही! तुम्हाला माझ्या सूचना अशा आहेत—आपल्या अभागी अभ्यागताला नगरास घेऊन जा, आणि तेथे त्याला भोजनासाठी भीक मागू द्या. त्याला भाकरीचा तुकडा नि भांडेभर पाणी देणारे उदारारामे निश्चित भेटतील. मला स्वतःला सगळ्याच आल्यागेल्यांचा परामर्ष घेणे शक्य नाही; माझ्या डोक्यावर फार कटकटी आहेत. आणि जर या परक्या माणसाला मी सुचविलेले रुचले नाही तर मग ती त्याचीच चूक ठरेल. हा मार्ग अप्रिय वाटला तर ते त्याचे नशीब. स्पष्ट बोलण्यावर माझा विश्वास आहे हे मी मान्य करतो !”

येथे ओदिसस मध्ये बोलला, ‘भले श्रीमान, मी मागे राहण्यास उत्सुक आहे असे समजू नका. अन्नासाठी भीक मागायला ग्रामीण भागापेक्षा नगर बरे; आणि मला तेथे धर्मादाय मिळेल. कारण माझ्या वयामुळे शेतावर धन्याच्या हर आज्ञेला तत्पर असा राहण्यास मी अयोग्य आहे. तेव्हा तुम्ही आपल्या मार्गाला लागो; आणि लवकरच ज्यांना तुमची आज्ञा झाली आहे ते हे राव मला घेऊन येतील; दरम्यान, दिवस तापेल तोवर मी शेकोटीपाशी शेकूनही घेईन. कारण हे माझे कपडे भारीच विरलेले आहेत ती सकाळचे हिमशैत्य माझ्या सहनशक्तीपलीकडचे ठरेल असे मला भय वाटते. तुम्ही मला सांगितलेच आहेत की नगरात पोचण्यास दूरपर्यंत चालावे लागेल.”

आता तेलेमॅकस शेतांमधून चालत बाहेर पडला आणि विवाहेच्छूवर सूड उगविण्याचे बेंत त्याच्या मनात आकार घेत असता त्याची पावले जलद पडू लागली. राज-प्रासादापाशी तो पोहोचला तेव्हा त्याने आपला भाला एका उंच स्तंभाला टेकून ठेवला नि दगडी उंबरठा ओलांडून तो आत शिरला.

त्याला पहिल्याने पाहिले ते त्याच्या दाईने, युरिक्लिआने. ती वाकदार आसनांवर कंबले अंथरीत होती. पाणावलेल्या डोळ्यांनी ती त्याला भेटायला धावली आणि

लवकरच ज्यांचा स्वामी खंबीर वीर ओदिसस होता, त्यांपैकी प्रत्येक दासी त्याच्या पुत्राभोवती दाटी करून त्याच्या डोक्यावर नि खाद्यांवर वत्सल चुंबनांचा वर्षाव करीत होती. आणि आता मुन्न पिनेलॉपी आपल्या शयनमंदिराबाहेर आली; ती आर्तेमिस किंवा सुवर्णा अॅफ्रोदायतीसारखी मनोहर दिसत होती. पुत्राच्या गळ्याभोवती बाहू टाकून त्याच्या कपाळाचे नि सुंदर डोळ्यांचे चुंबन घेताना ती अश्रूत जणू बुडून गेली. “तर मग तू परत आलास, तेलेमॅकस, माझ्या लाडक्या पोराला!” हुदके देत देत ती म्हणाली, “आणि मला वाटत होते की, इतक्या गुप्तपणे, इतके माझ्या इच्छे-विरुद्ध, आपल्या प्रिय पित्याचा शोध घ्यायला पायलॉसला तू निघून गेलास, त्यानंतर तू माझ्या कधीच दृष्टीस पडणार नाहीस! चल, सांग मला सारे तू काय काय पाहिलेस ते!”

तेलेमॅकसने शांतपणे उत्तर दिले, “माते, अशा घातक दैवगतीमधून मी नुकताच निसटल्यानंतर कृपा करून मला रडवू नकोस किंवा माझ्या भावना चाळवू नकोस! तर आपल्या सहचरींना घेऊन वर महालात जा आणि हातपाय धुऊन नवी वस्त्रे धारण केल्यानंतर सर्व देवांची प्रार्थना कर आणि झ्यूसने जर कधी हिशेब चुकता करण्याचा दिवस आम्हाला प्रदान केला तर त्यांना सर्वोत्कृष्ट उपायने आम्ही देऊ असे वचन दे. मी स्वतः परतीच्या प्रवासात माझ्याबरोबर आलेल्या एका नव-परिचिताला घेऊन येण्यास पुण्यस्थानाला जातो आहे. त्याला मी माझ्या भल्या नाविकांसह नगरात पुढे पाठवला होता, नि मी येईपर्यंत, ‘त्याला आपल्या घरी नेऊन अपेक्षापूर्वक नी मानाने वागव’ असे पैरिअसला सांगून त्याच्याबरोबर मी त्याला धाडला होता.”

तेलेमॅकसच्या बोलण्याची रीत पाहून त्याच्या मातेचे शब्द तिच्या ओठातच गोठले. मुकाट्याने तिने स्नान करून नववस्त्रे परिधान केली आणि मग स्वर्गीय देववृंदाला प्रार्थना करून वचन दिले की, जर झ्यूसने तिच्या घराण्याला हिशेब चुकता करण्याचा दिवस प्रदान केला तर त्यांना सर्वोत्कृष्ट उपायने अपिण्यात येतील.

दरम्यान तेलेमॅकस भरभर लांब पावले टाकीत प्रासादमंडपातून गेला आणि हाती भाला घेऊन पायाशी धावणाऱ्या दोन चपळ शिकारी कुत्र्यांसह बाहेर पडला. अॅथीनीने त्याला अशा काही अद्भूत डौलदारपणाने मंडित केले की तो येऊ लागला तसे सगळ्यांचे नेत्र सकौतुक त्याच्याकडे वळले. उच्चकुलीन विवाहेच्छुंनी त्याच्याभोवती गर्दी करून हृदयात विष खदखदत असताही ओठांवर मधुर भाषणे घोळवावी. पण त्याने त्यांना दूर झटकून मेन्तॉर, अॅन्तिफस आणि हॅलिसथिन्न यांच्याजवळचे आसन घेतले, कारण त्याच्या घराण्याशी या तिघांचा फार पूर्वीपासून मुळातच स्नेह होता. हे त्याच्या प्रवासाबद्दल त्याच्यावर प्रश्नांचा मारा करू लागले, तेवढ्यात शूलधर पैरिअस थिओक्लिमेनस बरोबर तेथे आला; त्यानेच त्याला रस्त्यांमधून पुण्यस्थानाकडे आणले होते. आपल्या अभ्यागताला दाक्षिण्य दाखवण्यात क्षणभरही अळंटाळ न करता तेलेमॅकस त्याला भेटायला उठला, पण बोलायला सुरुवात अगोदर केली पैरिअसने, आणि त्याने म्हटले की तात्काळ काही दासी त्याच्या घरी पाठवून मेनेलॉसच्या देणग्या

प्रासादात पोहोचविण्याची व्यवस्था सुकर करावी. तथापि, त्या गोष्टीबद्दल तेलेमॅकसचे स्वतःचे वेगळे विचार होते. तो म्हणाला, “नको पैरिअस, काय होणार आहे ते आपल्यापैकी कोणालाच ठाऊक नाही. जर आमच्या अमीर लग्नेच्छूनी प्रासादात माझा वध करून माझी संपदा वाटून घेतली, तर तू किंवा इथल्या उमराव मित्रांपैकी एखाद्याने त्या मूल्यवान वस्तू ठेवून घेऊन त्यांचा उपभोग घेतला तर मला बरे वाटेल. उलट पक्षी जर विवाहेच्छूना त्यांचा अखेरचा हिशेब चुकता करून घेण्यासाठी त्यांची पाठवणी करण्यात मी यशस्वी झालो, तर माझी खात्री आहे की त्या देणग्या माझ्या घरी पोहोचविण्यात जितका तुला तितकाच त्या पाहण्यात मला आनंद होईल.”

हे ठरल्यानंतर आपल्या प्रवासाने शिणलेल्या मित्राला घेऊन तो घराकडे निघाला आणि त्या भव्य प्रासादात त्याला आणल्यावर त्यांनी आपली प्रावरणे आसनांवर टाकली नी झिलईदार स्नानकुंडात उतरून अंगे स्वच्छ केली. त्यांना न्हाऊ घालून तैलमर्दन करून झाल्यावर दासींनी त्यांना अंगरखे दिले व त्यांच्या खाद्यांभोवती ऊबदार प्रावरणे लपेटली. मग दोघे स्नानकुंडांतून बाहेर निघून आसनांवर बसले. एक दासी उत्तम सुवर्णकुंभात पाणी घेऊन आली आणि त्यांना हात धुण्यासाठी तिने एका चांदीच्या वाडग्यावर धार धरली. तिने ओढून त्यांच्याजवळ ठेवलेल्या लाकडी चौरंगावर गंभीर गृहविक्षेकेने थोडे रोट आणि निवडक मिष्टान्ने आणून मांडली आणि मुक्त हस्ताने सर्वे होते ते वाढले.

पुढच्या उत्तम भोजनाचा समाचार घेत असता तेलेमॅकसची माता त्यांच्यासमोर दालनाच्या एका स्तंभापाशी सुखासनावर विसावून तर्कटुीवर नाजूक धागा कातीत बसली. त्या धोरणी पिनेलॉपीने त्यांचे पोटभर खाणेपिणे होईपर्यंत मौन सोडले नाही. नंतर ती पुत्रास म्हणाली, “तेलेमॅकस, मी वरच्या मजल्यावर जाऊन शय्येवर पडावे असे दिसते—ओदिसस अंमायदींच्या पाठीमागून इलिअमला गेला तेव्हापासून माझ्या अश्रूंनी डागळलेल्या त्या माझ्या दुःखशय्येवर—कारण उच्चकुलीन लग्नेच्छूनी माझ्या घरात आक्रमण करण्याआधी, तुझ्या पित्याच्या पुनरागमनावद्दल नेमके काय तू ऐकलेस, ते मला सांगायची तू कृपा करशील असे दिसत नाही.”

तेलेमॅकस म्हणाला, “बरं तर माते, मी काय केले ते तुला ऐकवतो. आम्ही पायलांसला गेलो आणि तेथे नेस्तारं राजाला भेट दिली. त्याने आपल्या महान हर्म्यात माझे स्वागत करून सर्व प्रकारे आदरातिथ्य केले. त्याने आणि त्याच्या राजकुमारांनी इतक्या ममतेने माझी व्यवस्था ठेवली की जणू तो माझा पिता ति मी दीर्घ कालपर्यंत परागंदा झालेला व प्रवासाहून नुक्ताच परतलेला त्याचा पुत्रच! पण खंबीर वीर ओदिसस जिवंत आहे की नाही याबद्दल जगातल्या कोणाकडूनही एक शब्ददेखील आपण ऐकला नाही असे त्याने सांगितले. तथापि त्याने मला पुढे शौर्यशाली मेनेलॉसकडे घेऊन जाण्यास एक उत्तम रथ नि घोड्यांची जोडी दिली. आणि तेथे जिच्याखातर आर्गाइव्ह नि त्रोजन यांनी देवांच्या इच्छेनुसार इतके सोसले त्या आरगांसच्या हेलनला मी पाहिली. योद्धा मेनेलॉस याने त्वरित मला विचारले की त्याच्या सुखद लॅकेदीमन भूमीला येण्यास मला काय कारण पडले; आणि जेव्हा

मी सर्व प्रकरण त्याला समजावून सांगितले तेव्हा तो उदगारला, 'द्विकार! तर मग ते मेकड, शूर पुरुषाच्या शय्येत शिरकाव करून घेऊ इच्छितात तर? जणू हिरणीने अंगावर पिणारी शावके एखाद्या प्रबल सिंहाच्या गुहेत झोपवून उंच डोंगर-कड्यांवर नि गवताळ खोऱ्यात चरायला जावे तसेच आहे हे! सिंह गुहेत परत येतो नि सान्या शावकांची भीषण हत्या होते; पण त्या टोळीची जी अवस्था ओदिसस करील त्याहून ती वाईट नव्हे! एकदा लेस्वॉसच्या सुखद बेटावर त्याला कुस्तीसाठी फिलोमेलीदिससमोर उभा राहून एकाच भयानक पेचात त्याला लोंढवलेले मी पाहिले; तेव्हा त्याच्या सर्व मित्रांना आनंद झाला. तात झ्यूस, अथीनी नि अँपॉलो शपथ! तोच ओदिसस त्या विवाहेच्छूंना भेटलेला पाहणे मला आवडेल! त्वरित मृत्यू नि फसलेले लग्न हेच त्या सर्वांच्या वाटचाला येईल! पण तुझ्या विनंतीबद्दल नि तू मला विचारलेल्या प्रश्नाविषयी म्हणशील तर, टाळाटाळीची उत्तरे देऊन तुला फसविण्याची किंवा झुलविण्याची माझी इच्छा नाही. उलट समुद्र निवासी वृद्धाकडून जे अमोघ शब्द मी स्वतः ऐकले ते न लपवता किंवा काही मागे राखून न ठेवता तुला सर्व सांगेन. त्याने मला सांगितले की, कॅलिप्सो अप्सरेच्या गुहेत एका द्वीपावर फार कष्टी अवस्थेत त्याला तो दिसला; तेथे तिने त्याला बंदीवान करून ठेवले होते; कारण नौका किंवा नाविक सागरावर इतक्या दूर नेण्यासाठी उपलब्ध असल्याखेरीज घरी परतणे त्याला अशक्य होते!' वीर मेनेलॉसकडून मला जे काही कळले ते एवढेच; तेव्हा माझी चौकशी संपल्यावर मी त्याचा निराप घेतला. स्वर्गस्थ शक्तींनी मला अनुकूल वारा पाठवला आणि सत्वर परत माझ्या प्रिय इथाकाला आणले."

तेलेमॅकसने जे सांगितले ते ऐकून पिनेलॉपीचे हृदय फार हेलावले आणि आता उच्चकुलीन थिओक्लेमिस संवादात सहभागी झाला; ओदिससच्या राणीला उद्देशून तो सादर बोलला, "श्रीमती, माझ्यावर विश्वास ठेवा, मेनेलॉसची माहिती अचूक नाही. माझे म्हणणे ऐकलेत तर जास्त बरे होईल, कारण पूर्वचिन्हांचा अर्थ मी यथार्थ नि सत्याला धरून आपणांस सांगतो. इतर सर्व देवांव्यतिरिक्त झ्यूसचीच, त्याचप्रमाणे तेथील आतिथ्य संभाराची शपथ घेऊन मी सांगतो, की या क्षणाला ओदिसस प्रत्यक्ष इथाकात आहे—विश्रांती घेत किंवा मार्गक्रमण करीत, या अपराधांचा मूळपर्यंत धागा शोधित आणि लग्नेच्छूवर उगविण्याच्या सूडाची योजना आखीत—याला साक्षी आमच्या भल्या नौकेवरून पाहिलेला नि तेलेमॅकसपुढे मी घोषित केलेला तो शकुनपक्षी."

शहाणी राणी म्हणाली, "महाशय, तुम्ही म्हणता ते खरे ठरो! ठरले तर माझ्या औदार्यावरून तुम्हाला कळेल, माझा स्नेह कसा असतो आणि तुमच्या भाग्याचा जग हेवा करील!"

ओदिससच्या प्रासादाच्या अंतर्भागात हा संवाद चालू असता बाहेर ते लग्नेच्छू त्यांच्या नेहमीच्या सहजस्वर प्रवृत्तीने सपाट प्रांगणभूमीवर वलयक्रीडा नि शूलप्रक्षेपण खेळत होते; तेथेच पूर्वी खेळत असलेल्या त्यांना आपण पाहिलेले आहे. जेव्हा

सायंभोजनाची वेळ झाली तेव्हा सभोवारच्या ग्रामीण भागातून नेहमीच्या राखणदारांनी मेंढरे वळवीत आणली; त्यांचा नियुक्त समारंभ-प्रमुख नि भोजनोत्सवातला सहभागी मेदान त्यांना निमंत्रण देण्यास आला. तो म्हणाला, “आता तुम्ही श्रीमानांनी क्रीडा-सुख उपभोगिल्यानंतर आत यावे असे मी सुचवितो, म्हणजे आपल्याला सायंभोजन सिद्ध करता येईल. वेळेवर भोजनाची प्रशंसा करावी तेवढी थोडी.” विवाहेच्छंनी आज्ञाधारकपणे आपले खेळ सोडून त्या महान प्रासादात गर्दीने प्रवेश केला; तेथे आपली प्रावरणे त्यांनी आसनांवर टाकली आणि काही पूर्ण वाढलेली मेंढरे नि वकरी, त्याचप्रमाणे अनेक पोसलेले डुक्कर नि कळपातली एक कालवड यांची हत्या करून महाभोजनाची तयारी आरंभिली.

दरम्यान ओदिसस आणि तो एकनिष्ठ वराहपाल हे ग्रामीण प्रदेशातून नगरात येण्याच्या तयारीला लागले होते. या गुणश्रेष्ठ कळपहाक्याने प्रथम निघण्याबद्दलचा प्रस्ताव केला. तो म्हणाला, “मित्रवर्य, माझा धनी तुम्ही नगरात जावे म्हणाला, त्याप्रमाणे तुमचा आज जाण्याचा अजून निश्चय आहे असे मला दिसते. पण धन्या-बद्दल मला आदर नि भीती आहे. तो मला कदाचित तात्काळ रागावेल आणि धन्याने दिलेले दूषण ही फार अप्रिय गोष्ट होऊ शकते. तेव्हा आपण आता चालायला लागू या. दिवसाचा बराच मोठा उत्तम भाग उलटला आहे आणि संध्याकाळच्या सुमारास तुम्हाला बरीच थंडी वाजण्याचा संभव आहे.”

ओदिससने उत्तर दिले, “समजले नि मान्य झाले. शहाणपणा कोणता ते ऐकून मी ओळखतो. आपण निघ्या; आणि सुखातीपासून शेवटपर्यंत तुम्ही पुढे चालायला हवे. पण मला टेकायला एक काठी द्याच, जर तुमच्यापाशी तशी कापून तयार असली तर; कारण तुमच्या बोलण्यावरून माझ्या ध्यानात आले आहे की वाट चालायला विकट आहे.”

बोलता बोलता त्याने आपली निकृष्ट फाटकी पिशवी तिचा आधाराचा पट्टा खांद्यावर टाकून लटकावली आणि त्याच्या बेताची काठी निवडून युमेअसने त्याला दिली. मग कळपहाके नि कुत्री यांच्यावर शेतीवाडी सोपवून ही जोडी निघाली. याप्रकारे काठी घेऊन लंगडणाऱ्या नि दरिद्री वेशात दीन वृद्ध भिकाऱ्यासारख्या दिसणाऱ्या त्याच्या राजाला युमेअसने नगराकडे आणले.

ज्या खडकाळ वाटेने ते उतरत आले त्याच्या बाजूला, नगरापासून फार दूर नसलेल्या एका ठिकाणी एक सार्वजनिक पाणवठा होता; तेथे नागरिकांसाठी इथॅक्स, नेरितसनि पॉलिक्तर यांनी घडलेल्या एका दगडाच्या डोणीत झऱ्याचे स्वच्छ पाणी पडत होते. तेथील ओलाव्यावर पोसलेल्या अँडर वृक्षांची दाट झाडी भोवताली होती. बरील खडकातून तो शीत प्रवाह खाली कोसळत होता आणि वरच्या बाजूस अप्सरांप्रीत्यर्थ एक वेदी तयार करण्यात आली होती. तेथे सर्व प्रवासी त्यांचे दैव देत असत. या ठिकाणी लग्नेच्छ्या आहारासाठी कळपातल्या निवडक वकऱ्यांना दोन घनगरांच्या मदतीने हाकून नेत असलेला दौलिससपुत्र मेलॅन्थिस त्यांना भेटला. त्या माणसाची दृष्टी यांच्यावर पडताच त्याने अशा ग्राम्य शिब्यांचा भडीमार सुरू केला की ओदिससचे पित्त खवळले.

तो प्राणी ओरडला, “हा ! एका उचापती बावळटाच्या दावणीला दुसरा, एका माळेचे मणी ! सांग रे, दरिद्री डुक्करहाक्या, या कवडी किमतीच्या माणसाला, या किळस आणणाऱ्या भिकारड्याला नि उत्सवाचा बेरंग करणाऱ्याला तू कोठे घेऊन चालला आहेस? साऱ्या दारांच्या चौकटींना रेलून खाद्यांनी त्यांना झिलई देणाऱ्यांपैकी हा, तुकड्यांसाठी भीक मागणारा पण भांडी घासायच्या कामी कधी तयार नसणारा ! त्याला माझ्याकडे दे गोठ्यांची निगा ठेवायला, कोंडवाडे झाडायला नि करड्यांपुढे चारा टाकायला; तेथे तो दह्याच्या निवळीवर पोसून अंग धरेल एखादेवेळी पण या बेट्याला वाईट सवयी लागलेल्या दिसतात, नि शेतीवाडीवर कामाकडे तो कधी हुंकूनसुद्धा पाहणार नाही. त्यापेक्षा भुकेसाठी तोंड वेंगाडीत गाव फिरून खादाड पोटाची भरती करणे त्याला बरे वाटेल. तू माझे बोलणे नीट ऐकून ठेव नि बघ जर तो ओदिसस राजाच्या वाड्यावर गेला तर काय होते ते. तिथल्या लोकांकडून त्याचे जोरदार स्वागत होईल—पाय टेकण्याच्या घडवंचांचा डोक्यावर वर्षाव होऊन वरगड्याही मोडतील.”

असे बोलून तो वाजून गेला आणि जाताना त्या मूर्खाने ओदिससच्या नितंबावर एक लाथ दिली; तथापि, त्यामुळे ओदिसस वाटेतून ढकलला गेला नाही, इतका ठाम त्याचा उभा राहण्याचा पवित्रा होता. ओदिससची वृत्ती द्विधा झाली; ह्या कापुरुषावर हातातल्या काठीचा प्रहार करून त्याचा जीव घ्यावा की कमरेभोवती त्याला पकडून उलथून भूमीवर आपटून त्याचे डोके फोडावे. शेवटी स्वतःला आवरण्याइतका ठामपणा त्याने दाखवला. मेलॅन्थिअसच्या समोर जाऊन त्याचा धिःकार केला तो बराहपालाने, हात उंचावून त्याने तळमळीच्या आवाजात प्रार्थना केली, “निर्झराप्सरांनो, इयसकन्यकाहो जर कधी तुमच्याप्रीत्यर्थ ओदिससने एडक्यांच्या मांड्यांची किंवा विपुल वसेत वेष्टिलेल्या करड्यांची यज्ञाहुती दिली असेल, तर माझे हे मागणे प्रदान करा, की स्वर्गस्थ शक्तींच्या हाताने तो आमच्याकडे परत आणला जावा ! राव, तो तुमच्या साऱ्या बढाईखोर चाळ्यांची केव्हाच खबर घेईल, नगरात सगळीकडे भटकत राहून, आपले कळप निकामी घनगरांवर सोपवून नष्ट होऊ देणाऱ्या तुमची चट दुरुस्ती करील तो !”

घनगर मेलॅन्थिअसने प्रत्युत्तर केले, “एका पिसाळलेले कुतरडे कसे गुरगुरत आहे ! एक दिवस मी त्याला इथाकातून मोठ्या कुण्णनौकेत घालून पाठवून देईन नि त्याच्यावर अलोट कमाई करीन. ओदिससबद्दल म्हणशील तर तो घरी परत येण्याची शक्यता येथून फार दूरच्या ठिकाणीच नष्ट झाली आहे हे निश्चित; तितकीच खात्री त्याचा मुलगा तेलेमॅकस याचाही आजच घात होण्याची—राजवाड्यात अंपॉलॉच्या रौप्यधनुष्याने तरी, नाहीतर लग्नेच्छूंच्या हातून तरी मला देता येती तर अगदी माझ्या मनासारखे झाले असते !”

हा शेवटचा टोमणा मारून त्यांना त्यांच्या सावकाश चालीने येण्यास मागे सोडून तो झपाझप चालत राजप्रासादाला गेला. तेथे थेट लग्नेच्छूंकडे जाऊन त्याने त्यांच्या प्रिय युरिमेंकस याच्यासमोर आसन घेतले. परिचारकांनी त्याला भाजलेले मांस वाढले आणि गंभीर गृहावेधिकेने रोट आणून थोडे त्याला खायला दिले.

दरम्यान ओदिसस नि त्याचा विश्वासु वराहपाल येऊन पोहोचले होते. पण आतून जेव्हा उत्तम घडणीच्या वीणा-वाद्यांचे स्वर त्यांच्या कानावर आले तेव्हा ते थोडे थक्कले. कारण फेमिअस, मंडळींसाठी तितक्यातच गाणे गाण्याची तयारी करीत होता. वराहपालाचा दंड धरून ओदिसस त्याला म्हणाला, “युमेअस, हा निश्चितच ओदिससचा प्रासाद असला पाहिजे! कितीही घरांमधून नुसत्या एका दृष्टिक्षेपात तो ओळखून काढण्यासारखा आहे! यात भवनांपलीकडे भवने आहेत. प्रांगणाची तटबंदी नि तिचे बुरूज उत्तम बांधणीचे आहेत आणि ते घडीचे दरवाजे खरे संरक्षण देणारे आहेत. त्या हर्म्याकडे पाहून तुच्छतापूर्वक नाक मुरडणे कोणाला परवडणार नाही. आत भोजनाला बरीच मंडळी जमलेली आहेतसे दिसते; मांस भाजल्याचा वास येत आहे, आणि कोगीतरी वीणावाद्य वाजवीत आहे. मिष्टान्नभोजन नि संगीत नेहमी एकाचवेळी चालते.”

युमेअस म्हणाला, “तुमची चूक झालेली नाही, पण तुम्ही जात्याच सूक्ष्मदृष्टीचे आहात! आता आपण काय करायचे ते पाहू, एकतर प्रथम तुम्ही प्रासादात लग्नेच्छं-कडे जाऊन मी आहे तेथेच थांबायचे, किंवा तुम्हाला अधिक योग्य वाटले तर तुम्ही येथे थांबून मला अगोदर आत जाऊ द्यावे. पण तसे केल्यास फार वेळ थांबू नका, नाहीतर येथे बाहेर उभे राहिलेले तुम्ही त्यांना दिसलात तर तुमच्यावर ते काहीतरी फेकतील किंवा मारूनही घालवतील. काय करायचे ते तुम्हीच ठरवा.”

धिप्पाड ओदिसस बोलला, “ते बरोबरच आहे, वस्तुस्थिती माझ्या ध्यानात आली. तुम्ही आधी आत जा, मी येथे थांबतो; कारण मला घाव नि फेकलेल्या वस्तूंचा मार खाण्याची चांगली सवय आहे! रणात नि समुद्रावर मी जे सोसले त्याने मी चांगला चिवट झालो आहे. तेवढ्या सगळ्यानंतर आणखी थोड्याची भिती कशाला? पण माणसाला जर काही लपविता येत नसेल तर ते त्याचे खा खा करीत उठलेले पोट—तो निर्भेळ शाप—मनुष्य जातीच्या एकंदर कटकटीचे कारण, ज्यामुळे, मोठाल्या नौका सज्ज करून, वैराण समुद्र पार करून शत्रूचे हवन नि नाश करण्यासही ते प्रवृत्त होतात!”

ते जेथे बोलत उभे होते तेथे जवळच भूमीवर पाय ताणून एक कुत्रा पडला होता, त्याने आता कान टक्कारून डोके उचलले. त्याचे नाव होते आर्गस. तो ओदिससचाच होता नि त्यानेच शिकविलेला होता. पण त्याच्या धीमेपणाचे फळ मिळण्याआधीच त्याला पवित्र इल्लिमकडे निघावे लागले होते. अगदी पूर्वीच्या काळात तरुण शिकार्यांनी त्या कुत्र्याला पुष्कळदा रानबकरी, हरीण नि ससे यांच्या शिकारीला नेलेले होते. पण आता धन्याच्या अनुपस्थितीच्या काळात दुर्लक्षित झालेला असा तो महाद्वारापाशी खेचरा—नुरांच्या विपुल शेणाच्या ढिगांवर पडलेला होता. ओदिससच्या सेवकांना ते शेणाचे ढीग हलवून त्याच्या विस्तीर्ण शेतीवाडीवर खतासाठी नेण्याच्या आज्ञा अजून मिळालेल्या नव्हत्या. तेथे गोचिडांनी पीडलेला असा तो आर्गस नामक शिकारी कुत्रा पडलेला होता. पण ओदिसस तेथे असल्याची जाणीव होताच त्याने शेपूट हालवून कान खाली पाडले पण त्याला उठून धन्यापाशी येण्याची शक्ती आता उरली

नव्हती. तथापि ओदिससने डोळ्यांच्या कोपऱ्यातून त्याला पाहिले आणि वराहपालास आपल्या भावनेचे काही चिन्ह दिसू न देता एक अश्रू पुसून टाकला. मग त्याने वराहपालाच्या भावना अजमावून पाहण्यास सुरुवात केली.

तो म्हणाला, “युमेअस, असा शिकारी कुत्रा शेणात पडलेला दिसावा, हे जरा विचित्रच वाटते ! तो देखणा आहे, पण रूपाप्रमाणेच त्याचा वेग होता, की तो नुसताच धनी जेवताना ज्याला खाऊ घालतात नि शोभेसाठी पाळतात, अशा कुल्यांपैकी एखादा होता हे मात्र खरोखरच सांगता येत नाही.”

वराहपाल युमेअस म्हणाला, “ज्याच्या घन्याला परदेशात मरण आले असा हा कुत्रा आहे हे उघडच दिसते. ओदिससने त्रांयला जातेवेळी रूपाच्या नि तयारीच्या ज्या ऐन बहरात याला सोडले तसा तो तुम्ही पाहिला असतात, तर त्याच्या वेगाने नि जोषाने तुम्ही चकित झाला असतात. वनातल्या वाटांवर त्याने पाठलाग केलेली कुठलीही शिकार निसटू शकत नव्हती. कारण बाकी साऱ्या गुणांखेरीज वास हुंगून माग काढण्यात तो पटाईत होता. पण आता त्याचे हाल आहेत; त्याचा धनी घरापासून दूर नाश पावला आहे, आणि त्याला स्वच्छ ठेवण्याच्या बाबतीत दासी बेफिकीर आहेत. आज्ञा करायला धनी जाग्यावर नसला म्हणजे कर्तव्ये जशी करायला हवीत तशी करण्यात सेवकांना गोडी राहत नाही. मनुष्य दास झाला म्हणजे सर्वसाक्षी झ्यूस त्याच्यातला निम्मा चांगुलपणा काढून घेतो.”

असे म्हणून त्याला तेथे सोडून युमेअस त्या महासदनात शिरला नि जेथे ते तरुण प्रेमवीर जमले होते त्या दालनात थेट गेला. आर्गस मात्र एकोणीस वर्षांच्या वियोगानंतर ओदिससवर एक दृष्टिक्षेप टाकताच मृत्यूच्या कृष्ण हस्ताखाली गतप्राण झाला.

राजप्रासादातील वराहपालाचे आगमन पहिल्याने तेलेमॅकसने पाहिले, नि त्याला तात्काळ खूण करून त्याने जवळ बोलाविले. युमेअसने आजूबाजूस पाहून, लगेचच दालनात भोजनास बसले असता मांसखंड कापणारा परिचारक वापरीत असलेली तेथील एक घडवंची उचलली, आणि ती घेऊन पलीकडे तेलेमॅकसच्या आहारफलकापाशी आणून ठेवून तिच्यावर तो बसला. परिचारकाने मांसाचे वाढप आणून त्याच्यापुढे ठेवले आणि एका टोपलीतून त्याला रोट दिले.

त्याच्या पाठोपाठच ओदिसस भवनात शिरला. काठी टेकीत लंगडत येत असता अंमावरच्या वाणेरेड्या दिसणाऱ्या लक्तरांनी तो हुबेहुब एखाद्या अतिवृद्ध नि दिनवाणा भिकारी दिसावा तसा दिसला. दरवाजाच्या थोड्या आतल्या बाजूस लाकडी उंबरठ्यावर त्याने बैठक मारली. त्याने ज्याला पाठ टेकली होती तो फार पूर्वी कोणा सुताराने गुळगुळीत करून कुशलतेने अचूक रेपात घडविलेला सुरुच्या लाकडाचा खांब होता. तेलेमॅकसने वराहपालाला खुणेने जवळ बोलावले आणि नाजूक टोपल्यातून एक सबंध मोठा रोट निवडून ओंजळीत राहिल इतक्या मांसासह तो त्याच्या हाती देऊन सांगितले,—

“हे अन्न घे नि त्या नवीन आलेल्या माणसाला दे. आणि त्याला सांग की स्वतः फेऱ्या मारून पाळीपाळीने मंडळीतल्या प्रत्येकाकडे भीक माग; कारण भिकाऱ्याला लाजाळूपणा करून चालत नाही.”

ओदिससने तात्काळ एका प्रार्थनेने प्रतिसाद दिला : “ स्वामी झ्यूस, मी तुला प्रार्थना करतो की तेलेमॅकसला सुखी कर नि त्याच्या साऱ्या मनोकामना पुऱ्या कर.” मग त्याने अन्नासाठी दोन्ही हात पुढे पसरले; ते अन्न सरळ पायांपुढील आपल्या गबाळ्या पिशवीवर ठेवून, दालनात चारणाचे गायन चालू होते तोपर्यंत तो ते खात राहिला. त्या उत्तम वैतालिकाचे गाणे संपत असता त्याने आपले सायंभोजन पुरे केले, आणि आता मंडळी मंडपात गोंगाट करीत असता अंधीनी ओदिसससमोर प्रकट झाली आणि तिने निकड लावली की त्याने लग्नेच्छूकडून तुकडे गोळा करीत फेरी मारावी आणि त्यातले चांगले कोणते नि वाईट कोणते हे जाणून घ्यावे. याचा अर्थ मात्र असा नव्हता की अखेरीस ती त्यांच्यापैकी एकालही नाशापासून वाचवणार होती ! तेव्हा ओदिसस निघाला आणि त्या लोकांत एकामागून एकापाशी भीक मागू लागला. डावीकडून उजवीकडे जात प्रत्येकापुढे जन्मभर भिकारी असल्यासारखा तो हात पसरीत होता. त्यांनी दयावृद्धीने त्याला अन्न दिले आणि त्याच्या अवताराने आश्चर्य वाटल्यामुळे ते एकमेकांना विचारू लागले, की हा कोण नि कोठून आला. येथे त्या मंडपाळ मेलॅन्थिससला मध्ये तोंड घालण्यास संधी मिळाली. “ सरदारहो नि आपल्या थोर राजीचे मानकरीहो, या परक्या माणसासंबंधी मला थोडेबहुत सांगता येईल कारण मी त्याला आधी पाहिला आहे, जेव्हा तो डुक्करहाक्या त्याला इकडे आणीत होता त्यावेळी. पण तो कोण तो कोठून आला ते मात्र खरोखर मला माहीत नाही.”

तात्काळ अँन्तिसस युमेअसवर घसरला. तो ओरडला, “ आपल्या डुक्करहाक्याला अगदी शोभण्यासारखी गोष्ट ! का हो राव, तुम्हाला विचारू का की या पीडिला तुम्ही नगरात कशाला आणले ? आपल्या तोंड वेगाडण्यानी आम्हाला सतावण्यास नि आमचे भोजन दूषित करण्यास, आमच्याकडे काय भरपूर भटके भिकारी नाहीत ? इथे तुमच्या धन्याचे अन्न खायला जमलेल्या लोकांच्या संख्येने काय तुमचे समाधान नाही म्हणून त्यात भर घालायला हा आणखी एक पाहुणा तुम्ही मंडळीत बोलावून आणलात ?”

वराहपालाने उत्तर दिले, “ अँन्तिसस, तुमचा जन्म उच्च कुलातला असेल पण तुमच्या भाषेत कुठलीही शोभा नाही ! सार्वजनिक हितार्थ झटणारा, भाविकथक, वैद्य, नौकाकार किंवा ज्याचे गायन आनंददायक व्हावे असा चारण—यांच्यासारखा एखादा असल्याखेरीज, भटकत्या परक्याला आतिथ्याचा आग्रह करणे कोण अंगावर घेईल ? कारण जगभर तशा प्रकारच्या अभ्यागतांचे स्वागत होते; उलट घर खाऊन दार तोंडी लावायला कोणी भिकाऱ्याला आत बोलावणार नाही. पण सर्व लग्नेच्छूंत ओदिससच्या सेवकांशी सर्वांत कठोर वागणारे तुम्हीच आहात, आणि सर्व सेवकांत माझ्याशी तर जास्तच कठोर ! तथापि त्याची क्षिती मी फारशी बाळगीत नाही, जोपर्यंत माझी सुज धनीण पिनेलॉपी नि उदात्त राजकुमार वाड्यात जिवंत आहेत तोपर्यंत.”

तेलेमॅकस धोरणीपणे मध्ये पडून बोलला, “ आता पुरे ! युमेअस, तुम्ही अँन्तिससशी बोलावली झालेली मला चालणार नाही. खवचट शब्दांनी माणसाचा क्रोध जागृत

करणे आणि इतरांनाही तसे करण्यास प्रवृत्त करणे याहून त्याला दुसरी आवड नाही." मग तो अँन्तिनसकडे वळला नि त्याला त्याने मनातले स्पष्टपणे सांगितले, "अँन्तिनस, माझ्याविषयीची तुझी पितृतुल्य कदर मी जाणतो आणि त्याचप्रमाणे त्या परक्याला मी घराबाहेर हाकून द्यावे ही तुझी उत्कंठाही! देव करो नि असे काही न घडो! त्याला तूच काहीतरी दे, त्याचे मला काही वैषम्य वाटणार नाही, खरे म्हणजे तू दिलेस तर बरे असे वाटते. तुझ्या दातृत्वाने माझ्या मातेला किंवा राजसेवकांपैकी कोणाला दुःख होईल असेही तुला भय नको. पण तुझ्या डोक्यात तशी काही कल्पनाच नाही. अन्न देऊन टाकण्यापेक्षा ते खाऊन टाकणेच तुला अधिक पत्करत असेल."

अँन्तिनसनेही यथायोग्य जबाब दिला, "तेलेमॅकस, हे निरर्थक शब्द आहेत. तू आपली जीभ नि संताप मोक्यात सुटू देतोस! जर मला त्याला जितके देण्याची इच्छा आहे तितके सगळ्या लग्नेच्छूंनी दिले तर त्याची ब्याद तीन महिने येथून टळेल!"

असे बोलत असता त्याने त्याचे सुबक पाय जेवताना ज्या घडवंचीवर टेकले होते ती आहारफलकाखालून सर्वासमोर बाहेर काढली; पण बाकीच्या सर्वांनी आपली वाटणी देऊन लौकरच याचकाची पिशवी रोटांनी नि मांसाने भरून दिली. ओदिससने विवाहेच्छूंवर जो प्रयोग केला होता त्याचे मोल द्यावे न लागता त्याला परत उंबरठ्यावर आपल्या जागी जाऊन बसता येईल असे विसू लागले. पण तो वाटेत अँन्तिनसपाशी थांबला नि त्याला प्रत्यक्ष उद्देशून बोलला. तो उद्गारला—

"दयाळू श्रीमान, तुमची भिक्षा! या थोर मंडळीतले सर्वांत कृपण तुम्ही नाही ही मला खात्री आहे. खरे म्हणजे इथल्या सर्वांत उच्चतम खानदानीचे असे मला तुम्हीच दिसता, तसू नि तसू साक्षात् राजेच! इतरांपेक्षा जास्त दान तुम्ही करण्यास ते चांगलेच कारण होईल—आणि मी तुमची स्तुती सर्व जगभर गाईन. एक काळ असा होता की मीही भाग्यवंतांतला एक होतो, वैभवसंपन्न घरात राहणारा, आणि माझ्यासारख्या भटक्याला तो कोण किंवा कशासाठी आला आहे हे न पाहता मी पुष्कळदा भीक घातली आहे. माझे शेकडो सेवक होते नि सुखोपभोगात राहून सधन गृहस्थ म्हणून समाजात आपले स्थान घेण्यासाठी जे जे लागते ते वैपुल्याने माझ्यापाशी होते. पण झ्यूसने—निःसंशय काहीतरी सबळ कारण त्याच्याकडे असेल म्हणून—माझे होते ते सारे काढून घेऊन मला उघडा पाडले. माझ्या जीवनाचा नाश करण्यासाठी भटकत्या समुद्रदस्यूंची टोळी घेऊन ईजिप्तची जलयात्रा करण्याची बुद्धी त्याने मला दिली आणि काय चमत्कारिक रीतीने माझा नाश झाला पहा! पण शेवटी मी माझ्या बाकदार नौका नेऊन नाईल नदीत काठाला लावल्या. माझ्या भल्या लोकांना नौका सांभाळण्यास तेथेच रहायला सांगून उंचावरून टेहळणी करण्यास काही जणांना धाडले. पण त्यांची डोकी फिरली नि बेघताबघता स्वतःच्याच हिंसक वृत्त्यांनी बेफाम होऊन त्यांनी त्या उत्तम ईजिप्शन शेंतांवर लुटालूट केली, बायकापोरे पळविली नि पुरुषांना ठार मारले. त्याची हाकाटी लौकरच नगरापर्यंत पोहोचली, आणि त्या भयसूचनेने चवताळलेले नागरिक सुर्योदयाला बाहेर पडले. सारा सपाट प्रदेश पदाती, रथ नि

चकाकती शस्त्रे यांनी व्यापून टाकला. गर्जनाकारी झ्यूसने माझ्या लोकांना घाबरवून टाकले. एका माणसालाही उभे राहून शत्रूला तोंड देण्याचे धैर्य नव्हते, कारण आम्ही सर्व बाजूंनी वेढले गेलेो होतो. आमच्या बऱ्याच लोकांना कापून काढून नि उरलेल्या बाकीच्यांना दास म्हणून कामाला लावण्यास धरून नेऊन त्या लोकांनी एकंदर प्रकरणाचा शेवट केला. पण मला तेवढा त्यांनी त्यांना भेटलेल्या एका मित्रपक्षीयाबरोबर सायप्रसला जाऊ दिले. तो होता आर्सेसपुत्र मॅतॉर, त्या द्वीपाचा निर्विवाद राजा आणि आता सायप्रसहून माझा कष्टप्रद मार्ग काढित मी येथे आलो आहे.”

अँन्तिनस ओरडला, “आमचे जेवण विघडवायला कोणत्या देवाने ही पीडा आमच्यावर घातली आहे? त्या तिथे मध्यभागी उभा रहा नि माझ्या आहार फलकापासून दूर बस, नाहीतर तुला ईजिप्त नि सायप्रसचा असा नमुना दाखवीन की जो तुला गोड लागणार नाही! या शठांचे धाष्ट्य नि उद्धटपणा तरी पहा! पाठीपाठीने प्रत्येक माणसाला नुसते सतावले की पुरे, ते त्याला विचार न करता अन्न देतात. कारण त्या सर्वांपुढे भरपूर आहे आणि दुसऱ्याच्या वस्तूवर उदार व्हायच्या वेळी कोणीही संयम दाखवीत नाही किंवा विचार करीत नाही!”

घोरणीपणाने मागे होऊन ओदिसस बोलला, “अहा! तुमच्या रूपाला अनुरूप तुम्हाला बुद्धी असेल असे समजण्यात माझी चूक झाली! इथे दुसऱ्या माणसाकडे जेवायला बसून भरपूर अन्न पुढे असताही भाकरीचा एखादा तुकडा उचलून मला देणे ज्याच्याने होत नाही, ते तुम्ही स्वतःच्या कोठीतले चिमूटभर मीठदेखील आपल्याच अनुयायालासुद्धा देणार नाही!”

हे ऐकून अँन्तिनसचा कोप खरोखरच भडकला. एक क्रुद्ध कटाक्ष ओदिससवर टाकून, वाटेल तशा अर्वाच्य भाषेत तो बोलू लागला, “हे बोलल्यावर ‘जितं मया’ अशा ऐटीत मी तुला येथून निसटून जाऊ देणार नाही हे शपथेवर सांगतो. तुझ्या माजोरीपणानेच ते निश्चित केले आहे.” आणि एक घडवंची उचलून त्याने ती अशी फेकून मारली की जेथे पाठीला उजवा खांदा जुळतो तेथे ती ओदिससला लागली. पण ओदिसस खडकासारखा अचल राहिला आणि अँन्तिनसच्या अस्ताने त्याचे पायही डळमळले नाहीत. सुडाच्या विचारांनी मन व्यापले असता त्याने मुकाट्याने नुसते मस्तक हलवले. आणि याप्रमाणे तो उंबरठ्यापाशी परत गेला. भरून फुगलेली पिशवी खाली टाकून तो मंडळींना उद्देशून म्हणाला,—

“आमच्या विख्यात राणीचा अनुनय करणारे तुम्ही सरदारहो, माझे बोलणे ऐका, माझ्या मनावरचे ओझे मला येथे हलके करू द्या. स्वतःच्या मालमत्तेसाठी, आपल्या बैलांसाठी किंवा शुभ्र मेंढरांसाठी लढा देताना एखाददुसरा घाव माणसावर बसला तर त्याबद्दल ओरडण्यासारखे किंवा लाज वाटण्यासारखे काही नाही. पण माणसांच्या इतक्या कटकटींना जे नतद्रष्ट कारण, त्या माझ्या करंट्या पोटांने माझ्यावर अँन्तिनसचा प्रहार ओढवून आणला, आणि भिकाऱ्यावरच्या अन्यायाचा सूड उगवणारे कोणी देव किंवा शक्ती असतील, तर आशा करतो की, अँन्तिनस त्याच्या लग्नदिवसा-आधीच मेलेला आढळेल!”

अँन्तिनसने प्रत्युत्तर केले, “ बसून मुकाट्याने खा बाबा, नाहीतर कुठे दुसरीकडे जा. नाहीतर आमचे तरुण लोक तुला तंगडी किंवा दंड धरून फरफटत बाहेर काढून आपादमस्तक सोलून काढून तुझ्या भाषण-स्वातंत्र्याचा शेवट करतील ! ”

पण बाकीच्यांना फारच राग आला आणि सर्वसाधारण मत एका तरुण प्रेमवीराने व्यक्त केले. तो म्हणाला, “ अँन्तिनस, त्या विचाऱ्या भटक्याला मारणे ही तुझी चूक झाली. तो जर कोणी स्वर्गातला देव निघाला तर तुझे मरणच ओढवले आहे आणि देव खरोखरच परदेशी अपरिचिताचा वेश घेऊन नाना रूपांनी आपल्या नगरातून हिडतात; हे पहायला की लोक नीट वागत आहेत की अनावर होत आहेत ! ”

लग्नेच्छूचे मत तसे होते तरी त्यांच्या म्हणण्याकडे अँन्तिनसने मुळीच लक्ष दिले नाही. आणि तेलमॅकसला जरी तो प्रहार स्वतःचे काळीज भोसकल्यासारखा जाणवला तरी त्याने डोळ्यांत अश्रू येऊ दिले नाहीत, गप्प राहून डोके हलवले नि मनात सूडाचे विचार चालू ठेवले. पण जेव्हा परक्या माणसावर अँन्तिनसने केलेला हल्ला यथाक्रम सुज राणी पिनेलॉपीच्या काना गेला, तेव्हा दासी ऐकत असता ती चित्कारली, “ धनुर्धर अँपॉले, त्याने जसा केला तसाच प्रहार त्याच्यावर कर ! ” आणि गृहावेक्षिका युरिनोमीने तिच्या सुरात आपला स्वर मिळवून म्हटले, “ अहा, जर आपल्या साऱ्या इच्छा सफल होत असत्या तर, त्यांच्यातल्या एकाही माणसाला उद्याचा दिवस उजाडलेला दिसला नसता ! ”

पिनेलॉपी पुढे बोलली, “ भल्या दाई, त्या साऱ्याच टोळीचा, ते रचीत असलेल्या दुष्ट कटांमुळे मी द्वेष करते, पण अँन्तिनस त्या सर्वांमधला नीचतम दुरात्मा आहे. दारिद्र्याने भीक मागणे त्याला भाग पडले असा एक दुर्दैवो भटक्या फिरत घरात आला नि त्याने त्या लोकांपुढे भीक मागितली. बाकी साऱ्यांनी उदारपणे त्यांची झोळी भरली पण अँन्तिनसने त्याच्या पाठीवर घडवंची फेकून मारली नि त्याच्या खांद्यावर घाव बसला. ”

स्वतःच्या महालात बसून पिनेलॉपी या प्रकरणाची दासींबरोबर चर्चा करित होती त्यावेळी थोर ओदिसस आपले सायंभोजन करित होता आणि आता राणीने आपल्या विश्वासू कळपहाक्याला जवळ बोलावून सांगितले, “ भल्या युमेअस, जाऊन त्या अपरिचिताला इकडे यायला सांग. माझी इच्छा आहे की त्याला अभिवादन करून, त्याने माझ्या वीरपतीबद्दल काही ऐकले आहे का किंवा स्वतः डोळ्यांनी त्याला पाहिले आहे का, हे विचारावे. त्याने दूरपर्यंत प्रवास केलेला दिसतो. ”

युमेअस म्हणाला, “ माझ्या राज्ञीदेवी, मला एवढेच वाटते की ते लग्नेच्छू शांत रहावेत! तो असे वृत्तांत सांगू शकेल की तुम्ही मंत्रमुग्ध व्हाल. मला हा खुलासा करावयाला हवा की त्याच्या नोक्यापासून तो पळून आल्यावर त्याला पहिल्याने भेटलेला माणूस मीच होतो. म्हणून तीन रात्री नि तीन दिवस मी त्याला माझ्या झोपडीत ठेवला, पण तरीही त्याच्या संवस्त आयुष्याची कहाणी त्याला पुरी करता आली नाही. घरी माझ्या शेजारी तो मनुष्य आपल्या चित्तवेधक गोष्टी सांगत असता ऐकत बसणे म्हणजे गायनाने हृदयाला पाझर फोडण्याची प्रतिभा असणाऱ्या एखाद्या चारणावर दृष्टी खिळवून बसणे व तो गात आहे तोपर्यंत ऐकत रहाण्याखेरीज कशाचीही पर्वा न वाटणे होय.

त्यांच्या कुटुंबाद्वारे ओदिससशी त्याचा परिचय असल्याचे तो सांगतो, आणि आपण जेथे मिनोअन्स राहतात त्या क्लीत घराण्यामध्ये जन्मलो म्हणतो. तेथून घरंगळणाऱ्या दगडासारखा निघून, अनेक कष्टपूर्ण साहसांमधून जाऊन अखेर तो आपल्याकडे आला आहे, आणि तो असदिग्धपणे म्हणतो की त्याने ओदिसससंबंधी वार्ता ऐकली आहे, तो जवळच नि जिवंत आहे—संपन्न थेस्प्रोतिअन देशात, आणि तो स्वदेशी संपत्ती आणीत आहे.”

शहाणी राणी म्हणाली, “आताच जा नि त्याला बोलाव, म्हणजे त्याची कथा मला त्याच्याकडूनच ऐकता येईल, आणि त्या इतरांना आमच्या महाद्वाराशी किंवा वाड्यात बसून सुखापभोग घेऊ दे. त्यांना कशाचीच काळजी नाही, कारण त्यांची स्वतःची संपत्ती, त्यांची भाकरी नि मुरलेले मद्य त्यांच्या घरी हात न लागता पडले आहे; सेवकांखेरीज त्यांना कोणाला पोसावे लागत नाही. दरम्यान ते मात्र सगळा काळ आमच्या घराच्या आतबाहेर करण्यात घालवीत आहेत—आमचे बैल, मेंढरे नि पोसलेली बकरी कापून खात, मिष्टान्नाच्या पंक्ती उठवीत नि आमचे चमकदार मद्य पिऊन टाकीत! उद्ध्वस्त होत असलेल्या साऱ्या समृद्धीबद्दल किंचितही विचार ते कधीच करीत नाहीत. सत्य हे आहे की घरातून या रोगाचा निःपात करण्यास ओदिसससारखा हाती सूत्र घेणारा समर्थ असा दुसरा कोणी नाही. अहा! किती बरे होईल जर ओदिससला परत स्वतःच्या देशाला घायला मिळाले तर! तो आणि त्याचा पुत्र सत्वर या लोकांना त्यांच्या पापाचे प्रायश्चित देतील!”

तिचे बोलणे संपत असता, तेलेमॅकसला एक जोराची शिक आली. तिचा आवाज घरभर घुमून माणसे अत्यंत भयचकित झाली. पिनेलॉपी हसून युमेअसकडे वळून उत्सुकतेने बोलली, “तू जाच नि त्या अपरिचिताला येथे माझ्याकडे घेऊन ये. मी जे सारे बोलले त्याच्यावर ‘तथास्तू’ असा आशीर्वाद देणारी माझ्या मुलाची शिक तू ऐकली नाहीस का? तिचा अर्थ निश्चित प्रत्येक लग्नेच्छूंचे मरण! त्यातल्या कोणाही माणसाला त्याच्या दैवाने निश्चित केलेला त्याचा मृत्यू टाळता येणार नाही. आणखी एक गोष्ट नि ती विसरू मात्र नकोस, जर त्याने सांगितलेली त्याची कहाणी ऐकून तिच्या सत्यतेबद्दल माझी खात्री पटली तर मी त्याच्या अंगावर व्यवस्थितपणे नवा अंगरखा नि प्रावरण चढवून देईन.”

या सूचना घेऊन वराहपाल तिच्याकडून निघाला आणि अपरिचिताशी जाऊन त्याला त्याने तो संदेश यथायोग्य पोहोचविला. तो म्हणाला, “मित्रवर्ध, तेलेमॅकसची माता, सुज्ञ पिनेलॉपी तुम्हांला भेटू इच्छिते. ती दुःख ग्रस्त आहे व आपल्या पतीबद्दल तुम्हांला काही प्रश्न विचारण्याची तिला उत्कंठा आहे. तुम्ही सांगता ते सगळे खरे आहे, अशी जर तिची खात्री झाली तर ती तुमच्या अंगावर नवा अंगरखा नि प्रावरण चढवणार आहे, त्याचीच जरूर तुम्हांला दुसऱ्या कशापेक्षा जास्त आहे आणि मग गावात भाकरीसाठी भीक मागून तुम्हांला पोट भरता येईल, गावातले दानशील लोक तुम्हांला भिक्षा घालतील.”

दृढांग ओदिससने उत्तर दिले, “युमेअस, आयकॅरिअसकन्या सुज्ञ पिनेलॉपी हिला मला ठाऊक असलेली सारी खरी वार्ता सांगायला मला आनंदच होईल. कारण

ओदिससबद्दल मला चांगली माहिती आहे, त्याच्या आपत्तीत मी सहभागी झालेला होतो. पण स्वर्गापर्यंत ज्यांच्या औद्धत्याचा नि हिंसक कृत्यांचा डंका पोहोचेल त्या या उपद्रवकारक तरुण प्रेमवीरांच्या समूहाची मला भीती वाटते! इतक्यातच मी निमूटपणे त्या जागेतून चालत जात असता त्या प्राण्याने माझ्यावर जेव्हा वेदनाकारी प्रहार केला तेव्हा तेलेमॅकसने किंवा दुसऱ्याही कोणी मला वाचविण्यास बोटही उचलले नाही, तेव्हा सूर्यास्तापर्यंत घरात आतल्या बाजूस थांबून आपला अधिरेपणा आवरून धरण्यास पिनेलॉपीला आग्रहाने सांग. नंतर मग ती मला तिच्या पतीबद्दल नि त्याच्या परत येण्याच्या दिवसाविषयी प्रश्न नि विचारू शकेल आणि आतल्या बाजूस शेकोटीच्या जास्त जवळ बसण्यास मला जागाही देऊ शकेल. कारण माझी वस्त्रे म्हणजे केवळ लक्त्रे आहेत, ते तुम्हाला माहीतच आहे; कारण सर्वांत आधी मी आलो तो 'तुमच्याकडे'."

त्याचे काय म्हणणे होते ते ऐकल्यानंतर वराहपाल निघून आला, आणि पिनेलॉपीच्या महालाचा उंबरठा ओलांडताच तिने त्याला हटकले. ती उद्गारली, "युमेअस, तू त्याला आणले नाहीस? असे तो मनुष्य वागतो याचा अर्थ काय? कोणातरी विशिष्ट माणसाची त्याला भीती वाटते की घरात घोटाळण्याची फक्त लाज वाटते आहे? अशा प्रकारच्या बुजरेपणाने भिकारी यशस्वी होत नसतात!"

युमेअस म्हणाला, "त्याला स्वतःचा बचाव करायचा आहे, त्या दुरात्म्यांच्या टोळक्याच्या कचाट्यापासून; आणि त्याबाबतीत त्याचे म्हणणे बरोबर आहे; दुसऱ्या कोणालाही तसेच वाटेल. त्याची प्रार्थना आहे की सूर्यास्तापर्यंत तुम्ही थांबावे; देवी, तुम्हालाही ती वेळ जास्त सोयीची होईल, कारण तेव्हा त्याच्याशी तुम्हाला गुप्तपणे संभाषण करता येईल!"

पिनेलॉपीने उत्तर दिले, "हा परका मनुष्य मूर्ख दिसत नाही. काय होऊ शकेल याची त्याला चांगली कल्पना आहे. कारण साऱ्या जगात यांच्यासारख्या दुराचारी नि दुष्ट पुरुषांचा असा दुसरा गट असेल असे मला वाटत नाही."

त्याचा संदेश पोहोचवून झाल्यावर तो सत्पात्र वराहपाल तिच्याकडून निघून परत मंडळीत आला आणि तात्काळ तेलेमॅकसपाशी जाऊन इतरांना ऐकू न जाईल असे त्याच्या कानात हळूच त्याने निकडीने सांगितले, "प्रिय स्वामी, तुमच्या नि माझ्या जीविकेची साधने असणाऱ्या आपल्या डुकरांची नि शेतीवाडीची वास्तुपुस्त करायला मी लौकरच निघून जात आहे. इथल्या प्रत्येक गोष्टीवर लक्ष ठेवणे आता तुमच्याकडे लागले. प्रथम स्वतःच्या सुरक्षेबद्दल दक्ष असा, आणि तुमच्यावर काही संकट येणार नाही याबद्दल खबरदारी घ्या. कारण इथले पुष्कळसे तरुण राजपुरुष आपल्याला फारसे अनुकूल नाहीत. आपला त्यांनी घात करण्याआधी नरकात जावोत ते सगळे!"

"फार उत्तम, काका!" तेलेमॅकस म्हणाला, "तुमचे सायंभोजन झाल्यावर तुम्ही जा आणि सकाळी मारण्यासाठी काही चांगले पशू घेऊन या. इथल्या गोष्टी देवांवर नि माझ्यावर सोपवा."

वराहपाल पुन्हा झिलईदार आसनावर बसला, आणि आपली भूक-तहान भागविल्या-
वर आपल्या डुकरांकडे चालता झाला. त्याच्यामागे मावळत्या दिवसाच्या प्रकाशात,
भोजनोत्सवात नि ताचगाण्यात मनसोक्त रंगलेल्या लोकांनी सभामंडप नि प्रांगणे
गजबजून गेली.

□ □

सर्ग १८

प्रासादात भिकारी

आता त्या ठिकाणी एक सामान्य भिकारी अवतरला. तो इथाकातल्या रस्त्यात भीक मागून उपजीविका करित असे आणि कधीही समाधान न होणारा हावरेपणा नि दिवसभर खातपीत राहण्याची कुवत याबद्दल तो कुप्रसिद्ध होता. तो चांगला आडदांड होता, तरी दिसायला दांडगा असूनही त्याला चिवटपणा किंवा बळ मूळीच नव्हते. तो जन्मला तेव्हा त्याच्या शांत स्वभावाच्या आईने त्याला अर्नेअस हे नाव दिले होते. पण कोणत्याही कामासाठी किंवा निरोपासाठी तो प्रत्येकाच्या इशाऱ्याला मान तुकवीत असल्यामुळे सर्व तरुण लोकांनी त्याला "आयरस" हे टोपण नाव दिले होते. हा मनुष्य आता येथे आला, आणि ओदिससला त्याच्याच वाड्यातून घालवून देण्याचा त्याचा निश्चय होता. त्याने तात्काळ आक्रमक भाषा सुरू केली.

"ए म्हाताऱ्या, देवडीवरून वाजूला हट नाहीतर तंगडी धरून फरफटत खेचला जाशील. ते सगळे लोक तुला ओढून काढण्यासाठी मला डोळ्यांनी खुणवीत असलेले दिसत नाहीत का तुला? मला काही तसे करण्याची मोठी हीस नाही, म्हाणा! पण उठ आता, नाहीतर तुझ्यामाझ्यात मारामारी होईल!"

चपलमती ओदिससने त्याच्याकडे क्रुद्ध मुद्रेने पाहिले. तो बोलला, "राव, तुमच्या वाटेला मी शब्दाने किंवा कृतीनेही गेलेलो नाही, अथवा कोणी तुम्हाला अगदी उदारपणे भीक घातली तरी मला त्याची पोटदुखी नाही! या देवडीवर आपणा दोघांनाही जागा आहे, नि दुसऱ्याच्या मालासाठी तुम्हाला कंजुपणा करावयाचे कारण नाही, कारण माझ्यासारखेच तुम्हीही एक भटके भिकारी दिसता आणि दोघेही पोटासाठी देवावरच अवलंबून आहांत. मला आम्हान देण्याआधी दोनदा विचार करा, नाहीतर एकदा तुम्ही मला डिवचल्यावर जरी मी म्हातारा असलो तरी तुमचे ओठ नि छाती तुमच्याच रक्ताने रंगवीन आणि शिवाय यामुळे उद्याचा दिवस मला जास्त शांततेचा मिळेल. कारण मी निश्चित सांगतो की हा ओदिससचा प्रासाद पुन्हा कधीच तुम्हाला परतून आलेले पाहणार नाही."

हे ऐकून आयरस-भिकाऱ्याचे माथे भडकले. तो ओरडला, "हा! खादाडाकडून एवढी सफाईदार बडबड, एखादा म्हातारी स्वयंपाकीदेखील याहून ऐटीत बोलू शकणार नाही. पण या माणसासाठी एक खतरनाक क्लुप्ती आहे गुलदस्तात माझ्याकडे. उजव्या डब्या दोन ठोश्यातच त्याचे सारे दात उखडून निघून, नासपूस करणाऱ्या डुकराच्या सुळ्यांसारखे भुईवर पडतील. चल, आपले कपडे वर खेचून घे, नि आपण कसे लढतो ते या

बड्या लोकांना पाहू दे—जर खरोखरच आपल्याहून वयाने लहान असलेल्या माणसांशी झुंज घेण्याची तुला छाती असली तर !”

याप्रमाणे उंच दरवाजापुढच्या झिलईदार देवडीवर हे दोघे एकमेकांना भडकवण्यास जोरात सरसावले असता राजकुलीन अँन्तिनसची दृष्टी त्यांच्या हालचालीवर गेली. तो प्रमुदित होऊन हसला आणि इतर लग्नेच्छूना ओरडून म्हणाला,—

“मित्रहो, ही सर्वात बहारीची गोष्ट आहे. आपल्यासाठी जणू थेट स्वर्गातून एक विशेष सुखोपभोगाची देणगी पाण्यावर वाहत आली आहे. तो परका माणूस नि आयरस एकामेकांना मुष्टियुद्धाचे आव्हान देत आहेत. आपण तो सामना व्हायला लावू या झटपट !”

हसत हसत ते सगळे उड्या मारून उठले आणि लक्तरांचा वेश अंगावर असलेल्या त्या दोन भिकाऱ्यांभोवती त्यांनी गर्दी केली. पुन्हा एकदा अँन्तिनसचा मनमिळाऊ आवाज आला,—

“सभ्यहो, एक सूचना आहे, त्या तिथे शेकोटीपाशी काही बकऱ्यांची उदरे भाजून तयार होत आहेत. त्यांच्यात वसा नि रक्त भरून ती सायंभोजनासाठी आपण वाजूला ठेवली आहेत. माझा असा प्रस्ताव आहे की या दोघात जो जिंकून स्वतःची अधिक पावता सिद्ध करील त्याला पुढे येऊन त्या अजोदरातले एक निवडून घेऊ द्यावे. इतकेच नव्हे तर त्याला खुषीने आपण साकसूरत पंक्तीला घेऊ आणि दुसऱ्या कोणालाही या मंडळीत भोक मागू देणार नाही.”

त्या सर्वांनी अँन्तिनसच्या कल्पनेला मान्यता दिली, आणि धूर्त ओदिसस आपल्या भूमिकेला साजेलसे बोलला, “मित्रमंडळी, कृष्तांनी शिणलेला एक म्हातारा नि त्याच्यापेक्षा कमी वयाचा एक माणूस यांच्यातल्या झुंजित काहीच अर्थ नाही. तरी पण माझे हे बेटे खोडसाळ पोट मला मार खायला प्रवृत्त करते आहे. म्हणून मी आपणा सर्वांना एक गंभीर वचन देण्यास विनंती करतो. आयरसची बाजू कोणीही घ्यायची नाही. तुम्हा कोणाकडून एखादा नियमबाह्य घाव खाऊन त्यांच्यापुढे हरणे मला नको आहे.”

तसे आश्वासन त्याला देण्यास सर्वजण तयार झाले, आणि योग्य त्या गंभीरपणे वचनदान झाल्यावर राजपुत्र तेलमॅकसने आपले म्हणणे सांगितले,—

“अपरिचित, या माणसाविरुद्ध उभा राहण्याचा निर्धार व हिंमत तुझ्या अंगी असेल तर या सभ्यांपैकी कोणाचीही भीती वाटण्याचे तुला कारण नाही. जो कोणी तुझ्यावर प्रहार करील त्याला इतरांशी तोंड द्यावे लागेल. मी येथे यजमान आहे. आणि राजकुलीन अँन्तिनस नि युरिमॅकस दोघेही निष्णात पंच माझ्या बाजूला आहेत.”

यावर सगळीकडून प्रशंसासूचक ध्वनी आला. तेव्हा ओदिससने आपली लक्तरे कमरेभोवती खोचून आपल्या बळकट नि घाटदार मांड्या उघड्या केल्या. त्याचे रूंद खांदे, छाती आणि मजबूत बाहूही लोकांच्या डोळ्यात भरले. खरे म्हणजे स्वतः

अंथीनीने मध्ये पडून त्याच्या राजबिड्या आकृतीबंधास उठाव दिला. त्याचा परिणाम असा झाला की सर्व लगेच्छू स्तिमित झाले आणि त्यांच्यात अर्थपूर्ण कटाक्ष नी भाष्ये यांची देवघेव झाली. एक म्हणाला,—

“अंगावरच्या चिंध्यांखाली म्हाताऱ्याची मांडी काय तयार आहे! आयरसला यापुढे काही कामगिरी मिळण्याची आशा नाही! तो कुरापत काढत होता नि त्याला मिळणार त्याचे योग्य प्रायश्चित्त!”

हे ऐकूनच आयरसला पुरेसे झाले नि त्याचा धीर अजिबात खचला. पण जरी त्याच्या साऱ्या अंगाचा थरकाप होण्याइतकी त्याची धावरगुंडी उडाली होती, तरी सेवक मात्र त्याचे कपडे वर खोचून त्याला बळेच पुढे ओढण्यापासून परावृत्त झाले नाहीत आणि आता त्याला अंन्तिसकडून निर्भत्सना एकावी लागली. तो ओरडला,—

“अरे अडाण्या! कष्टांनी थकलेल्या एका म्हाताऱ्यापुढे जिवाच्या भयाने कापत तू उभा राहणार असशील तर, ‘मेलो असतो किवा जन्मलोच नसतो तर बरे,’ असे तुला वाटणे बरोबर आहे! मी तुला स्पष्टपणे सांगतो आहे, आणि मी म्हणून तसे होणारच याची खात्री बाळग, जर या माणसाने तुझा पाडाव करून आपला वरचढपणा सिद्ध केला, तर मी तुला एका कृष्णनीकेत टाकून महाद्वीपाच्या मुख्य भूमीवर राक्षसराज एकेतसकडे पाठवून देईन, म्हणजे, तेथे तुझं तो नाक, कान नि गुह्येन्द्रिये आपल्या क्रूर छुरिकेने तोडून कच्चे मांस म्हणून कुत्र्यांना खायला घालील.”

याचा परिणाम आयरसवर असा झाला की तो आणखीच कापू लागला. तथापि, त्यांनी त्याला ओढून युद्धाच्या मंडपात आणले, आणि दोघा प्रतिस्पर्ध्यांनी हात उभारून मूर्ष्टियुद्धाचा पवित्रता घेतला. प्रतिपक्ष्याला अजिबात ठार मारण्यासाठी ठोसा घावा की सौम्य प्रहाराने त्याला आडवे पाडावे याचा काळजीपूर्वक विचार ओदिससने केला. अखेर, तरुण उमरावांचे लक्ष आपल्याकडे अधिक प्रमाणात वेधून घेणे टाळण्यासाठी त्याने घाव हलकेच घालण्याचे ठरवले. तदनुसार जेव्हा ते मुठी बळून समोरासमोर आले नि आयरसने त्याच्या उजव्या खांद्यावर ठोसा दिला, तेव्हा ओदिससने त्याच्या मानेवर कानाखाली बुक्की मारून हाडे मोडली. त्यामुळे आयरसच्या मुखातून रक्त उसळत बाहेर पडले नि तो आतं स्वर काढून दातांवर दात घाशीत धुळीत पडला नि भूमीवर पाय झाडू लागला. हे पाहून त्या तरुण प्रेमवीरांनी हात वर फडफडविले नि त्यांची हसता हसता मुरकुंडी बळली. पण ओदिससने आयरसला तंगडी धरून खेचीत प्रवेशद्वाराबाहेर प्रांगणातून ओढीत नेऊन देवडीच्या महाद्वारापाशी आणले; तेथे त्याला प्रांगणाच्या भिंतीला टेकवून बसवून त्याने त्याची काठी त्याच्या हातात दिली आणि कठोरपणे दंडादेश दिला, “आता तेथे बसून डुकरे नि कुती दूर हाकून लाव आणि याहूनही आणखी मोठे संकट ओढवून घ्यायचे नसेल, तर हे भिकारी-श्रेष्ठाचे सोंग टाकून दे; तुझ्यासारख्या नालायकांना ते शोभत नाही.” मग त्याने आपली दरिद्री फाटकी पिशावी पट्ट्याने खांद्यावर अडकवली आणि तो परत उंबरठ्या-जवळ आपल्या जागेवर येऊन बसला.

लगनेच्छ परत घोळक्याने दालनात गोळा झाले, आणि मनापासून खूपच हसत त्यांनी ओदिससचे अभिनंदन केले. ते म्हणाले, “परकेबुवा, त्या खादाडाचे इथाकात भीक मागणे थांबल्याबद्दल झ्यूस नि इतर देव तुमच्या प्रियतम मनोकामना पूर्ण करोत ! आता आम्ही लौकरच त्याची बोळवण मुख्य खंड-भूमीच्या राक्षसराज एकेतसकडे करतो.”

त्यांच्या या प्रकारच्या बोलण्यावरून हा आपल्याला एक शुभशकुनच झाला अशी ओदिससची खात्री झाली; आणि आता अँन्तिसने त्याला वसा नि रक्ताने ठासून भरलेले एक मोठे अजोदर उपहार म्हणून दिले; तर अँम्फिनोमसने एका टोपलीतून दोन रोट काढून त्याच्या बाजूला ठेवले; आणि सुवर्णचषकातून त्याच्या अभिष्ट-चिंतनाप्रीत्यर्थ मद्यसेवन केले. तो म्हणाला, “माझ्या जरठ मित्रा तुला आरोग्य लाभो ! सध्या तुझी स्थिती बरी नाही, पण तुझ्या भावी सुखासाठी ही माझी सदिच्छा !”

शहाण्या ओदिससने उत्तर केले, “अँम्फिनोमस, तुम्ही मला संपूर्णपणे संभावित सद्गृहस्थ वाटता, खरे म्हणजे ज्यांच्याबद्दल मी एक सज्जन नि सधन गृहस्थ म्हणून ऐकले आहे, ते तुमचे पिताश्री दुलिकिअमचे नायसस, त्यांचा पुत्र जसा असेल अशी माझी अपेक्षा होती, तसेच, तुम्ही आहात. आता ज्याअर्थी ते तुमचे वडील होते आणि तुम्ही एक दाक्षिण्ययुक्त पुरुष म्हणून तुमची माझ्यावर छाप पडली आहे, त्याअर्थी मी तुमच्याशी मोकळ्या मताने बोलणार आहे. ते कृपा करून लक्षपूर्वक एकावे.

धरणीमातेवर श्वासोच्छ्वास करणाऱ्या नि सरपटणाऱ्या साऱ्या प्राण्यांमध्ये मानवा-इतका असहाय्य कोणी नाही. जोपर्यंत स्वर्गस्थ शक्ती त्याला समृद्धीत नि निकोप प्रकृतीने राहू देतो तोपर्यंत विकट काळ चालून येत आहे याचा तो कधी विचार करीत नाही. तरी धन्य देव जेव्हा त्याच्या डोक्यावर दुर्दैवाचा घाला आणतात, तेव्हा त्याला केवळ पोलादाची छाती करून तो सहन करावा लागतो. खरे म्हणजे दैवी शक्ती या क्षणी आपल्याशी कसा बर्ताव करीत आहे यावर आपली या जगात जीवनाकडे पाहण्याची दृष्टी सर्वस्वी अवलंबून असते, माझ्याकडेच पहा. एक वेळ अशी होती की भाग्यवंतातला एक म्हणून मी गणला जात होतो, तरीही मला काय बुद्धी व्हावी की आपल्या बळाच्या विश्वासाने वाहवत जाऊन, पिता व बंधू माझ्या बाजूने उभे राहतील या खोट्या भरवशावर विसंबून, मी उद्दाम हिंसाचाराचे जीवन अंगिकारवे ? देवाच्या नियमांचे कधीही उल्लंघन न करणे—तर शांतपणे देवाने जे काही दान पदरात टाकले असेल त्याच्यावर संतोष मानून ते शांतपणे उपभोगित राहणे हा धडा माझ्या अनुभवावरून प्रत्येक माणसाने घेण्यासारखा आहे. येथे मला दिसत असलेला अनिर्बंध आचार हे एक प्रस्तुत उदाहरण आहे—हे विवाहेच्छू अशा एका माणसाची धनदौलत उडवून टाकीत त्याच्या पत्नीचा अवमान करीत आहेत. पण तो माणूस स्वतःच्या मित्रापासून नि स्वदेशापासून फार काळपर्यंत दूर ठेवला जाणार नाही हे मी खात्रीपूर्वक सांगतो. खरे म्हणजे तो अगदी जवळ

आहे. आणि मला एवढीच आशा आहे की जो दिवस त्याला त्याच्या जन्मभूमीवर परत आलेला पाहील, त्या दिवशी त्याला तोंड देण्याचा प्रसंग तुमच्यावर येऊ नये म्हणून कोणातरी शक्तीने तुम्हाला हलकेच तुमच्या स्वतःच्या घरी सुरक्षित नेऊन टाकावे. कारण एकदा का तो आपल्या घरी आला की तो नि लगेचच मंडळी यांच्यात एकमेकाचा निकाल लागेपर्यंत रक्तपात होईल असा माझा कयास आहे.”

असे बोलून होताच ओदिससने पेयनिषेक करून ते मुरलेले मद्य पिऊन टाकले आणि चषक परत त्या तरुण उमरावाच्या हाती दिला, पण ऑम्फिनोमस जड अंतःकरणाने डोके हलवीत सभामंडपातून परत जागेवर गेला, कारण दुर्घटनेच्या अशुभ पूर्वसूचनेने त्याचे अंतःकरण व्यापून टाकले होते. त्यामुळे त्याच्या नियुक्त नाशातून मात्र तो बचावला नाहीच; कारण तेलेमॅकसच्या हातून भाल्याने तो बळी जावा असे अँथीनीने त्या माणसाबद्दल आधीच निश्चित करून ठेवले होते. दरम्यान तो परत जाऊन पुन्हा आपल्या आसनावर बसला.

चमकत्या डोळ्यांच्या अँथीनीदेवीने आयकॉरिसकच्या पिनेलाँपी हिच्या बुद्धिमान डोक्यात लगेचच पुढे येण्याची, त्यांची तिच्याबद्दलची आतुरता वाच्याने अग्नी प्रदोषातार व्हावा त्याप्रमाणे अधिक उत्कट करण्याची आणि पतीच्या नि पुत्राच्या मनात तिचे महत्त्व वाढविण्याची कल्पना भरवून दिली ती या वेळी. बळेच हंसून दासीपैकी एकाकडे वळून ती म्हणाली, “युरिनोमी, पूर्वी कधीच नव्हते असे यावेळी माझे मन या माझ्या अनुनयकारांना एकदा भेट देण्यास प्रवृत्त झाले आहे—त्यांचा मला इतका वीट आहे तरीदेखील. शिवाय माझ्या पुत्राबरोबरही त्याच्याच हिताखातर मला चार शब्द बोलायचे आहेत, त्याला सूचना द्यायची आहे की, ते त्याच्याशी जरी बाहेरून गोड बोलत असले तरी मनात मात्र दुष्ट हेतू ठेवीत आहेत. अशा त्या उच्छृंखल तरुणाबरोबर त्याने आपला सारा वेळ घालवू नये.”

गृहवैशिका युरिनोमी म्हणाली, “वाळे, तुझे म्हणणे अगदी बरोबर आहे. अवश्य जा, आणि मुलाला काय ते स्पष्ट सांग. तुझ्या मनात आहे ते बोल, पण स्नान करून गालांना तेल लावण्याआधी मात्र जाऊ नको. तू अशा अश्रूमलिन मुखाने याप्रमाणे जाता कामा नये. सदाच रडत राहणे नि कधीच मुखचर्या न पालटणे वाईट. अन् तू अशा गुणी, मोठ्या झालेल्या मुलाची माता! त्याच्या हनुवटीवर दाढी आलेली पाहण्याची तुला नेहमीच उत्कंठा वाटत आली आहे!”

युरिनोमी, पिनेलाँपी म्हणाली, ‘तुझा मायाळू स्वभाव मला ठाऊक आहे; पण तू मला स्नान करण्यास नि गालाला तेल लावण्यास असे उत्तेजन देणे योग्य नाही. माझे पती नौकारूढ होऊन जलयात्रेला गेले त्या दिवशीच माझे मनोहारित्व ऑलिम्पस-वासी देवांनी हिरावून घेतले आहे तथापि, ओंतोरोई नि हिपोदामैआ यांना इकडे यायला सांग. म्हणजे त्या माझ्या दिमतीला सभामंडपात येतील. पुरुषमंडळींसमोर मी एकटी जाण्याचे घाडस करणार नाही. माझी शालीनता मला तसे करू देणार नाही.”

ती वृद्धा हा निरोप सेविकांना सांगून त्यांना धनिणीकडे पाठवायला दालने ओलांडून गेली असता देवी अंथीनीने आपली योजना एक पाऊल पुढे नेली, त्यामुळे पिनेलांपीला इतकी पेंग आली की ती बसल्या ठिकाणीच सर्व अंग शिथिल झाल्याने आसनावर पडून गाढ झोपी गेली. मग त्या महान देवतेने राणीला, मानवजातीला अलभ्य अशा गुणांनी मंडित केले; या हेतूने की त्या तरुण उच्चकुलीनांना तिच्या रूपाने जिकले जावे. प्रथम तिने राणीचे गारे गाल अशा एका देवी सौंदर्याजताने पुसले की जे कलाप्सरांच्या आनंददायी नृत्यात सहभागी होण्यासाठी आपला शोभिवंत किरोट धारण करण्याचे वेळी सिथेरिआ वापरीत असे. नंतर देवीने तिचे दृश्य स्वरूप अधिक प्रभावी व भव्य केले आणि तिची कांती नुकल्याच कापलेल्या हस्तिदंताहून शुभ्र केली. तिचे काम उरकल्यावर देवी अंतर्धान पावली नि गृहाच्या दुसऱ्या भागातून धवलवाहू सेविका तेथे आल्या. त्या जसजशा जवळजवळ आल्या तसतशा त्यांच्या आवाजाने पिनेलांपी जागी झाली, आणि हाताने गाल चोळीत म्हणाली, “किती छान झोप लागली होती मला, इतक्या साऱ्या चिंता असूनही! माझी इच्छा आहे की, इतकाच मधुर मृत्यू पवित्र आर्तमिसने मला याच क्षणी द्यावा, आणि अकिआतला जो सर्वोत्तम पुरुष होता त्या माझ्या प्रिय पतीच्या साऱ्या उत्कृष्ट गुणांसाठी झुरत व चिंतेने झिजत माझे जीवन वेचण्यापासून मला वाचवावे!”

आपला सुशोभित महाल सोडून ती एकटी न जाता दोन परिचारकांना घेऊन खाली उतरून गेली. आपल्या अनुनयकल्यांपर्यंत पोहोचल्यावर त्या थोर स्त्रीने आपल्या तेजस्वी शिरोवसनाची एक घडी गालांवर आडवी धरली, आणि भक्कम छताच्या एका खांबापाशी दोन्ही बाजूंच्या सेविकांमध्ये ती उभी राहिली.

तिच्या रूपाकडे पाहून विवाहेच्छू हादरूनच गेले. त्यांची हृदये वासनेने वितळली आणि त्यांच्यातल्या प्रत्येक पुरुषाने ती आपल्या वाहुपाशात असावी अशी मनात प्रार्थना केली. पण पिनेलांपी पुत्राकडे वळून म्हणाली, “तुम्ही बुद्धी तुला सोडून गेली आहे. तू लहान मुलगा होतास तेव्हा तुला किततीरी अधिक शहाणपण होते; पण तू आता मोठा होऊन वयात आला आहेस, नि जरी बाहेरच्या जगातला कोणीही तुझी उंची नि रूप पाहून तुला सधन माणसाचा मुलगा समजेल, तरीही तू तेव्हाचा सारासार विवेक किंवा समयज्ञता आता दाखवीत नाहीस. या घरात इतक्यातच जो प्रकार सर्वासमक्ष झाला, त्याला उद्देशून मी बोलते आहे; आपल्या या अभ्यागताला इतक्या लज्जास्पद रीतीने इतरांना तू कसे वागवू दिलेस? आपल्या सभामंडपात मुकाट्याने बसलेल्या एखाद्या अतिथीला अशा दांडगाईच्या आचरणाने काही दुखापत झाली असती तर? त्याचा दोष नि कलंक लोक तुझ्यावर ठेवतील.”

तेलेमॅकसने शांतपणे उत्तर दिले, “माते, जे घडले त्याविषयीच्या तुझ्या रोषाला मी आक्षेप घेऊ शकत नाही. स्वतःच्या अंतर्दामी योग्य नि अयोग्य यातला फरक मी जाणू शकतो—मी पूर्वी होतो तसा बालक आता राहिलो नाही! पण नेहमीच समजस निर्णय घेणे मला अशक्य होते. मला येथे वेढून टाकणाऱ्या या उपद्रवी लोकांचा प्रतिबंध होतो; रास्त वागणुकीला आणि मला पाठिंबा देणारा कोणीही

नाही. तथापि, तो परका मनुष्य नि आयरस यांच्यातली ही मारामारी लग्नेच्छूंना हवी होती तशी शेवटास गेली नाही; तर परक्यानेच ती जिंकली. अहो, तात इयस, अँथीनी नि अँपॉलो! प्रांगणाच्या महाद्वारापाशी झिगलेल्या मद्यप्यासारखे डोके हलवीत बसलेल्या, हाडांचा चक्काचूर झाल्यामुळे आपल्या पायांवर उभा राहून घरचा मार्ग धरण्यास असमर्थ झालेल्या त्या आयरसप्रमाणेच, या आजच्याच दिवशी, आमच्या प्रासादात, खांद्यावर डोके लोंबत असलेल्या नि मार वसून साऱ्या हातापायांची शक्ती पार गमावलेल्या अवस्थेत, प्रांगणात नि आत सभामंडपातही विखरून पडलेले असे हे पराभूत लग्नेच्छू जर मला पाहता आले तर मला किती आनंद होईल!”

राणीला उद्देशून उच्चारलेल्या एका स्तुतीपर वचनाने युरिमॅकसने मायलेकांचे संभाषण थांबवले. तो म्हणाला, “आयोनिअन आरगांसमधील सर्व अँकिअन्स जर तुला आता पाहू शकते, तर हे आयकॅरिअसकन्ये मुज पिनलॉपी, उद्याच्या भोजनोत्सवाला तुझ्या प्रासादाच्या या भिंती याहून मोठा प्रेमिकांचा मेळावा बघत्या! कारण सौंदर्य, आकृतीसौष्ठव नि बुद्धिमत्ता या बाबतीत तुलनेने तुझ्या जवळपास येईल अशी कोणीही स्त्री नाही.”

घोरणी पिनलॉपीने उत्तर दिले, “अहो, युरिमॅकस, आर्गाइव्हज् जेव्हा इलामच्या जलयात्रेला निघाले नि माझा पती ओदिसस त्यांच्या दलात सामील झाला, तेव्हाच माझ्या अंगी वास्तव्य करणारे सारे गुण, लालित्य किंवा लावण्य देवांनी नष्ट केले! तोच जर परत येऊ शकला नि माझ्या भोवती रंजी घालू लागला तर मी आजवर मिळविलेले नाव आणखी उज्ज्वल होईल व पराकोटीला पोहोचेल! पण मी इथे माझे दुःख भोगीत पडलेली आहे! वरच्या स्वर्गस्थ शक्तींनी माझ्या डोक्यावर कितीतरी कटकटीचा ढीग रचला आहे. मला चांगली आठवण आहे की, ज्यावेळी माझ्या पतीने त्याची ही भूमी सोडली, तेव्हा माझ्या उजव्या हाताचे मनगट धरून तो मला म्हणाला, ‘भार्ये, एक गोष्ट निश्चित आहे की, आपले सारेच सैनिक अपाय न होता त्रांथहून घरी परत येतील असे नाही, कारण त्रोजन्सही उत्तम योद्धे आहेत. असे म्हणतात—शूलाने, धनुष्यवाणाने किंवा रणात अचानक यशाचे पारडे फिरविणाऱ्या वेगवान अश्वरथातून लढण्यात ते प्रवीण आहेत. तेव्हा देव मला परत येऊ देतील, का मी त्रोजन रणभूमीवर पडेन हे मला सांगता येत नाही. पण येथील सर्व काही मी तुझ्या हाती सोपवतो. आता तू सांभाळीत आहेस तसेच किंवा त्याहूनही काळजीपूर्वक माझ्या मातापित्यांना मी गेल्यावर तू सांभाळ. आणि तुझ्या पुत्राच्या हनुवटीवर दाढी उगवलेली तुला दिसेल, तेव्हा तुला पसंत असेल त्या कोणाशीही लग्न करून तुझे घर सोड’, त्याने सांगितले ते हे असे; आणि आता ते सगळे खरे होत आहे. मला जिचा वीट येईल अशी संगत मला स्वीकारण्यास भाग पाडील, अशी रात्र मजवर ओढवत असलेली मला दिसत आहे. स्वर्गस्थ शक्तींनी माझे सुख नष्ट करून मला निराशेच्या गर्तेत लोटले आहे.

दरम्यान मला अत्यंत मानहानिकारक होणारी ही एक गोष्ट घडत आहे. कुलीन स्त्री नि सधनाची कन्या असलेल्या एखादीचा अनुनय करण्यासाठी प्रतिस्पर्ध्यांनी

आचरण्याचा, परंपरेने चालत आलेला शिष्टसंमत मार्ग तुम्ही सध्या मुळीच आचरीत नाही ! खरोखरच विवाहार्थीनी आपली गूरे नि मेंढरे कुलस्त्रीच्या स्नेह्यांच्या मिष्टान्न-भोजनासाठी घेऊन येणे आणि त्याचप्रमाणे तिला मूल्यवान उपाहार देणे ही सामान्य प्रथा आहे; पण दुसऱ्या कोणाच्या तरी खर्चाने फुकट भोजनावर ताव मारणे ही मात नाही.”

हे भाषण ऐकून ओदिससला आनंद झाला. त्याला हे आवडले की स्वतःच्या हृदयाचा कल सर्वकाळ दुसरीकडेच ठेवून त्या प्रेमिकांकडून ती स्तुतीची खंडणी वसूल करीत आहे आणि लीलाविभ्रमांनी त्यांना मोहित करीत आहे.

तिला उत्तर दिले ते यूपैथिज्ञपुत्र अँन्तिनस याने. तो म्हणाला, “आयकॅरिअसकन्ये’ मुज्ज पिनेलाँपी, आमच्यापैकी कोणी जे उपाहार पाठविण्याची व्यवस्था करतील ते तू अवश्य स्वीकार आणि अशा विनंतीचा अन्हेर कोणालाही करता येणार नाही. मला पण आणखी हे सांगू दे की आमच्यातल्या सर्वोत्तम पुरुषाशी तू लग्न लावीपर्यंत आम्ही स्वतःच्या शेतीवाडीवर किंवा अन्यत्र कोठेही परत जाणार नाही.”

इतरांनी या प्रस्तावास मान्यता दिली आणि प्रत्येकाने देणगी घेऊन येण्यास आपला शिलेदार पाठवला. अँन्तिनसकरता त्यांनी भरतकाम केलेले एक लांबलचक महावस्त्र आणले; ते अतिसुंदर पोताचे असून त्याच्यावर वारा सोन्याचे चाप बसवले होते; प्रत्येक चापाच्या काट्यांसाठी वांकदार घर होते; आणि युरिमॅकससाठी त्यांनी एक सुवर्णमाला आणली; ती उत्कृष्ट कामगिरीची असून तिच्यात सूर्यासारखे चमकणारे तृणमणी गुंफले होते. युरिदामासच्या वतीने त्याच्या दोन वीर शिलेदारांनी एक कर्णभ्रूणांची जोडी आणली; त्यातल्या दोन्हींना तीन तीन लोलकांच्या झुपक्यांनी तळपते सौंदर्य लाभले होते. पॉलिक्तरपुत्र राजकुमार पैसॅन्दरच्या घरून एका सेवकाने आणलेली कंठीही रत्नजडीत अलंकाराचा एक सुंदर नमुना होता. याप्रमाणे प्रत्येक तरुण उच्चकुलीनाने आपापली बहुमोल देणगी आपल्या वाट्याची म्हणून दिली आणि लौकरच देवी पिनेलाँपी वरच्या मजल्यावरील आपल्या महालात परत गेली व तिच्या बरोबर ते वैभवशाली उपाहार घेऊन तिच्या परिचारिका गेल्या.

तेव्हापासून सूर्यास्तापर्यंत विवाहार्थी मंडळी नृत्यविलासात नि गायनानंदात रममाण झाली. रात्र झाली तरी ते लोक हास्य विनोदात दंगच होते. उजेडासाठी दालनात त्यांनी तीन अंगारपात्रे उभी केली; त्यांच्यावर वाळलेल्या, पुरे वारा-ऊन खाल्लेल्या व नुकत्याच फोडलेल्या लाकडांच्या ढलप्या रचल्या आणि प्रत्येक ढिगात एक जळके लाकूड खुपसले. जाळ पेटता ठेवण्याचे काम राजवाड्यातल्या दासींनी आळीपाळीने केले. शेवटी ओदिसस मध्ये पडला. तो म्हणाला,—

“विनयन्याच्या दासींनो, तुम्ही अंतःपुरात तुमची धनीण असेल तिकडे जा. तुम्ही घरात बसून तिच्या शेजारी चरखा फिरवीत किंवा हातांनी लोकर पिजीत असलेल्या पाहण्याचे सुख तिला लाभू द्या. दरम्यान मंडळींसाठी उजेड कायम ठेवण्याचे काम मी करीन; आणि जरी दिवस डोकावीपर्यंत नाचणाणे चालू ठेवण्याची त्यांची इच्छा असली तरी मी थकणार नाही; मी असल्या कामात चांगला चिवट आहे.”

त्या पोरींनी हसून एकमेकींकडे पाहिले; पण आरक्त गालांची मेल्ल्यो माव त्यांच्यावर भडकली. ती दोलिअसची एक मुलगी होती आणि पिनेलोंपीने तिला स्वतःच्या मुलीसारखी वाढवून ममतेने तिचे संगोपन केले होते, व हवी तितकी खेळणी तिला दिली होती; पण तिच्या मायेची परतफेड होत नव्हती; या पोरीला पिनेलोंपीच्या दुःखाबद्दल काहीही सहानुभूती नव्हती; तिचे युरिमॅकसवर प्रेम होते आणि त्याची ती रक्षा होती. आता ओदिससवर उसळून तिने आपल्या जिभेचा पट्टा चालवला, “तुझ डोकं अन्न असलं पाहिजे, रे बदनाम भटक्या म्हाताऱ्या! येथे येऊन या साऱ्या उच्चकुलीनांपुढे इतक्या धीटपणे नि उद्धटपणे आपल्या मताचे प्रदर्शन करण्यापेक्षा एखाद्या लोहाराच्या भट्टीत नाहीतर दुसऱ्या कुठल्या धर्मशाळेत तुझ्या रात्रीच्या मुक्कामाला का जात नाहीस? मद्यपानाने तुझी बुद्धी चळली आहे, किंवा तुझी बुद्धी सदाच अशी वेताल म्हणून तू अशीच निरर्थक बडबड करतोस! आयरस भिकाऱ्याला तू जी मारपीट केलीस त्याने तुला मस्ती आली आहे की काय? संभाळून ऐस; तुला सांगून ठेवते आहे, नाहीतर आयरसपेक्षा जास्त तयार असा एखादा गडी भक्कम बुक्कीचे ठोसे तुझ्या डोक्यावर हाणून नाकातून रक्त वहायला लावून तुला हाकून लावील.”

महान ओदिससने तिच्यावर क्रुद्ध कटाक्ष टाकून प्रत्युत्तर केले, “निलंज्ज पापिणी, मी थेट जाऊन तुझ्या बोलण्याचे इतिवृत्त तेलेमॅकसच्या कानावर घालीन. तुझी चटणी उडवायला त्याला वेळ लागणार नाही.”

त्याच्या धमकीने धावरून लटपटत्या गुडघ्यांनी धावपळ करीत त्या दासी वाडघात विखरून धावल्या, कारण ती बोलल्याप्रमाणे करोल असे त्यांना वाटले. पण ओदिससने त्या पेटलेल्या शोण्ड्यांजवळ ठाण मांडून दिव्यांची देखभाल करीत सर्वांवर नजर ठेवली होती; पण ज्या योजना खात्रीनेच निष्फळ ठरायच्या नव्हत्या त्यांच्याबद्दलचे विचार मात्र दुसरीकडे त्याच्या मनात चालूच होते.

दरम्यान त्या उद्धट विवाहाख्याना त्यांचे उपद्रवी चाळे थांबवू देण्याची अंघीनीची मुळीच इच्छा नव्हती; तिचा हेतू असा होता की, राजवंशी ओदिससच्या हृदयात अधिकच तीव्रपणे वेदना खोलवर रुतून त्याला सतावीत रहावी. आता त्या परक्या माणसाचा उपहास करण्यास हातभार लावून मित्रमंडळीत हशा पिकवण्याची पाळी युरिमॅकसची होती. “ऐका!” तो ओरडला, “आताच मला एक कल्पना सुचली आहे, नि आपल्या महानुभाव राणीसाठी माझ्याशी प्रतिस्पर्धा करणाऱ्यांना मला तिच्यात वाटेकरी होऊ घायलाच पाहिजे—ती कल्पना अशी की कोणी स्वर्गीय देवानेच या बेट्याला ओदिससच्या महालाची वाट दाखवली असावी. निदानपक्षी मला असे वाटते की, मशालीचा उजेड त्या माणसातूनच निघत आहे—खरे म्हणजे त्याच्या त्या ताळमधून, जिच्यावर केसाचा लवमात्रही मागमूस नाही.”

मग नगरे लुटणाऱ्या ओदिससकडे वळून तो बोलला, “परकेबुवा, मी विचार करतो आहे की, माझा गडी म्हणून जर माझ्याकडे कामाकरिता तुम्हाला मी लावून घेतले—अर्थात् योग्य वेतनावर, चढणीवरच्या एखाद्या शेतावर, दगडी बांध घालायला आणि

इमारती लाकडासाठी झाडे लावायला-तर ते तुम्हाला कसे काय मानवेल ? तुम्हाला वेळच्या वेळी खायला, कपडालाता नि पादत्राणे याची तरतूद मी करीन. पण तुम्हाला अशा वाईट सवयी लागल्या आहेत, की मला वाटते शेतावरचे काम तिरस्काराने टाळून तुमचे अधाशी पोट भरायला रस्त्यातून भीक मागणेच तुम्हाला जास्त बरे वाटेल."

ओदिससने उत्तर दिले, "युरिमॅकस, माझी एवढीच इच्छा आहे की तुमची नि माझी श्रमिक म्हणून चढाओढ शक्य व्हावी; ग्रीष्म ऋतूच्या आरंभी जेव्हा दिवस मोठे असतात, तेव्हा कुठेतरी गवताच्या कुरणात, माझ्याजवळ एक बाकदार कोयता, त्याचाच जोडीदार तुमच्यापाशीही, म्हणजे कापायला भरपूर गवत असताना, अंधार चांगलाच पडून जाईपर्यंत काही न खाता एकमेकांच्या कामाची पारख करता येईल. नाहीतर आपल्याला दांडग्या जातिवंत पिंगट रंगाच्या सारख्या वयाच्या नि बळाच्या, भरपेट चारा खाऊन घट्टपुष्ट झालेल्या बैलजोड्या हाकण्याची स्पर्धा लावता येईल. अशा बैलजोडीची दमछाक करायला खूपच मेहनत लागते, आणि त्यासाठी सहज नांगरट होईल असे आठ विध्यांचे शेत निवडावे. मग मी शेत सरळ खोल खाचा जमिनीत पाडतो की नाही ते तुम्हाला दिसेल! किंवा पुन्हा मला असे वाटते की, येथे नि आताच आपणांमध्ये एखादी मारामारी उद्भववावी आणि माझ्याकडे एक ढाल, दोन भाले नि माझ्या कपाळाभोवती बसणारे असे ब्राँझचे शिरस्त्राण असावे. तशा प्रसंगी मी आघाडीच्या ओळीत तुम्हाला दिसेन आणि मग माझ्या या पोटाबद्दल आणखी कुचळ्या तुम्हाला सुचणार नाहीत ! पण महाराज, तुम्ही नुसतेच आत्मप्रीढी मिरविणारे आहात ! दुसऱ्यांच्या वाटेस जाण्याची तुम्हाला फार हीस, पण आतून तुम्ही भिन्नेच आहात; आणि तुम्हाला भेटणारे लोक थोडे नि शिवाय कुचकामीही असतात आणि म्हणूनच तुम्ही स्वतःला थोरपुरुष नि वीर मानता. जर, ओदिसस नुसता स्वगृही येऊन दर्शन देईल, तर तुम्हाला तो रंद, दरवाजा मुखरूप निसटून जाण्याच्या घाईत फारच अरुंद वाटेल !"

आता युरिमॅकसचा संताप अगदी उतू जाऊ लागला. क्रुद्ध मुद्रेने तो ओदिससवर एकदम उलटून पडला, "नीचा," तो खेकसला, "तुझ्या उर्मटपणाचा आणि भर समाजात तू केलेल्या माझ्या अपमानांचा दंड मी तुला लौकरच भोगायला लावीन ! मद्याने तुझा बुद्धिभ्रंश झाला असला पाहिजे किंवा तुझी बुद्धी नेहमीचीच अशी म्हणून तू अशी निरर्थक बडबड करतो आहेस ! त्या आयरस भिकाऱ्याला तू दिलेल्या माराने तुला मस्ती आली आहे का ?" आणि असे बोलत असताना त्याने एक घडवंची उचलली. पण ओदिससने त्याचा मारा दुलीकिअमच्या अॅम्फिनोमसच्या गुड्यांपाशी खाली बसवून चुकवला आणि युरिमॅकसचे आयुध मद्यवितरकाच्या उजव्या हाताला लागून त्याचा मद्यकलश खणकन भूमीवर पडला आणि तो स्वतःच विव्दलून धुळीत उताणा पडला.

त्या तिमिरावृत्त दालनात तात्काळ हल्लकल्लोळ उडाला. लग्नार्थी भयचकित होऊन एकमेकांकडे पाहू लागले, आणि आपल्यामध्ये हा सारा गोंधळ माजविण्याऐवजी

या भटक्याने आपल्या दृष्टीस पडण्याआधीच दुसरीकडे कुठे आपल्यावर आपत्ती ओढवून घेतली असती तर बरे झाले असते असे त्यांना वाटले. ते म्हणाले, “पहा आता, एका भिकाऱ्यावरून आपण हाणामारी करतो आहो आणि एका उत्कृष्ट संध्याकाळच्या करमणुकीतील आमची मजा या मूर्खपणाच्या स्फोटाने विघडून जाणार आहे.”

पण आता तेलमॅकस राजकुमारास साजेसे बोलला, “सद्गृहस्थहो, तुमची वागणूक शुद्ध वेडेपणाची आहे. भरपूर जेवण व मद्यसेवन याने तुमच्यावर काय परिणाम झाला आहे ते उघड आहे. कोणीतरी शक्ती तुम्हाला दांडगाई करण्यास प्रवृत्त करित असली पाहिजे. चला आता, तुमचे भोजन उत्तम प्रकारे झाले आहे. मी सुचवितो की, तुम्ही आपल्या सवडीने आता घरी निद्रा करण्यास जावे, अर्थात् मी कुणाला घालवून देत नाही.”

यावर ओठ चावून, तेलमॅकसला आपल्याला उद्देशून हे असे बोलण्याचे धाट्टेच कसे झाले याचे आश्चर्य करणे एवढेच त्या लोकांना शक्य होते.

अखेरीस उत्तर देण्याचे काम अॅम्फिनाॅमसने आपल्या अंगावर घेतले. हा राजपुत्र, अॅरितिआझचा मुलगा जो नायसस राजा त्याचा पुत्र, तो उद्गारला, “मित्तहो, योग्य तीच गोष्ट बोलण्यात आल्यानंतर वावदूकपणे टिका करणे अस्थानी होईल. या अपरिचितास किंवा राजसेवकांपैकीही कोणासही पीडा देऊ नये. त्यापेक्षा मद्य-वितरकाला प्रत्येकाचा चषक भरू द्या म्हणजे आपापले अर्घ्य प्रदान करून, आपल्या या अभ्यागताचा सांभाळ येथे राजवाड्यात तेलमॅकसवर सोपवून आपल्याला घरी जाऊन निद्रा करता येईल. कारण काही असले तरी हा त्यांच्या घरी आलेला आहे.”

समस्येच्या या सोडवणुकीचे सर्वांनी स्वागत केले. अॅम्फिनाॅमसच्या दैनंदिनीत सहभागी असलेला दुलिकिअमचा एक शिलेदार म्युलिअस याने सर्वांसाठी वाड्यात मद्य मिश्रण केले आणि मग सभोवार फिरून सर्वांना ते दिले. मुरलेले ते मद्य पिऊन टाकण्यापूर्वी त्यांनी पुण्यशील देवांना अर्घ्य दिली, आणि सर्वांचे अर्घ्य प्रदान होऊन, मनसोक्त मद्यसेवन झाल्यावर ते विखरून आपापल्या घरी रात्रीसाठी गेले.

युरिक्लीआ ओदिससला ओळखते

राजा ओदिसस अँथीनीच्या मदतीन लग्नार्थ्यांचा नाश करण्याची योजना करण्यास त्या रिकाम्या दालनात एकटाच मागे राहिला. त्याने योजनेचे प्रथम पाऊल टाकले ते आपल्या पुत्राला काही सूचना देऊन. तो म्हणाला,—

“तेलेमॅकस, एकूणएक शस्त्रे उचलून एकीकडे ठेऊन दिली पाहिजेत. विवाहार्थी लोकांना ती दिसली नाहीत आणि त्याबद्दल त्यांनी तुला विचारले तर काहीतरी खरी वाटण्यासारखी गोष्ट रचून तू त्यांच्या संशयाचे निवारण केले पाहिजेस. तुला म्हणता येईल की, ओदिसस ती शस्त्रे इथे ठेवून वायला समुद्रमार्गे निघून गेला, त्यावेळेपेक्षा ती आता किती वेगळी दिसू लागली आहेत हे लक्षात आल्यामुळे, धुरापासून ती बचावण्यासाठी मी ही व्यवस्था केली आहे. आगीची झळ त्यांना पोहोचून त्यांची फार हानी झाली होती. शिवाय मला असेही वाटले—आणि ते कारण अधिक गंभीर होते—की ज्याअर्थी शस्त्रांचे नुसते अस्तित्व माणसाला त्यांचा उपयोग करण्यास प्रवृत्त करते, त्याअर्थी मद्यपानानंतर एखादेवेळी तुमच्यात कलह सुरू होऊन तुम्ही एकमेकांना दुखापत करायचे, आणि याप्रमाणे भोजनोत्सवात विघाड उत्पन्न होऊन तुमच्या विवाहार्थतेलाही कमीपणा यायचा !”

पित्याच्या आदेशानुसार तात्काळ कृती करून तेलेमॅकसने दाई युरिक्लीआस आपल्यापाशी बोलावून म्हटले,—

“भल्या दाई, मी माझ्या पित्याची शस्त्रे भांडारगृहात रचून ठेवीपर्यंत तू साऱ्या दासींना त्यांच्या निवासातच अडकवून ठेवावेस अशी माझी इच्छा आहे. शस्त्रांचा हा संच उत्कृष्टच आहे, पण वडील परदेशी गेल्यापासून मी निष्काळजीपणाने ती इकडे-तिकडे तशीच पडू दिल्यामुळे ती धुरकटली आहेत. तेव्हा मी अगदीच लहान असल्यामुळे मला काय करणे योग्य आहे हे कळत नव्हते; पण आता मी ठरविले आहे की, विस्तवाचा परिणाम होणार नाही अशा जागी ती शस्त्रे व्यवस्थित अशी ठेवून घायची.”

त्याची वत्सल वृद्ध दाई बोलली, “वाळा, हा सोऱ्याचा दिवस म्हणायचा, की घराबद्दल विवंचना करण्याचे व आपल्या वस्तू सांभाळण्याचे महत्त्व तुला कळू लागले ! पण मला हे सांग की तुझ्याबरोबर दीपिका घेऊन कोण येणार ? सेविकांनी ते काम केले असते पण त्या तर आजुबाजूला नकोत असे तू म्हणतोस.”

तेलेमॅकसने तात्काळ उत्तर दिले, “हा अपरिचित येईल की. माझी भाकरी खाल्लेल्या कोणाही माणसाला मी रिकामा राहू देणार नाही, मग त्याने कितीही दूरपर्यंत पायपीट केलेली असो !”

म्हातारी जास्त बोलली असती, पण हे उत्तर ऐकून ती गप्प झाली आणि तिने दासींच्या निवासस्थानाच्या दाराला कुलुप घातले. इकडे ओदिसस आणि तरुण राजपुत्र, शिरस्त्राणे, मध्यावर उंचवटे असलेल्या ढाली व अणकुचीदार भाले व्यवस्थितपणे ठेवून देण्याच्या कामाला लागले. स्वतः पॅलास अॅथीनीने पुढाकार घेऊन स्वहाती घरलेल्या एका सुवर्ण दीपाची सुंदर दीप्ती त्या स्थानावर पसरली. ते पाहून तेलेमॅकसला एकदम उद्गार काढल्यावाचून राहवले नाही, तो म्हणाला, “तात, हा काय चमत्कार मी पहात आहे? या दालनाच्या भिती, तक्तपोशी, पार्शन-काष्ठाच्या तुळ्या आणि उंच गेलेले खांब, सारे जण प्रज्वलित अग्नीच्या प्रकाशात उठून दिसत आहेत; निदान मला तसा भास होत आहे! मला मनापासून असे वाटते की कोणी स्वर्गीय देव घरात प्रविष्ट झालेला आहे.”

सावधगिरी बाळगणारा ओदिसस म्हणाला, “गप्प! काय वाटते ते मनातच ठेव आणि प्रश्न विचारू नको. ऑलिम्पस निवासी यांचे वागण्याचे स्वतःचे असे मार्ग असतात आणि आताचा प्रकार हे त्यांचे एक उदाहरण आहे. आता तू आपल्या शयनमंदिरात जा, आणि दासींकडून जरा जास्त माहिती काढून घेण्यासाठी मला येथेच राहू दे; तुझ्या मातेशीही मला बोलायचे आहे. विवंचनाग्रस्त असल्यामुळे ती माझी पुरती उलटतपासणी नक्कीच करणार.”

तेव्हा तेलेमॅकस त्या दालनातून शयनमंदिराकडे गेला आणि पलित्याच्या उजेडाने मार्ग काढीत त्याने आपले नेहमीचे शय्यागार गाठले. तेथे सर्व स्थिरस्थावर करून आता इतर रात्रीप्रमाणेच उजाडेपर्यंत निद्रासुख भोगण्यासाठी तो पड्डेला. पुन्हा एकदा अॅथीनीच्या मदतीने प्रतिस्पध्याचा संहार करण्याची योजना आखण्यास ओदिसस दालनात एकटाच राहिला.

आता आर्तेमिस किंवा सुवर्णा अॅफ्रोदायतीसारखी मनोज्ञ दिसणारी मुज्र पिनेलॉपी आपल्या महालातून खाली आली, आणि तिच्या शेकोटीजवळच्या नेहमीच्या जागी दासींनी एक आसन ओढून ठेवले. हस्तदंत आणि चांदीने मढविलेले ते आसन इकर्मॅलिस नामक कारागिराचे काम होते. आसनाच्या चौकटीलाच त्याने पाय ठेवण्यासाठी एक चौरंग जोडला होता; त्यावर एक केसाळ चामडे पसरलेले होते. पिनेलॉपी स्थानापन्न झाली आणि शुभ्रबाहू सेविका आपल्या निवासातून बाहेर पडून जेवणाच्या मेजांवरील उरलेले खाद्यपदार्थ उचलून ठेवू लागल्या. त्यांनी मेजे व पुरुष मंडळींनी अतिरिक्त मद्यसेवनासाठी वापरलेले चषकही आवरण्यास सुरुवात केली, त्याचप्रमाणे त्यांनी शेंगड्यातले निखारे उकरून जमिनीवर ओतले व शेंगड्यात उजेडासाठी नि उबेसाठी तवीन सरपणाचा उंच ढीग रचला.

ओदिससला पुन्हा एकदा रागे भरण्याची संधी मेलॅन्थोने साधली. ती ओरडली, “अरे! सान्या रात्रभर आम्हाला पीडा द्यायला, घरभर चोहीकडे फेरे मारायला

आणि बायकांकडे कटाक्ष टाकायला अजून इथेच आहेस का तू ! चालता हो करंटचा, नि मिळालेल्या सायंभोजनात समाधान मानून घे. नाहीतर तू झणझणीत कानपिचक्या मिळून दारावाहेर फेकला जाशील.”

चपलबुद्धी ओदिसस कपाळाला आठवा घालीत तिच्याकडे वळून म्हणाला, “भल्या बाई, अशा दुष्टाव्याने का माझ्या अंगावर येतेस ? निरुपाय म्हणून अोंगळ नि लक्तरे नेसलेला असा मी दारोदार इतर कोणाही भिकारी किंवा भटक्या-सारखा पोट भरायला तुकडे मोडीत फिरतो म्हणून का ? तसे असेल तर मला हे सांगू दे तुला की एक काळ असा होता की मीही भाग्यवंतांपैकी एक होतो—वैभवशाली घरात राहणारा; आणि माझ्यासारख्या भणगांना पुष्कळदा मी भिक्षा घातलेली आहे; तो कोण आहे किंवा त्याला काय हवे आहे याचा विचारसुद्धा तेव्हा मी करीत नव्हतो. माझ्या पदरी शोकडो सेवक होते नि वैभवात राहण्यासाठी व सधन माणूस म्हणून मानाचे स्थान मिळविण्यासही अवश्य ते सारे माझ्याकडे विपुल होते. पण झ्यसने, निःसंशय काही संयुक्तिक कारणांमुळेच असेल—माझे सर्वकाही हिरावून घेतले; तेव्हा पोरी, सांभाळून ऐस, नाहीतर या घरात असलेली चांगली चाकरी तू गमावशील ! एखादे दिवशी तुझ्या घनिणीचा तुझ्यावर रोष होईल किंवा कदाचित ओदिसस परत येईल. होय, तसे होण्याचा अजूनही संभव आहे; आणि जरी तो खरोखरच मृत झाला असला नि कायमचा इहलोकतून गेला असला तरी देवदयेने त्याला त्याच्या-इतकाच चांगला असा मुलगा आहे; आणि तुमच्यापैकी कोणी बाईने काही वेडेवाकडे केलेले त्याच्या दष्टीतून सुटणार नाही; अशा गोष्टी न कळण्याइतका काही तो आता लहान राहिला नाही.”

हे सर्व ऐकत असलेल्या पिनलॉपीने संतापून त्या दासीकडे मोहरा वळवला व एक दुष्ट नि निर्लज्ज व नालायक बटकी म्हणून तिची निर्भत्सना केली. ती पुढे म्हणाली, “माझे लक्ष नाही असे समजू नकोस ! सर्व लज्जास्पद प्रकार मी ऐकला आहे आणि तू जे केलेस त्याचा भरपूर दंड तुला द्यावा लागणार आहे. कारण तुला पुरते ठाऊक होते—खरे म्हणजे मी तसे म्हटलेले तू ऐकले होतेस—की ह्या इथं माझ्या घरात, त्या परदेशाला माझ्या पतीसंबंधी काही बातमी माहीत आहे का, हे माझ्या अतिचिंताग्रस्त अवस्थेत मी तपासून पाहणार होते.” आणि गृहावेक्षिका युरिनोमीकडे वळून राणी म्हणाली, “माझ्या अभ्यागताला बसायला जाड लोकरी कापडाने आच्छादित असलेले असे कापडासन इथ आणून ठेवशील का ? म्हणजे त्याला व मला एकमेकांशी बोलत बसता येईल ? या माणसाकडून त्याची संपूर्ण जीवनगाथा ऐकायची आहे मला !”

युरिनोमीने घाईघाईने जाऊन एक लाकडी आसन आणून त्यावर जाड लोकरी कापड पसरले. त्यावर तो धिरोदात नि बलदंड ओदिसस बसला आणि पिनलॉपीने त्यांच्या संभाषणास सुरुवात करण्यासाठी म्हटले, “महाशय, जास्ती घोळ न घालता मी तुम्हाला काही थोडे प्रश्न एकदमच विचारण्याची धिटाई करते आहे. तुम्ही कोण आहात नि कोठून आलात ? तुमची नगरी कोणती आणि तुम्ही कोणत्या कुळातले ?”

प्रत्युत्पन्नमती ओदिससने उत्तर दिले, “महोदया, आपल्या कुठल्याही शब्दातून वा कृतीतून वावगा अर्थ काढील असा एकही माणूस या साऱ्या विशाल जगात सापडणार

नाही ! कारण आपली कीर्ती प्रत्यक्ष स्वर्गापर्यंत पोहोचली आहे—एखाद्या सर्वगुण परिपूर्ण नृपतीच्या यशासारखी—जो राजा हृदयात देवाचे भय बाळगून, सत्वशाला उचलून धरीत, प्रजाबहुल नि बलशाली देशावर राज्य करतो, त्याच्या राज्यात काळी भूमी आपल्या गव्हाचे व जवाचे भरघोस पीक देते, वृक्ष पिकलेल्या फळांनी ओथंबलेले असतात, मंड्या कोकरांना जन्म देण्यात तत्पर असतात व समुद्रही मासे पुरविण्यात चुकारपणा करीत नाहीत. हे सगळे त्याच्या उत्तम प्रशासनाचे परिणाम असतात. त्याच्या राज्यातले लोक त्याच्या शासनाखाली समृद्ध होतात. तरीही तुम्ही इतक्या सौजन्यपूर्ण आहात म्हणून, आणि आता तुमच्या घरातच मी आहे म्हणून म्हणतो, दुसरे कोणतेही प्रश्न मला विचारा, पण माझी वंशावळ नि माझा देश कोणता ही माहिती काढण्याचा आग्रह धरू नका; कारण त्यामुळे मला भूतकाळाची आठवण करायला लावून तुम्ही माझ्या हृदयातील दुःख पुन्हा ताजे केल्यासारखे होईल. कारण अनेक कटू अनुभवांतून मी गेलो आहे. तरीही दुसऱ्या कोणाच्या घरात विव्छलत नि शोक करीत बसणे मला संयुक्तिक वाटत नाही. एकसारखे रडगाणे गात बसणे ही वाईट गोष्ट आहे; आणि मला भीती वाटते की तुमच्या सेविकांपैकी कुणाला किंवा तुम्हाला स्वतःलादेखील माझा उपद्रव होऊ लागेल आणि तुम्ही निष्कर्ष काढाल की, मद्यपानाची धुंदी डोक्यात चढून तिने माझ्या अश्रूंच्या लाटांचा बांध फोडला आहे !”

पिनेलॉपी बोलली, “महाशय, जी काही गूणवत्ता, लालित्य किंवा लावण्य माझ्या-ठिकाणी होते, ते जेव्हा आर्गाइव्ह्यूचे रहिवासी इलिअमला जाण्यास नौकरांढ झाले व माझा पती ओदिसस त्यांच्या नौदलाला मिळाला, तेव्हाच देवांनी नष्ट केले आहे. तोच जर परत आला नि माझ्या सर्वस्वी आधीन झाला, तरच माझी सत्कीर्ती खरोखरच शोभायमान व वर्धिष्णू होईल. पण माझ्या वाटचास आलेल्या दुर्दशेत मी एकटी पडले आहे. आकाशस्थ देवतांनी कितीतरी संकटांचा माझ्या मस्तकावर वर्षाव केला आहे. कारण दुर्लिकअम, सामी, वृक्षाच्छादित झॅसिन्थस, या ठिकाणच्या द्वीप-प्रमुखांपैकी किंवा आमच्या या सूर्यप्रकाशात नहाणाऱ्या इथाकात बसती करणाऱ्या सरदारांपैकी एकही असा नाही की जो मला अप्रिय असलेली लग्नाची मागणी माझ्यावर लादून माझे घर लुटीत राहिलेला नाही ! याचा परिणाम असा झालेला आहे की, मी माझ्या अभ्यागतांची उपेक्षा करते. दाराशी आलेल्या भिकाऱ्याकडे दुर्लक्ष करते व सार्वजनिक कामासाठी येणाऱ्या दूतानांही थारा देत नाही. फक्त ओदिसससाठी झुरत माझे हृदय तीळतीळ तुटत आहे. दरम्यान ते लोक लग्नाचा दिवस ठरविण्याची मला निकड लावीत आहेत, आणि त्यांना चकविण्यासाठी मला क्लृप्त्या योजाव्या लागत आहेत. माझी पहिली क्लृप्ती म्हणजे प्रतिभेचे खरोखरी एक वरदानच म्हटले पाहिजे. माझ्या येथील मागावर मी एक मोठे विणकाम विणायला घातले आणि एक मोठा नि नाजूक झगा विणण्यास सुखात कळून विवाहाध्ययना सांगितले की, ‘आता राजा ओदिसस मरण पावला आहे म्हणून मला लग्नाची मागणी करणाऱ्या तुम्ही तरुण उमरावांनी माझे हे काम पुरे होईपर्यंत माझ्या पाणि-ग्रहणाची उत्कंठा आवरलीत तर मी आभारी होईन तुमची. कारण तसे केलेत तर मी कातलेले हे धागे सर्वस्वी वाया जाणार नाहीत. हे महाराज, लेअर्तज यांच्यासाठी

वनविलेले प्रेतवस्त्र आहे. सर्वच माणसांना अखेर काळान्द्वारे आडवे करणाऱ्या मृत्यूच्या भीषण हाती जेव्हा ते पडतील तेव्हा इतकी अपार संपत्ती जमवणारा पुरुष साजेल अशा प्रेतवस्त्राशिवायच शेवटी चिरविश्रांतीसाठी पटुडला असा जनप्रवाद माझ्या देशभगिनीत प्रसृत होण्याचा धोका मला पत्करता येत नाही. हे माझे म्हणणे मी त्यांच्यापुढे मांडले आणि ते मान्य करण्याचे सौजन्य त्यांनी दाखविले. तेव्हा दिवसा मी ते मोठे विणकाम विणीत असे, पण दररात्री त्याच्या बाजूला पलिते ठेवून केलेले काम मी उसवीत असे. या माझ्या युक्तीने तीन वर्षेपर्यंत ते फसले. चौथे वर्ष सुरू झाले. ऋतुचक्र भराभर फिरत होते आणि तेवढ्यात माझ्या सेविकांनी, त्या बेजबाबदार करंट्यांनी त्या लोकांना मला बेसावध असताना पकडण्याची संधी दिली. मी विणकाम उसवीत असलेली पाहून, मला दोष देण्याचा त्यांनी सपाटा लावला आणि शेवटी अनिच्छेने ते विणकाम पुरे करणे मला भाग पडले आणि आता मला त्यांच्यातल्या कोणा एकाशी लग्न करणे टाळताही येत नाही व त्यातून निसटण्याचा एखादा मार्गही सुचत नाही. विशेषतः माझ्या मातापित्यांचा असा आग्रह आहे की, हे पाऊल आता मी टाकावेच, आणि आपले घरदार खाऊन फस्त करीत आपल्याला जवळजवळ निर्वासित करीत असलेले हे लोक पाहून माझ्या पुत्राला चीड येते; कारण आता वयात आल्यामुळे नि समृद्ध मालमत्ता सांभाळण्यास तो समर्थ झाला असल्यामुळे, काय घडत आहे याची त्याला पूर्ण जाणीव आहे. पण ते सारे राहू दे. तुमचा स्वतःचा वृत्तान्त मला सांगण्याचा मी अजूनही तुम्हाला आग्रह करते, कारण जुन्यापुराण्या गोष्टीतल्या माणसासारखे तुम्ही काही शाडातून किंवा खडकातून नक्कीच प्रकट झाला नाही !”

कल्पक ओदिससने उत्तर दिले, “राज्ञीदेवी, माझी वंशावळ कथन केल्याखेरीज तुमचे कधीच समाधान होणार नाही का? ठीक आहे, तुम्हाला तीही कळेल. मात्र मी आता आहे त्याहूनही अधिक कष्टी तुम्ही मला करणार आहात—आणि ते अपेक्षितच आहे; कारण घरापासून दूर माझ्याइतका प्रदीर्घ काळ घालविल्यावर, वाईट अवस्थेत जगातील नगरानगरातून भटकल्यानंतर त्या आठवणींनी दुसरे काय होणार? तथापि ही घ्या माझी कहाणी आणि तुमच्या सगळ्या प्रश्नांना उत्तरे !

दूर तिकडे गर्द निळ्या समुद्रात क्रीत नामक एक मूमी आहे—संपन्न आणि सुंदर, सर्व बाजूंनी लाटांनी स्नात होणारी, दाट लोकवस्तीची आणि नव्वद नगरीची प्रौढी मिरविणारी. त्या द्वीपावरच्या विविध वंशांची, प्रत्येकाची स्वतःची भाषा आहे. विविध वंश म्हणजे प्रथम अँकिअन्स, मग आपल्या मूळ कुळीचा अभिमान बाळगणारे क्रीतचे अस्सल रहिवाशी, नंतर सिदोनिअन्स; तीन घराणी असणारे दोरिअन्स आणि सरते शेवटी उच्चकुलीन पेलॅसिअन्स; नव्वद नगरीपैकी नॉसस नावाची एक महा-नगरी आहे; आणि तेथे नऊ वर्षे मिनाँस राजाने राज्य करून सर्व शक्तिमान झ्यूसच्या स्नेहाचा सुखोपभोग घेतला. तो माझ्या पित्याचा, महात बुकॉलिनचा पिता होता. माझ्या पित्याला दोन पुत्र, मी आणि राजा आयदोमेनिअस. आता ज्या काळाविषयी बोलत आहे त्या काळात आयदोमेनिअस आपल्या चोची असलेल्या नौकातून अँमीअस पुत्रांवरोबर इलियमला गेला होता; म्हणून एड्रिअँन नावाचा धाकटा नि थोरल्या

इतका गुणवत्ता नसलेला भाऊ जो मी, त्या माझ्यावर ओदिससला भेटून त्याचे क्रीत मध्ये स्वागत करण्याची कामगिरी आली. तो त्रायच्या मार्गावर असता मॅलिआ भूशिरापाशी वादळाने त्याची नौका आडवाटेला उधळून लावल्यामुळे तो क्रीतला आला होता. ऐलीथीची गुहा जेथे आहे ती गाठण्यास कठीण अशा अॅमिसस नामक बंदरात तो आला. वादळाने त्याच्या नौकेचा जवळजवळ विध्वंस करण्याची वेळ आणली होती. आणि त्याने पहिली गोष्ट केली ती नगरात जाऊन आयदोमेनिअसची चौकशी करणे ही; कारण तो आपला प्रिय व सन्मान्य मित्र आहे असे त्याने वर्णन करून सांगितले. पण आयदोमेनिअस त्याच्या चोचीच्या नौकेतून इलिससमच्या जल-यात्रेला गेल्याला आधीच नऊ किंवा दहा दिवस लोटले होते. तेव्हा ओदिससला मी आपल्या घरी नेऊन त्याचे व्यवस्थित आगत स्वागत केले. त्यावेळी मी स्वतः संपन्न असल्यामुळे त्याचा पाहुणचार मुक्त हस्ताने करणे मला शक्य झाले. आणि त्याच्या अनुयायांसाठी सार्वजनिक भांडारातून सामग्री काढून मी त्याला धान्य, मद्य व कापण्यासाठी हवे तेवढे मनसोक्त पशू पुरविले. ते भले लोक वारा दिवस माझ्याकडे राहिले; कोणीतरी विरोधी शक्ती वाऱ्याला इतक्या सोसाट्याने वाहण्यास प्रवृत्त करित होती, की उत्तरेकडच्या झंझावाताने गलबते अडकून पडलेल्या त्या मंडळींना कोरड्या भूमीवरदेखील त्या वादळाला तोंड देणे शक्य होत नव्हते; पण तेराव्या दिवशी वारा पडला आणि त्यांनी समुद्रात आपल्या नौका लोटल्या.”

या सान्या असत्य कल्पित कथा त्याने इतक्या प्रत्ययजनक रीतीने सांगितल्या की त्या ऐकत असताना पिनेलॉपीच्या डोळ्यातून अश्रूंची लाट वाहून तिचे गाल भिजून चिंब झाले. ज्याप्रमाणे पश्चिम वायूने आणलेले पर्वतशिखरांवरचे बर्फ पूर्वं वायूने वितळविल्याने त्याचे पाणी होऊन ते नद्यांना पूर आणते, त्याप्रमाणे तिच्या शेजारीच बसलेल्या पतीसाठी ती शोक करित असता तिने गाळलेल्या तिच्या आसवांनी तिचे सुंदर गाल भिजविले. पण जरी पत्नीच्या दुःखाने ओदिससचे हृदय पिळवटून निघाले, तरी शिंगासारखे किंवा लोहासारखे कठीण असे त्याचे नेत्र त्यांच्या पापण्यात अजिबात अस्थिर झाले नाहीत; इतक्या धूर्तपणे स्वतःचे अश्रू त्याने निरुद्ध केले.

मनसोक्त रुदन करून झाल्यावर पिनेलॉपी परत प्रश्न विचारू लागली. ती बोलली, “महाशय, मला वाटते तुमची परीक्षा घेऊन तुम्ही खरोखरच माझ्या पतीचे नि त्याच्या शूर परिवाराचे तुमच्या क्रीतमधल्या घरी तुम्ही सांगता तसे आदरातिथ्य केले का याचा छडा लावण्याची वेळ आली आहे. मला सांगा, त्याच्या अंगावर वस्त्रे कशा प्रकारची होती नि तो कसा दिसत होता? आणखी त्याच्याबरोबरच्या लोकांचेही वर्णन करा.”

ओदिससने उत्तर दिले, “स्वामिनी, इतक्या वर्षांपूर्वी जो मनुष्य पाहिला त्याचे वर्णन करणे सोपे नाही; आणि माझ्या देशाहून ओदिसस निघाल्याला एकोणीस वर्षे लोटली आहेत. तथापि माझ्या मनःक्षुंभे त्याचे जे चित्र आहे ते तुम्हाला सादर करतो. त्या राजपुरुषाच्या अंगावर जांभळ्या रंगाचा एक जाड झगा होता व त्याच्यावरच मागे दुमडलेली झालर होती, नि त्यावर एक सोन्याचे उरोभूषण असून

त्याचे काटे क्रोशांच्या जोडीत होते. त्यावर दर्शनी एक दृश्य चित्रित केले होते; त्यात एका शिकारी कुढ्याने आपल्या पुढच्या पंजात एक ठिपक्या ठिपक्यांचे हरीण-शावक दाबून धरले होते आणि ते घडपडू लागले म्हणजे तो ते चिरीत फाडीत होता. चित्रातील त्या कसबाचे प्रत्येकजण कौतुक करी-चीरफाड करणारा व त्या हरीण-शावकाची गळचेप करणारा शिकारी कुत्रा व निसटून जाण्यासाठी, लाथा झाडीत घडपड करणारे ते हरीण-सर्व मोठ्या कलाकुसरीने सुवर्णात कोरलेले होते. त्याचा अंगरखाही मी पाहिला. वाळलेल्या फांद्यांच्या पात्यांसारखा तो त्याच्या देहावर चमकत होता; तितकाच गुळगुळीत; आणि सूर्यासारखा तळपणारा. मी तुम्हाला अगदी निश्चून सांगतो की सर्व स्त्रिया त्याच्यावर मोहित झाल्या होत्या. त्याबरोबरच तुम्ही हे लक्षात घ्यायला हवे, की ही वस्त्रे ओदिसस घरात वापरीत होता का तो नौकाखंड झाला त्यावेळी त्याच्या मित्रांपैकी कुणी ती त्याला दिली अथवा कोणा परिचिताला त्याने भेट दिली असेल तेव्हा ती त्याला देण्यात आली, हे मला सांगता येणार नाही; कारण ओदिसस फारच लोकप्रिय झाला होता आणि त्याच्यासारखे त्याच्या देशबांधवात थोडेच होते. मी स्वतः त्याला एक ब्रॉन्झ धातूचे खड्ग, एक उत्तम जांभळे प्रावरण नि काठाला दशा असलेला अंगरखा दिला, आणि सर्व सन्मानानिशी त्याच्या सुसज्ज नौकेवर त्याची पाठवणी केली आणि ही आणखी एक गोष्ट; त्याच्या अनुयायात एक शिलेदार होता; तो त्याच्यापेक्षा वयाने थोडासा जास्त होता. नि दिसायला कसा तेही मी तुम्हाला सांगतो. त्याचे खांदे गोल, रंग सावळा नि केस कुरळे होते. त्याचे नाव होते युरिबेतिझ, आणि परिवारातल्या दुसऱ्या कोणापेक्षाही त्याला ओदिसस जास्त मानीत असे कारण त्या शिलेदाराचे आपल्या नेत्याशी नेहमी एकमत होत असे.”

ओदिससच्या वर्णनाने पिनेलॉपीला अधिकच रडू येऊ लागले; कारण त्याने इतक्या हुबेहुब रंगवलेले सर्व काही तिच्या ओळखीचेच निघाले. पुन्हा एकदा आसवांनी तिला दिलासा मिळाला आणि नंतर त्याच्याकडे वळून ती म्हणाली, “महाशय, प्रथम तुमच्याविषयी करुणा वाटली; पण आता तुम्ही माझ्या घरातले प्रिय नि सन्मान्य अभ्यागत होणार; कारण त्याला ती वस्त्रे मीच दिली होती, तुम्ही वर्णन केलेत अगदी तशीच; आमच्या भांडारातून मीच काढली ती; त्यांच्या घड्या घालून प्रावरणावर तेजस्वी उरोभूषण अलंकार म्हणून बसवले मीच. आणि आता ज्या भूमीवर त्याचे इतके उत्कट प्रेम होते, त्या भूमीवर स्वगृही त्याचे स्वागत मी कधीच करू शकणार नाही. होय, तो खरा अभद्र दिवस, ज्या दिवशी ओदिसस आपल्या पोकाळ नौकेतून जलयानेस निघाला, ह्या शापित नगरीकडे; तिचे नाव उच्चारण्याचा देखील मला बीट येतो !”

चाणाक्ष ओदिससने उत्तर केले, “पूज्य महाशया, नि रात्रीदेवी, मी प्रार्थना करतो की पतीसाठी रडून ते सुंदर गाल आणखी बिघडवू नये किंवा हृदयी पिळवटून घेऊ नये! मी तुम्हाला दोष देतो असे नाही. ज्या ओदिससबद्दल एखाद्या देवाविषयी बोलवे असे लोक बोलतात, त्याच्या तुलनेत कितीही उणा पडणारा नवरा असला तरीही त्याच्या प्रेमाचा आस्वाद घेतलेली नि त्याच्या मुलांना जन्म देणारी कोणीही

स्त्री तो मृत झाल्यावर शोक करतेच! पण आता तुमची आसवे पुसा नि मला काय म्हणायचे आहे ते ऐका. मी तुम्हाला सांगतो की मला ओदिससच्या पुनरागमनाची बातमी लागली आहे; तो जिवंत आणि समीप आहे, प्रत्यक्षात थ्रेंस्प्रोतिआच्या संपन्न भूमीवर आहे आणि परदेशीच्या व्यवहारात त्याने मिळविलेली विपुल संपत्ती तो स्वदेशी आणीत आहे. हे सारे मी खरे नि केवळ खरेच बोलत आहे. उलटपक्षी वारेंचा अनिष्ट भाग असा की विस्तीर्ण सागरावर त्याने आपले सारे सोबती नि गुणी नौकाही गमावली आहे. त्याने थ्रिनसी द्वीप सोडल्यावर लवकरच ही दुर्घटना झाली. त्याच्या अनुयायांनी सूर्यदेवांची गुरे मारली म्हणून झ्यूस व सूर्य यांचा त्याच्यावर कोप झाला, आणि त्याच्या साऱ्या नाविकांना जलसमाधी मिळाली. पण तो स्वतः नौकेच्या कण्याला बिलगून राहिला आणि लाटांनी त्याला फीसिअनांच्या देशाला किनाऱ्यावर आणून टाकले. हे फीसिअन देवांचे भाऊवंद आहेत. त्या लोकांनी स्वभावजन्य सौजन्याने त्याचा देवासारखा बहुमान केला, त्याच्यावर देणग्यांचा वर्षाव केला नि त्याला स्वदेशी सुखरूप पोहोचविण्याची व्यवस्था आपल्याकडूनच व्हावी म्हणून ते काळजी वाहू लागले. खरे म्हणजे ओदिसस येथे केव्हाच येऊन पोहोचायला हवा होता. पण त्याला अर्थाज्जनार्थ इतस्ततः प्रवास करणे जास्त लाभदायक वाटले. त्यावरून दिसून येते की, व्यापारी उलाढालीच्या घाडसी व्यवहारात त्याच्याइतके कौशल्य कुणाच्यात आढळणार नाही. खरोखर त्याची बरोबरी करील असा माणूसच या पृथ्वीतलावर नाही. हे सगळे मला थ्रेंस्प्रोतिअनच्या राजा फेदॉन याच्याकडून कळले, शिवाय माझ्यासमक्ष आपल्या प्रासादात मद्याचे अर्घ्यप्रदान करताना त्याने शपथेवर सांगितले की सज्ज नाविकदलांसह एक नौका ओदिससला त्याच्या देशाला घेऊन जाण्यासाठी रेटाड किनाऱ्यावर तिष्ठत आहे. पण फेदॉनने त्याच्या अगोदर माझी रवानगी केली; कारण एक थ्रेंस्प्रोतिअन नौका धान्यसमुद्र अशा दुलिकिअम द्वीपाला जाण्यास तेव्हाच निघत होती. ओदिससने जमविलेली संपत्ती-देखील राजाने मला दाखवली. त्याच्या प्रासादात साठविलेल्या ओदिससच्या धनसंपदेची राशी एखाद्या माणसाला नि त्याच्या वारसांना दहाव्या पिढीपर्यंत पुरण्याइतकी आहे.

फेदॉन म्हणाला की, स्वतः ओदिसस दोदोनाला गेला आहे; तेथे झ्यूसची साक्ष असलेल्या पवित्र महान ओकवृक्षाकडून त्या देवराजाची इच्छा काय आहे ते जाणून घेण्याचा आणि स्वतःच्या इथाका द्वीपाकडे आपण कसे जावे याचा शोध घेण्याचा त्याचा हेतू आहे; इतक्या कालावधीच्या अनुपस्थितीनंतर उघडपणे परत जावे की वेषांतर करून, याविषयी तो कौल मागणार आहे.

“तेव्हा आता तुमच्या लक्षात येईल की तो सुखरूप आहे नि लौकरच परत येईल. खरे म्हणजे तो फारच निकट आला आहे. त्याच्या मित्रांपासून नि देशापासून दूर निर्वासित राहण्याची त्याची अवस्था लौकरच संपणार आहे. आणि तुम्ही आग्रह धरा किंवा नका धरू, मी आता जे सांगितले त्याच्या खरेपणाबद्दल तुमच्यापाशी शपथ वाहण्याची माझी तयारी आहे. देवातला सर्वोत्तम नि सर्वश्रेष्ठ जो झ्यूस त्याच्या नावाने प्रथम, आणि नंतर ज्या या भल्या ओदिससच्या गृहानीपाशी मी आलो आहे

त्या अग्नीच्या नावाने मी शपथेवर सांगतो की, मी आता भाकित करतो आहे तसेच सर्वकाही होईल. याच वर्षी मावळत्या चंद्राचा कलाक्षय व नव्या चंद्राची कलावृद्धी या काळाच्या दरम्यान ओदिसस येथे येईल.”

यावर मुज राणीने उत्तर दिले, “महाशय, तुम्ही म्हणता ते खरे होवो! जर तसे झाले तर माझ्या औदायनि तुम्हांला माझ्या स्नेहाचा अर्थ काय तो कळेल आणि तुमच्या भाग्याचा जग हेवा करील! पण माझ्या अन्तर्यामी जे भवितव्य दिसत आहे ते वेगळे आहे. मला ओदिसस स्वगृही येतो आहे आणि दिसत नाही किंवा येथून तुमच्या प्रयाणाची काही व्यवस्थाही दृष्टीपथात येत नाही. कारण परदेशीयांचे योग्य त्या मानाने स्वागत करून त्यांची त्यांच्या मार्गावर पाठवणी करण्यास ओदिसस-सारखा (जर कवी तसा पुरुष अस्तित्वात असलाच तर) कारभार चालविणारा अधिकारी पुरुष किंवा नेता येथे कोणी नाही. पण माझ्या दासीनो, चला, तुम्ही आपल्या अभ्यागताचे पाय धुऊन त्याच्यासाठी गादी, पांघरूण नि स्वच्छ चादरी अंधरून शय्या तयार केली पाहिजे; म्हणजे उषा आपल्या सुवर्ण सिंहासनावर स्थानापन्न होईपर्यंत त्याला उबेत नि आरामात पडूडता येईल; आणि सकाळी तुम्ही पहिले काम करायचे म्हणजे त्याचे अंग तेलाने चांगले चोळूनमोळून त्याला स्नान घालायचे, म्हणजे मग भोजनगृहात फराळासाठी तेलेमॅकसच्या शेजारी स्थानापन्न होणे त्याला प्रशस्त वाटेल आणि त्या लोकांपैकी आपल्या अभ्यागताला उपद्रव देण्याचा दुष्टपणा कोणी केला तर तो त्यालाच हानिकारक ठरेल; कारण मग आपल्या उद्दिष्टात यशस्वी होण्याची त्याची संधी नाहीशी होईल,— मग तो कितीही संतापो किंवा धूसफुसो! कारण महाशय, मला खरोखरच इतर स्त्रियांपेक्षा अधिक शहाणपण नि दूरदृष्टी आहे, हे जर मी तुम्हाला मलिन नि जीर्णवसन स्थितीत माझ्या घरात जेवायला बसू दिले तर तुम्हाला कसे प्रतीत होईल? आधीच माणसाचे आयुष्य थोडे. आदरातिथ्याची काहीच कल्पना नसणारा उमंट प्राणी साऱ्या जन्मभर अखिल जगाची अप्रीती मिळवितो आणि मेल्यावर तिरस्कारास पात्र होतो. उलट सहृदय असल्यामुळे जो मनुष्य दयाळू कृत्ये करतो त्याची कीर्ती, त्याने स्नेहाने वागविलेल्या अतिथींकडून दूरवर पसरते, आणि त्याचे गुणगान करणाऱ्या लोकांचा त्याला कधीच तुटवडा पडत नाही.”

सावधगिरी बाळगणारा ओदिसस उत्तरला, “माननीय श्रीमती क्रीतच्या बर्फाच्छादित टेकड्यांचा निरोप घेऊन माझ्या युद्धनौकेवर मी प्रवासाला निघाल्यापासून मला लोकरीची पांघरुणे नि स्वच्छ चादरी आवडेनाशी झाली आहेत, हे मला कबूल केले पाहिजे. तेव्हा पूर्वी मी जसा पुष्कळदा नुसता पडून राहून जागत असे तसेच आज करीन. कारण पवित्र उपेच्या सोनेरी प्रकाशाची वाट पाहत कसल्यातरी विद्रुप शय्येवर मी अनेक रात्री काढल्या आहेत. त्याचप्रमाणे पाय धुऊन घेण्याची कल्पनाही मला फारशी रुचत नाही. तुमच्या इथल्या एखाद्या सेविकांपैकी एकाही सेविकेने माझ्या पायांना स्पर्श करणे मला आवडणार नाही; आता एखादी वयस्क नि भारदस्त बाई, माझ्याइतका जीवनाचा अनुभव घेतलेली कोणी असेल तर गोष्ट वेगळी. तशी कोणी असलीच तर तिने माझे पाय हाताळण्यास माझा आक्षेप नाही.”

त्यावर सुज पिनैलॉपीने उत्तर दिले, “माझ्या प्रिय मित्रा, असे तुम्हाला संबोधण्या-वाचून मला राहवत नाही; कारण परदेशाहून आलेल्या व या घरात स्वागत झालेल्या अभ्यागतांत तुमच्याइतका सुज कोणीही नव्हता—आणि तुम्ही सर्व गोष्टी इतक्या चांगल्या तऱ्हेने मांडता नि इतके विवेकाने बोलता. माझ्याकडे अगदी तशीच एक वृद्धा आहे, मोठी सज्जन—तिनेच माझ्या दुर्दैवी पतीचे निष्ठेने संगोपन केले व त्याला लहानाचे मोठे केले होते; खरे म्हणजे तो जन्मताक्षणीच तिने त्याला आपल्या बाहूत सावरले होते. तिचे आता वय झालेले असल्यामुळे तिच्याने फारसा कामधंदा होत नाही. पण तरी ती तुमचे पाय धुईल. इकडे ये युरिक्लिआ, नि जे तुझ्या स्वामीच्याच वयाचे आहेत, त्यांची एवढी सेवा कर. होय ना! आणि निःसंशय ओदिससचे हातपाय एव्हाना आपल्या अभ्यागतासारखेच झाले असतील, कारण विपन्नावस्थेत पुरुषांना वार्धक्य लवकर गाठते.”

हे ऐकून त्या म्हातारीने आपल्या हातांनी तोंड झाकून घेऊन अशू ढाळीत, ओदिससची आठवण काढीत, आपल्या दुःखाला वाचा फोडली: “हाय, माझ्या बाळा, तुझ्यासाठी आता मला काहीही करता येऊ नये—हे केवढे दुर्दैव! बाळा, तू किती नेहमी देवांना भिऊन वागायचास! पण तरीही झ्यूस देवाच्या मनात, दुसऱ्या कोणत्याही माणसाबद्दल नसेल, इतका द्वेष तुझ्याबद्दल असला पाहिजे! कारण सुखाने वार्धक्याकडे वाटचाल व्हावी नि मूलगा राजपुत्रासारखा वाढत असलेला पहावा अशी प्रार्थना करीत वज्रायुध झ्यूसप्रीत्यर्थ यज्ञात पशूंच्या पोसलेल्या मांड्यांच्या तुकड्यांच्या आहुती आणि असे निवडक बळी तुझ्याइतके कधी कोणी दिलेले नाहीत तरीही तुझ्या एकट्याच्याच स्वगृही पुनरागमनावद्दल ‘हे होणे नाही’ असे तो म्हणाला. महाशय, या साऱ्या इथल्या टवळ्या, यांचा उर्मटपणा नि ग्राम्य हेटाळणी टाळण्यासाठी त्यांच्याकडून पाय धुऊन घेण्याचे तुम्ही नाकारलेत, त्यांच्यावरून माझ्या मनात सारखे येते की कुठेतरी परदेशात, एका संपन्न घराकडून दुसऱ्या संपन्न घराकडे असा भरकटत असताना, माझ्या स्वामीला, तिथल्या स्त्रियांकडून अशीच मानहानी सोसावी लागली असेल जशी आज तुमची झाली या दासीकडून. पण ते असो! माझ्या सुज राणीने हे काम मला दिले आहे. आणि मी ते करण्यास मनापासून तयार आहे. पिनैलॉपीसाठी आणि तुमच्या खातरही मी तुमचे पाय धुईन, कारण तुमच्या दुःखाने माझे मन द्रवले आहे. पण माझे म्हणणे पुरते ऐका. आणखी एक गोष्ट मला सांगावीशी वाटते. मार्गक्रमण करून थकलेले पुष्कळ प्रवासी यापूर्वी आमच्याकडे आले आहेत. पण तुमचे रूप, तुमचा आवाज नि तुमचे पायसुद्धा मला ओदिससची जितक्या उत्कंठनेने आठवण करून देतात तितकी मी पाहिलेल्या कोणामुळेही आजपावेतो झाली नव्हती.”

सावधान असलेला ओदिसस म्हणाला, “मल्या वृद्ध स्त्रिये, ज्याने आम्हा दोघांनाही पाहिलेले आहे तो प्रत्येकजण असेच म्हणतो! सगळे सांगतात की आम्हा दोघात विलक्षण साम्य आहे; तुम्हीसुद्धा इतक्या चाणाक्षपणे तेच हेरलेत.”

मग वृद्धेने पादप्रक्षालनार्थ वापरण्यात येत असलेले एक स्वच्छ तसराले आणले. त्यात बरेचसे थंड पाणी ओतून मग त्यात ऊन पाण्याची भर घातली; ओदिसस गृहागनीपाशी बसला होता, पण आता एकदम वळून अंधाराकडे तोंड करून बसला;

कारण त्यांच्या अचानक लक्षात आले की त्यांच्या पायावर असलेला एक वण पाय धुताना तिच्या लक्षात येईल आणि त्याचे गुपित फुटेल ! आणि जेव्हा खरोखरच युरिक्लिआ आपल्या धन्यापाशी आली नि त्याचे पाय धुऊ लागली तेव्हा तो वण तिने तात्काळ ओळखला.

अनेक वर्षांपूर्वी ऑटोलिकस नि त्याचे पुत्र यांना मेट देण्यास ओदिसस गेला असता वराहाच्या पांढऱ्या मुळधाने त्याला एक जखम झाली होती त्याचा त्रातामह असलेला हा उमराव त्याच्या काळातला सर्वात निपुण तस्कर नि असत्यवादी होता. प्रत्यक्ष हमिझ देवाच्या कृपेने त्याला श्रेष्ठत्व प्राप्त झाले होते; त्या देवाच्या अनुग्रहार्थ त्याच्या नावाने यज्ञात कोकरे नि करडे बळी देऊन त्याला याने तत्पर असा सहकारी करून घेतले होते. एकदा तो इथाका या संपन्न द्वीपावर गेला असता आपल्या कन्येला नुकताच मुलगा झाल्याचे त्याने पाहिले. त्याचे सायंभोजन संपल्यावर युरिक्लिआने ते अर्भक त्याच्या आजोवाच्या मांडीवर देऊन म्हटले, "ऑटोलिकस, ज्याच्या प्राप्तीसाठी इतके दिवस आम्ही प्रार्थना करीत होतो, त्या तुमच्या कन्येच्या या पुत्राला ठेवण्यासारखे एखादे नाव तुम्हाला सुचले तर पहा !"

उत्तरादाखल, जावई नि मुलगी यांच्याकडे वळून ऑटोलिकस म्हणाला, "होय, ना! त्याचे नाव ठेवायचा हक्क मी घेतो माझ्याकडे. मी होतो त्याचा 'धर्मपिता' * (God Father). माझ्या जीवनक्रमात या विशाल जगात जिकडे तिकडे अनेक पुढ्यांचे नि स्त्रियांचे वैर माझ्या वाटचाला आले आहे ! म्हणून या बाळाला नाव द्या ओदिसस, 'वैरभावाचा बळी' आणि तो जेव्हा मोठा होईल व आपल्या मातेच्या मूळ घरी पानेससला येईल, तेव्हा तेथे मी संग्रह केलेल्या माझ्या संपत्तीचा काही भाग त्याला देऊन त्याला प्रमुदित करून परत पाठवीन."

त्या अनुषंगाने यथाक्रम ओदिससने आजोवांच्या देणग्या स्वीकारण्यासाठी त्यांना मेट दिली. ऑटोलिकस नि त्याचे पुत्र यांनी राजाचे स्नेहपूर्ण स्वागत केले. त्यांनी त्याच्याशी अगत्यपूर्वक हस्तांदोलन केले, आणि त्याची आजो अँम्फिथी हिने त्याच्या गळ्याभोवती हात टाकून त्याच्या कपाळाचे नि दोन्ही डोळ्यांचे चुंबन घेतले. ऑटोलिकसने आपल्या पुत्रांना मिष्टान्नभोजनाची तयारी करण्यास सांगितले. त्यांनीही मोठ्या हौसेने तात्काळ एक पाच वर्षांचा बैल आणून तो सोलून, कापून कौशल्याने त्याचे लहानलहान तुकडे केले. ते त्यांनी सळ्यांनी भोसकून काळजीपूर्वक भाजून त्याचे वाढप केले. आणि असा त्यांनी दिवसभर सूर्यास्तापर्यंत मिष्टान्नाहार केला. सर्वांना समान वाटे मिळाले आणि सगळे आपापल्या वाट्यांनी संतुष्ट झाले. सूर्य-बिंब बुडून अंधार पडला तेव्हा निद्रेच्या वरदानाचा सुखोपभोग घेण्यास सगळे आपापल्या शय्यांवर जाऊन पडले.

*God Father.—पाश्चात्य लोकात मुलाचे जो नाव ठेवतो त्याला God Father म्हणतात. बहुतेक God Father चेच नाव मुलाला ठेवण्यात येते. गाँड फादर मुलाला नामकरणसमयी व पुढेही वाढदिवसाला देणग्या देतो.

दुसऱ्या दिवशी लवकरच उपेच्या पहिल्या गुलावी छटेबरोबर आँतोलिकसचे पुत्र मल्या ओदिसससह शिकारी कुट्यांचा तांडा घेऊन सावजाच्या पाठलागास निघाले. पानेससच्या सरळसोट नि वृक्षाच्छादित चढणीवर चढल्यावर ते सोसाट्याचा वारा वाहत असलेल्या टोकांवर आले, आणि खोल नि संथ सागराच्या प्रवाहातून नुकताच वर आलेला सूर्यदेव जेव्हा आपल्या पहिल्या किरणांनी, नांगरलेल्या शेतात स्पर्श करीत होता, त्यावेळीच हाकारे करून, झुडपे झाडपून, श्वापद उठविणारे, एका दाट झाडीच्या दरीत पोहोचले. सावजाच्या वासावर असलेले कुत्रे त्यांच्यापुढे धावत होते. मागून मल्या ओदिसससह आँतोलिकसचे पुत्र कुट्यांच्या पाठोपाठ येत होते. ओदिसस आपला लांब भाला हेलकावीत होता. याच ठिकाणी एका प्रबळ बराहाचे निवासस्थान होते; ते इतक्या दाट झाडांच्या जाळीत होते की, दमट वारे सुटत तेव्हा एक झळकही आत जाऊ शकत नसे किंवा सूर्याचे किरणही तेथील अंधाराचा भेद करू शकत नव्हते, अथवा पावसाच्या धाराही थेंपे भूमीपर्यंत पोहोचू शकत नसत. शिवाय त्या भूमीवर विपुल पाचोळा पसरलेला होता. तथापि, पाठलाग करीत पुढे पुढे रेटीत येणाऱ्या माणसांच्या नि कुट्यांच्या पावलांचे आवाज बराहाने ऐकले. तो त्वेपाने आपल्या गुंफेतून बाहेर पडला आणि पाठीवरचे केस ताठ करून जळजळत्या डोळ्यांनी शिकाऱ्यांच्या समोर उभा ठाकला. पहिली कृती केली ती ओदिससने; आपला लांब भाला बळकट हातात समतोल धरून नेमका धाव घालण्याच्या आतुरतेने त्याने पुढे धाव घेतली. पण बराहाने फारच चपळाई करून त्याला गुडघ्याच्या वर, जबड्यामधून सुळका आडवा खुपसून त्याच्या मांसल भागात एक लांबलचक जखम केली; पण त्याचा चावा हाडापर्यंत पोहोचला नाही. ओदिससने भोसकलेला मालाही बरोबर लागला. त्याच्या भाल्याचा धाव बराहाच्या उजव्या खांद्यावर वसून त्याच्या चकचकीत अग्राने तो जागच्या जागीच खिळवला गेला नि एक डरकाळी फोडून तो बराह भूमीवर कोसळला व गतप्राण झाला. त्याचा मृतदेह आँतोलिकसच्या पुत्रांनी आपल्या ताब्यात घेतला. त्या शूर तरुण राजपुत्राची जखमही, काळसर रक्तस्त्राव एका मंत्राने थांबवून, त्यांनी काळजीपूर्वक पट्टीने बांधली, आणि लवकरच ते घरी परत आले.

आँतोलिकस नि त्याचे पुत्र यांच्या शुश्रुषेमुळे, झालेल्या दुखापतीतून ओदिसस बरा झाला, आणि यथाक्रम देणग्यांच्या भारासह, त्याला इथाकात स्वगृही जाण्यास आनंदाने निरोप देण्यात आला. तो परत आलेला पाहून त्याचा पिता नि त्याची सौम्य माता या दोघांना आनंद झाला. तिथल्या त्याच्या साऱ्या साहसी कृत्यांची, विशेषतः त्याला जखमेचा वण कसा काय व कुठे झाला याची त्यांनी विचारपूस केली; आणि ओदिससने आँतोलिकसच्या पुत्रांसह पानेससच्या सफरीत, मृगयेसाठी तो गेला असता बराहाच्या सुळ्याने त्याची मांडी कशी फोडली गेली ते निवेदन केले.

आता या व्रणावरून म्हातारी हात फिरवीत असता तिच्या बोटांना त्याची ओळख पटली, आणि एकदम तिने हातातला धन्याचा पाय सोडून दिला; तो धातूच्या तसराळ्यावर पडून त्याचा खणकन आवाज झाला आणि तसराळे लंबडून त्यातले सारे पाणी जमिनीवर सांडले. हर्ष आणि मनोवेदना यांनी एकदमच तिच्या हृदयात गर्दी केली;

तिचे डोळे अश्रूंनी भरले; भावनाविवशतेने तिचा स्वर गुदमरल्यासारखा झाला. तिने हात उंचावून ओदिससच्या हनुवटीस स्पर्श करून म्हटले, “अर्थात तू ओदिससच आहेस, माझ्या लाडक्या बाळा! अनु मला मोठे आश्चर्य वाटते की तुझ्या—माझ्या धव्याच्या साऱ्या अंगावरून हात फिरवीपर्यंत मी तुला कसे ओळखले नाही!”

असे म्हणून, जणू पिनेलाँपीला तिचा पती याच दालनात आहे हे कळवण्यासाठी म्हातारीने दृष्टी राणीकडे वळवली. पण अँथीनीने तिचे लक्ष दुसरीकडे वेधून घेतल्यामुळे पिनेलाँपीकडून वृद्धेशी दृष्टादृष्ट करून तिच्या नजरेचा अर्थबोध करून घेणे शक्य झाले नाही. दरम्यान ओदिससने उजव्या हाताने चाचपून म्हातारीचा गळा घट्ट धरला व दुसऱ्या हाताने तिला आपल्याजवळ ओढून घेतली.

तो म्हणाला, “दाई, ज्या मला तू आपल्या अंगावर पाजून मोठा केलास, त्या माझा नाश करायचा का आहे तुला? कठीण साहसांनी पूर्ण अशा एकोणीस वर्षांनंतर मी आज घरी आलो आहे खरा पण कुठल्यातरी दुर्दैवी योगायोगाने ही गोष्ट तुला कळली असली, तरी आपले तोंड बंद ठेव, नि घरातल्या एकाही माणसाला खरी गोष्ट कळू देऊ नको. नाहीतर मी तुला स्पष्टच सांगतो आणि मी निरर्थक धमक्या देत नाही हे तुला माहीत आहे—जर त्या प्रेमविह्वल उमरावांचा पराभव करण्याइतका मी सुदैवी ठरलो, तर जरी तू माझी दाई असलीस तरी, ज्या दिवशी माझ्या प्रासादातल्या बाकीच्या दासींना मी मारून टाकीन त्या दिवशी तुलाही मी सोडणार नाही.”

युरिक्लिआने मुजापणणे उत्तर दिले, “माझ्या बाळा, माझ्याशी असे वाकडे वोलण्याची काही गरज नाही. मी किती वृद्ध नि कठोर आहे हे तुला चांगलेच ठाऊक आहे. दगडाच्या किंवा लोखंडाच्या ठोकळ्याइतकी मी गप्प राहीन. आणखी हेही लक्षात ठेव, की त्या उद्दाम क्षुद्र उमरावांचा पाडाव करण्याचे सुदैव तुला लाभले, तर तुझ्या परिवारातल्या साऱ्या बायकांबद्दल तुला माहिती देऊन त्यांच्यातल्या निरपराधी नि स्वामीद्रोही वेगवेगळ्या निवडून काढायला मी सिद्ध राहीन.”

स्वायत्त ओदिससने म्हटले, “आणि त्यापासून काय लाभ होणार? मला तुझ्या साहाय्याची गरज नाही, कारण मी स्वतःच माझ्या मनाशी हिशेब करूनच प्रत्येकीची परीक्षा करीन आणि त्यांची नोंद करून ठेवीन. दरम्यान हे सगळे तुझ्याजवळच गुप्त राहू दे आणि काय परिणाम होणार असेल तो देवावरच सोपव.”

अशी ताकीद मिळाल्यावर त्याचे पाय धुण्यासाठी पाणी आणायला ती दालनाबाहेर गेली. कारण तसराळेभर पाणी सांडून गेले होते. पाय धुऊन त्यांना ऑलिव्हचे तेल चोळून झाल्यावर ओदिससने आपले आसन पुन्हा एकदा शेकोटीजवळ उबेसाठी ओढून घेतले आणि पायाचा वण आपल्या लक्तरांनी झाकला.

त्यांच्या संभाषणाला पुन्हा आरंभ पिनेलाँपीने केला. ती म्हणाली, “महाशय, मी तुम्हाला आणखी थोडा वेळ थांबवून घेण्याचा धीर करणार आहे, आणि दुसरी एक गोष्ट तुमच्याकडे काढणार आहे. मला ठाऊक आहे की, झोपेची वेळ होत आली आहे—निदान ज्याचे दुःख त्यांना असा मधुर विश्राम मिळू देते त्यांच्यासाठी तरी; माझ्या बाबतीत

म्हणाल तर देवांनी माझ्या मनस्तापाला काही सीमाच घातलेली दिसत नाही! कारण दिवसा माझी नियुक्त कार्ये करताना नि घराच्या कारभारावर देखरेख करताना आसवे गाळणे नि निश्वास टाकणे हे एवढे एकच मनाला दिलासा देण्याचे साधन. पण जेव्हा रात्र पडते नि इतर सर्वांना निद्रामुख प्राप्त करून देते, तेव्हा मी शय्येवर पडते आणि माझ्या जड हृदयाला टोचून उद्वेगाच्या यातना बनवण्यास चिता सहस्त्र नांग्यांनीशी वेते. तुम्हाला माहित आहे, पन्दीअॉन भुऱ्या रंगाची बुलबुल पक्षिणी झाडांच्या दाट पानात बसून वसंत ऋतूच्या आरंभी कशी मधुर स्वर काढते आणि फिरक्यांनी नि आलापांनी कंठातील सारे सुरे एकवटून ती आपल्या गाण्याचा पाऊस पाडते, ते असते दुःखाचे गाणे! तिचा प्रिय पुत्र इतिलस टीरीअस राजाचे अपत्य, ज्याला तिने अविचारी मूर्खपणाच्या भरात स्वतःच्या हातांनी ठार मारला त्याच्यासाठी असते हे शोकगान. तिच्याप्रमाणेच माझ्या मनाचा कल एकदा इकडे तर एकदा तिकडे दोलायमान होत आहे—माझ्या पतीच्या मंचकाशी निष्ठा ठेवून आणि लोकमताचा मान राखून मी माझ्या पुत्राजवळ रहावे, आणि माझ्या स्वामित्वाच्या वस्तू, माझा सेवकवर्ग आणि हा आमचा भव्य निवास, हे सारे अवाधित ठेवावे? का इथल्या या प्रासादातल्या लम्नाध्यापैकी सर्वांत गुणवान नि उदार असा पुरुष निवडून आताच त्याच्यासह निघून जावे? कारण मी तुम्हाला हे सांगायलाच हवे की माझा मुलगा जोपर्यंत आपले उत्तरदायित्व न समजणारा बालक होता तोवर माझ्या पतीचे घर सोडून मी पुन्हा लग्न करण्याचा प्रश्नच निघत नव्हता. पण आता तो मोठा होऊन वयात आल्यानंतर, प्रत्यक्ष तोच मला येथून जाण्यासाठी अगदी विनवण्या करतो आहे; इतकी त्याला आपल्या धनसंपदेची काळजी लागली आहे; कारण त्याच्या डोळ्यासमोर ते तरुण उमराव ती खाऊन फस्त करीत आहेत.

पण पुरे झाले आता हे. मी आता त्या स्वप्नाचा अर्थ सांगण्याची मी तुम्हाला विनंती करते; येथे मी वीस कलहंसींचा कळप बाळगला आहे. त्यांना टाकलेले दाणे वेचायला त्या तळ्याबाहेर येतात तेव्हा त्यांच्याकडे पाहत राहण्यात मला फार आनंद वाटतो. मला स्वप्नात दिसले की एक प्रचंड गरूड टेकड्यांमधून झेप टाकून खाली आला नि त्याच्या वाकदार चोचीने त्याने सर्व हंसींच्या माना मोडून त्यांचे प्राण घेतले. त्यांचा डीग तिथे भूमीवर पडला नि तो दूर खुल्या आकाशात अदृश्य झाला. ते जरी नुसते स्वप्नच होते तरीही मी रडले नि मोठ्याने ओरडले; आणि माझ्याभोवती गोळा होणाऱ्या अँकिअन महिलांना गरूडाने माझ्या हंसी मारून टाकल्या म्हणून मी काळीज फुटेपर्यंत मोठमोठे हुंदके देत आहे असे आढळून आले. पण तो पक्षी परत आला. छपराच्या एका पुढे आलेल्या तुळईवर बसून मनुष्यवाणीने त्याने माझे रडणे थांबविले; तो म्हणाला, 'धीरोदात आयकॅरिअस कन्ये, धीर धर, हे स्वप्न नाही तर एक शुभ सत्य आहे नि ते फलद्रूप झालेले तू पाहशील. या हंसी म्हणजे होत्या तुझे विवाहार्थी आणि गरूडाची भूमिका करणारा मी आहे आता तुझा पती—परत घरी आलेला आणि त्या लोकातल्या प्रत्येकाला कठोर शिक्षा करण्यास सिद्ध झालेला!' या क्षणाला मी जागी झाले. मी सभोवार पाहिले आणि आवासात नेहमीच्या ठिकाणी डोंगीतून चोचीने दाणे वेचीत असलेल्या हंसी मला दिसल्या."

सूक्ष्मबुद्धी ओदिसस उत्तरला, "महाणया, या स्वप्नातून बळेच दुसरा कोणताही अर्थ काँगाला काढता येणार नाही; स्वतः ओदिससकडूनच तुम्हाला कळले आहे की

ते स्वप्न तो सत्य सृष्टीत उतरविणार आहे. आता त्या साऱ्या प्रणयवीरांचा मृत्यू अटळ आहे. त्यातला कोणीही जिवंत निसटणार नाही.”

नेहमी सावधगिरी बाळगणारी पिनैलाँपी बोलली, “महाशय, स्वप्ने चमत्कारिक स्वरूपाची आणि माणसाला गोंधळून टाकणारी असतात. लोक स्वप्नात पाहतात ते सारेच काही खरे होत नाही. कारण ही केवळ भासमय दृश्ये दोन द्वारातून आपल्यापर्यंत पोहोचतात. एक शिगाचे असते नि दुसरे हस्तीदंती. हस्तीदंती दारातून येणारी स्वप्ने कधीही पुरी न होणारी पोकळ आश्रवासने देऊन आपल्याला फसवतात, तर घासून चकचकीत केलेल्या शिगांच्या दारातून आलेली स्वप्ने खरोखरी काय घडणार आहे याची स्वप्न पाहणाराला कल्पना देतात. माझे स्वप्न दुसऱ्या प्रकारचे आहे असे सिद्ध झाले तर मला व माझ्या मुलाला किती आनंद होईल म्हणून सांगू. पण मला भीती वाटते की माझे स्वतःचे हे विचित्र स्वप्न या दुसऱ्या उगमस्थानापासून भरान्या मारीत आले नसावे—

तथापि, तुमच्या विचारांना चालना देईल अशी दुसरीच काहीतरी गोष्ट मी तुम्हाला सांगणार होते. ओदिससच्या घरापासून माझी तांटातूट करील असा तिरस्करणीय दिवस फार जवळ येत आहे. कारण लौकरच मी एक शक्तीची स्पर्धा ठेवणार आहे. त्यासाठी, ओदिसस येथे घरी असताना नौकेच्या नव्या कण्याला टेकणे दिल्यासारख्या ज्या बारा कुऱ्हाडी ओळीने मांडीत असे त्यांचाच उपयोग मी करणार आहे. तो खूप दूर उभा राहून त्या सर्वातून आरपार बाण मारू शके; आणि आता द्विवाह्यार्थ्यांना कौशल्याच्या त्याच कसोटीवर एकमेकांशी स्पर्धा करण्यास मी लावणार आहे. त्यांच्यापैकी जो कोणी धनुष्याला दोरी लावून त्या बारा कुऱ्हाडीपैकी प्रत्येकीतून बाण मारण्यात प्रवीण ठरेल, त्या पुरुषाबरोबर मी जाईन, आणि ज्या या घराने वधू म्हणून माझे स्वागत केले, त्या या सर्व, उत्तम गोष्टींनी परिपूर्ण, आणि माझ्या स्वप्नातही मी कधी विसरणार नाही अशा घराचा निरोप घेईन.”

ओदिससने मनात धूर्त हेतू ठेवून म्हटले, “राजकुलीन देवी, तुम्ही जितक्या लौकर या प्रासादात ही स्पर्धा ठेवाल तितके बरे; कारण ओदिससच्या उत्कृष्ट धनुष्यावर चांचपडत दोरी चढवून त्या लोहलक्ष्यातून ते कापुरुष बाण मारण्याच्या पुष्कळ आधीच कार्यचतुरात श्रेष्ठ असा तो ओदिसस स्वतःच येथे येईल.”

सुज्ञ पिनैलाँपी म्हणाली, “अहा, मित्रवर्यं जर येथे या दालनात तुम्ही माझ्या शेजारी बसून माझे मनविनोदन करण्याचे मनावर घेतलेत तर झोपेस येऊन माझे डोळे कधीच मिटणार नाहीत. पण अजिबात कधीच झोप न घेणे कोणालाच जमणार नाही. आपल्या दैनंदिन जीवनात झोपेला इतर सर्व गोष्टींसारखेच नियोजित स्थान आहे. तेव्हा आता मी निघते व वरच्या मजल्यावर जाऊन माझ्या शय्येवर पडते; ती आता सदाचीच माझी दुःखशय्या झालेली आहे. जिचे नाव उच्चारण्याचादेखील मला वीट येतो त्या शापित नगरीला जाण्यास ओदिसस जलमार्गाने निघून गेला. त्या दिवसापासून रोज ती माझ्या अखंड अश्रूंनी भिजत असते. हे झाले माझ्यापुरते. तुमच्याबद्दल बोलायचे तर रात्रीच्या विश्रामासाठी घर तुमचेच आहे असे समजा—

मग हवे तर तुम्ही स्वतःच जमिनीवर काहीतरी पसरून त्यावर झोपा किंवा सेविकांना तुमच्यासाठी यथायोग्य शय्या तयार करण्याची परवानगी द्या.”

मग पिनेलांपी वरती आपल्या सुंदर दालनात परिवारातल्या दासींसह गेली; पण त्या सर्वजणी वरच्या मजल्यावर जाताच तिचा धीर खचला आणि तिने आपल्या प्रिय पती ओदिसससाठी शोक केला; अंधीनीने झोपेची मधुर देणगी तिला देईपर्यंत ती रुदन करीत होती.

□ □

निर्णायक समयचा पूर्वसंग

दरम्यान ओदिससने द्वारप्रकोष्ठात निजण्याची तयारी केली. त्याने वैलाचे एक न कामावलेले कातडे जमिनीवर पसरले आणि त्यावर त्या उमरावांनी आपल्या सवयीनुसार मारलेल्या अनेक मेंढरांची बरीचशी केसाळ चामडी रचली; आणि तो पड्ड्यावर युरोनोमीने त्याच्या अंगावर एक प्रावरण टाकले. प्रतिस्पर्ध्यांना शिक्षा लावण्याच्या योजना मनात घोळवीत तो पडला असता त्याला झोप येत नव्हती; त्यावेळी विवाहार्थ्यांची अंगवस्त्रे असलेल्या दासींची एक टोळी घरातून हसतखिदळत आणि थट्टाविनोद करीत बाहेर पडली. मनातल्या मनात ओदिससचे पित्त खवळले तरीपण काय करावे हे त्याचे नक्की ठरेना आणि म्हणून पुष्कळ वेळ त्याने स्वतःशीच विचार केला. त्यांच्या मागून धावत जाऊन सर्वांना मारून टाकावे, की ही एक शेवटची रात्र त्यांना त्यांच्या विषयासक्त प्रियकरांच्या बाहुपाशात घालवू द्यावी? परका माणूस जवळ आला असता आपल्या असहाय्य पिलांच्या रक्षणार्थ त्यांना आच्छादित उभो राहून, अंगावर जण्याच्या तयारीत गुरगुरणाऱ्या कुत्रीसारखा या विचाराने तो संताप दाबून ठेवीत स्वतःशीच फणफणू लागला. असल्या स्वैराचारी प्रकरणाची भयंकर चीड आल्यामुळे तो स्वतःशीच जणू गुरगुरू लागला. पण अखेर त्याने छातीवर बुक्की मारून घेऊन मन आवरले. तो म्हणाला, माझ्या हृदया, धीर धर! तुझ्या त्या शूर लोकांना त्या रानटी सायक्लॉप्सनी फाडून खाल्ले त्यावेळी तुला याहून कितीतरी घृणास्पद गोष्ट सहन करावी लागली होती! आणि तरीही, तू जेथे आपला अंत ओढवला आहे असे समजत होतास, त्या गुहेतून कावेवाज चातुर्याने बाहेर पडेपर्यंत चिकाटीने धीर धरून राहिला होतासच ना?

पण असे स्वतःलाच दटावून हृदयातली वंडखोर प्रवृत्ती पूर्णपणे सहन करण्याचा पोलादी कणखरपणा जरी त्याला आणता आला, तरी शय्येवर सारखी कूस बदलीत तळमळत राहणे त्याला अनिवार्य झाले. वसा आणि रक्त यांनी परिपूर्ण असे पशूचे उदर लोकर भाजून निघावे म्हणून स्वयंपाकी जसे ते निखाऱ्यांच्या धगीत सारखे इकडून तिकडे फिरवत रहातो तशी त्याची स्थिती झाली होती. याप्रमाणे एका कुशीवरून दुसऱ्या कुशीवर वळत, अंग पिळवटीत असता त्याचे विचारमंथन सुरू होते. आपल्या अविवेकी प्रतिस्पर्ध्यांशी आपण एकट्याने, संख्याबळ आपल्याविरुद्ध असता कसा लढा द्यावा? एवढ्यात अंधीनी स्वर्गातून उतरून एका स्त्रीच्या रूपाने त्याच्यापाशी आली. त्याच्या डोक्यावर बाकून ती त्याला म्हणाली, "पुन्हा झोप उडाली ना तुझी, बिचाऱ्या प्राण्या? पण का? हा प्रासाद तुझे स्वगृह नाही का? त्याच्यात

तुझी पत्नी नाही का राहत? तसाच कोणाही माणसाला आपला मुलगा असाच असावा असे वाटायला लावील असा तुझा पुत्रही?"

आपल्या नेहमीच्या दूरदृष्टी बुद्धीने ओदिसस बोलला, "देवी, तू म्हणतेस ते सगळे खरे आहे; पण तरीही मी थोडा बुचकळ्यात पडलो आहे. त्या तृष्ण दुराचाऱ्यांवर मी आक्रमण करणार तरी कसे? मी पडलो एकटा आणि ते तर सारे इथे असले म्हणजे सदा एकत्र एकजुटीने राहतात; आणि एक दुसरी व अधिक चिंतनीय गोष्ट माझ्या मनाला जाचीत आहे; जर झ्यूसच्या नि तुझ्या कुपेने मी त्यांचे प्राण घेतले तर कुठल्या सुरक्षित आश्रयस्थानाकडे मी पळून जायचे? या समस्यांचा तू विचार करावास असे मला वाटते."

उज्वलनेत्रा देवी उद्गारली, "तुला संतुष्ट करणे किती कठीण आहे रे! बहुतेक लोक माझ्यापेक्षा कितीतरी कमी शक्तीमान सहकाऱ्यांवर विश्वास टाकण्यात समाधान मानतात. माझ्याइतके चातुर्य अंगी नसलेल्या केवळ मानवांवरदेखील! पण तुझ्या सर्व साहसात तुझ्यावर अखंडीत पाखर घालणारी मी तर देवी आहे! हे ऐकून तरी तुला समज येईल का? जरी तू नि मी, तुझ्या रक्तासाठी ह्यापलेल्या पन्नास सशस्त्र सैनिकदलांनी वेढलेले असलो, तरी त्यांच्या अगदी डोळ्यांसमोरून तुला त्यांच्या गाई नि मेंढरे हाकून नेता येतील. चल, पुरे आता, झोपेच्या आधीन हो. जागे पडून राहून सारी रात्र उलटत असलेली पाहणे हा निव्वळ वैतागच आहे; आणि लौकरच तू आपल्या अडचणींवर मात करशील." असे म्हणून त्या देवांगनेने त्याचे डोळे झोपेने मिटविले आणि ती ऑलिम्पसला निघून गेली.

पण सर्व चिंतातून मुक्त करणारी नि अंगप्रत्यंगे विश्रांत करणारी निद्रा ओदिससला येते न येते तोच त्याची एकनिष्ठ पत्नी जागी झाली, आणि आपल्या मूढ शय्येवर उठून बसून तिने आसवांना वाट करून दिली. मग अश्रुपाताने थकून जाऊन तिने प्रार्थनेचा मार्ग धरला, "थोर झ्यूसकन्ये आर्तेमिस, "आर्तेमिसकडे त्या धीरोदात्त स्त्रीचे विचार धावले होते म्हणून तिला तिने प्रार्थिले, "आः! या क्षणीच जर तुझ्या धनुष्याचा बाण माझ्या हृदयाचा भेद करून माझे प्राण घेऊन जाईल तर किती बरे होईल! अथवा दैवी झंझावात मला अकस्मात उचलून माझ्यासह अंधकाराच्या मार्गावर अदृश्य होवो नि समुद्र जेथे महासागराच्या चक्राकार प्रवाहाला मिळतो तेथे मला टाकून देवो—जशा पॅन्डोरसच्या कन्या वादळाच्या राक्षसी दूतांनी ओढून नेल्या! देवांनी त्यांच्या मातापितरांना त्यांच्यापासून हिरावून घेऊन त्यांना घरी अनाथ सोडल्या होत्या, तरीसुद्धा त्या जगल्या, आणि अंप्रोदायतीने आपून दिलेला खारा चक्का, मधुर मद्य आणि मुरलेले मद्य यावर चांगल्याच पोसून वाढल्या. हेरेने त्यांना इतर सर्व स्त्रियांपेक्षा सुंदर नि शहाण्या केल्या; निष्कलंक आर्तेमिसने त्यांची उंची वाढविली आणि स्त्रीला अभिमानास्पद अशा कौशल्यपूर्ण हस्तकला अंधीनीने शिकवल्या पण एक दिवस असा आला की देवांगना अंप्रोदायती त्या सर्वासाठी सुखमय विवाह ठरविण्याच्या आतुरतेने उत्तुंग ऑलिम्पसला झ्यूसशी मंत्रणा करण्यास गेली; कारण त्या मेघनाद देवराजाला या पृथ्वीवरील प्रत्येकाच्या वाटचाला किती सुख व किती

दुःख आहे हे पूर्णपणे ठाऊक असते—आणि नेमक्या त्याच दिवशी वादळ-पिशाच्चांनी त्यांना झटकन उचलल्या आणि तिरस्करणीय 'एरायनिज'—सूड देवतांच्या ताब्यात त्यांच्या इशाऱ्याप्रमाणे त्यांची सेवा करण्यासाठी दिल्या. ऑलिम्पसनिवासी देव हो, माझेही अस्तित्व असेच कायमचे पुसून टाका; अथवा मनोहारिणी आर्तेमिस, माझ्यावर मृत्यूचा आघात कर, म्हणजे कमी योग्यतेच्या पुरुषाचे विलाससाधन होण्याचे टळून ओदिससची मूर्ती हृदयात बाळगून मला पृथ्वीच्या पोटात खोल बुडून जाता येईल!

अहा, जेव्हा व्यथित हृदयाने दिवसभर शोक केल्यानंतर रात्री निद्रेच्या आघीन होता येते व निद्रा, आपले डोळे चांगले घट्ट बंद केल्यावर, चांगल्याची तशीच वाईटाची जाणीव अजिवात मनातून काढून लावते तेव्हा जीवित कठीण खरे पण अगदीच सहनशक्तीच्या मर्यादिलीकडे आहे असे वाटत नाही! पण देव मला जी स्वप्ने पाडतो तीदेखील एखाद्या शिक्षेसारखी तापदायक असतात. आजच रात्री पुन्हा शय्येवर माझ्या बाजूला ओदिसस बसलेला आहे असा मला भास झाला; नौकादलासह तो प्रवासाला निघाला तेव्हा जसा दिसत होता तसाच तो हुबेहुब स्वप्नात मला दिसला; मला ते स्वप्न नसून प्रत्यक्ष घडतेच आहे असे वाटले नि माझे हृदय उचंबळून आले.”

तिची प्रार्थना संपतासंपताच उषेचे आगमन होऊन तिने पूर्व दिशा सोन्याने मढविली. पिनेलॉपीच्या विलापाच्या आवाजाने ओदिससची झोप चाळवली गेली. तिचा आवाज त्याने ओळखला, आणि एक प्रकारच्या जागेपणीच्या स्वप्नात त्याला असे वाटले की, ती आपल्या शेजारी आहे नि आपल्याला ओळखल्याची चमक तिच्या दृष्टीत आहे. त्याने आपला झगा नि मेढरांची कातडी शय्येवरून उचलून आत नेऊन एका आसनावर टेवली. ब्रँलाचे चामडे बाहेर नेऊन खाली ठेवले आणि दोन्ही हात उंचावून प्रार्थना केली, “हे तात झ्यूस, जर हे खरे असेल की तू केलेल्या माझ्या साऱ्या छळानंतर तुझ्या ऋपेने तुम्ही देवांनी मला कोरड्या भूमीवरून आणि समुद्रावरून माझ्या स्वदेशात मला स्वगृही आणले, तर घरात जागृत होणारांपैकी कोणालातरी माझ्यासाठी एखादा शुभ शब्द उच्चारू दे आणि घराबाहेर दुसरे एखादे सूचक चिन्ह प्रकट होऊ दे.”

त्याने ही प्रार्थना केली न केली तोच आदेशदात्या झ्यूसने डोळे दीपविणाऱ्या ऑलिम्पसच्या शिखरांस आच्छादणाऱ्या धुक्यापलीकडील आपल्या सिंहासनावरून उत्तरार्थी मेघनाद केला. राजपुरुष ओदिसस प्रमुदित झाला आणि पाठीपाठ त्याला हुबे असलेले बहुमोल शब्द घरातून आले; ते राजाचे धान्य दळण्याच्या हातचक्या असलेल्या शेजारच्या भवनातील एका दासीच्या मुखातून आले. या हातचक्यांवर बारा दासी सारख्या रावत होत्या. प्रासादातील परिवाराला भाकरी पुरविण्यासाठी जव व गहू त्या दळीत असत. त्यावेळी सगळ्याजणी आपापल्या वाट्याचे दळण दळून झोपी गेल्या होत्या. एकच तेवढी बाकीच्याइतकी दणकट नसल्यामुळे तिचे काम अजून संपले नव्हते. या बाईने आपली चककी त्या क्षणी थांबवली आणि तिच्या धन्याला ज्यांचे एवढे महत्त्व वाटत होते ते शब्द उच्चारले “स्वर्ग नि पृथ्वीच्या स्वामी झ्यूस देवा, तारांकित आकाशातून केवढी मेघगर्जना झाली ही! आणि ढग तर एकही दिसत नाही! कोणातरी दैववान माणसासाठी

तू नक्कीच ती केली असणार! आता गरीब विचाऱ्या माझी ही प्रार्थना ऐक, नि माझी इच्छा फळाला येऊ दे. ही ती इच्छा! प्रासादातल्या या भोजनोत्सवांचा शेवट आजच होऊ दे. या तरुण उमरावांसाठी पीठ दळण्याचे हे काम भयंकरच आहे. त्यांनी माझी तर कबरच मोडून टाकली आहे. मी म्हणते हे त्यांचे अखेरचे भोजन होवो!”

त्या बाईचे अशुभसूचक शब्द आणि मेघांचा गडगडाट या दोन्ही गोष्टींनी ओदिससला सुखी केले. दुराचाऱ्यांवरचा सूड हा आता आपल्या हातचा मळ आहे हे त्याला जाणवले.

आतापावेतो प्रासादातील दासी कामासाठी जमल्या होत्या आणि गृह्याग्नीतील कधीच अजिवात न विझणारा विस्तव फुलवीत होत्या. तेलेमॅकसने आपले कपडे घातले नि एखाद्या तरुण देवासारखा तो शय्येवरून ताजातवाना होऊन उठला. खांद्यावरून त्याने आपले तीक्ष्ण खड्ग लटकत ठेवले; आपल्या सुबक पायांवर मजबूत पादत्राणे बांधली; आपला मोठा थोरला ब्राँझच्या टोकाचा भाला उचलून घेतला आणि उंबरठ्यावर जाऊन तो युरिक्लिआशी दोन शब्द बोलण्यास थांबला.

तो म्हणाला, “माझ्या आवडत्या दाई, तुम्ही बायांनी या आपल्या इथल्या अभ्यागताची जेवण्या-झोपण्याची व्यवस्था नीट ठेवली का? का जमेल तशी आपल्या शय्येची व्यवस्था करण्याचे तुम्ही त्याच्यावरच सोपविले? तसे झाले तर ते माझ्या आईला शोभण्यासारखेच होईल! कारण ती कितीही सुन्न असली तरी अपात्र माणसाचे अगत्यपूर्वक आतिथ्य करून अधिक योग्य माणसाला मात्र घालवून देण्यास ती अगदी तत्पर असते!”

युरिक्लिआ समजूतदारपणे म्हणाली, “हे रे काय माझ्या बाळा! कारण नसता, तिला दोष देऊ नको. त्या माणसाला हवे होते तितके त्याने मद्यसेवन केले; आणि खाण्याबद्दल तो म्हणाला की अधिक काही खायची त्याला भूक नव्हती. तुझ्या आईने त्याला पुष्कळदा विचारले; आणि जेव्हा झोपेचा विचार करण्याची वेळ आली तेव्हा तिने दासींना त्याला व्यवस्थित शय्या घालून देण्यास सांगितले. पण ज्याच्याकडे नशिवाने पूर्णपणे पाठ फिरविली आहे अशा एखाद्या बापड्याप्रमाणे, त्याने शय्येवर लोकरी प्रावरण पांघरून झोपण्यास नकार दिला; आणि त्याऐवजी एका नकमावलेल्या कातड्यावर नि मेंढ्यांच्या चामड्यांवर तो द्वारप्रकोष्ठात निजला. त्याच्या अंगावर पांघरून टाकले ते मात्र आम्ही.”

हे ऐकल्यावर तेलेमॅकस दालनातून निघाला आणि भाला हेलकावीत, पायाशी धावणारे दोन कुत्रे घेऊन तो पुण्यस्थानी आपल्या देशबांधवांना मिळण्यास गेला. दरम्यान आपल्या कुलीन घराण्यातील जन्माला साजेल अशा रीतीने—कारण ती पैसेनाँरपुत्र ऑप्सची कन्या होती—युरिक्लिआने परिवारातील बाकीच्या सेविकावर्गाला आज्ञा केल्या,—

तिने हाक दिली, “चला ग, कामाला लागा! तू तिथे उभी असलेली केर काढून सगळीकडे जमिनीवर सडा घाल. लौकर लौकर उरक आणि आसनांवर जांभळी आवरणे घालायचे विसरू नको. दुसरी ग तू सारी भोजनाची मेजे पुसून काढ, आणि मद्याचे वाडगे नि दोन मुठीचे मूल्यवान पेले धुऊन घे. अन तुम्ही ग बाकीच्या

पळा विहिरीकडे नि आणता येईल तितक्या लवकर थोडे पाणी आणा आमच्यासाठी कारण आता येथे हे तरुण उमराव लवकरच येऊन पोहोचतील. आज ते रोजच्यापेक्षा आधीच येतील, कारण सार्वजनिक उत्सवदिन आहे आज !”

पोरी आपापल्या कामांकडे धावल्या. वीसजणी खोल विहिरीतले पाणी काढायला गेल्या आणि बाकीच्या शिकवून तयार केलेल्या सेविकांसारख्या घरातल्या कामाचा उरक पाडू लागल्या. मग त्या सदगृहस्थांचे सेवक आले आणि त्यांनी सरपणासाठी लाकडे व्यवस्थितपणे व सराईतपणे फोडून आणली. लौकरच विहिरीवरून दासी आल्या आणि त्यांच्याबरोबरच स्वतःजवळच्या सर्व पशूंतले तीन निवडक, पोसून लठ्ठ केलेले डुक्कर हाकीत बराहपाल आला. त्या प्रशस्त प्रासादांगणात अन्नासाठी हुंगत फिरायला ते पशू मोकळे सोडून तो ओदिससपाशी आला व त्याचे कुशल, स्नेहपूर्वक चिंतून म्हणाला, “काय, ग्रिय मित्रा, ह्या तरुण उमरावांचे तुमच्याविषयीचे मत जरा सुधारले का ? की अजूनही तुम्हाला येथे पाहून ते नाक मुरडतात ?”

ओदिससने उत्तर दिले, “अहा, युमेअस मला प्रबळ आशा आहे की, देवांनी एक दिवस या दुरात्म्यांना त्यांच्या उद्धटपणाचे नि दुसऱ्यांच्या घरात, घरच्या स्वामीला सहन होणार नाही अशी वागणूक ठेवल्याचे प्रायश्चित्त द्यावे ! त्यांच्यामध्ये सभ्यतेचा व सौजन्याचा किंचितभावही अंश नाही.”

हे दोघे एकत्र वार्तालाप करित असता विवाहार्थ्यांच्या भोजनासाठी आपल्या कळपातली निवडक बकरी हाकून आत आणीत अजपालक मेलॅन्थिअस तेथे आला. त्याच्याबरोबर दुसरे दोन अजपाल होते. प्रतिध्वनीने तिनादणाच्या द्वारप्रकोष्ठात त्यांनी बकरी बांधली आणि पुन्हा एकदा मेलॅन्थिअस ओदिससला चिडवू लागला. “काय रे, तू अजून इथेच ? आपले बिऱ्हाड येथून उठविण्याऐवजी या थोर माणसांकडे भीक मागण्याचा आणि घरातली सारी व्यवस्था विस्कटून टाकण्याचा तुझा निर्धार चालूच आहे का ? मला वाटते आपण एकमेकांचा निरोप घेण्यापूर्वी एकमेकांच्या बुक्क्यांची पारख आपल्याला करावी लागणार आहे ! कारण तुझी भीक मागण्याची रीत मला आवडत नाही; नि काही झाले तरी जेथे लोक जेवतात असे हे काही एकच घर नाही !”

त्याला एका शब्दानेही उत्तर न देण्याइतका ओदिसस धोरणी होता. त्याने नुसते मुकाट्याने मस्तक हलविले—त्याच्या हृदयात हिंसक विचार खदखदत होते.

तिसरा एक नवा मनुष्य येऊन ठेपला तो गुराख्यांचा नायक फिलीतिअस; तो विवाहार्थ्यांसाठी एक कालवड नि काही मुद्दाम पोसून लठ्ठ केलेली बकरी हाकून आत आणीत होता. हे पशू मुख्य भूमीवरून तरीवर आणण्यात आले होते; येणाऱ्या जाणाऱ्या प्रवाशांसाठी ही तर चाळविण्याची सेवा तरवाल्या नाविकांनी चालू ठेवली होती. फिलितिअसने ते पशू दुमदुमत्या देवडीखाली व्यवस्थित बांधले आणि बराहपालाच्या जवळ येऊन त्याला प्रश्न केला, “आपल्या घरी नुकताच आलेला हा परका माणूस कोण आहे ? आपण कोठून आलो आहो असे सांगता तो ? त्याचे लोक कोण

असावेत, नि तो कुठला मूळ राहणारा असावा? त्याला वाईट दिवस आलेले दिसतात पण त्याची वागण्याची रीतभात राजकुलिनासारखी आहे. तथापि देव जेव्हा माणसाला रस्तोरस्ती भटकण्याचे जीणे जगायला भाग पाडतात तेव्हा तो जरी राजवाड्यात जन्मला असला तरी ते त्याचे रूप पार विघडवून टाकतात." असे म्हणून तो ओदिससपाणी गेला आणि हस्तांदोलनासाठी हात पुढे करून त्याने मोठ्या स्नेहशीलतेने त्याचे कुशल चिंतिले. तो म्हणाला, "स्वागत असो तुझे माझ्या वृद्धमित्रा! सध्या तुम्ही विपन्नावस्थेत आहात पण ही स्वीकारा तुमच्या मावी मुखासाठी माझी सदिच्छा! तात झ्यूस, किती निष्टुर देव आहेस तू! तुझ्याहून जास्त कठोर असा कोणी देव नसेल! आम्हा मानवांना दुर्दैव, दुःख नि यातना वाटून देताना थोडीशीही दयावृद्धी तुला आवरीत नाही. तरीही आम्हाला जन्म घ्यावा लागला त्याचे मूळ कारण तूच. महाशय, मी आताच जेव्हा तुमच्याकडे पाहिले तेव्हा मला घाम फुटला नि डोळे पाण्याने भरून आले. तुम्ही मला ओदिससची आठवण करून दिलीत. कारण माझा तर्क आहे की, जर खरोखर तो अजून जिवंत असला नि अजूनही सूर्यप्रकाश पाहत असला, तर तुमच्यासारखा अशाच लक्ष्मणाने पृथ्वीच्या पाठीवर भटकत असेल! जर तसे नसेल, आणि तो जर अघोरोलोकी गेला असेल तर त्या भल्या ओदिससप्रीत्यर्थ हा एक निश्वास! त्याने मी अगदी पोरवयाचा असताना सेफॅलेनिअन प्रदेशातल्या त्याच्या गुरांवर मला नेमला होता; आणि आता ती माझ्या कळपातली रूंद कपाळाची गुरे, तुमचा विश्वास बसणार नाही इतकी संख्येने वाढली आहेत—पिकणाऱ्या धान्याच्या कणसात दाणे भरभर भरत जावे ना तशी! याहून अधिक काय हो अपेक्षा असणार माणसाची? आता जभरहाटी सोडून काही चमत्कारच घडेल तर गोष्ट निराळी; पण आता परिस्थिती अशी आहे की, नवे धनीलोक मला आज्ञा करतात ही गुरे हाकून आणायची; केवळ त्यांच्या स्वतःसाठी खायला! त्यांना देवांच्या क्रुद्ध दृष्टीची जशी किती नाही तशीच वाड्यात तरुण राजपुत्र आहे या गोष्टीचीही नाही. काय सांगू! राजा इतके दिवस दूर आहे नि त्याची धनदौलत आपापसात वाटून घेण्याखेरीज त्यांचे समाधान होणार नाही. आणि मी मग किती मोठ्या अडचणीत सापडणार! मनातल्या मनात मी पुन्हा पुन्हा त्याच गोष्टीचा विचार करतो. राजाचा एक मुलगा जिवंत असताना दुसरीकडे पळ काढणे आणि माझ्या साऱ्या कळपांसकट मी परदेश गाठणे, हा हीनमार्ग वाटतो. पण त्याहूनही कठीण आहे ते येथे राहून दुसऱ्याच्या हाती गेलेली गुरे सांभाळीत आपली दुःखदायी चाकरी टिकवून ठेवणे! मला सहन होत नाही अशा थराला गोष्टी आल्या आहेत; म्हणून मी मागेच पळून जाऊन माझे संरक्षण करील असा एखादा थोर राजपुरुष पाहिला असता, पण माझ्या दुर्दैवी धन्यावद्दल मला अजून आज्ञा आहे; अजूनही मला वाटते की, तो एक दिवस अचानक झंझावातासारखा येईल आणि यालग्न्याप्यांना राजवाड्यातून उधळून लावील."

कुशाप्रवृद्धी ओदिससने उत्तर दिले, "गुराखीबुवा, तुम्ही समजदार नि सद्भाव असणाऱ्या माणसासारखे बोलता. त्यावरून मी स्वतः आपले निष्कर्ष काढले आहेत आणि तुमच्या विवेकबुद्धीवर माझा विश्वास आहे. तेव्हा तुम्हाला ही एक बातमी

सांगतो आणि गंभीर शपथेवर आश्वासन देतो की, ती खरी आहे. सर्व देवात अप्रेसर असा झ्यूस—आतिथ्याचे स्थान, नि ज्या भल्या ओदिससच्या गृहाग्नीपर्यंत मी पोहोचलो आहे तो, या सर्वांची शपथ घेऊन मी सांगतो, की तुम्ही जर कधी इथाका सोडणार असाल तर त्या आधीच ओदिसस परत येईल, आणि तुमची इच्छा असेल तर तुमच्या स्वतःच्या डोळ्यांनी येथे स्वामीची भूमिका घेणाऱ्या या प्रेमवीरांचा संहार तुम्हाला पहायला मिळेल.”

त्यावर गुराखी उत्तरार्थी बोलला, “देव करो नि, तुम्ही म्हणता तसे सारे होवो! महाशय, मग तुम्हाला माझ्या अंगचे पाणी काय आहे ते लौकरच कळेल; तसेच माझ्या हातांनी मला काय काय करता येते तेही!” आणि युमेअसनेही आपला स्वर त्याच्या स्वरात मिळवून सर्व देवांची प्रार्थना केली की, सुज ओदिससला त्याचे घर पुन्हा दिसो !

दरम्यान ज्या विवाहार्थ्यांबद्दल ते चर्चा करीत होते, ते पुन्हा एकदा तेलेमॅकसचा वध कोणत्या मार्गाने व कसा करावा याबद्दल विचारविनिमय करीत होते; तेवढ्यात चमत्कार झाला. डब्या वाजून एक शकूनसूचक पक्षी दृष्टिपथात आला; तो एक उंच भराच्या मारणारा गरूड पक्षी होता आणि त्याच्या नथ्यात एक भयभीत कवूतर होते. अॅम्फिनाॅमसने तात्काळ उठून उभे राहून त्याच्या मिवांना सावधगिरीची सूचना दिली की, तेलेमॅकसला ठार मारण्याचा त्यांचा कट फसणार हे निश्चित होते; मग त्याने प्रस्ताव केला की; आता भोजनाच्या तयारीसाठी उठावे. त्यांची सूचना त्यांना अर्थातच मान्य झाली; त्यांनी ओदिससच्या प्रासादाकडे प्रयाण करून, आपली आवरणे तेथील आसनांवर टाकली आणि घिप्पाड मेंढरे, तसेच पोसलेली बकरी, डुक्कर नि कळपातली कालवड मारण्याच्या कामी ते लागले. त्यांनी पशूंचे अंतर्भाग भाजून त्यांची वाटपे केली आणि स्वतः वाडग्यात मद्य मिश्रित केले; वराहपालाने प्रत्येक माणसासाठी एक पेला ठेवला; गुराख्यांचा नायक फिलितिअस याने त्यांना सुवक टोपल्यातून रोट वाढले, मेलॅन्थिअस मद्य देत फिरला, आणि पुढे मांडलेल्या उत्तम पदार्थांवर ते तुटून पडले.

तेलेमॅकसने मुद्दामच ओदिसससाठी दगडी उंबरठ्याजवळ, अगदी दालनाच्या दाराजवळच जागा निवडून तेथे एक मळकट घडवंची नि लहान मेज मांडले. त्याला त्याने अंतर्भाग वाढले. एका सुवर्ण चपकात थोडे मद्य ओतून दिले आणि तेथे बसून उच्चकुलिनांबरोबर त्याला मद्य सेवन करता येईल, असे त्याला सांगितले. तो म्हणाला, “त्यांच्याकडून काही उद्धटपणा झाला किंवा ते तुला मारायला उठले तर तुझे संरक्षण माझ्याकडून होईल ही खात्री वाळग. हा काही एखादा पथिकाश्रम नाही, तर ओदिससचा हा प्रासाद आहे व त्याच्याकडून तो माझ्या हाती आलेला आहे. आणि सभ्यहो, मी तुम्हाला विनंती करतो की, कोणताही चिथावणीचा किंवा मारामारीचा प्रकार करू नका म्हणजे मग येथे काही भांडण, तंटे किंवा वादावादी माजणार नाही.”

तेलेमॅकसने आपल्याला उद्देशून यातऱ्हेने बोलण्याचे धाडस करावे याचे त्यांना अत्यंत आश्चर्य वाटले. त्या सर्वांनी मुकाट्याने आपले ओठ चावले आणि टिका

एकू आली ती फक्त युपैथिज्ञपुत्र अँन्तिस याच्याकडून. तो म्हणाला, "काय श्रीमान मंडळी, तेलेमॅकसने जरी या घोषणेत धाकदपटशाचा स्वर काढला आहे तरी तो आपण चालवून घेतला पाहिजे असे दिसते! तुम्ही पाहताच की आपला बेत बरच्या शक्तींनी मध्ये पडून निष्फळ केला, नाही तर तो रूपाच्या नादासारखा आवाज यापुढे या भिंतींना एकू जाऊ नये अशी व्यवस्था एव्हाना आपण केली असती."

अँन्तिसने हे असे बोलून टाकले. पण तेलेमॅकसने त्याच्याकडे मुठीच लक्ष दिले नाही. दरम्यान नगरीत त्या पवित्र दिवशी जे पशू यज्ञबळी व्हायचे होते ते कार-माऱ्यांकडून रस्त्यातून नेण्यात येत होते; आणि लांब केसाचे अँकियाचे नागरिक धनुर्धर अँपोलोच्या लताकुंजात जमा होत होते. पण प्रासादातील मंडळी, पशूंच्या अंगावरील मांस भाजून सळ्यांवरून काढून कापून घेतल्यानंतर त्याचा आस्वाद घेण्यात रममाण झाली होती. वाढण्यांनी ओदिससला त्याचा वाजवी भाग दिला, तो स्वतः त्यांना मिळाला तेवढाच अगदी भरपूर होता. त्याचा मुलगा नि वारस तेलेमॅकस याने त्यांना तसे करण्यावद्दल आदेश दिले होते. पण गर्बिष्ठ लग्नाध्यांनी त्यांचा मर्मभेदक उद्धटपणा सोडून द्यावा असा अँथीनीचा मुठीच हेतू नव्हता; तिची इच्छा होती की, ओदिससच्या अभिमानी हृदयात वेदनेचा दंश अधिकच खोलवर व्हावा.

त्याच्यामध्ये तेसिपस नावाचा उच्चंखल वृत्तीचा एक मनुष्य होता; आपल्या आफट संपत्तीवरच्या मोठ्या भावड्या विश्वासाने भारला जाऊन सामीमधील आपल्या ठिकाणाहून तो दीर्घकाल दूर राहिलेल्या राजाच्या पत्नीचे प्रणयाराधन करण्यास इकडे आला होता. आता मोठा गोंगाट माजवणाऱ्या आपल्या जिगरदोस्तांना आपली विनोदोक्ती ऐकविण्याचा आग्रह त्याने धरला. तो म्हणाला, "उच्चकुलीनहो, आपल्या अभ्यागताला भरपूर वाढण्यात आले आहे; आणि ते योग्यच आहे; कारण या घरी येणाऱ्या तेलेमॅकसच्या कोणाही मित्राला काही कमी पडू देणे हा शिष्टाचार होणार नाही किंवा सामान्य दाक्षिण्यही ठरणार नाही. पण पहा! मी आता त्याला माझी स्वतःची अशी एक देणगी देणार आहे; म्हणजे स्नानगृहसेवकाला किंवा राज-प्रासादातील दुसऱ्या एखाद्या सेवकाला देण्याजोगे असे काहीतरी त्याच्याजवळ राहील."

असे म्हणून त्याने आपला जाडजूड हात पुढच्या बशीतील गाईच्या खुरावर ठेवला, आणि तो खूर ओदिससकडे फेकून मारला. पण ओदिससने नुसते एका बाजूस पटकन वळून तो वार चुकविला, आणि ते अस्त्र भक्कम भिंतीवर आदळले. तेव्हा स्वतःच्या मुखावर जे मंदस्मित ओदिससने येऊ दिले ते मात्र खरोखरीच तिरस्काराने परिपूर्ण होते. तेलेमॅकस तात्काळ झडप घातल्यासारखा तेसिपसवर कडाडला, "तेसिपस, माझ्या अभ्यागतावरचा तुझा नेम चुकला ते तुझ्या दृष्टीने उत्तम झाले. त्याला तो लागला नाही, त्याने तो चुकवला म्हणूनच; पण तसे झाल्यामुळे तू बचावलास कारण जर तुझ्याकडून तो जखमी झाला असता तर मी माझा भाला तुझ्यामधून आरपार भोसकला असता, आणि तुझ्या पित्यावर येथे लग्नाऐवजी उत्तरक्रियेचा विधी करण्याची पाठी आली असती! ध्यानात घे, माझ्या घरात कोणीही असे वेडेवाकडे वागलेले मला खपणार नाही. भातापावेतो मी माझी बुद्धी नीट चालवायला

शिकलो आहे, आणि बरे काय नि वाईट काय ते मला समजू लागले आहे. माझे बालपण आता पार मागे राहिले आहे. निरुपाय म्हणून तुमचे हे धांगडबिगे, कापून काढलेल्या मेंढ्या, मद्य आणि रोट यांचे अमर्याद सेवन मी चालवून घेतो आहे. कारण मला एकट्याला तुमचे सगळ्यांचे निवारण करणे अशक्य आहे. पण तरीही मी तुम्हाला सांगून ठेवतो की हे अत्याचार थांबवा; त्यांचा रोख खरे म्हणजे माझ्यावरच आहे. पण जर तुम्ही अशा पराकोटीला पोहोचला असाल की माझ्या हत्ये-शिवाय दुसऱ्या कशानेही तुमचे समाधान होणार नसेल तर ठीक आहे, मला तेच झालेले अधिक बरे वाटेल! दिवसामागून दिवस डोळ्यांसमोर अशा लज्जास्पद गोष्टी पाहण्यापेक्षा मला वाटते मरण कितीतरी उत्तम! माझ्या अभ्यागताचा माझ्यासमोर छळ होतो, आणि या देखण्या घरभर माझ्या दासी तुमच्या हीन हेतूसाठी फरफटत ओढल्या जातात हे पाहत राहण्यापेक्षा मरण फार बरे असे मी समजून.”

तेलेमॅकसच्या रागाच्या शाब्दिक स्फोटानंतर बराच वेळ शांतता राहिली. अखेर तिचा भंग दॅमॅस्टरपुत्र अँगेलॉसने केला. तो म्हणाला,—

“माझ्या मित्रांनो, योग्य गोष्ट बोलण्यात आली असता उगीच वावदूकपणे आक्षेप घेणे अस्थानी होईल. याउपर या अपरिचिताला किंवा कोणाही राजपरिवारातील सेवकाला सतावण्यात येऊ नये. आणि आता तेलेमॅकसला आणि त्याच्या मातेला मी एक सूचना करतो; ती सद्हेतुपूर्ण आहे आणि मला उमेद आहे की, दोघेही सद्भावनापूर्वक तिचा विचार करतील. तेलेमॅकस, जॉपर्यंत तुमचा मुज्ज पित्ता एक दिवस घरी येईल अशी आशा तू नि तुझी माता मनात बाळगू शकत होता तोपर्यंत तुम्ही विवाहेच्छूंना उत्तर देण्यास दिरंगाई केल्याबद्दल व त्यांच्या मागण्यांविरुद्ध आपला दृढ निश्चय टिकवून धरल्याबद्दल तुम्हाला कोणालाही दोष देता येत नव्हता. त्या परिस्थितीत तोच मार्ग जास्त बरा दिसत होता; आणि ओदिससला वाट काढीत घरी येण्यात खरोखरच यश येते, तर तो मार्ग अधिक योग्य होता असेच सिद्ध झाले असते. पण एव्हाना आता हे स्पष्ट झाले आहे की परत येणे त्याच्या नशिबी लिहिलेले नाही. म्हणून मी तुला म्हणतो, की आपल्या मातेची गाठ घे आणि हे संपूर्ण प्रकरण तिच्यापुढे ठेव. आमच्यातल्या सर्वश्रेष्ठ आणि सर्वांत उदार अशा पुरुषाशी तिला विवाह करू दे; आणि त्याचा परिणाम असा होईल की तुला वारसा-हक्काने मिळणाऱ्या मालमत्तेचा तू आरामात उपयोग करून घेशील; यथेच्छ खाशील, पिशील आणि तुझी माताही आपल्या नव्या पतीच्या घराचा कारभार पाहील.”

शहाण्या तरुण राजपुत्राने, उत्तर दिले “अँगेलॉस, मी तुझ्यापुढे झ्यूसची आणि इथाकापासून कोठेतरी दूर मृत झालेल्या किंवा अजूनही कुठेतरी भटकत असलेल्या माझ्या पित्याच्या हालअपेष्टांची शपथ घेऊन सांगतो, की माझ्या मातेचे लग्न पुढे ढकलण्याची मला मुळीच इच्छा नाही. मी तर तिला प्रत्यक्ष आग्रह करीत असतो की योग्य वर निवडून पुन्हा विवाह कर आणि तिला मी उदार हस्ताने शुल्कही देण्याचे वचन दिले आहे. पण तिच्या इच्छेविरुद्ध तिला घराबाहेर काढील असा निर्णायक, शेवटचा शब्द उच्चारणे मात्र अगदी माझ्या सद्सद्विवेकबुद्धीविरुद्ध होईल. तसे करण्याची पाळी देवाने माझ्यावर आणू नये.”

पॅलास अॅथीनीने लग्नार्थ्यांची बुद्धी इतकी जडमूढ करून टाकली होती की परिणामी त्यांनी अनिवार हास्याचे मजल्यावर मजले चढवीत तेलेमॅकसच्या उत्तराचे स्वागत केले. पण फार काळ लोटला नाही तोच त्यांच्या हसच्या मुद्रांवर एक ओढल्यासारखा नि चमत्कारिकच भाव आला. त्यांना मास होऊ लागला की आपण खात असलेल्या अन्नावर रक्ताचा शिडकाव झाला आहे. त्यांचे डोळे अश्रूंनी भरले आणि दुबळ्या, रडक्या भावनाविवशतेने त्यांची हृदये व्यापली.

आणि आता धीरोदात्त थिओक्लिमेनसचा आवाज ऐकू येऊ लागला. तो आवेशाने म्हणाला, “करंट्यांनो, तुमच्यावर हे काय रोंगट, अनिष्ट सावट उतरले आहे? तुमची मस्तके, तुमचे चेहेरे आणि तुमचे गुडघे जणू रात्रीच्या अंधाराने वेढले गेले आहेत! वातावरणात शोकाचा ध्वनी उठलेला माझ्या कानावर पडतो आहे. अश्रूंनी मिजलेले कपोल मला दिसत आहेत; आणि ते पहा, दाराच्या पाकळ्या व भिती यांच्यावर रक्त उडाले आहे. द्वारप्रकोष्ठात मृतांनी गर्दी केलेली आहे, तशीच प्रांगणातही. मुते घाईघाईने अंधाराकडे नि अधोलोकी निघाली आहेत. सूर्य आकाशातून जणू पुसून टाकला गेला आहे आणि एक प्रकारचे अमंगल घातक धुकें सारी पृथ्वी व्यापून टाकीत आहे !”

पण त्याच्या बोलण्याला ते हसू लागले. अगदी मजेत, एकमताने, हसून त्यांनी त्याची टर उडवली; आणि पॉलिवसपुत्र युरिमॅकस उभा राहून ओरडला, “आपल्या नवीन मित्राची बुद्धी परदेशातील प्रवासानंतर भ्रष्ट झाली आहे. चला, उठा लवकर गड्यांनो, त्याला बाहेरचा रस्ता दाखवा—पुण्यस्थानाची दिशा दाखवा त्याला; इथे फार अंधार झाला आहे असे वाटते आहे ना त्याला ?”

तो द्रष्टा उत्तरला, “युरिमॅकस, माझा मार्ग शोधायला मला तुझ्या मदतीची गरज नाही. मला डोळे, कान नि स्वतःचे दोन पाय आहेत; त्याचप्रमाणे खांद्यावर पुरेसे निकोप डोंकेही आहे. जिकडे मी जाणार आहे तिकडे मोकळ्या मैदानावर मला घेऊन जाण्यास हे सारे पुरेसे आहे. कारण तुम्हा सर्वांवर एक मोठे अरिष्ट चालून येत असलेले मला दिसत आहे; त्याच्यातून वाचणे किंवा ते टाळणे याची आशाच तुम्हाला करायला नको—नाही, इथे लोकांचा अपमान करित नि ओदिसस राजाच्या घरात बेताल दंगामस्ती करित वेळ घालविणाऱ्या तुम्हांपैकी एखादाही त्यातून बचावणार नाही ! असे म्हणून तो प्रासादातून मरामरा पावले टाकीत बाहेर पडला, आणि त्याने पॅरिसचा आश्रय घेतला. पॅरिसने मोठ्या अगत्याने त्याचे स्वागत केले.

पण ते विवाहार्थी एकमेकांकडे उत्तेजनाचे कटाक्ष टाकून सगळेचजण एकदम तेलेमॅकसच्या अभ्यागताची हेटाळणी करून त्याला चिडवू लागले.

त्यातला एक दमदाटी करण्यात प्रवीण असा खुशालचेंडू तरुण म्हणाला—आणि त्याचा उपहासात्मक हल्ला हा इतरांच्या वाकपाटवाचा एक उत्कृष्ट नमुनाच होता. “तेलमॅकस, तुझ्या आतिथ्याच्याबाबतीत तू खरोखरच फार दुर्दैवी आहेस ! तू ज्याचे

स्वागत करायला इथे आत त्याला ओढून आणला आहेस तो भटक्याच पहा! त्याला पाहिजे नुसते खाणेपिणे! दिवसभर कष्टाचे काम करणे ही गोष्ट त्याने कधी ऐकलेली नाही. खरे तर तो फक्त भूमीला एक भार आहे; आणि तेवढे पुरे झाले नाही म्हणूनच की काय, दुसरा एक अतिथी उडी मारून उठतो नि भविष्य-द्रष्ट्याचे सोंग उठवू लागतो! यापेक्षा मी देतो तो सल्ला तू स्वीकारणे फार बरे. सिसिलीला जाणाऱ्या गुलामांच्या नौकेवर या तुझ्या मित्रांना कोंडून चढवून देऊ या; अरे! तेथे तुला त्यांची विक्री करून चांगलाच लाभ उठविता येईल बघ!

पण या नि त्यांच्या सगळ्या इतर उपहासोक्तींना प्रत्युत्तर देण्यास तेलेमॅकस प्रवृत्त झाला नाही. त्याने आपले तोंड बंद ठेवून दृष्टी आपल्या पित्यावर लावली होती. त्या अचरट टोळक्यावर आक्रमण करण्यास ओदिसस कोणत्या क्षणी सिद्ध होतो यावर त्याचे सतत लक्ष होते. पिनेलॉपीविषयी सांगायचे म्हणजे त्या विचारी कुलस्त्रीने आपले सर्वोत्तम आसन स्वतःसाठी अशा मोक्याच्या जागी ठेवले होते की जेथून तिला दालनातील प्रत्येक माणसाचे बोलणे नीट ऐकू येत होते.

त्यांच्या साऱ्या हास्यविनोदातही, त्यांनी खटपटीने सिद्ध केलेले भोजन निश्चितच स्वादिष्ट नि खमंग होते; कारण त्यांनी मुक्तहस्ताने पशूंची हत्या केली होती. पण त्यांच्या सायंभोजनासाठी एक देवी नि एक प्रबळ पुरुष लौकरच त्यांच्यापुढे जे वाढून ठेवणार होते त्याच्यापेक्षा कमी रुचकर अन्नाची कल्पनाही करणे शक्य नाही! आणि ते योग्यच होणार होते कारण दुष्टाव्याचे पहिले पाऊल त्यांनीच टाकले होते.

□ □

सर्ग २१

महान धनुष्य

विवाहाख्यांच्या कौशल्याची कसोटी करून अखेरीस त्यांना विनाशाकडे पोहोचविणार असणारे ते धनुष्य आणि त्या प्रचंड लोखंडी कुऱ्हाडी त्या लोकांपुढे आव्हानपूर्वक ठेवण्याची प्रेरणा मुज महोदया पिनेलॉपीला यासमयी दीप्तिमान नेत्रांच्या अंधिनीने दिली. राणी आपल्या महालातून उंच सोपान मार्गाने खाली उतरली आणि आपल्या सुडौल हाताने तिने उत्तम घडणीची हस्तिदंती मुठीची एक तांब्याची किल्ली उचलून आपल्या परिचारिकांसह राजाची संपत्ती जेथे ठेवलेली होती, ते घराच्या दूरवरच्या कोपऱ्यातले एक भांडार गाठले. या ठिकाणी राजाच्या ब्राँझ, सुवर्ण नि घडीव लोहाच्या संचयाबरोबरच ते अंतर्गोल धनुष्य आणि प्राणघातक वाणांनी भरलेला भाता ठेवलेला होता. हे धनुष्यबाण राजाला त्याचा शौर्याबद्दल प्रसिद्ध मित्र इफितस याने त्यांची लँकेदीर्घाने मध्ये गाठ पडली तेव्हा दिलेले होते. या दोघांची भेट मेसिनीमध्ये ऑर्तिलोकसच्या घरी झाली होती. ओदिसस एक सार्वजनिक कर्ज वसूल करण्यासाठी आला होता, कारण मेसिनीआतील काही लोकांनी इथाकातून तीनशे मेंढरे मधपाळासकट काबीज करून आपल्या युद्धनीकातून पळवून नेली होती. ओदिससला इतक्या दूर यायला लावणारे, हे काम होते; त्यावेळी तो केवळ एक पोरसवदा तरुण होता. तरीही त्याच्या पित्याने नि इतर बडौलघान्यानी ही कामगिरी त्याच्यावर सोपविली होती. इफितस तेथे कसा आला म्हणाल तर तो त्याच्या हरवलेल्या बारा घोड्या शोघायला आला होता. त्या घोड्यांना झालेली बळकट छोटी खेचरेही त्यांच्याबरोबर हरवली होती. परिणामी याच घोड्यांमुळे हेरॅक्लीजशी झालेल्या प्राणघातक झटापटीत इफितसवर मरण ओढवले होते. सिंहासारख्या निर्भय दिलाचा हेरॅक्लीज हा झ्यूसचा पुत्र व भीमपराक्रम करणारा वीर पुरुष होय. त्याने इफितसला आपल्याच घरात, तो त्याचा अतिथी होता, तरीही ठार मारले होते. याच्या त्या क्रूर हृदयात देवाच्या दंड करणाऱ्या दृष्टीची किंवा आपण केलेल्या आतिथ्याचीही क्षिती नव्हती. त्याला अगोदर त्याने मिष्टान्नाहार देऊन मग त्याचे प्राण घेतले होते. आणि त्या घोड्या बळकावून आपल्या तबेल्यात ठेवल्या होत्या.

त्या घोड्यांच्या शोघात असताना इफितसची ओदिससशी भेट होऊन त्याला त्याने ते धनुष्य दिले होते; फार वर्षांपूर्वी इफितसचा पिता थोर युरितस याच्यापाशी ते धनुष्य होते, आणि मृत्यूसमयी आपल्या प्रासादात त्याने ते आपल्या पुत्रासाठी मागे ठेवले होते. परत भेट म्हणून ओदिससने इफितसला एक तीक्ष्ण खड्ग नि एक भक्कम भाला दिला होता. ओदिससच्या इफितसशी असलेल्या मैत्रीची ती देणगी साक्ष होती आणि

ही मंत्री प्रेमभावाने जोपासण्याची त्याला आशा होती. पण यजमान नि अभ्यागत या भूमिकात दोघांची भेट होण्याआधीच झ्यूसपुत्राने धनुष्य देणाऱ्या शूर इफितसचा वध केला होता. युद्धांना जाताना ओदिसस नौकेवर आपल्याबरोबर ते धनुष्य कधीच नेत नसे. तर परमप्रिय मित्राच्या स्मृत्यर्थ तो ते घरीच ठेवून देत असे. तथापि स्वतःच्या मालकीच्या प्रदेशात शेतीवाडीवर मात्र त्याचा तो उपयोग करीत असे.

राणी भांडारापर्यंत पोहोचली आणि त्याच्या ओककाप्ठाच्या उंबरठ्यावर चढली; तो कोणा गतकालीन सुताराच्या हातून घडवला गेला होता. सुताराने आपल्या रंध्याने ती गूळगूळीत तासला होता व नीट सरळ रेषेत बसवला होता आणि नंतर आपल्या हातांनी त्याने द्वारस्तंभ त्यांच्या खोबणीत घट्ट बसवून चकचकीत दारे त्यांना जोडली होती. राणीने दाराच्या कोयंड्याला लावलेला चामडी पट्टा चटकन सोडवून छिद्रातून किल्ली घातली व नीट नेम धरून ढकलून कडी मागे सरकविली. किल्लीने आपले काम केले. गवताळ कुरणात चरणाच्या एखाद्या बैलाच्या डरकाळीसारखी करकरून दारे एकदम तिच्यापुढे सताड उघडली आणि उंचावर बसविलेल्या भूमीवरील फळ्यांवर तिने पाऊल टाकले. सुगंधित वनस्पती घालून वस्त्रे भरलेल्या पेट्या येथे ठेवलेल्या होत्या. पण पिनेलॉपीने चवड्यावर उभे राहून उंचावरच्या खुंटीवर टांगलेल्या एका चकचकीत पेटीत ठेवलेले धनुष्य खाली काढले, आणि तेथे गुड्यावर ती पेटी घेऊन ती खाली बसली आणि तिला ते नवऱ्याचे धनुष्य बाहेर काढताना अनावर हुंदके फुटले. पण जेव्हा विपुल आसवे गाळून झाल्यावर तिचा अंरा दुःखपरिहार झाला तेव्हा ती आपल्या बाहूत ते धनुष्य आणि बाणांचा घातक भार वाहणारा भाता घेऊन, तिचे प्रणयाराधन करणाऱ्या गर्विष्ठ उमरावांच्या समोर जाण्यास दिवाणखान्याकडे निघाली; तिच्या मागोमाग, तिचा पती प्राविष्यदर्शक क्रीडांसाठी जी लोहाची नि ब्राँझची उपकरणे वापरीत असे त्यांनी भरलेली पेटी घेऊन तिच्या सेविका आल्या. मग आपल्या तेजस्वी शिरोवस्त्राच्या पदराने गाल झाकून घेऊन त्या उदात्त ललनेने भक्कम पटईच्या एका स्तंभापाशी ठाण मांडले आणि अधिक अवडंबर न माजविता विवाहार्थ्यापुढे आपले आव्हान घोषित केले,—

“एका, उच्चकुलीनहो, या गृहाचा स्वामी दीर्घ कालपर्यंत अनुपस्थित असताना तुम्ही येथे आपले ठाम ठाण मांडले आहे आणि या ठिकाणी तुम्ही सतत मेजवाऱ्या झाडीत आहात आणि माझ्या पाणिग्रहणाच्या इच्छेशिवाय तुमच्या या अशा वर्तनाला दुसरे काहीच निमित्त तुम्हाला सांगता येण्याजोगे नाही. जर माझे पाणिग्रहण हे अंतिम पारितोषिक ठरले आहे, तर मग ऐटबाज उमरावांनो पुढे या; कारण मी तुम्हाला आव्हान देत आहे, की राजा ओदिससच्या या महान धनुष्यावर तुम्ही आपले प्राविष्य कसोटीला लावावे; आणि धनुष्याला प्रत्यंचा लावण्यात नि या बारा कुऱ्हाडींपैकी प्रत्येकीतून आरपार बाण मारण्यात तुमच्यापैकी जो कोणी पुरुष सर्वात कुशल ठरेल, त्या पुरुषाची मी साथ करीन व ज्या या घराने वधू म्हणून माझे स्वागत केले ते सर्व उत्तम गोष्टींनी पूर्ण भरलेले हे सुंदर घर, माझ्या स्वप्नातदेखील जे मी कधीही विसरणार नाही ते हे माझे घर याचा निरोप घेऊन निघून जाईन मी.”

मग ती भल्या वराहपाल युमिअसकडे वळली आणि विवाहाध्ययाना ते धनुष्य आणि ती लोखंडी उपकरणे देण्यास तिने त्याला सांगितले. तिच्याकडून त्या वस्तू घेऊन खाली ठेवताना युमिअसला रडू कोसळले आणि धन्याचे धनुष्य पाहून त्याच्या-पलीकडील गुराख्यांनाही हुंदका आला. अन्तिमस एकदम त्यांच्यावर संतापला. तो उद्गारला, “मठ्ठ, गावंढळ लेकाचे ! स्वतःच्या पायाखालच्या जमिनीपलीकडचे काही दिसतच नाही त्यांना ! दोघेही सारखेच करंटे ! अरे, तिथे मुसमुसत तुमच्या धनिणीला अस्वस्थ करीत कशाला उभे राहिले आहात ? जणू तिच्या प्रिय पतीचा वियोग तिला पुरेसा दुःखदायक नाहीय ! खाली वसा, नि मुकाट्याने काय खायचे असेल ते खा ; नाहीतर येथून चालते व्हा आणि बाहेर रडत वसा. धनुष्य आहे तेथेच राहू द्या ; हे प्रकरण आम्हा उभयतातच मिटवावयाचे आहे नि त्याचा निकाल निश्चितच होणार आहे. कारण त्या देखण्या आयुधावर दोरी चढविणे सोपे जाईल असे नाही मला वाटत ! या सर्व मंडळीत, ओदिसस होता तितका समर्थ कोणोही नाही. मी स्वतः त्याला पाहिला आहे, नि जरी तेव्हा मी अगदी लहान होतो तरी मला ते तेव्हाचे सारे काही चांगलेच आठवते आहे.”

तो वरवर जरी असे म्हणाला तरी मनात त्याला गुप्त आशा होती की आपण स्वतःच त्या धनुष्याला प्रत्यंचा चढवून सर्व लक्ष्यांमधून बाण मारू ; पण प्रत्यक्ष बाण सोडण्याची जेव्हा वेळ येणार होती तेव्हा अतुलनीय ओदिससच्या हातचा बाण अंगावर घेणारा पहिला तोच होणार होता आणि त्याच ओदिससच्या घरात बसून त्याचा अपमान तो थोड्याच वेळापूर्वी करीत होता, आणि आपल्या साऱ्या मित्रांना तसा अपमान करण्यास उत्तेजन देत होता.

पण तरुण राजपुत्र तेलेमॅकस यालाही चार शब्द बोलायचे होते. तो हसत हसत उद्गारला, “मला भीती वाटू लागली आहे की, मी जन्मजातच मूर्ख असलो पाहिजे म्हणून ! आताच पहा ना, माझी प्रिय माता—सुज्ञच आहे ती—म्हणते आहे की, पुन्हा लग्न करून ती हे घर सोडणार आणि मी हा इथे वेडगळासारखा आपल्याशीच हसतो खिदळतो आहे. बरे तर, सर्व सम्य गृहस्थहो, पुढे या. येथे तुमचे पारितोषिक आहे—ही महोदया—जिच्याशी तोड देईल अशी स्त्री आज साऱ्या अँकिआत—अहो ! फार काय ! साऱ्या पवित्र पायलॉस किंवा आरगांस, मायसिनी किंवा प्रत्यक्ष इथाकात, अथवा श्यामल मुख्य भूमीवरही तुम्हाला सापडणार नाही ! पण हे सारे आधीच तुम्हाला चांगलेच ठाऊक आहे ! माझ्या मातेचे गुणगान करण्याची जरूरच काय ? तेव्हा चला, या पुढे ! निरर्थक सबबी किंवा विलंब नको ! या गोष्टीला तोंड देण्याचा निश्चय करा नि मला धनुष्याला दोरी चढविताना तुम्हाला पाहू द्या. अरे, मला स्वतःलादेखील तसा प्रयत्न करायला हरकत वाटणार नाही ; आणि जर मीच धनुष्यावर दोरी चढवून कुन्हाडींमधून आरपार बाण मारला, तर मग माझ्या मातेला या घराचा निरोप घेऊन मला इथे एकटा ठेवून दुसऱ्या पुरुषाबरोबर निघून जाता येईल ; मला त्यावद्दल काहीच क्षिती नाही वाटणार. उलट मला समाधान वाटत राहिल की, जी भयंकर आयुधे माझा पिता खेळण्यासारखी हाताळी ती अखेर मलाही वापरता येऊ लागली !”

हे बोलून झाल्याबरोबर तेलेंमॅकसने आसनावरून खाली उडी मारली. आपल्या खांद्यावरचे जांभळे प्रावरण बाजूला काढून टाकले व खड्ग काढून ठेवले; मग त्याने एकच लांबलचक खंदक त्या साऱ्या कुऱ्हाडींसाठी भूमीत खणला व त्यात त्या बसवल्या; त्या नीट ओळीत आहेत की नाहीत हे पाहिले आणि त्यांच्या भोवतालची माती पायांनी घट्ट दाबून सारखी केली. त्याने अशा प्रकारचे काम कोणी, कुठे केलेले कधीच पाहिले नसताही त्याने ज्या व्यवस्थितपणाने त्या कुऱ्हाडी उभ्या केल्या ते पाहून त्याचे निरीक्षण करणाऱ्या लोकांना कौतुक केल्याशिवाय राहवले नाही. मग त्याने द्वारपिंडीपाशी नीट नेट धरून उभे राहून धनुष्याला हात घातला. तीन वेळा ते वाकवण्याचा त्याने प्रयत्न केला. तीन वेळा ते थरथरले. पण दरवेळी त्याला ती घडपड सोडून द्यावी लागली. पण तरीही दोरी चढविण्यात यशस्वी होऊन लोखंडी लक्ष्यामधून वेध करण्याची आशा मात्र त्याने सोडली नाही. आणि चौथ्या प्रयत्नात त्याने धनुष्यावर असा जोर लावला की, यावेळी त्याने दोरी चढविलीही असती; पण ओदिससने मस्तक हलवून त्याचे प्रयत्न थांबविले.

तरुण राजपुत्र एक निश्वास टाकून म्हणाला, “ बरं तर ! मला वाटते मी सदाचाच मीरू नि दुबळा राहणार किंवा कदाचित मी फार लहान पडत असेन; म्हणून माझ्याशी भांडण काढण्यास निघालेल्या कोणालाही तोंड देण्याइतकी स्वतःच्या शक्तीची निश्चिती मला वाटत नाही ! ठीक, महाशयहो, माझ्यापेक्षा बलवान असे पुरुष असलेल्या तुमच्याकडे आता हे काम लागले; बघा आता धनुष्यबाण चालवून; सर्वांत नैपुण्य कोण दाखवितो ते दिसेलच आता ! ”

असे म्हणून त्याने धनुष्य खाली ठेवताना त्याचे टोक दाराच्या चकचकीत लाकुडकामाला आधारासाठी टेकले आणि त्याच्या बाजूला जवळच बाण ठेवला. मग तो आपल्या जागेवर जाऊन बसला. अंन्तिसने आपल्या सानुनय पद्धतीने प्रस्ताव केला की, मद्य ज्या क्रमाने डावीकडून उजवीकडे वाटले जाते त्याच क्रमाने सर्वांनी पाळीपाळीने प्रयत्न करावा. हे सर्वांना मान्य झाले, आणि ठरल्याप्रमाणे प्रथम उठला ईनाँसपुत्र लिओदिस; तो त्या सर्वांच्या यज्ञाचे पौरोहित्य करी, आणि नेहमी दूरच्या कोपऱ्यात मद्याच्या मोठ्या वाड्याजवळ बसे. तो इतरापेक्षा फार वेगळा होता. त्याला हिंसाचाराचा बीट होता आणि त्यांच्या वर्तनाचा त्याला राग येई. आता पहिल्या क्रमांकाचे उभा राहून त्याने धनुष्य व बाण उचलले, द्वारपिंडीपाशी स्थान घेतले आणि धनुष्य वाकवण्याचा प्रयत्न केला. पण दोरी चढविण्याची वेळ येण्याच्या पुष्कळ अगोदरच धनुष्य वाकवण्याच्या प्रयासांनी त्याचे नाजूक व श्रमांनी टणक न झालेले हात थकून गेले.

तो विवाहाध्यायकडे वळला नि म्हणाला, “ मित्तहो, माझ्याच्याने कधीच दोरी चढविली जाणार नाही, माझ्या शेजारच्या माणसाला प्रयत्न करू द्या. माझ्यावर विश्वास ठेवा, या धनुष्याने इथल्या अनेक कसलेल्या वीरांचे ऊर फुटून त्यांचे मरण ओढवणार आहे. आणि तसे झाले तर ते बरेच होईल. जिवंत राहून जे पारितोषिक दररोज आम्हाला भुलवून येथे आणीत आहे आणि आम्हाला नुसतीच आशा करीत ठेवीत आहे ते घालवण्यापेक्षा मरणे

फार बरे ! याक्षणी तुमच्यांपैकी कोणी असे आहेत की त्यांना अजूनही वाटत आहे की राणी पिनैलांपीला जिंकण्याची त्यांची इच्छा पुरी होईल. त्यांना धनुष्य चालवून पाहू द्या ! व आपली खाती करून घेऊ द्या. मग ते लीकरच आपल्या प्रेमाचे स्थलांतर करून आपल्या देणग्या दुसऱ्या एखाद्या ऑकित्तल्या सुंदरीच्या पायांशी वाहतील, आणि याप्रमाणे जो सगळ्यांत जास्त विलोभने देऊ करील आणि देवाने तिच्या नशिबी जो तिचा सहचर म्हणून योजला असेल अशा माणसाशी पिनैलांपीला लग्न करता येईल.”

लिओदिसने ते धनुष्य हातातून खाली ठेवले, त्याचे टोक दाराच्या तुकतुकीत लाकुड-कामाला टेकवून त्याच्या बाजूलाच बाण चिकटून ठेवला आणि तो आपल्या जागेवर येऊन बसला. पण अंतित्तसने त्याची कडक शब्दांनी कानउघाडणी केली. “लिओदिस, काय हे तुझे रीतीला सोडून भलतेच बोलणे ! हे धनुष्य वाकविताना इथल्या पुरुषश्रेष्ठोंचे ऊर फुटून त्यांचे मरण ओढवेल असे मुचविणे हा आमचा भयंकर उपमर्द आहे, आणि त्याचा मी तीव्रतेने धिःकार करतो. केवळ तुला त्याच्यावर दोरी चढविता येत नाही म्हणून असे भलतेच बोलावेस ? तू अयशस्वी झालास तो खरोखर तुझ्या आईचा दोष—तू धनुष्य होण्यासाठी जन्माला आलेलाच नाहीस. तथापि या उच्चकुलिनांच्या समूहात इतरही आहेत जे नक्कीच धनुष्य सज्ज करतील. नंतर तो मेल्लॅन्थिसस घनगराकडे वळला ति त्याने आज्ञा केली. आटप लीकर मेल्लॅन्थिसस, सभामंडपात शेकोटी पेटव, एक मोठी घडवंची तिच्याजवळ ओढून तिच्यावर केसाळ मेंढराचे चामडे घाल, कोठीतून वसेचा एक मोठा गोळा आण, म्हणजे आम्हा तरुणांना ते धनुष्य चालवून स्पर्धेचा निर्णय ठरविण्यापूर्वी त्याला वितळविलेली वसा चोळून वंगण करता येईल.”

मेल्लॅन्थिससने अद्यापि धगधगत असलेल्या निखाऱ्यांवर चटकन सरपण टाकून शेकोटी पेटवली ; तिच्यापाशी घडवंची ओढून आणून तिच्यावर लोकराचे आच्छादन पसरले आणि कोठीतून वसेचा एक मोठा गोळा आणला. तरुण पुरुषांनी उष्ण वसेने ते धनुष्य माखले आणि मग त्याच्यावर दोरी चढविण्यासाठी सर्वतोपरी प्रयत्न केले. पण तरीही त्यावर प्रत्यंचा चढविण्यात त्यांना अपयश आले ; खरे म्हणजे त्या कामासाठी आवश्यक ते बळ त्यांच्यापाशी जवळजवळ नव्हतेच. तथापि अंतित्तस आणि राजकुमार युरिर्मॅक्स हे मात्र त्या प्रयत्नांपामुन तात्पुरते दूर राहिले आणि ते तर पक्षाचे नेते होते आणि इतरांपेक्षा पुष्कळच श्रेष्ठ होते.

दरम्यान राजाचे दोन सेवक, गुराखी व बराहपाल संगनमत करून हलकेच घराबाहेर पडले होते. स्वतः ओदिसस त्यांच्या मागे गेला आणि दारातून बाहेर पडून प्रांगणापलीकडे गेल्यावर त्याने हाक दिली, “गुराखीबुवा व तुम्ही तिथले बराहपाल !” आणि मग धोरणीपणाने तो त्यांच्या मनाचा कल अजमावू लागला. एकदम बोलून टाकू की गप्प राहू ? पण नाही, मला वाटतं मी बोलूनच टाकलं पाहिजे. ओदिससच्या बाजूने लढण्याची वेळ आली तर तुम्ही लोक कोणता मार्ग स्वीकाराल ? समजा तो अचानक कोठून तरी येऊन ठेपला, अगदी एकाएकी, तर ? तुम्ही लग्नार्थ्यांच्या बाजूचे व्हाल की त्यांच्या ? तुमच्या सऱ्या भावना कोणाच्या बाजूने झुकताहेत ते सांगा !

गुराखी म्हणाला, “देवाकडे मी तर मागणं मागतोय की कोणातरी शक्तीने त्याला एकदाचा घरी आणावा ! माझे तेज तुम्हाला मग लीकरच कळेल, ति माझ्या हातांनी मला

काय करता येते तेही.” आणि युमिअसने आपला सुर त्याच्या सुरात मिळवून साऱ्या देवांची प्रार्थना केली की, त्यांच्या शहाण्या धन्याला परत त्याचे घर दिसावे.

त्यांच्या खऱ्याखऱ्या भावनांची याप्रमाणे खात्री झाल्यावर ओदिससने पुढले पाऊल टाकले. तो म्हणाला, “तर मग हा मी इथे आहे! होय, मी स्वतः पुन्हा घरी, स्वदेशी आलो आहे—एकोणीस वर्षांच्या हालअपेष्टानंतर, माझ्या सर्व लोकांत तुम्ही दोषेच तेवढे मला परत आलेला पाहून संतुष्ट व्हाल याची मला जाणीव आहे, कारण बाकीच्यांपैकी एकानेही मी परत यावे म्हणून प्रार्थना केलेली मी ऐकली नाही. म्हणून तुम्हा दोघांना मी भविष्यात तुमच्यासाठी नेमके काय करायला तयार आहे ते सांगतो. जर आकाशस्थ शक्ती मला या जुलमी आडदांडांच्या टोळीचा पाडाव करू देतील, तर तुम्हा दोघांचे मी लग्न करून देईन. तुम्हाला संपत्ती देईन व माझ्या घराजवळ तुमच्यासाठी घरे बांधून देईन. आणि त्या दिवसापासून तुम्हा दोघांनाही तेलेमॅकसचे मित्र नि भाऊ मानीन—मी ओदिसस आहे असे मी म्हणालो आहे—त्याचे निश्चित प्रमाण मला तुम्हापुढे देऊ द्या, म्हणजे तुम्हाला माझी नक्की ओळख पटेल आणि मनाची पुरी खाती होईल. हा वण पहा, पारनेससला आंतोलिकसच्या मुलांबरोबर मी गेलो असता एका वराहाच्या सुळ्याने मला दुखापत झाली होती, तिचा हा वण आहे.”

बोलता बोलता त्याने आपली लक्तरे बाजूला करून तो लांबलचक वण उघडा केला. त्या दोघा माणसांनी पाहून तो तपासला. मग त्यांना रडू कोसळले. त्यांनी आपले हात ओदिससच्या गळ्याभोवती टाकले आणि त्याच्या मस्तकाचे आणि खाद्यांचे मुके घेतले. ओदिससही तितकाच हेल्यावून गेला आणि त्यानेही त्यांच्या मस्तकांची व हातांची चुंबने घेतली. आणि ओदिससने तो प्रेमळ प्रसंग आटोपता घेण्याचे ठरविले नसते तर सूर्यास्तार्थ्यत तो लांबला असता. तो म्हणाला, “थांबवा पाहू हे रुदन. नाहीतर घरातून बाहेर येणारा कोणीतरी आपल्याला पाहून त्याची वर्दी आतल्या लोकांना देईल. आता आत जा, एका-मागून दुसरा. दोघे बरोबर नको. प्रथम मी जातो. मागून तुम्ही या आणि ही तुम्हाला नंतरच्या कार्याची सूचना. ते दुसरे लोक, म्हणजे लग्नार्थ्यांची ती टोळी मला धनुष्य नि बाणाचा भाता घेऊ देणार नाही. तसे होईल तेव्हा, तू माझ्या भल्या युमिअस, ते धनुष्य सभामंडपातून आणून माझ्या हाती दे. त्याचप्रमाणे बायकांच्या दालनाकडे जायच्या घट्ट बसणाऱ्या दाराला त्यांना कुलुप लावायला सांग, आणि बजाव की, त्यांना पुरुषांच्या वाजून विव्हाळण्याचे किंवा दुसरे कसले आवाज ऐकू आले तरी त्यांनी आपल्या विभागातून हलयाचे नाही आणि आपापली कामे चालू ठेवायची. प्रांगणाच्या महाद्वाराला खीळ घालून त्याचे रज्जुबंध आवळण्याचे काम, माझ्या भल्या फिलितिअस, मी तुझ्यावर सोपवितो. ते घट्ट बंद करून टाक.”

या सूचना त्यांना देऊन झाल्यानंतर ओदिसस परत प्रासादात गेला आणि पुन्हा एकदा आपल्या घडवंचीवर बसला. ते दोन राजसेवक त्याच्या मागून आत गेले.

एव्हार्पर्यंत ते धनुष्य युरिमॅकसच्या हाती आले होते आणि ते तापविण्यासाठी तो ते शेकोटीच्या उजेडात फिरवीत होता, पण हे सगळे करूनही त्याला धनुष्यावर दोरी चढविता आली नाही, आणि त्या अभिमानी माणसाचे हृदय बंड करून उठले, “अधोलोकात जावो हे धनुष्य!” तो चिडून संतापाने म्हणाला, “मला ही गोष्ट अतिशय तीव्रपणे शोबत आहे—

माझ्या एकट्याचा कमीपणा झाला म्हणून नव्हे तर सर्वांनाच तो आला आहे म्हणून एकट्या माझ्याखातरच नव्हे तर आपणा सर्वांखातरही. आपल्या विवाह-योजना फसल्या म्हणून मला निश्चित खेद वाटतो आहे, पण त्याबद्दलसुद्धा मला इतके नाही वाईट वाटत; आपल्या या द्वीपात व इतर नगरात पुष्कळ स्त्रिया शिल्लक आहेत. पण मला दुःख होते ते या विचाराने की, ओदिससच्या धनुष्याबाबतीतील आपल्या अपयशाने त्या देवोपम पुरुषाच्या तुलनेत आम्ही अशी दुबळी पात्रे ठरलो! ही अपकीर्ती आपल्या नावांना कायमची चिकटेल."

पण सत्याभास उत्पन्न करणारा फसवा युक्तिवाद लढविण्यात निपुण असा अँन्तिनस हे मान्य करण्यास मुळीच तयार नव्हता. तो म्हणाला, "युरिमॅक्स, हा असा दृष्टिकोण घेणे अगदी चुकीचे आहे. आणि ही गोष्ट तुलाही माहीत आहे. आज धनुधर देवाप्रीत्यर्थ सार्व-जनिक उत्सवदिन आहे. ही काय धनुष्य वाकविण्याची वेळ आहे? ते धनुष्य खाली ठेव नि विसरून जा सारे, आणि त्या कुऱ्हाडी आहेत तेथेच का राहू नयेत? माझी खात्री आहे की राजप्रासादात दांडगाईने प्रवेश करून त्या काही कोणी चोरणार नाही. चला, मद्य वितरकाला एक फेरी टाकून प्रत्येक पेल्यात थोडे मद्य ओतू द्या. आपण आपली अर्घ्यदाने करून धनुर्विद्येला विश्वांती देऊ आणि सकाळी त्या अजपालक मेलॅन्थिअसला त्याच्या साऱ्या कडुपांमधून सर्वोत्तम बकरी घेऊन यायला सांगा, म्हणजे त्या महान धनुधर अँपॉलोप्रीत्यर्थ आपण यज्ञ करू आणि मग आपण धनुष्य चालवून पाहू आणि मग पाहू कोण जिंकतो ते."

ते त्यांना फारच रुचेल असे होते. त्याप्रमाणे त्यांच्या शिल्लेदारांनी येऊन त्यांच्या हातावर पाणी घातले आणि परिचारकांनी मद्यमिश्रणाचे वाडगे पेयाने काठोकाठ भरले नि मग प्रथम प्रत्येकाच्या पेल्यात थोडे ओतून नंतर सर्वांनाच मद्य वाटले. मग सर्वांनी प्रथम अर्घ्य-प्रदान करून नंतर आपली तृषा भागविल्यानंतर धूर्त ओदिससने एक बाह्यांगी निष्कपट वाटणारी सूचना पुढे मांडली.

तो म्हणाला, "आपल्या विख्यात राणीला मागणी घालणारे आपण सभ्य हो, माझे म्हणणे ऐका. तुम्हा सर्वांकडून, विशेषतः युरिमॅक्स नि राजकुमार अँन्तिनस—ज्याने उद्या धनुधर देव आपल्या आवडत्या पुरुषास जय देईल या विश्वासाने इतक्या शहाणपणाने सुचाविले की तूर्त धनुष्य तसेच राहू द्यावे व निर्णय देवावर सोपवावा—यांच्याकडून मला एका अनुग्रहा-साठी प्रार्थना करावीशी वाटते. आता मी जे मागत आहे ते हे, की ते धनुष्य मला घेऊ द्यावे. मला माझ्या हातांची शक्ती पारखून, एके काळी इतक्या लवचिक असलेल्या या अवयवात काही बळ उरले आहे, का भटकंतीच्या नि स्वास्थहीन जीवनाने एव्हाना ते सगळे नष्ट झाले आहे ते पहायचे आहे. तुम्हालाही ते सारे दिसेल व कळेलच."

त्याच्या विनंतीने ते अमर्याद चिडले. कारण खरे म्हणजे त्यांना भीती पडली की तो कदाचित धनुष्यावर दौरी चढवू शकेल. आणि अँन्तिनस त्याला चांगलेच फेलावर घेत त्याच्यावर खकसला, "रोग पडो तुमच्यावर, राव! तुम्ही अक्कल तरी केव्हा शिकणार? तुमच्यापेक्षा श्रेष्ठ लोकांबरोबर आरामात भोजन, प्रत्येक साद्यपदार्थाचा वाटा आणि दुसऱ्या कोणाही अभ्यागताला किंवा भटक्याला न मिळालेला आमचे बोलणे ऐकण्याचा विशेषा-धिकार—एवढ्यावर समाधान नाही का तुम्हाला? हे मुरलेले मद्य भोवते आहे तुम्हाला, ते बेताने थोडे थोडे पिण्याऐवजी एकदम ढोसण्याने माणसाला असे होते! अश्वमानव,

युरिशनची आठवण करा ! लॅपिथीला भेट देत असता राजा पैरिथूसच्या घरी मद्याने त्याचीही बुद्धी अशीच चळली होती. मद्य सेवनाने धुंद होऊन त्याने काय करावे म्हणता ! त्याने राज-प्रासादात हवे तसे धावत धुमाकूळ उडवून दिला ! त्याचे यजमान रागाने उडी मारून उठले, त्याला द्वारप्रकोष्ठापर्यंत त्यांनी ओढीत नेला नि दाराबाहेर फेकला, पण त्यापूर्वी छुरिकेने त्याचे कान नि नाक कापले. आपल्या मूर्ख चित्तावर दुःखभार वागवीत तो पिसाळलेला पशू दूर निघून गेला, आणि याप्रमाणे अश्वमानव नि माणसे यांच्यात कलह सुरू झाला. पण पहिली हानी त्यांची झाली, आणि मद्य पिऊन बेभान झाल्यामुळेच त्याने स्वतःवर संकटे ओढवून घेतली. आणि तुम्ही, राव, तुम्हाला बजावतो आहे की जर तुम्ही धनुष्यावर दोरी चढविलीत तर त्याचप्रकारे तुम्हीही आपल्यावर आपत्ती ओढवून घ्याल ! देशाच्या या आमच्या भागात तुम्हाला दयामाया मुळीच दाखविण्यात येणार नाही, तर आम्ही तुम्हाला एका कृष्णनौकेत चढवून राक्षसराजा एकेतस याच्याकडे पाठवू, आणि मग त्याच्या ताबडीतून कशांनेही तुमची सुटका होणार नाही. तेव्हा मुकाट्याने मद्यपान करा नि आपल्यापेक्षा तरुण माणसांशी स्पर्धा करण्याच्या भानगडीत पडू नका.”

पण विवेकशाली पिनेलॉपी येथे मध्ये पडली. ती म्हणाली, “अँन्तिनस या घरी जी माणसे तेलेमॅकसचे अभ्यागत म्हणून येतात त्यांना असे क्षुद्र बुद्धीने वागविणे सभ्याचार नाही किंवा सामान्य दाक्षिण्यही ! ओदिससचे महान धनुष्य वाकविण्याचा स्वतःच्या बळावर या अपरिचिताचा पुरेसा विश्वास असला, तरी तसे केल्यानंतर तो मला घरी घेऊन जाऊन आपली बायको करील अशी तुझी कल्पना आहे की काय ? त्याच्या स्वतःच्या मनातदेखील तसा काही विचार कधी आला असेल असे मला वाटत नाही. तेव्हा त्या कल्पनेने इथे कोणाच्या भोजनाचा विरस व्हायला नको. ती कल्पनाच अशक्य कोटीतली आहे.”

आता युरिमॅकसने वादात भाग घेतला, “आमच्या मुज राणी पिनेलॉपी यांनी लक्षात घ्यावे की त्यांच्याशी पाणिग्रहणाची संधी हा माणूस जिंकून घेईल ही भीती आम्हाला मुळीच नाही, ती गोष्ट मुळी विचारात घेण्याजोगी नाहीच. आम्ही बिचकतो आहो ते स्त्री-पुरुष आम्हाला निदून नावे ठेवतील या गोष्टीला. लोकांनी आम्हाला असे म्हणायला नको आहे की, “अगदीच दुबळी आहेत ही मंडळी ! ज्याच्या बायकोशी लग्न लावू इच्छितात त्या उत्कृष्ट पुरुषांच्या बरोबरचे नव्हेतच हे ! त्यांच्याच्याने काही त्याच्या धनुष्यावर दोरी चढविणे जमले नाही ! पण अचानक कोणीतरी असाच एक भटक्या येतो, नि अगदी सहज धनुष्यावर दोरी चढवून साऱ्या लक्षांचा भेद करतो ! अशा प्रकारची बोलणी लोकात सुरू होतील आणि आमच्या नावांना बट्टा लागण्याचा संभव राहिल.”

पिनेलॉपीने उत्तर केले, “युरिमॅकस, जो माणूस आपल्या राजाची पदरमोड करित खुशाल उदरभरण करित राहतो, त्याला लोकांकडून मान मिळण्याची शक्यता आहे तरी का ? पण हे प्रकरण स्वतःला कमीपणा आणणारे आहे, असे तुम्ही का मानावे ? हा आपला अभ्यागत मोठा थोराड नि मजबूत हाडापेराचा मनुष्य आहे, आणि त्याला उच्च घराण्यात जन्म झाल्याचाही दावा कदाचित करता येईल, तेव्हा आता त्याला ते धनुष्य द्या, नि आपण पाहू या काय होते ते. मी वचन देते—आणि हे पोकळ शब्द नव्हेत की जर अँपॉलोच्या कृपेने धनुष्यावर प्रत्यंचा चढविण्यात त्याला यश आले तर, मी त्याला एक उत्तम नवा डगला

नि अंगरखा असा पोषाख देईन; कुत्री व माणसे यांपासून संरक्षण करून घेण्यासाठी एक तीक्ष्ण शूल देईन; तसेच एक दुधारी खड्ग त्याचप्रमाणे पायांना चर्मपादुका देईन आणि त्याला जिकडे जायचे असेल तिकडे सुखरूप पाठवून देण्याची व्यवस्था करीन.”

तेलेमॅकस मध्ये पडून बोलला, “माते, त्या धनुष्याविषयी म्हणशील तर स्वेच्छेने ते देण्यास किंवा नाकारण्यास संबंध देशात माझ्याकडून अधिक अधिकार कोणाही माणसाला नाही, आणि तीच गोष्ट जेथे नेहमी घोडे चरत असतात त्या खडबडीत पृष्ठभागांच्या या इथाकामधील प्रत्येक सेना-नायकाला व एलिसनजीकच्या द्वीपांवरील प्रत्येक मुख्यालाही लागू आहे. जरी हे धनुष्य कायमचे देऊन टाकण्याचा व त्याला ते तेथून नेऊ देण्याचा निश्चय मी केला तरीही त्यांच्यापैकी एकालाही माझ्या निर्णयावर काही बोलण्याचा हक्क नाही. तेव्हा तू आपल्या महालात जाऊन आपले कामकाज पहा, तुझा माग नि चाती चालू कर व सेविकावर्गालाही आपापली कामे करायला लाव. हे धनुष्य हा पुरुषांचा विषय आहे आणि सर्वांत अधिक माझा; कारण या घरात स्वामी मी आहे.”

पिनेलॉपी चपापली आणि पुत्राच्या दुषणाच्या संयुक्तिकतेवर विचार करीत वरच्या मजल्यावरील आपल्या खोल्याकडे गेली. आपल्या परिचारिकांसहित ती आपल्या शयनगृहाकडे गेली व तेथे आपला प्रिय पती ओदिसस याला आठवीत तिने अश्रूंना वाट दिली आणि अक्षर उज्वलनेन्या अंधीनीने दिलासा देणाऱ्या निद्रेत तिचे डोळे मिटाविले.

दरम्यान सत्पात्र वराहपालाने ते बाकदार धनुष्य उचलून घेऊन जाण्याची तयारी केली तेव्हा सभामंडपातल्या सर्व विवाहाध्यक्षीमधून निषेधाचे स्वर जोराने निघाले. त्या बहादूर तरुणांपैकी एक त्याच्यावर ओरडलेला त्याने ऐकला, “धनुष्य कोठे चालवलेस रे स्वेच्छाचारी, करंटघा, डुकरहाक्या? आम्हाला जर हवे तसे वागता आले असते तर जेथे कोणाचाच वावर नाही त्या तुझ्या डुकरांमध्येच तू पोसलेल्या कुव्यांनीच तुझे फाडून तुकडे केले असते.”

शिव्याशापांच्या अशा वर्षावाने युमिअस जागच्याजागी थक्कला आणि सभामंडपातल्या संतापलेल्या समूहाला घाबरून त्याने धनुष्य खाली टाकले. पण आता दुसऱ्या बाजूने तेलेमॅकसचा आवाज मोठ्याने व धमकी देत आला, “धनुष्य घेऊन पुढे चला म्हातारबुवा! आम्हा समळघांचेच एकणे जमणार नाही हे लवकरच तुम्हाला कळेल. मी दगडांचा मारा करीत शेताशेतातून तुमचा पाठलाग करणार नाही, याबद्दल आतापासूनच सावधगिरी बाळगा! मी लहान असेन पण तुमच्यापेक्षा भरल्या अंगाचा आहे, आणि येथे गोंडा घोळीत घोटाळणाऱ्या लोकांपेक्षा मी असाच अंगापिंडाने जास्त बळकट असतो तर मी केव्हाच माझ्या या घरात हिंडीस कारस्थाने उबवीत बसणाऱ्या या सर्वांना घराबाहेर फेकून उलथेपालथे पाडले असते.”

लग्नाध्यर्षीनी खो खो हास्याच्या स्फोटाने या उद्रेकाचे स्वागत केले, त्यामुळे तेलेमॅकस-विरुद्धच्या त्यांच्या रोषाची धार बोधट झाली. वराहपालाने धनुष्य उचलून सभामंडपातून चालत जाऊन ओदिससच्या समर्थ हातात ठेवले. मग त्याने दाई युरिकिलआ हिला तिच्या निवासाबाहेर बोलवून, काय काय करायचे ते तिला सांगितले. तो म्हणाला, “युरिकिलआ, तुझ्या खांद्यावरच्या डोक्यात शहाणपण भरले आहे. तेलेमॅकसची इच्छा आहे की बायकांच्या विभागाकडचे घट्ट लागणारे दार तू कुलूप लावून बंद करून घ्यावेस आणि जरी बायकांना

विव्हाळणे किंवा दुसरे कसले आवाज पुरुषांच्या विभागाकडून ऐकू आले तरी त्यांनी आपल्या विभागातून हलायचे नाही, तर शांतपणे आहेत तेथेच राहून आपापली कामे चालू ठेवायची.”

या आज्ञेवर काही वाद घालायला भयचकीत झालेल्या युरिक्लिआला त्राणच नव्हते. तिने जाऊन विशाल सभामंडपातून अंतःपुरात जाण्याचे दार कुलूप लावून बंद केले. त्याचवेळी फिलितिअसने हलकेच जाऊन प्रांगणात जाण्याच्या दाराला अडसर घातला व स्तंभपंक्तीखाली पडलेल्या सुक्या लव्हाळांच्या नौकारज्जूने ते पक्के बंद केले. हे केल्यावर तो जाऊन आपल्या घडवंचीवर बसला व आपली दृष्टी त्याने ओदिससवर खिळविली.

आता ओदिसस ते धनुष्य हातात घेऊन ते इकडे तिकडे फिरवीत, वाकवीत, तपासून पाहत होता; त्याच्या धन्याच्या दीर्घ अनुपस्थितीत शिगाने बनविलेल्या पृष्ठभागाला कीड-बीड लागली की काय अशी त्याला भीती होती. लग्नार्थ्यांनी एकमेकांकडे कटाक्ष टाकून काहीकाही नमुनेदार टीकेचे उद्गार काढले. “वा! अगदी विशेषज्ञच म्हणायचा! धनुष्यांवावत परीक्षकाची दृष्टी आहे वर का ! निःसंशय तो ती घरी जमवीत असावा, किंवा कदाचित त्याला ती बनविण्याची कार्यशाळाच काढायची असेल; तो ज्या तऱ्हेने ते वाकवून पाहतो आहे त्यावरून तर तसेच वाटते. जण रस्तोरस्ती भटकण्याच्या त्याच्या जीवनात तो काहीतरी उपयुक्त शिकला आहे !” आणि दुसऱ्या एका तरुण वहादुराकडून हे शब्द आले, “त्या शिक्षणापासून त्याला लाभ वेताचाच होईल म्हणा! धनुष्यावर दोरी चढविण्याची त्याच्या बाबतीतली शक्यताही तितकीच वेताची आहे !”

हा सगळा उपहास चालू असता शांतवृत्तीच्या ओदिससने ते महान धनुष्य पेलून धरून त्याची अखेरची तपासणी केली आणि आता आपल्या वीणेचे पूर्णज्ञान असणारा संगीतकार जितक्या सहजतेने मेंढीच्या आतड्याची पिळलेली तात दोन्ही टोकांना वेढोळी घालून नव्या खुंटीवर अडकवितो, तितक्या सौकर्याने त्या मोठ्या धनुष्यावर त्याने विनासायास व सावकाश दोरी चढविली आणि आपल्या उजव्या हाताने ती छेडली; जेव्हा तिच्यामधून प्रतिसादार्थ स्वलोपक्ष्याच्या स्वरासारखा मंजुळ ध्वनी निघाला, तेव्हा लग्नार्थी संभ्रांत झाले. त्यांच्या गालांवरचा रंग उतरून गेला आणि तो अनन्यसाधारण क्षण चांगलाच लक्षात रहावा म्हणून झ्यूसच्या प्रेरणेने कडाडून मेघगर्जना झाली नि दीर्घकाळ क्लेश सोसणारे ओदिससचे हृदय कपटनीतीनिपुण क्रॉनॉसच्या पुत्राच्या कृपेच्या त्या खुणेने हर्षाने उचंबळून आले.

त्याच्या बाजूच्या मेजावर एक बाण भात्याबाहेर पडला होता, अँकिआतील उमरावांना ज्याचा प्रसाद लोकरच मिळणार होता ते बाकीचे बाण अजून त्यांच्या पोकळ भात्यातच होते. तो बाण त्याने उचलून धनुष्याच्या मध्यावर सेतूसारखा धरला व नंतर खाच पाडलेले त्याचे टोक दोरीला लावून दोरीसह ते मागे ओढले. हे सर्व त्याने घडवंचीवरून न उठता केले आणि समोर सरळ नेम धरून बाण सोडला. एकाही कुऱ्हाडीवरचा त्याचा नेम चुकला नाही. अगदी पहिल्या दांड्यापासून, थेट सर्वांच्या आरपार, शेवटच्या दांड्यापर्यंत तो बाण आपला ब्राँझ धातूचा भार घेऊन वेगाने गेला ! ओदिसस आपल्या पुत्राकडे वळून म्हणाला, “तेलेमॅकस, तुझ्या सभामंडपात बसणाऱ्या अपरिचिताने तुला कमीपणा आणला नाही, बरं ! मी लक्ष्यवेध करण्यात एकदाही चुकलो नाही, किंवा धनुष्यावर प्रत्यंचा चढविण्यासही मला प्रयासही पडले नाही. माझ्या शक्ती किंचितही कमी झालेल्या नाहीत, आणि तिरस्काराने त्या कितीतरी

कमी लेखण्यात या सदगृहस्थांची चूक झाली होती. पण अजून प्रकाश आहे तोपर्यंत त्यांच्या सायंभोजनाची सिद्धता करण्याची वेळ आली आहे. आणि त्यानंतर ज्यांच्याशिवाय कुठलीही मेजवानी परिपूर्ण होत नाही, त्या वाद्यवादन व संगीत नृत्याच्या सुखकारक आस्वादाकडे आपणास वळले पाहिजे.”

बोलणे संपविताना ओदिससने मस्तक हालवून संकेत केला. त्याबरोबर त्याचा पुत्र आणि वारस राजकुमार तेलेमॅकस याने आपले तीक्ष्ण धारेचे खड्ग बाजूस लटकावून, भाला हाती घट्ट धरून पित्याच्या बाजूस त्याच्या आसनाजवळ स्थान घेतले. चकाकत्या ब्राँझ घातूच्या आयुधांनी तो सुसज्ज होता.

सभामंडपातील युद्ध

आपली लक्तेरे टाकून देऊन दुर्दम्य ओदिससने आपले धनुष्य व बाणांनी भरलेला भाता घेऊन भव्य द्वारपिंडीवर उडी घेतली आणि पिसे लावलेले बाण आपल्या पायांपाशी ओतले.

विवाहार्थ्यांना उद्देशून तो ओरडला, “स्पर्धा खेळून झाली नि जिंकली ही गेली ! आता आणखी एक लक्ष्यवेध ! अजून कोणा माणसाचा नेम तेथे लागला नाही, पण अॅपॉलोच्या साह्याने मी प्रयत्न करीन ” आणि असे म्हणून त्याने एक प्राणघातक बाण थेट अँन्तिनसवर रोखला.

मद्याचा घोट घेण्यासाठी अँन्तिनसने आपल्या सुवर्णचषकासाठी हात लांब केले होते, आणि तो बहुमोल दोन मुठींचा पेला त्याने आपल्या हातात नीट सावरून धरला होता. रक्तपाताचा विचारही त्याच्या डोक्यात आला नव्हता. कारण कोणाला तर्क करता आला असता की येथे या हौसमौज करण्यामध्ये मग्न असलेल्या मंडळीत, कितीही प्रबळ असला तरी एकटा मनुष्य, इतके मोठे संख्याबल त्याच्या विरुद्ध असता आपल्यावर मरण व आपदा ओढवून घेईल ? तरीपण ओदिससने आपला बाण सोडला आणि त्याचा आघात अँन्तिनसच्या कंठावर झाला. त्याच्या गळ्याच्या मूद्द मांसातून बाणाचे टोक थेट आरपार गेले. बाण लागताच पेला त्याच्या हातातून पडला आणि तो कोसळून एका कुशीवर पडला. त्याचा प्राणाधार असे रक्त त्याच्या नाकपुड्यातून बाहेर उफाळून त्याची दाट गढूळ अशी धार वाहू लागली. त्याने लाथ झाडली आणि जेवणाचे मेज दूर ढकलले, अन्न भूमीवर विखरले, त्याच्या पुढील रोट नि मांसान्न रक्ताने माखून गेले.

विवाहार्थ्यांनी तो पुरुष असा कोसळताना पाहिला व सभामंडपात रागाच्या उदगाराचा मोठा गोंगाट झाला. ते आसनांवरून उड्या मारून उठले आणि सभामंडपात सैरावैरा इकडून तिकडे धावत चोहूबाजूच्या भिती तपासू लागले. पण एकही ढाल किंवा एखादाही भक्कम भाला त्यांच्या हाती लागला नाही. ते त्वेषाने ओदिससवर उलटले व म्हणाले, “परदेश्या, माणसांचा नेम धरून मारलेले बाण घातक ठरतात ! तुम्ही आता स्पर्धा खेळलात ती शेवटची असे समजा. आता तुमचा मृत्यू निश्चितच आहे. इथाकातला सर्वश्रेष्ठ उच्चकुलीन तुम्ही ठार केला आहे. इथाकाची गिधाडे आता तुम्हाला फाडून खातील !”

ते सारे एकजात या भ्रमात होते की त्याने तो पुरुष चुकून मारला. त्या मुखाच्या डोक्यात प्रकाश पडला नव्हता की त्यातला प्रत्येकजणच वधार्थ सोडलेल्या बाणांचे लक्ष्य होणार होता.

मुद्देवर उग्र भाव आणून अजेय ओदिससने आपल्या उच्च स्थानावरून त्यांच्यावर दृष्टिक्षेप केला. तो ओरडला, “अरे, कुतरड्यांनो, मी त्रायहून परत आलेला दिसेन असे तुम्हाला कधी वाटले नाही ! म्हणून तुम्ही माझे घरदार खाऊन फस्त केलेत. तुम्ही माझ्या दासींवर बलात्कार केलेत. मी जिवंत असतानाही तुम्ही गुपचूप माझ्या पत्नीचे प्रणयाराधन चालवलेत. आपल्यावर मानवी सूड उगवला जाईल याची भीती तुम्हाला वाटली नाही; व स्वर्गातल्या देवांची त्याहूनही नाही ! मी तुम्हा प्रत्येकाला बजावून सांगत आहे की तुमचे भवितव्य धाता ठरून गेले आहे.”

भीतीने त्यांच्या गालावरचा रंग झरझर उतरला आणि प्रत्येक मनुष्य तात्काळ येणाऱ्या मृत्यूपासून एखादा आश्रय मिळतो का हे पाहण्यास आजूबाजूस बळून पाहू लागला. एकट्या युरिमॅकसलाच काय तो उत्तर देण्याचा धीर झाला. तो म्हणाला, “जर इथाकाचा ओदिसस स्वगृही आला हे खरे असेल आणि तो पुरुष तूच असशील, तर मग तुझ्या या घरात नि तुझ्या शेती-वाडीवर आम्ही केलेल्या सर्व दुष्कृत्यांविषयी तू म्हणतोस ते सारे समर्थनीय आहे. पण या सर्व गोष्टींबद्दल उत्तरदायी असणारा मनुष्य तर मरून गेला आहे; तो हा अँत्तिसस, या कुकर्मांना प्रथम चालना देणारा; लग्नाच्या इच्छेने किंवा गरजेने काही तो सारे करण्यास प्रवृत्त झालेला नव्हता ! त्याचा हेतू अगदी वेगळाच होता. आणि स्वर्गस्थ शक्तींनी त्याचा तो हेतू हाणून पाडला. त्याची इच्छा अशी होती की तुझ्या पुत्राविरुद्ध कपटकारस्थान रचून त्याला ठार मारल्यावर मग इथाकाच्या या सुंदर नगरीचा आणि भूमीचा स्वतः राजा व्हायचे. पण त्याला त्याच्या कर्मांचे फळ मिळून तो आता मारला गेला आहे. तेव्हा आता आम्ही जे तुझेच लोक आहोत त्यांना जीवदान दे. आणि नंतर तुझ्या घरात खर्च झालेल्या सर्व खाद्यपेयांची भरपाई आम्ही सार्वजनिक पट्टी वसवून करून देऊ. आम्ही प्रत्येकजण वीस बैलांच्या किंमतीइतकी रक्कम आमच्या वाटपाची म्हणून भरू. तुझा राग ओसरेपर्यंत ब्राँझ धातूने आणि सोन्याने तुझी परतफेड करित राहू. हे सारे होईपर्यंत तुझा राग धुमसत राहिला तर ते वाजवीच ठरेल.”

त्यांच्यावर क्रुद्ध कटाक्ष टाकून ओदिसस अन्यत्र बोलला, “युरिमॅकस, जरी तू असे सारे काही मला दिलेस व तुझ्या स्वामित्वाचे व तुलाही उभे करण्याजोगे व आपली संपूर्ण भूसंपदा मला दिलीस तरीही तुम्ही प्रेमवीरांनी केलेल्या सर्व प्रमादांचे प्रायश्चित्त तुम्हाला मिळेपर्यंत मी संहार थांबविणार नाही. आता तुमच्यापुढे निवड दोनच मार्गातून आहे; मला तोंड देऊन युद्ध करणे किंवा पळून जाऊन कातडी बचावता येते का ते पहाणे; पण माझी कल्पना आहे की तुमच्यापैकी कित्येकांना जिवंत पळून जाणे जमणार नाही.”

जेव्हा हे भाषण त्यांनी ऐकले तेव्हा त्यांच्या हृदयांना कंप सुटला आणि त्यांचे गुडघे उभ्या उभ्या लटपटू लागले. पण पुन्हा एकदा युरिमॅकस जोर करून बोलला, “मित्रहो, त्या निर्दय हातांकडून दया होणार नाही ! त्यांच्याजवळ ते प्रबळ धनुष्य नि भाता आहे; आणि आपणा सर्वांना ठार करीपर्यंत तो द्वारपिंडीवर उभा राहून बाण मारणार आहे. तेव्हा आलेल्या प्रसंगाला तोंड देऊन आपण लढावे हेच उत्तम ! तुमची खडगे बाहेर काढा; त्याचे प्राणघातक बाण चुकविण्यासाठी भोजनाची मेजे वर उचला आणि एकजुटीने त्यांच्यावर चालून जा. त्याला द्वारपिंडीपासून नि दारातून आपण हाकलून काढू शकणार नाही असे कोणी सांगावे ?

तसे करता आले; व आपण नगरात बाहेर सटकलो की तात्काळ प्रचंड आरडाओरडा होईल! मग त्याला ताबडतोब कळेल की त्याने मारले ते त्याचे शेवटचेच बाण! त्याची वेळ भरली आहे!”

असे बोलता बोलताच त्याने आपले ब्राँझचे तीक्ष्ण दुधारी खड्ग उपसले आणि एक भीषण आरोळी मारीत ओदिससकडे उडी घेतली, पण त्याच क्षणी शूर ओदिससने एक बाण सोडला; तो युरिमॅक्सच्या छातीवर स्तनाग्राजवळ इतक्या जोराने बसला की त्याचे यकृत चिद्ध झाले. खड्ग त्याच्या हातून गळून पडले. भोजनाच्या मेजावर तो झोक जाऊन पडला, त्याचा देह दुमडला व मेजासह तो कासळला आणि अन्न नि मद्यचपक भूमीवर फेकले गेले. वेदनांमुळे त्याने भूमीवर डोके आपटले व लाथा झाडल्या; त्यामुळे आसन कलंडून पडले आणि मृत्यूची धूसरता त्याच्या नेत्रांवर उतरली.

महायशस्क ओदिससवर नंतर आक्रमण केले अॅम्फिनोमसने; दारापासून कसेतरी त्याला हाकलून काढण्यासाठी तो खड्ग हाती धरून त्याच्यावर थेट धावून गेला. पण तो ओदिससला भिडण्याच्या आतच तेलेमॅक्सने त्याच्यावर मागून भालाफेक केली. तो धाव त्याच्या खांद्याच्यामध्ये बसून भाल्याचे अन्न छातीत रुतले. तो धाडकन भूमीवर पडला आणि त्याचे कपाळ जोरात जमिनीवर आपटले. अॅम्फिनोमसच्या देहात खुपसलेला भाला तसाच राहू देऊन तेलेमॅक्सने बाजूला उडी मारली, कारण भाल्याचा लांब दांडा खेचीत असता किंवा प्रेतावर तो वाकलेला असता शत्रूपैकी कोणीतरी धाव घेऊन आपल्यावर खड्गप्रहार करील अशी भीती त्याला वाटली. म्हणून त्वरेने पळत तो ओदिससपाशी जाऊन त्याच्या कानात हलकेच संचितपणे बोलला, “एका, तात मी आत जाऊन तुमच्यासाठी एक ढाल, दोन भाले नि तुमच्या कानशिलावर नीट बसणारे शिरस्त्राण घेऊन येतो. मी स्वतःही असाच सज्ज होऊन परत येतो, आणि वराहपाल नि गुराखी यानांही सज्ज करतो. अंगावरच्या संरक्षक शस्त्रसंभाराने आपली बाजू मजबूत होईल.”

किंचितही विचलित न झालेला ओदिसस म्हणाला, “पळ तर मग व स्वसंरक्षणार्थ माझ्याजवळ बाण शिल्लक आहेत तोपर्यंतच ती शस्त्रे आण, नाहीतर मी असा एकटा उभा असताना ते मला दारापासून हाकून काढतील.”

पित्याचा सल्ला मानून तेलेमॅक्स त्वरेने युद्धशस्त्रे ठेवण्याच्या भांडाराकडे गेला. तेथे त्याने चार ढाली, आठ भाले नि अश्वपुच्छांचे तुरे लावलेली चार शिरस्त्राणे निवडून काढली आणि ती घेऊन तो घाईघाईने पित्याच्या शेजारी आला. तेथे तो लगेच स्वतः शस्त्रसज्ज झाला. त्याचप्रकारे त्या दोन सेवकांनीही शस्त्रास्त्रे धारण केली आणि आपला चतुर व युक्तिप्रयुक्तीत कुशल असा नेता ओदिसस याच्या बाजूला त्यांनी ठाण मांडले.

लढण्यास त्याच्यापाशी बाण होते तोवर ओदिससने विवाहेच्छूंना एकामागून एक टिपून मारण्याचा क्रम मंडपात मृतांचा ढीग पडेपर्यंत चालू ठेवला. पण त्या धनुर्धराजवळचे बाण संपले अशी जेव्हा वेळ आली तेव्हा त्याने आपले धनुष्य त्या भव्य सभामंडपाचा एक द्वारस्तंभ आणि द्वारप्रकोष्ठाची चकचकीत बाजू यांच्यामध्ये टेकवून ठेवले नंतर त्याने चामड्याच्या चार वेष्टनांची ढाल खांद्यावर लटकावली, आपल्या दणकट मस्तकावर डौलाने

डोलणाऱ्या अश्वपुच्छाच्या तुऱ्याचे शिरस्त्राण चढविले, आणि शेवटी ब्रॉडच्या टोकांचे दोन भक्कम भाले उचलले.

सभामंडपाच्या भक्कम बांधकामात उंचावर ठेवलेले एक बाजूने बाहेर जाण्याचे द्वार होते. संरक्षणार्थ त्याला घट्ट वसणारी दारे होती. त्यामधून भव्य अशा सभामंडपाच्या उंचावरच्या पृष्ठभागावरील द्वारपिंडीवरून एका बाहेरच्या बोंळात जाण्यासाठी एक वाट होती. ओदिससने वराहपालाला या बाजूच्या द्वारापाशी पहाऱ्यावर उभे राहण्यास सांगितले. त्या दाराकडे जाण्यास फक्त एकच मार्ग होता पण अंगेलासजवळही यावर मात करणारी एक युक्ती तयार होती. त्या सर्वांना हाकारून तो ओरडला, "मित्रहो, कोणाला तरी त्या बाजूच्या द्वारावर चढून बाहेरच्या लोकांना काय चालले आहे ते सांगता येणार नाही का ? तसे केले तर आपल्याला क्षणार्धात मदत मिळेल. आणि या आपल्या इथल्या मित्राला लवकरच कळेल की आपला अवतार संपला."

अजपाल मेलॅन्थिअस उत्तरला, "महाराज अंगेलास, ते अशक्य आहे. प्रांगणात जाण्याचे महाद्वार भयंकरच जवळ आहे. आणि बोंळाचे तोंडही जरा अवघड आहे; तेथे एक घट्टाकट्टा गडी एकटाच आपल्या सर्वांना मागे अडवून ठेऊ शकेल. पण शस्त्रागारातून तुम्हाला चढविण्यास मला शस्त्रसंभार आणू द्या. कारण माझा असा तर्क आहे की शस्त्रे घरात ठेवलेली आहेत; ओदिसस आणि राजपुत्र यांनी ती फार एकीकडे कुठे दूर लपविलेली नाहीत !"

तेव्हा अजपाल मेलॅन्थिअस वेड्यावाकड्या वाटांनी प्रासादातून ओदिससच्या भांडारात गेला नि तेथे त्याने सुमारे बारा ढाली, भाले आणि अश्वपुच्छांचे तुरे असलेली शिरस्त्राणे ताब्यात घेतली. ती घेऊन तो निघाला आणि लौकरच ती त्याने लग्नाऱ्यांच्या स्वाधीनही केली. जेव्हा ओदिससने त्यांना कवचे चढविताना नि मोठाले भाले हातात परजताना पाहिले तेव्हा त्याचे गुडघे लटपटले आणि त्याचा धीर खचला. त्याला वाटले, की या प्रकरणाला अनर्थावह वळण येत आहे! तो एकदम पुत्राकडे वळून हताशपणे म्हणाला, "तेलेमॅकस, मला निश्चितपणे वाटते की आपल्याविरुद्ध होत असलेले हे आक्रमणाचे लढाऊ प्रदर्शन येथल्या दासीपैकी कोणाच्यातरी एकीच्या विश्वासघातामुळे होत आहे, किंवा हे मेलॅन्थिअसचे काम आहे."

तेलेमॅकसने शहाणपणाने कबूल केले, "तात, चूक माझी झाली, आणि दुसऱ्या कोणाचाही काही दोष नाही. भांडाराचे भक्कम दार मी उघडे टाकले आणि आमच्यापेक्षा त्यांनी ठेवलेली नजर अधिक तीक्ष्ण ठरली ! लौकर जा, भल्या युमिअस व शस्त्रागाराचे दार बंद कर; आणि दासीपैकी कोणी हे दुष्कर्म केले की माझा संशय आहे त्याप्रमाणे मेलॅन्थिअसने—त्या दोलिसाच्या कारट्याने—याचा शोध घे."

ते बोलत असता अजपाल मेलॅन्थिअस भांडारातून आणखी एक छानसा शस्त्रांचा भारा घेऊन येण्यास पुन्हा निघाला. पण सत्यात वराहपालाने त्याला पाहिले आणि जवळच असलेल्या ओदिससला तो तात्काळ म्हणाला, "माझ्या राजकुलावंतस स्वामी, ज्या शठाचा संशय आपण घेतला तोच पुन्हा शस्त्रागाराकडे चालला आहे. आपल्या आज्ञा काय आहेत ? मी जर त्याचा पाडाव करू शकलो तर त्याला ठार मारू की या तुमच्या घरात त्याने केलेल्या साऱ्या अपकृत्यांचे प्रायश्चित्त घ्यायला इथे आपणापाशी आणू ?"

त्यावर ओदिसस उत्तरला, “हे कितीही निकराने लढले तरी या प्रमविह्वल सदगृहस्थांना या सभामंडपाच्या चार भिंतीत तेलेमॅक्स नि मी अडकून ठेऊ. तुम्ही दोघांनी मेलॅन्थिअसचे हातपाय बांधून त्याला शस्त्रागारात फकायचे. आणि ते काम झाल्यावर दाराला कुलूप लावायचे. त्याच्या शरीराभोवती दोर बांधून ते स्तंभावरून उंच ओढून छतावर टांगून ठेवा त्याला, यातना भोगीत थोडावेळ जिवंत लटकू द्या त्याला !”

असली आज्ञा पालन करण्यास उत्सुकच असलेले ते दोघे लगेच शस्त्रागाराकडे निघाले. मेलॅन्थिअस तेथे पोहोचलाच होता पण यांना आलेले त्याने पाहिले नाही, कारण दालनाच्या एका कोपऱ्यात तो वाटोळा फिरत शस्त्रे शोधित होता. द्वाराच्या दोन्ही बाजूंच्या स्तंभांजवळ ते दोघे वाट पाहत उभे राहिले, अखेर अजपाल एका हातात एक उत्तम शिरस्त्राण व दुसऱ्या हातात एक बुरशीचे डाग पडलेली मोठी नि प्राचीन ढाल घेऊन द्वारपिंडी ओलांडून बाहेर आला. ही ढाल उमराव लेअटिझ तरुण सैनिक असताना वापरीत असे. पण आता ती बरेच दिवस पडून राहून तिच्या पट्ट्यांच्या शिवणी कुचक्या झाल्या होत्या. त्या दोघा माणसांनी अजपालावर झडप घातली, केंस धरून ओढीत त्याला आत आणले व त्या हातभागी दुरा-त्याला भूमीवर टाकले, आणि नंतर तेथे त्यांनी त्याचे हात व पाय, कातड्यात रतणाऱ्या घट्ट गाठींनी एकत्र बांधून टाकले. त्याच्या राजकुलावंतस स्वामीने आज्ञापिल्याप्रमाणे त्यांनी त्याचे हातपाय त्याच्या पाठीमागे एकत्र येण्यासाठी निर्दयपणे बंधले होते. त्यांनी त्याच्या अंगाभोवती एक दोर घट्ट बांधला आणि तो एका स्तंभावरून छताला जवळजवळ पोहोचेपर्यंत उंच ओढून त्याला टांगत ठेवले. वराहपाल युधिअस याने शिकार झालेल्या त्या अभाग्याचा उपहास करण्यास सुरुवात केली.

“दीर्घ, अति दीर्घकाळपर्यंत तुला पहारा करावा लागणार आहे, मेलॅन्थिअस, तुझ्या योग्यतेस शोभणाऱ्या या पिसांच्या गादीवर रात्रभर लोळत! आणि महासागराच्या प्रवाहांतून सुवर्णाच्या झोतात उदयास येणारी कोवळी उषाही तुला झोपलेला पाहणार नाही; ती वेळ साधारण असेल राजवाड्यातल्या लग्नार्थ्यांच्या भोजनासाठी तू जेव्हा बकरी हाकून आणतोस ती.” आणि तेथे त्या जीवघेण्या दोऱ्यांच्या कचाट्यात मेलॅन्थिअसला यातना सोशीत सोडून दोघांनी आपली शस्त्रे पुन्हा धारण केली, ते चकचकीत दार बंद केले आणि शहाणा व ज्याच्या मनाचा थांग लागत नाही असा जो आपला धनी ओदिसस त्याच्याकडे ते परत आले.

याच समयाला, उभय पक्ष एकमेकांविषयी तुच्छतेची भाषा करित असताना, व द्वार-पिंडीवरले चौघेजण सभामंडपातल्या बहुसंख्य व भयानक समूहाला तोंड देत असता झ्यूसकन्या अँथिनीने मेन्तॉरचा आवाज व रूप धारण करून त्या स्थळी आगमन केले. ओदिससने तिचे सहर्ष स्वागत केले. तो ओरडला, “परित्राणाला धाव, मेन्तॉर! तुझ्या जुन्या मित्राची आठवण ठेव नि पूर्वी मी तुझ्यासाठी केलेल्या तुझ्या हिताच्या गोष्टी आठव. अरे, तू नि मी कुमारवयात एकत्र वाढलो की !”

युद्धाच्या अधिष्ठात्री देवतेला उद्देशून आपण बोलत आहोत हा धूर्त तर्क त्याने ते शब्द उच्चारताना केला होता. मात्र तिच्या आगमनाचे लग्नार्थ्यांकडून शिव्या-शापांच्या एकमुखाने

केलेच्या वर्षावाने स्वागत झाले. त्या कल्लोळातून दॅमॅस्तॉरपुत्र अँगॅलॉसचा धमकीचा आवाज उमटला. तो ओरडला, "मेन्तॉर, ओदिससच्या बाजूने विवाहार्थ्यांविरुद्ध लढण्यासाठी त्याला तुझे मन वळवू देऊ नको. आम्ही या प्रकरणाचा शेवट कसा काय लावणार आहोत ते तुला सांगतो मी ! जेव्हा आम्ही यांना ठार मारू आणि बापलेक दोघांनाही मारण्याचा आमचा उद्देश आहे तेव्हा त्यांच्याबरोबर तूही मरशील; या घरात जे काही करण्याचा आता तुझा विचार आहे त्याबद्दल तुला मरावे लागेल. तू देऊ करणार असलेल्या मदतीचे मोल स्वतःचे शीर अर्पण करून तुला द्यावे लागेल. आणि आमच्या खडगानी तुझी नि तुझ्या मित्रांची वासलात लावून झाली की मग तुझी घरात असलेली नि बाहेरची सर्वकाही चीजवस्तू आम्ही ओदिससच्या मालमत्तेत जमा करून टाकू. तुझ्या घरात तुझ्या मुलाला किंवा मुलीला आम्ही राहू देणार नाही, आणि तुझ्या भल्या बायकोला इथाकाच्या रस्त्यात तोंड दाखविण्याचेही धैर्य होणार नाही."

या भडिमाराने अँथिनीला चीड मात्र आली. तिने ओदिससवर घसरून त्याला चांगले खडसावले, "तुझे तेज कोठे लोपले आहे ओदिसस ? तुझा पराक्रम कोठे गेला ? ज्याने उच्चकुलीन शुभ्रबाहू हेलनसाठी त्रायच्या रहिवाशांशी नऊ वर्षे निर्घृणपणे युद्ध केले तो समर्थ पुरुष तू आता राहिलेला नाहीस. युद्धात तुझ्यापुढे ठाकलेला प्रतिपक्षी तू सतत न चूकता ठार करीत होतास नि प्राअँमचे विस्तीर्ण नगर जिकल्याचे कपटकारस्थान तूच रचले होतेस. पण तेव्हाचा तू आता उरलेला नाहीस ! तू आता तर स्वतःच्या घरी आहेस. तुझ्या मालकीच्याच वस्तू तुझ्याभोवती आहेत मग त्या क्षुद्र टोळीला तोंड देण्याचे धैर्य तुझ्याजवळ नसल्यासारखा कष्टी कशाला होत आहेस. ? ये माझ्या जुन्या मित्रा, माझ्या बाजूला उभा रहा, नि माझ्या शस्त्रांची जरा करामत पहा. मग तुला समजून येईल की अँल्सिनसपुत्र मेन्तॉर पूर्वीच्या उपकारांची फेड युद्धाच्या धुमश्चक्रीत कशी करतात !"

हे असे म्हणूनही अँथिनीने त्यावेळी आपल्या सर्व शक्ती त्याला विजयी करण्याच्या कामी लावल्या नाहीत ! उलट ओदिसस नि त्याचा धीरोदात्त पुत्र या दोघांच्याही शक्तीची आणि धैर्याची कसोटी पाहणे चालू ठेवले, आणि स्वतः स्वैलोपक्ष्याचे रूप घेऊन ती बाहेर पडली नि उंच उडून सभामंडपाच्या धूरकटलेल्या मुख्य तुळईवर जाऊन बसली.

आता विवाहार्थ्यांपैकी सहाजणांनी पुन्हा लढा देण्यासाठी त्या सर्वांना एकत्र आणण्याचा प्रयत्न केला. ते सहाजण होते दॅमॅस्तॉरपुत्र अँगॅलॉस, युरिनोमस, ऑम्फिमेदाँन, देमाँन्तोलेमस, ओलिक्तोरपुत्र पॅसँदर आणि समर्थ पॉलिबस. त्यांच्यापैकी बरेचजण त्या धनुष्यावरून सुटलेल्या वाणांच्या वर्षावाने आधीच मरून पडले होते. आता जीव जगविण्यासाठी झगडल्यास शिल्लक राहिलेल्यांपैकी सर्वांत शूर असे उठून दिसणारे हेच लोक होते. अँगॅलॉसने आता पुढाकार घेऊन शिल्लक राहिलेल्यांना ओरडून म्हटले, "सवंगड्यांचा दुर्जय ओदिससचा प्रतिकार आता अखेरीस जरा दुबळा पडू लागल्याची चिन्हे दिसत आहेत. ते पहा, मेन्तॉरने फुकाच्या प्रौढीनंतर त्याला कशी झुकांडी दिली आहे व आता ते चौथे प्रवेशद्वारापाशी एकटेच पडले आहेत. तुमचे लांब भाले सर्वजण एकदम फेकू नका, तर योगायोगाने ओदिससवर नेम लावून स्वतःला कीर्तीने भूषविण्याची संधी घेण्यासाठी आम्हा सहाजणांना आधी भाले फेकू द्या. एकदा तो पडल्यानंतर बाकीचे नगण्यच आहेत."

त्या सहाजणांनी त्याची सूचना स्वीकारली आणि सारे बळ एकवटून भाले फेकले; पण अॅथीनीने ते सबंध झेपण विफल केले. एका माणसाचा भाला भव्य सभामंडपाच्या द्वारस्तंभाला लागला, दुसऱ्याचा भक्कम दाराला, तर तिसऱ्याचा सहा हात लांब असा अॅशकाण्ठ नि जड ब्राँझचा भाला भिंतीत रतला. द्वारपिंडीवरची मंडळी लग्नार्थ्यांच्या फॅरीचा स्पर्शही न होता उभी होती. त्यांच्या कानांवर दुर्दम्य ओदिससची आज्ञा आता पडली. “मित्रहो, संकेताचा शब्द उच्चारण्याची आता पाळी माझी आहे, आणि भाला फेकीची आपली. टोळीच्या भरगर्दीत भाले फेका, ते टोळभैरव आपल्या इतर अपराधात आमच्या हूननाच्या प्रयत्नांची भर घालीत आहेत.”

त्या सर्वांनी काळजीपूर्वक नेम धरला आणि चार तीक्ष्ण भाले त्यांच्या हातातून सुटले. परिणामी ओदिससने देमांतलेमसचा प्राण घेतला आणि तेलेमॅकसने युरिअॅदिसचा. तर एलॅतस बराहपालाच्या शस्त्राने पडला नि पैसेन्दर गुराख्याच्या. याप्रमाणे चौवांना एकदमच धूळ चारण्यात आली होती. लग्नार्थी माघार घेऊन सभामंडपाच्या दुसऱ्या कोपऱ्यापर्यंत हटले आणि ओदिससच्या पक्षाने धाव घेऊन मृत देहातून आपली शस्त्रे उपटून काढली.

लग्नार्थ्यांनी पुन्हा एकदा आपले भाले द्वेषाने फेकले पण ते बहुतांशी व्यर्थच गेले. तेवढी दक्षता अॅथीनीने घेतली. एक भाला भव्य सभामंडपाच्या द्वारस्तंभाला लागला. दुसरा भक्कम दाराला तर तिसरा अॅशकाण्ठाच्या दांड्याचा नि ब्राँझ धातूच्या जाड जड टोकाचा भाला भिंतीला. पण अॅम्फिमेदाँनला मात्र तेलेमॅकसच्या मनगटावर नेम मारण्यात यश मिळाले. तथापि तो निसटता धाव होता. ब्राँझच्या टोकाने त्वचा थोडी खरचटली इतकेच. आणि नेसिपसने फेकलेला एक लांब भाला युमिअसच्या ढालीवर उडडाण करीत पलीकडे जाऊन पडताना त्याच्या खांद्याला ओरखाडून गेला. पुन्हा शांत व स्थिरचित्त ओदिससने आपल्या अनुयायांसह शत्रूच्या गर्दीत एक फॅर टाकली. या खेपेला युरिअॅमस नगरविध्वंसकाला बळी पडला. तेलेमॅकसने अॅम्फिमेदाँनचा वध केला, बराहपालाने पॉलिक्सची वाट लावली आणि शेवटी गुराखी तेसिपसाच्या छातीत प्रहार करून शत्रूवर मिळविलेल्या जयाने प्रमुदित होऊन ओरडला, “दुरुत्तरे करणाऱ्या बढाईखोर वेट्या! तुझी वायफळ बडबड करणारी मोक्यात जीभ व तुझ्यापेक्षा कितीतरी जास्त मुज असलेल्या देवांवर निर्णय न सोपविता, स्वतःच मोठमोठ्या गोष्टी करणारा तू, यांना आता चांगलाच धडा शिकवितो मी. ओदिसस राजाने सभामंडपात भिक्षा मागितली तेव्हा त्याच्याकडे तू जो गाईचा खूर फेकलास त्याच्या बदल्यात हे घे.” आणि याप्रमाणे त्या गरीब गुराख्याला दुराचाऱ्यावर वरचढ केल्याचा आनंद प्राप्त झाला.

त्यानंतर ओदिससने अॅगेलॉसवर धावून जाऊन आपल्या प्रचंड भाल्याने त्याला विद्ध केले, तर तेलेमॅकसने युएनॉरपुत्र लॅओक्रितसच्या थेट कुशीत भाला खुपसून तो त्याच्या देहातून आरपार नेला. तेव्हा तो मनुष्य पालथा पडून भूमीवर त्याचे कपाळ चांगलेच आपटले. आणि आता त्यांच्या डोक्यावर उंच छतावर असलेल्या अॅथीनीने आपली प्राणघातक ढाल उभारली. विवाहार्थी भीतीने वेडेपिसे झाले. वसंत ऋतूत जेव्हा दिवस मोठे होऊ लागतात तेव्हा भिर-भिरत्या गोमाशीने आक्रमण करून उधळलेल्या गुरांच्या कळपासारखे ते सभामंडपातून विखरून इकडे तिकडे धावले. पण प्रतिपक्षियांनी त्यांच्यावर झडप घालण्यास सुरुवात केली. लहान लहान पक्षी त्यांच्यावर झडप घालणाऱ्या गिघाडांच्या भीतीने उंच आकाशात उडायचे

टाळतात व जमिनीसरसे उडू लागतात.' पण त्यामुळे त्यांचा काहीच फायदा होत नाही. गिधाडांपासून त्यांची सुटका होऊ शकत नाही. टेकड्यांमधली आकडेदार पंजांची नि वाकदार चोचींची गिधाडे त्यांच्यावर झडप घालून त्यांना मारतात, आणि बघ्ये या शिकारीच्या खेळाची प्रशंसा करतात. त्याचप्रकारे ओदिससच्या पक्षाने सैरावैरा मंडपातून धावणाऱ्या लग्नाधर्यांची संसेहोलपट करून त्यांचा संहार केला. कवट्या तडकल्या, मरणोन्मुख माणसांची भेसूर विव्दळणी ऐकू येऊ लागली आणि साऱ्या सभामंडपाच्या भूमीवर रक्त वाहू लागले.

लिओदिस पुढे धावला, त्याने ओदिससचे गुडघे कवटाळले आणि तो कळवळून प्रार्थना करीत सुटला, "ओदिसस, तुझ्या दयाबुद्धीला मी साकडे घालतो. माझा थोडा विचार कर. करुणा येऊ दे तुला माझी. मी शपथेवर तुला सांगतो की या घरातील कोणाही स्त्रीचे मी शब्दाने वा कृतीने कधीच वाकडे केले नाही. खरे तर अशा दुराचारापासून सर्वांना परावृत्त करण्याची मी पराकाष्ठा केली. पण दुष्टकर्मापासून हात आवरता घेण्यास मी सांगत असताही त्यांनी माझे ऐकले नाही, आणि त्यांच्या स्वतःच्या अन्याय्य कर्मांनीच त्यांना अशा भयानक अवस्थेप्रत आणले आहे. पण मी नुसता त्यांचा पुरोहित होतो. मी काही केले नाही. आणि आता मात्र त्यांच्या कर्मभोगाचा वाटेकरी मी होणार! एखाद्याने दाखविलेल्या चांगुलपणाची परतफेड ही अशी होते कधीकधी!"

ओदिससने त्याच्याकडे जुगुप्सेने पाहिले आणि त्याला उत्तर दिले, "तू म्हणतोस तू त्यांचा पुरोहित होतास तर मग कितीतरी वेळा तू या सभामंडपात प्रार्थना केली असशील की माझ्या पुनरागमनाचा शुभदिन लांबणीवर पडावा आणि माझी प्रिय पत्नी तुझी होऊन तिने तुझ्या मुलांना जन्म द्यावा. त्या कर्माबद्दल मृत्यूच्या यातनांपासून तुझी कशानेही सुटका होणार नाही." आणि अँगेलॉसने मरताना भूमीवर टाकलेल्या खडगावर आपला प्रचंड हात ठेवून त्या खडगाने लिओदिसच्या मानेवर त्याने असा जोरदार वार केला की बोलणे पुरे होण्याच्या आतच त्याचे शीर धुळीत पडले.

तर्पिअसपुत्र फेमिअस विवाहाधर्यांचा चारण म्हणून अनिच्छेने त्यांची सेवा करीत होता, तो आतापर्यंत कसाबसा संहारातून बचावला होता. तो आता वाजूच्या द्वाराच्या अगदी जवळ उभा राहिला. त्याची वीणा त्याच्या हातात अबोल होऊन पडली होती आणि तो मनात साधकवाधक विचार पुढीलप्रमाणे करीत होता. सभामंडपाबाहेर निसटून प्रांगणातल्या महावेदीजवळ जाऊन बसावे जे लेअर्तिझनि ओदिसस यांनी आपला कुलदेव झ्यूस याच्याप्रीत्यर्थ दिलेल्या अनेक यज्ञाहूतींचे स्थान होते की पुढे येऊन ओदिससच्या पायांपाशी दयेची याचना करावी! दोन्ही मार्गांचा समतोल विचार करून त्याने ठरविले की राजाकडे प्रत्यक्ष दयेसाठी प्रार्थना करायची. तेव्हा त्याने आपले पोकळ वाद्य भूमीवर मिश्रणाचा वाडगा नि चांदीच्या चुका जडविलेले आसन यांच्या मधोमध ठेवले, आणि मग ओदिससपाशी धावत जाऊन त्याच्या गुडघ्यांभोवती हातांचा विळखा घालून आपली विज्ञप्ती सुरू केली, "ओदिसस, तुझ्या दयाबुद्धीला मी शरण आहे. माझ्या विनंतीचा मान राख आणि माझ्यावर करुणा कर. देवांचे नि मानवांचे गुणगान करणाऱ्या माझ्यासारख्या चारणाला तू जिवे मारलेस तर नंतर तुला त्याचा पश्चाताप होईल. मला स्वतःशिवाय कोणी गुरू नव्हता. पूर्वचिंतन केल्याशिवाय सर्व प्रकारची गीते माझ्या ओठी स्फुरतात आणि मला वाटते की, एखाद्या देवासाठी गावे तसा मी गाऊ

शकेन तुझ्यासाठी. म्हणून माझा गळा कापण्याआधी दोनदा विचार कर. शिवाय तुझा पुत्र तेलेमॅक्स तुला सांगेल की लग्नाध्यांच्या भोजनोत्सवात गाण्यासाठी मी स्वेच्छेने किंवा शुल्कासाठी कधीच येथे आलो नाही, तर केवळ पाशवी शक्तीने आणि संख्याबलाने मला येथे ओढून आणले!”

ही प्रार्थना ऐकू जाण्याइतका राजपुत्र तेलेमॅक्स ओदिसससमीप होता. त्याने त्वरित ओरडून पित्यास म्हटले, “थांबा, तो मनुष्य निर्दोष आहे. त्याच्यावर तलवार चालवू नका; आणि दुसऱ्या एका माणसाला आपण जीवदान दिले पाहिजे—अर्थात जर फिलितिअस किंवा वराहपाल यांनी अगोदरच त्याला मारले नसेल किंवा तुम्ही सभामंडपातून वादळासारखे आक्रमण करित गेलात तेव्हा तुमच्यापाशी त्याची गाठ पडली नसेल तर!—तो आहे घोषक अग्रदूत मेदान—त्याने मी लहान मुलगा असताना घरात नेहमी माझा सांभाळ केला आहे.”

त्याचे शब्द घोषकाच्या कानी गेले. कारण त्याच्या पिढीत शहाणा समजला जाणाऱ्या मेदानने बैलाच्या एका ताज्या कातड्यात स्वतःला गुंडाळून घेऊन भयग्रस्त अवस्थेत एका उंच आसनाखाली जीव वाचविण्यासाठी आश्रय घेतला होता. त्या आश्रयस्थानातून तो लगेच बाहेर आला आणि कातडे वाजूला फेकून, धावत तेलेमॅक्सकडे गेला नि त्याचे गुडघे कवटाळून त्याने दयेची याचना केली, “माझ्या प्रिय किशोरा, हा मी येथे आहे. मला जीवदान दे आणि माझ्यावतीने तुझ्या पित्याजवळ शब्द टाक. त्याच्यापुढे कोणाचीच मात्रा चालत नाही, आणि त्याचे घरदार खाऊन टाकून वर नुसती तुला मानाने वागविण्याचीमुद्दा अक्कल ज्यांनी दाखविली नाही, त्या या टोळीवर तो भयंकर भडकलेला आहे—त्याच्या त्या क्रूर खड्गाने त्याला माझा जीव घेऊ देऊ नको.”

ओदिसस, शहाणपणाने सर्व ध्यानात घेऊन त्या माणसाकडे सस्मित पाहून बोलला, “मुळीच भिऊ नकोस! तुला मृत्यूच्या जबड्यातून वाचवून माझ्या पुत्राने तुला धडा शिकविला आहे. तो तू मनावर ठसवून घे, नि दुसऱ्यांनाही त्याचा उपदेश कर की दुराचारापेक्षा सदाचार हा माणसाला व्यवहारात अधिक यश देतो. आणि आता तू नि तो गायक संगीतकार सभामंडपाबाहेर जा. चला, या संहारकांडातून निघून प्रांगणात जा व माझे आतले काम मी पुरे करीपर्यंत तेथे बसा.”

ते दोघे तात्काळ मंडपाबाहेर निघून मोकळ्या हवेत गेले. आणि झ्यूसच्या वेदीपाशी बसून अजूनही आकस्मिक मृत्यूची भीती बाळगीत सूक्ष्म दृष्टीने चहुबाजूंना पाहत राहिले. ओदिससने घरात सर्वत्र नीट निरीक्षण करून, जीव वाचवण्यासाठी उरलेले कोणी कोठे लपले आहेत की काय ते पाहिले. पण सर्व मंडळी मेली असल्याचे त्याला आढळले. कोळ्यांनी घूसर फेसयुक्त समुद्रवीचीतून आपल्या जाळ्यात पकडलेल्या व पुळणीच्या वळणावर ओढून काढलेल्या, चकचकीत सूर्यप्रकाश आयुष्याचा शेवट करीपर्यंत सागराच्या खाऱ्या पाण्यासाठी धापा टाकीत पडलेल्या माशांचे ढीग रेंतीवर पडलेले असतात, तसे ते मेलेले लोक रक्तात नि धुळीत ढिगांनी पडले होते. असे ते विवाहार्थी जाळ्यात पकडलेल्या माशांसारखे एकमेकांवर पडून त्यांची एकच रास झाली होती.

पुत्राला ओदिसस म्हणाला, “तेलेमॅक्स, दाई युरिक्विलआला येथे माझ्याकडे पाठवतोस का? तिला काही सांगायचे आहे मला.”

आज्ञाधारकपणे तेलेमॅकसने जाऊन स्त्रियांच्या निवासस्थानाचे द्वार ठोठावले आणि वृद्धा युरिक्लिआला हाक देऊन सांगितले की त्याच्या पित्याला तिच्याशी बोलायचे आहे—म्हणून तिने तात्काळ तिकडे जावे. त्याने तिला हीपण आठवण करून दिली की प्रासादातल्या सेविकावर्गाची प्रमुख हे तिचे स्थान आहे.

त्याच्या बोलण्याने युरिक्लिआ अवाक झाली, पण तिने अंतःपुराचे दार उघडले, ती बाहेर आली नि घाईघाईने तेलेमॅकसच्या मागून गेली. एखाद्या शेतकऱ्याचा बैल खाल्यावर छातीवरून नि जबड्याच्या दोन्ही बाजूंनी रक्त ठिपकत असणाऱ्या सिंहाचे दृश्य जसे भयावह दिसते, तसे तेथे पडलेल्या प्रेतात अंगावर रक्त नि घाण उडालेल्या ओदिससचे भीतीदायक दर्शन तिला झाले. हातापायांवर रक्ताचा दाट थर बसलेला असाच तो तिला दिसला. युरिक्लिआने ते मेलेले लोक नि तो रक्ताचा समूह पाहिला तेव्हा समोर दिसणाऱ्या महापराक्रमाचे स्वागत करण्यासाठी मोठी आरोळी ठाकावी हीच तिची स्वाभाविक प्रवृत्ती झाली; पण ओदिससने तिच्या उसळत्या उत्साहाचे कडक दूषणाने नियंत्रण केले, “म्हातार-बाई, स्वतःला आवरून धर. जो काय हर्ष उचंबळला असेल तो मनातल्या मनात ठेव. येथे मला आनंदोत्सव नको आहे. मृतांना पाहून प्रमुदित होणे हे घर्माविरुद्ध आहे. हे लोक देवांच्या संकेताने व त्यांच्या स्वतःच्याच निघ आचरणाने बळी गेले आहेत. त्यांच्या सन्निघ असणाऱ्या कोणाचाही मान त्यांनी ठेवला नाही; चांगले नि वाईट सारे लोक त्यांना सारखेच होते. आणि आता त्यांच्या स्वतःच्या निर्बुद्ध दुष्टपणानेच त्यांना या भयानक अंतापर्यंत पोचविले आहे! पण घरातल्या स्त्री-सेविकांचे काय? त्यातल्या माझ्याशी विद्रोह करणाऱ्या कोण होत्या नि प्रामाणिक कोण आहेत ते मला सांग.”

ती प्रेमळ वृद्ध दाई बोलली, “माझ्या बाळा, मी तुला अचूक सगळे काही सांगते. आपण घरकामासाठी, लोकर साफ करण्यासाठी नि दास्यावस्था शक्य तेवढी फलप्रद होण्यासाठी शिकवून तयार केलेल्या तुझ्या पन्नास दासी प्रासादात आहेत. त्यांच्यापैकी सगळ्या मिळून वाराजणी अशा आहेत की ज्या कुमार्गाला लागल्या असून माझीच काय पण पेनिलॉपीचीही पर्वा बाळगीत नाहीत. तेलेमॅकस आताच कुठे मोठा झाला आहे आणि त्याने दासींना आज्ञा करून इकडून तिकडे नाचवावे हे त्याच्या मातेला संमत नाही. पण आता मला माझ्या धनिणीच्या महालात जाऊन तिला ही वार्ता सांगू दे. दैवयोगाने तिला झोप लागली आहे.”

सुज्ञ ओदिसस म्हणाला, “इतक्यातच तिला उठवू नको; पण ज्या दासींनी आपल्या लाजिरवाण्या वागणुकीने स्वतःला डाग लावून घेतला आहे त्यांना इकडे यायला सांग.”

दासींनी सभामंडपात ओदिससपुढे उपस्थित व्हायला पाहिजे हे सांगण्यास म्हातारी तेथून गेली आणि ओदिससने तेलेमॅकस नि वराहपाल व गुराखी यांना जवळ बोलावून तात्काळ करावयाच्या गोष्टींबद्दल त्यांना आज्ञा दिल्या—“मृतदेह बाहेर वाहून नेण्यास सुरुवात करा नि दासींना तुम्हाला मदत करायला लावा. मग भोजनाची मेजे आणि आपली सर्वोत्तम आसने पाण्यात भिजविलेल्या बोळ्यांनी साफ करा. सर्व जागा स्वच्छ व नीटनेटकी करून झाली म्हणजे त्या दासींना सभामंडपाबाहेर बंदीगृह नि प्रांगणाचा मोठा तट यांच्या मधल्या जागेत न्या, व तुमची दीर्घ खडगे त्यांच्यावर चालवा. आपल्या प्रेमलीलांनी तरुण प्रेमवीरांच्या बाहुपाशात चोरून घालविलेले प्रहर यांच्या आठवणी काढण्यासाठी त्यांच्यापैकी कोणालाही जिवंत ठेवू नका.”

गळे काढून ओक्सावोक्सी रडत, गालांवरून आसवे ओघळत असलेल्या त्या सर्व दासी बरोबरच आल्या. त्यांचे पहिले काम ठार झालेल्यांची प्रेते हलविणे हे होते. ती सर्व त्यांनी तटबंदी केलेल्या प्रांगणाच्या द्वारप्रकोष्ठाखाली एकमेकांना टेकून रचली. ओदिससने स्वतः देखरेख करून, त्या नाखुपीने करीत असलेले ते काम पुरे होईपर्यंत त्यांच्यामागे सक्तीने लकडा लावला.

त्यानंतर त्यांनी भोजनाची मेजे आणि सुंदर आसने, बोळ्यांनी व पाण्याने धुऊन काढली, मग तेलमॅकस नि वराहपाल व गुराखी यांनी भव्य सभामंडपाची भूमी फावड्यांनी खरडून काढली, आणि दासींनी खरवडून काढलेली घाण वाहून नेऊन बाहेर टाकली. शेवटी सर्वेघ घर सुव्यवस्थित केल्यानंतर त्यांनी दासींना भवनावेहाहेर नेले, आणि बंदीगृह नि प्रांगणाचा मोठा तट यांच्या मधल्या अरुंद जागेत त्यांना हाकून एकत्र आणले, तेथून निसटून जाण्यास कुठलाही मार्ग नव्हता. नंतर तेलमॅकस म्हणाला,—

“ ज्या बायकांनी माझ्या आणि माझ्या मातेच्या नावाला कलंक लावला नि ज्यांनी या टोळीतल्या लोकांबरोबर व्यभिचार केला त्यांना मी सुखाचे मरण मिळू देणार नाही, असे शपथ घेऊन सांगतो.”

असे म्हणून त्याने पूर्वी निळ्या अग्रभागाच्या नौकेवर वापरात असलेला एक दोर घेतला. त्याचे एक टोक द्वारप्रकोष्ठातल्या एका उंच खांबाला घट्ट बांधले, दुसरे बंदीगृहावरून टाकून अशा पातळीला ताणून घेतले की त्यांच्या पायांचा स्पर्श भूमीला होऊ नये. आणि मग, वनराजीत कबुतरे किंवा लांब पंखाचे शरश पक्षी विश्रामासाठी आलेले असताना तीत लावलेल्या जाळ्यांत सापडून इच्छित शोष मिळण्याऐवजी मृत्यूच्या आहारी जातात, त्याप्रमाणे त्या बायकांनी ओळीने डोकी पुढे केली आणि सर्वांत कष्टमय रीतीने त्यांना या जगातून पाठवून देण्यासाठी, प्रत्येकीच्या गळ्याभोवती फास टाकण्यात आले. थोडावेळ त्यांनी पाय झाडले, पण ती क्रिया अर्थातच दीर्घकालपर्यंत चालली नाही.

त्यानंतर मेलॅन्थिअसला ओढीत ओढीत प्रांगणाच्या पार महाद्वारातून बाहेर काढण्यात आले. तेथे एका तीक्ष्ण छुरिकेने त्यांनी त्याचे नाक व कान कापले; त्यांची गुप्तेद्रिये फाडून काढून कुठ्यांना कच्चे मांस म्हणून टाकण्यात आली, आणि त्वेषाच्या भरात त्यांनी त्याचे हातपायही तोडून टाकले. मग आपापले हातपाय धुऊन काढल्यावर ते परत आत ओदिससकडे गेले आणि एकंदर कामगिरी पुरी झाली.

ओदिसस आता आपल्या मायाळू वृद्ध दाईकडे वळून म्हणाला, “ युरिक्लिजा, मला थोडे दोषघ्न गंधक आणून दे आणि शेकोटी पेटव, म्हणजे घरभर धुरी घालून घर शुद्ध करता येईल. त्याचप्रमाणे पेनिलोपीला तिच्या संगतीत असणाऱ्या कुलीन स्त्रियांसह येथे यायला सांग आणि सर्व दासींना आपापल्या ठिकाणांहून येथे सभामंडपात उपस्थित होऊ दे.”

ती अतिस्नेहशील वृद्धा बोलली, “ माझ्या लेकरा, ते सारे ठीक नि बरोबर आहे; पण तुला अंगात घालायला एक अंगरखा नि प्रावरण आधी मला आणू दे; आणि तुझ्या संद खांद्यावर लक्तेर पांघरून असा घरात उभा राहू नको, नाहीतर लोकांना तुला पाहून धक्का बसेल.”

पण आपल्याला आधी काय हवे ते ओदिससला पूर्ण ठाऊक होते. त्याने प्रत्युत्तर केले, "पण मला पहिली गोष्ट हवी आहे ती या सभामंडपात पेटविलेली शेकोटी."

मग युरिकिलआने त्याची अवज्ञा केली नाही. तिने शेकोटी पेटविली आणि गंधक आणले. ते शेकोटीवर टाकून ओदिससने सभामंडपाची, घराची नि बाहेरच्या प्रांगणाचीही त्या धुराने संपूर्णपणे शुद्धी केली.

दरम्यान ती वृद्धा प्रासादातून सर्वत्र, स्त्रियांना ती वार्ता सांगण्यासाठी नि त्यांना सभामंडपात बोलविण्यासाठी फिरली. त्या आपल्या निवासातून पलिते घेऊन, घोळके करून बाहेर आल्या आणि ओदिससच्या गळ्याभोवती हात टाकून त्याच्या डोक्यावर व खांद्यावर वत्सल चुंबनाचा वर्षात करून, त्याचे दोन्ही हात धरून त्यांनी त्याचे स्वागत केले. आणि त्याच्याबद्दल सांगायचे तर, मृदु भावनांनी भारावून जाऊन त्याचा संयम सुटला व त्याला हुंदके फुटले. त्याने ओळखली नाही अशी त्यांच्यात एकही व्यक्ती नव्हती !

□ □

ओदिसस आणि पेनिलॉपी

म्हातारी चालता चालता खुदूखुदू हसत लगबगीने वरच्या मजल्यावर धनिणीला सांगायला गेली की तिचा प्रिय पती घरात उपस्थित आहे. तिचे पाय तिला पुरेशा वेगाने नेऊ शकत नव्हते आणि घाईत तिची पावले थरथरत होती. मंचकाच्या उशाशी पोहोचताच ती मोठ्याने म्हणाली, “पेनिलॉपी, जागी हो प्रिय बाळे, नि इतके सारे दिवस जे दृश्य पाहण्यासाठी तू उत्कंठित होतीस ते पहा. ओदिसस घरी आला आहे. अगदी वेळेवर—यायलाच हवा होता, अशा वेळी आला आहे! आणि ज्या खलपुरुषांनी त्याचे घर पार उलथेपालथे करून टाकले, त्याची संपदा खाऊन टाकली नि त्याच्या मुलाला दमदाटी केली, त्यांना त्याने मारून टाकले आहे.”

पण पेनिलॉपीने हे बेसावधपणे ऐकून घेतले नाही. तो म्हणाली, “प्रिय दाई, देवांनी तुझा बुद्धिभ्रंश केला आहे! त्यांना मठु लोकांना शहाणे करणे जेवढे सोपे जाते, तेवढेच मोठमोठ्या शहाण्यांनादेखील निर्बुद्ध करणेही. आणि आता त्यांनी तुला भ्रमिष्ट केले आहे—तू इतकी चांगली शहाणी होतीस तरी! मुखाने डुलकी घेण्यासाठी मी डोळे मिटून पडले असता केवळ ही निरर्थक बडबड ऐकवायला मला जागी करून माझ्या दुःखाशी खेळ खेळण्याचे तुला धाडस तरी कसे झाले? ज्या करंट्या स्थळाचा उच्चारही माझ्याने करवत नाही, तिकडे ओदिससने प्रयाण केल्यापासून इतकी गाढ झोप मला कधीच लागली नव्हती. चल जा खाली आणि जाऊन बस परत आपल्या निवासांत! इतर दासींपैकी कोणी येऊन असला बाष्कळपणा ऐकवायला मला जागे केले असते तर मी तात्काळ एक कानपिचकी देऊन तिला गावी परत धाडले असते! त्यापासून तू बचावलीस हे तुझ्या वयस्कपणामुळे. तू म्हातारी आहेस हे तुझे सुदैव समज.”

पण या बोलण्याने ती वृद्ध दाई गप्प झाली नाही. ती म्हणाली, “प्रिय बाळे, मी तुझी थट्टा करित नाही; मी तुला सांगितले त्याप्रमाणे ओदिसस खरोखरच घरी आला आहे. सभामंडपात त्या सगळ्यांनी ज्याची कुचेष्टा केली ती परदेशी तोच होता! तो परत आला आहे हे तेलेंमॅकसला काही काळापूर्वीच कळले होते; पण त्या उपटसुभांना त्यांच्या दुराचारांचे प्रायश्चित्त त्याच्याकडून मिळेपर्यंत पित्याचे बेत गुप्त ठेवण्याचा शहाणपणा त्याने केला.”

आता पेनिलॉपीचे हृदय आनंदाने उचंबळून उठले. मंचकावरून उडी मारून ती उठली नि वृद्धेला बिलगली. तिच्या नेत्रातून अश्रू वाहत होते आणि ओठातून आतुर शब्द ओसंडत होते. ती उद्गारली, “प्रिय दाई, पाया पडते तुझ्या खरं काय ते सांग! जर तू म्हणतेस त्याप्रमाणे तो खरोखरच घरी आला असला तरी सदा घोळके करून आपल्या घरात घोटाळ्याच्या त्या दुरात्म्यांच्या टोळीचा समाचार एकट्याने घेणे त्याला जमले तरी कसे?”

युरिक्लिआ म्हणाली, “ मी त्यातले काहीच पाहिले नाही. मला त्याबद्दल काही ठाऊकही नव्हते. मरणाच्या लोकांचे विव्हाळणे तेवढे मला ऐकू आले. तुझा पुत्र तेलेमेंकस याने ओरडून मला वाहेर बोलावीपर्यंत दारे घट्ट बंद करून अडकवून ठेवलेल्या आम्ही, आमच्या निवासाच्या एका कोपऱ्यात भीतीने दगडासारख्या निश्चल होऊन बसलो होतो. मला आणायला मुलाला त्याच्या पित्याने पाठविले होते. आणि मग मृतांच्या प्रेतांमध्ये उभा असलेला ओदिसस मला दिसला. कठीण भूमीवर त्याच्याभोवती मृतदेहांचे ढीग पडले होते. अंगावर रक्त नि घाण उडालेल्या सिंहासारख्या त्याला पाहून तुला बरे वाटले असते! एव्हाना सगळी प्रेते प्रांगणाच्या द्वारापाशी एकत्र करण्यात आली आहेत. आणि मोठी शेकोटी पेटवून घेऊन तो प्रासादाला धुरी देत आहे. त्याच्याकडे तुला घेऊन यायला त्याने मला पाठविले आहे. तेव्हा आता माझ्याबरोबर चल, म्हणजे सर्व दुःखे भोगून झाल्यावर तुम्हा दोघांना आता एकत्र सुखात राहता येईल. ज्या आशेची तू इतके दिवस जोपासना केलीस ती आज तुझ्यासाठी सफल झाली आहे. ओदिसस स्वतःच्या गृहाम्नीप्रत जिवंत परत आला आहे; घरात त्याला तू आणि त्याचा पुत्र दोघेही मिळाला आहेत, आणि त्याचे कितीतरी अपराध ज्यांनी केले त्या लम्नार्थ्यांतल्या प्रत्येकावर स्वतःच्याच प्रासादात त्याने सूड उगवून घेतला आहे.”

धोरणीपणाने पेनिलॉपी म्हणाली, “ प्रिय दाई, एवढ्यातच हृषनि हसत सुटू नको,— इतक्यातच त्यांच्याबद्दल प्रौढी मिरवू नको; घरी प्रत्येकजणाला त्याचे दर्शन किती स्वागताहं होईल हे तुला ठाऊक आहे, आणि मी आणि आम्ही दोघांनी ज्याला जन्म दिला तो पुत्र, यांना तर ते जास्त आनंददायक वाटेल. पण हा तुझा वृत्तांत अजूनही खरा वाटत नाही ! त्या तरुण उमरावांच्या मर्मभेदक औद्धत्याने नि दुष्टाचारांनी निःसंशय प्रकृपित झालेल्या अमरदेवांपैकीच एखाद्याने त्यांचे प्राण घेतले असावेत ! कारण सन्निध आलेल्या कोणाचाही मान त्यांनी ठेवला नाही—चांगले नि वाईट दोन्ही प्रकारचे लोक त्यांना सारखेच होते आणि त्यांच्या पापांनी आता त्यांना या दुर्गतीला आणले आहे. दरम्यान कोणत्यातरी देशात असलेल्या ओदिससने कधीतरी घरी परत येण्याचा योग गमावला आहे, आणि त्याबरोबरच प्राणही ! ”

तिची म्हातारी दाई उद्गारली, “ माझ्या बाळे, अशा गोष्टी तुझ्याच्याने बोलवतात तरी कशा ! हा इथे स्वतःच्या गृहाम्नीजवळ तुझा पती आहे, आणि तू म्हणतेस की तो कधीच घरी येणार नाही ! पण तुझा, बाई कधीच कशावर फारसा विश्वास नसतो ! पण दुसरी एक गोष्ट तुला सांग दे मला—जिच्यामुळे सत्य सिद्ध होणार आहे. फार पूर्वी वराहाच्या शुभ्र सुळ्याने दुखापत होऊन त्याच्या पायावर पडलेला व्रण तुला ठाऊक आहे ना ? तोच व्रण त्याचे पाय धुताना मी पाहिला, नि स्वतःच्या धूर्त हेतूखातर त्याने माझा गळा घरून मला परावृत्त केले नसते, तर त्याविषयी मी तुला तेव्हाच सांगितले असते. आता माझ्याबरोबर चल; मी जर तुला फसवले असेल, तर शक्य तेवढ्या क्रूरपणे मला मारून टाक, माझ्या प्राणाची बाजी लावते मी ! ”

पेनिलॉपीने उत्तर दिले, “ प्रिय दाई, तू एक फारच सुज्ञ वृद्धा आहेस ! पण अनाद्यतन देवांच्या मनाचा ठाव तुलादेखील घेता येणार नाही ! तथापि आपण माझ्या पुत्राकडे जाऊ या, म्हणजे मला माझे लग्नार्थी मेलेले पाहता येतील, आणि त्याबरोबर त्यांना मारून टाकणारा पुरुषही नजरेस पडेल. ”

असे म्हणत ती आपला सुंदर महाल सोडून खाली उतरली; त्यावेळी तिच्या मनाची सारखी चलबिचल होऊन ते त्रस्त झाले होते. “ पतीला प्रश्न विचारताना त्रयस्थपणे बोलावे

की थेट त्याच्यापाशी जाऊन त्याच्या मस्तकाचे नि हातांचे चुंबन घ्यावे? दगडी द्वारपिंडी ओलांडून तिने सभामंडपात प्रवेश केला तेव्हा प्रत्यक्ष तिने काय केले, तर शेकोटीच्या उजेडात ओदिससच्या विरुद्ध बाजूस एका भितीजवळच्या आसनावर ती जाऊन बसली. तो स्वतः तेथे एका मोठ्या स्तंभापाशी भूमीकडे दृष्टी लावून बसला होता. आपली भली पत्नी आपल्याला पाहिल्यावर काय म्हणते याची वाट तो पहात होता. कारण पुष्कळ वेळेपर्यंत विस्मयाकुल पिनेलॉपी एक शब्दही न बोलता तेथे बसली. पण तिची दृष्टी मात्र काम करीत होती; ती एका क्षणी त्याच्या मुद्रेवर पूर्णपणे विसावत होती, तर दुसऱ्या क्षणी त्याला पुन्हा एकदा परका भासवणाऱ्या त्या फाटक्या कपड्यांवर पडत होती. मुग्धतेचा भंग केला तो तेलेंमॅकसने आणि तोही केवळ तिचा उपालम्भ करण्यासाठी!

तो म्हणाला, माते, अग “ माझ्या विचित्र कठोरहृदयी माते ! माझ्या पित्यापासून अशी इतकी दूर का राहतेस? त्याच्याजवळ बसून सारखी बोलत नि प्रश्न विचारित कशी राहत नाहीस तू? एकोणीस वर्षांच्या विपत्तीनंतर नुकत्याच परत मिळालेल्या पतीविरुद्ध असे ओढून धरण्याचा तऱ्हेवाईकपणा दुसऱ्या कोणत्याही बाईने केला नसता! पण तुझे हृदय नेहमीचेच गारगोटीपेक्षाही कठीण आहे.”

तिने त्याचा टोला मान्य करीत म्हटले, “ माझ्या बाळा, आकस्मिक आघाताने बघिर झाले आहे माझे हृदय! त्याला उद्देशून बोलावा असा एक शब्दही सापडत नाही, मला त्याला काय विचारावे हेही उमजत नाही! त्याच्या मुखाकडे मला पाहवतदेखील नाही! पण हा खरोखरच घरी आलेला ओदिसस असेल, तर आम्ही एकमेकांना निश्चित ओळखू, आणि तेही एका अधिक चांगल्या प्रकारे; कारण आमच्या दोघांमध्ये अशा खाणाखुणा आहेत की ज्या केवळ आम्हा दोघांनाच ठाऊक आहेत नि दुसऱ्या कोणाच्याही कानावर त्या गेलेल्या नाहीत.” धिऱ्या स्वभावाच्या ओदिससने स्मित केले; मग त्वरित पुत्राकडे वळून तो म्हणाला, “ तेलेंमॅकस येथे स्वगृही माझी कसोटी पाहण्यास तुझ्या मातेला मोकळीक दे; तिची वृत्ती लवकरच आपल्याला अनुकूल अशी सुधारेल. तूत मी मलिन नि लवकरे नसेलेला आहे म्हणून ती माझ्या-विषयी औदासीन्य दाखवीत मी ओदिसस असल्याचे नाकारीत आहे. पण आता पुढे काय करणे सर्वांत बरे हे तू नि मी विचार करून ठरविले पाहिजे. माणसाने जर एकच देशबांधव ठार मारला आणि लढा चालू ठेवण्यास मृतांचा एखादाही मित्र नसला तर, तो मनुष्य तडीपार होतो; त्याच्या नात्यागित्यातल्या माणसांना सोडून तो देशत्याग करतो. पण आपण तर इथाकातील उच्चकुलिनातले निवडक असे सारे, जे आपल्या राज्याचे मुख्याधार, तेच मारून टाकले आहेत; ही समस्या आता तुझ्यापुढे आहे.”

तेलेंमॅकसने धूर्तपणे प्रत्युत्तर दिले, “ तिच्याशी झुंज तुम्ही स्वतःच घ्यायची आहे, प्रिय तात; कारण अवघड परिस्थितीतून बाहेर पडण्याच्या बाबतीत जगातले एकमेव सर्वोत्तम पुरुष असे तुम्ही मानले जाता, नि दुसरा कोणीही या नैपुण्यात तुमच्या जवळपासदेखील येईल असा नाही! तुमच्या नेतृत्वाचे अनुयायित्व आम्ही तत्परतेने करू, आणि मला असे म्हणण्यास हरकत वाटत नाही की आमच्याकडून शक्य आहे तेवढ्या धैर्याचीही उणीव आम्ही भासू देणार नाही.”

ओदिससपाशी समस्याला तोंड देण्याचा मार्ग नव्हता असे नाही. तो म्हणाला, “ तेव्हा मला वाटते आहे त्याप्रमाणे आपली सर्वोत्तम योजना अशी. प्रथम तुम्ही स्नाने करून अंगरखे

चढवा आणि घरातल्या दासींनाही चांगली वस्त्रे नेसायला सांगा. मग आपल्या उत्तम चारणाला आपल्यासाठी आनंदी नृत्य-संगीत सुरू करायला सांगा; त्याच्या वीणेवर जितक्या मोठ्या स्वराने वाजवता येईल तेवढे वाजव म्हणावे, म्हणजे रस्त्यावरून जाणाऱ्या कोणी किंवा शेजाऱ्यांपैकी एखाद्याने ते ऐकले तर त्याला वाटावे की लग्नानिमित्त भोजनोत्सव चालू आहे! त्यामुळे आपण फडबारांगमधल्या आपल्या शेतांवर आश्रय घेण्यासाठी पळ काढण्याआधी विवाहाध्यायीच्या मरणाची वार्ता नगरात प्रसृत होणे टाळेल. एकदा आपण तेथे पोहोचलो म्हणजे मग बघून घेऊ! देवगण आपल्याला अनुकूल होतीलही एखादे वेळी.”

त्यांनी तात्काळ त्याची सूचना कार्यवाहीत आणली, पुरुषांनी स्नाने करून आपले अंगरखे चढविले तर स्त्रियांनी देह वस्त्रालंकृत केले. त्या प्रशंसनीय वैतालिकाने आपली पोकळ वीणा घेतली आणि लौकरच गायनाच्या स्वरमाधुर्यावर नि नृत्याच्या ललित खुब्यांवर त्यांचे एकाग्र लक्ष वेधून घेतले; आणि उत्तम वस्त्र ल्यालेल्या स्त्रीपुरुषांच्या नृत्यातील पदाघातांनी त्या मोठ्या मंडपातून सभोवार प्रतिध्वनी उठले. रस्त्याने येणारे जाणारे ते आवाज ऐकून म्हणाले, “अहा! अनेकांनी प्रणयाराधन केलेल्या आपल्या राणीशी कोणीतरी अखेर लग्न लावलेले दिसते. किती कठोर हृदय ती बया! आपला युक्तविधीने जोडलेला पती परत येईपर्यंत धीर धरून प्रासाद सांभाळीत वाट पाहणे काही झाले नाही त्या चंचल बाईच्याने!” यावरून दिसून आले की खरोखर काय घडले होते याची त्यांना किंचितही कल्पना नव्हती.

दरम्यान स्वतःच्या घरी परत आलेल्या थोर ओदिससने गृहावेधिका युरिनोमीकडून स्वतःला स्नान घालून घेऊन तैलमर्दन करवून घेतले, आणि तिने त्याला सुंदर प्रावरणांनी अंगरखा घालून वस्त्रभूषित केले. अंथीनीनेही त्याचा देखणेपणा आपदमस्तक वाढवून आपली कामगिरी बजावली. तो अधिक उंच व अधिक बळकट दिसावा अशी तिने योजना केली. त्याच्या केसांचे झुबके त्याच्या मस्तकावरून, बहरलेल्या हायासिथच्या पुष्पांच्या पाकळ्यासारखे दाट असे तिने छळत ठेवले; आणि ज्याप्रमाणे हे हेफिस्तसने आणि तिने आपल्यातले कसब शिकवून तयार केलेला कारागीर रौप्यपात्रावर सोन्याचे पाणी देऊन प्रयत्नपूर्वक आपल्या कृतीला लालित्यपूर्ण सफाईदारपणा आणतो, त्याप्रमाणे आता तिने ओदिससचे मस्तक ति खांदे यावर अधिक सुभगता आणून आपले कार्य पूर्ण केले. स्नानगृहातून तो बाहेर आला तेव्हा एखाद्या अमरदेवासारखा दिसला; बाहेर येऊन आपल्या पत्नीसमोरच्या आसनावर तो पुन्हा बसला.

तो उद्गारला “किती विचित्र प्राणी आहेस तू! तू आहेस तशी देवांनी तुला स्त्रीरूपात निर्माण केली पण निव्वळ आडमुठेपणात बाकीच्या साऱ्या स्त्रीजातीला तू मागे टाकतेस! एकोणीस वर्षांच्या विपत्तीकालानंतर नुकत्याच परत मिळालेल्या पतीच्या बाहुपाशापासून इतका वेळ दूर राहण्याइतका कठोरपणा अंगी आणणे दुसऱ्या कोणत्याही पत्नीला शक्य झाले नसते! ठीक आहे, दाई, मला एकट्याला निजण्यासाठी एक शय्या सिद्ध कर कारण माझ्या पत्नीचे हृदय जवळजवळ लोखंडाइतकेच कठीण बनले आहे.”

सावध असलेली पिनेलॉपी बोलली, “तूही विचित्रच आहेस! मी काही ताठा किंवा औदासीन्य दाखवीत नाही! मला अवास्तव आश्चर्यही वाटलेले नाही! पण तुझ्या लांब वल्हांच्या नौकेतून तू इथाकाहून जलयात्रेला निघालास तेव्हा जसा तू होतास तसे तुझे चित्र

माझ्या मनात फारच स्पष्ट उमटलेले आहे. चल, युरिक्विजा, त्याने स्वतःइतक्या चांगल्या प्रकारे बांधलेल्या शयनागाराबाहेर त्याच्यासाठी एक आरामशीर शय्या तयार कर. त्याचा मोठा पलंग बाहेर ठेव, आणि कांबळी, लोकरीची पांघरुणे नि स्वच्छ धुतलेल्या चादरी घेऊन त्याची शय्या घाल. ”

पतीची कसोटी पाहण्याचा हा तिचा मार्ग होता. पण ओदिसस तात्काळ भडकून उठला व आपल्या एकनिष्ठ पत्नीला त्याने खडसावले. तो ओरडला, “ पिनेलांपी, तू मला प्रक्षोभित करित आहेस! माझा पलंग अग्यत्र कोणी हलविला ते कृपा करून सांगू शकशील का? काहीतरी चमत्कार झाल्याशिवाय निष्णात कामगारालादेखील तो दुसरीकडे कोठे नेणे कठीण पडेल, आणि तो सरकविणे जगातल्या सर्वात बळकट तरुण गडचाला दुष्कर ठरेल! कारण त्या गुंता-गुंतीच्या मंचकाच्या रचनेत एक मोठे गुपित होते; आणि ती माझी नि केवळ माझी एकट्याचीच कृती होती. प्रांगणात एक लांब पानांचे ऑलिव्हचे झाड होते; ते त्याच्या पूर्ण उंचीपर्यंत वाढून त्याचे खोड खांबाइतके जाड झाले होते. त्याच्याभोवती अगदी जवळजवळ दगड पक्के बसवून मी माझी खोली बांधली होती आणि ती पूर्ण झाल्यावर तिच्यावर पुरे छत घालून तिला एक व्यवस्थित भक्कम दुहेरी दार बसविले होते. नंतर त्या ऑलिव्ह वृक्षाच्या सगळ्या डंहाळ्या छाटून खोड मुळापासून वरपर्यंत माझ्या कुऱ्हाडीने तासून गोल गुळगुळीत केले होते, त्याच्या रेषा समांतर केल्या होत्या, हा झाला माझ्या मंचकाचा खांब, त्याला तेथे भोके पाडून प्रत्यक्ष मंचकाचा तो मूलाधार केला होता; मंचक पुरा होईपर्यंत ते काम मी करित राहिलो होतो; आणि नंतर सफाईचा हात फिरविण्यासाठी मी लाकडकामावर सोने, चांदी नि हस्तिदंताची नक्षी भरली व चौकटीवर जांभळे पट्टे उभे आडवे बसविले.

हे आहे आपले रहस्य, आणि ते मला ठाऊक आहे हे मी तुला दाखवून दिले आहे. श्रीमतीजी, मला समजत नाही ते हे की माझा मंचक आहे तेथेच मांडलेला आहे का कोणीतरी झाडाचे खोड आरपार कापून तो दुसरीकडे हलविला आहे ? ”

त्याचे वर्णन अगदी हुबेहूब सत्याशी जुळले आहे हे लक्षात येताच, तिचे गुडघे लटपटू लागले. एकाएकी तिचे हृदय विरघळले, तिला रडे कोसळले, ती धावत ओदिससपाशी गेली, आपले बाहू तिने त्याच्या गळ्याभोवती टाकले, आणि त्याच्या मस्तकाचे चुंबन घेतले. ती उद्गारली, “ ओदिसस, सर्व माणसांपेक्षा नेहमी जास्त समंजसपणे वागणारा म्हणून प्रसिद्ध आहेस तू! तेव्हा तू माझ्यावर चिडू नको. आपल्या साऱ्या दुःखांना कारण देव आहेत; यौवनातील आनंदाचे आपण वाटेकरी होऊन बाधक्याच्या उंबरठ्यावर एकल पोहोचावे हे त्यांना सहन होत नव्हते. पण तू आता माझ्यावर रागवू नकोस; किंवा तुला पहिल्याने पाहताक्षणीच आता जसे मी तुझे चुंबन घेतले, तसे तेव्हा घेतले नाही म्हणून मनाला लावून घेऊ नकोस! कारण मला अंतर्गामी नेहमी हृदयाला शहारून टाकणारे भय वाटे, की दुसराच कोणीतरी येथे येऊन आपल्या शब्दांनी मला भुरळ पाडील! अशी संधी साधण्यास टपलेले पुष्कळ शट असतात. आणि जर तिचे देशबांधव तिला आरसांसला परत आणण्यासाठी युद्ध करतील असे ठाऊक असते तर आर्गाइव्हची हेलन तिच्या परदेशी प्रियकराच्या बाहुपाशात कधीच बद्ध झाली नसती; तरी ती झ्यूसकन्यादेखील देवीने मोहित केल्यामुळे पतन पावली. खरे म्हणजे अशा वेडेपणाची कल्पना त्या क्षणापर्यंत तिच्या डोक्यात कधी शिरली नव्हती, पण तो क्षण जगाचे दैवाधीन

भावितव्य पालटण्यास कारण झाला, नि आपल्या साऱ्या दुःखाचा आरंभही त्याच क्षणापासून झाला. पण आता सर्वकाही ठीक झाले आहे. आपली खूण, आपल्या मंचकाचे रहस्य, तू तंतोतंत वर्णिले आहेस; तुझ्या नि माझ्याखेरीज कोणीच कधी तो पाहिला नव्हता; मात्र एका दासीने, जी अंतोरिस नावाची दासी माझ्या पित्याने मला दिलेली देणगी म्हणून प्रथम मी तुझ्याकडे आले तेव्हा माझ्याबरोबर आली होती तिने तो पाहिला होता. ती आपल्या शयनगाराच्या द्वाराशी रक्षिका म्हणून बसत असे. संशयखोर अशा तुझ्या पत्नीची तू आता खात्री पटवली आहेस.”

पिनेलॉपीच्या शरणागतीने ओदिससचे हृदय द्रवले, आणि आपल्या परम एकनिष्ठ नि प्रामाणिक प्रिय पत्नीला वाहूपाशात घेऊन तो आनंदाश्रू डाळू लागला. तिलाही तो क्षण मधुर भासला; समुद्रदेवाने वाऱ्यांनी नि लाटांनी उमट्या नौकेचा नाश केल्यावर पाण्यात पडून धडपडणाऱ्या नाविकांना भूमीच्या दर्शनाचा क्षण भासतो तितकाच मधुर ! त्यांच्या ज्या थोड्याशा पोहत राहिलेल्यांनी, शुभ्र फेसाळ लाटांतून झगडून बाहेर पडून, अंगावर क्षारपुटे बसलेल्या अवस्थेत, पण धडपणे व सुखरूपपणे स्थिर, भरंवशाच्या भूमीवर पावले टाकली, त्यांना केवढे परमसुख होत असेल ! ते जर परमसुख तर दीर्घ कालांतराने पुन्हा एकदा आपला पती भेटणे हे केवढे परमसौख्य म्हणायचे ! तिने आपले शुभ्रब्राह्म त्याच्या गळघाभावती गुफले आणि ती ते काढूनच घेईना ! अशा त्यांच्या अश्रुनिमग्न स्थितीत गुलाबी उपेने त्यांना गाठले असते पण त्यांच्यावतीने उज्ज्वलनेत्रा अंधींनी कारवाई केली; तिने ती दीर्घ रात्र पश्चिमेकडे रेंगाळत ठेवली; आणि पूर्वेकडे महासागराच्या प्रवाहापाशी उपेला तिच्या सुवर्णसिंहासनाजवळ थांबवून ठेवले; दिवसदिवस रथ ओढणारे व आपल्यासाठी प्रकाश घेऊन येणारे लॅम्पस नि फॅधॉन हे अश्वशावक धुरेला तिने जोडून दिले नाहीत.

पण एक गोष्ट अशी होती की जी पत्नीला लौकरच सांगण्याचा शहाणपणा ओदिससने केला. तो म्हणाला, “ प्रिये, देव घेत असलेल्या परीक्षा अजून संपलेल्या नाहीत. माझ्यापुढे अजून एक मोठे आणि धोक्याचे साहस आहे. त्याचा शेवट कितीही दूर असला तरी ते मला तडीस पोहोचविलेच पाहिजे ! माझ्या अनुयायांसह मी स्वदेशी कसा सुखरूप पोहोचेल हे विचारण्यास मी अधोलोकी हेदिझच्या सदनाला जेव्हा गेले होतो तेव्हा तैरिसिआसच्या छायादेहाने त्याबद्दलचेच भाकीत केले होते. तेव्हा प्रिय भायें, आता शक्येवर चल, आणि जोपर्यंत शक्य आहे तोवर आपण एकमेकांच्या वाहूपाशात मधुर निद्रेचा सुखोपभोग घेऊन आराम करू या.”

जिवेकी पिनेलॉपीने उत्तर दिले, “ ज्या क्षणी तुला इच्छा होईल त्या क्षणी तुझ्या उपयोगासाठी तुझा मंचक सिद्ध होईल, कारण देवांनी तुला आता परत स्वदेशी तुझ्या सुंदर गृहाप्रत आणले आहे. पण या नव्या भयंकर दिव्याविपयी तू आता गोष्ट काढलीच आहेस तर कृपा करून मला त्याबद्दल सगळे सांग. कारण नंतर मला काय ते कळणारच, मग आताच ऐकले तर काय वाईट ? ”

तो तिला दोष देत म्हणाला, “ माझ्याकडून ते आताच काढून घ्यायला हवे का ? ठीक आहे. ऐक तर मग ती सगळी कहाणी. मी ती गुप्त ठेवीत नाही; ती तुला आवडेल असे मात्र नाही ! मला स्वतःलाही त्यात संतोष नाही; कारण त्याने मला सांगितले की एक चांगले व्यवस्थित

कापून ठेवलेले वल्हे घेऊन मी एका नगरापासून दुसऱ्या नगराकडे फिरत जायचे; ते कोठपर्यंत तर ज्या लोकांना समुद्राची काहीच माहिती नाही आणि जे अज्ञाबरोबर कधीही मीठ वापरीत नाहीत अशा लोकांच्या देशाला पोहोचिपर्यंत. इतक्या दूरच्या त्या लोकांना आमच्या काळसर तांबडा रंग असलेल्या नौका नि त्यांचे पंख म्हणून कामी येणारी लांब वल्ही सर्वस्वी अपरिचित, अनाकलनीय असतील याचे निर्णायक प्रामाण्य मला मिळेल असे तो म्हणाला; कसे ते तू आता ऐकशीलच. जेव्हा मला भेटणारा दुसरा एखादा प्रवासी माझ्या खांद्यावरच्या वल्ह्याचा निर्देश 'धान्य पाखडण्याचा पंखा' म्हणून करील तेव्हा त्या लोकांचे समुद्रप्रवासाबद्दलचे अज्ञान सिद्ध होईल. तैरेसिआस म्हणाला, 'तेव्हा मग ती वेळ येईल की ज्यावेळी ते वल्हे मी भूमीत उभे खुपसायचे आणि स्वामी पाँसिदॉनला एक एडका, एक बैल नि एक बीज-बराह असा भरगच्च यज्ञबली अर्पण करायचा. त्यानंतर मी स्वगृही परतायचे आणि या खेपेस विस्तीर्ण नभांगणातल्या सर्वच्या सर्व चिरंतन देवांप्रीत्यर्थ यथाक्रम समारंभपूर्वक यज्ञ करायचे.' माझ्या अंताविषयी तो म्हणाला की 'मृत्यू आपल्या अति मूढ रूपाने समुद्रातून माझ्याकडे येईल आणि जेव्हा मला तो घेऊन जाईल त्यावेळी मी सुखी वार्धक्यानंतर शिणलेला आणि वैभवसंपन्न प्रजेने वेढलेला असेन, हे सर्व भाकीत खरे ठरेल असे त्याने शपथेवर सांगितले.'

पिनेलॉपीने शहाणपणे उत्तर दिले, "बरे तर मग; जर वार्धक्यात तुला अधिक सुखी ठेवण्याचा दैवाचा बेत असला, तर तुझ्या सर्व संकटातून सुखरूप निसटून जाण्याबद्दलचा विश्वास तुला नेहमीच बाळगता येईल."

ती दोघे बोलत असता युरिनोमी नि दाई मिळून पलित्यांच्या उजेडात त्यांच्या मंचकावर मऊ अंथरुणे-पांघरुणे घालीत होत्या. ते काम होऊन शय्या आरामशीर पसरल्यानंतर वृद्ध दाई परत स्वतःच्या निवासात रात्री झोपण्यास गेली, आणि गृहावेक्षिका युरिनोमीने त्यांच्या शयनागारापर्यंत त्यांना पलित्यांच्या उजेडात मार्ग दाखवून तेथे ते पोहोचल्यावर त्यांचा निरोप घेतला आणि जो मंचक फार पूर्वीच्या काळापासून त्यांना ओळखीत होता त्यावर पुन्हा एकदा एकत्र पडण्यात त्यांना खरोखरच फार आनंद वाटला. दरम्यान तेलेमॅकस, गुराखी व बराहपाल यांनी आपल्या नाचणाऱ्या पायांना विश्रंती दिली, दासींनाही नृत्य पुरे करण्यास लावले आणि प्रकाश सौम्य केलेल्या सभामंडपात रात्रीच्या झोपेसाठी ते पडले.

पण ओदिसस नि पिनेलॉपी यांच्या प्रीतीचा मधुर विलास पूर्ण झाल्यानंतर पुन्हा संभाषणाच्या मुखाकडे ती दोघे वळली, आणि त्यांनी आपापसात वार्ताविनिमय केला. त्यांच्या घरात त्यांच्या उदात्त पत्नीने जे जे सांसले, त्या विध्वंसक टोळीची जी कृत्ये पाहिली, तिच्या प्रणयाराधनाच्या निमित्ताने मुक्काम ठोकून जी सारी गुरे नि पुष्ट मेंदरे त्यांनी कापली व सगळे मधुकुंभ रिकामे केले त्याविषयी तिने सांगितलेले त्याने ऐकले; आणि त्याची पाळी आली तेव्हा राजपुरुष ओदिससने आपण आपल्या शत्रूंचे जे सारे पराभव केले आणि स्वतः ज्या सान्या आपदा भोगल्या त्यांच्याबद्दल तिला सांगितले. तिने ते सारे मंत्रमुग्ध होऊन ऐकले आणि संबध वृत्तांत पुरा होईपर्यंत तिच्या पापण्या झोपेने एक क्षणही मिटल्या नाहीत.

सिकोनीजवरील त्याच्या पहिल्या विजयाने आणि ज्या सुपीक भूमीवर कमलभक्षक राहतात तेथील त्याच्या भेटने त्याने सुरुवात केली. सायकलॉप्सने काय केले त्याविषयी तो बोलला आणि त्या राक्षसाने निर्घुणपणे फाडून खालेल्या शूर लोकांच्या प्राणांबद्दल त्याला

काय मोल देण्यास आपण लावले ते त्याने सांगितले. नंतर इओलसकडे आपण गेलो असता तो किती मित्रत्वाने वागला आणि त्याचा निरोप घेताना त्याने किती साह्य केले त्याविषयी पण त्याने निवेदन केले; 'दैव त्याला इतक्या लवकर घरी पोहोचू देणार नसल्याने, बाढळाने पुन्हा एकदा त्याला हालअपेष्टात, माशांच्या राजमार्गावर पुन्हा कसे हाकलून नेले हेही त्याने कथन केले. नंतर आली त्याची लेस्निगॉनिअन किनाऱ्यावरील तेलपायलसला दिलेली भेट—जेथे रानटी लोकांनी त्याचे नौदल आणि सर्व योद्धे यांचा नाश केला, नि त्याला वाहून नेणारी कृष्णनौकाच तेवढी एक निसटली. सर्सी आणि तिच्या मायावी कलाविषयीही तो बोलला; थीव्सच्या तैरेसिआसच्या आत्म्याशी मंत्रणा करण्यासाठी हेदिझच्या पडीक दालनांकडे अनेक समुद्र ओलांडून आपण प्रवास कसा केला, तेथे पूर्वीचे आपले सारे सहकारी आणि त्याला जन्म देऊन बालपणी त्याचे संगोपन करणारी त्याची माता यांना आपण कसे पाहिले याबद्दलही त्याने कथन केले. सायरेनांच्या गाण्याचे मोहक, भरदार सूर आपण कसे ऐकले हे त्याने तिला सांगितले; नंतर भटकत्या खडकांजवळून, भीषण कॅरिबिदीसच्या समोरून आणि जिच्यापुढून कोणीही नाविक अपाय झाल्याशिवाय जाऊ शकत नाहीत त्या सिलापुढून आपली जलयाना कशी झाली हे त्याने वर्णिले. सूर्यदेवाची गुरे त्याच्या अनुयायांनी कशी मारली, त्याच्या भल्या नौकेवर मेघगर्जनाकारी झ्यूसने प्रदीप्त अग्निपात कसा केला नि एकाच भयानक घाडीने त्याचा समग्र एकनिष्ठ अनुचर समूह नष्ट झाला तरी तो स्वतः त्या भीषण दैवगतीतून कसा बचावला याचा वृत्तांत त्याने पत्नीला दिला. ऑगिमीआ द्वीपावर त्याचे आगमन, अप्सरा कॉलिप्सोकडून त्याचे स्वागत, अमरत्व नि अजर यौवनाचे अभिवचन देऊन, त्याला भुलवून, आमिष दाखवून त्याच्याशी लग्न करण्याच्या उत्कट इच्छेने तिने त्याला लाडाकोडाचा अभ्यागत म्हणून आपल्या गुहेत बंदिस्त ठेवणे, पण आपला मात्र मनातून अखेरपर्यंत तिच्या प्रयत्नांना असणारा विरोध हे सर्व त्याने साद्यंत निवेदन केले. शेवटी तो शेरीच्या दुर्घटनायुक्त जलयात्रेपर्यंत आला; तेथे वत्सलहृदयी फॅसिअनांनी आपल्याला देवासारखे कसे वागविले आणि ब्रॉझ धातूची जी सुवर्णाची पात्रे, तसेच विणलेली उंची वस्त्रे अशा देणग्या देऊन नौकेतून स्वदेशी कसे पाठविले हे त्याने सांगितले. ही शेवटची कथा त्याने नुकतीच पुरी केली होती, तेवढ्यात त्याच्यावर एकाएकी निद्रेच्या प्रभाव पडला; त्याचे सर्व अवयव विसावले व त्याच्या चित्ताही नाहीशा झाल्या.

पुन्हा एकदा चमकत्या डोळ्यांच्या अंधीनीने त्याच्याकडे लक्ष पुरविले. पत्नीच्या बाहुपाशात त्याच्या प्रीतिविलासाची नि निद्रेची तृप्ती होईपर्यंत, तिने मथर उषेला महासागराच्या प्रवाहासमीपचे आपले सुवर्णसिंहासन सोडून जगावर सोनेरी प्रकाश आणण्यासाठी जाणे केले नाही. शेवटी ओदिसस त्याच्या त्या मूढगम्येवरून उठला आणि त्याने पिनेलॉपीला आपले बेत सांगितले. तो म्हणाला, "प्रिय भायें, आपण आपापला विपत्तीचा वाटा उपभोगला आहे. तुझ्याकडे पोहोचण्यासाठी मी टाकलेल्या प्रत्येक पावलागणिक दुर्दैवाने माझा पाठपुरावा केल्यामुळे तू येथे आसवे गाळीत होतीस, तर मी इथाकाला परत येण्यासाठी तळमळत असता झ्यूसने, नि अस्तित्वातल्या सर्व देवांनी मला स्वदेशापामून दूर दूरावस्थेत ठेवले. तरीदेखील आपण ज्या गोष्टीची इच्छा केली ती आता आपल्याला मिळाली आहे. एकमेकांच्या बाहुपाशात व्यतीत केलेली ही एक रात्र. तेव्हा आता मी हे घर आणि माझी सारी चीजवस्तू तुझ्या हवाली करीत आहे. त्या विषयासक्त दुराचाऱ्यांच्या टोळीने माझ्या पशुकुलाच्या केलेल्या

उच्छेदाविषयी म्हणायचे, तर त्याची भरपाई मी स्वतः धाडी घालून बऱ्याच अंशी करीन, आणि माझे सगळे गोटे पुरते भरेपर्यंत प्रजेनेही आपली भर त्यात घातली पाहिजे. पण तूर्त मी, माझ्यासाठी दुःखी कष्टी झालेल्या माझ्या सज्जन पित्याला भेटण्यास फळबागेजवळील शेतीवाडीवर जात आहे. आणि जरी माझ्या सूचनांची गरज पडू नये इतकी तू सुज्ज आहेस, तरी मतिप्रिये, माझी इच्छा आहे की मी सांगतो ते तू करावेस. मी विवाहाध्यांचा प्रासादात संहार केला ही वार्ता सूर्योदय होताच सर्वश्रुत होईल; तेव्हा तू आपल्या दिमतीला असलेल्या स्त्रियांसह वरच्या मजल्यावरील तुझ्या महालात जाऊन मुकाट्याने रहावेस, कोणालाही भेटू नयेस नि कसली चौकशीही करू नयेस.”

ओदिससने आपले उत्कृष्ट चिखत परिधान केले, तेलमॅकस, गुराखी नि वराहपाल यांना जागे केले आणि त्या सर्वांना शस्त्रसज्ज होण्यास सांगितले. त्यांनी त्याचे आज्ञापालन केले आणि लौकरच ब्राँझ धातूच्या शस्त्रांनी ते सुसज्ज झाले. मग त्यांनी महाद्वार उघडले आणि ओदिससच्या नेतृत्वाखाली एकजुटीने ते बाहेर पडले. आतापावेतो उजाडून टळटळीत सूर्य-प्रकाश फाकला होता; पण अंधींनीने त्यांच्यावर अंधाराचे आच्छादन घातले व त्यांना लवकरच नगराबाहेर आणले.

□ □

सर्ग २४

विग्रहाची समाप्ती

दरम्यान ज्या तेजस्वी सुवर्णदंडाचा उपयोग इच्छेनुसार आमच्या दृष्टीला संमोहित करण्यास किंवा अतिगाढ निद्रेतून जागृत करण्यास करता येतो, तो दंड धारण करून सिलिनी-पर्वतनिवासी हर्मिझ विवाहाध्याय्यांचे आत्मे गोळा करित होता. त्या दंडाने त्यांना उठवून त्याने त्यांना व्यवस्थित एकत्र आणले. आणि एखाद्या गूढ गुहेच्या उदरगत लटकणाऱ्या बांधूळातले एखादे सर्वगडघांवरची पकड सुटून खडकाळ छतापासून खाली पडल्यावर ती जशी चोत्कार करित फडफडतात, तशी अर्थहीन बडबड करित त्या आत्म्यांनी त्यांच्या आवाहनाचे आज्ञापालन केले. असे कर्कश विसंगत सूर काढित तो समूह हर्मिझच्या देखरेखीखाली ह्या विमोचकामागून सर्व नाशाच्या तिमिरावृत पथांनी निघाला महासागराच्या प्रवाहावरून, शुभ्रशैलांवरून, सूर्याच्या महाद्वारापुढून नि स्वप्न प्रदेशावरून ते गेले, आणि लोकरच मानवांच्या स्थूल-देहहीन, छायादेहेरूप आत्म्यांचे निवासस्थान जी अमरपुण्याची वनस्थली, तिच्याप्रत ते पोहोचले.

तेथे त्यांना पेल्लेअसपुत्र, अँकिलिझ, पँत्रोक्लस, उदात्त अँन्तिलाँकस आणि पेल्लेअसच्या अतुलनीय पुत्राला वगळल्यास उंची नि पौरुषेय रुबाव यामध्ये साऱ्या दँआनआत अद्वितीय असा जो ऐास, यांचे आत्मे त्यांना भेटले. हे अँकिलिझच्या छायादेहाजवळ जमले होते, आणि मग, अजूनही दुःखात निमग्न असलेला नि अजूनही इजिस्थसच्या घरात दुर्देवाचा घाला पडून त्याच्यासह मृत्यू पावलेल्या सर्वांच्या छायादेहांनी वेढलेला अँत्रिअसपुत्र अँगॅमेम्नॉन त्यांच्यात येऊन बसला. त्याला उद्देशून अँकिलिझचा छायादेह प्रथम बोलला, "अँगॅमेम्नॉन, जेव्हा आम्ही अँकिआच्या योद्ध्यांनी त्राँय भूमीवर ती दारुण युद्धे केली, त्यावेळी ज्या महान नि शूर सेनेचे तू आधिपत्य केलेस, त्यावरून, आम्हाला वाटत असे की आमच्या सर्व राजकुलिनात मेघ गर्जनाकारी झ्यूसची प्रीती तू जन्मभर प्राप्त करून घेतली आहेस. परंतु जन्मास आलेल्या कोणाही माणसास टाळता न येणाऱ्या त्या निष्ठूर शक्तीचा घाला तुझ्या ऐन उमेदीत तुझ्यावरही पडायचा होता! राजवैभवाचा संपूर्ण उपभोग घेत असतानाच तुझ्या नशिबाने तुला गाठले असते व तू त्राँयला मृत्यू पावला असतास, तर किती बरे झाले असते असे मला वाटते! कारण मग तुझ्या स्मृत्यर्थ समाधी बांधण्यास सर्व राष्ट्र एकत्र आले असते आणि तुझ्या पुत्राचा वारसा म्हणून तू एक थोर नाव मागे ठेवले असतेस! पण प्रत्यक्षात मात्र महाभीषण मरण येणे तुझ्या नशिबी होते."

अँत्रिअसपुत्राच्या छायादेहाने उत्तर केले, "महाशयस्क राजकुलीन अँकिलिझ, आरगाँस-पासून खूप दूर त्राँयभूमीत तुझ्या मृतदेहासाठी झालेल्या संग्रामात त्राँयच्या व अँकिआच्या सेनातील सर्वांतम निवडक वीर तुझ्याभोवती रणात पडत असतानाच तुम्हा मृत्यू सुखाचा

होता. पतनातही थोर असा तू, भिरभिरणाच्या धुळीत पडला होतास, रथातून फिरताना होणाऱ्या आनंदाचा विचारही तुझ्या लेखी संपला होता. नंतर दिवसभर आम्ही युद्ध करीतच होतो. खरे तर झ्यूसने वादळ उत्पन्न करून आम्हाला थांबविले नसते तर आम्ही संग्राम चालूच ठेवला असता मग आम्ही रणक्षेत्रावरून तुला वाहून नौकापाशी नेले; तुझ्या गौर देहाला उष्ण जलाने नि सुगंध-उटण्यांनी स्नान घातले, आणि तुला शय्येवर ठेवले. तुझे देशबंधव तुझ्याभोवती गोळा झाले. उष्ण अश्रू गाळण्यात आले, आणि स्मरणार्थ खूण म्हणून ठेवण्यासाठी तुझ्या केसांच्या अनेक बटा कापून घेण्यात आल्या. तुझ्या मातेने जेव्हा ती वार्ता ऐकली ती, अमर सागराप्सरांसह समुद्रावर आली आणि पाण्यातून गूढ विलापस्वर निघाले. सर्व सेना त्यामुळे भयग्रस्त झाली आणि नेस्तारं या एका पुरुषाने आमच्या प्राचीन विद्येच्या आपल्या ज्ञानाचा उपयोग केला नसता तर सगळे घाबरून नौकांवर गेले असते; आणि त्याच्या शहाणपणाला यश येण्याची ती काही पहिलीच खेप नव्हती. तो पुढे आला नि आपल्या स्नेहशील पद्धतीने त्याने त्यांना अडविले. तो ओरडला, " आर्गोसच्या रहिवाशांनो, थांबा! अँकिलाच्या सैनिकांनो, आहात तेथेच ठाम उभे रहा! ही अँकिलिझची माता आहे; ती आपल्या मृत पुत्राचे मुखाव-लोकन करण्यास सागरामधून आपल्या अमर समुद्राप्सरांसह बाहेर आली आहे. " याप्रमाणे त्याने सेनेचा घवराट थांबविला आणि सैनिकांना पुन्हा धीर आला. अमरत्वाची वसने त्यालेल्या नि तीव्र दुःखाने आसवे गाळणाऱ्या वृद्ध समुद्रदेवाच्या कन्या तुझ्या मृतदेहाभोवती उभ्या राहिलेल्या त्यांनी पाहिल्या. तुझ्याप्रीत्यर्थ शोकगीतांचे एकीच्यानंतर दुसरी असे मधुर गायन करणाऱ्या नऊ कलादेवताही तेथे होत्या, आणि त्यांचे गायन इतके हृदयस्पर्शी होते की साऱ्या आर्गोसच्या सेनादलात अश्रुविरहित असे एकाचेही नेत्र दिसत नव्हते.

अमरदेववृंद तसेच मर्त्यमानव मिळून आम्ही सतरा दिवस नि सतरा रात्री तुझ्यासाठी शोक केला, आणि अठराव्या दिवशी पुष्ट मेंढरे व दुडदुड धावणारी गुरे चित्तेपाशी बळी देऊन मोठा घवघवीत यज्ञ करून आम्ही तुझ्या देहाला अग्नी दिला. देवांना शोभेल अशा वसनांनी मंडित, अपरिमित उटणी आणि मधुर मध यासहित तुझे दहन झाले आणि ते होत असता अँकिलावासी उमरावांच्या शस्त्रसज्ज समूहाने पायी चालत किंवा रथारूढ होऊन तुझ्या चित्तेभोवती एकजुटीने प्रदक्षिणा करित, वातावरण पदखाने व रथध्वनीने भरून टाकले. जेव्हा पवित्र ज्वालांनी तुला पूर्ण भस्मीभूत करून टाकले तेव्हा, अँकिलिझा, उपःकाली आम्ही तुझ्या शुभ्र अस्थी गोळा केल्या आणि त्या शुद्ध मद्य नि तेल यात घालून बाजूला नीट ठेवल्या. मग तुझ्या मातेने एक सुवर्णकलश आम्हाला दिला. तो थोर हेफिस्तझने घडविलेला होता व दायोनिंससने तिला देणगी म्हणून दिला होता. त्यात, महाशय अँकिलिझ, तुझ्या अस्थी आहेत नि त्यातच तुझ्याआधी मरण पावलेल्या मेनितिअसपुत्र पॅत्रोकलसच्या अस्थी आहेत. पॅत्रोकलसच्या मृत्यूनंतर, तुझा सर्वात निकट मित्र असलेल्या अँतिलॉकसच्या अस्थी वेगळ्या ठेवल्या आहेत. त्या सर्वांवर आर्गोसच्या प्रबलदलाच्या आम्ही सैनिकांनी, हेले स्पॉन्तच्या रंद प्रवाहात पुढे आलेल्या भूप्रदेशावर, एक प्रचंड नि अतिशोभिवंत मृत्तिकाचय उभारला आहे—हेतू हा की आजच्या नि भावी कालातल्या नाविकांना तो अतिदूर समुद्रात दिसावा. मग ज्या आखाड्यात अँकिलाचे क्रीडाप्रवीण वीर आपल्या कौशल्याची परीक्षा देणार होते त्याच्या मध्यभागी तुझ्या मातेने जेलांसाठी उत्कृष्ट पारितोषिके ठेवली. ती तिने देवांपासून मागून घेतली होती. आपल्या मृत राजाच्या सन्मानार्थ होणाऱ्या क्रीडास्पर्धांसाठी

सज्ज असे तरुण पुरुष वरचे कपडे काढून आखाड्यात उतरतात—अशा क्रीडा राजांच्या अंत्यक्रियांना उपस्थित असताना तू पुष्कळ वेळा पाहिल्या असशील पण तुझ्या सन्मानार्थ भरविलेल्या क्रीडास्पर्धांत रजतचरणा देवांश थेंतिसने जी अत्युत्तम पारितोषिके देऊ केली होती ती तुला अत्यंत अद्भूत वाटली असती. इतकी अद्भूत पारितोषिके तू पूर्वी कधीही कोणत्याही स्पर्धेत पाहिली नसतील. बरोबर आहे—देवांचे तुझ्यावर उत्कट प्रेम होते ना! याप्रमाणे मरणांतीही अँकिलिझ, तुझे यश नष्ट झाले नाही, आणि सर्व जग चिरकाल तुझा आदर करील. पण युद्धाचा यशस्वी शेवट घडवून आणल्यानंतरही आता मला त्यात काय समाधान आहे? कारण माझ्या स्वदेशाकडच्या प्रत्यक्ष प्रयाणाच्या वेळीच झ्यूसने इजिप्थसच्या नि माझ्या विवेकशून्य पत्नीच्या हातांनी मजसाठी दुःखमय अंत योजिला!”

आता त्याच्या बोलण्यात व्यत्यय आणला तो ओदिससने मारलेल्या विवाहाध्यांच्या छायादेहांना अधोलोकी घेऊन येणाऱ्या राक्षसघ्न हर्मिझच्या निकटच्या आगमनाने. या सर्व नवागताना पाहून आश्चर्यचकित झालेले हे दोघे त्वरित जवळ आले, आणि ज्याने इथाकात स्वगृही आपले स्वागत केले होते त्या मेलेनिअसपुत्र उच्चकुलीन अँम्फिमेदॉनला ओळखणे अँगॅमेन्नांच्या छायादेहास शक्य झाले. नवागताने प्रथम बोलण्याची वाट न पाहता अँगॅमेन्नांचा छायादेह अभिवादनार्थी त्याला म्हणाला, “अँम्फिमेदॉन, जणू कोणी सर्वत्र फिरून काळजीपूर्वक एखाद्या नगरातील सर्वोत्कृष्ट पुरुष वेचावेत, तसे तुझे समवयस्क निवडक तरुण, समूहाने बरोबर घेऊन खाली पृथ्वीच्या उदरात कोणत्या दुघटनेने तुला आणले? पॉसिदॉनने तुझ्या नौका वादळात पकडून खवळलेल्या समुद्रात तुझा निःपात केला? की भूमीवरच्या तुझ्याशी वैर करणाऱ्या कोणा जमातीची गुरे नि मेंढ्यांचे कळप पळवीत असता, किंवा त्यांच्या नगरासाठी नि स्त्रियांसाठी त्यांच्याशी युद्ध करीत असता तू रणी पडलास? कृपा करून मला सारे सांग, कारण तू नि मी एकेसमयी यजमान नि अभ्यागत होतो; की इलिअमविरुद्ध माझे नौदल घेऊन आक्रमण करण्यासाठी मी निघालेला असताना, माझ्याशी हातमिळवणी करण्यासाठी ओदिससचे मन वळविण्याकरिता मेनेलॉस राजाबरोबर इथाकात तुझ्या घरी मी आलो होतो तो प्रसंग तू विसरला आहेस? आता ज्याचे नाव ‘बहु नगर विध्वंसक’ पडले आहे, त्याला आमच्या पक्षाला आणणे आम्हाला इतके कठीण गेले की आम्ही तेथे आल्यापासून आमची दीर्घ जलयाना सुरू होईपर्यंत पुरा एक महिना लोटला.”

अँम्फिमेदॉनच्या छायादेहाने उत्तर दिले, “महनीय अधिराज, अँगॅमेन्नां महाराजांनी उल्लेखिलेले सारे मला चांगले आठवते आहे, आणि ज्या घटनांनी आमचा शोचनीय मरणात शेवट झाला, त्यांचा पूर्ण नि प्रांजल वृतांत आपणास मी सांगतो.”

ओदिससच्या लांबलेल्या अनुपस्थितीत आम्ही त्याच्या पत्नीचा अनुनय करण्यास सुरुवात केली. तो तिला अप्रिय वाटला, पण आम्हाला स्पष्ट नकार देणे किंवा अंतिम पाऊल उचलणे यापैकी एक गोष्ट करण्याऐवजी तिने आमचा पाडाव नि मरण घडवून आणण्याचे कारस्थान रचले. त्या स्त्रीच्या कपटी धूर्ततेचा एक नमुना पहा. तिच्या घरातील तिच्या मागावर धाग्यांचा एक रुंद पट्टा लावून त्याच्यावर ती एक मोठे नि नाजूक भरतकाम विणू लागली, आणि ती आम्हाला म्हणाली, “आता ओदिसस राजा निवतल्यामुळे माझा अनुनय करणारे तुम्ही तरुण उमराव माझे हे काम मी पुरे करीपर्यंत जर आपली आतुरता आवरून धराल तर माझ्यावर फार उपकार होतील; म्हणजे मग मी कातलेले धागे सर्वस्वी वाया जाणार नाहीत.

महाराज लेआर्तिज्ञ यांच्यासाठी हे प्रेतावरण आहे. जो सर्व मानवांना अखेर मृत्यूशय्येवर आडवे करतो त्या मृत्यूच्या भीषण हाताला तो जेव्हा वश होईल, तेव्हा येथील माझ्या देश-भगिनींत अशी दुष्कीर्ती होण्याचा धोका मला नको आहे की, ज्याने इतकी अपार संपत्ती जमवली त्याला प्रेतवस्त्राविनाच चिरविश्रांती देण्यात आली!" याप्रमाणे ती बोलली आणि आम्ही सदृग्हस्थांप्रमाणे तिला आमची मने वळवू दिली; याचा परिणाम असा झाला की, दिवसा त्या मोठ्या पटावर ती भरतकाम करी, पण रात्री पटाच्या शेजारी पलिते लावून केलेले काम उसवून टाकी! या क्लृप्तीने तीन वर्षे तिने आमची फसगत केली. चौथे वर्ष सुरू झाले आणि ऋतू एकामागून एक मागे पड लागले; तेव्हा त्या क्लृप्तीबद्दल सर्वकाही ठाऊक असलेल्या तिच्या एका दासीने घनिष्णतेने गुपित फोडले. राणी आपले सुंदर भरतकाम उसवीत असता अचानक तेथे जाऊन आम्ही तिची फसवणूक उघडकीस आणली, आणि मग अनिच्छेने तिला ते काम पुरे करणे भाग पडले. पण ते भले मोठे वस्त्र विणून घुऊन, सूर्यचंद्रासारख्या चकाकत्या स्वरूपात तिने आम्हाला दाखविले नाही तोच, दुरिताच्या शक्तींनी दूरच्या अज्ञातामधून ओदिससला त्याच्या शेतीवाडीच्या एका दूरच्या कोपऱ्यात त्याच्या वराहपालाच्या खोपटापाशी आणून सोडला. रेटाड पाँयलांसहून आपल्या नोकेंतून नुकताच परतलेला त्याचा पुत्र तेलेमॅकसही त्याच ठिकाणी गेला. पितापुत्रांनी विचारविनिमय करून आमच्या वधाची योजना केली आणि ते इथाका नगरीकडे आले; किंबहुना असे म्हटले पाहिजे की तेलेमॅकसने आघाडी घेतली आणि ओदिसस नंतर मागून आला, लवकरे धारण केलेला, दीन म्हाताऱ्या भिकाऱ्याच्या वेपांतरित स्वरूपात, काठी घेऊन लंगडत असा, वराहपाल त्याला घेऊन आला. जेव्हा तो एकाएकी आमच्यात आला, तेव्हा तो इतक्या लाजिरवाण्या वस्त्रात होता की, आम्हा मंडळीपैकी कोणालाही—अधिक वयस्क लोकांनादेखील—हा ओदिसस आहे असे लक्षात येणे शक्य झाले नाही. खरे म्हणजे आम्ही त्याला अगदी टाकून बोललो आणि त्याच्या डोक्यावर वस्तू फेकून मारल्या. काही काळपर्यंत स्वतःच्या प्रासादात ही मारहाण नि शिवी-गाळ धिमेपणे सहन करण्याइतका संयम त्याने दाखविला. पण मग लवकरच त्याच्यात धैर्य स्फूर्ण पावू लागले. तेलेमॅकसच्या मदतीने, त्यांच्याकडे असलेली उत्कृष्ट शस्त्रे हलवून ती त्याने शस्त्रागारात ठेवून दारांना कुलपे लावली. मग स्वतःच्या धूर्त उद्दिष्टांसाठी, एक धनुष्य नि काही घूसर लोखंडी कुऱ्हाडी, या साधनांनी आमच्या प्राविण्याची परीक्षा देण्याचे आव्हान आम्हाला करण्यास त्याने आपल्या पत्नीला प्रवृत्त केले. ती खेळणी माझ्या दुर्दैवी सहचरांच्या संहारात प्रमुख भूमिका बजावणार होती. ते प्रचंड आयुध आम्हांपैकी एकालाही प्रत्यंचा चढवून सिद्ध करता आले नाही. खरे म्हणजे त्या कामासाठी आमचे बळ फारच कमी पडत होते. पण ते महान धनुष्य ओदिससच्या हाती देण्याची गोष्ट निघाली, तेव्हा आम्ही सर्वांनी मोठमोठ्याने निषेध करून सांगितले की त्याने जरी कितीही वाद घातला तरी त्याला ते मिळू नये. ते हाती घेण्यास त्याला एकट्या तेलेमॅकसने तेवढे उत्तेजन दिले; आणि अशा प्रकारे त्या थोर नि साहसी पुरुषाच्या हाती ते धनुष्य येऊन त्याने विनासायास त्यावर दोरी चढविली आणि लोहलक्ष्यांमधून आरपार शरसंधान केले. मग तो उडी मारून द्वारपिंडीवर चढला; त्याच्या नजरेत वधाची इच्छा स्पष्ट दिसत होती. भाल्यातले बाण बाहेर ओतून राजकुमार अँतिनसला त्याने बाण मारून खाली पाडले. त्यानंतर प्रत्येक वेळी अचूक नेम धरून आम्हा बाकीच्या लोकांवर त्याने आपले प्राणघातक शर सोडले. आमचे वीर पटापट दाटीदाटीने खाली मरून पडले. आणि कोणीतरी देव त्याच्या बाजूस होता हे उघड दिसत

होते. कारण लवकरच त्याच्या त्वेषाला सभामंडपातून आक्रमण करित जाण्याचा आत्म-विश्वास आला आणि त्यांनी आम्हाला चौफेर तोडोत पाडून टाकले. कवट्या तडकल्या, मरणोन्मुख माणसांचे अंगावर शहारे आणणारे विव्दहणे ऐकू येऊ लागले आणि साऱ्या सभामंडपभूमीवरून रक्त वाहू लागले.

“ अॅगॅमेम्नॉन, आमचा नाश झाला तो तसा, आणि आमची प्रेते अजून दुर्लक्षित अवस्थेत ओदिससच्या घरातच पडली आहेत; कारण ही वार्ता अजून आमच्या सर्वांच्या घरापर्यंत पोहोचलीच नाही; आणि त्यामुळे आमच्या क्षतांवरील कृष्णरक्त धुऊन आमचे मृतदेह व्यवस्थित मांडून, मृताचा ज्यावर हक्क पोहोचतो तो शोक करण्यास अद्यापि आमचा मित्तगण तेथे पोहोचला नाही. ”

‘ अजेय ओदिसस ! ’ अॅगॅमेम्नॉनचा छायादेह उद्गारला “ अहा, खरा सुखी आहेस राजा तू ! आयकॅरिअसची कन्या पत्नी म्हणून लाभल्याने धन्य झालेला; त्या निर्दोष पिनेलॉपीच्या ठिकाणी सर्व सद्गुणांचा संगम झाला आहे; सच्चरित नि सुज्ञ, वैवाहिक प्रेमाशी एकनिष्ठ अशी ती ठरली आहे. अनेक वर्षे लोटली तरी तिची कीर्ती निष्प्रभ होणार नाही; तर एकनिष्ठ पतिव्रता राज्ञी पिनेलॉपीच्या सन्मानार्थ स्वतः अमरदेव मर्त्यांच्या श्रवणासाठी गीत रचतील. किती फरक तिच्यात नि क्लायतेम्नेस्मात ! तिने आपल्या परिणीत पतीचा वध करून आपल्यावर दुष्कीर्तीच्या गर्तेत कोसळण्याचा प्रसंग ओढवून घेतला ! जेथे जेथे तिचे नाव गायिले जाईल तेथे तेथे तिच्या नावाने शिव्याशापच उच्चारले जातील. तिने साऱ्या स्त्री जातीलाच काळिमा लावला आहे ! प्रत्येक सच्चरित स्त्रीच्या नावालादेखील तिच्यामुळे कलंक लागला आहे.

पृथ्वीच्या उदरात असे संभाषण करित ते छायादेह हेदिशच्या सभामंडपात उभे असता ओदिससच्या अनुयायांनी नगर मागे टाकले आणि लौकरच ते लेअर्तिशच्या संपन्न नि सुव्यवस्थित कृषिक्षेत्रांना पोहोचले. या शेतमळ्यांच्या भूमीचे नैसर्गिक खडबडीत स्वरूप त्याने स्वतःच्या श्रमांनी फार पूर्वीच पार पालटून टाकले होते. तेथे त्याचे कुटीर होते नि त्याच्या भोवतालच्या खोपटांतून त्याच्यासाठी कष्ट करणारे दास खातपीत बसत नि झोपत असत. त्या कुटिरात राहून एक सिसिली प्रदेशातील वृद्धा या ग्रामीण निवासस्थानात त्या वयस्क पुरुषाच्या सुखसोयीची सर्वतोपरी काळजी घेत असे.

त्या ठिकाणी पोहोचल्यावर ओदिसस तेलेंमॅकसला व आपल्या इतर अनुयायांना म्हणाला, “ तुम्ही आता मुख्य घरात जा नि आपल्या मध्यान्हीच्या भोजनासाठी तुम्हाला सापडेल ते सर्वोत्तम दुककर मारण्याची त्वरा करा. दरम्यान मी माझ्या पित्यावर एक प्रयोग करून पाहतो; माझी आठवण त्याला आहे की नाही व मला पाहिल्यावर मी कोण हे त्याच्या लक्षात येते, की इतक्या दीर्घ अनुपस्थितीनंतर तो मला ओळखू शकत नाही, हे मला पहायचे आहे. ”

असे बोलत असता त्याने आपली आयुधे सेवकांकडे दिली; सेवक धेट घरात गेले, पण ओदिसस आपल्या प्रयोगावर एकाग्र चित्ताने विचार करित, अतिबहरलेल्या द्राक्षवाटिकेकडे निघून गेला. त्या मोठ्या फळबागेतून मार्ग क्रमीत आत जात असता, त्याला दोलिसस, किंवा दासापैकी कोणी अथवा दोलिससाचे पुत्रही भेटले नाहीत; ते सगळे त्यांचा मुख्य असलेल्या

वृद्ध सेवकाबरोबर द्राक्षवाटिकेच्या भिंतीसाठी दगड गोळा करण्यास गेले होते. यामुळे ओदिससला त्याचा पिता एकटाच द्राक्षवाटिकेच्या उंचवट्यावर एका वेलीभोवती खणीत असताना दिसला. त्याच्या अंगात एक मलिन, ठिगळे लावलेली भिकारडी बंडी होती; ओरखड्यांपासून बचावण्यासाठी, शिवलेल्या चामड्याचे दोन पट्टे नडग्यांवर आवळले होते. काटेरी झुडपांपासून संरक्षणार्थ हातावर मोजे होते; आणि सर्वांवर ताण म्हणून जणू त्याचे दैन्य अधिकच स्पष्ट करण्यास, बकऱ्याच्या चामड्याची टोपी त्याच्या डोक्यावर होती. आपला पिता किती वृद्ध नि जर्जर दिसत आहे हे पाहून आणि तो किती कष्टप्रद जीवन जगत आहे हे जाणवून वीर ओदिसस एका उंच पेअर वृक्षाखाली थंबकला आणि त्याच्या डोळ्यात अश्रू आले. तसाच त्याच्या मनात हाही तात्काळ निश्चय होईना की पित्याला मिठी मारून त्याचे चुंबन घ्यावे नि इथाकास आपण परत आल्याची सर्व कथा त्याला सांगावी, का प्रथम त्याला प्रश्न विचारून त्याला काय वाटते ते काढून घ्यावे ! अखेर वृद्धाला बोलते करण्यासाठी त्याने सुरुवातीस जरा ति-हाईतपणे वागण्याचे ठरविले, आणि हा हेतू मनात धरून आता तो थेट आपल्या पित्याजवळ गेला.

लेअर्तित्झ खाली डोके करून अजून आपल्या वेलीभोवताली भूमी उकरीतच होता; तेवढ्यात त्याच्या विख्यात पुत्राने निकट येऊन त्याला हटकले.

ओदिसस म्हणाला, “म्हातारबुवा, येथे तुमच्या सर्व गोष्टी इतक्या काही सुव्यवस्थित आहेत की बागकामाविषयी तुम्हाला माहीत नाही असे थोडेच असेल हे मला दिसते आहे. तुमच्या परिचर्यांच्या खुणा दर्शवीत नाही अशी एकही गोष्ट येथे नाही. या परिवेष्टित परिसरात अशी एकही हिरवी वृक्ष-लता नाही. अंजीर, ऑलिव्ह, द्राक्षवेळ, पेअर अथवा भाजीचा वाफा की ज्यावर तुमचा हात फिरला नाही. पण उलटपक्षी मला असे म्हटल्याविना राहवत नाही की नि मला आशा आहे की आपण याबद्दल रागावणार नाही की तुम्ही स्वतःची तितकीशी काळजी घेत नाहीसे दिसते; खरे सांगायचे म्हणजे तुमचे मालिन्य नि तुमची दीनवाणी वस्त्रे याबरोबर वार्धक्यानेही तुमच्यावर चांगलाच कठोर प्रहार केलेला आहे. तरीपण काहीशा आळशीपणामुळे तुमचा धनी तुमची उपेक्षा करीत असेल हे शक्य नाही; शिवाय तुमची अंगकाठी व थोराडपणा नि आकारही तुम्ही दास असल्याचे सूचित करीत नाही. अधिकांशाने तुम्ही राजरक्ताचे पुरुष दिसता; जी वयस्कपणाचे विशेषाधिकार उपभोगिते व स्नान नि भोजन झाल्यानंतर मृदुशय्येवर झोपते अशा प्रकारची व्यक्ती तुम्ही दिसता ! तथापि मला सांगा की कुणाचे दास आहात तुम्ही, आणि ज्या या उद्यानाची तुम्ही देखभाल करीत आहा ते कोणाचे आहे ? कृपा करून खरे मात्र सांगा हे ! आणि दुसरी पण एक गोष्ट मला तुमच्याकडून स्पष्ट करून हवी आहे. मी खरोखरच इथाकात आहे का ? मी इकडे येताना इतक्यातच वाटत भेटलेला एक मनुष्य मला निश्चयपूर्वक सांगत होता की मी इथाकातच आहे; पण तो विशेषसा सुबुद्ध दिसला नाही; मी जेव्हा माझ्या एका मित्राचे नाव घेऊन तो मित्र अद्यापि या मानवांच्या जगात आहे की मरण पावून या जगातून निघून गेला आहे असे विचारले तेव्हा मला नीट उत्तर देण्याची व माझे म्हणणे नीट ऐकून घेण्याचीही त्याने कदर केली नाही, आता तुम्ही जर माझ्या बोलण्याकडे लक्ष दिलेत तर माझ्या या मित्राविषयी तुम्हालाही काय ते समजेल. काही काळापूर्वी माझ्या स्वतःच्या देशात आमच्याकडे आलेल्या एका परस्थाशी मी मैत्रीने वागलो; परदेशाहून आलेल्या व मी आतिथ्य केलेल्या अभ्यागतांत तो सर्वांत

आकर्षक निघाला. तो म्हणाला की आपण इथाकात राहणारे आहोत नि ऑसिसअसपुत्र लेअर्तिअ हा आपला पिता आहे. मी त्याला घरात घेऊन त्याचे मनापासून स्वागत केले,— माझ्या वैभवसंपन्न घरात उपलब्ध असे सर्व प्रकारचे आदरातिथ्य केले आणि त्याच्या दर्जाला शोभतील अशा देणग्याही दिल्या. माझ्याकडून त्याला घडीव सोन्याचे सात तॅलेन्ट पोहोचले; त्याचप्रमाणे भरीव चांदीचा, फुलांच्या नक्षीचा एक मद्य ठेवण्याचा वाडगा, बारा एका घडीची प्रावरणे, बारा कंबले, बारा उत्कृष्ट प्रावरणे, नि तितकेच अंगरेखेही त्याला दिले आणि या सर्वांखेरीज रूपाने जितक्या सुंदर तितक्याच कलाकुसरीतही प्रवीण अशा चार दासीही दिल्या. त्यांची निवड मी त्यालाच करू दिली.”

गालांवर आसवे ओघळत असता ओदिससचा पिता त्याला म्हणाला, “महाशय, तुम्ही विचारलेत त्याच ठिकाणी तुम्ही आहात असे मी खात्रीपूर्वक सांगू शकतो; हे स्थळ खल-पुरुषांच्या नि पाण्यांच्या हाती आहे. ज्या देणग्यांचा मुक्त हस्ताने तुम्ही आपल्या मित्रावर वर्षाव केलात त्यांचे अर्पण व्यर्थ झाले आहे; तथापि तो मित्र जर इथाकात तुम्हाला जिवंत भेटला असता तर देणग्या नि आदरातिथ्य यांची भरपूर परतफेड केल्याशिवाय त्याने तुम्हाला कधीच जाऊ दिले नसते; आणि तुम्ही आधी आदरातिथ्याचे तसे उदाहरण घालून दिल्यानंतर ते योग्यच झाले असते! पण कृपा करून मला असे सांगा की निश्चितपणे किती काळापूर्वी तुम्ही त्या दुर्दैवी माणसाशी स्नेह जोडलात? मी विचारण्याचे कारण तो तुमचा अभ्यागत माझा दुःखीकष्टी पुत्र होता—जर खरोखरीच तो माझा पुत्र असला तर—माझा पुत्र,— जो मित्रापासून नि घराण्यापासून दूर समुद्रात माशांच्या भक्ष्यस्थानी पडला आहे, किंवा कदाचित भूमीवर हिंस्र पशुपक्ष्यांनी फाडून खाल्ला आहे! मृत लोकांसाठी उचित ते त्रियाकर्म करायचे असते; पण ओदिसससाठी ते करणे अशक्य आहे. कारण ज्या आम्ही दोघा माता-पित्यांनी त्याला जगात आणला, त्यांना मृतदेह प्रेतावरणाने झाकून त्याच्यासाठी शोक करण्याची संधीच मिळाली नाही; किंवा त्याच्या पत्नीला, जिने पितृगृहातून पतीच्या घरी विपुल शुल्क आणले, त्या एकनिष्ठ पिनेलॉपीलाही तिच्या पतीचे नेत्र अखेरचे मिटविण्याची व त्याच्या शवपेटिकेपाशी शोकगान करून त्याला उचित अशी श्रद्धांजली वाहण्याची संधी लाभली नाही !

पण तुम्ही स्वतःबद्दल माझ्या मनात जिज्ञासा उत्पन्न केली आहे. श्रीमान आपण कोण ? आपले जन्मग्राम कोणते ? आणि तुमच्या शूर नाविकांसह तुम्हाला येथे आणणारी सुनौका तुम्ही कोठे नांगरून ठेवली आहे? का तुम्हाला किनाऱ्यावर सोडून निघून गेलेल्या दुसऱ्या कोणाच्या तरी नौकेवर एक पथिक म्हणून प्रवास केलात?”

समयानुरूप युक्ती लढविण्यात कुशल ओदिसस म्हणाला, “तुम्हाला जे जाणून घेण्याची इच्छा आहे ते सारे सांगण्यास मी अगदी तयार आहे. मी ऑलिबासहून आलो. तेथील प्रासाद हा माझा निवास आहे, कारण पॉलिपेत्रॉनपुत्र राजा अफेदारू हा माझा पिता. माझे स्वतःचे नाव एपेरितस. मी जेव्हा सिकॅनिआहून निघालो तेव्हा येथे किनाऱ्यावर उतरण्याचा माझा हेतू नव्हता, पण दुर्दैवाने माझ्या मार्गावरून मी बाजूला ढकललो गेलो, आणि माझी नौका तिकडे उघड्या किनाऱ्यापाशी नौकाश्रयापासून काही अंतरावर नांगरलेली आहे. ओदिससविषयी सांगायचे तर माझा निरोप घेऊन त्याने माझा देश सोडल्याला चार वर्षे किंवा अधिक काळ लोटला आहे; मला वाटते त्यानंतर त्याला वाईट दिवस आले असावे. आणि तरीही तो निघाला

त्यावेळी चांगले शकुन झाले होते; पक्षी उजवी घालून गेले; त्यामुळे त्याला निरोप देताना मला आनंद वाटला नि तो निघाला त्यावेळी त्यालाही त्यामुळे उत्साह आला होता. आम्ही तो यजमान नि मी अतिथी असे पुन्हा भेटू आणि एकमेकांना उत्तम देणग्या देऊ अशी आम्हा दोघांना पूर्ण आशा होती. ”

हे जेव्हा लेअर्तिज्ञने ऐकले तेव्हा नैराश्याच्या कृष्णगर्तेत तो बुडून गेला. मोठ्याने विव्ळत, दोन्ही हातांनी काळी धूळ उचलून ती त्याने आपल्या मस्तकाच्या धूसर केसांवर घालून घेतली. ओदिससचे हृदय हेलावले, आणि आपल्या प्रिय पित्याकडे पाहताना एकाएकी तीव्र अनुकंपा त्याच्या निश्वासातून जोराने बाहेर पडली. वेगाने पुढे जाऊन त्याने पित्याच्या-गळघाला मिठी घालून त्याचे चुंबन घेतले. तो ओरडला, “तात, हा मी इथे आहे; ज्या मनुष्या-विषयी तुम्ही चौकशी केलीत तोच हा मी—स्वतःच्या भूमीत एकोणीस वर्षांनी स्वगृही आलेला पण ही अश्रू ढाळण्याची नि विलापांची वेळ नाही, कारण तुम्हाला महत्त्वाची वार्ता सांगायची आहे मला; देव जाणतात की संध्या त्वरा करण्याची जरूर आहे. आपल्या प्रासादात मी त्या विवाहाध्यांच्या टोळीचा संहार केला आहे. त्यांच्या अपमानकारक हेटाळणीचे नि त्यांच्या साऱ्या पापांचे प्रायश्चित्त मी त्यांना दिले आहे. ”

त्याला लेअर्तिज्ञने उत्तर दिले, “ इथे आलेला तू जर खरोखरच माझा पुत्र ओदिसस असशील तर माझी खात्री करण्यासाठी काहीतरी निश्चित प्रमाण मला दे. ”

याला ओदिसस सिद्धच होता. तो म्हणाला, “सुरुवातीला या वणावर दृष्टी टाका; मी पारनेससला गेलो होतो तेव्हा एका वराहाच्या शुभ्र सुळ्याने मला दुखापत झाली होती तिचा हा वण. तुम्ही नि माझ्या मातेने मला माझे आजोबा ऑटोलिकस यांच्याकडे पाठविले होते; आपल्याला ते भेटायला आले होते तेव्हा मला ज्या देणग्या देण्याचे त्यांनी अभिवचन मनःपूर्वक दिले होते, त्या देणग्या आणायला मी गेलो होतो. आणखी एक खूण; या उद्यानातील उंचवटघावरची, एक दिवस तुम्ही मला दिलेली सर्व झाडे मला तुम्हास दाखवून देता येतील. त्यावेळी मी केवळ एक लहान मुलगा होतो; ‘हे द्या, ते द्या’ असे मागत तुमच्यामागून त्या फळवागेतून दुडदुड धावत होतो; आणि तुम्ही नंतर मला दिलेल्या त्याच झाडांसमूह वट काढीत आपण चाललो असता त्या सर्वांची नावे तुम्ही मला सांगितलीत. तुम्ही मला तेरा पेरूची, दहा सफरचंदांची नि चाळीस अंजिराची झाडे दिलीत, आणि त्याच वेळी मला मिळणार होत्या त्या पन्नास द्राक्षवेळींच्या ओळी तुम्ही मला दाखविल्यात. प्रत्येकीला बहर वेगवेगळ्या वेळी येत असे. त्यामुळे ग्रीष्म ऋतूच्या आकाशाखाली फांचा फलभार बाहू लागल्या की त्यांच्यावरचे घड पक्वतेच्या निरनिराळ्या अवस्थांत असत. ”

ओदिससच्या प्रमाणांनी त्याचा अभियोग सिद्ध झाला. हे लेअर्तिज्ञच्या तात्काळ लक्षात आले. गुडघे लटपटत व ऊर फुटत असता त्याने आपले बाहू प्रिय पुत्राच्या गळ्याभोवती टाकले; आणि सुदृढ ओदिससने त्याला मूर्छीत पडता पडता आपल्या हृदयाशी सावरून धरले. तो जेव्हा सावरून त्याची शूद्र परत आली तेव्हा त्याने पहिले शब्द उच्चारले ते पुत्राने सांगितलेल्या वार्तेच्या उत्तरार्थी. तो उद्गारला, “तात इयूस, तुमची शपथ, त्या लग्नाध्यांनी जर खरोखरच त्यांच्या अन्यायी धाष्ट्यांचे मोल मोजले असेल तर तुम्ही देव अजून तुमच्या

स्वर्गात वास करीत आहात ! पण आता मला एक भयानक धास्ती वाटते की इथाकातले सर्व सेनाबल लौकरच इथे आपल्यावर चालून येईल, आणि सेफॅलेनिआतील प्रत्येक नगराला साह्यासाठी ते तातडीचे संदेश घाडतील. ”

त्याचा संकटावर उपाय योजण्यात चतुर पुत्र म्हणाला, “ त्याबद्दल काही भीती वाळगायला नको, आणि त्याविषयी तुम्ही आपल्या डोक्याला त्रास करून घेऊ नका! पण माझ्याबरोबर या फळवागेजवळच्या शेतीवाडीवरील घरी चला, तेथे तेलेमॅकससह गुराखी नि बराहपाल यांना शक्य तितक्या लौकर भोजन सिद्ध करण्यास पुढे पाठविले आहे. ”

तदनुसार ते दोघे घराकडे निघाले, आणि तेथे त्या सुखद गृहात तेलेमॅकस नि दोघे पशुपाल मांसाचे मोठमोठे तुकडे कापताना आणि चमकते मद्य मिश्रित करताना त्यांना दिसले. उच्चकुलीन लेअर्तिझने स्वतःच्या घरात आपल्याला सिसिलियन दासीकडून स्नान घालून घेतले, तेलाने मर्दन करून घेतले व एका सुंदर वस्त्राने आपल्याला सुशोभित करून घेतले, आणि स्वतः अॅथीनीने मध्ये पडून त्याचे राजतेज वाढविले. तो स्नानकुंडातून बाहेर पडला तेव्हा तो पूर्वापेक्षा अधिक उंच नि जास्त सुदृढ वाटावा अशी योजना देवाने केली. त्यामुळे तो एखाद्या अमरदेवासारखा दिसत असल्याचे पाहून त्याचा स्वतःचा पुत्रही स्तिमित झाला. आपले आश्चर्य व्यक्त केल्याशिवाय त्याला राहवेना. तो उद्गारला, “ तात ! मला निश्चितपणे वाटते की कोणी देवाने तुम्हाला तुम्ही पूर्वी कधीही नव्हता, एवढे देखणे नि उंच केले आहे! त्यावर त्या सुन्न वृद्धाने उत्तर दिले, जगत्पिता झ्यूस, अॅथीनी नि ऑपॉलोगिणथ, जर मी सेफॅलेनिअनांचा राजा म्हणून मुख्य भूमीच्या भूशिरावरचा नेरिकसचा दुर्ग जिंकून घेतला तेव्हा होतो तसा बलदंड पुरुष होऊ शकलो असतो, व काल आपल्या प्रासादात सर्वांगावर कवच चढवून तुझ्या बाजूला त्या नीचांचा पाडाव करण्यासाठी उभा राहू शकलो असतो तर ! मी खात्रीपूर्वक सांगतो की, तसे झाले असते तर मी त्यांच्यातले पुष्कळसे लोळवून तुझ्या चित्ताला संतोष दिला असता ! ”

ते एकमेकांशी बोलत असता इतरांनी आपले काम पुरे केले आणि जेवण तयार केले. ते भोजनाच्या मेजाशी बसून खायला सुरुवात करतात, तोच म्हातारा दोलिअस आपल्या पुत्रांसह तेथे आला. कामानंतर ते थकलेले होते; कामावरून त्या मुलांची आई, जी म्हातारी सिसिलियन दासी तिने त्यांना बोलावून घेतले होते; ती त्याच्या खाण्यापिण्याची काळजी घेई, आणि आता वयोमानाचे ओझे जड झालेल्या त्याच्या पित्याचाही अचल निष्ठेने सांभाळ करी. त्या लोकांची दृष्टी जेव्हा ओदिससवर गेली नि तो कोण हे त्यांच्या लक्षात आले तेव्हा विस्मयाने ते खोली ओलांडताना अर्ध्या वाटेतच थंबकले. ओदिससने खेळीमेळीने चिडवीत त्यांचे स्वागत केले. तो म्हणाला, “ म्हातारबुवा, जेवायला बसा, अत बाकीचे तुम्ही तिथे आ वासून उभे राहू नका ! सारा वेळ तुमची वाट पाहत नि क्षणाक्षणाला तुमच्या आगमनाची प्रतीक्षा करीत इथे भोजनगृहात आम्हाला अन्नापासून हात आखडून ठेवणे कठीण जाते आहे. ”

दोलिअस हात पसरून धावत जवळ आला, त्याने ओदिससचा हात कवटाळला आणि त्याच्या मनगटाचे चुंबन घेतले. तो भावनावश होऊन म्हणाला, “ तर मग तुम्ही आमच्याकडे परत आलात तर, प्रिय धनी, आणि आम्हाला मनातून अत्यंत प्रिय असलेल्या इच्छा तृप्त

केल्यात! आम्ही आशा सोडली होती, पण प्रत्यक्ष स्वर्गस्थ देवांनीच तुम्हाला घराकडे आणले असले पाहिजे! हे तुमच्या स्वास्थ्यार्थ नि सुखार्थ अभिष्टांचितन! आणि देव त्यांच्या वरदानांचा वर्षाव तुमच्यावर करोत! पण आधी मला हे सांगा, कारण मला चिंता लागली आहे त्याबद्दल की आमच्या सुन्न राणी पितेलॉपीने तुम्ही आल्याचे ऐकले आहे का? का तिला सांगायला आम्ही कोणाला तरी पाठवू?"

ओदिससने उत्तर दिले, "तिला अगोदरच कळले आहे, माझ्या वृद्ध मित्रा, त्याबद्दल तू नको आपले डोके शिणवू."

दोलिसस पुन्हा आपल्या लाकडी घडवंचीवर बसला आणि आता विख्यात ओदिसस-भोवती गोळा होऊन स्वागताची भाषणे करण्याची नि त्याच्याशी हस्तांदोलन करण्याची पाळी होती दोलिससच्या मुलांची. मग ते सगळे आपल्या बापाच्या शेजारी बसले.

पण ओदिससच्या पक्षाचे लोक मळघातील घरात जेवणाबद्दल चर्चा करीत असता, हलक्या स्वरात कुजबुजणारी 'अफवा' नगरातून वणव्यासारखी वेगाने चोहीकडे पसरली, ती होती लग्नाथ्यांच्या भीषण मरणाची वार्ता. तिचा परिणाम असा झाला की सर्व बाजूंनी एकजुटीने येणाऱ्या, आरिष्टकारक शोक करणाऱ्या व आपल्याशी पुटपुटणाऱ्या लोकांचा मोठा जमाव घराच्या महाद्वारापाशी गोळा झाला. त्यांनी प्रेते वाहून बाहेर नेली आणि प्रत्येकाने आपल्या संबंधी मृतांना मूठमाती दिली; आणि जे इतर नगरातून आलेले मरण पावले होते, त्यांची प्रेते नौकांवर चढवून, नाविकांच्या देखरेखीखाली त्यांच्या त्यांच्या विविध स्वस्थानांकडे धाडण्यात आली. मग ते उदास इथाकावासी, घोळक्यांनी सभास्थानी गेले. जेव्हा संसद संपूर्णपणे भरली, तेव्हा तेथे लोकांना उद्देशून बोलण्यासाठी युपिथिझ उठला. थोर ओदिससचा पहिला बळी जो अँन्तिसस तो याचा पुत्र असल्याने हा दुःखाने व्याकुळ झाला होता. गालांवरून आसवे ओघळत असता, त्याने बोलण्यास सुरुवात केली. तो म्हणाला, "मित्रहो, आपल्या वंशाचा फार दिवसांचा कट्टा शत्रू म्हणून मी ओदिससवर प्रकट आरोप करतो! ज्यांच्यासह तो जलयात्रेला गेला त्या शूरांचा संघ कोठे आहे? त्यांच्यापैकी प्रत्येकाला त्याने लढाईत गमावले आहे! आणि त्यांबरोबरच आमच्या उत्तम नौकाही त्याने घालविल्या आहेत! आणि आता तो घरी येतो नि अगदी निवडक अशा सेफॅलिनअनांचा संहार करतो! मी म्हणतो, त्वरा करा. तो पायलांसला किंवा जेथे एपिनवासी राज्य करतात त्या एलिसला पळून जाण्याआधी आपण हालचाल करू या, नाहीतर आपल्याला पुन्हा कधीही मान ताठ करून जगता येणार नाही आपल्या पुत्रांच्या नि बंधूंच्या खून्यांवर आपण सूड उगवला नाही तर आपले वंशज आपली नावे उच्चारताना घृणने नाके मुरडतील! मला स्वतःला तरी आता आणखी जिवंत राहण्यात सुख वाटणार नाही, तर आताच जीवितयात्रा आटोपून मृतांची संगत घरावीशी वाटते! तेव्हा आता ताबडतोब क्रियाशील होऊ या, नाहीतर आपण हलण्या-आधीच ते समुद्रपार होतील."

त्याच्या अश्रुपूर्ण विनवणीने विचलित झालेल्या त्याच्या साऱ्या देशबांधवांना त्याच्याबद्दल अनुकंपा वाटू लागली पण या क्षणाला मेदानं नि तो चारण त्या ठिकाणी आले. जागे झाल्यावर ते प्रासादातून थेट इकडे आले होते नि आता ते संसदेच्या मध्यभागी उभे राहिले. याचा अर्थ काय हा प्रश्न प्रत्येकाला पडला, पण मेदानं काही मंदबुद्धी नव्हता. त्याने त्यांना तात्काळ

स्पष्टपणे काय ते सांगितले. तो म्हणाला, “ माझ्या इथाकावासी बांधवांनो, माझे ऐकून घ्या आणि मग तुमच्या लक्षात येईल की ओदिससने जे केले ते स्वर्गस्थ देवांचा मार्गदर्शक हात त्याच्या साह्याला असल्याशिवाय केले नाही. माझ्या स्वतःच्या डोळ्यांनी, अगदी पूर्णपणे मेन्तॉरसारखा दिसणारा एक अमर त्याच्या बाजूला उभा असलेला मी पाहिला. आणि एका क्षणाला ओदिससच्या पुढे होऊन त्याला प्रोत्साहन देत, तर दुसऱ्याक्षणी सभामंडपातून पुढे पुढे आक्रमण करीत लग्नाथ्यांची त्रेधा उडवीत असलेले कोणीतरी देवांश मला दिसत होते, आणि त्याच्यापुढे मरून खाली कोसळणाऱ्या लग्नाथ्यांचे ढीग पडत होते.”

मेदांनच्या या गौप्य स्फोटाने त्यांच्या गालांतला रक्तिमा ओसरला आणि आता भूतकाला-प्रमाणेच भविष्यातीलही घटना पाहू शकणारा तेथील एकमेव मनुष्य, वयस्क उच्चकुलीन हॅलियसिझ, त्यांना सद्देहूने रागे भरण्यास उठला. तो चढ्या आवाजात म्हणाला, “ इथाकावासी हो, मी तुमच्या अवधानाची याचना करतो. जे काय घडले त्याचा दोष, माझ्या मित्रांनो, तुमच्या स्वतःच्या, दुराचाराकडे आहे! मी किंवा तुमचा नेता मेन्तॉर जेव्हा तुम्हाला ‘तुमच्या पुत्रांचे मूर्ख कारभार आवरा’ असा आग्रह करीत होतो तेव्हा तुम्ही ऐकत नव्हतात! त्या लोकांनी सारा संयम झुगारून दिला, आणि राजा ओदिसस पुन्हा कधीही येथे परत दिसणार नाही असा भरंवसा ठेवून, त्याची संपदा लुटण्याच्या नि त्याच्या पत्नीचा अवमान करण्याच्या अतिनिन्द्य पातकाचे ते अपराधी झाले. म्हणून आपण त्याच्याविरुद्ध कोणतीही कार्यवाही करू नये, या माझ्या प्रस्तावाला तुम्ही अनुकूल व्हाल अशी मला आशा आहे; अन्यथा तुमच्या पैकी काहीजण स्वतःचाच नाश स्वतःवर ओढवून घेतील अशी भीती मला वाटते.”

या भाषणाच्या शेवटी श्रोत्यांपैकी निम्याहून अधिक लोक आरडाओरडा करीत उड्या मारून उठले; तथापि बरेचजण जागेवरच वसून राहिले. त्या वृद्ध उमरावाचे भाषण रुचण्यासारखे नव्हते हे दिसून आले. युपैथिझने वाजू जिकली. ते लोक शस्त्रांकडे धावले नि आपल्या चकाकत्या ब्राँझ धातूच्या आयुधांनी सज्ज होऊन, नगराजवळच्या एका उघड्या जागेवर एकत्र जमले. मूर्खपणाच्या भरात युपैथिझने अधिपत्य स्वीकारले. आपल्या पुत्राच्या मरणाचा आपण सूड घेतो आहे असे चित्र त्याच्या डोळ्यासमोर होते; पण वास्तवात तो अजिबात जिवंत परत यायचा नव्हता तर त्याच दिवशी स्वतःच्या दुर्दैवाशी त्याची गाठ पडायची होती.

आता अँथीनीने झ्यूसशी मंत्रणा करायचे ठरविले. ती त्याला म्हणाली, “ आमच्या पित्या, क्रोनॉसपुत्रा, राजांच्या राजा, तुझ्या हृदयात गुप्त असलेले तुझे विचार तू माझ्यापुढे प्रकट करशील का? हा कलह आणि त्यातून निष्पन्न होणाऱ्या भीषण घटना व संक्षोभ लांबवण्याचा तुझा वेत आहे, का युद्धमान पक्षात शांती स्थापन करण्याची तुझी योजना आहे. ”

त्यावर मेघसंग्राहकाने उत्तर दिले, “ माझ्या बाळे, असे प्रश्न घेऊन माझ्याकडे कशाला यावेस तू? ओदिससने परत येऊन आपल्या शत्रूवर सूड उगवावा ही तुझी स्वतःचीच कल्पना नव्हती का? तुला हवी तशी तू वाग; पण मला स्वतःला सगळ्यात योग्य वाटते ते हे. ज्याअर्थी प्रशंसनीय ओदिससने विवाहार्थ्यांवरील आपला सूड घेतलेला आहे, त्याअर्थी त्याला कायमचा

राजा म्हणून स्थापन करण्यासाठी इथाकावासीयांना शांतिबंधी करू दे, त्याबरोबरच आपल्या बाजूने आपण त्यांच्या पुत्रांच्या नि बंधूंच्या संहाराची त्यांना विस्मृती होईल अशी योजना करावी. पूर्वीच्या दिवसांतली परस्पर-हितेच्छा पुनःस्थापित होवो आणि शांती नि समृद्धी सतत नांदो. ”

इयूसकडून असे उत्तेजन मिळाल्यावर हस्तक्षेप करण्याच्या आपल्या आधीच केलेल्या निर्धारप्रमाणे अॅथीनी तात्काळ ऑलिम्पसच्या शिखरावरून वेगाने खाली निघाली.

दरम्यान शेतीवाडीवरील त्या लोकांनी संतोषकारक भोजनाचा आस्वाद घेतला होता. नंतर शूर ओदिससने सुचविले की कोणीतरी बाहेर जाऊन शत्रू अजून दृष्टिपथात आले आहेत की नाही याचा शोध घ्यावा. दोलिअसच्या मुलांपैकी एकजण उडी मारून उठला व उंबरठ्यापाशी गेला. तेथे उभे राहिल्यावर त्याला दिसले की संपूर्ण विरोधी सेनादल फार दूर अंतरावर नाही; तेव्हा त्याने गडबडून जाऊन ओरडून ओदिससला सांगितले, “पहा पहा! ते आपल्यापर्यंत आलेच! तयार व्हा, त्वरा करा!” त्याबरोबर सर्व उड्या मारून उठले नि त्यांनी कवचे चढवून शस्त्रे घेतली. ओदिसस व त्याचे अनुयायी मिळून चौघेजण होते; दोलिअसच्या मुलांनी आणखी सहांची भर घातली; आणि त्यांच्यातच लेअर्तिझ नि दोलिअस यांचीही गणना केली पाहिजे! कारण जरी त्यांचे केस पिकले होते व केवळ परिस्थितीमुळेच युद्ध करणे त्यांना प्राप्त झाले होते तरी त्यांनीही शस्त्रे धारण केली. जेव्हा सगळे चकाकत्या ब्राँझ धातूच्या कवचांनी आवृत झाले तेव्हा द्वारे उघडून ओदिससच्या नेतृत्वाखाली ते आवेशाने बाहेर पडले.

आता या प्रसंगासाठी मेन्तॉरचे रूप नि स्वर मुद्दाम धारण केलेली इयूसकन्या अॅथीनी त्यांना येऊन मिळाली. तिला पाहून बलदंड ओदिससला परमहर्ष झाला. तो लगेच आपल्या प्रियपुत्राकडे वळून म्हणाला, “तेलेमॅकस, जेथे वीरश्रेष्ठ पुरुषांना आपल्या शौर्याचा कस सिद्ध करण्याची संधी मिळते अशा युद्धाच्या धुमश्चक्रीत जेव्हा तू सापडशील ना, तेव्हा तुझ्या पित्याच्या कुळाला लाज येईल अशी वर्तणूक टाळण्याचे ज्ञान तुला आहे याची मला निश्चिती वाटते! शौर्याच्या आणि पौरुषवळाच्या बाबतीत सर्व जगात आपल्या कुळासारखे श्रेष्ठ असे दुसरे कुळ कधी झालेले नाही. आणि शहाण्या तेलेमॅकसने उत्तर दिले”, “प्रिय तात, तुम्ही म्हणाला आहात त्याप्रमाणे तुमच्या वंशाला लाज येईल अशी वागणूक माझ्या सध्याच्या मनीषारणेप्रमाणे तरी माझ्याकडून कदापी होणार नाही! तुमच्या स्वतःच्याच अनुभवाला येईल हे लवकरच.”

हे ऐकून लेअर्तिझला आनंद झाला. तो उद्गारला, “प्रिय देवहो! माझ्या हृदयाला मुखाची उब देणारा किती धन्य दिवस आजचा हा! माझा मुलगा नि नातू एकमेकांशी शौर्याची स्पर्धा करित आहेत.”

आता तेजस्वी नेत्रांची अॅथीनी त्यांच्यापाशी येऊन म्हणाली, “लेअर्तिझ, माझ्या सर्वांत प्रियतम मित्रा, उज्वलनयना देवीची नि तात इयूसची प्रार्थना कर; मग त्वरेने तुझ्या लांब भाल्याला मागे झोका दे नि मग चालू दे त्याची फेक.” असे बोलता बोलता पॅलास अॅथीनीने त्या वृद्धाच्या देहात साहसाची फुंकर घातली नि त्याने इयूसकन्येची प्रार्थना करून तात्काळ

आपला लांब भाला समतोल धरून फेकला. त्याचा नेम युपैथिझला शिरस्त्राणाच्या कपोल-कवचावर लागला. शिरस्त्राणाने भाल्याला प्रतिबंध होऊ शकला नाही. त्याचे टोक आरपार गेले आणि कवचाच्या खणखणाटात युपैथिझ भूमीवर आपटला. मग ओदिसस नि त्याचा उमदा पुत्र शत्रूच्या अग्रश्रेणीवर तुटून पडले आणि त्यांनी आपल्या खड्गांनी नि दोन टोकांच्या भाल्यांनी विरोधकांवर प्रहार केले. त्यांनी त्या सर्वांचाच नाश करून एकालाही जिवंत घरी परतू दिले नसते, पण ढाल धारण करणाऱ्या झ्यूसची कन्या अँथीनी हिने प्रचंड आवाज उठवून झगडणाऱ्या साऱ्या सैनिकांना रोखून धरले. "इथाकावासीहो, हे अनर्थकारक युद्ध थांबवा आणि अधिक रक्तपात होण्याआधीच एकमेकांपासून दूर व्हा." ती उच्चस्वराने म्हणाली.

अँथीनीच्या गर्जेने इथाकावासी गर्भगळीत झाले. देवीच्या उच्च स्वराने घाबरून जाऊन त्यांनी आपली शस्त्रे खाली टाकली, ती सारी भूमीवर पडली, आणि स्वतःला बचावण्याच्या हेतूवर एकाग्रचित्त करून ते लोक नगराकडे वळले. दुर्दैम्य ओदिससने एक भयानक युद्धगर्जना केली आणि सारे वळ एकवटून झेप घेणाऱ्या गरुडासारखी त्यांच्यावर झडप टाकली. पण दक्षिणी झ्यूसने एक ज्वलंत विजेचा लोळ भिरकावला; तो त्या महाप्रबळ पित्याच्या उज्ज्वलनयना कन्येपुढे पडला. अँथीनीने तात्काळ ओदिससला त्याच्या राजवंशीय उपाधिनी संबोधून त्याला हात आवरण्याची आज्ञा केली, आणि सदैव करडी नजर ठेवणाऱ्या झ्यूसच्या रोषाचे संकट टाळण्यासाठी या अंतःकलहाचा शेवट करण्यास सांगितले.

ओदिससने सहर्ष हृदयाने तिच्या आज्ञेचे पालन केले, आणि लौकरच ढाल धारण करणाऱ्या झ्यूसची कन्या, पॅलास अँथीनी हिने मेन्तॉरचे रूप नि स्वर उचलून केलेले घेपांतर कायम ठेवूनच विरोधी उभयपक्षात शांती स्थापन केली.

प्राचीन ग्रीक महाकाव्य होमरचे ओडिसी प्रास्ताविक

प्राचीन ग्रीक लेखकातील सर्वांत जुना होमर हा अभ्यासकांच्या मते ख्रि. पू. सुमारे दहाव्या शतकात एशियामायनरमधील इजिअन समुद्र काठावर ग्रीकांनी वसविलेल्या बेटांपैकी एकात होऊन गेला. 'इलियद' व 'ओडिसी' ही त्याची दोन महाकाव्ये. तो ज्या चारण अथवा शाहीर समाजातील होता, त्यांनाच फक्त त्या काळात लेखनकला अवगत असावी असा समज आहे. त्यांच्याबद्दल खात्रीलायक अशी उपलब्ध माहिती फारच थोडी आहे. तो अंध होता वगैरे केवळ दंतकथा असाव्या. त्यांच्या साहित्यातूनही त्याचे व्यक्तिदर्शन होत नाही. कारण तो अलिप्तपणे लिहिणारा वस्तुनिष्ठ, आत्मनिष्ठ नव्हे, असा कवी आहे.

इलियद व ओडिसी ही एकाच कथावस्तूची जुळी रूपे आहेत. तो विषय म्हणजे त्रोजन युद्ध आणि त्यानंतरच्या घटना. पाश्चात्य मनाचे पहिले दर्शन साहित्यात होते ते याच दोन महाकाव्यांत असे म्हणावयास हरकत नाही. अगोदरच्या लोककथा, वीरचरित्रे, पुराणे इत्यादी सामग्री घेऊन होमरने एक इतिहासवजा कथानक आपल्या महाकाव्यांत गुंफले आहे. कृतीचे स्वरूप जरी महाकाव्याचे असले तरी इलियद हे एक शोकनाट्य व ओडिसी ही एक कादंबरी आहे असे म्हटल्यास त्यांचे स्वरूप अधिक स्पष्ट होईल. ओडिसीचे संविधानक सुसंघटित, तिच्यामधील व्यक्तींच्या मनोव्यापाराचे चित्रण वेधक आणि त्यांचे परस्परसंबंध रंजक असल्याने ही वीरगाथा हळूहळू परिणत होत गेलेल्या आजच्या कादंबरीची आद्यजननी मानता येईल; आणि जरी ती इतकी प्राचीन असली तरी आजही ती एक कादंबरी म्हणून उत्कृष्ट ठरेल.

फार प्राचीन काळी एशियामायनरच्या वायव्य किनाऱ्यावरील त्राय अथवा इलियम या दुर्गनगरीला युरोपीय ग्रीकांनी दहा वर्षे वेढा देऊन अखेर तिचा पाडाव केला. ही हकीकत इलियदमध्ये आली आहे. तो इतिहास नाही, तर श्रोत्यांना आधीच माहित असलेल्या लोककथांच्या व पुराणाख्यायिकांच्या प्रचंड संग्रहातून एकसूत्रात गुंफलेली ऐतिहासिक भासणारी एक प्रदीर्घ वीरगाथा आहे. ज्यांच्यापुढे या शाहिराने ही गाथा गायिली, त्या सरदारांचे काव्यातले नायक-नायिका पूर्वज मानले जात होते; आपली अस्सल कुलपरंपरा विश्वसनीय रीतीने शाबित करणाऱ्या पुराव्यांच्या अभावी, काव्यातल्या महापराक्रमी देवांशी व देवतुल्य व्यक्ती या आपल्यापासून थोड्याच पिढ्या आधीचे आपले पूर्वज, अशी समजूत करून घेण्यात श्रोत्यांना संतोष व अभिमान वाटत होता. परंतु होमरच्या कृतींना एक ऐतिहासिक मूल्य खचित आहे; ते हे की भूतकाळाचे चित्र उभे करण्याच्या प्रयत्नात त्याने अभावितपणे त्याच्या स्वतःच्या काळातल्या जीवनाचे व चालीरीतीचे दर्शन घडविले आहे.

ओदिसीमधील प्रसंगाचा निर्देश करण्याआधी इल्लिअडमध्ये काय घडले हे सांगणे आवश्यक आहे. त्राॅयचा राजा प्राॅअॅम याच्या अनेक पुत्रांपैकी पॅरीस या एकाने स्पार्ताचा राजा मेनेलॉस याच्याकडे तो पाहुणा म्हणून गेला असताना आपल्या यजमानाची सुंदर पत्नी हेलेन हिला भुलवून त्राॅयला पळविले. तेव्हा मेनेलॉसचा भाऊ, ग्रीकांचा सार्वभौम राजा अॅगॅमेसपुत्र अॅगॅमेम्नॉन, आपल्या देशातील मांडलिक राज-कुलनायकांना ससैन्य पाचारण करून नौकादलासह त्राॅयवर चालून गेला. नौका किनाऱ्याला नांगरून, तेथेच झोपड्या बांधून, ग्रीकसेनेने तळ दिला. त्याच्या छावणीच्या आणि काही अंतरावरील त्राॅयच्या तटबंदीच्या दरम्यान असलेल्या विस्तृत मैदानावर युद्ध सुरू झाले. सुरवातीसच ग्रीकांचा महान योद्धा अॅकिलिझ अॅगॅमेम्नॉनवर रागावून युद्धातून निवृत्त झाला; पण अनेक खंदे वीर पडल्यावर तो परत लढण्यास आला आणि त्याच्या हातून त्राॅयचा महापराक्रमी योद्धा, प्राॅअॅमपुत्र हेक्टर मारला गेला. शोकग्रस्त प्राॅअॅमने गुप्तपणे अॅकिलिझकडे जाऊन मृतपुत्राचे शव उत्तरक्रियेसाठी मिळावे अशी याचना केली. ती मान्य झाल्यावर त्या वीराच्या और्ध्वदेहिकाबरोबरच इल्लिअडचा कथाभाग समाप्त होतो. कथानक पुरे करण्याचे काम होमरने नंतर झालेल्या गौण कवीसाठी शिल्लक ठेवले असावे.

ओदिसीमध्ये त्याने युद्धानंतरच्या दहाव्या वर्षी कथासूत्र पुन्हा उचलून, अनेक वेळा युद्धाकडे मागे वळून पाहत, ग्रीक सेनानायकांच्या परत प्रवासातल्या विविध क्षोभकारक अनुभवांचा परामर्श घेतला आहे; मुख्यमुख्य अशा सर्व वीरांचे काय झाले ते बारकाईने सांगितले आहे. तथापि प्रमुख विषय म्हणून, ग्रीसच्या पश्चिम किनाऱ्यावरील इथाका या द्वीपराज्याचा राजा ओदिसस याच्या नशिबी आलेल्या आपत्तीची खास निवड त्याने कळोत्कर्षार्थ केली आहे. त्याशिवाय मेनेलॉस, अॅगॅमेम्नॉन व नेस्तार यांच्यावर विशेष निरूपणे आहेतच; मात्र त्राॅयच्या विध्वंसावर अॅगॅमेम्नॉनने दासी म्हणून नेलेली प्राॅअॅमकन्या कॅसॅन्द्रा हिच्याबेरीज इतर ब्रौजन व्यक्तींची व त्यांच्या सहकाऱ्यांची ओदिसीत पूर्ण उपेक्षाच केलेली आढळते.

ओदिसीचे कथासूत्र ऑल्लिम्पस पर्वतावरील स्वर्गातल्या देवसभेत सुरू होते. त्राॅयच्या पतनानंतर समुद्रवे पॉसिदॉन याच्या वैरामुळे दहा वर्षे सागरावर भटकत राहिलेला व स्वदेशी पोहोचण्यास असमर्थ असलेला दुर्दैवी ओदिसस याला आता घरी जाऊ द्यावे असे देवांना वाटते. त्याला कॅलप्सो या अप्सरेने आपल्या गुहेत सात वर्षे बंदिवान ठेवला आहे, इकडे त्याच्या राजधानीत आता तो मृत आहे असे धरून त्याच्या सुरूप राणी पिनेलॉपीने दुसरा पती निवडवा असा आग्रह करणाऱ्या इथाकावासी उच्चकुलिनांच्या टोळीने त्याच्या प्रासादात तळ देऊन त्याची अन्नसामग्री फस्त करीत त्याचा पुत्र तेलेमॅकस यालाही कपटाने मारून टाकण्याचा घाट घातला आहे. तथापि पतिव्रता राणी त्या लोकांना कसेबसे थोपवून धरीत आहे. यापुढील कथानकात ओदिससचे अनेक संकटांतून पार पडून स्वदेशी पुनरागमन, आणि पुत्राच्या व निवडक एकनिष्ठ सेवकांच्या साहाय्याने आपले शत्रू जे राणीचे विवाहार्थी, त्यांचा निःपात, यांचा वृत्तांत येतो.

होमरच्या प्रतिभेच्या अनेक अंशांपैकी विशेष डोळ्यात भरण्यासारखे एक म्हणजे स्त्री-जातीशी व देवतांशीही नायकाची होणारी वागणूक रेखाटण्याची त्याची कुशलता. तिच्यात होमरची सूक्ष्म अंतर्दृष्टी, हळुवारपणा व सत्याचे सतत भान प्रकर्षाने जाणवते. राजकन्या

नांतिकाचे स्वभावचित्रण हे होमरच्या कौशल्य्याचे एक उत्तम उदाहरण म्हणून सांगता येईल. दुसरे म्हणजे दैवयोगाने किंवा स्वतःच्याच मूर्खपणाने दुर्दशा झालेल्या जीवांबद्दल कवीची सहृदयता: ती मानवी प्राण्यांप्रमाणेच पशुपध्यांसाठी नि एका राक्षसासाठीदेखील त्याने व्यक्त केलेली आढळते ! एल्मेनॉर, दळणारी गुलाम स्त्री, कॅलिप्सो, कॅसेन्द्रा, सर्सी, युमिअस, कुत्रा आर्गस, जाळघातील पक्षी यांची वर्णने या सहृदयतेची साक्ष पटवितात. त्याच्या प्रतिभेचे आणखी एक अंग त्याच्या देवविषयक समजुतदार कल्पनात विशद होते. त्याच्या दृष्टीने देव अमर, प्रबल आणि आदरणीय असले तरी त्यांच्या भावना माणसांसारख्याच आहेत. मानवांच्या विकारांचे, आशाआकांक्षांचे नियमन नीतिनियमानुसार देवांनी करायचे असले तरी ते नियम स्वतः देवांना मात्र लागू नसतात आणि हे मानवांनाही मान्य असते. परिणामी होमरच्या काव्यातील चित्रणाप्रमाणे ऑलिम्पियानिवासी देव सुवात, निश्चित कालक्रमणा करीत असतात तर मानव नेहमी कष्टप्रद, चिंताग्रस्त जीवन कंठताना दिसतो. म्हणूनच ओदिसस कॅलिप्सो अप्सारेशी विवाहाचे प्रलोभन म्हणून तिने देऊ केलेले अमरत्व नाकारतो.

'ओदिसी'त आलेल्या अनेक देवदेवतांपैकी सर्वांत लक्ष वेधून घेते ती कथानकात जवळ-जवळ मुख्य भूमिका करणारी पॅलास अॅथीनी. देवराज झ्यूसची ही कन्या युद्धाप्रमाणेच ज्ञानाची आणि कलाकौशल्य्याची अधिष्ठात्री असली तरी ती सर्वशक्तिमान किंवा सर्वज्ञ नाही. तिच्या पित्याला तिच्या उतावळेपणाला मुरड घालावी लागते. ती आपला चुलता समुद्रदेव पॉसिदाॅन याला भिंते. तथापि या मर्यादांच्या आधीन असूनही ती होमरच्या कृतीत तत्कालीन मानवांना मान्य अशा सर्वांत कौतुकास्पद बौद्धिक व नैतिक गुणांची प्रतीक आहे. तेच युक्तिकौशल्य, धूर्तता, दृढनिश्चय, सतत उद्योग आणि अविचल धैर्य हे गुण होमरने आपला नायक ओदिसस यासही मुक्तहस्ताने प्रदान केलेले आहेत. अॅथीनीने पिनेलॉपोलाही हस्तकलात प्राविण्य, उत्तम विचारशक्ती आणि आपला हेतू साध्य करण्याचे नैपुण्य अशा गुणांची देणगी दिली आहे. देवदेवतांत सर्वांत ढळकपणे उठून दिसणारी आणि चैतन्याने रसरसलेली अशी ही अॅथीनी ओदिसीत अथपामून इतिपर्यंत कथानकावर वर्चस्व गाजवते. होमरच्या इतर देवदेवतांच्या विनोदाच्या कल्पना जरा ढोबळच असतात; पण या त्याच्या आवडत्या देवतेला मात्र त्याने स्वतः इतक्याच नाजूक विनोद बुद्धीने मंडित केलेले दिसते.

पुढील मराठी अनुवाद ज्याच्या आधारे केला, त्या मूळ ग्रीकच्या इंग्रजी भाषांतराचे कर्ते डॉ. रिऊ यांच्याबद्दल येथे दोन शब्द लिहिणे अप्रस्तुत होणार नाही. प्राचीन ग्रीक भाषेचे गाढ व्यासंगी, अनेक विद्वत्संसदेचे पदाधिकारी, कित्येक मातब्बर प्रकाशनगृहांचे सल्लागार अशा या पंडितांचा फार वर्षांपूर्वी महाराष्ट्राशी निकट संबंध आला होता. १९१२ मध्ये ते मुंबईच्या एका ब्रिटिश प्रकाशक-मंडळीचे व्यवस्थापक होते आणि पहिल्या महायुद्धात मराठा लाइट इन्फंट्रीतले एक अधिकारी म्हणून ते लढले होते. ओदिसीचे त्यांचे इंग्रजी भाषांतर एखाद्या रहस्यकथेसारखे लोकप्रिय होऊन त्याच्या अनेक आवृत्ती निघाल्या आहेत. होमरच्या मूळ महाकाव्यातील शैलीचा रसरशीतपणा व ताजेपणा डॉ. रिऊ यांच्या प्रसादपूर्ण व लवचिक गद्यशैलीत जशाचा तसा उतरलेला आहे.

ओदिसीतील ग्रीक देव-देवता

नाव	परस्पर संबंध	कार्य
अंप्रोदायती	.. झ्यूस नि दिआंनी यांची कन्या	प्रेमाची देवता.
अंपोलो (फिबस)	.. झ्यूस नि लीतो यांचा पुत्र ..	प्रकाश, संगीत, धनुर्विद्या नि भविष्यकथनाचा देव.
अॅरिझ	.. झ्यूस नि हेरी यांचा पुत्र ..	युद्धाचा देव.
आर्तेमिस	.. झ्यूस नि लीतो यांची कन्या; अंपोलोची जुळी बहीण	वन्य जीवन मृगया नि कुमारेकांची देवता.
अॅथीनी	.. झ्यूसची कन्या ..	संरक्षक युद्ध, ज्ञान, शांती नि कला यांची देवता; ओदिससची पुरस्कर्ती.
कॅलिप्सो	.. अॅतलॉसची कन्या ..	ओदिससला आपल्यापाशी सात वर्षे ठेवणारी अप्सरा.
इआॅस	.. हायपेरिआॅन या एका तायतनची कन्या	उषेची देवता.
एरिनिईज	अधर्माचरण नि इतर अपराधांचा सूड उगवणाऱ्या क्रूर देवता.
हेदिझ	.. झ्यूसचा बंधू ..	अधोलोकाचा नि मृतांचा देव; त्याच्या अधोलोकातील राज्यालाही याच संज्ञेने ओळखले जाते.
हेफॅस्तस	.. झ्यूस नि हेरीचा पुत्र ..	अग्नी नि धातुकामाचा देव; देवांचा लंगडा लोहार.
हेरी	.. झ्यूसची बहीण नि पत्नी ..	लग्नाची नि कर्माची देवता; स्वर्गाची राणी.

नाव	परस्पर संबंध	कार्य
हर्मिज्ञ	.. इयूस नि माडुआचा पुत्र ..	प्रवाशांचा, चोरांचा नि पंडितांचा देव; देवांचा दूत.
हायपेरिऑन	.. तायतनांपैकी—निसर्गदेवांपैकी एक	सूर्याचा देव.
इतोल्यूकोथी	.. कॅदमसची कन्या ..	ओदिससला सोडविणारी एक गौण समुद्रदेवता.
पांसीदोन	.. इयूसचा बंधू ..	समुद्राचा नि अश्वांचा देव.
इयूस	.. क्रोनास नि व्हिआ यांचा पुत्र	आकाश नि वायुमान यांचा देव; देवांचा राजा, परदेशीय अभ्यागतांचा रक्षक.

